

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LIKUMDOŠANA UN
TĀS REZULTĀTS
LATVIJĀ: PAGĀTNES
MĀCĪBAS,
MŪSDIENU
TENDENCES,
PROBLĒMAS UN
RISINĀJUMI

LU 82. starptautiskās zinātniskās konferences
tiesību zinātnes rakstu krājums

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

LIKUMDOŠANA UN TĀS REZULTĀTS LATVIJĀ: PAGĀTNES MĀCĪBAS, MŪSDIENU TENDENCES, PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI

**Latvijas Universitātes
82. starptautiskās zinātniskās
konferences tiesību zinātnes
rakstu krājums**

Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024. 396 lpp.

Legislation and Its Outcome in Latvia: Lessons from the Past, Current Trends, Problems and Solutions. Legal Science Proceedings of the 82nd International Scientific Conference of the University of Latvia. Riga: UL Press, 2024. 396 p.

Redkolēģijas priekšsēdētāja:

prof. **Kristīne Strada-Rozenberga**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietnieks:

prof. **Karlo Amatuči**, Neapoles Federika II universitāte, Itālija

Redkolēģijas locekļi:

prof. **Ringolds Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Jaurīte Briede**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Ārija Meikališa**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Kristofs Šēve**, Ķīles Altenholcas/Reinfeldas Lietišķo zinātņu universitāte

prof. **Gintars Šveds**, Viļņas Universitāte

prof. **Gabriels Tavits**, Tartu Universitāte

asoc. prof. **Kristīne Dupate**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Inga Kačevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Vadims Mantrovs**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Diāna Apse**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Edmunds Broks**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Arnis Buka**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Edvīns Danovskis**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Elīna Grigore-Bāra**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Erlens Kalniņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Silvija Meiere**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Daina Ose**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Lauris Rasnačs**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Jānis Rozenbergs**, Latvijas Universitāte, Latvija

Latviešu valodas redaktori *Sarmīte Medne* un *Oskars Lapsiņš*

Angļu valodas redaktore *Andra Damberga*

Maketu veidojusi *Ineta Prīga*

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2024

<https://doi.org/10.22364/juzk.82>

ISBN 978-9934-36-232-3

ISBN 978-9934-36-233-0 (PDF)

SATURS

Priekšvārds	9
-------------------	---

EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBU UN STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU IETEKME UZ LIKUMDOŠANU UN TĀS REZULTĀTU LATVIJĀ

Inga Kačevska, Aleksandrs Fillers

Ārvalstu spriedumu atzišana un izpilde Latvijas nacionālajās tiesībās:
Atsevišķi problēmjautājumi

<i>Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Latvian National Law: Selected Issues</i>	12
--	----

Līga Stikāne

Eiropas Savienības starptautisko privāttiesību ietekme uz Civillikuma
kolīziju normām attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto
mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu

<i>The Impact of European Union Private International Law on the Conflict-of-Laws Rules of the Civil Law Regarding the Law Applicable to Cross-Border Divorce and Matrimonial Property Relations</i>	24
--	----

PROF. BUNGES PRIVĀTTIESĪBU KODIFIKĀCIJAI 160 – IETEKME UZ LATVIJAS PRIVĀTTIESĪBĀM UN AR TO SAISTĪTIE IZAICINĀJUMI MŪSDIENĀS

Kaspars Balodis

Valdošā uzņēmuma pienākums atlīdzināt atkarīgās sabiedrības
zaudējumus koncernu tiesībās

<i>The Duty of a Controlling Enterprise to Compensate for Losses of the Dependent Company in Group of Companies Law</i>	36
---	----

Vadīms Mantrovs

Apdrošināšanas līguma regulējums laika griežos: prof. Bunges
kodifikācija un mūsdienas

<i>Regulation of the Insurance Contract in the Turn of Time: Prof. Bunge's Codification and Today</i>	43
---	----

Erlens Kalniņš

Servitūta tiesība pašam uz savu lietu

<i>Servitude Right on Own Property</i>	50
--	----

Edijs Brants

Kreditora pienākums atmaksāt parādniekam naudas līdzekļus
Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas kārtībā

<i>Creditor's Obligation to Repay Funds Received from a Debtor Under Article 99, Section 2 of the Insolvency Law</i>	64
--	----

Jānis Kārklīšs, Kristīne Zīle Mantojums – juridiska persona <i>Inheritance – Legal Entity</i>	70
Pauls Zeņķis Komerclikuma jaunā akciju iedalījuma problemātika <i>Problems of the New Classification of Shares in the Commercial Law of the Republic of Latvia</i>	81
Agris Bitāns Kvazideliktu regulējuma Latvijā pagātnes mācības un mūsdienu tendences <i>Past Lessons and Current Trends of Quasi-Delict Regulation in Latvia</i>	89
Aleksandrs Fillers Latvijas Civillikuma sistēmas atsevišķas īpatnības <i>Systemic Peculiarities of the Latvian Civil Law</i>	96
Daina Ose Nekustamā īpašuma atsavināšanas piespiedu izsolē atsevišķi problēmjaucājumi <i>Issues of Specific Concern in Forced Auction of Real Estate Expropriation</i>	107
Alise Reide Mantojuma atraušana necienīgām personām <i>Forfeiture of Inheritance from Unworthy Persons</i>	114
Gaidis Bērziņš Kreditora un kapitālsabiedrības dalībnieka tiesības pēc mantas pārdošanas plāna faktiskās izpildes maksātspējas procesā <i>Rights of Creditor and Capital Company Shareholder in Insolvency Proceedings Following the Actual Execution of Asset Sale Plan</i>	124
Ieva Čudina Kopīpašuma izbeigšanas civilprocesuālā kārtība <i>Civil Proceedings for Division of Joint Property Ownership</i>	130
Zanda Dāvida Digitālo pakalpojumu akts un patērētāja lēmuma autonomijas aizsardzība <i>Digital Services Act and Protection of Consumer Decision-Making Autonomy</i>	137
Rolands Neilands Vienošanās par kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību ierakstīšana zemesgrāmatā <i>Registering of the Agreement on Shared Use of Joint Property in the Landbook</i>	144

**LABS LIKUMS – INSTRUMENTS TIESĪBU KULTŪRAS
UN PRAKSES MAIŅAI: ADMINISTRATĪVĀ PROCESA
LIKUMA SPĒKĀ ESĪBAS PIRMIE 20 GADI**

Edvīns Danovskis

Valsts pārvaldes iestādes statuss un pārstāvība tiesā

Status and Representation of Government Institution in Court 154

Inga Bērtaite-Pudāne

Pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai administratīvajā tiesā

Legal Standing for Collective Redress Before Administrative Courts 161

Vadims Reinfelds

Zaudējuma atlīdzināšana par nepamatotu mantas arestu

Compensation for Unjustified Property Seizure 168

Džeina Gaile

Publisko iepirkumu regulējuma pilnveidošana piedāvājuma precizēšanas kontekstā

Improvements of the Regulation of Public Procurement in the Context of Rectification of the Tender 175

Anna Skrjabina

Tiesu digitalizācijas un noslodzes izvērtēšanas juridiskā dimensija

Legal Dimension of Court Digitalisation and Workload Management 184

TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI

Jānis Musts

Juridiskā siloģisma funkcijas koncepts

The Concept of the Function of Legal Syllogism 192

Dina Gailīte

Teodors Zvejnieks, "Tieslietu Vēstnesis" un trimdas juristu ieceres

Latvijas kā neatkarīgas, demokrātiskas un tiesiskas valsts atjaunošanai

Teodors Zvejnieks, Periodical "Tieslietu Vēstnesis" and Proposals of Exile

Lawyers for Restoration of Latvia as an Independent and Democratic

State Governed by Law 199

**LIKUMDOŠANA UN TĀS REZULTĀTS LATVIJĀ: PAGĀTNES MĀCĪBAS,
MŪSDIENU TENDENCES, PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI TIESĪBU
VĒSTURĒ, TEORIJĀ, FILOZOFIJĀ, ĒTIKĀ UN SOCIOLOĢIJĀ**

Diāna Apsē

Likumdošanas sagatavošanas materiāli un citi tiesību palīgavoti

Draft Law Preparation Materials and Other Supplementary Sources of Law 212

Jānis Pleps

Vacatio legis demokrātiskā tiesiskā valstī

Vacatio Legis in the Democratic State Governed by Law 220

**KRIMINĀLTIESISKĀS ATBILDĪBAS NORMATĪVĀ REGULĒJUMA
ATTĪSTĪBAS VĒSTURISKĀS MĀCĪBAS, ŠĀ BRĪŽA IZAICINĀJUMI
UN NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS: PĀRDOMAS, ATZĪMĒJOT
KRIMINĀLLIKUMA 25 GADU SPĒKĀ ESAMĪBU**

Evija Vīnkalna

Krimināllikuma attīstības tendences

Development Tendencies of the Criminal Law 232

Oskars Kulmanis

Bērnu tiesību aizsardzība Krimināllikuma XVI nodaļas tvērumā.

Izaicinājumi un perspektīvas

Protection of the Rights of Children within the Scope of Chapter XVI of

the Criminal Law. Challenges and Perspectives 243

Ēriks Treļš, Ilze Sokolovska

Kriminālatbildības par naida izraisīšanu Latvijā vēsturiskā attīstība un
nākotnes perspektīvas

The Historical Development and Future Perspectives of Criminal Liability

for Incitement to Hatred in Latvia 251

Ērika Krutova

Liegums personai izceļot no valsts draudu novēršanas nolūkā: tiesiskā
regulējuma pamatojums un īstenošanas aspekti

Prohibition on Leaving National Territory to Prevent Threats: Justification

of the Legal Framework and Implementation Aspects 264

Toms Čevers

Pārkriminalizēšanas (*overcriminalization*) fenomens un tā ietekme uz

Krimināllikuma attīstību

The Phenomenon of Overcriminalization and Its Influence on

Development of Latvian Criminal Law 271

Dāvids Gurevičs

Nodarījuma maznozīmīgums un cietušā intereses Latvijas
krimināltiesībās

Insignificance of Offense and Victim's Interests in Latvia's Criminal Law 282

Linda Lielbriede

Aizstāvības modeļu institucionālās un funkcionālās izpratnes evolūcija
Latvijas kriminālprocesā

Evolution of Institutional and Functional Understanding of Defence

Models in Latvian Criminal Proceedings 290

Jānis Dobelnieks

Favor defensionis kā kriminālprocesuāls tiesību princips – jēdziens
un tā attīstība

Favor Defensionis as a Criminal Procedural Principle of Law – Concept

and Its Evolution 298

**TIESĪBU ZINĀTNES AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN TO
IESPĒJAMIE RISINĀJUMI LU JURIDISKAJĀ FAKULTĀTĒ
STUDĒJOŠO PĒTNIECISKAJOS DARBOS**

Nikola Salniņa

Garīdznieka grēksūdzes noslēpums kā kriminālprocesuāli aizsargājama
profesionālais noslēpums

*The Secret of Confession to a Priest as a Professional Secret Protected in
Criminal Proceedings* 306

Eliza Elza Šmite

Jēdziena “jaunietis” ieviešana Kriminālprocesa likumā: nepieciešamība
un īpatnības

*Introduction of the Term “Young Person” in the Criminal Procedure Law:
Necessity and Peculiarities* 314

Edijs Bierands

Atsevišķi mantas izcelsmes pierādīšanas aspekti

Certain Aspects of Proving the Origin of Property 321

Kitija Koroševska

Noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas nenoskaidrošanas
tiesiskās sekas kriminālprocesā

*Legal Consequences of Failing to Identify the Offender in
Criminal Proceedings* 328

Agris Ratniks

Augstākās izglītības ieguve kā administratīvais process

Obtaining Higher Education as an Administrative Procedure 335

Roberts Kokins

Pašvaldību autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērums

*The Scope of the Autonomous Function of Local Governments to
Do Youth Work* 342

Eduards Romans

Valsts rūpības nozīme faktiskās rīcības tiesiskuma izvērtējumā

The Role of State’s Due Diligence in Assessing Legality of Actual Conduct 348

Agnese Pūga

Atbildētāja institūts un tā noteikšana administratīvajā procesā tiesā
Latvijā

*The Concept of the Defendant and Identifying Thereof in
the Administrative Court Procedure in Latvia* 355

Reinis Ivanovs

Prasība pret valdes locekli par atrautās peļņas piedziņu

Claim Against a Member of the Board for Lost Profits 364

Edgars Moisejs

Maksātspējas process kā krimināltiesiska piespiedu ietekmēšanas
līdzekļa izpildes mehānisms

Insolvency Proceedings as a Mechanism for the Execution of Criminal-Law

Coercive Measure 371

Kristīne Buholte

Ieteikuma tiesību loma Eiropas Savienības tiesībās

The Role of Soft Law in the European Union Law 378

Alma Vilma Gūtmane

Starptautiska tribunāla izveides aspekti Krievijas–Ukrainas kara
kontekstā

Aspects of the Establishment of International Tribunal in the Context of

Russia-Ukraine War 385

PRIEKŠVārds

Sabiedrības eksistēšana lielā mērā saistīta ar “kopdzīvošanas normu” esamību. Valsts varas stiprināta kopdzīvošanas norma ir likums šā vārda plašākā nozīmē, savukārt likums ir likumdošanas rezultāts. 2024. gada 14. februārī Latvijā spēkā bija vairāk nekā 18 600 likumi un Ministru kabineta noteikumi, konstruējot vairāk nekā 6200 spēkā esošas likumu un Ministru kabineta noteikumu konsolidētās versijas. 2024. gadā līdz pusfebruārim spēkā stājās vairāk nekā 200 likumu un Ministru kabineta noteikumu, no tiem divās februāra dienās vien 110 (likumi.lv). Šie īsie apgalvojumi ļauj pamatot, kāpēc sabiedrībai ir svarīga likumdošana un tās rezultāts – labs likums. Likums ir kļuvis par ikdienas dzīves instrumentu, kas ļauj un liek uzdot jautājumu par tā kvalitāti. Savukārt likuma kvalitāte var aptvert dažādus aspektus, t. sk., vai likums ir pietiekami saprotams, stabils, elastīgs, taisnīgs, attīstību nodrošinošs utt., u. t. jpr. Savukārt likumdošanas kvalitātes analīze ļauj akcentēt tādus apstākļus kā “tautas griba” un speciālistu uzklaušīšana, interešu “svēršana” un “balansēšana”, vēlmju un iespēju “balansēšana”, tiesisko prasību ievērošana u. c.

Ņemot vērā tiesību zinātnes nozīmīgo lomu likumdošanas un tās rezultāta pētniecībā, jautājumam par likumdošanu Latvijā, akcentējot pagātnes mācības, mūsdienu tendences, apzinot problēmas un meklējot risinājumus, pievērsās tieslietu speciālisti 2024. gada sākumā Latvijas Universitātes ikgadējā starptautiskajā konferencē notikušajās tieslietu sekcijās. Izvēlētais virstematā izpelnījās plašu interesi, kopumā tieslietu sekcijām piesaistot vairāk nekā 110 referentu, kuri savu skatījumu izklāstīja plenārsēdē un desmit sekcijās. Sekciju tematisko ievirzi uzskatāmi ilustrē to nosaukumi:

- Eiropas Savienības tiesību un starptautisko privāttiesību ietekme uz likumdošanu un tās rezultātu Latvijā,
- Prof. Bunges privāttiesību kodifikācijai 160 – ietekme uz Latvijas privāttiesībām un ar to saistītie izaicinājumi mūsdienās,
- Starptautisko publisko tiesību un cilvēktiesību ietekme uz likumdošanu un tās rezultātu Latvijā,
- Labs likums – instruments tiesību kultūras un prakses maiņai: Administratīvā procesa likuma spēkā esības pirmie 20 gadi,
- Tiesību zinātnes un vēstures doktorantu sekcija “Tiesību zinātnes nākotnei”,
- Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi tiesību vēsturē, teorijā, filozofijā, ētikā un socioloģijā,
- Krimināltiesiskās atbildības normatīvā regulējuma attīstības vēsturiskās mācības, šā brīža izaicinājumi un perspektīvas: pārdomas, atzīmējot Krimināllikuma 25 gadu spēkā esamību,
- Normatīvo aktu grozījumu efektivitātes vērtējums no advokatūras skatpunkta (sadarbībā ar Zvērinātu advokātu padomi),
- Tiesību zinātnes aktuālie jautājumi un to iespējamie risinājumi LU Juridiskajā fakultātē studējošo pētnieciskajos darbos,
- Prakses, pieredzes, ētikas un filozofijas aspekti mediācijā.

Redzams, ka aptverts plašs jautājumu loks, kas mudina konferences laikā pārrunāto fiksēt arī rakstiski. Liela daļa referentu izvēlējās savu darbu iesniegt publicēšanai. Pēc rūpīgas vērtēšanas vairāk nekā 40 referāti iekļauti šajā rakstu krājumā, kas tagad tiek nodots lasītāju vērtēšanai.

Rakstu tematiskais tvērums, aktualitāte un izteiktie priekšlikumi dod pamatu atzīt, ka rakstu krājums piesaistīs lasītāju uzmanību, būs gan vērtīgs tieslietu studijās, gan praksē, kā arī dos ierosmi diskusijām un jaunu publikāciju tapšanai.

Rakstu krājuma redkolēģijas priekšsēdētāja
prof. K. Strada-Rozenberga

**EIROPAS SAVIENĪBAS
TIESĪBU UN STARPTAUTISKO
PRIVĀTTIESĪBU IETEKME
UZ LIKUMDOŠANU UN TĀS
REZULTĀTU LATVIJĀ**

ĀRVALSTU SPRIEDUMU ATZĪŠANA UN IZPILDE LATVIJAS NACIONĀLAJĀS TIESĪBĀS: ATSEVIŠĶI PROBLĒMJAUTĀJUMI

RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF FOREIGN JUDGMENTS IN LATVIAN NATIONAL LAW: SELECTED ISSUES

Inga Kačevska, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes asociētā profesore

Aleksandrs Fillers, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors,
Rīgas Juridiskās augstskolas asociētais profesors

Summary

European Union (EU) law plays a crucial role in the private international law of European states. Notably, the discussion about the recognition and enforcement of foreign judgments is often reduced to the analysis of the EU legal sources. However, recognition and enforcement of the judgment from third states still take place on the basis of domestic law (at least in the absence of international treaties). In this article, the authors focus on the critical analysis of the recognition and enforcement of third-state judgments in Latvian law. Initially, the authors discuss whether jurisdictional control is effective during the recognition stage. Further, the authors analyse the rule in the Latvian law that subjects foreign judgments to the applicable law test, i.e., whether a foreign court applied the same substantive law that would have been applied by a Latvian court. The authors conclude that not only this test lacks a legitimate objective, but its use in practice is complex and time-consuming. Hence, the authors suggest that the applicable law tests must be repealed.

Atslēgvārdi: nolēmumu atzīšana, kolīziju normas, jurisdikcija

Keywords: recognition of judgments, conflict of laws, jurisdiction

Ievads

Starptautiskās privāttiesības atbild uz vairākiem jautājumiem. Svarīgākie no tiem: kurai tiesai ir jurisdikcija, kādas tiesības tiesai ir jāpiemēro, lai izšķirtu strīdu, un kādos gadījumos vienā valstī taisītu tiesas nolēmumu var atzīt un izpildīt citā valstī. Pēdējās desmitgadēs Eiropā zinātnieki ir vairāk pievērsuši uzmanību tieši starptautiskajam civilprocesam, meklējot atbildes uz jautājumiem saistībā ar jurisdikciju un

ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšanu un izpildi. Turpretim mazāka uzmanība tikusi pievērsta kolīziju normām, kas nosaka piemērojamās tiesības. Turklāt starptautiskā civilprocesa jautājumos neatsverama ietekme ir bijusi tieši Eiropas Savienības (ES) tiesību normām. Piemēram, daudzu juristu ikdienā svarīga loma ir Briseles Ibis regulai,¹ kura daudzos gadījumos nosaka dalībvalstu tiesu jurisdikciju un sava tvēruma robežās arī priekšnosacījumus citās ES dalībvalstīs taisītu nolēmumu atzīšanai un izpildei. Dalībvalstu tiesu nolēmumu atzīšanu atsevišķās jomās regulē arī citas regulas.²

ES regulu dominējošā ietekme jautājumos par ārvalstu nolēmumu atzīšanu un izpildi ir radījusi situāciju, ka bieži tiek aizmirsts, ka ES regulas nenosaka kritērijus trešo valstu nolēmumu atzīšanai un izpildei. Šajā jomā ir piemērojami citi tiesību avoti. Daudzos gadījumos šiem avotiem būs praktiska nozīme, personai lūdzot atzīt (un, ja nepieciešams, arī izpildīt) ārvalstu nolēmumu no trešās valsts vai arī personai iebilstot pret šāda ārvalstu nolēmuma atzīšanu un izpildi.

Šādi avoti pirmām kārtām ir dažādi starptautiskie līgumi. Šajā sakarā ir jāpiemin globālā Hāgas Konvencija par spriedumu atzīšanu un izpildi, kurai nākotnē varētu būt būtiska loma. Tomēr šobrīd tā tas nav, jo konvencijai, izņemot ES, ir pievienojušās tikai Urugvaja un Ukraina.³ Ir arī specializētās daudzpusējās konvencijas, kas regulē spriedumu atzīšanu un izpildi, piemēram, CMR konvencija⁴. Taču šādas konvencijas attiecas tikai uz tādiem nolēmumiem, kuros ir izskatīti ļoti specializēti strīdi. Visbeidzot, Latvija ir noslēgusi virkni divpusējo līgumu par spriedumu atzīšanu un izpildi ar trešajām valstīm.⁵ Šie līgumi regulē nolēmumu atzīšanu un izpildi tikai starp konkrēto līgumu dalībvalstīm.

Tomēr šie starptautiskie tiesību avoti nevar “nosegt” visu laukumu. Latvija nav izveidojusi īpašu nolēmumu atzīšanas un izpildes režīmu ar vairumu valstu, jo nav noslēgti starptautiskie līgumi. Taču tas nenozīmē, ka šo valstu nolēmumi nevar tikt atzīti un izpildīti Latvijā. Šādiem nolēmumiem atzīšanas un izpildes regulējums ir atrodams Civilprocesa likumā (CPL). Proti, starptautisko civilprocesi veido ne tikai ES tiesību un starptautisko tiesību normas, bet arī Latvijas nacionālās tiesību normas.

CPL regulējums šajā jomā var tikt sadalīts divās daļās. No vienas puses, ir procesuālās normas, kas nosaka kārtību, kādā ārvalstu tiesas nolēmums tiek atzīts

---

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās (pārstrādāta redakcija), OJ L 351, 20.12.2012., pp. 1–32.

² Kā vienu no piemēriem var minēt Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu Nr. 650/2012 par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzīšanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās, un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi.

³ Convention of 2 July 2019 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters. Informācija par valstīm, kas ir kļuvušas par konvencijas dalībniecēm, ir pieejama: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=137> [aplūkots 07.04.2024.].

⁴ Konvencijas par kravu starptautisko autopārvaldījumu līgumu (CMR) 31. panta trešā daļa. Pieejama: <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/673-konvencija-par-krauvu-starptautisko-autoparvadajumu-ligumu-cmr-un-parakstisanas-protokols> [aplūkots 07.04.2024.].

⁵ Līgumu uzskatījums ir pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/starptautiskais-regulejums-tiesiskas-palīdzības-ligumi-ar-krīevijas-federāciju-ukrainu-baltkrīevu> [aplūkots 07.04.2024.]. Latvija ir noslēgusi arī trīspusēju līgumu ar Lietuvu un Igauniju. Šim līgumam var būt nozīme spriedumu atzīšanā un izpildē tikai tādā mērā, kādā tas aptver tādas tiesību jomas, kurās spriedumu atzīšana un izpilde nav regulēta ES tiesību normās.

un izpildīts. No otras puses, ir CPL 637. pants, kurā ir ietverts slēgts saraksts ar tiem pamatiem, kas uzliek par pienākumu atteikt ārvalstu nolēmuma atzīšanu un izpildi Latvijā. Tātad tieši CPL 637. pants nosaka kritērijus, kas kalpos par pamatu atteikumam atzīt un izpildīt vairumā valstu tiesās taisītus nolēmumus. Neraugoties uz šo nozīmīgo lomu, CPL 637. pants Latvijas tiesību doktrīnā ir apskatīts tikai dažos avotos. Kā galvenais ir jāmin CPL komentāri.⁶ Tomēr, ņemot vērā šīs normas ietilpību un arī dažu pamatu strīdīgo saturu, ir vērts tiem pievērst papildu uzmanību.

Šā raksta mērķis ir spert pirmo soli šajā virzienā. Sākotnēji autori apskatīs, ar kādiem problēmjautājumiem var saskarties tiesnesis, vērtējot, vai atzīt trešās valsts spriedumu, ja saskaņā ar atzinējvalsts procesuālajām tiesībām sprieduma izcelsmes valsts tiesai nav bijusi jurisdikcija. Raksta otrajā daļā tiks kritiski izvērtēts CPL 637. panta otrās daļas 7. punkts un tiks sniegti argumenti par labu uzskatam, ka šai normai nav lietderīgas funkcijas CPL. Tā drīzāk var kalpot par ieganstu atteikt atzīt un izpildīt ārvalstu nolēmumu. Tāpēc tā būtu jāsvīturo no Civilprocesa likuma.

1. CPL 637. panta otrās daļas 1. punkts – jurisdikcijas kontrole

CPL 637. panta otrās daļas 1. punkts nosaka, ka ārvalsts tiesas nolēmumu neatzīst, ja ārvalsts tiesa, kura pieņēmusi nolēmumu, saskaņā ar Latvijas likumu nebija kompetenta izskatīt attiecīgo strīdu vai šādam strīdam ir izņēmuma piekritība Latvijas tiesai. Šis formulējums ir ļoti strikts, jo tiesa neatzīst, nevis var neatzīt. Turklāt šī norma uzliek par pienākumu tiesai veikt šo pārbaudi, kā minēts tālāk, ļoti ierobežotā laikā.

Salīdzinoši – saskaņā ar Briseles Ibis regulas 45. panta 3. punktu izcelsmes dalībvalsts tiesas jurisdikcija nav pārskatāma. Izņēmums ir tikai tad, ja spriedums ir pretrunā jurisdikcijas noteikumiem lietās, kur atbildētājs ir apdrošinājuma ņēmējs, apdrošinātais, apdrošināšanas atlīdzības saņēmējs, cietusī puse, patērētājs vai darbinieks (regulas II nodaļas 3., 4. vai 5. iedaļa), vai izņēmuma jurisdikcijai (II nodaļas 6. iedaļa). Šis punkts arī nosaka, ka publiskās kārtības atruna nevar būt par pamatu sprieduma neatzīšanai, ja sprieduma izcelsmes valsts tiesai nav bijusi jurisdikcija.

Pirmkārt, šāda pieeja ir balstīta uz dalībvalstu savstarpējās uzticēšanās principu, kura pamatā ir tas, ka dalībvalsts var uzticēties citas dalībvalsts tiesību sistēmai un tiesu iestādēm, kas nodrošina pietiekamas garantijas, aizsargā cilvēktiesības un piemēro vienotus noteikumus par jurisdikciju. Otrkārt, tas nodrošina arī izcelsmes valsts tiesas procesa efektivitāti, jo ieinteresētajai pusei ir jāceļ iebildumi lietas izskatīšanas laikā, tostarp izmantojot piedāvātās pārsūdzības iespējas.

Sākotnēji varētu likties, ka šāds CPL iekļautais neatzīšanas pamats ir pretrunā *res judicata* principam, jo arī ārvalsts tiesas nolēmums ir galīgs visos jautājumos, tostarp motivācijā par jurisdikciju. Ja tiesa ir konstatējusi, ka strīds ir pakļauts tiesai, tad

⁶ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.

pastāv zināma prezumpcija, ka arī pārējā tiesvedībā tiek ievēroti taisnīguma standarti.⁷ Tomēr ir valstis, piemēram, Latvija un Vācija,⁸ kas arī ārvalsts tiesas nolēmumu atzīšanas procesā veic jurisdikcijas kontroli. ES dalībvalstu starpā nolēmumu atzīšana balstās uz savstarpējas uzticēšanās principu, bet trešo valstu nolēmumu atzīšana notiek saskaņā ar vienlīdzīgas attieksmes koncepciju.⁹

Latvijas tiesa, atzīstot ārvalsts tiesas nolēmumu, vērtē, vai ārvalsts tiesai ir bijusi starptautiskā jurisdikcija izskatīt konkrēto lietu saskaņā ar Latvijas likumu. Šeit nav nozīmes tam, vai ārvalstu tiesa pareizi piemērojusi savas starptautiskās jurisdikcijas normas.¹⁰ Tomēr CPL nav īpašu noteikumu par starptautisko jurisdikciju, bet tas paredz ļoti specifiskus piekritības noteikumus, kas attiecas uz tiesu teritoriālo kompetenci. Kā norāda *Dr. iur. B. Rudevska* Civilprocesa likuma komentāros, starptautiskās jurisdikcijas kompetences identificēšanai būs jāpiemēro noteikta starptautiskajā civilprocesā pieņemtā tehnika – dubultās iedarbības metode – nacionālās teritoriālās piekritības normas jāpārveido par starptautiskajām piekritības normām.¹¹ Ja nacionālās civilprocesa likuma normas nosaka, ka lieta ir piekritīga konkrētajai valsts administratīvajai teritorijai, to pārveido uz norādi uz lietu piekritību noteiktai valstij (“spoguļattēla princips”¹²).

Tomēr spoguļattēla princips bieži vien var radīt pretrunīgu rezultātu. Šo tēzi var ilustrēt ar šādiem piemēriem.

Saskaņā ar CPL 26. panta pirmo daļu prasību pret fizisku personu ceļ tiesā pēc tās deklarētās dzīvesvietas; ja tādas nav – tikai tad pēc viņa dzīvesvietas (CPL 27. panta pirmā daļa). Iedomāsimies, ka persona A ir deklarēta Latvijā,¹³ bet tās pastāvīgā dzīvesvieta ir Apvienotajā Karalistē. Apvienotajā Karalistē tiek izskatīts strids pret šo personu, jo viņai tur ir domicils. Šis ārvalsts nolēmums ir jāatzīst un jāizpilda Latvijā. Vai saskaņā ar CPL 637. panta otrās daļas 1. punktu tiesa var šādu nolēmumu neatzīt, jo prasība nav celta tiesā pēc personas deklarētās dzīvesvietas, t. i., Latvijā? No vienas puses, Dzīvesvietas deklarēšanas likums pēc tā tiesiskā rakstura un mērķa ir vairāk piemērots Latvijas iekšējo situāciju risināšanai, tāpēc tas nav piemērojams

⁷ Rauscher T., Krüger W. (Hrsg.). Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen. Band 1, Auflage 6. München: C. H. Beck, 2020, 328. panta komentārs, 84. §.

⁸ Piem., Vācijas Civilprocesa likuma 328. pants. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html [aplūkots 07.04.2024.]; Beļģijas Starptautisko privāttiesību kodeksa 25. pants. Pieejams: https://www.dipr.be/sites/default/files/tijdschriften_pdf/Engelse%20vertaling%20WIPR_augustus%202018.pdf [aplūkots 07.04.2024.]; šāda kontrole tiek veikta arī Francijā. Sk. Mayer P., Heuzé V. Droit International privé. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 276.

⁹ Rauscher T., Krüger W. (Hrsg.). Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen. Band 1, Auflage 6. München: C. H. Beck, 2020, 328. panta komentārs, 86. §.

¹⁰ Ibid., 328. panta komentārs, 85. §.

¹¹ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 605. lpp.

¹² Rauscher T., Krüger W. (Hrsg.). Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen. Band 1, Auflage 6. München: C. H. Beck, 2020, 328. panta komentārs, 86. §; Wieczorek B., Schütze R. A. (Hrsg.). Zivilprozessordnung und Nebengesetze. Großkommentar. Band 5, Teilband 1, Auflage 4. Berlin: De Gruyter, 2015, S. 502, § 30.

¹³ Piemērojot dubultās iedarbības metodi, deklarētā dzīvesvieta starptautiskajā piekritībā pārvēršas no attiecīgās Latvijas administratīvās teritorijas daļas (piemēram, Ogres) uz valsti – Latviju. Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 606.–607. lpp.

starptautiskā civilprocesā,¹⁴ no otras puses, CPL neparedz izvēles iespējas sniegt prasību gan pēc deklarētās dzīvesvietas, gan pēc faktiskās dzīvesvietas.

Kāds cits piemērs. Atbilstoši CPL 28. panta 9. punkta prasībai, kas izriet no darba tiesiskajām attiecībām, prasītājs var celt prasību arī pēc savas deklarētās dzīvesvietas [vai darbavietas]. Pieņemsim, ka darbinieks pret Latvijas uzņēmumu ceļ prasību Japānā, jo tur šobrīd ir deklarēts. Piemērojot spoguļattēla principu, šajā gadījumā Latvijas tiesai būtu jurisdikcija, ja Latvijā būtu deklarēts prasītājs, bet atbildētājs būtu Japānas uzņēmums, tādējādi formāli jurisdikcijas pārbaude ir noslēgusies pozitīvi. Tomēr, analizējot šo piemēru padziļināti, var konstatēt: ja atbildētājam – juridiskai personai – domicils ir ES (Latvijā), tad būtu jāpiemēro ES starptautiskās jurisdikcijas noteikumi, t. i., Briseles Ibis regulas 21. pants, kas tostarp nosaka, ka prasību var celt dalībvalsts tiesā tajā vietā, kur vai no kurienes darbinieks pastāvīgi veic darbu [..] (1. panta b punkta i apakšpunkts). Tātad, ja strīdu izskatītu Latvijā, tad Latvijas tiesai nebūtu jurisdikcijas, ja prasītāja deklarētā dzīvesvieta būtu Latvijā, bet jurisdikcija būtu tad, ja darbavietā būtu Latvijā. Problēmas rodas tajā apstākļi, ka sākotnēji var konstatēt, ka CPL paredz ļoti detalizētus jurisdikcijas noteikumus, bet praksē Latvijas tiesai varētu nebūt jurisdikcijas, un otrādi – jurisdikcija varētu būt tad, kad CPL to neparedz.

Tātad šajā kontekstā arī vērtējama ir CPL 637. panta otrās daļas 1. punktā izdarītā atsauce uz “Latvijas likumu”. Vai tas nozīmē, ka jurisdikcijas pārbaude ir jāveic saskaņā tikai ar CPL vai arī ar Eiropas Savienības tiesību normām, piemēram, Briseles Ibis regulu?¹⁵ No vienas puses, nacionālajām tiesām ir pienākums piemērot ES tiesību aktus, bet, no otras puses, vai dalībvalstīm visas savas tiesību normas, tostarp attiecībā uz jurisdikciju, ir jāpielāgo vienam – ES – standartam? Autori cer uz turpmāku diskusiju par šo jautājumu.

CPL 637. panta otrās daļas 1. punktā tāpat ir norādīts, ka ārvalsts spriedumu neatzīst, ja strīdam ir izņēmuma piekritība Latvijas tiesai. CPL 29. pants nosaka, ka prasība par īpašuma tiesībām un par jebkuru citu lietu tiesību uz nekustamo īpašumu vai tā piederumiem, kā arī prasība par minēto tiesību ierakstīšanu zemesgrāmatā vai par šo tiesību dzēšanu un par mantas izslēgšanu no aprakstes akta ceļama pēc mantas atrašanās vietas.

Savukārt Briseles Ibis regulas 24. panta pirmā punkta 1. daļa nosaka, ka šādām dalībvalsts tiesām ir izņēmuma jurisdikcija neatkarīgi no pušu domicila: lietā, kuras priekšmets ir lietu tiesības saistībā ar nekustamo īpašumu vai nekustamā īpašuma

¹⁴ Kačevska I., Rudevska B., Buka A., Fillers A., Dambergis M. Efektīva Eiropas Savienības tiesību aktu pārrobežu tiesiskās sadarbības jomā civillietās izstrāde, pārņemšana, ieviešana un piemērošana. Rīga: Tieslietu ministrija, 2015, 97. §.

¹⁵ Arī citu valstu zinātniskajā literatūrā tiek uzskatīts, ka pastāv strīds, vai, pārbaudot jurisdikcijas atzīšanu, būtu jāņem vērā Eiropas jurisdikcijas noteikumi. Sk. Rauscher T., Krüger W. (Hrsg.). Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und Nebengesetzen. Band 1, Auflage 6. München: C. H. Beck, 2020, 328. panta komentārs, 92. §. Daži autori uzsver, ka sprieduma atzīšanas stadijā būtu jāņem vērā Briseles Ibis regulas 24. un 25. pants, kas nosaka izņēmuma jurisdikciju un jurisdikciju, kas balstīta uz pušu vienošanos. Šie panti ES dalībvalsts tiesai ir jāpiemēro neatkarīgi no tā, vai pušu domicils ir ES vai trešajā valstī. Sk. Musielak H.-J., Voit W. (Hrsg.). Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz. Auflage 21. München: Verlag Franz Vahlen, 2024, 328. panta komentārs, 10. §.

noma/īre – tās dalībvalsts tiesām, kurā atrodas īpašums [...]. Regula izslēdz iespēju piemērot nacionālās normas par izņēmuma piekritību.¹⁶

Pirmkārt, atšķirībā no regulas CPL neparedz izņēmuma jurisdikciju nekustamā īpašuma nomai. Otrkārt, regulas izpratnē ne visi strīdi, kas saistīti ar nekustamo īpašumu, būs izņēmuma jurisdikcijas tvērumā.¹⁷ Tātad izņēmuma piekritības noteikumi nacionālajā procesā un regulā ir atšķirīgi. Atkal nonākam pie iepriekš uzdotā jautājuma – vai Latvijas tiesai ir jāvadās tikai no nacionālajām procesuālajām normām vai arī no ES jurisdikcijas noteikumiem? Piemēram, Zimbabves tiesa ir izšķīrusi strīdu par nekustamā īpašuma, kas atrodas Latvijā, īri, bet atbildētāja deklarētā dzīvesvieta ir Zimbabvē. Vai Latvijas tiesai būtu jāatzīst šāds trešās valsts spriedums? Ja raugāties tikai no CPL skatpunkta – spriedums var tikt atzīts; ja no ES – ne.

Autori uzskata, ka varētu vienkāršot tiesas darbu, atsakoties no šīs konkrētās CPL normas, un jurisdikcijas pārbaudi veikt, izmantojot *ordre public*, un tikai tad, ja trešās valsts spriedums ir klaji pretrunā ar mūsu valsts jurisdikcijas pamatprincipiem, neatzīt šo spriedumu.

2. CPL 637. panta otrās daļas 7. punkts – piemērojamo tiesību kontrole

Saskaņā ar CPL 637. panta otrās daļas 7. punktu ārvalsts tiesas nolēmumu neatzīst tikai tad, ja, pieņemot ārvalsts tiesas nolēmumu, nav piemērots tās valsts likums, kas būtu piemērojams atbilstoši Latvijas starptautisko privāttiesību kolīziju normām. Šajā rakstā šis kritērijs tiks dēvēts par “piemērojamo tiesību kontroli”. Lai gan literatūrā tas ir apzīmēts arī kā “spriedumu identitātes princips”, “saskaņā ar kuru ārvalsts tiesas spriedumam jābūt līdzīgam (ja ne pat identiskam) [atzišanas valsts] tiesu spriedumiem analogiskās lietās”¹⁸

Apskatot šo normu, ir svarīgi norādīt, ka šobrīd šāds tests nepastāv ES starptautiskajā civilprocesā.¹⁹ Proti, ES starptautisko tiesību avoti šādu testu neparedz. Turklāt daudzās ES dalībvalstu nacionālajās tiesībās šāds kritērijs kā pamats ārvalstu

¹⁶ Magnus U., Mankowski M. (eds.). European Commentaries on Private International Law. Commentary, Vol. 1. Brussels Ibis Regulation. Köln: Otto Schmidt, 2016, p. 196, § 126.

¹⁷ Tie būs tikai un vienīgi prasījumi *in rem*, bet ne prasījumi *in personam*. Sk. Kačevska I. Autonomā interpretācija Briseles Ibis regulā. LU Juridiskās fakultātes konferenču krājums “Satversmei – 100”. Rīga: Latvijas Universitātes apgāds, 2022, 280. lpp.

¹⁸ Rudevska B. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzišanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. LU Juridiskās fakultātes promocijas darbs, 2012, 193. lpp.

¹⁹ Sk., piem., Briseles Ibis regulas 45. pantu. Savukārt Briseles Konvencijas 27. panta 4. punktā bija paredzēts šāds kontroles mehānisms, bet tā tvērums bija ļoti šaurs. Šajā pantā bija noteikts, ka spriedumu neatzīst, ja tiesa, kas taisījis spriedumu, ir izlēmusi iepriekšējo jautājumu attiecībā uz fiziskas personas statusu, rīcībspēju, tiesībām, kas izriet no laulāto īpašuma tiesībām, testamentu vai mantošanu pēc citām tiesību normām nekā valstī, kurā tiek lūgts spriedumu atzīt, izņemot, ja rezultāts būtu tas pats, ja tiesa būtu piemērojusi atzišanas valsts starptautisko privāttiesību normas. Sk. arī B. Rudevska. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzišanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Promocijas darbs, 2012, 196. lpp.

nolēmuma atzīšanai un izpildes atteikumam netiek izmantots.²⁰ Piemērojamo tiesību kontrole ir plaši tikusi izmantota reti kurā valstī, izņemot Franciju.²¹ Tomēr jau 2010. gadā arī Francijā tā tika vērtēta kā novecojusi un tiesu praksē atmesta metode.²² Tas to būtiski atšķir no jurisdikcijas kontroles, kas vēl aizvien tiek atzīta par kontroles mehānismu ārvalstu nolēmumu atzīšanai un izpildei daudzās valstīs.

Raksta autori ir secinājuši, ka tikai dažos publicētos nolēmumos ir ietvertas atsauces uz CPL 637. panta otrās daļas 7. punktu. Taču, ņemot vērā, ka nolēmumi, kuros var būt relevanta minētā norma, nav pakļauti obligātai publikācijai, ir grūti spriest par šīs normas patieso ietekmi. Diez vai šī norma tiek plaši un regulāri piemērota, un drīzāk tā var radīt tiesisko nenoteiktību, jo tiesnesis, kas nevēlas atzīt konkrēto nolēmumu, var to izmantot kā ieganstu atteikumam.

Lai labāk izskaidrotu CPL 637. panta otrās daļas 7. punkta trūkumus, būtu svarīgi pievērsties šīs normas piemērošanas īpatnībām. Veicot piemērojamo tiesību kontroli, Latvijas tiesnesim ir jāizvērtē, kādas kolīziju normas noteiktu strīdam piemērojamās tiesības, ja tas tiktu izskatīts Latvijas tiesā. Šeit ir jāatzīmē, ka starptautisko privāttiesību kolīziju normas aptver gan nacionālās kolīziju normas, gan ES kolīziju normas.²³ ES kolīziju normām ir tendence būt ar neierobežotu tvērumu tajā nozīmē, ka Latvijas tiesai – izskatot strīdu jau sākotnēji Latvijā – būtu jāpiemēro Roma I,²⁴ Roma II²⁵ vai Roma III²⁶ regulās ietvertās kolīziju normas arī gadījumā, kuram nav nekādas saistības ar Latviju vai jebkuru citu ES dalībvalsti.²⁷ Tātad, arī piemērojot CPL 637. panta otrās daļas 7. punktu, tiesnesim ir jāpiemēro ES kolīziju normas.²⁸ Tāpat attiecīgā kolīziju norma var būt atrodama Latvijas noslēgtajos starptautiskajos līgumos.²⁹ Beidzot – ja nedz ES, nedz starptautiskie tiesību avoti nesatur attiecīgu kolīziju normu, Latvijas tiesnesim ir jānosaka, kāda Latvijas nacionālajās tiesībās atrodamā tiesību norma noteiks piemērojamās tiesības. Šajā gadījumā tiesnesim ir jāņem vērā, ka Latvijas Civillikuma (CL) 23. pantā ir noteikts, ka, “[j]a pēc šā

²⁰ Piem., Vācijas Civilprocesa likuma 328. pants. Pieejams: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html [aplūkots 07.04.2024.]; Šveices Federālā starptautisko privāttiesību likuma 27. pants. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en [aplūkots 07.04.2024.]; Beļģijas Starptautisko privāttiesību kodeksa 25. pants. Pieejams: https://www.dipr.be/sites/default/files/tijdschriften_pdf/Engelse%20vertaling%20WIPR_augustus%202018.pdf [aplūkots 07.04.2024.].

²¹ Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 293.

²² *Ibid.*, p. 291, 293. Sk. arī Rudevskā B. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Promocijas darbs, 2012, 194. lpp.

²³ Torgāns K. (red.). *Civilprocesa likuma komentāri*. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 622. lpp.

²⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 593/2008 (2008. gada 17. jūnijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami līgumsaistībām (Roma I), OV L 177, 04.07.2008., 6.–16. lpp.

²⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 864/2007 (2007. gada 11. jūlijs) par tiesību aktiem, kas piemērojami ārpuslīgumiskām saistībām (Roma II), OV L 199, 31.07.2007., 40.–49. lpp.

²⁶ Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010 (2010. gada 20. decembris), ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai, OV L 343, 29.12.2010., 10.–16. lpp.

²⁷ Sk. attiecībā uz Roma I regulu: Magnusi U., Mankowski P. (eds.). *Rome I Regulation*. Köln: Otto Schmidt, 2017, pp. 84–86.

²⁸ Torgāns K. (red.). *Civilprocesa likuma komentāri*. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 622. lpp.

²⁹ Turpat.

ievada noteikumiem jāpiemēro kādas ārvalsts likums, bet tas savukārt nosaka, ka piemērojams Latvijas likums, tad jāpiemēro pēdējais”. Proti, Latvijas kolīziju normās tiek atzīta norāžu jeb *renvoi* sistēma. Šī sistēma darbojas divos scenārijos. Pirmkārt, atpakaļnorāde: ja Latvijas kolīziju normas norāda uz citas valsts tiesībām, bet tās valsts kolīziju normas norāda uz Latvijas tiesībām, tad ir jāpiemēro Latvijas materiālo tiesību normas.³⁰ Lai arī CL 23. pantā otrs scenārijs nav tieši paredzēts, tomēr doktrīnā to atzīst.³¹ Tas izpaužas kā tālāknorāde: ja Latvijas kolīziju normas norāda uz citas valsts tiesībām, bet tās valsts kolīziju normas norāda uz vēl trešās valsts tiesībām, tad ir jāpiemēro trešās valsts tiesības. CL 23. pants ir jāievēro arī, veicot piemērojamo tiesību kontroli, bet, protams, tikai tad, ja relevantā kolīziju norma ir atrodama Latvijas nacionālajās tiesībās.

Tomēr ar to tiesneša pienākumi nebeidzas. Latvijas tiesību doktrīnā ir norādīts, ka tiesnesim ir jāizmanto tā sauktais “ekvivalences princips (jeb teorija)”.³² Šis princips ir aizgūts no franču tiesībām. Tur tas radās kā atbilde uz piemērojamo tiesību kontroles pārliko formālismu, un tā uzdevums bija to mazināt.³³ Saskaņā ar šo principu Latvijas tiesnesim, ja tas konstatē, ka ārvalstu nolēmumā ir piemērotas “nepareizās” valsts tiesību normas³⁴, ir jāpārbauda, vai lieta ir atrisināta pēc būtības tā, kā tā tiktu atrisināta, ja tiesa piemērotu “pareizās” tiesības.³⁵ Tātad ekvivalences princips pārvērš piemērojamo tiesību kontroli no formālas uz saturisku. Taču šāds risinājums darbojas tikai vienā virzienā. Ja, veicot piemērojamo tiesību kontroli, tiesnesis konstatē, ka ārvalstu tiesa ir nomināli piemērojusi pareizās tiesības, tam nav iespējas pārbaudīt, vai šīs tiesības ir piemērotas pareizi – proti, tā, kā tās piemērotu Latvijas tiesa.³⁶ Cita starpā šis princips darbosies arī tad, ja ārvalstu tiesa ir nepareizi piemērojusi Latvijas materiālās tiesības.³⁷ Rezultātā veidojas situācija, ka ekvivalences princips mīkstina piemērojamo tiesību kontroles formālismu tikai vienā virzienā – tajā, kas veicina ārvalstu nolēmumu atzīšanu. Un tas ir izskaidrojams ar to, ka pati piemērojamo tiesību kontrole pēc būtības ir bezjēdzīga; tāpēc vēsturiski to valstu doktrīnā, kas to izmantoja, tika meklēti risinājumi, lai to apietu.

Pēdējais apgalvojums varētu tikt atspēkots, ja varētu identificēt piemērojamo tiesību kontroles teorētiskos un praktiskos mērķus. Un arī secināt, ka tā tos sasniedz. Tomēr to nav viegli izdarīt. Francijas tiesību doktrīnā tika norādīts: ja jau Francijas likumdevējs ir pieņēmis kolīziju normas, tad tās ir piemērojams vienlīdz tiem gadījumiem, kad strīdu lemj Francijas tiesā, gan tiem, kad citas valsts nolēmumam tiek

³⁰ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 624. lpp.

³¹ Turpat, 622., 624. lpp.

³² Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 627. lpp.

³³ Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, pp. 291–292.

³⁴ CPL 637. panta otrās daļas 7. punkta kontekstā nav nozīmes tam, vai ārvalstu tiesa pareizi piemērojusi savas kolīziju normas. Svarīgi ir tikai tas, vai piemērotās tiesības ir tās, kuras piemērotu šādā lietā Latvijas tiesa.

³⁵ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 627. lpp.

³⁶ Turpat, 628. lpp. Sal.: Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 292.

³⁷ Sal.: Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 292.

piešķirts spēks Francijā.³⁸ Savukārt slavens vācu zinātnieks Venglers (*Wengler*) ir pat uzsvēris, ka, atzīstot ārvalstu nolēmumu, kurā ir piemērotas “nepareizās” tiesības, ārvalstu kolīziju norma tiek vismaz netieši akceptēta nacionālajā tiesību sistēmā,³⁹ kas šķietami dod pamatu apgalvot, ka tādējādi notiek nepamatota atkāpšanās no nacionālajām kolīziju normām.

Abi šie viedokļi ir nepārliciecināmi. Pirmais arguments ir tautoloģija. No tā izriet vienīgi tas, ka piemērojamo tiesību kontrole ir jāveic, jo likumdevējs ir radījis kolīziju normas. Analogiski Latvijas tiesnesim, izskatot strīdu, būtu jāpiemēro Latvijas civilprocesa normas, taču ārvalstu tiesnesim šāds pienākums netiek uzlikts. Kādēļ šāds risinājums nebūtu attiecināms arī uz kolīziju normām?

Otrs viedoklis ir maksimāli atrauts no jēlkādiem praktiskiem apsvērumiem. Turklāt tas nav pareizs arī pēc būtības. Kolīziju normu mērķis ir noteikt piemērojamās tiesības tiesā.⁴⁰ To “dabiskais” piemērošanas tvērums nav attiecināms uz strīdiem, kas ir jau izlemti citās tiesās.⁴¹ Savukārt tiesnesis, kas atzīst ārvalstu nolēmumu, nepiemēro “ārvalstu” kolīziju normas, bet veic pilnīgi citu procesu – nolēmuma atzīšanu, kurā kolīziju normas nav vispār nepieciešamas. Taču arī šie pretargumenti ir tīri teorētiski, kurpretim piemērojamo tiesību kontroles patiesais Ahideja papēdis slēpjas praktisku ieguvumu neesamībā un papildu apgrūtinājumos, kurus tā rada.

Turklāt abi šie viedokļi vispār nav savienojami ar piemērojamo tiesību kontroles būtisku aspektu – tā rezultējas asimetriskā ārvalstu nolēmumu satura kontrolē. Proti, ja saskaņā ar Latvijas kolīziju normām strīdam bija jāpiemēro Latvijas tiesības un ārvalstu tiesa to ir darījusi, tad nav nozīmes tam, ka šīs tiesības ir piemērotas absolūti nepareizi.⁴² Tātad ārvalstu tiesa var absolūti apzināti ignorēt Latvijas kolīziju normas pēc būtības, vienīgi formāli deklarējot, ka tā piemēro “pareizās” valsts tiesību normas; patiesībā piemērojot tās pilnīgi citādi. Un Latvijai ir pienākums akceptēt šādu “greizu” piemērošanu savā tiesību sistēmā. Šajā gadījumā top nepārprotami skaidrs, ka piemērojamo tiesību kontrole ir par piemērojamo tiesību nominālu identitāti. Cita starpā tas nozīmē, ka termina “identitātes princips” izmantošana šajā kontekstā ir maldinoša.

Turpretim saturiskā kontrole darbosies tikai tad, kad ārvalstu nolēmumā būs piemērotas “nepareizās” tiesības. Jo šeit izpaudīsies ekvivalences princips. Taču šajā gadījumā piemērojamo tiesību kontrole pildīs pilnīgi citu funkciju. Šeit tiks prasīta saturiska – patiesa – ekvivalence. Tātad pašas šīs kontroles funkcijas ir savstarpēji pretrunīgas, kas norāda uz tās bezmērķīgumu.

Turpinot teorētisko diskusiju, ir jānorāda, ka *Dr. iur.* B. Rudevska ir uzsvērusi, ka piemērojamo tiesību kontrole ir attaisnojama Latvijas gadījumā, jo CL ir paredzēta atpakaļnorāde un tālāknorāde.⁴³ Proti, ja jau Latvija pati ievēro citu valstu kolīziju normas, tad tā var prasīt savu kolīziju normu ievērošanu. Šis apsvērumš nekādā veidā nedod izpratni par piemērojamo tiesību kontroles praktiskiem mērķiem, bet tas nav

³⁸ Sal.: Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 293.

³⁹ Wengler W. *The General Principles of Private International Law*. Recueil des cours, № 104, 1961, p. 443.

⁴⁰ Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 293.

⁴¹ Ibid.

⁴² Sal.: Ibid., p. 292.

⁴³ Rudevska B. Ārvalstu tiesu nolēmumu atzīšanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferencē. Promocijas darbs, 2012, 195. lpp.

pamatots arī teorētiski. Pirmkārt, tāpēc, ka vairums ES kolīziju normu⁴⁴ un kolīziju normu, kas ir atrodamas starptautiskos līgumos, neparedz šādas norādes.⁴⁵ Tātad, sekojot šai loģikai jomās, kurās ir piemērojamas šīs kolīziju normas, CPL 637. panta otrās daļas 7. punkta darbība nav attaisnojama.

Otrkārt, šīs norādes bieži nenodrošina citu valstu kolīziju normu ievērošanu. Šo tēzi var ilustrēt ar šādu piemēru. Pieņemsim, ka Latvijas tiesa izskata strīdu ar pārrobežu elementu, kurā ir jānosaka fiziskas personas rīcībspēja. Saskaņā ar CL 8. panta pirmo daļu tas ir jādara pēc dzīvesvietas tiesībām. Attiecīgā persona dzīvo valstī A. Šis valsts kolīziju normas paredz, ka šo jautājumu risina pilsonības valsts tiesības. Bet attiecīgajai personai ir Latvijas pilsonība. Šādā gadījumā Latvijas tiesa piemēros Latvijas tiesības. Taču, ja to pašu strīdu izskatīs A valsts tiesa un A valsts kolīziju normas arī izmantos atpakaļnorādi, tad rezultāts būs pretējs. A valsts tiesa konstatēs, ka ir jāpiemēro Latvijas tiesības, bet, tā kā CL norāda uz personas dzīvesvietu, tad tiks piemērotas A valsts tiesības. Tātad atzišanas stadijā Latvijas likumdevējs sodīs ārvalstu tiesu par to, ka tā ievērojusi atpakaļnorādes principu, kas *expressis verbis* ir nostiprināts arī CL 23. pantā.

Treškārt, šis arguments un CPL 637. panta otrās daļas 7. punkts, šķiet, radīts kādā zilonkaula tornī. Salīdzinoši virspusēja iepazīšanās ar Latvijas tiesu praksi ļauj secināt, ka Latvijas tiesās kolīziju normas vispār tiek reti piemērotas. Tiesām ir ļoti stipra *lex forisma* tendence. Tendence ignorēt kolīziju normas vai pēc iespējas atrast kaut mazāko ieganstu, lai piemērotu Latvijas tiesības. Līdz ar to argumenti, ka Latvijas tiesību sistēma īpaši tiecas piemērot citu valstu tiesības vai vismaz piemērot relevantās kolīziju normas, vienkārši nesakņojas empīriskā patiesībā. Ja CPL 637. panta otrās daļas 7. punkts tiesām tiktu nopietni piemērots, tad reti kuram ārvalstu nolēmumam varētu tikt atteikta atzišana, ja vien būtu piemērotas Latvijas materiālās tiesības neatkarīgi no tā, ko paredz Latvijas kolīziju normas.

CPL 637. panta otrās daļas 7. punkta esamība likumā rada īpašu disonansi, ja to salīdzina ar CPL 637. panta otrās daļas 6. punktu. Tieši šis punkts nodrošina to, ka ārvalstu nolēmumi, kas acīmredzami ir pretrunā Latvijas sabiedriskajai kārtībai, netiek atzīti Latvijā. Disonanse izpaužas divējādi. Pirmkārt, tiesību literatūrā tiek uzsvērts, ka sabiedriskās kārtības klauzulas piemērojamības tvērums attiecībā uz materiālo tiesību jautājumiem ir interpretējams šauri.⁴⁶ Tātad ārvalstu nolēmumu nevar neatzīt, jo tajā ir nepareizi piemērotas materiālās tiesības; to var darīt tikai tad, ja tas tiešām ir nesavienojams ar Latvijas tiesību svarīgākajiem pamatprincipiem un pamatvērtībām.⁴⁷ Šāda restriktīva sabiedriskās kārtības izpratne ir grūti savienojama ar piemērojamo tiesību kontroles bezmērķīgo prasību pēc ārvalstu nolēmuma un hipotētiska Latvijas nolēmuma identitātes. Otrkārt, tieši CPL 637. panta otrās daļas 6. punkts nodrošina faktisku Latvijas tiesību sistēmas aizsardzību. Sabiedriskās

⁴⁴ Kā izņēmumu var minēt Mantošanas regulas 34. pantu, kas paredz *renvoi*. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 650/2012 (2012. gada 4. jūlijs) par jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem, nolēmumu atzišanu un izpildi un publisku aktu akceptēšanu un izpildi mantošanas lietās, un par Eiropas mantošanas apliecības izveidi, OV L 201, 27.07.2012., 107.–134. lpp.

⁴⁵ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 623. lpp.

⁴⁶ Torgāns K. (red.). Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 620. lpp.

⁴⁷ Turpat, 616. lpp.

kārtības kontroli raksturo tas, ka tā nav formāla. Tās mērķis ir novērst tādu nolēmumu atzīšanu, kas patiešām apdraud Latvijas sabiedriskās intereses. Šai kontrolei ir skaidri noteikts mērķis, un tā ir vērsta uz tā īstenošanu. Turpretim piemērojamo tiesību kontrolei skaidra mērķa nav. Nav arī skaidrs, tieši kādas intereses tiek aizsargātas ar CPL 637. panta otrās daļas 7. punktu. Izņēmuma gadījumā, ja “nepareizu” tiesību piemērošana tiešām aizskartu Latvijas tiesību svarīgākos pamatprincipus un pamatvērtības, tiesnesis varētu atteikties no nolēmuma atzīšanu, atsaucoties tieši uz sabiedrisko kārtību.⁴⁸

Beidzot ir jānorāda uz praktiskiem izaicinājumiem, kas padara piemērojamo tiesību kontroles pilnvērtīgu realizāciju gandrīz nerasniedzamu. Saskaņā ar CPL 640. pantu tiesnesim ir desmit dienas, lai izvērtētu, vai ir pamats atteikties no nolēmuma atzīšanu, balstoties uz CPL 637. panta otrajā daļā minētajiem pamatiem. Tiesnesim tas ir jā dara *ex officio*.⁴⁹ Tātad atbilstība visiem šiem pamatiem ir jāizvērtē šajā termiņā. Turklāt tas tiek darīts *ex parte* – bez pušu uzklaušanās, balstoties vienīgi uz iesniedzēja iesniegtajiem dokumentiem.⁵⁰ Lai šajā termiņā izvērtētu atbilstību tikai CPL 637. panta otrās daļas 7. punktam, tiesnesim ir jāpārbauda, kādas tiesības konkrētajā lietā piemērotu Latvijas tiesa. Šeit būtu vērts norādīt, ka Eiropas Savienības Tiesa regulāri saņem prejudiciālus jautājumus par ES kolīziju normu interpretāciju, kas apstiprina acīmredzamo – piemērojamo tiesību noteikšana bieži ir sarežģīts solis, kas var prasīt laiku. Papildus, ja piemērojamās tiesības būs jānosaka saskaņā ar Latvijas nacionālajām kolīziju normām, var rasties nepieciešamība izmantot arī atpakaļnorādes un tālāk norādes. Līdz ar to tiesnesim var nākties ne tikai noteikt piemērojamās tiesības saskaņā ar Latvijas kolīziju normām, bet arī izpētīt ārvalstu kolīziju normu saturu un tās piemērot atpakaļnorādes vai tālāk norādes kontekstā. Tātad tiesnesim būs jāiedziļinās ārvalstu kolīziju normu izpētē, kas vispār var nebūt kodificētas, bet attīstītas ar tiesu prakses starpniecību. Beidzot – ja izrādīsies, ka ārvalstu tiesa ir piemērojusi “nepareizās” tiesības, tiesnesim būs “jāpārlemj” lieta vēlreiz pēc “pareizajām” tiesībām, lai noteiktu, vai abi risinājumi ir ekvivalenti. Visas šīs darbības tiesa nevarēs kvalitatīvi veikt desmit dienu laikā un diez vai veic praksē.

Visi šie apsvērumi kopā norāda uz to, ka piemērojamo tiesību kontrolei nav patiesa mērķa. Ārvalstu nolēmuma atzīšanas stadijā Latvijas tiesību svarīgākos pamatprincipus un pamatvērtības aizsargā CPL 637. panta otrās daļas 6. punkts. Izņēmuma gadījumā nevar izslēgt, ka arī jautājums par piemērojamajām tiesībām var būt sabiedriskās kārtības elements, un tad konkrētā gadījumā “nepareizu” tiesību piemērošana varētu kalpot par šķērslī nolēmuma atzīšanai Latvijā. Taču vispārīga piemērojamo tiesību kontrole nerasniedz nekādus teorētiskus un praktiskus mērķus, tā vienīgi var apgrūtināt tiesnešu darbu vai vienkārši kalpot par ieganstu, lai atteiktos atzīt ārvalstu nolēmumus, kas ir pilnīgi nesavienojami ar ideju, ka pamatiem atteikties ir jābūt tādiem, kas patiešām aizsargā kādas būtiskas sabiedrības vai strīda pušu intereses.

⁴⁸ Sal.: Mayer P., Heuzé V. *Droit International privé*. 10e éd. Paris: Montchrestien, 2010, p. 294.

⁴⁹ Torgāns K. (red.). *Civilprocesa likuma komentāri*. III daļa (61.–86. nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 657. lpp.

⁵⁰ Turpat, 657. lpp.

Kopsavilkums

1. CPL 637. panta otrās daļas 1. punktu, kas paredz jurisdikcijas kontroli atbilstoši “Latvijas tiesībām”, praksē ir sarežģīti piemērot, jo Latvijas jurisdikcijas normas var atšķirties no citu valstu un pat ES piekritības normām, tomēr šāda dažādība automātiski nepadara trešās valsts spriedumu nelikumīgu vai pretēju Latvijas *ordre public*.
2. Attiecībā uz CPL 637. panta otrās daļas 7. punktu var secināt, ka tajā ietvertajam piemērojamo tiesību kontroles mehānismam nav skaidra mērķa, tāpēc 7. punkts būtu svītrojams no likuma.
3. Patiesu ārvalstu nolēmuma saturisku kontroli nepieciešamības gadījumā var un vajag veikt saskaņā ar CPL 637. panta otrās daļas 6. punktu, t. i., izmantojot *ordre public* atrunu.

EIROPAS SAVIENĪBAS STARPTAUTISKO PRIVĀTTIESĪBU IETEKME UZ CIVILLIKUMA KOLĪZIJU NORMĀM ATTIECĪBĀ UZ PĀRROBEŽU LAULĪBAS ŠĶIRŠANAI UN LAULĀTO MANTISKAJĀM ATTIECĪBĀM PIEMĒROJAMO LIKUMU

THE IMPACT OF EUROPEAN UNION PRIVATE INTERNATIONAL LAW ON THE CONFLICT-OF-LAWS RULES OF THE CIVIL LAW REGARDING THE LAW APPLICABLE TO CROSS-BORDER DIVORCE AND MATRIMONIAL PROPERTY RELATIONS

Līga Stikāne, *Dr. iur. cand.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktora zinātniskā grāda pretendente

Summary

European Union private international law contains unified conflict-of-laws rules which determine the law applicable to cross-border divorce (Rome III Regulation) and matrimonial property relations (Regulation on Matrimonial Property Regimes). While the Rome III Regulation is directly applicable in Latvia, thus replacing national private international law as regards the issues addressed therein, Latvia is not participating in the Regulation on Matrimonial Property Regimes, and hence, in Latvia, the law applicable to matrimonial property relations is still determined according to Article 13 of the Civil Law. The author of this paper explores the impact of both regulations on the conflict-of-laws rules of the Civil Law and offers several proposals with a view to improving the relevant provisions of the Civil Law.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienības starptautiskās privāttiesības, kolīziju normas, piemērojamais likums, pārrobežu laulības šķiršana, pārrobežu laulāto mantiskās attiecības

Keywords: European Union private international law, conflict-of-laws rules, applicable law, cross-border divorce, cross-border matrimonial property relations

Ievads

Tā kā laika gaitā daudzi faktori ir noveduši pie tā, ka dažādu valstu nacionālās ģimenes tiesību normas būtiski atšķiras, pārrobežu laulības gadījumā veidojas kolīzijas starp iesaistīto valstu ģimenes tiesību regulējumiem. Dažādās pārrobežu

lietās izveidojušos kolīziju atrisināšanai valstis savās starptautiskajās privāttiesībās ir ietvērušas kolīziju normas. Kolīziju normas norāda uz to, kuras valsts likums konkrētajam jautājumam, piemēram, pārrobežu laulības šķiršanai, ir piemērojams.

Latvijas nacionālās kolīziju normas attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu ir nostiprinātas Civillikumā (turpmāk – CL). CL 12. pants satur kolīziju normu, kas nosaka pārrobežu laulības šķiršanai un atzīšanai par spēkā neesošu piemērojamo likumu, savukārt CL 13. pants nosaka pārrobežu laulāto personiskajām un mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu.

Lai gan Eiropas Savienība (turpmāk – ES) ir politiski ekonomiska savienība, tajā ir pieņemtas vairākas regulas, kuras satur unificētas starptautisko privāttiesību normas ģimenes tiesību jomā ar mērķi atvieglot sarežģīto laulības šķiršanas procesu tiem ES pilsoņiem un/vai pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kuri ir noslēguši pārrobežu laulību. Padomes Regula, ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai,¹ (turpmāk – Roma III regula) nosaka pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamo likumu, savukārt Padomes Regula, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem un nolēmumu atzīšanu un izpildi laulāto mantisko attiecību jomā,² (turpmāk – Laulāto mantisko attiecību regula) nosaka laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, kā arī laulāto mantisko attiecību lietu piekritību un nolēmumu atzīšanu un izpildi šajās lietās.

Roma III regula ir tieši piemērojama Latvijā, tādējādi tā ir aizstājusi nacionālo starptautisko privāttiesību regulējumu attiecībā uz tajā risinātajiem jautājumiem, savukārt Laulāto mantisko attiecību regulā Latvija nepedalās, tādējādi Latvijā pārrobežu laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu joprojām nosaka Latvijas nacionālā kolīziju norma šajā jautājumā, proti, CL 13. pants.

Šā raksta mērķis ir izpētīt un izanalizēt Roma III regulas un Laulāto mantisko attiecību regulas normas attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu un to ietekmi uz attiecīgajām CL normām, kā arī izteikt vairākus priekšlikumus attiecīgo CL kolīziju normu pilnveidei.

1. Roma III regulas ietekme uz Civillikuma 12. pantu

Roma III regula ir ciešākas sadarbības regula, kas saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 328. panta 1. punktu³ ir pieejama visām ES dalībvalstīm, ja tās ievēro līdzdalības nosacījumus, kuri ir noteikti lēmumā, ar kuru dota šādas sadarbības atļauja.⁴ Patlaban Roma III regula ir piemērojama 17 ES dalībvalstīs.⁵ Roma

¹ Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010, ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. Pieņemta 20.12.2010. [14.03.2024. red.].

² Padomes Regula (ES) 2016/1103, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem un nolēmumu atzīšanu un izpildi laulāto mantisko attiecību jomā. Pieņemta 24.06.2016. [14.03.2024. red.].

³ Līgums par Eiropas Savienības darbību. Parakstīts Romā 25.03.1957. [14.03.2024. red.].

⁴ Roma III regulas preambulas 8. punkts.

⁵ Austrijā, Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Grieķijā, Igaunijā, Itālijā, Latvijā, Lietuvā, Luksemburgā, Maltā, Portugālē, Rumānijā, Slovēnijā, Spānijā, Ungārijā un Vācijā. Laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai

III regulu piemēro laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai tiesību normu kolīziju situācijās.⁶ Jāuzsver, ka Roma III regula nav piemērojama pārrobežu laulības atzīšanai par spēkā neesošu, tādēļ, lai noteiktu tai piemērojamo likumu, joprojām ir jāpiemēro katras ES dalībvalsts nacionālās kolīziju normas šajā jautājumā.⁷

Par Roma III regulas kodolu un svarīgāko elementu tiek uzskatīts tas, ka tās 5. pantā ar mērķi veicināt lielāku elastību un tiesisko noteiktību ir inovatīvi ieviesta pušu autonomija kā piesaiste pārrobežu laulības šķiršanas un laulāto atšķiršanas lietās, sniedzot laulātajiem ierobežotu iespēju izvēlēties viņu pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamo likumu.⁸ Tiesiskā noteiktība un paredzamība, no vienas puses, un elastība, no otras puses, var šķist pretrunīgi mērķi, jo tiesiskajai noteiktībai un paredzamībai ir nepieciešami precīzi un stingri kolīziju normu noteikumi, savukārt elastība neizbēgami samazina piemērojamā likuma paredzamību. Tomēr Roma III regulā ir mēģināts panākt tainīgu līdzsvaru starp tām, liekot uzsvāru uz pušu autonomiju. Proti, zināma elastība tiek radīta, sniedzot laulātajiem ierobežotas tiesības izvēlēties viņu pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu, un, tā kā pušu autonomija nozīmē to, ka elastība ir laulātajiem, nevis tiesai, tas vienlaikus veicina tiesisko noteiktību un paredzamību.⁹

---

piemērojamie tiesību akti. Pieejams: https://e-justice.europa.eu/content_law_applicable_to_divorce_and_legal_separation-356-lv.do [aplūkots 12.03.2024.]. Galvenais iemesls, kādēļ pārējās desmit ES dalībvalstīs nepiedalās Roma III regulā, ir tas, ka tās nevēlas atbalstīt ārvalsts likumu. Pirmkārt, tās vispār iebilst pret ārvalsts likuma piemērošanas izraisītām grūtībām un izmaksām; otrkārt, tām ir iebildumi pret ārvalsts likuma iespējamo saturu vai nu tāpēc, ka tās nevēlas kavēt vai apgrūtināt laulības šķiršanu, vai – tieši pretēji – tāpēc, ka tās vēlas atbalstīt laulības institūtu un neakceptē tādu tiesisko regulējumu, kas ir liberālāks par viņu pašu tiesisko regulējumu. González Beilfuss C. The Unification of Private International Law in Europe: a Success Story? In: Boele-Woelki K., Miles J., Scherpe J. M. (eds.). The Future of Family Property in Europe. Cambridge: Intersentia, 2011, pp. 338–339.

⁶ Tādējādi Roma III regula nosaka pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamo likumu (Roma III regulas 1. panta 1. punkts). Jāatzīmē, ka Roma III regula ir piemērojama tikai attiecībā uz pārrobežu laulības saišu saraušanu vai iziršanu, savukārt iepriekš izskatāmie jautājumi, piemēram, laulības spēkā esamība, joprojām ir jānosaka saskaņā ar attiecīgās dalībvalsts nacionālajām kolīziju normām (Roma III regulas preambulas 10. punkts, Roma III regulas 1. panta 2. punkts). Ļoti svarīgi, ka Roma III regula ir universāla, proti, tās kolīziju normas nosaka, vai ir piemērojami ne tikai kādas Roma III regulā iesaistītas dalībvalsts tiesību akti, bet arī Roma III regulā neiesaistītas dalībvalsts tiesību akti vai pat tādas valsts tiesību akti, kura nav ES dalībvalsts (Roma III regulas preambulas 12. punkts, Roma III regulas 4. pants).

⁷ Iemesls, kādēļ Roma III regula nav piemērojama pārrobežu laulības atzīšanai par spēkā neesošu, ir tas, ka laulību par spēkā neesošu atzist galvenokārt saskaņā ar imperatīvajām normām, līdz ar to laulātie nevarētu saskaņā ar Roma III regulas 5. pantu, kas ir uzskatāms par šā tiesību akta kodolu, vienoties par pārrobežu laulības atzīšanu par spēkā neesošu piemērojamo likumu. Wiese V. The Rome III Regulation. In: Callies G.-P. (ed.). Rome Regulations. Commentary. Series 2nd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2015, p. 862.

⁸ Viarengo I. The Rome III Regulation in Legal Practice: Case Law and Comments. ERA Forum, 2014, Vol. 15, № 4, p. 551.

⁹ Corneloup S. Introduction. In: Corneloup S. (ed.). The Rome III Regulation. A Commentary on the Law Applicable to Divorce and Legal Separation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020, p. 9. Antverpenes Universitātes profesore Talija Krūgere (*Thalia Kruger*) uzskata, ka pušu autonomijas paredzēšana šajā jomā ir ne tikai metodoloģiski, bet arī principiāli interesanta, jo liecina par to, ka likumdevējs vēlas iedrošināt laulātos izdarīt izvēli un “nemt likuma grožus savās rokās”. Jāmin arī tas, ka no ES integrācijas procesa perspektīvas pušu autonomija piedāvā adekvātu risinājumu ES sabiedrības multikulturālajam raksturam, proti, laulātie var izvēlēties uzņemošās valsts likumu, ja viņi jau ir pieņēmuši šīs valsts dzīves standartus, vai viņu dzimtenes likumu, ja viņi vēlas saglabāt savas tiesiskās tradīcijas vai vēlas būt pārliecināti, ka viņu laulības šķiršana tiks atzīta dzimtenē, ja viņi tajā atgrieztos. Kruger T. Rome III and Parties' Choice. Familie & Recht, 2014. Pieejams: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefndm-kaj/http://www.familyandlaw.eu/tijdschrift/fenr/2014/01/FENR-D-13-00010.pdf> [aplūkots 12.03.2024.]

Roma III regulas dalībvalstu tiesu prakse liecina, ka laulāto izvēli attiecībā uz viņu pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu ietekmē galvenokārt divi apsvērumi. Pirmais apsvērumis ir praktisks – laulātie izvēlas tās valsts likumu, kas ļauj viņu pārrobežu laulību izšķirt ātrāk un lētāk. Otrais apsvērumis – imigrantiem ir svarīgi saglabāt savu kultūrālo identitāti, it īpaši, ja imigrantu reliģija, nacionālās kultūras tradīcijas un paražas būtiski atšķiras no tām, kuras ir valstī, kurā atrodas šo imigrantu pastāvīgā dzīvesvieta, tādēļ imigranti izvēlas vienu vai otra laulātā pilsonības valsts vai abu laulāto kopīgās pilsonības valsts likumu.¹⁰

Būtiski, ka starp ES dalībvalstīm, kuras piedalās Roma III regulā, tikai dažas bija atzinušas pušu autonomiju pārrobežu laulības šķiršanas procesā pirms Roma III regulas pieņemšanas.¹¹ Latvijas starp šīm valstīm nebija, proti, pirms Roma III regulas pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu Latvijā noteica CL 12. panta pirmā daļa, saskaņā ar kuru ikvienai Latvijā veiktai pārrobežu laulības šķiršanai bija piemērojams Latvijas likums jeb *lex fori*.¹²

Tā kā Roma III regula ES dalībvalstīs, kuras tajā piedalās, ir tieši piemērojama, šajās valstīs Roma III regula ir aizstājusi nacionālo starptautisko privāttiesību regulējumu attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamo likumu. Līdz ar to autore izsaka priekšlikumu no CL 12. panta pirmās daļas pirmā teikuma izslēgt regulējumu par pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu, jo to ir aizstājusi Latvijā tieši piemērojamā Roma III regula, kas, būdama ES tiesību akts, prevalē pār CL normām.

Juridiskajā literatūrā ir izteikts, autores ieskatā, labs priekšlikums izstrādāt grozījumus CL, pie attiecīgajām CL starptautisko privāttiesību normām ietverot norādes uz konkrētajām ES regulām, kuras ir aizstājušas nacionālo starptautisko privāttiesību regulējumu vai mijiedarbojas ar to.¹³ Tas nozīmē, ka CL 12. panta pirmajā daļā tiktu ietverta norāde uz Roma III regulu, kas saskaņā ar tās 21. panta 2. punktu kopš 2012. gada 21. jūnija attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu ir aizstājusi CL 12. panta regulējumu.¹⁴

Papildus tam Seviljas Universitātes asociētā profesore Beatrisa Kampusano Diasa (*Beatriz Campuzano Díaz*) norāda vairākus citus iemeslus, kādēļ pušu autonomija kā piesaiste šajā gadījumā ir veiksmīgs risinājums, piemēram, tā veicina tiesisko noteiktību, kas ir būtiska, lai notiktu pilsoņu brīva pārvietošanās ES, proti, ja laulātie jau iepriekš zina, kāds likums tiks piemērots viņu laulības šķiršanai, viņi brīvāk pārvietojas ES, turklāt pušu autonomijas attiecībā uz piemērojamo likumu vispārēja atzīšana ļautu izvairīties no ES starptautisko privāttiesību fragmentārisma pārrobežu laulības šķiršanas jomā, jo puses varētu izvēlēties vienu piemērojamo likumu visiem no viņu laulības šķiršanas izrietošajiem jautājumiem. Campuzano Díaz B. Uniform Conflict of Law Rules on Divorce and Legal Separation via Enhanced Cooperation. In: Campuzano Díaz B., Czepelak M., Rodríguez Benot A., Rodríguez Vázquez Á. (eds.). Latest Developments in EU Private International Law. Cambridge: Intersentia, 2011, pp. 41–42.

¹⁰ Šāda izvēle arī atvieglo laulības šķiršanas nolēmuma atzīšanu vismaz viena laulātā (imigranta) dzimtenē. Viarengo I., 2014, p. 552.

¹¹ Basedow J. European Divorce Law. Comments on the Rome III Regulation. In: Verbeke A.-L., Scherpe J. M., Declerck Ch., Helms T., Senaev P. (eds.). Confronting the Frontiers of Family and Succession Law. Liber Amicorum Walter Pintens. Cambridge: Intersentia, 2012, p. 139.

¹² Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [14.03.2024. red.]. Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 28.10.2010. [14.03.2024. red.].

¹³ Rudevska B. Dažas pārdomas par atsauktajiem grozījumiem Civillikuma Ievada 25. pantā. Jurista Vārds, Nr. 32, 2015, 4.–5. lpp.

¹⁴ Tiesību doktrīnā ir pausts viedoklis, ka Roma III regulas saturs kopumā ir sagādājis vilšanos un “sacēlis nepamatoti lielu troksni”, jo galvenais Roma III regulas rezultāts esot tāds, ka tajās Roma III regulas dalībvalstīs, kuru nacionālajās starptautiskajās privāttiesībās agrāk galvenā piemērojamā likuma piesaiste

Būtiski, ka Padomes Regulas (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu¹⁵ (turpmāk – Briseles IIbis regula), kuru 2022. gadā aizstāja Padomes Regula (ES) 2019/1111 (2019. gada 25. jūnijs) par jurisdikciju, lēmumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par bērnu starptautisko nolaupīšanu (pārstrādāta redakcija)¹⁶ (turpmāk – Briseles IIter regula), un Roma III regulas savstarpējā mijiedarbība ir ietekmējusi arī kādas ES dalībvalsts, proti, Maltas, nacionālās ģimenes tiesību normas. Neraugoties uz to, ka līdz 2011. gadam Maltas tiesību aktos laulības šķiršanas institūts nepastāvēja, Malta jau pirms tam bija pievienojusies gan Briseles IIbis regulai, gan Roma III regulai.¹⁷ Tā kā kļuva skaidrs, ka ES starptautisko privāttiesību piemērošana radītu diskrimināciju attiecībā uz tiem maltiešu pāriem, kuri nevarētu rast iespēju iesniegt prasības pieteikumu par savas laulības šķiršanu citā ES dalībvalstī, 2011. gadā Maltā notika konsultatīvais referendums, kurā balsotāju vairākums atbalstīja laulības šķiršanas institūta ieviešanu. Referenduma rezultātā Maltas parlaments bija spiests grozīt Civilkodeksu un ieviest laulības šķiršanas institūtu arī Maltā.¹⁸

Autore uzskata, ka aprakstītā moderno ES starptautisko privāttiesību ietekme uz Maltas gadsimtiem ilgi sargātajām un lolotajām konservatīvajām ģimenes tiesību normām ir ārkārtīgi nozīmīga, jo liecina par to, ka politiski ekonomiskās ES tiesību

---

pārrobežu laulības šķiršanas un laulāto atšķiršanas lietās bija laulāto kopīgā pilsonība, tagad, pateicoties Roma III regulas 8. pantam, kas nosaka pārrobežu laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai piemērojamo likumu, ja laulātie nav izdarījuši izvēli saskaņā ar Roma III regulas 5. pantu vai ja laulāto vienošanās par piemērojamo likumu nav spēkā, kā arī ja laulātie nolemj neizmantot savu vienošanos par piemērojamo likumu, galvenā piemērojamā likuma piesaiste pārrobežu laulības šķiršanas un laulāto atšķiršanas lietās ir laulāto kopīgā pastāvīgā dzīvesvieta. González Beilfuss C. The Rome III Regulation on the Law Applicable to Divorce and Legal Separation: Much Ado about Little. In: Bonomi A., Schmid C. (ēds.). *Droit international privé de la famille. Les développements récents en Suisse et en Europe. Actes de la 24e Journée de droit international privé du 16 mars 2012 à Lausanne*. Genève: Schulthess Médias Juridiques, 2013, p. 49. Autore gan šim apgalvojumam nevar piekrist, jo uzskata, ka Roma III regulas lielākā vērtība ir tā, ka, tieši pateicoties šim tiesību aktam, daudzās ES dalībvalstīs, tostarp Latvijā, pirmo reizi ir ieviesta pušu autonomija attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanu, sniedzot laulātajiem vismaz ierobežotu iespēju izvēlēties viņu pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu, kas ir uzskatāms par visnotaļ lielu Roma III regulas sasniegumu.

¹⁵ Padomes Regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. Pieņemta 27.11.2003. [14.03.2024. red.].

¹⁶ Padomes Regula (ES) 2019/1111 (2019. gada 25. jūnijs) par jurisdikciju, lēmumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par bērnu starptautisko nolaupīšanu (pārstrādāta redakcija). Pieņemta 25.06.2019. [14.03.2024. red.].

¹⁷ Roma III regulas piemērošana, sākot no 2012. gada, varēja novest pie šādas situācijas: maltiešu pāris, kurš nebūtu varējis šķirt savu laulību Maltā, būtu varējis diezgan vienkārši apiet Maltas nacionālo regulējumu, ja vismaz viens no laulātajiem nodibinātu pastāvīgo dzīvesvietu, piemēram, Spānijā. Tādā gadījumā saskaņā ar Briseles IIbis regulas 3. panta 1. punkta a) apakšpunktu šie laulātie būtu varējuši iesniegt prasības pieteikumu par laulības šķiršanu Spānijas tiesā, kura saskaņā ar Spānijā tieši piemērojamās Roma III regulas 10. pantā ietvertu pozitīvo publiskās kārtības atrunu, kas nosaka: ja saskaņā ar 5. vai 8. pantu piemērojamie tiesību akti neparedz laulības šķiršanu, piemēro *lex fori*, būtu piemērojusi Spānijas likumu un izšķīrusi šo laulību. Pēc tam saskaņā ar Briseles IIbis regulas 21. panta 1. un 2. punktu šis spriedums būtu varējis tikt automātiski atzīts Maltā.

¹⁸ Marini S. *Matrimonial Matters and the Harmonization of Conflict of Laws: a Way to Reduce the Role of Public Policy as a Ground for Non-Recognition of Judgments*. In: Šarčević P., Volken P. (founding eds.) Bonomi A., Romano G. P. (eds.). *Yearbook of Private International Law*. Vol. XIII – 2011. Published in Association with Swiss Institute of Comparative Law. Munich: Sellier European Law Publishers, 2012, pp. 266–267.

akti arī nākotnē varētu būtiski ietekmēt tās dalībvalstu ģimenes tiesību normas. Piemēram, pašlaik daļā ES dalībvalstu, tostarp Latvijā, vēl nav atļauta viendzimuma laulību noslēgšana, tomēr pastāv iespējamība, ka, ja Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) nākotnē, sniedzot Briseles IIter regulā un Roma III regulā lietotā termina “laulība” autonomo interpretāciju, norādīs, ka šis termins abu minēto regulu izpratnē aptver arī viendzimuma laulības, kā rezultātā ES dalībvalstīm, piemērojot šīs abas regulas, būs pienākums atzīt un šķirt arī pārrobežu viendzimuma laulības, pastāv iespējamība, ka šīs varētu būt viens no apsvērumiem, kādēļ Saeimai nākotnē varētu būt nepieciešams grozīt Latvijas ģimenes tiesību normas un legalizēt viendzimuma laulību noslēgšanu arī Latvijā.¹⁹

Tiesību doktrīnā ir izteikta pārlicība, ka termins “laulība” Roma III regulas izpratnē viennozīmīgi sevī ietver arī viendzimuma un poligāmas laulības, jo, pirmkārt, praksē rastos sarežģījumi, ja šīm laulībām nevarētu tikt piemērota Roma III regula, otrkārt, ES pilsoņiem, kuri ir noslēguši šāda veida laulību, nedrīkstētu tikt atņemta tiesiskā noteiktība, paredzamība un elastība, ko sniedz Roma III regula, treškārt, šie ES pilsoņi nedrīkstētu tikt izslēgti no mērķa veicināt personu brīvu pārvietošanos ES, ceturtkārt, šos ES pilsoņus nedrīkstētu diskriminēt viņu dzimuma, reliģiskās pārliecības vai seksuālās orientācijas dēļ.²⁰

Autore piekrist šai argumentācijai, turklāt uzskata, ka atzinumu, ka termins “laulība” Roma III regulas izpratnē sevī ietver arī viendzimuma un poligāmas laulības, it īpaši apstiprina Roma III regulas 13. pants, kas nosaka, ka dalībvalstij, kuras tiesību aktos attiecīgā laulība netiek uzskatīta par spēkā esošu laulības šķiršanas tiesvedības nolūkā, nav uzlikts pienākums pasludināt šīs laulības šķiršanu saskaņā ar Roma III regulu. No šā panta izriet, ka tai dalībvalstij, kurā attiecīgā laulība tiek atzīta par spēkā esošu,

¹⁹ ES Pamattiesību hartas 9. pantā ir teikts, ka tiesības noslēgt laulību un veidot ģimeni tiek garantētas saskaņā ar dalībvalstu nacionālajiem tiesību aktiem. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Parakstīta Strasbūrā 12.12.2007. [14.03.2024. red.]. Tiesību doktrīnā ir uzsvērts, ka šajā pantā nav teikts, ka tiesības noslēgt laulību būtu tikai pretēja dzimuma pāriem, turklāt tajā ir nošķirtas tiesības uz laulības noslēgšanu un tiesības uz ģimenes veidošanu, kas potenciāli varētu atvieglot ES tiesību pielāgošanu viendzimuma laulībām. Ní Shúilleabháin M. Cross-Border Divorce Law: Brussels II bis. New York: Oxford University Press, 2010, p. 114. Jānorāda, ka ES Pamattiesību hartas 21. panta pirmajā daļā ir īpaši uzsvērts diskriminācijas aizliegums seksuālās orientācijas (dzimumorientācijas) dēļ. Ļoti svarīgi ir arī atzīmēt, ka 2018. gadā EST savā spriedumā lietā *Coman* skaidroja, ka “laulātā” jēdziens Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2004/38/EK (Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/38/EK par Savienības pilsoņu un viņu ģimenes locekļu tiesībām brīvi pārvietoties un uzturēties dalībvalstu teritorijā, ar ko groza Regulu (EEK) Nr. 1612/68 un atceļ Direktīvas 64/221/EEK, 68/360/EEK, 72/194/EEK, 73/148/EEK, 75/34/EEK, 75/35/EEK, 90/364/EEK, 90/365/EEK un 93/96/EEK. Pieņemta 29.04.2004. [09.05.2024. red.]) izpratnē ir dzimumneitrāls un tādējādi var aptvert arī ES pilsoņa tā paša dzimuma laulāto. EST arī uzsvēra: lai gan personu statuss, kas ietver ar laulību saistītus noteikumus, ir jautājums, kas ietilpst ES dalībvalstu kompetencē, un tādējādi ES dalībvalstīm ir brīvība paredzēt vai neparedzēt viena dzimuma personu laulību, ES dalībvalsts tomēr nedrīkst atsaukties uz savām nacionālajām tiesībām, lai – vienīgi atvasināto uzturēšanās tiesību piešķiršanas trešās valsts pilsonim nolūkā – ieilistu pret tādas laulības atzīšanu savā teritorijā, kuru šis trešās valsts pilsonis ir noslēdzis ar tā paša dzimuma ES pilsoni citā dalībvalstī atbilstoši šīs citas dalībvalsts tiesībām. EST 05.06.2018. spriedums lietā C-673/16 *Coman* u. c. Autore secina, ka šis spriedums ir ļoti nozīmīgs, jo tajā EST ir norādījusi, ka visām ES dalībvalstīm, tostarp Latvijai, lemjot par atvasināto uzturēšanās tiesību piešķiršanu trešās valsts pilsonim, kurš citā ES dalībvalstī ir noslēdzis viendzimuma laulību ar ES pilsoni, ir pienākums atzīt šo viendzimuma laulību, jo pretējā gadījumā tiktu kavēta viendzimuma laulību noslēgušā ES pilsoņa tiesību brīvi pārvietoties un uzturēties ES dalībvalstu teritorijā īstenošana, kas ir viena no četrām ES iekšējā tirgus pamatbrīvībām.

²⁰ Wiese V., 2015, p. 861. Diskriminācijas aizliegums minēto pamatu dēļ ir nostiprināts arī Roma III regulas preambulas 30. punktā.

ir uzlikts pienākums, piemērojot Roma III regulu, šādu laulību arī šķirt. Autores ieskatā, ir viennozīmīgi skaidrs, ka šajā pantā ir domātas tieši pārrobežu viendzimuma un poligāmas laulības. Arī tiesību doktrīnā ir teikts: ja Roma III regulas dalībvalstī viendzimuma vai poligāma laulība tiek atzīta par spēkā esošu, šai dalībvalstij ir pienākums attiecīgo pārrobežu laulību šķirt, piemērojot Roma III regulas koliziju normas²¹, turklāt ir norādīts, ka, termina “laulība” paplašināto interpretāciju, ietverot tajā arī viendzimuma laulību, tostarp var balstīt uz Roma III regulas 13. pantu.²²

2. Laulāto mantisko attiecību regulas ietekme uz Civillikuma 13. pantu

Tā kā laulāto mantiskās attiecības dažādu valstu ģimenes tiesībās ir regulētas ļoti atšķirīgi, praksē tam, kuras valsts likums ir piemērojams konkrētajām laulāto mantiskajām attiecībām, ir ļoti liela nozīme. Šā iemesla dēļ ES ir pieņemta Laulāto mantisko attiecību regula, kurā ir unificētas šīs regulas dalībvalstu normas attiecībā uz laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu. Tādējādi saskaņā ar Laulāto mantisko attiecību regulas preambulas 11. punktu 18 ES dalībvalstis²³ ir izvēlējušās savā starpā izveidot ciešāku sadarbību attiecībā uz jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem un nolēmumu atzīšanu un izpildi starptautisku pāru mantisko attiecību jomā, aptverot gan laulāto mantiskās attiecības, gan pārrobežu reģistrētu partnerattiecību mantiskās sekas.²⁴ Jāatzīmē, ka, tā kā Laulāto mantisko attiecību regula tika pieņemta kopā ar Reģistrētu partnerattiecību mantisko seku regulu²⁵ (šā iemesla dēļ tās tiek dēvētas par dvīņu regulām; angļu val. – *Twin Regulations*²⁶), proti, ES dalībvalstis drīkst tikai vai nu piedalīties abās regulās, vai arī nedrīkst piedalīties nevienā no tām²⁷, Latvija dvīņu regulās nepiedalās, jo līdz šim Latvijā nepastāvēja reģistrētu partnerattiecību institūts.²⁸

²¹ Raupach C. Ehescheidung mit Auslandsbezug in der Europäischen Union. Die Rom III-Verordnung als Kerntück eines einheitlichen europäischen Scheidungskollisionsrechts. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, S. 58, 71.

²² Lein E. The Rome III Regulation. In: Callies G.-P. (ed.). Rome Regulations. Commentary. Series 2nd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2015, p. 896.

²³ Austrija, Beļģija, Bulgārija, Čehija, Francija, Grieķija, Horvātija, Itālija, Kipra, Luksemburga, Malta, Nīderlande, Portugāle, Slovēnija, Somija, Spānija, Vācija un Zviedrija.

²⁴ Laulāto mantisko attiecību regulas 70. panta 2. punkta pirmā daļa.

²⁵ Padomes Regula (ES) 2016/1104, ar ko īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz jurisdikciju, piemērojamiem tiesību aktiem un nolēmumu atzīšanu un izpildi reģistrētu partnerattiecību mantisko seku jomā. Pieņemta 24.06.2016. [09.05.2024. red.].

²⁶ Ruggeri L., Limantė A., Pogorelčnik Vogrinc N. Preface. In: Ruggeri L., Limantė A., Pogorelčnik Vogrinc N. (eds.). The EU Regulations on Matrimonial Property and Property of Registered Partnerships. Cambridge: Intersentia, 2022, p. xiii.

²⁷ Franzina P., Viarengo I. General Introduction. In: Viarengo I., Franzina P. (eds.). The EU Regulations on the Property Regimes of International Couples. A Commentary. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020, p. 7.

²⁸ Sikāk par iemesliem, kādēļ Latvija un noteiktas citas ES dalībvalstis nolēma nepiedalīties dvīņu regulās, sk.: Wysocka-Bar A. Enhanced Cooperation in Property Matters in the EU and Non-Participating Member States. ERA Forum, 2019, Vol. 20, pp. 187–200. Tiesa, 2024. gada 1. jūlijā stāsies spēkā grozījumi Notariāta likumā, ar kuriem Latvijā tiks ieviests partnerības institūts. Grozījumi Notariāta likumā: LV likums. Pieņemts 09.11.2023. [stājas spēkā 01.07.2024.]. Līdz ar to pastāv iespējamība, ka nākotnē Latvija tomēr varētu nolemt piedalīties dvīņu regulās. Piemēram, Igaunija, kurā kopš 2024. gada 1. janvāra ir legalizētas viendzimuma laulības (LETA. Igaunijā legalizētas viendzimuma laulības.

Laulāto mantisko attiecību regulas 22. panta 1. punktā pārrobežu laulātajiem vai topošajiem laulātajiem ir piešķirtas tiesības vienoties par savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, taču arī šajā regulā pušu autonomija ir ierobežota. Ja laulātie nav vienojušies par savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, tas ir nosakāms saskaņā ar Laulāto mantisko attiecību regulas 26. panta 1. punktu. Līdz ar to secināms, ka Laulāto mantisko attiecību regulā uzsvars ir likts uz laulāto tiesībām vienoties par savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu. Tas nepārsteidz, jo lielākajā daļā ES dalībvalstu šajā jautājumā ir paredzēta pušu autonomija.²⁹

Viena no retajām ES dalībvalstīm, kuras starptautiskajās privāttiesībās laulātajiem joprojām nav piešķirtas tiesības izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, ir Latvija.³⁰ Proti, CL 13. pantā ir teikts: ja laulāto dzīvesvieta (domicils) ir Latvijā, tad viņu mantiskajām attiecībām ir piemērojams Latvijas likums, turklāt, ja Latvijā atrodas laulāto manta, tad šai mantai ir piemērojams Latvijas likums pat tad, ja laulāto dzīvesvieta nav Latvijā. Jāsecina, ka, tāpat kā pārējās Latvijas kolīziju normās, arī šajā normā ir izteikts teritorialitātes princips.³¹

Tā kā Latvija pagaidām Laulāto mantisko attiecību regulā nepiedalās, pašlaik tiešā veidā Laulāto mantisko attiecību regula CL 13. pantu neietekmē. Tomēr autore uzskata, ka CL 13. pantu ir nepieciešams grozīt, lai tas atbilstu mūsdienu starptautisko privāttiesību doktrīnai attiecībā uz pušu autonomiju laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamā likuma izvēlē, kas tostarp ir nostiprināta Laulāto mantisko attiecību regulā.³² Līdz ar to autore izsaka priekšlikumu CL 13. pantu papildināt ar otro daļu šādā redakcijā: “Laulātie ir tiesīgi izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, ja vien tas ir tās valsts likums, kurā atrodas laulāto kopīgais domicils vai laulāto pēdējais kopīgais domicils, vai tās valsts likums, ar kuru laulātie citādi ir visciešāk saistīti, bet attiecībā uz nekustamo īpašumu – tās valsts likums, kurā šis nekustamais īpašums atrodas. Latvijā laulātie minēto izvēli ir tiesīgi izdarīt tikai

---

Pieejams: <https://www.leta.lv/home/important/D13DA602-B56E-46DD-87EA-27366B2B7636/> [aplūkots 09.05.2024.]), jau ir paziņojusi par savu interesi piedalīties diviņu regulās. Ciešāka sadarbība attiecībā uz laulāto un reģistrētas partnerattiecības mantisko attiecību problēmām. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:4353120> [aplūkots 09.05.2024.].

²⁹ Kroll K. Unification of Conflict of Laws in Europe. Matrimonial Property Regimes. In: Boele-Woelki K., Sverdrup T. (eds.). *European Challenges in Contemporary Family Law*. Antwerp: Intersentia, 2008, p. 383.

³⁰ Lai gan lielākajā daļā ES dalībvalstu, kuras piedalās Laulāto mantisko attiecību regulā, jau bija paredzēta pušu autonomija laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamā likuma izvēlē, dažās ES dalībvalstīs pušu autonomija ir jaunievedums, piemēram, tieši pateicoties dalībai Laulāto mantisko attiecību regulā, tagad arī Grieķijā un Kīprā pārrobežu laulātajiem ir piešķirtas tiesības izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu. Limantè A. & Pogorelčnik Vogrinc N. Party Autonomy in the Context of Jurisdictional and Choice of Law Rules of Matrimonial Property Regulation. *Baltic Journal of Law & Politics*, 2020, Vol. 13, № 2, pp. 147–148.

³¹ Tas ir skaidrojams ar faktu, ka CL 13. pants tika pieņemts 1937. gadā, kad starptautisko privāttiesību doktrīnā vēl netika atzīta pušu autonomija piemērojamā likuma noteikšanā. Laikā, kad rietumvalstu normatīvie akti tika grozīti un modernizēti, Latvija bija okupēta, tāpēc CL palika “iesaldēts”.

³² Mūsdienās pušu autonomija kā piesaiste ir viens no starptautisko privāttiesību pamatprincipiem, jo, kā jau tika minēts, tā veicina tiesisko noteiktību. Jānorāda arī, ka, piemēram, ja pārrobežu laulātajiem nav paredzēta iespēja vienoties par viņu laulības līgumam piemērojamo likumu, var izrādīties, ka piemērojamais likums viņu laulības līgumu kāda iemesla dēļ atzīst par spēkā neesošu, kā rezultātā laulības līgumam zūd jēga. Šo iemeslu dēļ autore uzskata, ka pašreizējais CL 13. panta regulējums būtu jāpapildina un CL 13. panta otrajā daļā pārrobežu laulātajiem būtu jāparedz iespēja izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu.

laulības līgumā. Ja piemērojamā likuma izvēle ir izdarīta ārvalstī, tā formas ziņā ir atzīstama Latvijā, ja tā atbilst tās valsts likuma prasībām attiecībā uz laulības līguma formu, kuras likumu laulātie ir izvēlējušies piemērot savām mantiskajām attiecībām, vai tās valsts likuma prasībām attiecībā uz laulības līguma formu, kurā minētā izvēle ir izdarīta.” Autore arī ierosina CL 13. pantu papildināt ar trešo daļu šādā redakcijā: “Ja laulātie nav vienojušies par savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, ir piemērojams tas likums, kurš saskaņā ar šā panta pirmo daļu ir piemērojams laulāto personiskajām attiecībām, bet attiecībā uz nekustamo īpašumu – tās valsts likums, kurā šis nekustamais īpašums atrodas.”

Kaut arī, autores ieskatā, CL 13. pantu būtu nepieciešams grozīt, paredzot tajā pušu autonomiju, vienlaikus jāuzsver, ka laulāto izvēles tiesības attiecībā uz viņu mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu būtu jāierobežo, jo starptautisko privāttiesību doktrīnā ir uzsvērts, ka ir ļoti svarīgi, lai tiktu piemērots tas likums, kas ar konkrēto jautājumu ir visciešāk saistīts.³³ Tā kā pastāv liela iespējāmība, ka pārrobežu laulātajiem nav kopīgas pilsonības, un laulāto mantiskās attiecības parasti ir vairāk saistītas ar valsti, kurā norit vai noritēja viņu kopdzīve, autore uzskata, ka laulātajiem būtu jādod iespēja izvēlēties vai nu viņu kopīgā domicila valsts likumu, vai viņu pēdējā kopīgā domicila valsts likumu, vai arī tās valsts likumu, ar kuru pāris citādi ir visciešāk saistīts.³⁴

Turklāt, ņemot vērā to, cik būtiskas ir laulāto mantiskajām attiecībām piemērojamā likuma izvēles tiesiskās sekas, izdarot minēto izvēli Latvijā, laulātajiem būtu jāļauj izvēlēties savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu tikai laulības līgumā, jo Latvijā laulības līgumu sastāda notariāla akta formā (CL 115. panta pirmā daļa³⁵), tādējādi nodrošinot to, ka abi laulātie apzinās savas izvēles tiesiskās sekas. Ja laulātie minēto izvēli ir izdarījuši ārvalstī, tad, autores ieskatā, formas ziņā tā būtu

³³ Clarkson C. M. V., Hill J. The Conflict of Laws. Series 4th edition. New York: Oxford University Press, 2011, pp. 16–17.

³⁴ Arī Laulāto mantisko attiecību regulā būtiska loma piemērojamā likuma izvēlē ir piešķirta tās valsts likumam, kurā atrodas laulāto mantisko attiecību “gravitācijas centrs”, proti, tiek uzsvērtā laulāto sociālās integrācijas attiecīgajā valstī būtiskā nozīme. Valsts, kurā notiek vai ir notikusi laulāto sociālā integrācija, ir valsts, kurā atrodas šo personu intereses, savukārt ar personas interesēm lielā mērā ir domātas attiecīgās personas sociālās saiknes ģimenē, draugu lokā, darbā utt., turpretim kulturālajai saiknei ar izcelsmes valsti un tautību tiek piešķirta sekundāra nozīme. Tiesa, lai gan pamatdoma ir tāda pati, Laulāto mantisko attiecību regulā domicils ir aizstāts ar pastāvīgo dzīvesvietu. Franzina P., Viarengo I., 2020, p. 10. Jāpiebilst, ka viens no visdziļāk sakņotajiem kolīziju normu principiem ir tāds, ka visiem jautājumiem, kas ir saistīti ar nekustamo īpašumu, ir piemērojams tās valsts likums, kurā attiecīgais nekustamais īpašums atrodas jeb *lex situs*. Tiek uzskatīts, ka šis princips ir pašsaprotams un attiecas arī uz laulāto mantiskajām attiecībām. McClean D., Ruiz Abou-Nigm V. Morris: The Conflict of Laws. Series 8th edition. London: Sweet & Maxwell, 2012, pp. 420, 448. Tiesa, pēdējo gadu laikā dažādu iemeslu dēļ gan ES, gan Amerikas Savienoto Valstu tiesību aktos ir parādījusies tendence sašaurināt *lex situs* jeb *lex rei sitae* darbības jomu. Neraugoties uz to, *lex situs* aizvien prevalē attiecībā uz noteiktiem ar nekustamo īpašumu saistītiem pamatjautājumiem (angļu val. – *core immovable property issues*). Sk. sīkāk: Garriga Suau G. & A. Whytock C. Choice of Law for Immovable Property Issues: New Directions in the European Union and the United States. Revista Española De Derecho Internacional, 2022, Vol. 74, № 1, pp. 81–107. Lai gan, piemēram, Laulāto mantisko attiecību regulā uzsvars ir likts uz pušu autonomiju un nav teikts, ka laulātajiem būtu jāizvēlas tās valsts jurisdikcija un tās valsts likums, kurā atrodas viņu nekustamais īpašums, jāatzīmē, ka Laulāto mantisko attiecību regulā noteiktos apstākļos ir paredzēta papildu jurisdikcija tās dalībvalsts tiesai, kuras teritorijā atrodas viena vai abu laulāto nekustamais īpašums, vienlaikus norādot, ka šajā gadījumā attiecīgajai tiesai ir jurisdikcija spriest tikai attiecībā uz to nekustamo īpašumu, kas atrodas tās teritorijā (Laulāto mantisko attiecību regulas 10. pants).

³⁵ Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 29.11.2012. [14.03.2024.red.].

atzīstama Latvijā tikai tādā gadījumā, ja būtu ievērotas laulāto izvēlēta piemērojamā likuma prasības attiecībā uz laulības līguma formu vai tās valsts likuma prasības attiecībā uz laulības līguma formu, kurā minētā izvēle ir izdarīta.³⁶

Kopsavilkums

1. Par Roma III regulas svarīgāko elementu tiek uzskatīts tas, ka tā inovatīvi ievieš pušu autonomiju kā piesaisti pārrobežu laulības šķiršanas lietās, piešķirot laulātajiem tiesības izvēlēties viņu laulības šķiršanai piemērojamo likumu. Tiesa, šīs laulāto izvēles tiesības ir ierobežotas.
2. Tā kā visās ES dalībvalstīs, kurās Roma III regula ir tieši piemērojama, tostarp Latvijā, tā ir aizstājusi attiecīgo nacionālo starptautisko privāttiesību regulējumu, autore izsaka priekšlikumu no CL 12. panta pirmās daļas pirmā teikuma izslēgt regulējumu par pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu.
3. Autores ieskatā, jau notikusī ES starptautisko privāttiesību ietekme uz Maltes konservatīvajām ģimenes tiesību normām, novedot pie laulības šķiršanas institūta ieviešanas šajā valstī, ir ļoti nozīmīga, jo liecina par to, ka ES tiesību akti arī nākotnē varētu būtiski ietekmēt tās dalībvalstu ģimenes tiesību normas. Piemēram, pašlaik daļā ES dalībvalstu, tostarp Latvijā, vēl nav atļauta viendzimuma laulību noslēgšana, tomēr pastāv iespējamība, ka, ja EST, sniedzot Briseles IIter regulā un Roma III regulā lietotā termina “laulība” autonomo interpretāciju, norādīs, ka šis termins abu minēto regulu izpratnē aptver arī viendzimuma laulības, kā rezultātā ES dalībvalstīm, piemērojot šīs abas regulas, būs pienākums atzīt un šķirt arī pārrobežu viendzimuma laulības, pastāv iespējamība, ka šīs varētu būt viens no apsvērumiem, kādēļ Saeimai nākotnē varētu būt nepieciešams legalizēt viendzimuma laulību noslēgšanu arī Latvijā.
4. Arī Laulāto mantisko attiecību regulā uzsvars ir likts uz laulāto tiesībām vienoties par viņu mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, tomēr arī šajā regulā pušu autonomija ir ierobežota.
5. Autore uzskata, ka CL 13. pantu būtu nepieciešams modernizēt, piešķirot pārrobežu laulātajiem ierobežotas tiesības izvēlēties viņu mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu, tādējādi padarot šo normu atbilstošu mūsdienu starptautisko privāttiesību doktrīnas atziņām.

---

³⁶ Tā kā laulības līguma formai valstu likumos parasti ir noteiktas stingras prasības, autore uzskata, ka šādi tiktu gādāts par to, lai laulāto piemērojamā likuma izvēle būtu apzināta. Vienlaikus autore piedāvātajā redakcijā CL 13. panta trešajā daļā ir noteikts piemērojamais likums arī tādā gadījumā, ja pārrobežu laulātie nav vienojušies par savām mantiskajām attiecībām piemērojamo likumu. Autore uzskata, ka šādā gadījumā laulāto mantiskajām attiecībām būtu jāpiemēro tas pats likums, kas būtu piemērojams viņu personiskajām attiecībām saskaņā ar CL 13. panta pirmo daļu šajā autore piedāvātajā redakcijā: “Laulāto personiskajām attiecībām ir piemērojams laulāto kopīgā domicila valsts likums. Ja laulātajiem nav kopīga domicila, tad ir piemērojams laulāto pēdējā kopīgā domicila valsts likums, bet, ja laulātajiem nekad nav bijis kopīga domicila, ir piemērojams tās valsts likums, ar kuru laulātie citādi ir visciešāk saistīti.” Izņēmums – nekustamajam īpašumam piemērojamais likums. Jāuzsver, ka autore piedāvātās redakcijas pamatā ir ciešākās saistības kritērijs, kas, kā jau minēts, saskaņā ar mūsdienu starptautisko privāttiesību doktrīnas atziņām pēc iespējas būtu jāizmanto piemērojamā likuma noteikšanā.

**PROF. BUNGES
PRIVĀTTIESĪBU
KODIFIKĀCIJAI 160 –
IETEKME UZ LATVIJAS
PRIVĀTTIESĪBĀM
UN AR TO SAISTĪTIE
IZAICINĀJUMI MŪSDIENĀS**

VALDOŠĀ UZŅĒMUMA PIENĀKUMS ATLĪDZINĀT ATKARĪGĀS SABIEDRĪBAS ZAUDĒJUMUS KONCERNU TIESĪBĀS

THE DUTY OF A CONTROLLING ENTERPRISE TO COMPENSATE FOR LOSSES OF THE DEPENDENT COMPANY IN GROUP OF COMPANIES LAW

Kaspars Balodis, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Summary

One of the main functions of the Group of Companies Law is to protect the legal and financial interests of a dependent company in its relations with the controlling enterprise. There is no general prohibition for a controlling enterprise to induce the dependent company to enter into a disadvantageous transaction. As a general principle, the controlling enterprise shall compensate the dependent company for losses arising from such disadvantageous transactions. If a group contract between the controlling enterprise and the dependent company exists, the legal representatives (board members) of the controlling company (enterprise) are jointly responsible for the losses of the dependent company. If a group contract has not been concluded (*de facto* group of companies), the controlling enterprise itself has to compensate for the losses of the dependent company. Besides the controlling enterprise, the legal representatives of this enterprise bear joint responsibility.

Atslēgvārdi: koncerns, valdošais uzņēmums, atkarīgā sabiedrība, neizdevīgi darījumi, atbildība par atkarīgās sabiedrības zaudējumiem

Keywords: group of companies, controlling enterprise, dependent company, disadvantageous transactions, responsibility for losses of the dependent company

Ievads

Koncernu tiesību, it īpaši Koncernu likuma (turpmāk arī – KonL.) noteikumu par valdošā uzņēmuma un tā likumisko pārstāvju pienākumu atlīdzināt zaudējumus, kas atkarīgajai sabiedrībai radušies tāpēc, ka valdošais uzņēmums pamudinājis atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu tai neizdevīgu pasākumu, nozīme Latvijas tiesību sistēmā pieaug arvien vairāk. Koncernu likums ir spēkā kopš 2000. gada, taču šā likuma normas, kas pamatā pārņemtas no Vācijas Akciju sabiedrību likuma (*Aktiengesetz*) noteikumiem vai kurām minētais vācu regulējums kalpojis par paraugu, Latvijā plašāk izmanto tikai pakāpeniski. Pēdējos

gados koncernu tiesību praktiskā nozīme ir ievērojami pieaugusi, par ko liecina arī tiesu izskatītās koncernu tiesību lietas, tostarp Augstākās tiesas (Senāta) spriedumi, vairāki no kuriem minēti šajā rakstā. Kā uzsvēris Senāts, tad, interpretējot Koncernu likumu, ņemams vērā, ka šā likuma noteikumu izcelsme norāda uz Vācijas Akciju sabiedrību likuma koncernu regulējuma ietekmi un tādēļ Koncernu likuma normu pareizai izpratnei nozīmīga ir attiecīgā vācu tiesību piemērošanas tradīcija.¹

Atkarīgās sabiedrības mantiski tiesisko interešu aizsardzība attiecībā ar valdošo uzņēmumu ir viena no koncernu tiesību pamatfunkcijām. Savukārt atkarīgās sabiedrības tiesības saņemt zaudējumu atlīdzību no valdošā uzņēmuma vai tā likumiskiem pārstāvjiem ir viens no būtiskākajiem tiesiskajiem līdzekļiem šo interešu aizsardzības praktiskai nodrošināšanai. Minēto tiesisko mehānismu var izmantot arī sabiedrības kreditori, ceļot prasību pret valdošo uzņēmumu. Attiecīgais KonL regulējums ir visai specifisks, un ir nepieciešams tā piemērošanas aspektu sīkāks iztirzājums.

Jāatzīmē, ka KonL regulē arī tādus jautājumus kā pašas atkarīgās sabiedrības izpildinstitūcijas un pārvaldes institūcijas locekļu atbildību par zaudējumiem un atkarīgās sabiedrības dalībnieku tiesības uz viņiem tieši nodarīto zaudējumu atlīdzību. Taču šie temati šajā rakstā netiks aplūkoti.

1. Atbildības pienākuma vispārīgs raksturojums

KonL 3. panta pirmajā daļā noteikts, ka valdošā uzņēmuma izšķirošā ietekme atkarīgajā sabiedrībā rodas uz koncerna līguma pamata, bet, izpildoties minētā panta trešajā daļā norādītajiem kritērijiem, arī uz līdzdalības pamata. Proti, uzņēmumam ir izšķirošā ietekme sabiedrībā uz līdzdalības pamata, ja pastāv vismaz viens no šādiem apstākļiem: 1) uzņēmumam sabiedrībā ir balsstiesību vairākums, 2) uzņēmumam kā sabiedrības dalībniekam ir tiesības iecelt vai atcelt sabiedrības izpildinstitūcijas vai pārraudzības institūcijas locekļu vairākumu, 3) uzņēmums ir sabiedrības dalībnieks un, izmantojot vienīgi savas dalībnieka tiesības, pārskata gada laikā ir iecēlis sabiedrības izpildinstitūcijas locekļu vairākumu, 4) uzņēmums ir sabiedrības dalībnieks un, pamatojoties uz vienošanos ar citiem dalībniekiem, viens pats kontrolē balsstiesību vairākumu sabiedrībā.

Turklāt izšķirošā ietekme atkarīgajā sabiedrībā saskaņā ar KonL 4. panta noteikumiem var būt tieša vai netieša. Ja valdošais uzņēmums izšķirošo ietekmi atkarīgajā sabiedrībā īsteno bez citas atkarīgās sabiedrības starpniecības, tam šajā sabiedrībā ir tieša izšķirošā ietekme (KonL 4. p. 2. d.). Ja turpretī valdošais uzņēmums izšķirošo ietekmi atkarīgajā sabiedrībā īsteno, izmantojot citas atkarīgās sabiedrības vai tādās personas izšķirošo ietekmi, kura darbojas savā vārdā, bet valdošā uzņēmuma vai no tā atkarīgās sabiedrības labā, tam atbilstoši KonL 4. panta trešajā daļā noteiktajam šajā sabiedrībā ir netieša izšķirošā ietekme.

Izšķirošā ietekme neatkarīgi no tās cēloņa un veida ir iemesls tam, ka valdošais uzņēmums savās interesēs dod atkarīgajai sabiedrībai norādījumus vai pamudina to noslēgt dažādus darījumus un veikt citus saimnieciskas nozīmes pasākumus, dažkārt arī atkarīgajai sabiedrībai neizdevīgus. Norādāms, ka koncernu tiesībās nepastāv

¹ Senāta 22.12.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-94/2022 12.1. punkts.

aizliegums valdošajam uzņēmumam pamudināt atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu tai neizdevīgu pasākumu.

Aizlieguma formā ir izteikts KonL 27. panta pirmās daļas otrais teikums, saskaņā ar kuru valdošā uzņēmuma likumiskie pārstāvji nevar dot atkarīgajai sabiedrībai norādījumus, jo īpaši tādus, kuru izpilde var izraisīt atkarīgās sabiedrības maksātne-spēju, darbības apturēšanu administratīvā kārtā vai likvidāciju tiesas ceļā. Savukārt saskaņā ar KonL 29. panta pirmo daļu, kas attiecas uz faktisko koncernu, valdošais uzņēmums nedrīkst izmantot savu ietekmi, lai pamudinātu atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai arī veikt citu tai neizdevīgu pasākumu, ja vien netiek atlīdzināti šāda darījuma vai pasākuma rezultātā radušies zaudējumi. Minētie aizliegumi ir relatīvi, jo to pārkāpums neizraisa attiecīgo norādījumu rezultātā atkarīgajai sabiedrībai neizdevīga tiesiskā darījuma spēkā neesamību.

KonL noteikumu mērķis ir pēc iespējas aizsargāt pašu atkarīgo sabiedrību, tās mazākuma dalībniekus un kreditorus. Taču koncernu tiesībām nav par katru cenu jānovērš jebkādas situācijas, kurās valdošais uzņēmums peļņas gūšanas nolūkā izmanto atkarīgo sabiedrību savu saimniecisko interešu īstenošanai. Koncernā esošās komercsabiedrības darbojas vienotās saimnieciskās interesēs, un koncernu veidošanās ir pilnīgi dabiska parādība saimnieciskajā dzīvē.²

Tātad vispārīgs aizliegums pamudināt atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu neizdevīgu pasākumu nepastāv, tomēr tas nenozīmē, ka šādi darījumi jāatstāj bez ievēribas. Noteikumi par to, ka jākompensē valdošā uzņēmuma ietekme, kas radījusi nelabvēlīgas sekas atkarīgajai sabiedrībai, ir domāti pašas atkarīgās sabiedrības, tās mazākuma dalībnieku (mazākuma akcionāru) un kreditoru aizsardzībai.³ Tiesiskais līdzeklis atkarīgās sabiedrības, tās dalībnieku un tās kreditoru interešu aizsardzībai ir zaudējumu atlīdzība, kuras nosacījumus regulē savstarpēji cieši saistītie KonL 27. un 33. panta noteikumi. Zaudējumu atlīdzības pienākuma niānses līgumkoncerna un faktiskā koncerna gadījumā atšķiras; tas tiks atspoguļots šā raksta nākamajās nodaļās.

2. Zaudējumu atlīdzināšana un tās subjekti līgumkoncernā

KonL attiecībā uz līgumkoncernu, kad starp atkarīgo sabiedrību un valdošo uzņēmumu noslēgts pārvaldes līgums vai arī pārvaldes un peļņas nodošanas līgums, ir tieši norādīts, ka valdošais uzņēmums var dot norādījumus, kas rada zaudējumus atkarīgajai sabiedrībai, ciktāl šie norādījumi atbilst valdošā uzņēmuma interesēm vai citu uzņēmumu interesēm, kuri ir apvienoti koncernā ar valdošo uzņēmumu un atkarīgo sabiedrību (KonL 26. p. 1. d. 2. teik.). Minētās valdošā uzņēmuma tiesības gan var izslēgt vai ierobežot ar koncerna līgumu. Turklāt, kā noteikts KonL 26. panta otrajā daļā, atkarīgās sabiedrības izpildinstitūcijai ir pienākums pildīt valdošā uzņēmuma norādījumus.

² Strupiņš, A. Koncernu likuma darbības efektivitātes problēmas un to iespējamie risinājumi. Pētījums, veikts pēc Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas pasūtījuma, 2007, 3. lpp. Pieejams: https://ppdb.mk.gov.lv/wp-content/uploads/2023/05/TM_Koncernu_likuma_darbibas_efektiv_problemas_un_to_iespej_risinajumi_2007-1.pdf [aplūkots 18.03.2024.].

³ Hüffer U., Koch J. Aktiengesetz. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2014, § 317 AktG Rn. 1.

Līgumkoncernā valdošā uzņēmuma izšķirošā ietekme uz atkarīgo sabiedrību ir nodibināta ar līgumu, kas saskaņā ar civiltiesību vispārīgajiem noteikumiem ir labprātīga vienošanās. Savukārt iepriekš minētajās KonL normās ir skaidri norādītas valdošā uzņēmuma tiesības dot norādījumus atkarīgajai sabiedrībai un atkarīgās sabiedrības izpildinstitūcijas pienākums tos pildīt. Tādēļ saskaņā ar KonL 27. panta noteikumiem līgumkoncernā par atkarīgās sabiedrības zaudējumiem atbild nevis pats valdošais uzņēmums, bet gan tā likumiskie pārstāvji kā kopparādnieki. Turklāt likumisko pārstāvju atbildība iestājas tikai tad, ja tie, dodot norādījumus atkarīgajai sabiedrībai, pārkāpuši rūpības pienākumu, proti, pienākumu rīkoties ar kārtīga un apzinīga vadītāja rūpību. Minētais ir norādīts KonL 27. panta pirmās un otrās daļas normās.

Prasību par zaudējumu atlīdzību var celt ne vien pati atkarīgā sabiedrība, bet saskaņā ar KonL 27. panta piektās daļas pirmo teikumu to savā vārdā atkarīgās sabiedrības labā var darīt arī katrs tās dalībnieks. Prasību var celt arī atkarīgās sabiedrības kreditors, ciktāl viņš no atkarīgās sabiedrības nevar panākt savu prasījumu apmierinājumu (KonL 27. p. 5. d. 2. teik.). Dalībnieku un kreditoru tiesībām celt zaudējumu atlīdzināšanas prasību ir nozīme tāpēc, ka atkarīgā sabiedrība, pakļaujoties valdošā uzņēmuma norādījumiem, varētu nevēlēties šādu prasību celt.

Kaut arī līgumkoncerna valdošais uzņēmums nav parādnieks zaudējumu atlīdzināšanas saistībā, KonL 27. panta normām ir liela nozīme arī faktiskajā koncernā, jo atbilstoši minētā likuma 33. panta septītajā daļā noteiktajam atkarīgās sabiedrības prasījumam par zaudējumu atlīdzību pret valdošo uzņēmumu faktiskajā koncernā attiecīgi piemērojami KonL 27. panta trešās, ceturtās, piektās, sestās un septītās daļas noteikumi.

3. Zaudējumu atlīdzināšana un tās subjekti faktiskajā koncernā

KonL 33. panta virsraksts norāda uz valdošā uzņēmuma un tā likumisko pārstāvju atbildību, ja nav noslēgts koncerna līgums. No KonL 33. panta virsraksta formulējuma tomēr nedrīkstētu rasties maldīgs priekšstats, ka šā panta normas nebūtu attiecināmas arī uz tādiem peļņas nodošanas līgumiem, kuri neietver pārvaldes līguma elementus (par koncerna līguma veidiem sk. KonL 3. p. 2. d.). Proti, KonL 33. panta pirmās daļas pirmais teikums, kas ir KonL centrālā norma atkarīgās sabiedrības zaudējumu regulējumā, sākas ar vārdiem “Ja valdošais uzņēmums pamudina atkarīgo sabiedrību, ar kuru nav noslēgts pārvaldes līgums”. Kā uzsvērts Vācijas koncernu tiesību doktrīnā, tad pārvaldes līguma un peļņas nodošanas līguma galvenā atšķirība ir tā, ka peļņas nodošanas līgums, ciktāl tas nav apvienots ar pārvaldes līgumu, nenodibina valdošajam uzņēmumam tiesības dot norādījumus atkarīgajai sabiedrībai.⁴ Tajā pašā laikā vairums koncerna līgumu mēdz būt pārvaldes un peļņas nodošanas līgumi, apvienojot abu koncerna līguma veidu elementus.⁵ Līdz ar to KonL 33. panta noteikumi pamatā attiecas uz faktisko koncernu, tomēr jāievēro, ka tie piemērojami arī tādiem līgumkoncerniem, kas veidoti ar peļņas nodošanas līgumu bez pārvaldes līguma elementiem.

⁴ Emmerich V., Habersack M. Konzernrecht. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 12 Rn. 3.

⁵ Ibid., Rn. 2.

Kā norādīts iepriekš, faktiskajā koncernā nepastāv absolūts aizliegums valdošajam uzņēmumam pamudināt atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu tai neizdevīgu pasākumu. Tomēr valdošais uzņēmums savu ietekmi, pamudinot noslēgt atkarīgajai sabiedrībai neizdevīgu darījumu vai veikt citu neizdevīgu pasākumu, drīkst izmantot tikai tad, ja atkarīgajai sabiedrībai tiek atlīdzināti neizdevīgā darījuma vai cita neizdevīgā pasākuma dēļ radušies zaudējumi. Ja valdošais uzņēmums līdz pārskata gada beigām faktiski neatlīdzina šos zaudējumus vai arī nepiešķir atbilstošas prasījuma tiesības uz šādu zaudējumu atlīdzību, tā pienākums ir atlīdzināt atkarīgajai sabiedrībai radušos zaudējumus, turklāt blakus valdošajam uzņēmumam kā kopparādnieki atbild arī valdošā uzņēmuma likumiskie pārstāvji, kuri pamudinājuši atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu neizdevīgu pasākumu (KonL 33. p. 1. d. 1. teik., 3. d.).

Senāta judikatūrā ir uzsvērts, ka pamats neatlīdzinātu zaudējumu piedziņai no valdošā uzņēmuma ir valdošās sabiedrības jebkura darbība (pamudinājums) atkarīgajai sabiedrībai noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu neizdevīgu pasākumu.⁶ Darījuma neizdevīgums un darījuma dēļ radušies zaudējumi ir kumulatīvi kritēriji, kam jābūt izpildītiem, lai valdošajam uzņēmumam iestātos zaudējumu atlīdzināšanas pienākums.⁷

Atbilstoši koncernu tiesību doktrīnas atziņām par neizdevīgu darījumu uzskatāms jebkurš darījums vai pasākums, kura rezultāts ir atkarīgās sabiedrības mantas vai ienākumu samazinājums vai apdraudējums.⁸ Noskaidrojot darījuma neizdevīgumu, nozīme ir tam, vai starp izpildījumu un pretizpildījumu pastāv objektīva nesamērība, ja salīdzina to ar neatkarīgas trešās personas noslēgtu darījumu.⁹ Darījuma neizdevīgums ir nosakāms jau tā izdarīšanas brīdī, un arī kārtīga un apzinīga uzņēmuma vadītāja rīcības standarts, ja valdošais uzņēmums grib ekskulpēties jeb atbrīvoties no atbildības, ir attiecināms uz darījuma noslēgšanas vai pasākuma veikšanas brīdī, nevis vēlāku laikposmu.¹⁰

Jāatzīmē, ka atkarīgās sabiedrības zaudējumu atlīdzināšanas veidu KonL tieši neregulē, un līdz ar to tam būtu jāpiemēro Civillikuma vispārīgie noteikumi par zaudējumu atlīdzību, proti, Civillikuma 1770. un turpmākie panti. Vērā ņemama tomēr ir koncernu tiesību specifika, tostarp valdošā uzņēmuma pienākums līdz pārskata gada beigām labprātīgi atlīdzināt neizdevīgā darījuma vai pasākuma dēļ radušos zaudējumus vai piešķirt atbilstošas prasījuma tiesības.

Vācijas koncernu tiesību doktrīnā ir atzīts, ka valdošais uzņēmums atkarīgās sabiedrības zaudējumus var kompensēt, piešķirot pēdējai jebkādu mantiska rakstura, proti, naudā novērtējamu labumu, kas ir piemērots, lai “neitralizētu” atkarīgās sabiedrības bilancē radušos zaudējumu pozīciju.¹¹ Piemērots tiesiskais līdzeklis var būt arī valdošā uzņēmuma līdzdalība un atbalsts atkarīgās sabiedrības neizdevīgo līgumu atcelšanā, ciktāl to ir iespējams praktiski panākt.¹² Ja tomēr zaudējumu atlīdzības

⁶ Senāta 31.05.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-44/2022 12. punkts.

⁷ Senāta 22.12.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-94/2022 12.1. punkts.

⁸ Emmerich V., Habersack M. Konzernrecht. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 25 Rn. 15; Saenger I. Gesellschaftsrecht. 5. Auflage. München: Verlag Franz Vahlen, 2020, Rn. 948.

⁹ Emmerich V., Habersack M. Konzernrecht. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 25 Rn. 15.

¹⁰ Sk. Senāta 22.12.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-94/2022 12.1. punktu.

¹¹ Emmerich V., Habersack M. Konzernrecht. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 25 Rn. 53.

¹² Hüffer U., Koch J. Aktiengesetz. 11. Auflage. München: C. H. Beck, 2014, § 317 AktG Rn. 9.

piedziņai ir nepieciešams celt prasību tiesā, atkarīgajai sabiedrībai neviens nevar liegt prasīt zaudējumu atlīdzināšanu naudā. Minētais attiecas arī uz gadījumiem, kad attiecīgu prasību ceļ dalībnieks sabiedrības labā vai arī kreditors.

Kā norādīts KonL 33. panta otrajā daļā, tad valdošajam uzņēmumam tomēr nav jāatlīdzina zaudējumi, ja tas pierāda, ka kārtīgs un apzinīgs neatkarīga uzņēmuma vadītājs būtu rīkojies tāpat. Kā atzinis Senāts, tad KonL 33. panta normās reglamentētā atbildības juridiskā konstrukcija ir līdzīga Komerclikuma 169. pantā noteiktajai, par ko liecina ekskulpācijas iespēja.¹³

Zaudējumu atlīdzināšanas prasībai attiecīgi piemērojot KonL 27. panta piekto daļu, prasību var celt ne vien pati atkarīgā sabiedrība, bet savā vārdā un atkarīgās sabiedrības labā arī katrs tās dalībnieks. Tāpat atbilstoši minētajā Koncernu likuma normā noteiktajam prasību var celt arī kreditors, ja tas no atkarīgās sabiedrības nevar panākt savu prasījumu apmierinājumu. Senāts norādījis, ka kreditoram, spējot pamatot, kādēļ vērsšanās pret atkarīgo sabiedrību būtu nesekmīga vai bezjēdzīga, nav nepieciešams vispirms vērsties pret atkarīgo sabiedrību.¹⁴ Turklāt kreditors var prasīt zaudējumu atlīdzības piedziņu par labu sev, jo būtu nesaprātīgi sagaidīt, ka viņš vispirms cels prasību par zaudējumu piedziņu par labu atkarīgajai sabiedrībai, lai tikai pēc tam, vērsoties pret atkarīgo sabiedrību, panāktu savu prasījumu apmierinājumu.¹⁵

Tātad Koncernu likuma 33. panta normas, kas piemērojamas kopsakarā ar vairākiem šā likuma 27. panta noteikumiem, nodrošina pietiekami efektīvu mehānismu to atkarīgās sabiedrības zaudējumu atlīdzināšanai, kuras tā cietusi valdošā uzņēmuma pamudinājuma ietekmē noslēgta neizdevīga darījuma vai cita neizdevīga pasākuma dēļ. Attiecīgās likuma normas aizsargā arī atkarīgās sabiedrības dalībnieku un kreditoru intereses. Jāievēro, ka faktiskajā koncernā atkarīgajai sabiedrībai radušos zaudējumu atlīdzināšanas pienākums ir divpakāpju. Proti, primārs ir valdošā uzņēmuma pienākums līdz pārskata gada beigām labprātīgi faktiski atlīdzināt neizdevīgā darījuma vai pasākuma dēļ radušos zaudējumus vai arī piešķirt atbilstošas prasījuma tiesības. Šāds tiesiskais mehānisms ir loģisks, jo var pieņemt, ka valdošais uzņēmums normālos apstākļos negribēs pasliktināt koncerna kopējo saimniecisko stāvokli. Zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma labprātīgas neizpildīšanas gadījumā atkarīgā sabiedrība savas prasījuma tiesības var īstenot piespiedu kārtā.

Kopsavilkums

1. Viens no Koncernu likuma normu mērķiem ir pēc iespējas aizsargāt pašu atkarīgo sabiedrību, tās dalībniekus un kreditorus, mazinot tādu atkarīgās sabiedrības darījumu nelabvēlīgās sekas, ko minētā sabiedrība noslēgusi pēc valdošā uzņēmuma izdarīta norādījuma vai pamudinājuma. Koncernu tiesībās nepastāv vispārējs aizliegums, kas liegtu valdošajam uzņēmumam dot atkarīgajai sabiedrībai norādījumus vai izdarīt pamudinājumus, kuru sekas ir zaudējumu rašanās atkarīgajai sabiedrībai.

¹³ Senāta 18.01.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-20/2022 10. punkts.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Senāta 31.05.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-44/2022 11.3. punkts.

2. Koncernu tiesībās pastāv princips, ka valdošajam uzņēmumam ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, kas atkarīgajai sabiedrībai radušies valdošā uzņēmuma norādījumu vai pamudinājumu rezultātā noslēgta neizdevīga darījuma vai cita neizdevīga pasākuma dēļ. Tātad valdošā uzņēmuma tiesiskās iespējas ietekmēt atkarīgo sabiedrību un uzlabot savu mantisko stāvokli uz atkarīgās sabiedrības rēķina nav neierobežotas.
3. Neizdevīgo darījumu vai citu atkarīgajai sabiedrībai neizdevīgu pasākumu dēļ radušos zaudējumu atlīdzināšanas priekšnoteikumi un iesaistītie subjekti daļēji atšķiras atkarībā no tā, vai atkarīgā sabiedrība ietilpst līgumkoncernā vai faktiskajā koncernā. Ja līgumkoncerns pastāv uz pārvaldes vai pārvaldes un peļņas nodošanas līguma pamata, tad valdošajam uzņēmumam ir tiesības dot atkarīgajai sabiedrībai norādījumus.
Turpretī faktiskā koncerna gadījumā likums neparedz valdošajam uzņēmumam tiesības dot tiešus norādījumus atkarīgās sabiedrības izpildinstitūcijai. Tāpēc Koncernu likumā minēts pamudinājums atkarīgajai sabiedrībai noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt citu tai neizdevīgu pasākumu. Līgumkoncernā par zaudējumiem kā kopparādnieki atbild valdošā uzņēmuma likumiskie pārstāvji, savukārt faktiskajā koncernā atbildīgs ir pats valdošais uzņēmums, bet blakus valdošajam uzņēmumam kā kopparādnieki – arī tā likumiskie pārstāvji, kuri pamudinājuši atkarīgo sabiedrību noslēgt tai neizdevīgu darījumu vai veikt tai neizdevīgu pasākumu.
4. Prasību par zaudējumu atlīdzību savā vārdā, bet atkarīgās sabiedrības labā var celt arī ikviens tās dalībnieks. Zaudējumu atlīdzināšanas prasību var celt arī atkarīgās sabiedrības kreditors, ciktāl viņš no atkarīgās sabiedrības nevar panākt savu prasījumu apmierinājumu. Turklāt kreditoram nav jāceļ prasība atkarīgās sabiedrības labā, viņš var prasīt, lai attiecīgā zaudējumu atlīdzības summa tiek piedzīta par labu tieši viņam.

APDROŠINĀŠANAS LĪGUMA REGULĒJUMS LAIKA GRIEŽOS: PROF. BUNGES KODIFIKĀCIJA UN MŪSDIENAS

REGULATION OF THE INSURANCE CONTRACT IN THE TURN OF TIME: PROF. BUNGE'S CODIFICATION AND TODAY

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

The author considers the regulation of the insurance contract from the perspective of regulatory approach, starting with Prof. Bunge's Codification (Part III of the Baltic Local Laws Collection "Civil Laws") to this day. The discussion concerns three different approaches used for regulation of insurance contract in different periods. The discussion starts with Prof. Bunge's approach while drafting the Codification of 1864 – the predecessor of the current Civil Law. Afterwards, the approach used by the Latvian legislator is analysed, as the Civil Law was drafted in 1930s, leading to its adoption in 1937 in conjunction with the drafting of commercial law regulation. Finally, the author considers the modern approach to insurance contract regulation after the restoration of the Civil Law in 1992–1993, which is currently carried out within a separate legal act, i.e. the Insurance Contract Act. The article ends with the conclusion summarising the discussion reflected in the article.

Atslēgvārdi: apdrošināšanas līguma regulējums, prof. Bunge kodifikācija, Civillikums, likumdevēja pieeja, Latvija

Keywords: regulation of insurance contract, Prof. Bunge's Codification, Civil Law, the legislator's approach, Latvia

Ievads

Apdrošināšanas līgums¹ kā viens no saistību tiesiskiem līgumiem mūsdienās tiek uztverts par tipisku (nominētu) līgumu, jo tiek pakļauts normatīvajam regulējumam.² No apdrošināšanas līguma regulējuma viedokļa nozīmīgs ir gan pašreizējais regulējums, gan iepriekšējais regulējums, kas ļauj saprast gan pašreizējo regulējumu, gan tā evolūciju. Tomēr ne mazāk būtisks ir apdrošināšanas līguma regulējuma

¹ Šis raksts aptver vienīgi tiešo apdrošināšanu un neattiecas uz pārāpdrošināšanu.

² Par līgumu klasifikāciju tipiskos un atipiskos līgumos sk., piem., Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 183.–184. lpp.

saturs, kā arī likumdevēja pieeja šā regulējuma paredzēšanā, kas ietekmē gan šā regulējuma vietu tiesību sistēmā, gan tā izpratni. Tāpēc raksta mērķis ir raksturot tās pieejas, kuras pastāvējušas Latvijā saistībā ar apdrošināšanas līguma regulējuma paredzēšanu. Vienlaikus raksts sniedz savu artavu prof. Fridriha Georga fon Bunges sastādītās un pirms 160 gadiem apstiprinātās privāto tiesību kodifikācijas³ (prof. Bunges kodifikācija) ietekmes uz mūsdienu Latvijas civiltiesībām no atsevišķa saistību tiesību līguma kā apdrošināšanas līguma viedokļa izpētē.

Apdrošināšanas tiesisko attiecību regulējuma pirmsākumi mūsdienu Latvijas teritorijā meklējami pirms vairākiem gadsimtiem, un tāpēc apdrošināšanas tiesisko attiecību regulējums nebūtu Latvijā uztverams vienīgi par jaunāko laiku fenomenu.

Kā pirmo nozīmīgo apdrošināšanas līguma regulējuma avotu mūsdienu Latvijas teritorijā var minēt Rīgas pilsētas statūtus un tiesības (*Der Stadt Riga Statuta un Rechte*), kas izstrādātas 1673. gadā. Prof. Voldemārs Kalniņš norādījis: lai gan šis tiesību avots nebija oficiāli apstiprināts, to piemēroja tiesu praksē līdz pat 1864. gadam.⁴ Rīgas pilsētas statūti un tiesības saturēja apdrošināšanas līguma regulējumu 16 pantu apjomā⁵, kas bija nozīmīgs regulējuma avots, par kura aktualitāti pirmām kārtām liecina šā regulējuma norādīšana apdrošināšanas tiesību literatūrā.⁶ Tomēr šajos pantos ietvertais regulējums pamatā attiecās uz jūras apdrošinājumu, tāpēc nevar tikt uztverts kā vispārīgs apdrošināšanas līguma regulējums. Jāatzīmē, ka Rīgas pilsētas statūtos un tiesībās ietvertais apdrošināšanas līguma regulējums līdzšinējā tiesību literatūrā ir maz pētīts un tāpēc joprojām gaida savus pētniekus.

Nākamais nozīmīgais regulējuma avots apdrošināšanas tiesību regulējumā – prof. Bunges kodifikācija, kuru jau var dēvēt par mūsdienīgu apdrošināšanas līguma regulējumu, tomēr, kā tālāk raksturots, šis regulējums bija fragmentārs un visai nosacīti ierobežoja apdrošināšanas līguma līdzēju privātautonomiju. Prof. Bunges kodifikācijas pamatā esošo regulējumu raksturosim raksta pirmajā nodaļā.

1. Apdrošināšanas līguma regulējums prof. Bunges kodifikācijā

Prof. Bunges kodifikācijas sākotnējā (un arī vēlākā) redakcija ietvēra sevī apdrošināšanas līguma regulējumu. Šis regulējums pamatojās uz **ieradumu tiesībām**, kas tieši norādīts kā šā regulējuma avots (krievu val.: *обычное право*⁷; vācu val.: *Gewohnheitsrecht*⁸).⁹ Tātad šo regulējumu noteica toreizējā apdrošināšanas prakse, kas tika

³ Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļa “Civiltiesības” (oficiālais nosaukums krievu valodā: Сводъ местныхъ узаконеній губерній Остзейскихъ. Часть Третяя. Законы гражданские; vācu val.: Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht) (prof. Bunges kodifikācija).

⁴ Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture, I. Rīga: Zvaigzne 1972, 175. lpp.

⁵ Der Stadt Riga Statuta un Rechte. Riga: W. F. Häcker, 1868, S. 58–60.

⁶ Loebers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 422. lpp.

⁷ Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Остзейскихъ, повелениемъ Государя Императора Александра Николаевича составленный. Сводъ местныхъ узаконеній губерній Остзейскихъ. Часть Третяя. Законы гражданские. С.-Петербургъ: Типографія Второго Отделения Совственной Е. И. В. Канцелярии, 1864, с. 693.

⁸ Provincialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg: Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864, S. 737.

⁹ Piezīme pie prof. Bunges kodifikācijas 4359. panta.

pozitivēta šajā kodifikācijā. Jāņem vērā, ka prof. Bunges kodifikācija tā pieņemšanas laikā un arī vēlāk, pagājušā gadsimta 20. un 30. gados, nebija vienīgais normatīvais akts, kas pašreizējā Latvijas teritorijā regulēja apdrošināšanas līgumtiesiskās attiecības, taču raksta tematikas un apjoma dēļ citi normatīvie akti netiks aplūkoti.¹⁰

Kā tālāk šajā nodaļā pamatots, no apdrošināšanas līguma **regulējuma pieejas** viedokļa prof. Bunges kā kodifikācijas sastādītāja (proti, kodifikatora) mērķis bija paredzēt vien fragmentārus apdrošināšanas līguma regulējuma noteikumus, apdrošināšanas līguma noteikumu regulējumu pamatā atstājot apdrošināšanas līguma līdzēju (pamatā – apdrošinātāja) ziņā.

Apdrošināšanas līguma regulējums tika ietverts prof. Bunges kodifikācijas Ceturtās daļas “Saistību tiesības” Piecpadsmitās nodaļas ar nosaukumu “Līgumi, kuri pamatoti ar risku” (vācu val.: “Von Glücksverträgen”) Ceturtajā apakšnodaļā, kuras nosaukums bija “Par apdrošināšanas līgumu” (atbilstoši norādīts kodifikācijas teksts krievu un vācu valodā). Šim apdrošināšanas līguma regulējumam bija pavisam četri panti, t. i., prof. Bunges kodifikācijas 4359.–4362. pants. Kā jau redzams no pieticīgā pantu skaita, šajos pantos ietvertais apdrošināšanas līguma regulējums nebija uztverams par pilnīgu un attiecās uz fragmentāru atsevišķu apdrošināšanas līguma aspektu regulējumu.

Prof. Bunges kodifikācijas 4359. pants paredzēja apdrošināšanas līguma kā viena no saistību tiesību līgumiem legāļdefinīciju. Šis pants noteica, ka

“[a]pdrošināšanas līgumā viena no pusēm ar noteiktu prēmiju uzņemas atbildību par kaitējumu, ko otra varētu ciest bez viņa vainas kāda noteikta notikuma iestāšanās gadījumā.

Piezīme. Tālākie panti pamatoti uz parastajām tiesībām.”¹¹

Kā redzams no šajā normā ietvertās apdrošināšanas līguma legāļdefinīcijas, tā satur divu aspektu regulējumu: 1) apdrošināšanas līgumiskās attiecības, kas ir visai tuvas pašreizējai apdrošināšanas līguma legāļdefinīcijai, kura ietverta Apdrošināšanas līguma likuma¹² (ALL) 1. panta pirmās daļas 7. punktā; 2) apdrošināšanas līguma būtiskās sastāvdaļas, kuras saistāmas gan ar tieši šajā legāļdefinīcijā nosauktām sastāvdaļām (apdrošināmais risks un apdrošināšanas prēmija), gan arī ar netieši no legāļdefinīcijas formulējumiem nosakāmām (apdrošināmais objekts, apdrošināmā interese un apdrošinājuma summa)¹³, kas atbilst mūsdienu apdrošināšanas līgumu regulējumam¹⁴. Tas, ka šajā pantā ietvertā apdrošināšanas līguma legāļdefinīcija neietver visas būtiskās sastāvdaļas, ir ticis iepriekš norādīts tiesību literatūrā.¹⁵

¹⁰ Par šiem normatīviem aktiem sk. Loebers A., 1926, 422. lpp.; Krūmiņš G. Apdrošināšana Baltijas valstīs un Somijā. Rīga: J. Krūmiņš, 1935, 16.–20. lpp.

¹¹ Šeit un tālāk prof. Bunges kodifikācijas pantu tulkojumam par pamatu izmantots teksts krievu valodā, kam bija priekšroka pār tekstu vācu val. Vienlaikus teksts krievu valodā tika kritizēts, arī par komentējamo pantu (Loebers A., 1926, 423. lpp.).

¹² Apdrošināšanas līguma likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 97, 2018.

¹³ Secinājums par pēdējiem diviem ir tieši apstiprināts, bet par pirmo netieši prof. Bunges kodifikācijas komentārā, ko sagatavoja prof. V. Bukovskis (Буковскій В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: Типографія Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1915).

¹⁴ Sk. Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 125.–127. lpp.

¹⁵ Loebers A., 1926, 424. lpp.

Vienlaikus jāņem vērā, ka viens no apdrošināmā riska elementiem – nenoteiktība¹⁶ – regulēts atsevišķi 4361. pantā. Šis pants paredzēja, ka

“[a]pdrošināšanas līgums ir spēkā neesošs, ja jau tā noslēgšanas brīdī zināja: apdrošinātājs par nelaimju iestāšanos vai apdrošinājuma ņēmējs par draudošā apdraudējuma novēršanu.”

Šajā normā regulētais nenoteiktības jēdziens pamatots ar tās subjektīvu raksturu, kas atšķiras no mūsdienu apdrošināšanas līgumtiesībām, kurās nenoteiktība kā viens no apdrošināmā riska elementiem uztverts par objektīvu kategoriju. Apskatāmajā normā nenoteiktības uztvere par subjektīvu kategoriju atspoguļota vārdā “zināja”, tādējādi to piesaistot kāda līdzēja zināšanai, nevis uztverot kā objektīvu pastāvošu parādību, kā tas ir mūsdienās.¹⁷

Prof. Bunges kodifikācijas 4360. pants tālāk regulēja vairākkārtīgas apdrošināšanas (angļu val.: *multiple insurance*) aizliegumu, kas cieši saistīts ar kompensācijas principu, kas ir viens no mūsdienu apdrošināšanas tiesību principiem¹⁸. Šis pants saturēja šādu regulējumu:

“Aizliegts apdrošināt vienu un to pašu priekšmetu par visu tās vērtību vairāk kā vienu reizi; pretējā gadījumā par spēkā esošu tiek uzskatīts tikai pirmais līgums. Taču nav aizliegts ne apdrošināt vairāku personu vienus un tos pašus priekšmetus par dažādām to vērtības daļām, ne arī nodrošināt apdrošinājuma ņēmējam sava apdrošinātāja maksāspēju.”

Kā redzams no šajā pantā ietvertā regulējuma, prof. Bunges kodifikācija nepieļāva vairākkārtīgu apdrošināšanu, nosakot, ka tās gadījumā ir spēkā pirmais apdrošināšanas līgums. Vienlaikus tiek paredzēti vairāki gadījumi kā ieteikumi (krievu val.: *подсказки*) līdzējiem, proti, apdrošināt apdrošināšanas objektu pie katra apdrošinātāja dažādās tā vērtības proporcijās (ar apsvērumu, lai nebūtu pārsniegta tā kopējā vērtība atbilstoši visiem līgumiem) un apdrošinātāja maksāspēju, kas mūsdienās nav parasti apdrošināmais risks. Apskatāmajā pantā ir ietverta atšķirīga pieeja no mūsdienu apdrošināšanas līguma regulējuma, saskaņā ar kuru tiek piemērots proporcijas princips: katrs apdrošinātājs izmaksā apdrošināšanas atlīdzību proporcionāli katrā apdrošināšanas līgumā noteiktajai apdrošinājuma summai.¹⁹

Visbeidzot, prof. Bunges kodifikācijas 4362. pants paredzēja noteikumu par apdrošinātāja informēšanu par apdrošinātā riska iestāšanos. Atbilstoši šim pantam,

“[k]ad iestājas tas kaitējums, par kura atlīdzināšanu panākts apdrošinājums, apdrošinājuma ņēmējam ir pienākums nekavējoties par to paziņot apdrošinātajam, pretējā gadījumā atbildot viņam par visiem zaudējumiem, kas radušies kavējuma dēļ.

Piezīme. Sīkāki noteikumi par jūras apdrošinājumu iekļauti Tirdzniecības nolikumā, bet par cita veida apdrošināšanu sabiedrībās, kuras nodibinātas ar šādu mērķi – to statūtos.”

¹⁶ Otrs ir nejausība (sk. Mantrovs V., 2018, 69. lpp.).

¹⁷ Sk. ALL 1. panta pirmās daļas 13. punktu.

¹⁸ ALL 1. panta pirmās daļas 18. punkts.

¹⁹ ALL 44. panta pirmā daļa.

Atbilstoši šajā pantā ietvertajam regulējumam informēšanas pienākums pamatots ar ģenerālklauzulu “nekavējoties”, kas pēc būtības atbilst tam regulējumam, kas ietverts pašlaik spēkā esošā apdrošināšanas regulējumā.²⁰ Atbilstoši tā laika apdrošināšanas praksei šis informēšanas pienākums atbilstoši minētajai ģenerālklauzulai bija noteikts apdrošinātāju statūtos un variējās no 3 līdz 8 dienām.²¹ Tāpat no panta piezīmes redzams, ka speciāli noteikumi paredzēti citos normatīvos aktos, proti, jūras apdrošinājums regulēts atsevišķā ārējā normatīvā aktā, kamēr sabiedrību statūtos varēja ietvert to piedāvāto apdrošināšanas veidu noteikumus. Tas nozīmēja, ka apdrošinājumaņēmējs nevarēja atsaukties uz statūtu nezināšanu.²² Vienlaikus statūtu noteikumi tika uztverti par apdrošināšanas līguma sastāvdaļu.²³

Jāatzīmē, ka prof. Bunges kodifikācijā ietvertais apdrošināšanas līguma regulējums netika vēlāk grozīts un saglabājās tā sākotnējā redakcijā līdz pat šīs kodifikācijas pēka zaudēšanai.

2. Civillikuma izstrādātāju pieeja

Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma (turpmāk – Civillikums) izstrāde notika pagājušā gadsimta 30. gados.²⁴ Civillikuma pamatā esošā likumdevēja pieeja nesaraujami saistīta ar tolaik notiekošo tirdzniecības tiesību regulējuma veidošanos. Latvijas likumdevējs, atbalstot (līdzīgi kā šobrīd)²⁵ privāttiesību dualisma teoriju, nolēma tirdznieciskos darījumus, tostarp apdrošināšanas līgumu, **regulēt ārpus** Civillikuma atsevišķā normatīvā aktā.²⁶ Tādējādi Civillikumā vairs netika ietverts apdrošināšanas līguma regulējums – pretēji prof. Bunges kodifikācijai. Tā laika tiesību literatūrā šāda nostāja netika kritizēta. Piemēram, prof. Sinaiskis 1940. gadā izdotajā grāmatā par Latvijas civiltiesību apskatu aprobežojas vien ar sausu norādi, ka “Jaunais kodekss apdrošinājuma līgumu neregulē, bet Civillikumu Kopojumā (4359.–4362. p.) šāds līgums ir normēts”.²⁷ Līdzīgs viedoklis pausts tiesību literatūrā arī dažus gadus agrāk, norādot, ka “[p]rivātais apdrošinājuma līgums [...] ir Latvijas tiesībās viens no vājāki normētiem līgumiem”.

Tomēr bija jau vērojama pieejas maiņa apdrošināšanas līguma regulējuma izstrādē. Toreizējā Latvijas likumdevēja pieeja atšķīrās no prof. Bunges kodifikācijas pieejas, jo paredzēja atteikties no apdrošināšanas līgumu regulēšanas Civillikumā kā Latvijas privāto tiesību kodifikācijā. Vienlaikus Latvijas likumdevējam bija jāsoļo solī ar laiku

²⁰ ALL 27. panta pirmā daļa.

²¹ Буковский В., 1914, с. 1919.

²² Ibid., с. 1920.

²³ Grīnbergs J. Piezīmes sakarā ar Latvijas tirdzniecības tiesību problēmām. Jurists, Nr. 7–8, 1936, 1. oktobris.

²⁴ Mantrovs V. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikums. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/160216-Latvijas-Republikas-1937-gada-Civillikums> [aplūkots 18.03.2024.].

²⁵ 2008. gada 18. decembra Grozījumu Komerclikumā anotācija. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/CA622B7AA262009CC225736B004CDA92?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

²⁶ Tas nenozīmēja, ka tirdzniecības tiesību regulējumā nebija atsaucies uz apdrošināšanas līgumu (sk. 1933. gada Noteikumu par tirgotājiem 1. panta 3. punktu; Grīnbergs J., 1936).

²⁷ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats: Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu m-jas Tiesiskās inform. centrs, 1996, 225. lpp.

un jāregulē apdrošināšanas līgums nevis fragmentāri, kā prof. Bunges kodifikācijā, bet gan atbilstošā apjomā. Lai risinātu apdrošināšanas līguma regulējuma nepilnīgo raksturu un regulētu to mūsdienīgi, pagājušā gadsimta 30. gados tika domāts par apdrošināšanas līguma regulējumu, kas tiktu ietverts atsevišķā likumā. Tas bija iemesls atsevišķa apdrošināšanas līguma regulējuma likumprojekta izstrādei. Kā šajā saistībā norādīts pagājušā gadsimta 30. gadu tiesību literatūrā, “Finanču ministrija izstrādājusi ļoti plašu (ap 150 pantu) likumprojektu par apdrošinājuma līgumu”.²⁸ Tomēr šis likumprojekts tā arī neieraudzīja dienasgaismu kā pieņemts likums, tas arī nav komentēts tā laika tiesību literatūrā, piemēram, par tā tekstu, cik zināms šo rindu autoram, nav publicēti raksti nedz “Juristā”, nedz “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”.

Interesanti, ka vēl 1931. gadā prof. A. Lēbers raksturoja apdrošināšanas līguma regulējuma unifikācijas ideju starptautiskā mērogā, aicinot juristus pieteikties Latvijas nacionālās grupas darbā un izteikties par jautājumiem, kas būtiski šādā regulējumā. Jautājumu saraksts tika publicēts “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”; starp citu, vairāki jautājumi varētu būt aktuāli joprojām.²⁹

3. Mūsdienu pieeja

Civillikuma atjaunošanas gaitā 1992.–1993. gadā tā teksts netika papildināts ar apdrošināšanas līguma regulējumu, tas nav darīts arī vēlāk ar grozījumiem Civillikumā.³⁰ Tāpēc pašlaik Civillikums neparedz apdrošināšanas līguma kā tipiska saistību tiesību līguma regulējumu. Tomēr nevar teikt, ka Civillikuma regulējums vispār neattiecas uz apdrošināšanas līgumu. Apdrošināšanas līgumam kā saistību tiesību līgumam piemērojams vispārīgais tiesiska darījuma un saistību tiesību līguma regulējums, kas ietverts Civillikuma Saistību tiesību daļā. Latvijas likumdevējs **turpināja** pirmskara likumdevēja pieeju, kas pamatojās ar to, ka apdrošināšanas līgums uztverams kā tipisks saistību tiesību līgums, taču tā regulējums paredzams atsevišķā normatīvā aktā, bet ne Civillikumā. Pirmais normatīvais akts, kas pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas saturēja apdrošināšanas līguma regulējumu, bija likums “Par apdrošināšanas līgumu”³¹ (LPAL). Šis normatīvais akts pieņemts 1998. gada 10. jūnijā un spēkā stājās tā paša gada 1. septembrī. LPAL zaudēja spēku 2018. gada 1. jūnijā, kad spēkā stājās pašlaik spēkā esošais ALL.³² Interesanti, ka pretēji LPAL ALL nesatur norādi uz to, ka apdrošināšanas līguma regulējumam piemērojams Civillikums³³ (izņemot atsevišķas norādes uz Civillikuma Saistību tiesību daļu³⁴).

²⁸ Grīnbergs J., 1936.

²⁹ Loebers A. Jautājumā par apdrošināšanas tiesību unifikāciju. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 8–9, 01.08.1931.

³⁰ Mantrovs V. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikums.

³¹ Par apdrošināšanas līgumu: LV likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 188/189, 1998.

³² Par jaunā likuma ieviestām izmaiņām sk. Mantrovs V. Apdrošināšanas līguma likums un 33 izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva: Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 229.–242. lpp.

³³ Likums “Par apdrošināšanas līgumu”, 6. panta trešā daļa.

³⁴ ALL 14. pants, 15. panta pirmā daļa.

Vienlaikus jāņem vērā, ka ALL satur vispārīgo apdrošināšanas līguma regulējumu, kamēr speciālais regulējums atsevišķiem apdrošināšanas veidiem (pamatā jūras apdrošinājums, obligātā civiltiesiskās atbildības apdrošināšana) ietverts citos normatīvos aktos.³⁵

Likumdevēja pieeja, paredzot apdrošināšanas līguma regulējumu atsevišķā likumā, nodalot to no pārējo saistību tiesību līgumu regulējuma Civillikumā³⁶ (vai Komerclikumā, ja uztver apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu³⁷), nevar tikt raksturota kā veiksmīga. Šāds apsvērums saistīts ar vairākiem iemesliem: vienotas terminoloģijas nodrošināšanas nepieciešamība (ALL satur vairākas terminoloģiskas nekonsekvences), liekvārdības izskaušana (piemēram, ALL atkārto vispārīgos saistības izbeigšanās gadījumus³⁸) un vienota unificēta regulējuma paredzēšana saistību tiesību (vai komercdarījumu, ja apdrošināšanas līgumu pašreizējā Latvijas situācijā atzītu par komercdarījumu, kam šo rindu autors nevar piekrist) regulējumā, kas ļautu mazināt (bet ne pašreizējā tiesiskā situācijā pilnībā novērst) līgumu tiesību sadrumstalotību Latvijas privāto tiesību sistēmā. Tomēr šāda izšķiršanās ir tiesībpolitiska un atkarīga no Latvijas likumdevēja gribas. Vismaz pagaidām nekas neliecina, ka Latvijas likumdevējs no pašreizējās pieejas apdrošināšanas līguma regulējuma paredzēšanā varētu atteikties.

Kopsavilkums

Raksts raksturo prof. Bunges kā kodifikatora un likumdevēja pieejas apdrošināšanas līguma regulējuma paredzēšanā gan no saturiskā viedokļa, gan no šī regulējuma vietas saistību tiesību sistēmā. Ja prof. Bunges kodifikācijā apdrošināšanas līguma regulējums bija fragmentārs, jo apdrošināšanas līguma regulējums pamatā saistījās ar tā ietveršanu līgumā, tostarp apdrošināšanas sabiedrību statūtos, tad Latvijas likumdevēja pieeja Civillikuma izstrādē un pēc Civillikuma atjaunošanas saistījās ar apdrošināšanas līguma regulējuma paredzēšanu atsevišķā normatīvā aktā. Šāda regulējuma pieeja nav uztverama viennozīmīgi, kā tas raksturots rakstā. Līdz ar to būtu apsverama apdrošināšanas līguma regulējuma paredzēšana Civillikumā kā Latvijas privāto tiesību kodifikācijā, cenšoties mazināt līgumu tiesību sadrumstalotību Latvijas privāto tiesību sistēmā.

³⁵ Mantrovs V., 2018, 55.–56. lpp.

³⁶ Ar atrunu, ka arī citi normatīvie akti paredz saistību tiesību līgumu regulējumu (Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 23.–24. lpp.).

³⁷ Par šo rindu autora kritiku šādam viedoklim sk. Mantrovs V., 2018, 155. lpp.

³⁸ ALL 35. panta pirmā daļa, otrās daļas 1. teikums.

SERVITŪTA TIESĪBA PAŠAM UZ SAVU LIETU

SERVITUDE RIGHT ON OWN PROPERTY

Erlens Kalniņš, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

Based on a specific example of court practice, the article examines the prevailing opinion in Latvian law on servitude as a “right in the property of another” and statutory exceptions which deal with the servitude right on own property, as well as focuses on how the idea of “the owner’s servitude” has developed in other countries with a similar legal systems (Switzerland, Germany and Austria), leading to the conclusion that for similar practical reasons, Latvian law should further develop the institution of an owner’s servitude.

Atslēgvārdi: servitūta tiesība, *nulli res sua servit*, tiesību apvienošanās (konsolidācija), īpašnieka servitūts uz nekustamu īpašumu

Keywords: servitude right, *nulli res sua servit*, merger (consolidation) of rights, owner’s servitude on real property

Ievads

[1] Kā noteikts Civillikuma (turpmāk – CL) 1130. pantā, “servitūts ir tāda tiesība uz svešu lietu, ar kuru īpašuma tiesība uz to ir lietošanas ziņā aprobežota kādai noteiktai personai vai noteiktam zemes gabalam par labu”. Turpinot domas līniju, CL 1131. pantā paredzēts, ka tāds servitūts, kas nodibināts par labu noteiktam tiesību subjektam, ir personālservitūts (sk. CL 1190.–1230. pantu), savukārt tāds servitūts, kas nodibināts par labu kādam noteiktam nekustamam īpašumam tā, ka servitūtu izlieto katrreizējais šā nekustamā īpašuma īpašnieks, ir reālservitūts (sk. CL 1141.–1189. pantu).

[1.1] No minētajām normām izriet, ka servitūts ir tāda lietu tiesība uz svešu lietu, kura piešķir ekskluzīvu mantisku vai nemantisku labumu noteiktam tiesību subjektam vai noteikta nekustamā īpašuma katrreizējam īpašniekam un uz kuras pamata servitūta izlietotājs ir tiesīgs **1**) vai nu tieši un noteiktā veidā lietot vai izmantot ar servitūtu aprgrūtināto jeb kalpojošo lietu (šāds saturs ir, piemēram, ceļa servitūta tiesībai, pārkaru būves tiesībai un dzīvokļa tiesībai), **2**) vai arī aizliegt kalpojošā nekustamā īpašuma katrreizējam īpašniekam veikt noteiktu faktiska rakstura darbību viņa nekustamajā īpašumā, kuru – neesot konkrētajam servitūtam – minētais īpašnieks varētu veikt (šāds saturs ir augstākas būves tiesībai, gaismas tiesībai un skata tiesībai).¹

¹ Sal.: Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2005, § 156, с. 408, 410; Вишņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1998, 64., 65., 67. lpp.

Pirmajā gadījumā runa ir par “pozitīvu servitūtu”, kuram atbilst kalpojošās lietas katrreizējā īpašnieka pienākums paciest, ka ar nodibināto servitūtu atļauto darbību vai iedarbību uz kalpojošo lietu īsteno servitūta izlietotājs (*servitus in patiando*). Otrajā gadījumā runa ir par “negatīvu servitūtu”, kuram atbilst kalpojošā nekustamā īpašuma katrreizējā īpašnieka pienākums atturēties no tādas faktiskā rakstura darbības veikšanas savā nekustamajā īpašumā, kas aizliegta ar nodibināto servitūtu (*servitus in non faciendo*).²

[1.2] Ne tikai izpratne par servitūta tiesības un tai atbilstošā pienākuma tipiskajām izpausmēm, bet arī ideja par servitūtu kā “tiesību uz svešu lietu” (*ius in re aliena*) ir balstīta romiešu tiesību tradīcijās. Jau romiešu tiesībās nostiprinājās princips, ka “nevienam sava lieta nekalpo [kā servitūta priekšmets]” (*nulli res sua servit*), proti, servitūta priekšmets nevar būt pašam servitūta izlietotājam piederoša lieta, jo īpašniekam jau uz īpašuma tiesības pamata ir visas tās lietošanas un izmantošanas iespējas, kuras var ietilpt servitūta saturā,³ respektīvi, īpašums kā saturiski pilnīgāka tiesība “aprij” servitūtu.⁴ Atbilstoši šim principam nebija iespējama, piemēram, viena zemesgabala apgrūtināšana ar servitūtu par labu citam zemesgabalam (vai šāda servitūta turpmāka pastāvēšana), ja abi zemesgabali piederēja vienam un tam pašam īpašniekam.⁵ Līdz ar to gadījumā, kad īpašuma tiesība un servitūta tiesība uz lietu apvienojās vienā personā, servitūts izbeidzās ar sakritumu (*confusio*),⁶ jo visas tās tiesiskās iespējas, kuras personai pieder uz servitūta tiesības pamata, tagad tai pieder uz īpašuma tiesības pamata.⁷

Arī 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL) 1095. pantā bija noteikts, ka “nevienam nevar būt servitūta tiesība uz savu paša lietu”.⁸ Kaut gan šī norma nav pārņemta CL, no VCL ir pārņemtas normas, kurās atbilstoši iepriekšminētajam romiešu tiesību principam ir regulēta servitūtu izbeigšanās ar sakritumu (sk. CL 1237. panta 2. punktu un 1241. pantu)

[1.3] Balstoties uz konkrētu tiesu prakses piemēru, raksta uzdevums ir noskaidrot, vai arī mūsdienu Latvijas tiesībās, tostarp ņemot vērā attīstības tendences citās ģermāņu tiesību sistēmas valstīs (Šveicē, Vācijā, Austrijā), ir saglabājama klasiskā izpratne par servitūtu kā “tiesību uz svešu lietu”, kas izslēdz juridisku iespēju nodibināt servitūta tiesību pašam uz savu lietu.

² Sk. Senāta 2023. gada 14. jūnija lēmuma lietā Nr. SKC-644/2023 11.1.–11.5. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9224> [aplūkots 18.03.2023.].

³ Sk. Хвостов В. М. Система римского права. Москва: Издательство Спарк, 1996, с. 300; Kaser M., Knütel R., Lohsse S. Römisches Privatrecht. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 28, Rn. 11.

⁴ Sk. Гриммъ Д. Д. Лекции по догме римского права. Изд. 5. Рига: Издание Давида Гликсмана, 1924, § 139, с. 207.

⁵ Sk. Франчози Д. Институционный курс римского права. Москва: Статут, 2004, с. 327.

⁶ Sk. Хвостов В. М., 1996, с. 300–301; Франчози Д., 2004, с. 327.

⁷ Sk. Барон Ю., 2005, § 156, с. 409.

⁸ Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 135. lpp.

1. Tiesu prakses piemērs – lietas apstākļi un juridiskā argumentācija

[2] Pirms astoņiem gadiem Senāts izskatīja zemesgrāmatu lietu (sakarā ar nostiprinājuma lūdzēja blakus sūdzību par viņam negatīvu apgabaltiesas lēmumu), kurā Senātam bija jāatbild uz jautājumu, vai juridiski ir iespējams nostiprināt zemesgrāmatā tādu reālservitūtu, ar ko viens no diviem nekustamajiem īpašumiem, kuri pieder tam pašam īpašniekam (nostiprinājuma lūdzējam), tiek apgrūtināts par labu otram viņa nekustamajam īpašumam.

[2.1] Atbilstoši konkrētās lietas apstākļiem nostiprinājuma lūdzējam piederēja divi blakus esoši zemesgabali, kas ierakstīti atsevišķos zemesgrāmatas nodaļījumos kā patstāvīgi nekustamie īpašumi, turklāt viens no zemesgabaliem tobrīd jau bija apbūvēts. Nostiprinājuma lūdzējs vērsās tiesā ar nostiprinājuma līgumu, kurā, pamatojoties uz paša izdotu vienpusēju aktu par reālservitūtu nodibināšanu, lūdza tiesu nostiprināt zemesgrāmatā ceļa servitūtu un ūdensvada servitūtu, apgrūtinot vienu no viņam piederošajiem zemesgabaliem, kas robežojas ar pilsētas ielu, par labu otram (apbūvētajam) zemesgabalam, lai tādējādi pirmais būtu kalpojošais un otrais – valdošais nekustamais īpašums.

Ar zemesgrāmatu tiesneša lēmumu nostiprinājuma lūgums tika atstāts bez ievēribas. Konstatējot, ka atbilstoši zemesgrāmatu ierakstiem nostiprinājuma lūdzējs ir abu nekustamo īpašumu vienīgais īpašnieks, tiesnesis norādīja, ka, ņemot vērā CL 1130. pantu (servitūts ir “tiesība uz svešu lietu”) un 1237. panta 2. punktu (“servitūti izbeidzas ar tiesības un pienākuma sakritumu vienā personā”), likumā nav paredzēta iespēja, pamatojoties uz vienpusēju aktu, nodibināt servitūtu uz pašam servitūta izlietotajam piederošu lietu, turklāt jebkura tiesība, kuru iespējams piešķirt ar servitūtu, jau ietilpst īpašuma tiesības sastāvā.

Par minēto lēmumu iesniegtajā blakus sūdzībā nostiprinājuma lūdzējs vērsa tiesas uzmanību uz to, ka atbilstoši CL 1131. pantam reālservitūta gadījumā nav svarīgi, kurš tieši ir nekustamā īpašuma īpašnieks, jo reālservitūts tiek nodibināts uz kalpojošo nekustamo īpašumu par labu valdošajam nekustamajam īpašumam, un šī lietu tiesība ir spēkā kā nekustamā īpašuma apgrūtinājums neatkarīgi no tā, kam pieder viens vai otrs nekustamais īpašums. Turklāt servitūta nodibināšana palielina valdošā nekustamā īpašuma tirgus vērtību. Nostiprinājuma lūdzējs arī norādīja, ka viņš vēlas reāli sadalīt potenciālo valdošo nekustamo īpašumu vairākos atsevišķos zemesgabalos, ko iespējams izdarīt vienīgi tad, ja katram jaunizveidotajam zemesgabalam tiek nodrošināta piekļuve no publiska ceļa vai ielas, nostiprinot zemesgrāmatā atbilstošu servitūtu. Darbojoties privāttiesību jomā, nekustamā īpašuma īpašniekam ir plaša rīcības brīvība darīt to, kas nav aizliegts ar likumu, tostarp vienpusēji apgrūtināt sev piederošo nekustamo īpašumu ar lietu tiesībām un lūgt tās nostiprināt zemesgrāmatā.

Atstājot negrozītu pārsūdzēto lēmumu, apgabaltiesa pievienojās pārsūdzētā lēmuma motīviem, papildus norādot, ka CL 1241. panta noteikumiem (par tiesiskajām sekām, kādas iestājas sakrituma gadījumā) neatbilst nostiprinājuma lūdzēja viedoklis par to, ka reālservitūta gadījumā nav svarīgi, kurš tieši ir nekustamā īpašuma īpašnieks. Ja valdošais un kalpojošais nekustamais īpašums pieder vienai un tai pašai personai, tas saskaņā ar CL 1237. panta 2. punktu un 1241. pantu ir pamats jau nodibināta servitūta izbeigšanai.

[2.2] Par apgabaltiesas lēmumu iesniegtajā blakus sūdzībā nostiprinājuma lūdzējs atkārtoti uzsvēra, ka viņš bija lūdzis tiesu nostiprināt zemesgrāmatā ceļa servitūtu

uz pilsētas ielai blakus esošo nekustamo īpašumu, lai varētu veikt otra nekustamā īpašuma reālu sadali vairākos atsevišķos zemesgabalos, kā arī lai palielinātu jaunizveidoto zemesgabalu tirgus vērtību.

Proti, saskaņā ar spēkā esošajām publisko tiesību normām nekustamā īpašuma reālas sadales gadījumā īpašnieka pienākums ir gādāt par to, lai katram jaunizveidojamam zemesgabalam būtu nodrošināta piekļuve no publiskā ceļa vai ielas (sk. Zemes pārvaldības likuma 7. pantu, Ministru kabineta 2013. gada 30. aprīļa noteikumu Nr. 240 “Vispārīgie teritorijas plānošanas, izmantošanas un apbūves noteikumi” 13. punktu). Citiem vārdiem, lai sev piederošo nekustamo īpašumu reāli sadalītu atsevišķos zemesgabalos, īpašniekam jāgādā par to, lai zemesgrāmatā tiktu nostiprināts ceļa servitūts uz vienu zemesgabalu par labu otram zemesgabalam, tādējādi nodrošinot tādu piekļuvi šim otram zemesgabalam, kas ir liettiesiska un nav atkarīga no pirmā zemesgabala katrreizējā īpašnieka iegribas. Minētās publisko tiesību normas neparedz izņēmumu gadījumam, kad piekļuve vienam zemesgabalam tiek nodrošināta cauri citam zemesgabalam, kas pieder tam pašam īpašniekam, jo tādējādi netiktu nodrošināta piekļuves nepārtrauktība, mainoties zemesgabala īpašniekam, un piekļuves iespējas liettiesiskais spēks. Turklāt zemesgabalam bez piekļuves ir mazāka tirgus vērtība un līdz ar to – mazāka piespiedu pārdošanas vērtība.

Visbeidzot, kā aizrādīja nostiprinājuma lūdzējs, ja tiesas doto CL 1237. panta 2. punkta un 1241. panta normu iztulkojumu atzītu par pareizu, tad, lai nodrošinātu piekļuvi valdošajam nekustamajam īpašumam un paaugstinātu tā tirgus vērtību, šāda servitūta nostiprināšanai zemesgrāmatā īpašniekam nāktos formāli atsavināt kādu niecīgu domājamo daļu no kalpojošā nekustamā īpašuma savai uzticības personai, lai pēc servitūta nostiprināšanas zemesgrāmatā šo bezjēdzīgo darījumu atceltu, servitūta nostiprinājumam saglabājoties. Nostiprinājuma lūdzēja ieskatā minētais liecina par tiesas dotā tiesību normu iztulkojuma aplamību.

[2.3] Ar 2016. gada 10. maija lēmumu lietā Nr. SKC-1728/2016⁹ Senāts atstāja negrozītu pārsūdzēto lēmumu un noraidīja nostiprinājuma lūdzēja blakus sūdzību.

Senāts atzina, ka, atstājot bez ievēribas nostiprinājuma līgumu, zemesgrāmatu tiesnesis pamatoti secinājis, ka servitūtu nav iespējams nodibināt uz savu lietu, kā to konkrētajā gadījumā lūdzis nostiprinājuma lūdzējs, būdams abu nekustamo īpašumu īpašnieks. Citiem vārdiem, likums nepieļauj īpašnieka iespēju nodibināt reālservitūtu uz vienu no diviem viņam piederošajiem nekustamajiem īpašumiem par labu otram viņa nekustamajam īpašumam.¹⁰

Šo secinājumu Senāts ir pamatojis ar norādi uz Civillikuma 1130. panta un 1237. panta 2. punkta normām un šādām juridiskās literatūras atziņām. Proti, pēc savas juridiskās dabas servitūts kā “tiesība uz svešu lietu” ir svešas lietas lietošanas tiesība, kas piešķirta servitūta izlietotājam.¹¹ Reālservitūta attiecība pastāv starp divu nekustamu īpašumu īpašniekiem, ja šīs lietas nepieder vienai un tai pašai personai un viens nekustamais īpašums ir apgrūtināts par labu otram nekustamajam īpašumam.¹² Servitūts nevar tikt nodibināts uz servitūta izlietotāja paša lietu, jo jebkura

⁹ Senāta 10.05.2016. lēmums lietā Nr. SKC-1728/2016. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/151> [aplūkots 18.03.2023.].

¹⁰ Sk. Senāta 10.05.2016. lēmuma lietā Nr. SKC-1728/2016 8.1. punktu.

¹¹ Sk. Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 75. lpp.

¹² Sk. Rozenfelds J. Lietu tiesības. 4. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 143. lpp.

tiesība, kuru iespējams piešķirt ar servitūtu, tāpat ietilpst viņa īpašuma tiesības sastāvā. Tāpēc, piemēram, divu blakus esošu nekustamu īpašumu īpašnieks nevar nodibināt reālservitūtu uz vienu no šiem īpašumiem par labu otram īpašumam.¹³ To, ka servitūtu nav iespējams nodibināt uz savu lietu, apstiprina CL 1237. panta 2. punkts, kuram atbilstoši servitūti izbeidzas ar tiesības un pienākuma sakritumu vienā personā, kas nozīmē to, ka servitūta izlietotājs kļūst par kalpojošās lietas īpašnieku vai kalpojošās lietas īpašnieks pārņem servitūta izlietotāja tiesības, nezaudējot savu īpašuma tiesību uz kalpojošo lietu.¹⁴

2. Valdošais viedoklis Latvijas tiesībās

[3] Senāta 2016. gada 10. maija lēmums lietā Nr. SKC-1728/2016 atspoguļo Latvijas tiesībās joprojām valdošo viedokli par servitūtu kā tiesību uz svešu, t. i., pašam servitūta izlietotājam nepiederību, lietu.

[3.1] Tā, skaidrojot VCL 1095. panta normu (“nevienam nevar būt servitūta tiesība uz savu paša lietu”), 19. gadsimta beigu juridiskajā literatūrā norādīts, ka servitūta tiesības saturā ietilpstošā lietas lietošanas un izmantošanas iespēja pieder īpašniekam jau uz īpašuma tiesības pamata, tāpēc minētajai tiesiskajai iespējai nav piemērojami noteikumi par servitūtiem.¹⁵ Šim klasiskajam apsvērumam pilnībā atbilst Senāta arguments, ka jebkura tiesība, kuru iespējams piešķirt ar servitūtu, tāpat jau ietilpst īpašuma tiesības sastāvā.¹⁶

Citiem vārdiem, īpašuma tiesība kā vispilnīgākā un visaptverošākā lietu tiesība piešķir īpašniekam visplašāko lietošanas un rīcības iespēju pār lietu (sk. CL 927., 1036.–1038. pants). Savukārt pārējās lietu tiesības (t. i., servitūta tiesība, apbūves tiesība, reālnastas tiesība, ķīlas tiesība un izpirkuma tiesība) piešķir tiesīgajai personai saturiski un parasti arī laika ziņā ierobežotu iedarbības iespēju uz lietu, kas atrodas citas personas īpašumā. Pastāvot “tiesībai uz svešu lietu”, attiecīgās lietas īpašnieks ir ierobežots atsevišķu īpašuma tiesības sastāvā ietilpstošo tiesisko iespēju izlietošanā (tāpēc pārējās lietu tiesības dēvē arī par īpašuma tiesības aprobežojumiem vai liettiesiskiem apgrūtinājumiem). Taču, kolīdz šāda tiesība uz svešu lietu izbeidzas, īpašuma tiesības izlietošanas iespēja pati no sevis atjaunojas tās sākotnējā apjomā (īpašuma tiesības elastīguma princips).¹⁷

[3.2] Romiešu tiesībām raksturīgais īpašuma tiesības pretnostatījums citām lietu tiesībām kā “tiesībām uz svešu lietu” (*iura in re aliena*), kuram atbilstoši lietu tiesības iedalīja divās grupās (īpašuma tiesība un visas pārējās lietu tiesības), ticis akcentēts arī Latvijas 20. gadsimta 30. gadu beigu juridiskajā literatūrā. Proti, lietu tiesība ir tiesiska vara (iespēja), kas var būt pilna vai nepilna: **1)** pilna vara ir uz savu lietu (*sua res*); **2)** nepilna – uz svešu lietu kā lietu tiesība uz svešu lietu (*res aliena*) jeb

¹³ Višņakova G., Balodis K., 1998, 64. lpp.

¹⁴ Turpat, 135. lpp.

¹⁵ Sk. Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891, S. 256.

¹⁶ Sk. Senāta 10.05.2016. lēmuma lietā Nr. SKC-1728/2016 8.1. punktu.

¹⁷ Sk. Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 17. lpp.

kā neīpašnieka lietu tiesība.¹⁸ Tikai īpašums ir lietu tiesība uz savu lietu, savukārt citu lietu tiesību veidus apvieno viena pazīme: šīs tiesības attiecas uz svešu lietu. Tāpēc izšķiramas divas lietu tiesību grupas: **1)** lietu tiesība, kas pieder īpašniekam (īpašnieka lietu tiesība, īpašuma tiesība), un **2)** lietu tiesības, kas pieder neīpašniekam (neīpašnieka lietu tiesības: servitūta tiesība, reālnastas tiesība, ķīlas tiesība, izpirkuma tiesība). Šī klasifikācija arī parāda to, kāpēc, piemēram, īpašniekam nepieder servitūta tiesība pašam uz savu lietu.¹⁹ No CL 1130. panta izriet, ka servitūts ir lietu tiesība uz svešu lietu, respektīvi, servitūts nevar pastāvēt uz savu lietu (*nulli res sua servit*).²⁰

Arī jaunākajā juridiskajā literatūrā atzīts, ka līdzās īpašuma tiesībai (kā vispilnīgākajai un visaptverošākajai lietu tiesībai) CL lietu tiesību daļā ir regulētas arī tiesības uz svešu lietu (servitūta tiesība, apbūves tiesība, reālnastas tiesība, ķīlas tiesība un izpirkuma tiesība), kuras – kā neīpašniekam piederošas tiesības – ierobežo paša īpašnieka tiesisko varu pār lietu, taču šī vara pilnā apmērā atjaunojas tad, kad izbeidzas neīpašnieka, piemēram, servitūta izlietotāja vai ķīlas ņēmēja, tiesība uz lietu.²¹

[3.3] Vienlaikus jānorāda, ka, komentējot VCL 1095. panta normu, 20. gadsimta sākuma juridiskajā literatūrā arī vērsta uzmanība uz ģermāņu tiesu prakses atziņu (kas balstīta romiešu tiesību avotos), ka vienam no kopīpašniekiem var piederēt servitūta tiesība uz nekustamo īpašumu, kas viņam pieder kopīgi ar citiem kopīpašniekiem, ja servitūta tiesību kopīpašnieks ieguvis pirms kopīpašuma domājamās daļas.²² No minētā izriet, ka kopīpašumā esošs nekustams īpašums var būt apgrūtināts ar reālservitūtu vai personālservitūtu par labu vienam no kopīpašniekiem.²³

Turklāt, aplūkojot Latvijā spēkā esošās lietu tiesību normas, jau 20. gadsimta 20.–30. gados norādīts, ka tiesības uz svešu lietu dēvē arī par “ierobežotām lietu tiesībām” (*ограниченные вещные права*).²⁴ Kaut gan pēc vispārīgā principa nav iespējams servitūts pašam uz savu lietu, trešo personu interesēs lietu tiesība uz svešu lietu var saglabāties, ja par šīs tiesības subjektu kļūst pats lietas īpašnieks, piemēram, kad zemesgabala īpašnieks kļūst par apbūves tiesīgā tiesību pārņēmēju. Turklāt Šveices Civilkodeksa 733. pantā ir atļauta reālservitūta nodibināšana uz savu nekustamo īpašumu par labu citam nekustamajam īpašumam, kas pieder tam pašam subjektam.²⁵ Citiem vārdiem, romiešu tiesībās visas lietu tiesības iedalīja divās grupās, t. i., **1)** īpašuma tiesība un **2)** lietu tiesības uz cita lietu, bet mūsdienu tiesībās tiek atzītas arī tādas lietu tiesības, kuras pieder īpašniekam pašam uz savu lietu, bet nav īpašuma tiesība, piemēram, īpašniekam var piederēt servitūta tiesība vai ķīlas tiesība pašam uz savu lietu. Tāpēc Šveices Civilkodeksā, kas atzīstams par modernāko, lietu

¹⁸ Sk. Sinaiskis V., 1996, 21. lpp.

¹⁹ Sk. turpat, 28. lpp.

²⁰ Sk. turpat, 74., 76. lpp.

²¹ Sk. Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 119.–120. lpp.

²² Sk. Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ). Т. I. Введение, Право семейственное, Право вещное и Право наследования. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 469.

²³ Saskaņā ar CL 1068. panta otro daļu un 1232. panta otro daļu kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma apgrūtināšanai ar servitūta tiesību nepieciešama visu šā nekustamā īpašuma kopīpašnieku piekrišana, sk. Senāta 14.02.2024. sprieduma lietā Nr. SKC-96/2024 (C68390520) 16.1. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/525219.pdf> [aplūkots 18.03.2024.].

²⁴ Sk. Тютрюмовъ И. М. Гражданское право. Изд. 2. Тарту: Типография Г.Лаакманъ, 1927, с. 155.

²⁵ Ibid., с. 216, прим. 3.

tiesības iedala šādi: 1) īpašuma tiesība un 2) ierobežotās lietu tiesības (*beschränkte dingliche Rechte*).²⁶

[3.4] Visbeidzot, iztulkojot CL 1130. pantu kopsakarā ar CL 1237. panta 2. punktu un 1241. panta trešo daļu, Senāts jau 2010. gada 15. septembra spriedumā lietā Nr. SKC-171/2010,²⁷ pievienojoties juridiskās literatūras atziņām, secinājis, ka, no vienas puses, servitūtu nevar nodibināt uz paša servitūta izlietotāja lietu. Taču, no otras puses, lai servitūta tiesība izbeigtos ar sakritumu (*confusio*), nepieciešams pilnīgs sakritums, t. i., lai sakritums attiektos uz visiem kalpojošās lietas kopīpašniekiem. Ja no vairākiem kalpojošās lietas kopīpašniekiem tikai viens iegūst servitūta tiesību, tad šī tiesība neizbeidzas.²⁸ Tādējādi gadījumā, kad tikai viens vai daži no kalpojošā nekustamā īpašuma kopīpašniekiem iegūst valdošo nekustamo īpašumu, kalpojošais nekustamais īpašums paliek apgrūtināts ar reālservitūtu.²⁹

Balstoties uz šīm atziņām, Senāts norādījis, ka tad, ja īpašuma tiesība uz valdošo un kalpojošo nekustamo īpašumu nesakrīt vienā personā, nav runas par pilnīgu sakritumu, kas nepieļauj servitūta nodibināšanu vai tā turpmāku pastāvēšanu. Tāpēc viena nekustamā īpašuma vienīgais īpašnieks ir tiesīgs prasīt piespiedu reālservitūta nodibināšanu uz citu nekustamo īpašumu arī tad, ja šis cits (kalpojošais) nekustamais īpašums pieder viņam kopīgi ar vienu vai vairākiem citiem kopīpašniekiem.³⁰

[3.5] Jāpiebilst, ka CL 1237. panta 2.punktā un 1241. panta pirmajā un otrajā daļā paredzētā servitūta izbeigšanās ar sakritumu pati par sevi neizraisa zemesgrāmatā izdarītā servitūta tiesības nostiprinājuma dzēšanu.

Regulējot līdzīgu tiesību jautājumu, t. i., jautājumu par hipotēkas dzēšanu, CL 1379. panta otrajā daļā ir tieši paredzēts, ka hipotēkas pilnīgai dzēšanai nepietiek ar to vien, ka dzēsts tās pamats (nodrošinātais prasījums), jo šāds dzēsums nav saistošs trešajām personām, kamēr zemesgrāmatā nav izdarīts atbilstošs ieraksts par konkrētās hipotēkas dzēsumu. Turklāt, iztulkojot minēto normu, Senāta praksē atzīts, ka ar sakritumu hipotēka nav uzskatāma par *ipso iure* dzestu.³¹

Šāds princips ir attiecināms arī uz zemesgrāmatā nostiprinātas servitūta tiesības izbeigšanos, atzīstot, ka pilnīgs sakritums neatgriezeniski izbeidz servitūtu vienīgi tad, ja attiecīgais servitūta tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā tiek dzēsts. Ja šāds dzēsums netiek izdarīts, servitūts formāli turpina būt spēkā un “atkal atjaunojas”, kolīdz tiesību sakritums izbeidzas (sal. CL 1241. panta pirmo daļu un 1859. pantu).³²

²⁶ Sk. Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 78., 79. lpp.

²⁷ Senāta 15.09.2010. spriedums lietā Nr. SKC-171/2010 (C23053907). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3233> [aplūkots 18.03.2023.].

²⁸ Sk. Erdmann C., 1891, S. 269; Konradi F., Valters A. (sast.) Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Likuma teksts prof. Dr. iur. A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 282. lpp.; Rozenfelds J., 2011, 159. lpp.

²⁹ Sk. Višņakova G., Balodis K., 1998, 139. lpp.

³⁰ Sk. Senāta 15.09.2010. sprieduma lietā Nr. SKC-171/2010 (C23053907) 9.1. un 9.2. punktu.

³¹ Sk. Senāta 03.06.1931. spriedumu Nr. 68 (Izvilki no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem, VII. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1931, 163. lpp.); Blaese H., Mende S. Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd II, 2. Rīga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1940, S. 240.

³² Sal.: Berent B., Blaese H., Ehlers H., von Schilling C., Zimmermann Th. Einleitung – Familienrecht – Erbrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd I. Rīga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1938, S. 313, Fn. 22.

3. Situācija citās līdzīgās tiesību sistēmās

[4] Jautājums par to, vai lietas īpašniekam pašam uz savu lietu var piederēt arī citas lietu tiesības (piemēram, servitūta tiesība vai ķīlas tiesība), dažādās tiesību sistēmās tiek risināts dažādi. Mēs jau redzējām, kā šis tiesību jautājums tika risināts romiešu tiesībās un kāds šajā jautājumā ir valdošais viedoklis Latvijas tiesībās.

Ievērojot civiltiesiskā regulējuma līdzību, kā noderīgs paraugs un vienlaikus arī kā turpmākas attīstības pamudinājums var kalpot attiecīgā tiesību jautājuma risinājums citu ģermāņu tiesību sistēmas valstu (Šveices, Vācijas, Austrijas) tiesībās. Tāpēc koncentrēti jāaplūko “īpašnieka servitūta” problemātika Šveices, Vācijas un Austrijas normatīvajā regulējumā, tiesu praksē un tiesību doktrīnā.

3.1. Šveices tiesības

[5] Arī Šveices tiesībās ir spēkā vispārīgs princips, ka t. s. “ierobežotās lietu tiesības” pastāv vienīgi uz svešām lietām. Taču noteiktos izņēmuma gadījumos ir pieļaujams, ka īpašniekam pieder ierobežota lietu tiesība pašam uz savu nekustamo īpašumu,³³ jo ar zemesgrāmatu ierakstu palīdzību (t. i., ar vienā zemesgrāmatas nodalījumā izdarītajiem ierakstiem) visas trešās personas tiek pienācīgi informētas par to, ka konkrētā nekustamā īpašuma īpašniekam vienlaikus pieder arī kāda cita lietu tiesība uz to pašu nekustamo īpašumu. Zemesgrāmatu publicitāte nodrošina arī to, ka ar vienpusēju rīcību pats nekustamā īpašuma īpašnieks – bez citas personas līdzdalības – var aprobežot savu īpašuma tiesību ar citu sev piederošu lietu tiesību un lūgt to nostiprināt zemesgrāmatā, kā rezultātā ar nostiprināšanas brīdi šāda liettiesiskā rīcība kļūst acīmredzama arī trešajām personām.³⁴

[5.1] Pašam īpašniekam piederošas ierobežotas lietu tiesības pamatpiemērs ir “īpašnieka reālservitūts” (*Eigentümerknechtlichkeit*), kas tieši regulēts Šveices Civilkodeksa³⁵ (turpmāk – Šveices ZGB) 733. pantā un 735. panta otrajā daļā. Šveices ZGB 733. pantā noteikts, ka “īpašnieks ir tiesīgs nodibināt reālservitūtu uz savu nekustamo īpašumu par labu citam sev piederošam nekustamajam īpašumam”. Savukārt Šveices ZGB 735. pantā regulētas sakrituma tiesiskās sekas, paredzot, ka tad, “ja servitūta izlietotājs kļūst par aprūtinātā nekustamā īpašuma īpašnieku, viņš var dzēst reālservitūtu” (Šveices ZGB 735. panta pirmā daļa), bet, “kamēr dzēšana nenotiek, reālservitūts turpina pastāvēt kā lietu tiesība” (Šveices ZGB 735. panta otrā daļa).

Kā atzīts Šveices tiesību doktrīnā, abas minētās normas pēc analogijas ir piemērojamas arī personālservitūtiem un reālnastām.³⁶

[5.2] Lidz ar to atbilstoši Šveices ZGB 733. pantam reālservitūtu jau sākotnēji iespējams nodibināt kā īpašnieka servitūtu.

³³ Sk. Schmid J., Hürlimann-Kaup B. Sachenrecht. 5. Aufl. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2017, N 1184 f.

³⁴ Sk. Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A. Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. 14. Aufl. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2015, § 105 N 5; Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V. Sachenrecht. 5. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2017, N 07.49.

³⁵ Schweizerisches Zivilgesetzbuch (ZGB). Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de [aplūkots 18.03.2024.].

³⁶ Sk. Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V., 2017, N 07.52 f; Schmid J., Hürlimann-Kaup B., 2017, N 1192.

Tā, piemēram, pēc lielāka zemesgabala reālas sadalīšanas vairākos apbūves gabalos īpašnieks jau iepriekš un pēc vienota plāna var noregulēt piekļuves un citus lietošanas un izmantošanas aspektus šo apbūves gabalu starpā, ar vienpusēju aktu nodibinot attiecīgus ceļa un ūdensvada servitūtus, kā arī apbūves ierobežojumus un aizliegumus (negatīvu servitūtu veidā), tādējādi jau pirms apbūves gabalu atsavināšanas nodrošinot mērķtiecīgu un plānveidīgu visas minētās teritorijas turpmāku izmantošanu un apbūvi.³⁷ Kalna nogāzē esoša zemesgabala īpašnieks, kurš finansiālu apsvērumu dēļ nolēmis reāli atdalīt un atsavināt zemākstāvošo daļu, vienlaikus saglabājot piekļuvi no publiskās ielas (ar kuru robežojas zemākstāvošā daļa) un brīvu skatu, var veikt zemesgabala reālu sadali divos atsevišķos nekustamos īpašumos un ar vienpusēju aktu apgrūtināt zemākstāvošo zemesgabalu ar ceļa servitūtu un skata tiesību par labu augstākstāvošajam zemesgabalam.³⁸ Pirms nekustamā īpašuma ieķīlāšanas īpašnieks to var apgrūtināt ar ceļa servitūtu par labu otram sev piederošam nekustamajam īpašumam, lai tādējādi jau iepriekš, t. i., pirms ieķīlātā nekustamā īpašuma iespējamās piespiedu pārdošanas, nodrošinātu nepieciešamo piekļuvi otram nekustamajam īpašumam.³⁹ No minētajiem piemēriem redzams, ka īpašnieka rīcības galvenais motīvs ir rūpes par nākotni, ņemot vērā viena (parasti – kalpojošā) nekustamā īpašuma paredzamo vai iespējamo nonākšanu citas personas īpašumā.

Īpašnieka reālservitūta priekšrocība izpaužas arī tādējādi, ka atbilstoši šīs lietu tiesības nostiprināšanas datumam ir nosakāms arī tās rangs (prioritāte) attiecībā pret citām uz to pašu nekustamo īpašumu zemesgrāmatā nostiprinātām lietu tiesībām. No minētā ranga (prioritātes) izriet tādas priekšrocības īpašnieka servitūta izlietotājam, kādas viņam nebūtu kā īpašniekam.⁴⁰

[5.3] Savukārt atbilstoši ZGB 735. panta otrajai daļai īpašnieka servitūts var rasties tādējādi, ka jau nodibināts parasts reālservitūts pārvēršas par īpašnieka reālservitūtu (Šveices ZGB 735. panta otrā daļa), proti, servitūta izlietotājs iegūst ar attiecīgo reālservitūtu apgrūtināto (kalpojošo) nekustamo īpašumu vai arī kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieks kļūst par valdošā nekustamā īpašuma īpašnieku un kā vienā, tā otrā gadījumā neko nedara, lai dzēstu servitūta tiesības nostiprinājumu zemesgrāmatā. Arī šādā situācijā īpašnieka rīcību motivē rūpes par nākotni, jo viena vai abu nekustamo īpašumu atsavināšanas gadījumā iepriekšējais tiesiskais stāvoklis atkal pilnībā atjaunosies,⁴¹ respektīvi, īpašnieka servitūts iegūs pilnu materiālu spēku (nozīmi, eksistenci) brīdī, kad īpašuma tiesība uz valdošo un kalpojošo nekustamo īpašumu “sašķelsies” un kāds no šiem nekustamajiem īpašumiem nonāks citas personas īpašumā.⁴² Līdz tam īpašnieka servitūts formāli eksistē zemesgrāmatu nostiprinājuma veidā, jo servitūta izlietotājam jau kā kalpojošā nekustamā īpašuma īpašniekam ir visas lietošanas un izmantošanas iespējas, kuras ietilpst konkrētā servitūta saturā.⁴³

³⁷ Sk. Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A., 2015, § 105 N 8.

³⁸ Sk. Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V., 2017, N 07.56.

³⁹ Sk. Schmid J., Hürlimann-Kaup B., 2017, N 1193; Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A., 2015, § 105 N 12.

⁴⁰ Sk. Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A., 2015, § 105 N 11.

⁴¹ Sk. turpat, N 9; Schmid J., Hürlimann-Kaup B., 2017, N 1305, 1307.

⁴² Sk. Hrubesch-Millauer S., Graham-Siegenthaler B., Roberto V., 2017, N 07.55; Schmid J., Hürlimann-Kaup B., 2017, N 1193, 1305.

⁴³ Sk. Tuor P., Schnyder B., Schmid J., Jungo A., 2015, § 105 N 10.

3.2. Vācijas tiesības

[6] Ideja par to, ka ir pieļaujama pašam īpašniekam piederošu ierobežoto lietu tiesību pastāvēšana uz savu nekustamo īpašumu, izriet jau no Vācijas Civilkodeksa⁴⁴ (turpmāk – Vācijas BGB) 889. un 1009. paragrāfa.

[6.1] Vācijas BGB 889. paragrāfā noteikts, ka “lietu tiesība uz svešu nekustamo īpašumu neizbeidzas, ja nekustamā īpašuma īpašnieks iegūst minēto lietu tiesību vai arī šīs lietu tiesības subjekts iegūst īpašuma tiesību uz nekustamo īpašumu”.

Pirms Vācijas BGB spēkā stāšanās darbojās vispārīgs noteikums, ka tad, ja ierobežotā lietu tiesība un īpašuma tiesība apvienojas (konsolidējas) vienā personā, ierobežotā lietu tiesība izbeidzas, pamatojoties uz romiešu tiesību principu *nulli res sua servit*. Ar Vācijas BGB 889. paragrāfa normu likumdevējs praktisku apsvērumu dēļ ir ierobežojis minēto principu. Šī norma piemērojama visām ierobežotajām lietu tiesībām uz nekustamu īpašumu, tostarp reālservitūta tiesībai, dzīvokļa tiesībai, lietojuma tiesībai, reālnastas tiesībai un apbūves tiesībai, turklāt nav nozīmes, kā notiek īpašuma tiesības apvienošanās ar citu lietu tiesību, t. i., starp dzīvajiem vai nāves dēļ. No tiesisko seku viedokļa attiecīgā ierobežotā lietu tiesība ir apspriežama kā atsevišķa (it kā trešajai personai piederoša) tiesība un principā atbilstoši tās sākotnējam saturam. Šāda tiesiskā regulējuma priekšrocība ir tā, ka apvienošanās gadījumā konkrēto ierobežoto lietu tiesību atbilstoši tās rangam (prioritātei) īpašnieks var saglabāt savā pierībā un pēc tam šo tiesību ar līdzšinējo rangu (prioritāti) pārnest citai personai bez nepieciešamības šādu tiesību dibināt no jauna (tādējādi arī izvairoties no nevajadzīgiem izdevumiem) vai arī kalpojošā nekustamā īpašuma atsavināšanas gadījumā konkrēto tiesību paturēt jau kā savu tiesību uz svešu lietu. Vēl viena priekšrocība ir tā, ka netiek skartas trešo personu tiesības uz konsolidēto tiesību (piemēram, trešo personu ķīlas un servitūta tiesības uz konsolidēto apbūves tiesību).⁴⁵

Vācijas BGB 889. paragrāfs regulē ierobežoto lietu tiesību atvasinātu iegūšanu, taču neregulē šādu tiesību sākotnēju nodibināšanu. Tajā pašā laikā Vācijas BGB 1009. paragrāfā noteikts, ka “kopīgo lietu var apgrūtināt arī par labu vienam kopīpašniekam” (Vācijas BGB 1009. paragrāfa pirmā daļa) un “kopīgā nekustamā īpašuma apgrūtināšanu par labu cita nekustamā īpašuma katrreizējam īpašniekam, kā arī cita nekustamā īpašuma apgrūtināšanu par labu kopīgā nekustamā īpašuma katrreizējiem kopīpašniekiem neizslēdz tas, ka minētais cits nekustamais īpašums pieder vienam no kopīgā nekustamā īpašuma kopīpašniekiem” (Vācijas BGB 1009. paragrāfa otrā daļa). Kā atzīts tiesu praksē, atbilstoši Vācijas BGB 1009. paragrāfa pirmajai daļai kopīgais nekustamais īpašums var tikt apgrūtināts, piemēram, ar lietojuma tiesību vai reālnastas tiesību ne tikai par labu vienam kopīpašniekam, bet arī par labu vairākiem vai pat visiem kopīpašniekiem (piemēram, nodibinot abu laulāto lietojuma tiesību uz viņiem kopīgi piederošo nekustamo īpašumu). Savukārt Vācijas BGB 1009. paragrāfa otrajā daļā, izslēdzot principa *nulli res sua servit* iedarbību, ir skaidri paredzēta iespēja nodibināt, piemēram, reālservitūta tiesību un reālnastas tiesību par labu

⁴⁴ Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁵ Sk. Gaier R. (Red.) Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 8. Sachenrecht (§§ 854–1296). WEG. ErbbauRG. 9. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2023, § 889, Rn. 1 ff.

tādam valdošajam nekustamajam īpašumam, kas attiecīgās tiesības nostiprināšanas brīdī pieder vienam no kalpojošā nekustamā īpašuma kopīpašniekiem.⁴⁶

[6.2] Turklāt laika gaitā Vācijas tiesu praksē ir izveidojusies un nostiprinājusies ideja, ka – papildus likumā tieši noregulētajiem gadījumiem (sk. Vācijas BGB 1009., 1188. un 1196. paragrāfu) – pats nekustamā īpašuma īpašnieks ar vienpusēju gribas izteikumu ir tiesīgs sākotnēji nodibināt arī citas ierobežotās lietu tiesības uz savu nekustamo īpašumu, piemēram, reālservitūta tiesību, lietojuma tiesību (tostarp dzīvokļa tiesību) un apbūves tiesību. Šādu lietu tiesību nodibināšana ir paša īpašnieka ziņā, kuram nav jārēķinās ar vēl kādas citas personas gribas izteikumu kā priekšnoteikumu attiecīgās tiesības nostiprināšanai zemesgrāmatā. Parasti šādu lietu tiesību nodibināšana ir saistīta ar kalpojošā nekustamā īpašuma paredzamo vai iespējamo atsavināšanu nākotnē. Tāpat šādu tiesību nodibināšana ir ieteicama, lai ar attiecīgās īpašnieka lietu tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā iegūtu noteiktu rangu (prioritāti) un to saglabātu, vēlāk nodibinot citu personu lietu tiesības uz to pašu nekustamo īpašumu.⁴⁷

[6.3] Kā atzīts Vācijas tiesu praksē, īpašnieks ir tiesīgs ar vienpusēju gribas izteikumu (vienpusēju nostiprinājuma līgumu) panākt “īpašnieka reālservitūta” (*Eigentümerdienstbarkeit*) nostiprināšanu zemesgrāmatā, apgrūtinot vienu no viņam piederošajiem nekustamajiem īpašumiem par labu citam. Lai izvairītos no nevajadzīgiem nostiprinājumiem, saskaņā ar agrāk tiesu praksē valdījušo viedokli īpašniekam bija jāpierāda tādas tiesiski aizsargājamas, saimnieciskas vai ideālas intereses esība, kas attaisno īpašnieka reālservitūta nodibināšanu. Atbilstoši jaunākajā tiesu praksē valdošajam viedoklim ir pietiekama šādas intereses iespējamība, tāpēc nav nepieciešams pierādīt īpašnieka patieso interesi.⁴⁸

Laikā, kad Vācijas tiesu praksē vispār netika akceptēta īpašnieka reālservitūta nodibināšanas iespēja (t. i., līdz 20. gadsimta 30. gadu sākumam), praksē tika izmantoti dažādi aplinkus ceļi, piemēram, domājamās daļas no apgrūtināmā nekustamā īpašuma atsavināšana citai personai un šīs daļas atsavināšana atpakaļ pēc reālservitūta nostiprināšanas zemesgrāmatā. Taču vienkāršākais un tiešākais ceļš, kā noregulēt piekļuves un citus lietošanas un izmantošanas aspektus starp diviem nekustamajiem īpašumiem, kuri atrodas vienas personas īpašumā, ir paša īpašnieka izdarīts vienpusējs gribas izteikums un tam sekojošais reālservitūta nostiprinājums zemesgrāmatā.⁴⁹

Attaisnojums īpašnieka reālservitūta nodibināšanai it īpaši pastāv tad, ja īpašnieks ir nodomājis atsavināt nekustamo īpašumu un tāpēc jau pirms atsavināšanas to apgrūtina ar reālservitūtu, kuru viņš varēs izlietot pēc kalpojošā nekustamā īpašuma atsavināšanas. Līdzīga interese ir nekustamā īpašuma (piemēram, dzīvojamo māju ciemata) attīstītājam, kurš apbūvē lielu platību un pēc tās reālas sadales atsavina atsevišķus apbūvētos zemesgabalus, jo attīstītājs jau iepriekš ar īpašnieka (pozitīvu un negatīvu) reālservitūtu palīdzību var nodrošināt piekļuvi atsevišķiem zemesgabaliem, kā arī panākt, lai pēc atsavināšanas zemesgabalu katrreizējiem īpašniekiem

⁴⁶ Sk. Gaier R., 2023, § 1009, Rn. 1.

⁴⁷ Ibid., § 873, Rn. 49.

⁴⁸ Sk. Vieweg K., Werner A. Sachenrecht. 8. Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 2018, § 16, Rn. 20; Gaier R., 2023, § 1018, Rn. 22.

⁴⁹ Sk. Gaier R., 2023, § 1018, Rn. 22.

būtu pienākums atturēties no zināmām faktiska rakstura darbībām (piemēram, pienākums atturēties no jaunu būvju būvēšanas vai esošo būvju pārbūvēšanas).⁵⁰

[6.4] Agrākajā tiesu praksē vispārīgi netika pieļauta iespēja dibināt lietojuma tiesību pašam uz savu lietu, turpretī atbilstoši mūsdienu praksē valdošajam viedoklim vismaz attiecībā uz nekustamiem īpašumiem juridiski ir pieļaujams nodibināt “īpašnieka lietojuma tiesību” (*Eigentümersiebesbrauch*), un šis viedoklis atbilst arī tiesu prakses atziņām par īpašnieka reālservitūtu. Īpašnieka lietojuma tiesības nodibināšana uz nekustamu īpašumu notiek ar īpašnieka vienpusēju gribas izteikumu (vienpusēju nostiprinājuma līgumu) un attiecīga nostiprinājuma izdarīšanu zemesgrāmatā.⁵¹

Saskaņā ar jaunākajā tiesu praksē valdošo viedokli nav nepieciešama īpaša interese, lai īpašnieks nodibinātu lietojuma tiesību pats uz savu nekustamo īpašumu. Turpretī saskaņā ar agrākajā tiesu praksē valdījušo viedokli īpašniekam, kurš lūdz nostiprināt zemesgrāmatā īpašnieka lietojuma tiesību, vajadzēja pierādīt īpašas intereses esību, turklāt bija strīdīgi, vai šādas lietu tiesības nodibināšanai nepieciešama īpašnieka tiesiska interese vai arī tikai saimnieciska vai ideāla interese. Agrākajā tiesu praksē arī tika veidotas tipisko gadījumu grupas, atzīstot, ka īpašnieka lietojuma tiesību pieļaujams nostiprināt zemesgrāmatā, lai tādējādi iegūtu noteiktu rangū (prioritāti) un to saglabātu, vēlāk apgrūtinot nekustamo īpašumu ar citām lietu tiesībām, kā arī lai rezervētu sev lietojuma tiesību pirms kalpojošā nekustamā īpašuma gaidāmās atsavināšanas.⁵²

3.3. Austrijas tiesības

[7] Atbilstoši Austrijas tiesībām servitūts ir “tiesība uz svešu lietu”,⁵³ tāpēc Austrijas Civilkodeksa⁵⁴ (turpmāk – Austrijas ABGB) 526. paragrāfā ietverti šādi noteikumi: “Ja īpašuma tiesība uz kalpojošo un valdošo lietu apvienojas vienā personā, servitūts izbeidzas pats no sevis. Ja tomēr kāds no šiem nekustamajiem īpašumiem atkal tiek atsavināts, starplaikā nedzēšot servitūtu no zemesgrāmatas, valdošā nekustamā īpašuma īpašnieks atkal ir tiesīgs izlietot servitūtu.” Vienlaikus Austrijas ABGB 1446. paragrāfā paredzēts, ka “tiesības un saistības, kuras nostiprinātas zemesgrāmatā, ar apvienošanas neizbeidzas, kamēr tās netiek dzēstas no zemesgrāmatas (526. paragrāfs)”.

[7.1] Proti, ja īpašuma tiesība uz kalpojošo un valdošo nekustamo īpašumu apvienojas vienā personā vai arī personālservitūta izlietotājs iegūst īpašuma tiesību uz kalpojošo nekustamo īpašumu, zemesgrāmatā nostiprinātā servitūta tiesība izbeidzas tikai tad, ja tā tiek dzēsta. Ja servitūta tiesība tomēr netiek dzēsta, tā neizbeidzas

⁵⁰ Sk. Wellenhofer M. Sachenrecht. 33. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2018, § 29, Rn. 4; Lücke W. Sachenrecht. 4. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2018, Rn. 802 f.

⁵¹ Sk. Vieweg K., Werner A., 2018, § 16, Rn. 50.

⁵² Ibid., § 16, Rn. 50; Wellenhofer M., 2018, § 30, Rn. 4.

⁵³ Sk. Binder M. Sachenrecht. Wien: Verlag Österreich, 2003, Rz 8/2.

⁵⁴ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> [aplūkots 18.03.2024.].

un – līdzīgi kā t. s. “īpašnieka hipotēka” (*Eigentümerhypotek*) – formāli turpina būt spēkā kā tiesība uz savu lietu jeb “īpašnieka servitūts” (*Eigentümerservitut*).⁵⁵

[7.2] Austrijas tiesību doktrīnā jau kopš 20. gadsimta sākuma tiek pārstāvēts viedoklis (kas mūsdienu doktrīnā kļuvis par valdošo), ka juridiski ir iespējama arī īpašnieka servitūta sākotnēja nodibināšana un ka nav nepieciešams, lai valdošā un kalpojošā nekustamā īpašuma īpašnieki būtu dažādas personas. Klasisks arguments ir šāds: ja jau pēc tam, kad īpašuma tiesība uz kalpojošo un valdošo nekustamo īpašumu ir apvienojusies, reālservitūts atkal atjaunojas, atsavinot kādu no minētajiem nekustamajiem īpašumiem (sk. Austrijas ABGB 526. paragrāfu), tad nav skaidrs, kāpēc šādu “zemesgrāmatas servitūtu” (*Buchservitut*) nevarētu nodibināt jau kopš paša sākuma. Tādējādi jau iepriekš tiktu noregulētas kaimiņtiesiskās attiecības, ņemot vērā plānoto vai iespējamo kalpojošā vai valdošā nekustamā īpašuma atsavināšanu nākotnē. Ja iespēja nodibināt īpašnieka reālservitūtu tiktu liegta, tas varētu tikt dibināts aplinkus ceļā, (fiktīvi) atsavinot vienu nekustamo īpašumu un pēc reālservitūta nostiprināšanas zemesgrāmatā šo nekustamo īpašumu atkal atgūstot atpakaļ. Turklāt īpašnieka servitūts ir ļoti piemērots tam, lai pirms nekustamā īpašuma atsavināšanas par labu īpašniekam rezervētā lietošanas un izmantošanas iespēja, nostiprinot zemesgrāmatā īpašnieka servitūtu, atbilstoši tās rangam (prioritātei) paliktu spēkā arī pēc kalpojošā nekustamā īpašuma atsavināšanas.⁵⁶

Turpretī Austrijas tiesu praksē atzīts, ka juridiski nav pieļaujama īpašnieka reālservitūta dibināšana (nostiprināšana zemesgrāmatā), apgrūtinot vienu no diviem nekustamajiem īpašumiem, kuri pieder tam pašam īpašniekam, par labu otram viņa nekustamam īpašumam, jo šāda reālservitūta dibināšanas iespēja likumā nav paredzēta. Vienlaikus tiesu praksē atzīts, ka ir iespējama viena kopīpašnieka servitūta tiesība uz tādu kalpojošo nekustamo īpašumu, kas pieder viņam kopīgi ar citiem kopīpašniekiem, un šādas servitūta tiesības nodibināšanai (nostiprināšanai zemesgrāmatā) nepieciešama visu kopīpašnieku piekrišana.⁵⁷

Kopsavilkums

1. Kaut arī Latvijas tiesībās, balstoties uz romiešu tiesību tradīcijām, servitūta tiesība definēta kā “tiesība uz svešu lietu” (sk. CL 1130. pantu), CL ietvertais tiesiskais regulējums pieļauj iespēju rasties servitūta tiesībai pašam uz savu nekustamo īpašumu vai tādu nekustamo īpašumu, kas pieder servitūta izlietotājam kopīgi ar citiem kopīpašniekiem (sk. CL 1241. pirmo un trešo daļu).
Proti, ja īpašuma tiesība uz kalpojošo un valdošo nekustamo īpašumu apvienojas jeb sakrīt vienā personā vai arī personālservitūta izlietotājs iegūst īpašuma tiesību uz kalpojošo nekustamo īpašumu, zemesgrāmatā nostiprinātā servitūta tiesība izbeidzas vienīgi tad, ja attiecīgais servitūta tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā tiek dzēsts. Ja šāds dzēsums netiek izdarīts, servitūta tiesība

⁵⁵ Sk. Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R. (Hrsg.) *Kurzkommentar zum ABGB*. 5. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2017, § 472, Rz 3, § 526, Rz 1, § 1446, Rz 1 f; Iro G. *Sachenrecht*. 6. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2016, Rz 15/46; Binder M., 2003, Rz 8/2.

⁵⁶ Sk. Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R., 2017, § 472, Rz 3.

⁵⁷ Sk. Iro G., 2016, Rz 15/14; Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R., 2017, § 472, Rz 3.

formāli turpina būt spēkā kā “īpašnieka servitūts” un atgūst pilnu materiālu spēku (nozīmi) jeb “atkal atjaunojas”, kolīdz tiesību sakrītums izbeidzas (minētais izriet no CL 1241. panta pirmās daļas).

Savukārt tad, ja īpašuma tiesība uz valdošo un kalpojošo nekustamo īpašumu sakrīt tikai daļēji, nav runas par pilnīgu sakrītumu, kas nepieļauj servitūta nodibināšanu vai turpmāku pastāvēšanu. Tāpēc kopīpašumā esošu nekustamo īpašumu iespējams apgrūtināt ar reālservitūtu vai personālservitūtu par labu vienam no šā nekustamā īpašuma kopīpašniekiem (minētais izriet no CL 1241. panta trešās daļas).

2. Ņemot vērā citu ģermāņu tiesību sistēmas valstu (Šveices, Vācijas, Austrijas) tiesisko regulējumu, kā arī tiesu prakses un tiesību doktrīnas atziņas, arī Latvijas tiesībās būtu lietderīgi beidzot atteikties no klasiskās romiešu tiesību izpratnes par servitūtu kā “tiesību uz svešu lietu”.

Proti, tādu pašu praktisku apsvērumu dēļ, uz kuru pamata attīstījusies un nostiprinājusies ideja par “īpašnieka servitūtu” citās līdzīgās tiesību sistēmās, arī Latvijas tiesībās būtu nepieciešams ja ne likumdošanas, tad vismaz tiesas spriešanas ceļā tālāk attīstīt īpašnieka servitūta institūtu. Šajā ziņā Šveices, Vācijas un Austrijas tiesu prakses un tiesību doktrīnas atziņas var kalpot kā noderīgs paraugs un vienlaikus arī kā pamudinājums pārņemt šo citu valstu pozitīvo pieredzi un iedzīvināt to mūsu nacionālajās tiesībās.

KREDITORA PIENĀKUMS ATMAKSĀT PARĀDNIKAM NAUDAS LĪDZEKĻUS MAKSĀTNESPĒJAS LIKUMA 99. PANTA OTRĀS DAĻAS KĀRTĪBĀ

CREDITOR'S OBLIGATION TO REPAY FUNDS RECEIVED FROM A DEBTOR UNDER ARTICLE 99, SECTION 2 OF THE INSOLVENCY LAW

Edijs Brants, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes pasniedzējs

Summary

In this article, the author analyses the understanding of a creditor's obligation to repay funds received from a debtor under Article 99, Section 2 of the Insolvency Law. Specifically, the author critiques Supreme Court's judgement on 15 March 2023 in case № SKC-62/2023. The author concludes that Article 99, Section 2 of the Insolvency Law entails a rather peculiar legal rule by penalizing creditors who actively safeguard their legal rights and interests. Furthermore, the author argues that the Supreme Court's judgement unjustly prioritizes the principle of creditor equality, potentially resulting in adverse ramifications for Latvia's business landscape.

Atslēgvārdi: maksātnespēja, Maksātnespējas likums, kreditoru vienlīdzības princips

Keywords: insolvency, Insolvency Law, principle of creditor equality

Ievads

Iztēlojieties situāciju, kurā advokāts sniedz juridisko palīdzību savam klientam lietā, kurā tiek skatīts jautājums par šā klienta kā juridiskas personas maksātnespējas procesa pasludināšanu. Šādā situācijā advokātam būtu jāreķinās ar to, ka maksātnespējas procesa pasludināšanas gadījumā advokātam iestāsies juridisks pienākums atmaksāt klientam no viņa saņemto maksājumu par advokāta izrakstīto rēķinu sakarā ar juridiskās palīdzības sniegšanu, tostarp par klienta pārstāvību tiesas sēdē, lai novērstu klienta maksātnespējas procesa pasludināšanu. Šāds pienākums skaidri un nepārprotami izriet no Senāta 2023. gada 15. marta spriedumā lietā Nr. SKC-62/2023¹ paustās atziņas par Maksātnespējas

¹ Latvijas Republikas Senāta 15.03.2023. spriedums lietā Nr. SKC-62/2023 (civillietas Nr. C33593620). Nav publicēts.

likuma² 99. panta otrās daļas piemērošanu. Tieši tik absurds būs rezultāts, ja šādā situācijā piemēros minētās Senāta atziņas. Tomēr šo Senāta izteikto atziņu sekas, autora ieskatā, ir krietni plašākas, tiešā veidā radot negatīvu ietekmi uz Latvijas uzņēmējdarbības vidi. Likumsakarīgi, tas pamudināja autoru sagatavot un publicēt šo rakstu, tādējādi paužot kritiku par Senāta 2023. gada 15. marta spriedumu lietā Nr. SKC-62/2023.

1. Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas izpratne līdz Senāta 2023. gada 15. marta spriedumam lietā Nr. SKC-62/2023

Maksātnespējas likuma 99. panta otrā daļa noteic, ka “kreditors atmaksā parādniekam naudas summu, ko parādnieks pēdējo triju mēnešu laikā pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienas samaksājis, lai novērstu parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu pēc naudas summas saņēmēja kreditora pieteikuma”. Minētais pants atrodas Maksātnespējas likuma XVII nodaļā “Darījumu apstrīdēšana”, kurš paralēli panta otrajai daļai tā pirmajā daļā paredz vēl divus gadījumus, kuros personai iestājas juridisks pienākums atmaksāt parādniekam no viņa saņemtās naudas summas: 1) maksājums izdarīts pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās, ja nav pildītas citas maksājuma saistības, kurām iestājies izpildes termiņš; 2) parāds samaksāts ieinteresētajām personām attiecībā pret parādnieku un nav pildītas citas saistības, kuru izpildes termiņš iestājies pirms ieinteresēto personu saistību izpildes termiņa.

No Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas teksta izriet kreditora pienākums atmaksāt maksātnespējīgam parādniekam naudas summu, ko parādnieks normā norādītajā laika periodā samaksājis kreditoram sakarā ar šā kreditora pieteikumu. Ar “kreditora pieteikumu” Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas izpratnē saprot ne tikai kreditora *pieteikumu tiesā* par attiecīgā parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet arī kreditora *brīdinājumu* par nodomu iesniegt šādu pieteikumu Maksātnespējas likuma 57. panta pirmās daļas 2. punkta izpratnē.

Līdz ar to Maksātnespējas likuma 99. panta otrā daļa, no vienas puses, faktiski paredz nelabvēlīgu tiesisko seku piemērošanu kreditoram, kurš izvēlējis savas tiesības un likumīgās intereses aizsargāt aktīvi, piemēram, vērsoties pret parādnieku ar brīdinājumu par nodomu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu. To varētu traktēt par vienu no likumā ietvertajiem izņēmumiem no vispārējā principa, ka savu tiesību izlietošana nevar radīt tiesību aizskārumu un līdz ar to arī negatīvas sekas šo tiesību realizētajam.³ Likumsakarīgi, minētā tiesību norma faktiski mudina kreditorus sūtīt parādniekiem nevis brīdinājumus par nodomu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu, bet gan sūtīt “parastus” kreditora atgādinājumus (pretenzijas), ievērojot, ka parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas scenārijā pirmajā gadījumā kreditoram iestāsies pienākums atmaksāt no parādnieka saņemtās summas, savukārt otrajā gadījumā – šādas tiesiskās sekas neiestāsies. No otras puses,

² Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. Stājās spēkā 01.11.2010. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 124, 06.08.2010.

³ Civillikuma 1636. pants: “Tiesību aizskāruma nav, ja kāds tikai izlieto sev piederošu tiesību vai darbojas pēc aizskartās personas gribas, vai arī ar pēdējās nelikumīgu darbību piespiests uz ļaunau pašaizstāvību.”

varētu teikt, ka Maksātnespējas likuma 99. panta otrā daļa (tāpat kā panta pirmā daļa) nodrošina kreditoru vienlīdzības principu.⁴ Tomēr šeit uzreiz jāpiebilst, ka Maksātnespējas likuma 99. panta pirmā un otrā daļa regulē atšķirīgas situācijas.

Proti, Maksātnespējas likuma 99. panta pirmajā daļā runa ir par pirmšķietami aizdomīgiem parādnieka veiktajiem maksājumiem, piemēram, šādu maksājumu veicot par labu ieinteresētajai personai attiecībā pret parādnieku, taču Maksātnespējas likuma 99. panta otrajā daļā šāds atmaksas pienākums tiek attiecināts uz visiem kreditoriem, kuri nosūtījuši parādniekam brīdinājumu par nodomu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu neatkarīgi no tā, vai parādnieka secīgi veiktais maksājums attiecīgajam kreditoram ir vai nav saistāms ar iespējamu parādnieka negodprātīgu rīcību vai motīviem. Jebkurā gadījumā, neatkarīgi no tā, vai parādnieka samaksātās summas kreditors atmaksā atpakaļ parādniekam, pamatojoties uz Maksātnespējas likuma 99. panta pirmo vai otro daļu, abos scenārijos iestājas šādas tiesiskās sekas: “[...] atjaunojas pušu saistības (to skaitā saistību pastiprinājumi) un tām atbilstošās tiesības, kas bija spēkā līdz parādu segšanai.”⁵

Maksātnespējas likuma, kas bija spēkā no 2008. gada 1. janvāra līdz 2010. gada 1. novembrim,⁶ 95. pantā ar nosaukumu “Parādu segšanai samaksāto summu atdošana” nebija ietverta norma, kas būtu analoga šobrīd spēkā esošā Maksātnespējas likuma 99. panta otrajai daļai. Šāda analoga norma nebija atrodamā arī likuma “Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju”, kas bija spēkā no 1996. gada 12. oktobra līdz 2008. gada 1. janvārim, 72. pantā ar nosaukumu “Parādu segšanai samaksāto summu atdošana”.⁷ Abi vēsturiskie tiesību akti saturēja analogas normas šobrīd spēkā esošā Maksātnespējas likuma 99. panta pirmajai un trešajai daļai. Savukārt šobrīd spēkā esošā Maksātnespējas likuma anotācijā⁸ nav atrodams plašāks tolaik iecerētās 99. panta otrās daļas skaidrojums.

Turklāt nedz Igaunijas, nedz Lietuvas, arī Latvijai privāttiesību ziņā radniecīgās Vācijas maksātnespējas regulējumā nav atrodama Maksātnespējas likuma 99. panta otrajai daļai saturiski līdzīga tiesību norma. Minētie regulējumi, tāpat kā daudzviet citur Eiropā, satur Maksātnespējas likuma 99. panta pirmajai daļai līdzīgas normas, respektīvi, paredz kreditora atmaksas pienākumu gadījumos, ja, piemēram, konkrētā laika periodā līdz maksātnespējas procesa pasludināšanai parādnieks veicis maksājumus saistītai personai vai arī maksājums veikts pirms saistību izpildes termiņa iestāšanās u. c. līdzīgās situācijās, kurās novērojami pirmšķietami negodprātīgi parādnieka veikti maksājumi.⁹

⁴ Maksātnespējas likuma 6. panta 2. punkts: “[...] kreditoru vienlīdzības princips – kreditoriem tiek dotas vienādas iespējas piedalīties procesā un saņemt savu prasījumu apmierinājumu saskaņā ar saistībām, kuras tie nodibinājuši ar parādnieku pirms procesa uzsākšanas.”

⁵ Maksātnespējas likuma 99. panta trešā daļa.

⁶ Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 01.11.2007. Stājās spēkā 01.01.2008. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 188, 22.11.2007. Zaudēja spēku 01.11.2010.

⁷ Likums “Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju”: LV likums. Pieņemts 12.09.1996. Stājās spēkā 12.10.1996. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, Nr. 165, 02.10.1996. Zaudēja spēku 01.01.2008.

⁸ Likumprojekta “Maksātnespējas likums” anotācija pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/3DA20AD7479A7451C2257682003F4E4F?OpenDocument> [aplūkots 15.03.2024.].

⁹ Sk., piem., Igaunijas Bankrota likuma 113. pantu: “(1) A court shall revoke the performance of a financial obligation to the benefit of a creditor if the obligation was performed: 1) during the period from the appointment of an interim trustee or trusted practitioner until the declaration of bankruptcy; 2) within three months before the appointment of an interim trustee or trusted practitioner if the obligation was

2. Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas izpratne pēc Senāta 2023. gada 15. marta sprieduma lietā Nr. SKC-62/2023 taisīšanas

Senāts 2023. gada 15. martā taisīja spriedumu lietā Nr. SKC-62/2023 (civillietas Nr. C33593620), kurā analizēja iepriekš minēto Maksātnespējas likuma 99. panta otro daļu. Kā to šajā spriedumā skaidroja Senāts, “minētās tiesību normas mērķis ir atjaunot kreditoru vienlīdzību situācijā, kad parādnieks, būdams faktiski maksātnespējīgs, pilda saistības pret atsevišķiem kreditoriem, vienlaikus ignorējot citu kreditoru prasījumus, kuriem bija iestājies saistību izpildes termiņš”,¹⁰ šajā ziņā uzsverot, ka “[..] parādniekam, kurš apzinās savu slikto finansiālo stāvokli, Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas tvērums liedz iespēju izvēlēties, kuru no tās pašas prioritātes kreditoru prasījumiem apmierināt, bet kuru ignorēt”.¹¹ Šīm tēzēm, ciktāl tās paustas Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas gramatiskā tekstā kontekstā, varētu arī piekrist.

Tomēr bez šīm tēzēm Senāts arī norādīja: “[J]a tiesa atzina, ka pienākums atmaksāt saņemto naudas summu parādniekam saskaņā ar šo tiesību normu iestājas kreditoram, kura pieteikums parādniekam atbilst Maksātnespējas likuma 57. panta prasībām, tad tiesai bija jānonāk pie slēdziena, ka vēl jo vairāk šāds pienākums ir tādām kreditoram, kura pieteikums (atgādinājums, brīdinājums) minētās tiesību normas prasībām neatbilst vai šāda pieteikuma nav vispār. Citiem vārdiem, kreditora brīdinājuma esība vai neesība nevar būt priekšnoteikums neattaisnojamas privilēģijas piešķiršanai vienas prioritātes atsevišķam kreditoram”.¹² Kā redzams, Senāts faktiski paplašinājis Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas gramatisko tekstu, kreditora pienākumu atgriezti no parādnieka saņemtās summas attiecinot ne tikai uz tiem kreditoriem, kuri attiecīgajam parādniekam sūtījuši brīdinājumu par nodomu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu, bet arī uz tiem kreditoriem, kuru parādniekam sūtītais atgādinājums vai brīdinājums nemaz neatbilst Maksātnespējas likuma 57. panta pirmās daļas 2. punkta prasībām. Pat vēl vairāk, minētais atmaksas pienākums attiecināts arī uz tiem kreditoriem, kuri vispār neko nav parādniekam sūtījuši. Tādējādi atbilstoši iepriekš citētajai Senāta atziņai Maksātnespējas likuma 99. panta otrajā daļā paredzētais atmaksas pienākums attiecināms uz *absolūti visiem kreditoriem*, kuri saņēmuši no maksātnespējīgā parādnieka naudas līdzekļus attiecīgajā triju mēnešu periodā.

Pirmkārt, nevar nepamanīt, ka no juridisko metožu viedokļa Senāts pēc būtības izmantojis analogijas slēdziena īpaši kvalificēto paveidu, proti, t. s. “slēdzienu par apjomu” (*argumentum a fortiori* – latīņu val.), kuru var pielietot, ja kādā tiesību normā paredzētās tiesiskās sekas, ņemot vērā šīs normas jēgu un mērķi, “vēl jo vairāk” attiecināmas arī uz izšķiramo (tiesību normā tieši neregulēto) dzīves gadījumu,

---

performed by unusual means of payment or before the due date for performance or in preference of one creditor to another or if the debtor was insolvent at the time of the performance and the creditor was or should have been aware of the insolvency; 3) within two years before the appointment of an interim trustee or trusted practitioner to the benefit of a person connected with the debtor unless the person or the debtor proves that the debtor was solvent at the time of the performance and did not become insolvent due to the performance of the obligation. (2) A person connected with a debtor is presumed to be aware of the debtor's insolvency.” Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/511072014018/consolide/current> [aplūkots 15.03.2024.].

¹⁰ Sprieduma 6. punkts, otrā rindkopa.

¹¹ Sprieduma 6. punkts, sestā rindkopa.

¹² Sprieduma 6. punkts, piektā rindkopa.

respektīvi, ja izšķiramais dzīves gadījums, kas ir līdzīgs minētās normas sastāvam, vēl lielākā mērā pelna tādu pašu tiesisko risinājumu.¹³ Tomēr konkrētajā Senāta spriedumā, autora ieskatā, trūkst pamatojuma tam, ka 1) Maksātnespējas likuma 99. panta otrajā daļā konstatējams atklāts likuma robs, kas ir analogijas piemērošanas priekšnoteikums;¹⁴ 2) tādu pašu tiesisko risinājumu, kāds paredzēts Maksātnespējas likuma 99. panta otrajā daļā, vēl lielākā mērā pelna arī tie kreditori, kuru parādniekam sūtitais atgādinājums vai brīdinājums nemaz neatbilst Maksātnespējas likuma 57. panta pirmās daļas 2. punkta prasībām vai kuri vispār neko nav parādniekam sūtijuši. Autors uzskata, ka nav pietiekami norādīt, ka kreditora brīdinājuma esība vai neesība nevar būt priekšnoteikums neattaisnojamas privilēģijas piešķiršanai vienas prioritātes atsevišķam kreditoram, tādējādi absolutizējot kreditoru vienlīdzības principu. Šajā ziņā tiesību doktrīnā trāpīgi atzīmēts, ka “[...] pirms galīgi izšķirties par analogijas pielietošanu, tiesnesim jāizvērtē jaunradītā noteikuma piemērotība citu (iedomātu) dzīves gadījumu izšķiršanai, prognozējot šāda likuma piemērošanas tālākās praktiskās sekas (vai tās ir vēlamas vai nevēlamas)”.¹⁵

Otrkārt, jāatgriežas pie raksta ievadā norādītā piemēra ar advokātu, kurš sniedz juridisko palīdzību klientam tiesas sēdē, lai novērstu klienta kā juridiskas personas maksātnespējas procesa pasludināšanu. Tāpat atbilstoši Senāta izteiktajām atziņām par Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas piemērošanu advokātam būtu jāreķinās ar to, ka klienta maksātnespējas procesa pasludināšanas gadījumā advokātam iestāsies juridisks pienākums atmaksāt klientam no viņa saņemto maksājumu par advokāta izrakstīto rēķinu sakarā ar juridiskās palīdzības sniegšanu.

Tāpat var iedomāties situāciju, kurā kāda kreditora prasījums pret parādnieku ir ticis nodrošināts ar hipotēku. Šāds kreditors uzskatāms par nodrošināto kreditoru Maksātnespējas likuma 7. panta pirmās daļas izpratnē,¹⁶ kurš pēc vispārējā principa nemaz nav tiesīgs iesniegt juridiskās personas maksātnespējas procesa pieteikumu.¹⁷ Attiecīgi – ja triju mēnešu periodā parādnieks izpilda saistību par labu kreditoram, tad, pašsaprotami, iestājas tiesisks pamats hipotēkas dzēšanai¹⁸ un attiecīgo nekustamo īpašumu jau kā neapgrūtinātu parādnieks var pārdot trešajai personai. Tādā gadījumā kreditoram, kurš līdz parādnieka maksātnespējas pasludināšanai bija uzskatāms par nodrošināto kreditoru, iestājas juridisks pienākums atgriezt parādnieka veikto saistības izpildījumu uz Maksātnespējas likuma 99. panta otrās

¹³ Sk. Kalniņš E. 9. solis – tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rakstu krājums. *Dr. habil. iur. prof. E. Melķiša zinātniskā redakcijā.* Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 153. lpp.

¹⁴ Turpat, 158. lpp.

¹⁵ Turpat, 149. lpp.

¹⁶ Maksātnespējas likuma 7. panta pirmā daļa: “Nodrošinātais kreditors ir kreditors, kura prasījuma tiesības pret parādnieku vai trešo personu ir nodrošinātas ar komercķilu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu.”

¹⁷ Maksātnespējas likuma 61. panta pirmā daļa: “Juridiskās personas maksātnespējas procesa pieteikumu nedrīkst iesniegt nodrošinātais kreditors.”

¹⁸ Civillikuma 1309. pants: “Ķilas tiesība izbeidzas pati no sevis, kad dzēš prasījumu, kuram tā nodibināta, vienalga, kādā kārtā tas izdarīts”; Civillikuma 1379. pants: “Hipotēkas dzēš pēc tiem pašiem noteikumiem, kādi norādīti visām ķilas tiesībām (1309. un turpmākie panti). Pilnīgai hipotēkas dzēšanai ar to vien nepietiek, ka dzēsts tās pamats, jo tāds dzēsums nav saistošs trešām personām, līdz kamēr par hipotēkas dzēšanu nav ierakstīts zemes grāmatā. Noteikumi par hipotēkas dzēsuma ierakstīšanas kārtību atrodas Zemesgrāmatu likumā.”

daļas pamata. Vienlaikus, kā to postulē Maksātnespējas likuma 99. panta trešā daļa, “[...] atjaunojas pušu saistības (to skaitā saistību pastiprinājumi) un tām atbilstošās tiesības, kas bija spēkā līdz parādu segšanai”, tātad pastāv formāls pamats ne tikai galvenās saistības, bet arī saistību pastiprinājuma (šajā gadījumā – dzēstās hipotēkas) atjaunošanai. Tādu iespējamību paredz arī Civillikums.¹⁹ Šāda scenārija gadījumā būtu grūti iztēloties, ka hipotēku varētu atjaunot uz nekustamo īpašumu, kas vairs nepieder pašam parādniekam, bet gan kādam, piemēram, labticīgam ieguvējam.

Tomēr, autora ieskatā, šo Senāta izteikto atziņu sekas ir krietni plašākas, tiešā veidā radot negatīvu ietekmi uz Latvijas uzņēmējdarbības vidi. Proti, pēc autora domām, šāda Senāta paustā pieeja atstāj fundamentālas sekas uz uzņēmējdarbību kopumā, ievērojot, ka ikvienam uzņēmējam faktiski trīs mēnešus būtu jāglabā savā norēķinu kontā no ikvienas juridiskas personas saņemts ikviens maksājums un jāraugās, vai attiecīgajam maksātājam gadījumā netiks pasludināts maksātnespējas process. Minētais neapšaubāmi negatīvi ietekmē uzņēmēju spēju paredzēt un plānot naudas plūsmas, un šāda pieeja kopumā bremzē civiltiesisko apgrozību, kā arī negatīvi ietekmē tās stabilitāti.

Kopsavilkums

1. Maksātnespējas likuma 99. panta otrās daļas gramatiskais teksts formulēts īpatnējā veidā, jo tas faktiski paredz piemērot nelabvēlīgas sekas kreditoram, kurš izvēlējies savas tiesības un likumīgās intereses aizsargāt aktīvi, piemēram, vērsties pret parādnieku ar brīdinājumu par nodomu iesniegt maksātnespējas procesa pieteikumu. Minētā norma pēc savas būtības pilnībā attur kreditorus no maksātnespējas brīdinājuma nosūtīšanas un maksātnespējas pieteikuma iesniegšanas, jo, gadījumā ja parādnieks izpildīs attiecīgo saistību minētajā triju mēnešu periodā, attiecīgajam kreditoram iestāsies juridisks pienākums atmaksāt saņemto izpildījumu. Šādas tiesiskās sekas neiestātos kreditoram, kurš vai nu parādniekam nosūtījis “parastu” kreditora atgādinājumu (pretenziju), vai arī bijis pilnīgi pasīvs savu tiesību aizsardzībā. Līdz ar to Maksātnespējas likuma 99. panta otrā daļa tās šā brīža redakcijā būtu izslēdzama likumdošanas ceļā.
2. Būtu apsverama Maksātnespējas likuma 99. panta pirmās daļas papildināšana ar līdzīgiem gadījumiem, kādus paredz, piemēram, Igaunijas Bankrota likuma 113. pants. Respektīvi, fokusu vērstot uz vēl citiem gadījumiem, kuros parādnieks vai/un pats kreditors rīkojies negodprātīgi.
3. Autora ieskatā, Senāta 2023. gada 15. marta spriedumā lietā Nr. SKC-62/2023 nepamatoti absolutizēts kreditoru vienlīdzības princips, Maksātnespējas likuma 99. panta otro daļu attiecinot uz pilnīgi visiem kreditoriem, kuri saņēmuši no maksātnespējīgā parādnieka naudas līdzekļus attiecīgajā triju mēnešu periodā. Šāda pieeja, pēc autora domām, atstāj fundamentālas sekas uz Latvijas uzņēmējdarbības vidi, tostarp negatīvi ietekmē uzņēmēju spēju paredzēt un plānot naudas plūsmas, un šāda pieeja kopumā bremzē civiltiesisko apgrozību, kā arī negatīvi ietekmē tās stabilitāti.

---

¹⁹ Civillikuma 1310. pants: “Ja kreditora tiesības uz dzēsto prasījumu atkal atjauno, tad līdz ar to pati no sevis atjaunojas arī ķīlas tiesība.”

MANTOJUMS – JURIDISKA PERSONA

INHERITANCE – LEGAL ENTITY

Jānis Kārklīšs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors

Kristīne Zīle, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 383 of the Civil Law of Latvia, inheritance is a legal entity, it can acquire rights and undertake obligations. The inheritance becomes a legal entity upon death of the estate leaver, and continues to exist as a legal entity until heirs accept the inheritance. During its existence, the estate may participate in various legal relations and take part in proceedings. However, in some cases the question of the scope of the legal personality of the estate has arisen. This article offers discussion as to whether the inheritance can be deemed a “classical” legal entity, or rather a legal entity with limited legal authority and capacity. The authors analyse the issues regarding representation of the estate, particularly addressing certain aspects of the custodian’s responsibility under the planned amendments to the Inheritance Rights Section of the Civil Law.

Atslēgvārdi: mantojuma masa, juridiska persona, juridiskas personas pazīmes, pārstāvība

Keywords: estate, legal entity, characteristics of a legal entity, representation

Ievads

Latvijas Civillikuma (turpmāk – CL)¹ 382. pants paredz, ka mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta, kā arī citiem atdodamās tiesības un saistības, kas mantojuma atstājējam piederējušas viņa nāves laikā. Savukārt saskaņā ar CL 383. pantu mantojums ir juridiska persona. Mantojums var iegūt tiesības un uzņemties saistības.

Ar mantojuma atstājēja nāvi viņa mantas kopība nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā. Mantojums kļūst par tiesību subjektu (juridisku personu) mantojuma atstājēja nāves brīdī. Mantojuma masa kā subjekts turpina pastāvēt līdz brīdim, kad mantinieki pieņem un iegūst mantojumu. Savas pastāvēšanas laikā

---

¹ Civillikums: LV likums. Pieejams: Civillikums (likumi.lv) [aplūkots 28.01.2024.].

mantojuma masa tiesvedībās var piedalīties dažādos statusos (kā prasītājs, atbildētājs, trešā persona).² Neraugoties uz minēto, reizēm praksē³ ir radies jautājums par mantojuma masas juridiskās personības tvērumu. Tāpēc šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai mantojums ir *klasiska* juridiska persona vai arī tās juridiskā personība tomēr nepieļauj pilnīgu tiesībspēju un rīcībspēju.

1. Mantojuma masas atbilstība juridiskās personas pazīmēm

Juridiskas personas institūts kalpo tam, lai civiltiesiskā apgrozībā blakus fiziskām personām varētu piedalīties arī tādi complicēti sociāli veidojumi kā valsts (kopumā), pašvaldība, kapitālsabiedrības, komersanti, kuriem ir sava nošķirta manta, par ko var tikt noslēgti darījumi un kas var būt par saistību izpildījuma un mantiskās atbildības objektu. Pastāvošais valdošais uzskats ir, ka obligāta juridiskas personas pazīme ir mantas nošķirtība tādā līmenī, ka attiecīgais veidojums spēj izlemt jautājumus par rīcību ar šo mantu, arī gadījumos, kad tam jānes atbildība par uzņemtajām saistībām.⁴ Lai fizisko vai juridisko personu veidotas organizācijas varētu piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, likums tām piešķir tiesībspēju un atzīst par tiesību subjektiem.⁵

CL 1406. pants noteic, ka tiesībspējīgas tiesiskos darījumos ir tostarp juridiskas personas, ja likums nenosaka citādi. Lai juridiskā persona iegūtu tiesībspēju, tā ir jānodibina un likumā noteiktajos gadījumos – arī jāreģistrē publiskā reģistrā.⁶ Ņemot vērā, ka CL 1407. pantā ir dots uzskaitījums, ko atzīst par juridisku personu un kam var piešķirt juridisku personību,⁷ atšķiras arī uzskaitīto juridisko personu nodibināšanas veidi. Piemēram, valsts dibinātas augstskolas juridisko personību iegūst ar Ministru kabineta rīkojumu, kas pieņemts atbilstoši Augstskolu likuma⁸ 8. panta otrajai daļai.⁹ Turpretī visbiežāk sastopamajiem juridiskās personas veidiem – sabiedrībai ar ierobežotu atbildību un akciju sabiedrībai – ir jāizpilda vairāki priekšnoteikumi, lai to dibinātu. Proti, jānoslēdz dibināšanas līgums, jāpieņem statūti, jāizveido pārvaldes institūcijas, jāapmaksā pamatkapitāls. Tomēr atbilstoši Komerclikuma¹⁰ 135. panta otrajai daļai minētās sabiedrības iegūst juridiskas personas statusu tikai ar dienu, kad tās ierakstītas komercreģistrā.

² Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 383. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Sastādījuši Krauze R., Gencs Z. Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

³ Sk., piem., Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.07.2009. lēmumu lietā SKA-594/2009, arī Administratīvo lietu departamenta 27.03.2020. spriedumu lietā SKA-733/2020. Pieejams: Hronoloģiskā secība (at.gov.lv) [aplūkots 18.03.2024.].

⁴ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1407. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 21.–22. lpp. Sk. arī: Augstākās tiesas 2009. gada 3. jūlija spriedums SKA-196/2009 (A42123804), 15. punkts.

⁵ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 87.–88. lpp.

⁶ Balodis K., 2007, 91. lpp.

⁷ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1407. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 21. lpp.

⁸ Augstskolu likums: LV likums. Pieejams: Augstskolu likums (likumi.lv) [aplūkots 31.01.2024.].

⁹ Balodis K., 2007, 91. lpp.

¹⁰ Komerclikums: LV likums. Pieejams: Komerclikums (likumi.lv) [aplūkots 31.01.2024.].

Lai arī juridisko personu tiesības un pienākumus civiltiesiskajā apgrozībā regulē gan ārējie, gan iekšējie normatīvie akti, civiltiesiskās apgrozības interesēs ir jāatzīst, ka jebkura juridiskā persona ir tiesībspējīga bez ierobežojumiem.¹¹ Tomēr juridiska persona ir ierobežota, piemēram, attiecībā uz spēju baudīt ģimenes tiesību¹² jeb laulību, sastādīt testamentu¹³ un citām tiesiski nozīmīgām darbībām, ko var veikt tikai fiziska persona. Starpkaru praksē Senāts norādījis, ka vispārējā tiesību teorija un prakse attīstījušās pāri romiešu tiesību robežām un “moderno” likumdevēju ieskatā juridiskā persona ir ne vien tiesību, bet arī gribas subjekts – juridiskai personai ir sava reālā griba.¹⁴

CL 1408. pantā aprakstīts, kādām personām trūkst rīcībspējas, un juridiska persona nav ietverta šajā uzskaitījumā. Tādējādi secināms, ka arī juridiskajām personām piemīt rīcībspēja. Rīcībspēja sastāv no darījumspejas un deliktspējas. Saskaņā ar CL 1410. panta otro daļu juridiskas personas īsteno darījumspeju jeb taisa tiesiskos darījumus caur saviem likumīgiem pārstāvjiem. Ar to domātas juridiskās personas institūcijas (orgāni), kas pēc likuma ir tiesīgi juridiskās personas vārdā taisīt darījumus, parakstīt dokumentus, piedalīties tiesas procesos.¹⁵ Deliktspēja izpaužas tādējādi, ka persona ar savu mantu atbild par kaitējumu, ko tā ir nodarījusi citām personām.¹⁶ Juridisko personu deliktspēja ir atzīta ne tikai tiesību doktrīnā,¹⁷ bet arī Senāta starpkaru praksē.¹⁸ Līdz ar to juridiskās personas obligātās pazīmes ir tiesībspēja un rīcībspēja (tostarp mantiskās atbildības nošķirtība starp tās dibinātājiem un pašu juridisko personu).

CL 383. pants šajā ziņā lielā mērā sniedz atbildi uz jautājumu, vai mantojuma masa atbilst visām juridiskas personas pazīmēm. Proti, atbilstoši CL 383. pantam mantojuma masai ir tiesībspēja – tā var iegūt tiesības un uzņemt pienākumus. Mantojuma gadījumā juridiskas personas konstrukcijas mērķis ir apvienot mantojuma masu vienā personā un ļaut tai piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, kā arī ļauj aizsargāt mantojuma atstājēja kreditorus, kas var vērst savus prasījumus pret mantojumu kā tiesību subjektu, tāpat arī ļauj juridiski atvieglot mantojuma aizgādņim vai testamenta izpildītājam mantojuma masas pārvaldīšanu.¹⁹ Tikai šī piedalīšanās civiltiesiskajā apgrozībā notiek citā kvalitātē.²⁰

¹¹ Balodis K., 2007, 92. lpp.

¹² Lēbers A. Civiltiesības un civilprocess. Kara juridiskos kursus lasīto lekciju konspekts. [B. v.]: [b. i.], 1921, 13. lpp.

¹³ Balodis K., 2007, 92. lpp.

¹⁴ Konradi F., Walter A. Izvilumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. II. Turpinājums līdz 1927. g. jūlijam ar alfabētisko rādītāju. Rīga: autoru izdevums, 1932, 18. lpp.

¹⁵ Torgāns K. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 1410. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 26. lpp.

¹⁶ Balodis K., 2007, 93. lpp.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Konradi F., Walter A. Izvilumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. VIII turpinājums ar alfabētisko rādītāju, rādītāju pievestiem spriedumiem un likumu rādītāju. Rīga: izdevniecība “Jūrists”, 1932, 85. lpp.

¹⁹ Latvijas Zvērinātu notāru padome. Civillikuma Mantojuma tiesību daļas tiesiskā regulējuma problēmjautājumi un to modernizācijas nepieciešamība (pētījums). Rīga, 2017, 123. lpp. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/2020-01/Documents/mantosanas-petijuma-gala-nodevums-20102017-final.pdf> [aplūkots 18.03.2024.]. Sk. arī: Balodis K., 2007, 105.–106. lpp.

²⁰ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: Biznesa komplekss, 1994, 22. lpp.

Salīdzinot Latvijas regulējumu ar kaimiņvalstīm, jānorāda, ka mantojuma masas tiesiskajā statusā pastāv būtiskas atšķirības. No Igaunijas Mantojuma tiesību likuma²¹ un Lietuvas Civillikuma²² normām neizriet, ka mantojumam ir piešķirta juridiskā personība. Pēc būtības šie likumi mantojuma jēdzienu skaidro aptuveni vienādi, proti, mantojums ir mantojuma atstājēja īpašums, kurā neietilpst mantojuma atstājēja tiesības un pienākumi, kas saskaņā ar likumu vai pēc savas būtības ir nesaraucjami saistīti ar mantojuma atstājēju personu. Tāpēc mantojuma masas kā juridiskas personas statuss ir unikāls Baltijas valstīs. Mantojuma masas tiesiskais statuss Latvijā ir palicis nemainīgs kopš Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma spēkā esamības.²³

2. Mantojuma masas pārstāvība

Atšķirībā no citām juridiskām personām mantojuma masa kā juridiska persona pastāv neatkarīgi no tā, vai tai ir vai nav iecelts pārstāvis, proti, uz likuma pamata. Mantojuma masa var uzņemties saistības, tomēr pārstāvis (fiziska persona) ir nepieciešams, kad mantojuma masas vārdā ir jāformulē griba. Juridiska persona (mantojuma masa) atbild tikai ar savu mantu.²⁴

Ir pieņemts uzskatīt, ka mantojuma masas pārstāvja funkcijas veic vienīgi mantojuma masas aizgādnieks, kurš iecelts saskaņā ar CL 660. un 661. panta noteikumiem. Tomēr arī testamenta izpildītājs saskaņā ar CL 622. pantu, ja mantojuma atstājējs tādu būs iecēlis un uzlicis mantojuma pārvaldīšanas pienākumu, var būt mantojuma masas pārstāvis. Pārvaldīšanas pienākums, kas norādīts CL 622. pantā, apliecina testamenta izpildītāja tiesisko statusu kā mantojuma masas pilnvarnieka statusu.²⁵ Testamenta izpildītājs tāpat kā aizgādnieks uzskatāms par mantojuma pārstāvi,²⁶ un testamenta izpildītājs pārvalda mantojumu līdz tam laikam, kad mantinieki mantojumu pieņem un pārņem arī savā valdījumā.²⁷ Tomēr atšķirībā no mantojuma masas aizgādņa, kura tiesību un pienākumu apjomu nosaka CL, testamenta izpildītāja darbības, tiesības un pienākumus nosaka testaments, respektīvi, testatora griba, tādējādi arī savā ziņā dodot instrukciju mantojuma pārstāvim tiesiskajās attiecībās. Testamenta izpildītājs

²¹ Pārimisseadus [Mantojuma tiesību likums]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522122023009/consolide> [aplūkots 31.01.2024.].

²² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas [Likums par Lietuvas Republikas Civillikuma apstiprināšanu, stāšanās spēkā un īstenošanu. Civillikums]. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.107687/asr?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=875508ae-971b-4a50-abcd-06aa7c1d59f0> [aplūkots 31.01.2024.].

²³ Konradi F., Valters A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Tieslietu Ministrijas Vēstneša pielikums. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1938, 401. lpp.

²⁴ Balodis K., 2007, 93. lpp.

²⁵ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 622. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 172. lpp.

²⁶ Krons M. Testamenta izpildītājs. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis Nr. 1, 1940. g. atsevišķs novilkums, 154. lpp.

²⁷ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 622. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 172. lpp.

ir īpatnējs patstāvīgs tiesību institūts, ar kura palīdzību testators arī pēc savas nāves, it kā turpinādams dzīvot, var saskaņā ar savu gribu izpildīt savu paša radīto aktu.²⁸

Tādējādi mantojuma masai var būt divu veidu pārstāvji – aizgādnis un testamenta izpildītājs. Atbilstoši CL 622. pantam testamenta izpildītājs ir mantojuma masas pārstāvis tikai, kamēr testatora ieceltais mantinieks vēl nav mantojumu pieņēmis vai – ja tāda mantinieka nav – kamēr nav nodibināta aizgādība. Tāpēc testamenta izpildītājam mantojuma masas pārstāvības pienākumus var nākties pildīt salīdzinoši retāk nekā mantojuma aizgādnim.

Pašreizējā redakcijā CL 661. pants paredz, ka bāriņtiesa apstiprina mantojuma aizgādņus. Mantojuma pārstāvību veic bāriņtiesas iecelts aizgādnis pēc tam, kad zvērināts notārs mantojuma lietas ietvarā mantojumam ir nodibinājis aizgādību. Līdz ar to, lai mantojuma masa varētu piedalīties tiesvedības procesā, tai ir nepieciešams pārstāvis. Aizgādības nenodibināšana un aizgādņa neiecelšana neatceļ mantojuma masas juridisko personību, taču bez šīs procedūras mantojuma masa kā juridiska persona nevar realizēt savas tiesības.²⁹ Ar aizgādņa iecelšanu pār mirušās personas mantojuma masu tiek nodibināta juridiskās personas pārstāvība.³⁰

Atbilstoši CL 662. pantam aizgādnis mantojuma masas pārvaldībā un pārstāvēšanā rīkojas patstāvīgi un mantojuma vārdā. Mantojuma aizgādnis ne tikai apsargā mantojumu nezināmā vai nākotnē paredzamā īpašnieka interesēs, bet viņa galvenais pienākums ir rūpēties par mantojuma saglabāšanu, darbojoties mantojuma masas kā juridiskas personas interesēs. Viņam ir jāpārvalda mantojuma masa ar tādu pašu rūpību un apzinību, ar kādu viņš kā labs saimnieks pārvalda savas paša lietas.³¹ Tādējādi esošais CL regulējums par mantojuma masas aizgādību līdzīgi kā pilnvarojuma līguma gadījumā³² uzliek pienākumu rīkoties kā krietnam un rūpīgam saimniekam.

Līdz ar to mantojuma aizgādnim ir ne vien tiesības, bet arī pienākums atbilstoši rīkoties ar mantojumā ietilpstošo mantu, lai nepieļautu tās samazināšanos, pasliktināšanos vai zaudēšanu. Attiecīgi mantojuma aizgādnim ir tiesības apstrīdēt tiesā darījumus, kas samazina mantojuma masas vērtību.³³ Tāpat mantojuma aizgādnim ir pienākums iestāties mirušās personas vietā tiesvedībās, lai par mantojuma masā ietilpstošajām lietām un tiesībām izšķirtu strīdus pēc būtības.³⁴ Tādējādi pašreizējais tiesiskais regulējums un tiesu prakse ne tikai piešķir tiesības, bet arī uzliek

²⁸ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: ABC, 2011, 240.–241. lpp.

²⁹ Augstākās tiesas 2022. gada lēmums lietā SKC-[B]/2022, 10.1. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁰ Konradi F., Walter A. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Par laiku no 1919. g. līdz 1. jūlijam 1925. g. II. izdevums. Rīga: autoru izdevums, 1929, 102. lpp.

³¹ Gencs Z. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 662. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 207. lpp.

³² Sk. CL 2295. pantu.

³³ Augstākās tiesas 17.05.2018. lēmums lietā SKC-1065/2018, 6. un 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁴ Augstākās tiesas 01.03.2018. spriedums lietā SKC-58/2018 (C26132615), 7.4. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

pienākumu mantojuma masas aizgādņim piedalīties tiesas procesā kā juridiskās personas pārstāvim.

Tomēr CL regulējums nesniedz skaidru atbildi par aizgādņa atbildību pret mantiniekiem. Vēl jo vairāk šobrīd mantojuma aizgādņībai atbilstoši Civillikuma 662. pantam piemērojams nepilngadīgā mantas pārvaldības režīms, kas nozīmē, ka mantojuma aizgādņi, kurš atbilstoši Civillikumam darbojas patstāvīgi, viņa darbībā ar mantojuma masu uzrauga bāriņtiesa. Turklāt atsevišķos gadījumos, kad darījuma summa pārsniedz 14 000 eiro, iecerētajai darbībai nepieciešams saņemt tiesas atļauju.³⁵ Mantojuma tiesību modernizācijas ietvaros plānotie grozījumi paredz arī uzlabot mantojuma aizgādņības institūta darbību un samazināt slogu bāriņtiesām (turpmāk – Grozījumi). Pirmkārt, plānots atteikties no tiesas un bāriņtiesas pastiprinātas mantojuma aizgādņa kontroles (ar izņēmumiem par aizgādņa iecelšanu, gada pārskatu un gala norēķinu izvērtēšanu). Otrkārt, CL tiks nostiprināta mantojuma aizgādņa personiskā atbildība par mantojumam nodarītajiem zaudējumiem. Treškārt, mantojuma aizgādņa rīcības uzraudzība no bāriņtiesas tiks pārnesta uz mantiniekiem kā mantojuma atstājēja saistību un tiesību pārņēmējiem.³⁶

Mantojuma masas pārvaldības sakarā uzmanība būtu vēršama tieši uz Grozījumu daļu, kas skar aizgādņa atbildību. CL 662. pantu plānots papildināt ar teikumu, ka aizgādņis atbild par zaudējumiem, ko viņš nodarījis mantojumam. Prasību par zaudējumu atlīdzināšanu būs tiesīgi celt mantinieki un citas mantojumā ieinteresētās personas, piemēram, kreditori, kuru interesēs ir saglabāt mantojumu.³⁷ Savukārt atbilstoši CL 665.¹ pantam mantojuma aizgādņis varēs atrīkoties no atbildības, ja pierādīs, ka ir rīkojies kā krietns un rūpīgs saimnieks. Tādējādi likumdevējs plāno mantojuma masas aizgādņa atbildības modeli pielīdzināt Komerclikuma 169. pantā paredzētajai kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildībai, paredzot vainas prezumpcijas modeli.

Šāda atbildības modeļa paredzēšana būtu atbalstāma, jo mantojuma masas aizgādņa un valdes locekļa atbildības noteikšanā pastāv pamatotas līdzības. Proti, kā valdes locekļu, tā mantojuma aizgādņu rīcībā ir visa informācija par juridiskās personas mantas pārvaldīšanu. Tāpēc objektīvi ne kapitālsabiedrības daļu īpašnieku, ne arī potenciālo mantinieku rīcībā var nebūt pietiekamas informācijas, lai veiksmīgi realizētu prasījumu par zaudējumu atlīdzību atbilstoši vispārīgajam civiltiesiskās atbildības modelim. Tajā pašā laikā vainas prezumpcija nenozīmē tūlītēju mantojuma masas aizgādņa atbildību par jebkuru mantojuma masas samazinājumu. Pierādīšanas pienākums pāriet uz atbildētāju (valdes locekli vai mantojuma masas aizgādņi) tikai tad, kad prasītājs ir pierādījis, ka 1) ir nodarīts zaudējums; 2) bijusi atbildētāja rīcība, respektīvi, darbība vai bezdarbība; 3) pastāv cēloņsakarība starp atbildētāja rīcību un zaudējumiem.³⁸

³⁵ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā". Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 08.02.2024.].

³⁶ Turpat.

³⁷ Turpat.

³⁸ Par valdes locekļa atbildību sk.: Augstākās tiesas 23.11.2018. spriedums lietā SKC-291/2018 (C26097912), 9. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2018> [aplūkots 18.03.2024.].

Papildus vainas prezumpcijai Grozījumi paredz arī to, ka mantojuma masas aizgādņa atbildība par zaudējumiem var pāriet aizgādņa mantiniekiem. Augstākās tiesas praksē ir atzīts, ka sabiedrības valdes locekļa statuss un viņa darbības ir saistītas ar viņa personu, proti, no likuma izrietošu personiski uzņemtu atbildību pret sabiedrību.³⁹ Ja tiesvedības laikā mirst sabiedrības valdes loceklis, pret kuru celta prasība par zaudējumu piedziņu, šāda saistība mantiniekiem nepāriet.⁴⁰ Valdes locekļa darbība ir personiska rakstura un izriet no valdes locekļa īpašām spējām, kuras cieši saistītas ar attiecīgo funkciju izpildi sabiedrībā.⁴¹ Šāda saistība ir mantojama vienīgi gadījumā, ja valdes locekļa atbildība jau ir noteikta ar spēkā stājušos tiesas spriedumu.⁴² Turpretī Grozījumi paredz: ja aizgādņim viņa pārvaldības dēļ radies pienākums atlīdzināt mantiniekiem, tas pāriet arī uz viņa mantiniekiem un aizgādņa mantinieki atbild tikai par viņa ļaunu nolūku un rupju neuzmanību, bet, ja atlīdzības prasība bijusi celta, vēl aizgādņim dzīvam esot, viņa mantinieki atbild bez izšķirības par visu to, par ko būtu bijis jāatbild pašam mantojuma atstājējam kā aizgādņim⁴³. Protams, aizgādņa mantinieku atbildība tāpat būs aprobežota ar saņemtā mantojuma apmēru, proti, saskaņā ar vispārējo mantinieku atbildības modeli, kurš paredzēs mantinieku atbildību pret kreditoru prasījumiem tikai mantojuma apmērā.

Skaidrojot aizgādņu mantinieku atbildības regulējumu, ir norādīts, ka tas pārņemts no CL 315. panta aizbildnības regulējuma Civillikuma Ģimenes tiesību daļā. Normas ieviestas Civillikuma Mantojuma tiesību daļā, ņemot vērā, ka mantojuma aizgādņību un ar to saistītos aspektus turpmāk regulēs tikai Civillikuma mantojuma tiesību daļā.⁴⁴ Proti, šobrīd CL 662. pants, kas nosaka mantojuma aizgādņa atbildības priekšnoteikumus, satur atsauci uz CL 269. pantu un turpmākajiem pantiem – normām, kas regulē nepilngadīgā mantas pārvaldību un aizbildņu tiesību, pienākumu un atbildības apjomu. Savukārt ar Grozījumiem plānots novērst šādas atsauces uz normām, mantojuma aizgādņa atbildības jautājumus iekļaujot CL Mantojuma tiesību daļā. Tomēr šāds likumdevēja lēmums varētu būt pakļauts argumentētai kritikai, jo aizgādņa mantiniekiem var nākties aizstāvēties procesā, par kura strīda priekšmetu viņiem nav pilnīgi nekādas informācijas, un atspēkot aizgādņa vainas prezumpciju tiesvedībā.

Ņemot vērā, ka Grozījumos mantojuma masas aizgādņis tiek pielīdzināts kapitālsabiedrības valdes loceklim un arī atbildības modelis tiek noteikts tāds pats, mantojuma masa procesuālo tiesību ziņā būtu jāpielīdzina kapitālsabiedrībai jeb pilnvērtīgai juridiskajai personai. Proti, lai mantojuma masas aizgādņis varētu pilnvērtīgi pildīt savus pienākumus, viņam ir jābūt iespējām aizstāvēt mantojuma masas tiesiskās intereses tādā pašā kapacitātē kā jebkurai citai juridiskajai personai. Pretējā

³⁹ Par valdes locekļa atbildību sk.: Augstākās tiesas 23.11.2018. spriedums lietā SKC-291/2018 (C26097912), 9.2. apakšpunkts.

⁴⁰ Turpat, sk. www.at.gov.lv publicēto tēzi.

⁴¹ Senāta 29.01.2020. spriedums lietā SKC-426/2020 (C08042717), 9.2. apakšpunkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴² Turpat, 9.3. apakšpunkts.

⁴³ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā" (Nr. 331/Lp14) izskatīšanai trešajā lasījumā. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/5C6A0587D2FE6D2BC2258ADE00511C4D?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁴ Likumprojekts "Grozījumi Civillikumā". Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

gadījumā, vērtējot mantojuma masas aizgādņa rīcību, nebūs iespējams piepildīt ar saturu ģenerālklausulu “krietns un rūpīgs saimnieks”, kā tas ir kapitālsabiedrības valdes locekļa gadījumā.⁴⁵

3. Mantojuma masas procesuālā tiesībspēja un rīcībspēja

Par mantojuma masas tiesībām civilprocesā ir norādīts, ka tai piemīt plašas tiesības. Pamatā tas skaidrojams ar to, ka ar mantojuma atstājēja nāvi mantojums (mantojuma masa) nepārstāj piedalīties civiltiesiskajā (privātajā) apgrozībā.⁴⁶ Tāpat arī CL 383. panta otrajā teikumā noteikts, ka “mantojums var iegūt tiesības un uzņemt ties saistības”. Secīgi no CL neizriet mantojuma kā juridiskas personas tiesībspējas vai rīcībspējas ierobežojumi. Papildus tam mantojums kā juridiska persona ir apveltīta ar tiesībspēju, kāda bija mantojuma atstājējam, savukārt mantojuma kā juridiskas personas rīcībspēja tiek nodrošināta ar testamenta izpildītāja vai mantojuma aizgādņa iecelšanu, kas pārvalda un pārstāv mantojumu.⁴⁷ Ņemot vērā minēto un to, ka mantojumam ir ar likumu piešķirta juridiskā personība, būtu prezumējams, ka mantojumam civilprocesā piemīt tāda pati tiesībspēja, rīcībspēja kā jebkurai citai juridiskai personai.

Tomēr civiltiesiskā apgrozība neaprobežojas tikai ar tiesvedību civilprocesā. Piedalīšanās civiltiesiskajā apgrozībā ietver sevī arī tiesības slēgt darījumus, veikt maksājumus u. tml. Mantojuma masai nav jābūt atzītai par mantinieku atbilstoši Civillikumā noteiktajam, kā arī tai nav jāiestājas mirušā mantisko attiecību kopībā, lai tā būtu tiesīga iegūt īpašumu un nostiprināt to uz sava vārda. Faktiski tai ir jāturpina piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā, tostarp iegūstot tiesības un uzņemoties saistības, kā arī slēdzot nepieciešamos darījumus, arī – nekustamā īpašuma pārdošanas vai pirkšanas gadījumos, kad tas nepieciešams. Mantojuma masas īpašumtiesību ierakstīšana zemesgrāmatā uz nekustamo īpašumu tādējādi nav saistāma ar mantojuma masas kā mantinieka institūtu vai mantojuma masas iestāšanos mirušā mantisko attiecību kopībā, bet gan mantojuma masas kā atsevišķas – pastāvīgas juridiskas personas – tiesībām slēgt līgumus, lai nodrošinātu mantojumā ietilpstošo aktīvu aizsardzību. Ja testators ir uzdevis testamenta izpildītājam arī mantojuma pārvaldīšanu, tad testamenta izpildītājs ved un kārtot visas mantojuma lietas⁴⁸. Kā skaidrots tiesību doktrīnā, pārvaldes tiesības ietver sevī arī tiesību uz mantojuma valdījumu, rīkošanos ar mantojumu, tostarp atsavināšanu, ja testators devis šādas tiesības (atsevišķos gadījumos arī bez testatora atļaujas). Šajā sakarā tiesību doktrīnā norādīts arī, ka testamenta izpildītājs gadījumos, kad viņš ir mantojuma pārstāvis, var

⁴⁵ Grozījumu anotācijā norādīts, ka, vērtējot mantojuma masas aizgādņa rīcību, ģenerālklausula “krietns un rūpīgs saimnieks” jāpiepilda ar saturu tāpat, kā vērtējot kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildību. Sk.: likumprojekts “Grozījumi Civillikumā”. Anotācija (*ex-ante*). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/0F9E7DAD1BE534EFC2258A1C00413048?OpenDocument> [aplūkots 08.02.2024.].

⁴⁶ Krauze R. Komentārs Latvijas Republikas Civillikuma 383. pantam. Grām.: Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 16. lpp.

⁴⁷ Tiesu prakse mantojuma lietās (2013. gads – 2021. gada aprīlis), 12. lpp. Pieejama: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Tiesu_prakses_apkopojums_Mantojuma_tiesibas.docx [aplūkots 31.01.2024.].

⁴⁸ Rozentāls L. Testamenta izpildītājs. Rīga: [aut. izd.], 1939, 33. lpp.

lūgt ievest ierakstus arī zemesgrāmatā, ka konkrētā persona ir testamenta izpildītājs, kurš tad pēc tam var rīkoties ar nekustamo īpašumu kā mantojuma masas pārstāvis.⁴⁹ Proti, vispārīgi tiek atzīts, ka testamenta izpildītājs var vērsties zemesgrāmatā ar attiecīgiem nostiprinājuma lūgumiem. Turklāt jāņem vērā, ka atbilstoši tiesību doktrīnā norādītajam mantniekam nav tiesību rīkoties ar mantojumu vai tā daļu, kas atrodas testamenta izpildītāja pārvaldīšanā.⁵⁰

Arī administratīvā procesa praksē vairākkārt ir vērtēta mantojuma masas juridiskā personība. Piemēram, 2009. gadā attiecībā uz mantojuma masas juridisko personību administratīvajā procesā atzīts, ka, pamatojoties uz Administratīvā procesa likuma⁵¹ (turpmāk – APL) normu sistēmu, mantojumam nav administratīvā procesa dalībnieka tiesībspējas un mantojuma pieteikums administratīvajai tiesai nav pieļaujams.⁵² Atziņas pamatā aprakstīta situācija, ka atbilstoši APL regulējumam, ja kāds no administratīvā procesa dalībniekiem lietā izstājas (iestājas fiziskās personas nāve), tad iestāde vai tiesa aptur iesākto procesu un aizstāj mirušo dalībnieku ar viņa mantinieku (tiesību pārņēmēju).⁵³ 2019. gadā, izskatot jautājumu par nekustamā īpašuma nodokļa samaksu, atzīts, ka mantojuma masa, kurai sūti maksāšanas paziņojumi, ir patstāvīga juridiska persona, kas var iegūt tiesības un uzņemties saistības. Tādējādi mantojuma masa ir uzskatāma par administratīvo aktu adresāti un šo administratīvo procesu dalībnieci.⁵⁴ Senāts no nostājas, ka mantojuma masa kā juridiska persona var būt par nekustamā īpašuma nodokļa maksātāju, neatkāpās arī 2020. gadā.⁵⁵

Vērtējot mantojuma masas iespējamo dalību kriminālprocesā, jāņem vērā aizgādņa pienākums kā krietnam un rūpīgam saimniekam pārvaldīt mantojuma masā ietilpstošo mantu. Kriminālprocesā cietušais var aizstāvēt savas mantiskās intereses, pieprasot kaitējumu atlīdzību. Kriminālprocesa likuma⁵⁶ (turpmāk – KPL) 95. panta pirmā daļa noteic, ka cietušais kriminālprocesā var būt fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums. Tātad arī juridiska persona ir tiesīga būt par cietušo kriminālprocesā, ja vien tai ar noziedzīgu nodarījumu nodarīts kaitējums. Svarīgi, ka kriminālprocesā par cietušo ir atzīstama persona, kurai kaitējums ir nodarīts tieši, nevis pastarpināti. Lai izvērtētu, vai mantojuma masai var tikt atzīts cietušās personas statuss kriminālprocesā, ir jāņem vērā KPL 95. panta trešā daļa. Tā paredz: ja persona mirusi, cietušais kriminālprocesā var būt kāds no mirušā tuviniekiem. Tiesības tuviniekiem tikt atzītiem par cietušajiem ir gan tad, ja faktiski cietušais ir miris noziedzīgā nodarījuma rezultātā, gan tad, ja nāve iestājusies

⁴⁹ Krons M., 1940, 140. lpp.

⁵⁰ Turpat.

⁵¹ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieejams: Administratīvā procesa likums (likumi.lv) [aplūkots 02.02.2024.].

⁵² Senāta Administratīvo lietu departamenta 24.07.2009. lēmums lietā SKC-594/2009, 14. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2009> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵³ Turpat, 12. punkts.

⁵⁴ Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.02.2019. lēmums lietā Nr. A420202416, SKA-637/2019, 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2019> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁵ Senāta Administratīvo lietu departamenta 27.03.2020. spriedums lietā Nr. A420202416, SKA-733/2020, 17. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁶ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieejams: Kriminālprocesa likums [aplūkots 11.02.2024.].

pirms procesa uzsākšanas vai procesa laikā nesaistīti ar izdarīto noziedzīgo nodarījumu.⁵⁷ Tāpēc, ja noziedzīgais nodarījums ir bijis pret mantojuma atstājēju, tad par cietušo kriminālprocesā tiks atzīta nevis mantojuma masa, bet gan fiziskās personas tuvinieki. Mantojuma masa varētu būt cietušais tikai tad, ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ir nodarīts kaitējums mantojuma masā ietilpstošai lietu kopībai, piemēram, tā prettiesiski samazināta.

Mantojuma masas procesuālo tiesībspēju ir divreiz vērtējusi arī Satversmes tiesa. Tiesa norādīja, ka mantojuma masu Satversmes tiesas procesā nevar pārstāvēt uz pilnvaras pamata, t. i., bez aizgādības nodibināšanas un aizgādņa iecelšanas. Teorētiski Satversmes tiesas procesā mantojums kā juridiska persona varētu darboties ar savu reprezentu, mantojuma aizgādni, kamēr mantojuma atstājēja vietā nav iestājies viņa tiesību pārņēmējs – mantinieks.⁵⁸ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tās “judikatūrā jautājums par to, vai mantojuma masai ir tiesības vērsties Satversmes tiesā, nav ticis vērtēts un šāda vērtējuma veikšanai kolēģija ir ierobežota tās rīcībā esošo materiālu ziņā. Kolēģijai ir šaubas, vai mantojuma masa ir pamattiesību subjekts, bet Satversmes tiesa, izskatot lietu, atkārtoti šo jautājumu var izvērtēt, ņemot vērā lietas sagatavošanas stadijā savāktos materiālus”.⁵⁹ Taču visi priekšnoteikumi, lai mantojuma masa kā juridiska persona varētu iesniegt konstitucionālo sūdzību, var arī iestāties. Piemēram, mantojuma masas sastāvs varētu tikt samazināts ar apstrīdamu tiesību normu.

Ņemot vērā visu iepriekš minēto, jāsecina, ka mantojums būtu jāuzskata par pilnvērtīgu juridisku personu. Respektīvi, nav pamata uzskatīt, ka mantojuma masai nebūtu jāpiešķir tās pašas procesuālās tiesības, kas piemīt jebkurai juridiskai personai. Svarīgi, ka jebkāda mantojuma masas procesuālo tiesību ierobežošana var aprūtināt aizgādņa vai testamenta izpildītāja iespējas efektīvi saglabāt mantojuma masas vērtību. Tāpēc jāpiekrīt Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma 1692. panta komentārā minētajam, ka mantojuma masa no citām juridiskajām personām atšķiras tikai līdz pārstāvja iecelšanai. Tiklīdz ir iecelts pārstāvis, mantojuma masa ir pilnvērtīga juridiskā persona.⁶⁰

Kopsavilkums

1. Mantojums ir juridiska persona uz likuma pamata, tas var iegūt tiesības un uzņemties saistības. Mantojums kļūst par juridisku personu mantojuma atstājēja nāves brīdī, tai nav nepieciešama īpaša nodibināšanas kārtība vai kāds sevišķs

⁵⁷ Strada-Rozenberga K. Komentārs Kriminālprocesa likuma 95. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniskā monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 335. lpp.

⁵⁸ Satversmes tiesas 05.01.2022. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 237/2021), 5. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/ricibas-sedes-2022-gada-5-janvara-lemums-pieteikums-nr-237-2021/> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁹ Satversmes tiesas 17.11.2022. lēmums par atteikšanos ierosināt lietu (pieteikums Nr. 170/2022), 6. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/decisions/kolegijas-2022-gada-17-novembra-lemums-pieteikums-nr-170-2022/> [aplūkots 18.03.2024.]. Konkrētā lieta netika ierosināta, jo iesniegtais pieteikums neatbilda Satversmes tiesas likuma 19.² panta ceturtās daļas otrajā teikumā noteiktajām prasībām.

⁶⁰ Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ I, содержащій Введение, Право семейственное, Право вешное, и Право наслбдованія. Рига: Типографія Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 684.

akts juridiskās personības iegūšanai, un kā tiesību subjekts tā turpina pastāvēt līdz brīdim, kad mantinieki pieņem un iegūst mantojumu. Mantojuma kā juridiskas personas pārstāvību var realizēt mantojuma aizgādnis vai testamenta izpildītājs.

2. Ar Grozījumiem likumdevējs plāno mantojuma masas aizgādņa atbildības modeli pielīdzināt Komerclikuma 169. pantā paredzētajai kapitālsabiedrības valdes locekļa atbildībai, paredzot vainas prezumpcijas modeli, taču vienlaikus ir paredzēts aizgādņa mantinieku atbildības pienākums situācijā, kad aizgādnim viņa pārvaldības dēļ radies pienākums atlīdzināt zaudējumus mantojuma atstājēja mantiniekiem. Tomēr šāds regulējums ir vērtējams kritiski, jo aizgādņa mantiniekiem var nākties aizstāvēties procesā, par kura strīda priekšmetu viņiem nav pilnīgi nekādas informācijas, un atspēkot aizgādņa vainas prezumpciju tiesvedībā.
3. Nav pamata uzskatīt, ka mantojuma masai nebūtu jāpiešķir tās pašas procesuālās tiesības, kas piemīt jebkurai juridiskai personai, turklāt jebkāda mantojuma masas procesuālo tiesību ierobežošana var apgrūtināt aizgādņa vai testamenta izpildītāja iespējas efektīvi saglabāt mantojuma masas vērtību, kas secīgi neļauj radīt zaudējumus mantiniekiem, kā arī ļauj aizsargāt mantojuma atstājēja kreditorus, kas var vērst savus prasījumus pret mantojumu kā tiesību subjektu, kas ir īpaši svarīgi situācijās, kad var pastāvēt nokavējuma risks.

KOMERCLIKUMA JAUNĀ AKCIJU IEDALĪJUMA PROBLEMĀTIKA

PROBLEMS OF THE NEW CLASSIFICATION OF SHARES IN THE COMMERCIAL LAW OF THE REPUBLIC OF LATVIA

Pauls Zeņķis, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

A share is a capital security that represents the participation of the holder in the share capital of a joint stock company. The person entitled to the share is known as the shareholder. The status of shareholder may be acquired in different ways, depending on the type of share, according to the classification of the person entitled to the security. According to the way in which the person entitled to the security is determined, securities are classified as bearer securities, registered securities and warrant securities. Shares theoretically may be issued under any of these types of classification of the person entitled to the securities. On 1 July 2023, amendments to the Commercial Law of the Republic of Latvia came into force, reforming the types and forms of shares as securities.

Atslēgvārdi: vērtspapīri, akcijas, akcionārs

Keywords: securities, shares, shareholder

Ievads

Komerclikums¹ kopš tā spēkā stāšanās akcijas pēc to veida iedalīja “vārda akcijās” un “uzrādītāja akcijās”. Savukārt pēc formas tās tika iedalītas papīra akcijās un dematerializētās akcijās. Taču 2023. gada 1. jūlijā spēkā stājās 2022. gada 16. jūnijā pieņemtie Grozījumi Komerclikumā² (turpmāk – Grozījumi). Ar Grozījumiem Komerclikumā izsenis lietotais un praksē labi zināmais jēdziens “uzrādītāja akcija” aizstāts ar jēdzienu “dematerializēta akcija”, savukārt jēdziens “vārda akcija” ar jēdzienu “reģistrēta akcija”.³ Tāpat ar Grozījumiem izslēgts Komerclikuma 229. pants, kas līdz šim noteica akciju formu.

¹ Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [10.03.2024. red.].

² Grozījumi Komerclikumā: LV likums. Pieņemts 16.06.2022. [10.03.2024. red.].

³ Lielkalne B. Akciju sabiedrību reforma un citas izmaiņas Komerclikumā. Jurista Vārds, Nr. 28 (1294), 11.07.2023., 6.–13. lpp.

Neskatoties uz Grozījumos lietoto jēdzienu nekonsekvenci ar citiem normatīvajiem aktiem un tiesību sistēmu kopumā, kā arī tiesību praktiķu iebildumiem,⁴ minētie grozījumi par jēdziena “uzrādītāja akcija” aizstāšanu ar jēdzienu “dematerializēta akcija” un jēdziena “vārda akcija” aizstāšanu ar jēdzienu “reģistrēta akcija” bez iebildumiem tika apstiprināti Saeimas sēdē gan otrajā,⁵ gan trešajā lasījumā.⁶ Autors uzskata, ka ar šiem Grozījumiem likumdevējs ir pieļāvis būtisku kļūdu, radot neskaidrības par akciju kā vērtspapīru veidiem, kā arī akciju kā vērtspapīru formām, kas arī būtiski ietekmē akciju turpmāko civiltiesisko apgrozību.

1. Akciju kā vērtspapīru forma un veidi

Pēc formas vērtspapīrus iedala materializētos un dematerializētos vērtspapīros. Materializētas formas vērtspapīri ir ietverti fiziska papīra dokumenta formā (aktā). Turpretim dematerializētas formas vērtspapīri ir tādi, par kuriem dokuments papīra formā (akts) netiek izdots. Šādi vērtspapīri ir reģistrējami iegrāmatojuma veidā. Tādējādi dematerializētas formas vērtspapīri ir pretstats materializētajiem jeb papīra formas vērtspapīriem.⁷ Vienlaikus būtiski uzsvērt, ka par akciju kā vērtspapīru var uzskatīt tikai tādu akciju dematerializētā formā, kas ir reģistrēta (iegrāmatota) centrālajā vērtspapīru depozitārijā, nevis, piemēram, akciju sabiedrības kā emitenta iekšējā reģistrā.⁸

Savukārt pazīmes, pēc kādām iespējams iedalīt vērtspapīru veidus, ir daudzas un dažādas. Tiesību doktrīnā par būtiskākajām vērtspapīru iedalījuma pazīmēm uzskata vērtspapīru iedalījumu pēc (1) tajos nostiprināto tiesību apjoma un (2) to tiesīgās personas noteikšanas veida.⁹

Pēc vērtspapīros nostiprināto tiesību apjoma vērtspapīrus var iedalīt: (a) kapitāla vērtspapīros, (b) parāda vērtspapīros, (c) liettiesiskos vērtspapīros un (d) jauktos vērtspapīros.¹⁰

Akcija atbilstoši vērtspapīru iedalījumam pēc tajos noteikto tiesību apjoma ir kapitāla vērtspapīrs. Minētais izriet no Komerclikuma 226. panta pirmās daļas, kurā dota jēdziena “akcija” legāldefinīcija. Tajā norādīts, ka akcija ir vērtspapīrs, kas apliecina akcionāra līdzdalību sabiedrības pamatkapitālā un dod viņam tiesības atbilstoši

⁴ Tieslietu ministrijas patstāvīgās darba grupas Komerclikuma grozījumu izstrādei locekļu *Dr. iur.* Aivara Lošmaņa un Viktora Šadinova 2022. gada 21. martā Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijai un Saeimas Juridiskajam birojam adresētais viedoklis par termina “uzrādītāja akcijas” aizstāšanu ar terminu “kontā reģistrētas akcijas” likumprojektā “Grozījumi Komerclikumā” (Nr. 1272/Lp13). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/271D9AB23141A-4BFC225880D0044BDE1?OpenDocument> [aplūkots 04.03.2024.].

⁵ Saeimas 12.05.2022. sēdes stenogramma par likumprojekta “Grozījumi Komerclikumā” (Nr. 1272/Lp13) izskatīšanu otrajā lasījumā. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/22240A893E-549B36C225885900470613?OpenDocument> [aplūkots 04.03.2024.].

⁶ Saeimas 16.06.2022. sēdes stenogramma par likumprojekta “Grozījumi Komerclikumā” (Nr. 1272/Lp13) izskatīšanu trešajā, galīgajā lasījumā. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/FE7C3D8D343A7A97C225888E003360E9?OpenDocument> [aplūkots 04.03.2024.].

⁷ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 34. lpp.

⁸ Turpat, 122. lpp.

⁹ Turpat, 34. lpp.

¹⁰ Turpat, 17.–20. lpp.

attiecīgās akcijas kategorijai piedalīties sabiedrības pārvaldē, saņemt dividendi un sabiedrības likvidācijas gadījumā – likvidācijas kvotu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka akcija ir sarežģīts objekts ar ekonomisku vērtību,¹¹ kas apliecina, ka akcionāram tā pieder kopā ar tai atbilstošajām tiesībām. Akcionāram ir ne vien tiesības uz kompānijas mantas daļu, ja tās darbība tiek izbeigta, bet arī citas beznosacījuma tiesības, it īpaši tiesības balsot un tiesības ietekmēt komercsabiedrības darbību.¹² Tādējādi akcija kā kapitāla vērtspapīrs satur ne vien mantiskas tiesības (saņemt dividendi un likvidācijas kvotu), bet arī personiska rakstura nemantiskas tiesības. Piemēram, atbilstoši Komerclikuma 267. panta pirmajā daļā noteiktajam ar akcionāru sapulces starpniecību ir tiesības piedalīties sabiedrības pārvaldē, lemjot par Komerclikuma 268. pantā norādītajiem jautājumiem.¹³

Savukārt atbilstoši vērtspapīru tiesīgās personas noteikšanas veidam vērtspapīrus iedala: (1) uzrādītāja vērtspapīros, (2) vārda vērtspapīros un (3) ordera vērtspapīros. Tiesību doktrīnā atzīts, ka vērtspapīru iedalījums pēc tiesīgās personas noteikšanas veida ir uzskatāms par visnozīmīgāko vērtspapīru klasifikācijas veidu,¹⁴ jo tieši šis vērtspapīru iedalījuma veids ļauj noteikt personu (kreditoru), kurai no vērtspapīra izriet prasījuma tiesības.¹⁵ Tāpat tieši iedalījums pēc vērtspapīru tiesīgās personas noteikšanas veida ir tas, kas ietekmē arī vērtspapīrā nostiprināto tiesību īstenošanas un tālāk nodošanas kārtību.¹⁶

Kā minēts, kopš Komerclikuma pieņemšanas līdz Grozījumu spēkā stāšanās brīdim Komerclikums akcijas pēc to tiesīgās personas noteikšanas veida iedalīja uzrādītāja akcijās un vārda akcijās.

Uzrādītāja vērtspapīrā iekļauto tiesību īstenošanai ir nepieciešama vien šā vērtspapīra uzrādīšana.¹⁷ Uzrādītāja vērtspapīrs tiesību doktrīnā tiek skaidrots kā vērtspapīrs, kura tiesīgā persona netiek noteikta, bet tajā ietvertā saistība ir izpildāma katram tā uzrādītājam.¹⁸ Tādējādi uzrādītāja vērtspapīra turētājs (uzrādītājs) ir persona, kas ir tiesīga izlietot no vērtspapīra izrietošās tiesības,¹⁹ un uzrādītāja vērtspapīra turētājs bez jebkādiem papildu pierādījumiem ir uzskatāms par tiesīgo personu (kreditoru), kas var izlietot visas no tā turējumā esošā vērtspapīra izrietošās tiesības.²⁰ Minēto iemeslu dēļ uzrādītāja vērtspapīrā visciešāk nodibinās saikne starp vērtspapīru kā dokumentu un tajā nostiprināto tiesību,²¹ kurā visizteiktāk darbojas vēsturiskais vērtspapīru princips – tiesības no papīra izriet no tiesībām uz papīru.²²

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nr. 30417/96 *Olczak v. Poland*, § 60.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā Nr. 48553/99 *Sovtransavto Holding v. Ukraine*, § 103.

¹³ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 34. lpp.

¹⁴ Čakste K. Tirdzniecības tiesības. II daļa. Vērtspapīru tiesības. Rīga: [b. i.], 1939, 5.–6. lpp.

¹⁵ Kārklīš J. Vekseltiesības 21. gadsimtā (I). Jurista Vārds, Nr. 23 (1185), 08.06.2021., 27.–41. lpp.

¹⁶ Brox H., Henssler M. Handelsrecht mit Grundzügen des Wertpapierrechts. 22., neu bearbeitete Auflage. München: C. H. Beck, 2016, § 29 Rn. 520.

¹⁷ Kārklīš J. Vekseltiesības 21. gadsimtā (I). Jurista Vārds, Nr. 23 (1185), 08.06.2021., 27.–41. lpp.

¹⁸ Čakste K. Tirdzniecības tiesības. II daļa. Vērtspapīru tiesības. Rīga: [b. i.], 1939, 11. lpp.

¹⁹ Kārklīš J. Vekseltiesības 21. gadsimtā (I). Jurista Vārds, Nr. 23 (1185), 08.06.2021, 27.–41. lpp.

²⁰ Lēbers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 270. lpp.

²¹ Turpat.

²² Čakste K. Tirdzniecības tiesības. II daļa. Vērtspapīru tiesības. Rīga: [b. i.], 1939, 11. lpp.

Atbilstoši Komerclikuma 228. panta redakcijai līdz Grozījumu spēkā stāšanās brīdim uzrādītāja akcijas tika definētas kā akcijas, kas saskaņā ar Finanšu instrumentu tirgus likuma²³ noteikumiem iegrāmatotas personai atvērtajā finanšu instrumentu kontā. Iespējamība izlaist uzrādītāja akcijas papīra formā nepastāv jau kopš Komerclikuma spēkā stāšanās. Tātad uzrādītāja akcijas pastāv tikai dematerializētā formā, bet tajos nostiprinātās tiesības ir tiesīga izlietot persona, kuras finanšu instrumentu kontā tās ir iegrāmatotas. Savukārt no šādām akcijām izrietošās tiesības tiek nodotas citām personām ar šādu akciju pārveduma rīkojuma izpildi, veicot grāmatojumu no atsavinātāja finanšu instrumenta konta uz ieguvēja finanšu instrumentu kontu.

Turpretim vārda vērtspapīri iepretim uzrādītāja vērtspapīriem, kur par kreditoru uzskatāms katrs to uzrādītājs, ir tādi vērtspapīri, kuros ir norādīta konkrēta šo vērtspapīru tiesīgā persona.²⁴ Tādējādi vārda vērtspapīros nostiprinātās tiesības ir šajā vērtspapīrā noteiktai un zināmai personai,²⁵ un parādnieka vārda vērtspapīrā ietvertā saistība ir jāizpilda nevis katram tā uzrādītājam, bet vērtspapīrā norādītajai personai.²⁶

Tāpat atšķiras no vārda vērtspapīriem izrietošo tiesību nodošana citām personām.²⁷ Tā kā vārda vērtspapīrā noteiktās saistības ir jāizpilda tikai šajā vērtspapīrā norādītajai personai, tad pretēji uzrādītāja vērtspapīriem ar vārda vērtspapīra nodošanu citai personai vien nepietiek, lai šis vērtspapīra ieguvējs būtu uzskatāms par vārda vērtspapīra tiesīgo personu.²⁸ Vārda vērtspapīros ietilpstošo tiesību nodošanai ir nepieciešams ne vien akts, bet arī šajā vērtspapīrā ietilpstošo tiesību nodošana.²⁹

No vārda vērtspapīrā nostiprinātās tiesības ir atkarīga arī šā vērtspapīra tiesību nodošanas forma. Piemēram, obligāciju kā parāda vērtspapīru tiesību nodošana notiek ar cesiju³⁰, savukārt kapitāla vārda vērtspapīros ietvertās tiesības pāriet ar dalības tiesību pārvešanu (transfertu) Komerclikuma 234. panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā, atspoguļojot akciju pāreju akcionāru reģistrā³¹. Vienlaikus jebkurā gadījumā nepieciešama arī paša vārda vērtspapīra nodošana.³²

2. Ar Grozījumiem veiktās izmaiņas akciju formu un veidu sakarā

Patlaban Komerclikuma 228. panta pirmā daļa noteic: “Akcija var būt reģistrēta akcija vai dematerializēta akcija. Reģistrēta akcija ir uzskaitīta akcionāru reģistrā, un dematerializēta akcija ir iegrāmatota centrālajā vērtspapīru depozitārijā. Visas sabiedrības akcijas ir vai nu reģistrētas akcijas, vai dematerializētas akcijas.” Atbilstoši

²³ Finanšu instrumentu tirgus likums: LV likums. Pieņemts 20.11.2003. [10.03.2024. red.].

²⁴ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 37. lpp.

²⁵ Lēbers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 263. lpp.

²⁶ Kārklīņš J. Vekseltiesības 21. gadsimtā (I). Jurista Vārds, Nr. 23 (1185), 08.06.2021., 27.–41. lpp.

²⁷ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 37. lpp.

²⁸ Čakste K. Tirdzniecības tiesības. II daļa. Vērtspapīru tiesības. Rīga: [b. i.], 1939, 10. lpp.

²⁹ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 37. lpp.

³⁰ Turpat, 38. lpp.

³¹ Lošmanis A. Akciju aprites modernizācijas nepieciešamība Latvijā. Jurista Vārds, Nr. 17/18 (1075/1076), 30.04.2019., 34.–37. lpp.

³² Lēbers A. Tirdzniecības tiesību pārskats. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 265. lpp.

šā panta otrajai daļai no reģistrētas akcijas izrietošās tiesības ir personai, kura kā akcionārs ierakstīta akcionāru reģistrā. Savukārt atbilstoši minētā panta trešajai daļai: “No dematerializētas akcijas izrietošās tiesības ir personai, uz kuras vārda atvērtā finanšu instrumentu kontā akcija ir iegrāmatota atbilstoši Finanšu instrumentu tirgus likumam.”

Atbilstoši Grozījumu likumprojekta anotācijai veiktie grozījumi pilnveido akciju reģistrācijas un uzskaites kārtību, kā arī uzlabo informācijas pieejamību par akcionāriem.³³ Grozījumu nepieciešamība pamatota Ministru kabineta 2019. gada 7. maija rīkojumā Nr. 210 “Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai”³⁴ ar 35.2. pasākumu – panākt, ka pasaules sabiedrībai nav šaubu par Latvijas atbilstību OECD standartiem tiesiskuma nodrošināšanā tieslietu un finanšu jomā, radot skaidru akciju reģistrācijas un uzskaites kārtību caur akciju turēšanu kontos. Autors uzskata, ka šo mērķi nav izdevies sasniegt. Tieši pretēji, ir radīts pretrunīgs Komerclikuma regulējums, kurā lietotie jēdzieni sistēmiski ir pretēji zināmajiem vērtspapīru veidiem un formām,³⁵ ko pamato turpmāk minētais.

Vārda akciju pārdēvēšana par reģistrētām akcijām tika pamatota ar to, ka šāda veida akcijas tiek uzskaitītas (reģistrētas) akcionāru reģistrā. Savukārt uzrādītāja akcijas esot nepieciešams pārdēvēt par dematerializētām akcijām, jo tās tiek iegrāmatotas centrālajā vērtspapīru depozitārijā un, šādi iegrāmatojot, iegūst dematerializētu formu.³⁶ Tā laika tieslietu ministrs Jānis Bordāns jēdzienu “uzrādītāja akcija” maiņu uz “dematerializētu akciju” pamatoja ar tādu teju absurdu argumentu, ka Latvijā jau ilgstoši uzrādītāja akcijas tiek iegrāmatotas finanšu instrumentu kontos, kas nodrošina iespēju uzzināt šo akciju īpašniekus, un tādēļ akciju veids, kas tiek dēvēts par uzrādītāja akcijām, neatbilst klasiska uzrādītāja papīra būtībai.³⁷

Autors uzskata, ka jau šo Grozījumu apsvērumos ir redzama Grozījumu iniciatoru neizpratne par pasaulē vēsturiski pastāvošiem akciju kā vērtspapīru veidiem un formām. Proti, Grozījumos akciju veida nosaukuma maiņa tiek pamatota ar apsvērumiem, kas ir attiecināmi nevis uz akciju veidu, bet gan uz akciju formu. Par nevēlamu un labai likumdošanai neatbilstošu praksi ir jāuzskata tādi normatīvo aktu grozījumi, kas ievieš jaunus, līdz šim praksē nesastaptus vērtspapīru veidu apzīmējumus, nemainot pašu šo vērtspapīru veidu izpratni un apgrozības noteikumus. Šādi rīkojoties, tiek radīts neskaidrs normatīvais regulējums, kas iepriekš nepazīstamu un

³³ Likumprojekta “Grozījumi Komerclikumā” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/DFC4108202B784F1C22587B100238C75?OpenDocument> [aplūkots 04.03.2024.].

³⁴ Par Valdības rīcības plānu Deklarācijas par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību īstenošanai: Ministru kabineta 07.05.2019. rīkojums Nr. 210. Latvijas Vēstnesis, Nr. 91, 09.05.2019.

³⁵ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 34.–35. lpp.

³⁶ Tieslietu ministrijas 05.04.2022. vēstule Nr. 1-11/1134 Latvijas Republikas Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas priekšsēdētājam par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Komerclikumā” (Nr. 1272/Lp13) pirms otrā lasījuma. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/8890882DB73FB3CFC225881C00309E4F?OpenDocument> [aplūkots 04.03.2024.].

³⁷ Tieslietu ministrijas 03.03.2022. vēstule Nr. 1-11/722 Latvijas Republikas Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas priekšsēdētājam par priekšlikumiem likumprojektam “Grozījumi Komerclikumā” (Nr. 1272/Lp13) pirms otrā lasījuma. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/226EEAABDCC23899C22587FA0043EEA3?OpenDocument> [aplūkots 04.02.2024.].

ar citiem normatīvajiem aktiem un tiesību sistēmu nesaskaņotu jēdzienu ieviešanas dēļ rada problēmas izprast šādu vērtspapīru turpmāko apgrozību.³⁸

Lai izprastu ar šiem Grozījumiem radīto problemātiku, mēģināsim Komerclikumā jauno akciju iedalījumu sistematizēt atbilstoši jau izsenis zināmajām vērtspapīru formām un veidiem. Ievērojot, ka akcija ir vērtspapīrs, šāda sistematizācija nav tikai teorētiska. Lai tiesību piemērotājs gūtu skaidru priekšstatu par konkrēta vērtspapīra apgrozības kārtību, tam ir nepieciešams izprast, pie kura vērtspapīru veida un formas konkrētais vērtspapīrs pieder. Tādēļ jāvērtē, par kādu vērtspapīru pēc formas un veida ir uzskatāma gan reģistrēta akcija, gan dematerializēta akcija.

Atbilstoši iepriekš minētajam Komerclikums nosaka, ka reģistrēta akcija ir uzskaitīta akcionāru reģistrā. Tātad pēc būtības reģistrēta akcija ir tā pati dematerializēta akcija, jo formas ziņā reģistrēta akcija ir dematerializēts vērtspapīrs, par kuru netiek izdots papīra formas dokuments (akts).

Komerclikums arī nosaka, ka dematerializēta akcija ir iegrāmatota centrālajā vērtspapīru depozitārijā. Tādējādi formas ziņā arī dematerializēta akcija ir reģistrēts vērtspapīrs. Tātad, kā jau nosaukums liecina, šāda akcija, tāpat kā reģistrēta akcija, ir dematerializēta.

Ievērojot minēto, jāsecina, ka formas ziņā Komerclikuma regulētās reģistrētās akcijas un dematerializētās akcijas neatšķiras. Proti, tās abas ir dematerializētas jeb reģistrētas. Atšķiras vien "vieta", kur tās ir reģistrētas, – akciju sabiedrības pašas uzturētā jeb iekšējā akcionāru reģistrā (reģistrētu akciju gadījumā) vai centrālā vērtspapīru depozitārija uzturētā akcionāru reģistrā (dematerializētu akciju gadījumā). Vienlaikus publiskas apgrozības aizsardzība nodrošināta vienīgi centrālajā vērtspapīru depozitārijā iegrāmatotām (reģistrētām) akcijām, tādēļ tikai tās uzskatāmas par vērtspapīriem šā jēdziena pilnīgākajā izpratnē.³⁹

Secīgi nepieciešams aplūkot Komerclikuma regulētās reģistrētās akcijas un dematerializētās akcijas iedalījumu atbilstoši zināmajiem vērtspapīru veidiem.

Komerclikuma 228. panta otrā daļa nosaka, ka no reģistrētas akcijas izrietošās tiesības ir personai, kura kā akcionārs ierakstīta akcionāru reģistrā. Tādējādi pēc būtības reģistrēta akcija ir vārda vērtspapīrs – tāds, kura tiesīga persona ir tieši apzīmēta šajā vērtspapīrā un emitentam zināma.

Savukārt Komerclikuma 228. panta trešajā daļā minēts, ka no dematerializētas akcijas izrietošās tiesības ir personai, uz kuras vārda atvērtā finanšu instrumentu kontā akcija ir iegrāmatota atbilstoši Finanšu instrumentu tirgus likumam. Bet vai šāds dematerializētas akcijas skaidrojums ļauj noteikt, par kāda veida vērtspapīru atbilstoši vērtspapīru tiesīgās personas noteikšanas veidu iedalījumam ir uzskatāma dematerializēta akcija? Atbilde uz šo jautājumu ir noliedzīga. Atbilstoši Finanšu instrumentu tirgus likumam finanšu instrumentu kontā var tikt iegrāmatoti gan uzrādītāja, gan vārda vērtspapīri.⁴⁰ Tādējādi iegrāmatojums finanšu instrumentu kontā neļauj izdarīt secinājumus par dematerializētas akcijas veidu atbilstoši vērtspapīru tiesīgās personas noteikšanas veidu iedalījumam.

³⁸ Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 36. lpp.

³⁹ Turpat, 122. lpp.

⁴⁰ Pieteikums akciju iegrāmatošanai. Nasdaq CSD. Pieejams: https://nasdaqcsd.com/latvia/wp-content/uploads/sites/9/2022/12/Application_for_shares_registry.docx [aplūkots 10.02.2024.].

Iepriekš minēto kāds varbūt varētu uzskatīt tikai par teorētisku problēmu, taču ar jau vairākkārt minētajiem Grozījumiem Komerclikumā ietvertie pārejas noteikumi to padara par praktiskas dabas problēmu.

Atbilstoši Komerclikuma pārejas noteikumu 75. punktam ar 2023. gada 1. jūliju visas vārda akcijas ir uzskatāmas par reģistrētām akcijām, bet visas uzrādītāja akcijas – par dematerializētām akcijām. Vienlaikus Grozījumi nesniedz atbildi uz svarīgiem jautājumiem, kas notiek ar dematerializētām vārda akcijām. Vai ar Grozījumiem dematerializētas formas vārda akcijas ir izslēgtas no centrālā vērtspapīru depozitārija? Vai arī šādas akcijas no vārda akcijām kļuvušas par uzrādītāja akcijām?

Patiesībā akcionārus kā vērtspapīru tiesīgās personas aizskar ikviens no šiem rezultātiem. Proti, izslēdzot šādas akcijas no centrālā vērtspapīru depozitārija, akcionārs pēc būtības zaudē tam iepriekš no akcijas kā vērtspapīra izrietošās tiesības. Tā vietā akcionārs iegūst no akciju sabiedrības pašas vestā jeb iekšējā akcionāru reģistra izrietošās tiesības, kas vairs nav uzskatāmas par no vērtspapīra izrietošām tiesībām, bet ir pielīdzināmas tiesībām, kas izriet no sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļas, kas, kā zināms, ir bezķermeniska lieta⁴¹ un nebauda vērtspapīra tiesisko statusu.⁴²

Tāpat, mainot akciju veidu no vārda akcijām uz uzrādītāja akcijām, būtiski mainās arī kārtība, kā šajās akcijās kā vērtspapīros nostiprinātās tiesības tiek nodotas citai personai. Kā jau minēts, uzrādītāja vērtspapīri ir atsavināmi vienīgi ar pārveduma rīkojumu (vērtspapīra nodošanu), bet, lai nodotu vārda vērtspapīros nostiprinātās tiesības, ir nepieciešams gan pārveduma rīkojums (paša vērtspapīra nodošanas), gan arī kapitāla vērtspapīros nostiprināto tiesību transferts – akciju pāreja jāatspoguļo akcionāru reģistrā.

Kopsavilkums

1. Grozījumu mērķis “uz papīra” bija panākt skaidru akciju reģistrācijas un uzskaites kārtību. Taču, pēc autora domām, Grozījumu mērķis bija pilnībā izslēgt papīra formas akcijas.
2. Autors uzskata, ka Grozījumu mērķi nav izdevies sasniegt. Tieši pretēji, Grozījumu dēļ ir radīts pretrunīgs Komerclikuma regulējums, kurā lietotie jēdzieni sistēmiski ir pretēji zināmajiem vērtspapīru veidiem, tos vienādojot ar pastāvošām vērtspapīru formām.
3. Autors uzskata, ka Grozījumu pamatmērķi varēja sasniegt ar tiem pašiem līdzekļiem, kas jau izsenis bija spēkā saistībā ar uzrādītāja akcijām – neparedzot iespējamību emitēt uzrādītāja akcijas papīra formā. Proti, Komerclikuma 228. pantā (kas regulēja akciju formu) bija nepieciešams noteikt, ka vārda akcijas var būt tikai dematerializētas un papīra vārda akciju turētājiem noteiktā termiņā jāveic šo akciju imobilizācija (“pārņemšana” no papīra uz dematerializētu formu).

---

⁴¹ Kārklīšs J. Kapitāla daļa un tās atsavinājums. Jurista Vārds, Nr. 47 (746), 10.11.2012.; Strupiņš A. Komentārs Komerclikuma 186. pantam, 2019. Pieejams: <https://komentari.info/index.php?v=1&likums=4&komentars=189> [aplūkots 07.03.2024.].

⁴² Zeņķis P. Obligācijas, to veidi un civiltiesiskā apgrozība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 122. lpp.

4. Šobrīd, kā uzskata autors, Komerclikumā saistībā ar akciju veidiem un formām nepieciešams īstenot "iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu". Proti, atjaunot Komerclikumā jēdzienus "vārda akcijas" un "uzrādītāja akcijas", paredzot, ka "vārda akcijas" var būt tikai dematerializētā formā. Tā būtu iespējams sasniegt rezultātu, kad "vilks paēdis un kaza dzīva", jo būs sasniegts ar Grozījumiem plānotais mērķis, ka ir skaidri izsekojama akciju apgrozība, vienlaikus neradot neskaidrības akciju kā vērtspapīru iedalījumā un apgrozības kārtībā.

KVAZIDELIKTU REGULĒJUMA LATVIJĀ PAGĀTNES MĀCĪBAS UN MŪSDIENU TENDENCES

PAST LESSONS AND CURRENT TRENDS OF QUASI-DELICT REGULATION IN LATVIA

Agris Bitāns, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

Summary

The article is dedicated to the institute of quasi-delict, which is still preserved as one of the bases for the emergence of obligations in the civil law regulation and the Civil Law. For the successful application of the quasi-delict institute, it is important to correctly determine the basis of the quasi-delict liability. Likewise, it is crucial to accurately determine the scope of the quasi-delict liability.

Regarding the basis of quasi-delict liability, the understanding of the manifestations of wrongful acts, the place, as well as the culpability, remains unchanged. However, the position regarding the scope of quasi-delict liability must be altered. Narrow, grammatical interpretation of Articles 2358–2362 is not justified, and, in the case of a quasi-delict, only damages for pecuniary losses should be applied as civil remedies. Since in the case of a quasi-delict the same civil remedies as in the case of a delict (tort) would be applicable, including compensation for non-pecuniary loss, editorial improvements are required in Articles CL 2358–2362 accordingly.

Atslēgvārdi: kvazidelikts, atbildība, vainojamība, nemantiskais kaitējums

Keywords: quasi-delict, liability, culpability, non-pecuniary loss

Ievads

Kvazidelikti salīdzinoši reti tiek apskatīti tiesību literatūrā, kā arī tiesu praksē vēl retāk tiek izskatītas prasības, kas ir pamatotas ar Civillikuma (CL) 2358. pantu, tiesu judikatūras nolēmumi nav pieejami, un Latvijas tiesu portāla e-pakalpojumu vietnē anonimizētos nolēmumos nav atrodami pamatoti spēkā stājušies nolēmumi.¹ Tomēr tas nenozīmē, ka kvazidelikts kā saistību rašanās pamats vairs nav aktuāls tiesību institūts, tāpēc Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tēmas ievirze dod iespēju izvērtēt mācības no kvazideliktu vēsturiskā regulējuma,

¹ Visbiežāk ir sastopami spriedumi, kuros, pamatojoties uz Civillikuma 2358. pantu, tikušas apmierinātas prasības par automašīnas bojājumiem, nokritot sniegam, ledum. Sk., piem., Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 22.03.2016. spriedumu lietā Nr. SKC-79/2016 (Nr. C38039812).

kā arī apskatīt mūsdienu tendences. Darba mērķis ir izvērtēt līdz šim izteikto tēzu par kvazideliktu atbildību mūsdienu skatījumam, kā arī atbildības par kvazideliktu saturu, lai nonāktu pie modernākas atbildības par kvazideliktu izpratnes.

1. Īss kvazidelikta vēsturisks apskats

Izpratne par kvazideliktu aizsākās Senajā Romā, kur ar kvazideliktu (*quasi delicta, obligatio quasi ex delicto*) tika saprasts specifisks aizskārums, kas līdzīgi kā delikts radīja saistību.² Vēsturiski pie kvazideliktiem tiek pieskaitīti vairāki saistību rašanās pamati, kas ir transformējušies.

Atbildība par aizskārumu ar **izmešanu vai izliešanu** (*actio de effusis deiectis*), tāpat kā atbildība par aizskārumu ar **izlikšanu vai izkāršanu** (*actio de positis es suspensis*) ir klasiski kvazideliktatbildības gadījumi.³ Kādreiz kvazidelikti tika iedalīti arī pēc tā, vai šāda veida aizskarošā darbība notika pilsētā vai laukos.

Tiesneša atbildība par apzināti nepareizu vai nolaidīgu spriedumu (*qui litem suam facit*) tiek norādīta kā viens no kvazideliktiem. Tā bija tiesnešu atbildība par tīši pieņemtu nepareizu spriedumu vai rupji nolaidīgi taisītu spriedumu, tātad tiesnesis “pavērsa” sākotnējo prasību jau pret sevi.⁴

Atbildība par **verga vai dzīvnieka nodarītu aizskārumu** (*actiones noxales*), kas iestājās verga vai mājlopa īpašniekam.⁵

Kuģu, viesnīcu un stallu īpašnieka atbildība pret pasažieri vai iemītnieku (*nauta, caupo, stabularius*) par savu darbinieku nodarītu aizskārumu (deliktu), tostarp zādzību, pasažieriem vai kravai pārvadāšanas laikā vai viesu uzņemšanas laikā.⁶

Kā var redzēt, tad dažādos avotos atšķirīgi tiek norādīti aizskārumi, kas tiek attiecināti uz kvazideliktu, kā arī vēsturiski jāņem vērā, ka pie kvazidelikta tika pieskaitīti arī citi saistību rašanās gadījumi.⁷

Saistības no kvazidelikta (angļu val. – *quasi delictual obligation*, franču val. – *obligations quasi-délict*, vācu val. – *Verpflichtung Quasi-Delikt*), atšķirībā no romāņu–ģermāņu tiesību saimes, anglosakšu tiesībās netiek atsevišķi izdalītas, un to aplūko vairāk kā romiešu saistību tiesību pamatu.⁸ Taču literatūrā tiek apskatīti

² Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 163. lpp.

³ Turpat, 164. lpp.; [b. aut.] Система римского права. На правахъ рукописи. [Rīga]: [Armijas spiestuve], 1925, 280.–281. lpp.

⁴ [b. aut.] Система римского права. На правахъ рукописи. [Rīga]: [Armijas spiestuve], 1925, 281. lpp.; Римское частное право. Москва: Юридическое издательство “Юрист”, 1994, с. 536–537; Дождев Д. Римское частное право. Учебник для вузов. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 1997, с. 560.

⁵ Kalniņš V., op. cit., 164. lpp. Ir avoti, kuros nokšālā prasība tiek izdalīta kā atsevišķs prasījums; sk. [b. aut.] Система римского права. На правахъ рукописи. [Rīga]: [Armijas spiestuve], 1925, 281.–282. lpp.

⁶ Римское частное право, op. cit., 536. lpp., Дождев Д., op. cit., 1997, с. 559.

⁷ Piemēram, nepamatota labuma iegūšana trešo personu prettiesiskas rīcības rezultātā (*actio quod metus causa*). Sk. Римское частное право, op. cit., с. 535; Римское частное право, Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1948, с. 573.

⁸ Black Henry Campbell M. A. Blacks’s Law Dictionary, St. Paul Minh. West Publishing Co., 1990, sixth edition, p. 427. Taču literatūrā ir sastopamas norādes, kad kvazideliktatbildību attiecina uz gadījumiem, kad saimnieks (*master*) atbild par sava kalpotāja, darbinieka (*servant*) prettiesisku darbību. (Black Henry Campbell, M. A. Blacks’s Law Dictionary, St. Paul Minh. West Publishing Co., 1979, fifth edition, p. 1335.)

kvazidelikti,⁹ kā arī ir sastopami gadījumi, kad kvazideliktatbildību attiecina uz gadījumiem, kad saimnieks (*master*) atbild par sava kalpotāja, darbinieka (*servant*) prettiesisku darbību.¹⁰

CL paredz saistību rašanos no kvazidelikta uz 2 pamatiem – 1) par izmešanu un izliešanu vai 2) izlikšanu un izkāršanu. Tas izriet no CL 2358. panta: “Ja zaudējumu nodara, **izmetot vai izlejot kautko** uz ielu vai citu vietu, pa kuru ļaudis staigā vai kur tie mēdz atrasties, vai **nepienācīgā kārtā nostiprinātiem priekšmetiem nokrišot** no mājas uz ielu u.t.t., tad zaudējuma cietējs var prasīt zaudējumu atlīdzību no 2359. pantā norādītās personas.” 2358. pants tika pārņemts no Baltijas guberņu Civillikumu kopojuma (BGCK) 4567. panta,¹¹ kas parāda mūsu kodifikācijas pirmsākumu.

2. Atbildības par kvazideliktu saturs un modernās tendences

Attiecībā uz kvazideliktatbildību pamatā tiek norādītas šādas četras pamattēzes. 1) Pamats civiltiesiskai atbildībai ar kvazideliktu ir citas personas vai tās mantas aizskārumš, kas pēc būtības ir noticis nevis ar nolūku, bet gan aiz viegļas neuzmanības (*culpa levis*), abstraktās vainas (*culpa levis in abstracto*) vai vismazākās vainas (*culpa levissima*), taču šī neuzmanība nav tiesiski attaisnojama. 2) Aizskārumš tiek nodarīts ar izmešanu, izliešanu vai nepienācīgā kārtā nostiprināta priekšmeta nokrišanu publiskā vietā. 3) Ņemot vērā, ka kvazidelikts tiek nodarīts viegļas neuzmanības rezultātā, tad cietušajam ir jāatlīdzina tikai zaudējumi, nevis jākompensē nemantiskais kaitējums. 4) Kā arī prasībai, kas izriet no kvazidelikta, ir noteikts īsāks noilguma termiņš – viens gads.¹²

Izpētot šobrīd pieejamo tiesību literatūru un ņemot vērā CL grozījumus, rodas jautājums – vai visas agrāk izteiktās tēzes ir aktuālas, un vai nav tās jāpārvērtē?

Lai arī tiesu praksē kopumā pamatoti nepiemēro kvazideliktatbildību par jebkuru aizskārumu, kas ir noticis sakarā ar kāda priekšmeta vai šķidruma nokrišanu vai izlīšanu no ēkas, piemēram, sniega, ledus nokrišanu vai jumta remonta laikā krāsas izliešanu uz automašīnas, tomēr dažu spriedumu motīvi rada pamatu šaubām par pilnvērtīgu kvazidelikta būtības un vainas nozīmes kvazideliktā izpratni. Tā vienā civillietā tiesa atzina, ka Civillikuma 2358. un 2359. pants nav piemērojams sakarā ar krāsas izliešanu uz automašīnas jumta remonta laikā, jo krāsas izliešana notikusi rupjas neuzmanības dēļ.¹³ Par kvazideliktu var runāt specifiskas darbības sakarā, kad aizskārumš tiek nodarīts ar izmešanu, izliešanu vai nepienācīgā kārtā nostiprināta priekšmeta nokrišanu publiskā vietā, bet tas nav noticis delikta vai citas neatļautas darbības rezultātā, piemēram, būves īpašnieka atbildība par būves uzturēšanu

⁹ Stein P. The Actio de Effusis Vel Dejectis and the Concept of Quasi-Delict in Scots Law. The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 4, № 3, 1955, pp. 356–375. JSTOR, <http://www.jstor.org/stable/755133> [aplūkots 16.03.2024.].

¹⁰ Black Henry Campbell, op. cit., p. 1335.

¹¹ Vietējo Civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa). Rīga: Valters un Rapa, 1928, 527. lpp.

¹² Sinaiskis V. Saistību tiesības. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: LU studentu padomes grāmatnīca, 1940, 120.–121. lpp.; Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1995, 196.–197. lpp.; Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: AGB, 1997, 126. lpp.; Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Otrais izdevums, Rīga: Mans Īpašums, 2000, 640.–641. lpp.

¹³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 08.03.2019. spriedums lietā Nr. C32287314 (lietas arhīva Nr. CA-0561-19/10), ECLI:LV:RAT:2019:0308.C32287314.3.S (2.4. p.).

stāvoklī, kas nenodara kaitējumu, atbilstoši Civillikuma 1084. pantam.¹⁴ Tāpat atbildīgās personas vainas formai nevajadzētu mainīt saistības rašanās pamatu, jo likumdevējs ir noteicis atbildību neatkarīgi no vainas.¹⁵

V. Bukovskis attiecībā uz atbildību par kvazideliktu runā kā par stingru atbildību, kas pamatojas uz pieņēmumu, ka ēkas vai telpas ieņēmējs nav veicis nepieciešamos drošības pasākumus.¹⁶ Tomēr nav pamata uzskatīt, ka atbildība par kvazideliktu būtu jāattiecinā pie “stingrās atbildības” mūsdienu izpratnē.¹⁷ Nav pamata piemērot kvazideliktatbildību par citas personas prettiesisku darbību, piemēram, par zagļa izmestas zagtas lietas nokrišanu. Tāpat nebūtu pamats saukt pie kvazideliktatbildības personu, ja tā jāpierāda, ka tā ir veikusi saprātīgus pasākumus, lai netiktu nodarīts aizskārums, piemēram, norobežojot teritoriju, izliekot brīdinājuma zīmes vai citādi skaidri informējot cietušo.¹⁸ Līdz ar to attiecībā uz kvazideliktatbildību **vainojamības modelis paliek nemainīgs** un aizskārēja vaina **nav jāpierāda** un līdz ar to nav arī atsevišķi jāizvērtē.

Otrs izvērtējamais jautājums saistībā ar kvazideliktu – vai tiešām atbildība par kvazideliktu izpaužas tikai kā zaudējumu atlīdzība? Kā redzams, tad CL 2358. pants runā par zaudējumiem, kas ir nodarīti, izmetot, izlejot vai nepienācīgi piestiprinātam priekšmetam nokrītot publiskā vietā, un zaudējuma cietējs var prasīt zaudējumu atlīdzību. Cik ir pareizi un pamatoti šīs likuma normas tekstu viennozīmīgi tulkot gramatiski, ka civiltiesiskās sekas (atbildība) par kvazideliktu ir tikai un vienīgi zaudējumu atlīdzības formā?

Izpētot BGCK un it sevišķi V. Bukovska komentāru, jāsecina, ka termins “zaudējums” šeit nav lietots šādā nozīmē. BGCK sākumā tika apkopots vācu valodā un pēc tam pārtulkots krievu valodā (senajā krievu valodā), un tikai tad tika pārtulkots latviešu valodā.¹⁹ Tāpēc ir loģisks jautājums, vai šajos tulkojumos kaut kas terminoloģijas jomā nav pazudis? Kā redzam, tad BGCK 4567. pantā tiek lietots krievu valodas termins *вред* un nevis *убытки*, kas atbilstu terminam “zaudējumi”. Termins *вред* ir plašāks jēdziens, kas atbilst terminam “kaitējums”.²⁰ V. Bukovskis savos komentāros norāda, ka termins *вред* netiek lietots konsekventi, un, lai arī biežāk tas tiek lietots zaudējumu nozīmē, tas tiek lietots arī kaitējuma nozīmē, tāpēc reizēm šie jēdzieni tiek nošķirti.²¹ Līdz ar to nav pamata šo tiesību normu iztulkot šauri.

Tāpat ir jāņem vērā, ka CL nav kodekss, t. i., sistēmiski vienots tiesību akts. V. Sinaiskis norādīja uz CL kā zināmu principu organisku uzbūvi un tā tuvību vairāk kodeksam nekā kopojumam, tomēr viņš atzina, ka tā uzbūves sistēma ir jaukta – institūciju un pandektu, vairāk tomēr institūciju sistēma.²² Līdzīgs uzskats bija arī

¹⁴ Sk. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 04.10.2022. spriedumu lietā Nr. C33642915, SKC-8/2022, ECLI:LV:AT:2022:1004.C33642915.14.S.

¹⁵ Torgāns K. Saistību tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 492. lpp.

¹⁶ *Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ. Том II.* Рига: Типографія Г. Гемель и Ко, 1914, с. 2023.

¹⁷ Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 131.–132. lpp.

¹⁸ *Буковский В.*, op. cit., с. 2023.

¹⁹ Vietējo Civillikuma kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa). Rīga: Valters un Rapa, 1928, III lpp.

²⁰ Bitāns A., op. cit., 42. lpp.

²¹ *Буковский В.*, op. cit., с. 2013.

²² Sinaiskis V. Civillikuma principi un ģimenes tiesības. No: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 1. Rīga: Tieslietu ministrija, 1938, 31., 32. lpp.; Sinaiskis V. Personība un personiskās tiesības jaunajā Civillikumā. No: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 2. Rīga: Tieslietu ministrija, 1938, 328., 330., 333. lpp.

K. Čakstem, ka CL pietrūkst vispārējās daļas un ir citas atkāpes no pandektu sistēmas, un tas pieturas arī pie institūciju sistēmas.²³ Arī citi autori, piemēram, A. Būmanis un V. Kalniņš, norādīja uz CL priekšteča pandektisku tiesību sistēmas uzbūvi saistībā ar romiešu kazuistikas teoriju, kur katras daļas iztulkojums notiek bez sakara meklēšanas ar visa likuma kopumu.²⁴ Līdz ar to **Civillikums nav uzlūkojams kā sistēmiski vienots tiesību akts.**

Papildus, kas mums liek aizdomāties, ir CL 2361. pants. Tas, līdzīgi kā BGCK 4573. pants, nosaka, ka atlīdzība par kvazideliktu ir nosakāma atbilstoši tām CL normām, kas regulē attiecīgi nodarītu kaitējumu:

- 2347.–2351. pants, ja kaitējums nodarīts personām;
- 2354. pants, ja kaitējums nodarīts lietām.

Kā redzams, tad 2361. pants nerunā par kvazidelikta rezultātu – zaudējumu, bet gan par **apdraudējuma objektu**, t. i., vai apdraudēts kā objekts tiek persona vai manta.

Vēl viens arguments, kas ir jāņem vērā, – pēc Civillikuma atjaunošanas ir veikti grozījumi gan 2347. pantā, gan 2349. pantā, nemaz nerunājot par to, ka būtiski ir grozīts 1635. pants. Šajos pantos ir paredzēts atlīdzinājums par nemantisko vai tā saucamo morālo kaitējumu, ko atzīst arī tiesu prakse.²⁵ Jānorāda, ka prakses apkopojums “Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā” secinājumu un arī piespriesto kompensācijas summu apmēra ziņā ir pat progresīvāks nekā tiesu prakses apkopojumi civillietās. Tas rada jautājumu, kāpēc gadījumos, kad aizskārums vai negatīvās sekas ir tādas pašas, piespriestās kompensācijas summas civilprocesā un kriminālprocesā atšķiras, lai gan būtu jābūt konsekvencei.

Līdz ar to varam secināt, ka faktiski attiecībā uz personas (personisku) kaitējumu, kas nodarīts ar kvazideliktu, ir piemērojami visi tie paši civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi, kuru piemērošanu delikta gadījumā paredz CL 2347.–2351. pants un ko atzīst arī tiesu prakse:

- zaudējumi sakarā ar ārstēšanos (zāles, citi medikamenti, izdevumi pēc ārstēšanās – rehabilitācija, citi izdevumi, tostarp papildu izdevumi par pārtiku);
- atrautā peļņa;
- kompensācija par nemantisko (morālo) kaitējumu;
- nākotnes nesāņemtā peļņa;
- uzturēšanas pienākuma pāreja;
- apbedīšanas izdevumu atlīdzināšana.

²³ Čakste K. Civiltiesības. Rokraksta vietā. Rīga: [b. i.], 1940, 8. lpp.; Čakste K. Civiltiesības. Lekcija Nr. 1. Rīga: [b. i.], 1937, 22. sept., 5.–6. lpp.

²⁴ Būmanis A. Vispārējs pārskats par jauno civillikumu // Prezidenta Ulmaņa Civillikums. Rīga: Pagalms, 1938, 97.–98. lpp.; Kalniņš V. Romiešu tiesību nozīme mūsu laikos. Rīga: [b. i.], 1940, 22.–23. lpp.; Sinaiskis V. Civiltiesību teorija un prakse. Jurista Vārds, Nr. 22 (175), 01.06.2000., pirmpublicējums: žurnāls “Jurists”, 1933, 67.–70., 97.–100. lpp.

²⁵ Latvijas Republikas Augstākā tiesa: Tiesu prakse morālā kaitējuma apmēra noteikšanā saistībā ar prasītājam nodarīto tiesību aizskārums, miesas bojājumiem vai tuvinieka bojāeju (tiesu prakse 2011–2016): https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2016/morala_kaitējuma_apmers_par_miesas_bojajumiem_06102016.docx; Morālā kaitējuma atlīdzināšana civillietās (2014): https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/Morala%20kaitejuma%20atlidzinasana_2014_galigais.doc; Latvijas Republikas Augstākā tiesa: Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā 2010/2011: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/petijumi/tiesu%20prakse%20moralais%20kaitejums_an.doc.

Attiecīgi izvērtējot CL 2347. un 2349. pantu, var secināt, ka arī attiecībā uz kvazidelikta nodarītu aizskārumu nav ierobežojumu apmierināt prasību par kompensācijas par nemantisko kaitējumu atlīdzinājumu. Tātad cietušais var prasīt kompensāciju par nemantisko kaitējumu par sāpēm un ciešanām un pārdzīvojumiem, kas tika nodarīti miesas bojājumu nodarīšanas brīdī, ārstēšanas laikā, jo, piemēram, operācijas un citas lietas var būt gana sāpīgi pārdzīvojumi, kā arī par sāpēm, ciešanām un neērtībām, kas radās atlabšanas laikā. Kompensācija ir nosakāma arī par sakropļojumu un izķemojumu, kā arī par citiem apgrūtinājumiem un neērtībām kvazidelikta rezultātā, tostarp, ja tas ietekmēja laulību vai apgrūtināja stāties laulībā.

Tāpat ir jāatzīst, ka prasību par nemantiskā kaitējuma sakarā ar kvazideliktu atlīdzinājumu varētu celt arī cietušā tuvinieki, pirmkārt, kompensāciju par sāpēm un ciešanām, un pārdzīvojumiem, kā arī citām neērtībām, kas radās viņiem sakarā ar cietušajam nodarītajiem miesas bojājumiem, invaliditāti, sakropļojumu. Otrkārt, ja viņi paši bijuši negadījuma aculiecinieki, tad šis apstāklis var papildus pastarpināt vai ietekmēt nemantisko kaitējumu. Visbeidzot kā atsevišķs prasījums par nemantisku kaitējumu var būt tuviniekam sakarā ar cietušās personas nāvi kvazidelikta gadījumā.

Tiesas ir apmierinājušas prasības par nemantiska (morālā) kaitējuma kompensāciju 800 EUR apmērā saistībā ar transportlīdzekļa bojājumu, nokrītot no ēkas jumta sniegam un ledum.²⁶ Tas dod pamatu secināt, ka dažos gadījumos pat lietas apdraudējums var būt pamats prasījumam par nemantiska kaitējuma atlīdzinājumu, tostarp attiecībā uz kvazideliktu.

Kvazidelikti Rietumeiropā saglabājas kā viens no nelīgumiskiem (ārpus līgumiskiem) (*non-contractual*) saistību rašanās pamatiem, kas atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) Nr. 1215/2012 par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās²⁷ 7. panta 2. punktam ir izņēmums no vispārējās jurisdikcijas principa Eiropas Savienībā.

Līdz ar to regulējums Civillikumā attiecībā uz kvazideliktu ir saglabājams, taču skaidrības labad būtu nepieciešams redakcionāli uzlabot CL 2358.–2362. panta redakciju, aizstājot terminu “zaudējumi” ar terminu “kaitējums” un “zaudējumu atlīdzība” – ar “kaitējuma atlīdzinājums” vai “atlīdzinājums”. Tikmēr šīs tiesību normas ir jātulko paplašināti.

Kopsavilkums

1. Lai arī kvazidelikti tiek retāk aplūkoti Latvijas tiesību literatūrā un arī Latvijas tiesu praksē ir maz sastopami sekmīgi spēkā stājušies spriedumi, tomēr kvazidelikti kā viens no saistību rašanās pamatiem ir saglabājams civiltiesiskajā regulējumā un Civillikumā.
2. Kvazidelikta institūta sekmīgai piemērošanai ir svarīgi to nošķirt no citiem saistību rašanās pamatiem, jo ne jebkura priekšmeta vai objekta, piemēram, sniega

²⁶ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 27.12.2017. spriedums lietā Nr. C27150213 (lietas arhīva Nr. CA-2062-17/32), ECLI:LV:RAT:2017:1227.C27150213.1.S (10.5. p.).

²⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) Nr. 1215/2012 (2012. gada 12. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās (pārstrādāta redakcija), Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 351/1.

un ledus no mājas juma, nokrišana no ēkas nodara kvazideliktu. Tāpat svarīgi ir pareizi noteikt kvazidelikta atbildības saturu.

3. Attiecībā uz kvazideliktatbildības pamatu bez darbības izpausmēm un vietas nemainīga paliek izpratne par vainojamību. Cietušajam nav jāpierāda personas, kuras valdījumā atrodas ēkas vai ēkas daļas, no kuras ir notikusi izmešana, izliešana vai nokrišana, vainojamība. Savukārt prasība ir noraidāma, ja tiek pierādīts, ka kaitējums ir nodarīts paša cietušā nepietiekamas uzmanības dēļ, vai atbildētājs pierāda, ka tas ir veicis saprātīgus pasākumus, lai netiktu nodarīts aizskārums.
4. Pozīcija attiecībā uz kvazideliktatbildības saturu ir jāmaina. Gan vēsturiskā kvazidelikta regulējuma izpēte, gan vēlāk veiktie Civillikuma grozījumi 2347. un 2349. pantā dod pamatu secinājumam, ka nav pamatoti 2358.–2362. pantu tulkot šauri gramatiski un kvazidelikta gadījumā kā civiltiesiskos aizsardzības līdzekļus piemērot tikai zaudējumu atlīdzību.
5. Arī kvazidelikta gadījumā būtu piemērojami tie paši civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi, kas piemērojami delikta gadījumā, tostarp nemantiskā kaitējuma atlīdzinājums.
6. Skaidrības labad būtu nepieciešams redakcionāli uzlabot CL 2358.–2362. panta redakciju, aizstājot terminu “zaudējumi” ar terminu “kaitējums” un “zaudējumu atlīdzība” ar “kaitējuma atlīdzinājums” vai “atlīdzinājums”. Līdz šādu redakcionālu labojumu izdarīšanai šīs tiesību normas ir jātulko plašināti.

LATVIJAS CIVILLIKUMA SISTĒMAS ATSEVIŠĶAS ĪPATNĪBAS

SYSTEMIC PECULIARITIES OF THE LATVIAN CIVIL LAW

Aleksandrs Fillers, *Dr. iur., LL.M.*

Rīgas Juridiskās Augstskolas asociētais profesors,
Latvijas Universitātes pasniedzējs

Summary

Latvian Civil Law (LCL) is characterized by its comparatively chaotic structure. Many of its rules suffer from imprecise language and quite frequently similar casuistic rules are spread throughout the legal act. In the article, the author identifies several such rules and argues in favour of their convergence. Firstly, the author offers a uniform interpretation concerning the liability of a person who has used an object entrusted to it without permission. Uniform interpretation is needed, as the LCL contains at least three similar rules in this respect. Secondly, the author argues that a person to whom a thing is entrusted must not be liable for its theft unless he/she has acted negligently. Once again in this respect, the LCL contains two rules, and the author argues that the special rule actually is a better representation of the principle of liability than the more general rule. Thirdly, the author argues that one of the rules on the destruction of objects in an alternative obligation is actually meant to apply to purchase contracts, but its formulation wrongly extends its scope to all alternative obligations.

Atslēgvārdi: sistēmiska interpretācija, glabājuma līgums, atbildība par zādzību, alternatīvas saistības, *periculum est emptoris*

Keywords: systemic interpretation, contract of deposit, liability for theft, alternative obligations, *periculum est emptoris*

Ievads

Latvijas Civillikums (CL) ir daļa no Latvijas tiesību sistēmas jau 30 gadus. Tā darbības atjaunošana Latvijas teritorijā sākās 1992. gadā, gandrīz vienlaikus ar Latvijas neatkarības atgūšanu.¹ Tomēr CL ir ļoti specifisks normatīvs akts, ar ilgu un ekstraordināru vēsturi. Šo likumu pat formāli neradīja Latvijas Saeima, bet gan trīsdesmito gadu autoritārā valdība. Taču pēc būtības arī autoritāro režīmu ir grūti

---

¹ Švarcs F. Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 3. lpp.

nosaukt par CL autoru. Tas drīzāk bija redaktors, kas trīsdesmitajos gados vienīgi sagatavoja jaunu Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – BVLK) redakciju.²

Liela daļa CL normu ir burtiski pārņemtas no BVLK un tādā autorība ir meklējama 19. gadsimta vidū. BVLK bija izstrādāts un pieņemts pilnīgi citā valstī – Krievijas impērijā – būtiski citādā tiesību tradīcijā. Laikā, kad tiesību zinātne un prakse Eiropā bija citā līmenī salīdzinājumā ar mūsdienām. Galu galā BVLK tika izstrādāts arī citā valodā – vācu valodā. Cauri laikiem līdz nepazīšanai ir mainījusies Latvijas dzīve un sabiedrība, bet CL atspoguļojas sen zudusi un tāpēc lielā mērā svešā tiesiskā kultūrtelpa.

CL patiesais vecums diez vai būtu problēma, ja būtu bijusi pēctecība. Paaudze no paaudzes varētu nodot zināšanas un izpratni par CL piemērošanu, to pakāpeniski mainot un pielāgojot jaunajiem apstākļiem. Vienlaikus apzināti, soli pa solim, atkāpjoties no likuma teksta, pielāgojot to jauniem dzīves izaicinājumiem. Taču sakarā ar Latvijas okupāciju un aneksiju pēctecības ķēde starp paaudzēm, kas vienotu izpratni par CL, tika pārrauta. Tāpēc mūsdienās mums ir jāsamierinās ar zināmu atsvešinātību no CL un nepieciešamību meklēt skaidrojumus CL normu jēgai un šo normu mijiedarbību.

Tāpēc šodien mēs vēl aizvien atrodamies situācijā, kad daudzu CL normu patiesā jēga un arī to mijiedarbība ar citām CL normām nepavisam nav skaidra. Kādā citā publikācijā autors jau ir pētījis savdabīgo mijiedarbību starp vairākām CL normām, kas atspoguļo vienus un tos pašus principus, ikreiz tos izsakot citiem formulējumiem.³ Attiecībā uz BVLK ir izteikts viedoklis, ka tas bija ļoti kazuistisks normatīvs akts, kuram trūka vienojošu pamatprincipu, savukārt CL autori mēģināja kazuistiku mazināt.⁴ Tomēr daļa no kazuistikas ir pārmantota un rada papildu šķēršļus CL izpratnē un piemērošanā. Šajā rakstā autors detalizēti analizēs trīs problēmjautājumus, ar konkrētiem piemēriem parādot, ka CL autoriem tomēr nebija izdevies pilnībā pārvarēt kazuistiku, reducējot kazuistiskās normas līdz pamatprincipiem. Vienlaikus autors šajā rakstā grib ilustrēt arī pretējo tēzi – CL (tāpat kā BVLK) ir atrodami plašāki principi, kas bieži paslēpti aiz neprecīzas un pretrunīgas kazuistisko normu terminoloģijas.

Šie problēmjautājumi ir: 1) glabātāja atbildība par lietas nejašu bojājumu vai bojāeju, ja tas ir prettiesiski to lietojis; 2) personas, kurai lieta ir uzticēta, atbildība par tās nozagšanu, ja šī persona nav rīkojusies neuzmanīgi; 3) parādnieka tiesības uz pretizpildījumu alternatīvā saistībā. Būtiski ir arī norādīt, ka visi šie problēmjautājumi ir saistīti ar nejausības jēdzienu, tāpēc to padziļināta analīze ir nozīmīga, ne tikai lai akcentētu CL normu īpatnības, bet arī sniegtu pienesumu CL atbildības modeļa izpratnē.

² Sal.: Lazdiņš J. Baltijas Civillikums laikmetu griežos: likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei. Jurista Vārds, Nr. 44, 2014.

³ Fillers A. Civillikuma normu interpretācija par neapgrozāmu un svešu lietu pirkumu. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 69. lpp. un turpmākās lappuses.

⁴ Švarcs F. Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 250.–251. lpp.

1. Glabātāja atbildība par neatļautu lietošanu: CL 1974. panta 2. punkts

Saskaņā ar vispārīgu principu glabātājs atbild par lietas bojājumiem vai bojāeju tad, ja tas ir rīkojies neuzmanīgi (CL 1972. p. 1. d.). Glabātājs tomēr tiek atbrīvots no atbildības par vieglu neuzmanību, ja tas uzņēmis glabājumu bez atbildības (CL 1972. p. 2. d.). Taču CL 1974. p. ir paredzēti arī gadījumi, kad glabātājs atbild par nejausību jeb risku. CL 1974. p. 1. p. ir paredzēts pašsaprotams gadījums: glabātājs var tieši uzņemties atbildību par nejausību. CL 1974. p. 4. p. ir noteikts, ka arī iregulārā glabājumā glabātājs atbild par risku.⁵ Interesantāks ir cits gadījums: saskaņā ar CL 1974. p. 2. p. glabātājs atbild par nejausību, ja viņš, pretēji līgumam, lieto glabājamo lietu.⁶ Normas formulējums ir neskaidrs, un to var ilustrēt ar šādu piemēru.⁷

Iedomāsimies, ka A atstāj savu auto pie B, kurš to tur garāžā. Lai gan A nekad nav devis B atļauju auto lietot, tomēr B to dara. Pa dienām B brauc ar auto uz veikalu. Kādu nakti blakus esošajā mežā izceļas ugunsgrēks un garāža kopā ar auto nodeg. B nevar vainot notikušajā. Tomēr rodas jautājums, vai saskaņā ar CL 1974. p. 2. p. B nebūtu atbildīgs arī par nejausu bojāeju, jo ir taču neatļauti lietojis uzticēto auto? Vai situācija būtu citāda, ja B būtu neatļauti lietojis auto un brauciena laikā iekļuvus ceļu satiksmes negadījumā?

Burtiski piemērojot CL 1974. p. 2. p., ir jāsecina, ka abos gadījumos glabātājs atbild par nejausību. Tomēr, lai arī normas interpretācija neizbēgami sākas ar tās

⁵ Mūsdienu literatūrā tiek norādīts, ka šāds risku sadalījums esot skaidrojams ar to, ka ar atvietojamu lietu glabājumu nodarbojoties profesionālas organizācijas, kam tad arī esot paaugstināta atbildība. Sk. Torgāns K. Komentārs Civillikumam 1589. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 398. lpp. Tomēr šim skaidrojumam nevar piekrist. CL 1974. p. 4. p. fiksē tipisku riska sadalījumu, kurā risku par lietas nejausu bojāeju/bojājumu nes īpašnieks. Atvietojamu lietu glabājumā, kurā glabātājam ir atļauts atdot identiskas lietas pēc skaita un daudzuma, glabātājs kļūst par lietas īpašnieku un tāpat atbild par nejausu to bojāeju/bojājumu. Šis princips ir ietverts arī 1993. p., kurā atvietojamu lietu glabājums tiek pārvērst par aizdevumu. Piemēram, līdzīgi arī Šveices Saistību tiesību likuma 481. p. pirmajā daļā ir noteikts, ka iregulāra glabājuma gadījumā risku nes glabātājs. Šāds risinājums tiek saistīts tieši ar īpašuma pāreju glabātājam. Sk. Thévenoz L., Werro F. (eds.). Commentaire Romand: Code des obligations I. Bâle: Helbing, 2012, p. 2850.

⁶ CL 1974. p. 2. p.: glabātājs atbild par nejausību, ja viņš, pretēji līgumam, lieto glabājamo lietu vai to atsaina. No šā noteikuma būtu pieļaujams izņēmums gadījumā, ja lietas lietošana ir nepieciešama, lai novērstu lietas bojāeju vai bojāšanos. Tiesību literatūrā analogiska atziņa ir izteikta attiecībā uz ķīlas ņēmēja tiesībām lietot lietu arī bez īpašas vienošanās. Sk. Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdījums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 213. lpp. Līdzīga atziņa ir izteikta Kopējā modeļa projekta komentāros. Sk. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR), p. 1828. Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 10.3.2024.].

⁷ Atsevišķi ir jānosver: gadījumā ja neatļauts lietošanas rezultātā glabātājs ir guvis kādu mantisku labumu, tad glabājuma devējam ir tiesības izprasīt šādu labumu, jo glabātājs nevar iedzīvoties no līguma pārkāpuma. Sk. Гражданское Уложение. Книга пятая: Обязательства: Проект Высочайше учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского Уложения. Съ объяснениями. Томъ второй. С.-Петербургъ: Госуарственная типография, 1899, с. 248. Piemēram, ja glabātājs izmanto auto, lai pārvadātu pasažierus. Šādu prasījumu pamatotu paplašināts CL 1979. p. iztulkojums, to attiecinot arī uz visiem labumiem, kas iegūti no prettiesiskas lietas lietošanas. Šādu interpretāciju apstiprina arī CL 1960. p. 2. d., kas paredz patapinājuma ņēmējam pienākumu atdot ne tikai lietu, bet arī no tās iegūto peļņu. Glabātājs, kas prettiesiski iegūst peļņu no lietas, nevar būt nostādīts labākā stāvoklī kā patapinājuma ņēmējs.

tekstu, ar tekstu tā nebeidzas. Tā ir jāturpina, apskatoties citas CL normas. To darot, iespējams pamanīt vairākas interesantas līdzības.

Pirmkārt, aizliegums vai ierobežojums attiecībā uz svešas lietas lietošanu izpaužas ne tikai glabājuma līgumā. Piemēram, rokas ķīlasņēmējam ir pienākums glabāt rokas ķīlas objektu, un tas principā to nedrīkst lietot, ja vien ķīlasdevējs tam nav piekritis.⁸ Tāpēc nav pārsteigums, ka CL 1349. p. ir noteikts: ja, izlietojot iekļāto lietu nesaskānīgi ar norunu, to bojā vai iznīcina, tad ķīlasņēmējs atbild par radušos zaudējumus arī tajā gadījumā, kad tas rodas nejauši vai nepārvaramas varas dēļ. Jau šajā formulējumā, kurā tiek lietots divdabīgs “izlietojot”, ir saskatāma norāde uz saikni starp neatļautu lietošanu un lietas bojāšanu vai iznīcināšanu. Proti, lai rokas ķīlasņēmējs atbildētu par nejaušību, kaitējumam ir jārodas saistībā ar lietas lietošanu. Šī norma attiecas ne tikai uz ķīlasņēmēju, bet saskaņā ar CL 1739. p. tā būtu attiecināma arī uz lietas aizturētāju.⁹ Tātad tai ir salīdzinoši plašs piemērošanas tvērums.

Otrkārt, arī patapinājuma līgumā patapinājumaņēmējs nedrīkst lietot lietu pretēji tam, kā puses vienojušas. Tāpēc CL 1956. p. ir noteikts: ja patapinātā lieta bojāta vai gājusi bojā neatļautas lietošanas vai tās atdošanas nokavējuma dēļ, tad patapinājumaņēmējs atbild par to, pat ja nebūtu iemesla viņu par to vainot, un tādēļ šādā gadījumā viņš atbild arī par risku. Šeit sakarība starp lietošanu un lietai nodarīto kaitējumu izpaužas vēl spilgtāk; uz to norāda prievārds “dēļ”.¹⁰

Katrs no minētajiem trim pantiem mēģina vārdos izteikt vienu un to pašu principu. Katrreiz vārdi ir citi. CL 1956. p. un 1349. p. norāda uz to, ka starp lietošanu un kaitējumu ir jābūt sakarībai. Un tātad arī normu tekstā ir atspoguļots vienots princips. Vienīgi 1349. p. formulējums var radīt maldīgu iespaidu, ka tajā ir runa tikai par bojājumu vai bojāeju, ko izraisījis tieši rokas ķīlasņēmējs. Uz to norāda vārdi “to bojā vai iznīcina”. Taču, protams, CL 1349. p. nav izsmelts ar šādiem gadījumiem. Uz to norāda atsauce uz nepārvaramo varu. Nepārvaramā vara neizbēgami nozīmēs, ka kaitējums lietai ir radies kāda ārēja notikuma vai trešās personas rīcības dēļ. Tāpēc skaidrības labad būtu pareizāk CL 1349. p. vārdus “to bojā vai iznīcina” aizstāt ar vārdiem “tiek bojāta vai iznīcināta”. Turpretī CL 1974. p. 2. p. ir formulēts neprecīzi, jo normas tekstā nav norādes uz nepieciešamo sakarību. Gadījumā, kad līdzīgās situācijās CL normas, interpretējot tās gramatiski, paredz dažādu regulējumu, ir saprātīgi tās interpretēt tā, lai regulējums būtu vienveidīgs. Tāpēc visas trīs normas būtu interpretējamas vienveidīgi.¹¹

Lai padarītu vēl skaidrāku šo triju normu vienojošo principu, būtu vērts apskatīties uz līdzvērtīga principa vēl precīzāku formulējumu Šveices Saistību tiesību likuma

⁸ CL 1347. p.

⁹ Saskaņā ar CL 1739. p. aizturētājam ir jāglabā aizturētā lieta tikpat rūpīgi kā rokas ķīla.

¹⁰ Starp tiesību avotiem, kas bija minēti BVLK 3788. p. (CL 1974. p. analogiska norma) un 3747. p. (CL 1956. p. analogiska norma), bija tādi romiešu tiesību avoti, kas neatļautu lietošanu kvalificē kā zādzību. Šāds uzskats varētu tikt izmantots, lai pamatotu pilnīgu lietotāja atbildību par visu veidu kaitējumu arī bez sakarības ar neatļauto lietošanu. Proti, zaglis atbild par visu. Tomēr tādā gadījumā šādi pieejai būtu jābūt attiecinātai arī uz nokavējumu, bet CL 1661. p. 2. d. norāda uz pretējo. Turklāt CL 1956. p. ir skaidra norāde, ka ir jābūt cēloņsakarībai starp lietošanu un kaitējumu.

¹¹ Uz to netieši norāda arī tas, ka BVLK 3788. pantā kā viens no avotiem bija minēta Justiniāna Institūcija 4.1. § 6, kurā ir runa gan par glabātāju, gan ķīlasņēmēju. Jānorāda gan, ka šis avots prettiesisku lietošanu pielīdzina zādzībai. BVLK 3788 p. avotu uzskaitījums ir atrodams: Нолькен А. М. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских (Часть III). Петроград: Издание Юридического книжного склада «Право», 1915, с. 730.

474. pantā.¹² Šā panta pirmā daļa paredz, ka glabātājam nav tiesību lietot lietu, ja glabājuma devējs nav devis piekrišanu. Savukārt normas otrajā daļā ir paredzēts: ja glabātājs lieto lietu bez atļaujas, tad tam ir pienākums samaksāt saprātīgu atlīdzību un tas atbild par jebkuru nejaūši nodarītu kaitējumu, ja vien glabātājs nespēj pierādīt, ka kaitējums būtu radies arī tad, ja lieta netiktu prettiesiski lietota. Šveices likuma formulējums vislabāk atspoguļo to ideju, kas tik dažādi ir izteikta CL 1349. p., 1956. p. un 1974. p. 2. punktā. Tātad, ja kaitējuma cēloni nevar pieskaitīt pie lietotāja vainas, tad svarīgi ir konstatēt sakarību – jeb dabisko (faktisko) cēloņsakarību¹³ – starp pašu lietošanas faktu un radušos kaitējumu.¹⁴

Tagad, kad ir izkristalizējies šo triju normu kopīgais “vadmotīvs”, ir vērts to likt lietā, atrisinot mūsu hipotētiskos piemērus. Ja glabātājs bez atļaujas izmanto uzticēto auto un iekļūst ceļu satiksmes negadījumā, tad viņš var mēģināt izmantot atrunu, ka ir nevainojami ievērojis ceļu satiksmes noteikumus, bet negadījuma vaininieks tos pārkāpis. Taču atruna nelīdzēs. Glabātājs būs atbildīgs par auto nodarīto kaitējumu, jo, ja viņš to nebūtu lietojis, tad auto nemaz nebūtu bijis uz ceļa, bet atrastos garāžā. Tātad ir konstatējama sakarība starp neatļauto lietošanu un kaitējumu. Turpretī glabātājs, kurš ik dienu lieto uzticēto auto, nebūs atbildīgs par tā bojāeju ugunsgrēkā, kad tas atradās garāžā. Šajā gadījumā nav nekādas sakarības starp neatļauto lietošanu un bojāeju. Tātad arī nebūs iespējams apgalvot, ka auto ir gājis bojā, to lietojot vai lietošanas dēļ, jo šādas saiknes nebūs.

Lai gan viens un tas pats princips ir izteikts trijās normās un katra attiecas uz savu līguma tipu, vispārīgas normas neesamībai ir savas sekas. Minētais princips nav atrodams nodaļā par nomu un īri. Taču, protams, šis princips pēc analogijas ir piemērojams arī šajā līgumā. Tāpat kā patapinājuma ņēmējs, arī nomnieks/irnieks atbild par kaitējumu, kas radies sakarā ar lietas lietošanu neatļautā veidā. Līdzīgs risinājums būtu attiecināms arī uz personu, kas izmanto parastā lietojuma tiesības.¹⁵ Abos gadījumos no CL 1349. p., 1956. p. un 1974. p. 2. p. ir atvasināms princips, kas būtu piemērojams arī šajās tiesiskajās attiecībās.

Pēdējais jautājums, kas varētu būt būtisks, ir pierādīšanas nastas sadalījums. Vai dabiskās cēloņsakarības esamība ir jāpierāda personai, kas prasa atlīdzību par kaitējumu? Vai arī tās neesamība ir jāpierāda tam, kam lieta bijusi uzticēta? Risinājums būtu atvasināms no CL 1661. p., kurā ir paredzēta parādnieka atbildība par lietas nejaūšu bojāeju nokavējuma gadījumā. Šā panta 2. d. ir noteikts, ka parādnieka atbildība par saistības priekšmeta nejaūšu bojā eju atkrīt, ja viņš pierāda, ka šis priekšmets, pat laikā nodots kreditoram, tomēr būtu gājis bojā un kreditors nebūtu

¹² Šveices Saistību tiesību kodekss. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en [aplūkots 21.3.2024.]. Arī Šveices tiesībās šī norma tiek saistīta ar līdzīgu normu patapinājuma līgumā – 306. p. Thévenoz L., Werro F. (eds.). *Commentaire Romand: Code des obligations I*. Bâle: Helbing, 2012, p. 2831.

¹³ Proti, persona nebūs atbildīga, ja prettiesiskai lietošanai faktiski nebija saistības ar kaitējumu. Tas ir, kaitējums notiktu neatkarīgi no lietošanas.

¹⁴ Thévenoz L., Werro F. (eds.). *Commentaire Romand: Code des obligations I*. Bâle: Helbing, 2012, p. 2831.

¹⁵ CL 1206. p.: “Lietotājs nevar darīt neko tādu, ar ko pasliktinās īpašnieka stāvoklis, ne iznīcinot ko derīgu, ne arī izlietojot kalpojošo lietu neatbilstoši tās uzdevumam.” CL 1212. p. 2. d.: “Ja lietotājs šādu rūpību ievēro, tad viņš neatbild ne par lietas bojāšanos, ne par tās bojā eju, ja tā notikusi, lietu pareizi lietojot.”

varējis to arī pārdot. Tātad arī attiecībā uz prettiesisku¹⁶ lietošanu tieši līguma pār-
kāpējam būtu jāpierāda, ka lieta būtu gājusi bojā vai tai radīti bojājumi arī tad, ja tā
netiktu prettiesiski lietota.

2. Atbildība par lietas nozagšanu: CL 1648. pants un 1347. panta 3. daļa

Vēl viens interesants gadījums ar paralēlām normu formām saistīts ar lietas nozag-
šanu. Un atkal ir novērojami līdzīgu normu dažādie formulējumi. Tā CL 1648. p.
ir noteikts: ja līguma attiecībās, vienalga, vai pēc paša līguma vai jau pēc likuma,
vienai pusei jāsargā kāda lieta, tad tas, kam šis pienākums uzlikts, atbild par šīs
lietas nozagšanu. Savukārt CL 1347. p. 3. d. ir paredzēts: ja ieķīlātās lietas bojājumam
vai bojā ejai, neraugoties uz visu tai piegriezto rūpību, ir par iemeslu noziedzīgs
nodarījums vai nepārvarama vara, tad ķīlas ņēmējs par to neatbild un zaudējumus
cieš lietas īpašnieks.

Apskatot pirmskara Senāta praksi, var novērot, ka tā nebija vienveidīga attiecībā
uz šo normu iztulkošanu. Piemēram, kādā lietā Senāts norādīja, ka komisijai esot
uzskatāms par uzņēmēju un neatbildot tikai par nejaušu gadījumu, tādēļ komisijai
esot jāpierāda, ka tas ir spēris visus attiecīgos soļus zādzības novēršanai, proti,
neesot pielaidis vieglu neuzmanību.¹⁷ Kādā citā lietā Senāts norādījis, ka persona
neatbildētu par zādzību pēc BVLK 3300. p., ja pierādītu, ka tā ir uzskatāma par nepār-
varamu varu.¹⁸ Citviet Senāts drīzāk ļāvis noprast, ka pēc BVLK 3300. p. glabātājs
atbild par zādzību un neesot īpašas nozīmes, cik droši lieta glabāta.¹⁹

Tomēr problēmas izprast, kādu atbildības režīmu rada CL 1648. p. un kādas ir tā
attiecības ar CL 1347. p. 3. d., radās jau 19. gadsimtā. Tad arī tika piedāvāts problē-
mas kazuistisks risinājums. Tajā CL 1648. p. analogiska norma – BVLK 3300. p. –
tika pasludināta par vispārīgo normu, bet CL 1347. p. analogiska norma – BVLK
1480. p. – par izņēmumu.²⁰ Proti, CL 1648. p. nosaka stingru atbildību par zādzību,
bet CL 1347. p. paredz izņēmumu, kurā atbildība ir saistīta ar vainu. Protams, vājākais
punkts šajā viedoklī bija tas, ka netika piedāvāts skaidrojums, ar ko atšķiras rokas

¹⁶ Šajā gadījumā autors izmanto vārdu “prettiesisks”, lai uzsvērtu, ka šie secinājumi ir attiecināmi ne tikai
uz gadījumiem, kad personai vispār nav bijis atļauts lietu lietot (piemēram, glabājuma gadījumā), bet
arī uz personām, kurām lietu bija atļauts lietots, bet tās to darījušas neatļautā veidā (piemēram, nomas/
īres vai patapinājuma gadījumā). Šie secinājumi ir attiecināmi arī uz situāciju, kad persona, kurai lieta
uzticēta, to prettiesiski ir nodevusi citai personai (piemēram, apakšnomas/apakšīres gadījumā).

¹⁷ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem: par laiku no 1919. g. līdz
1925. g. 1. jūlijam. 2. izdevums. Sastādījuši F. Konradi un A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 64. lpp.

¹⁸ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem: turpinājums līdz 1926. gada
jūlijam un pirmā izlaiduma papildinājums. II sējums. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: autoru
izdevums, 1926, 30. lpp.

¹⁹ Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. XII sējums. XI turpinājums.
Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1936, 260. lpp.

²⁰ Buengner J. Commentar zu dem Vierten Buch Des Liv-, Est-, und Curlandischen Privatrechts. Rīga:
Commissions-Verlag von Nikolai Kymmell, 1889, S. 162.

ķīlasņēmēja²¹ statuss no citām personām, kurām lieta ir uzticēta. Turklāt tika atzīts, ka nomnieks/īrnieks arī neatbildot par zādzību pēc CL 1648. p., jo tas izrietot no CL 2128. p. (BVLK 4048. p.).²² Šis pēdējais apgalvojums bija īpaši svarīgs, jo pēc būtības ar to tika atzīts, ka visos gadījumos, kad konkrētā līguma regulējumā bija atrodama norma, kas paredzēja atbildību vienīgi par vainu, nebūtu bijis piemērojams CL 1648. pants.

Problēma ir tā, ka šādas normas pastāv ne tikai attiecībā uz nomu/īri. Piemēram, no CL 1953. p. izriet, ka patapinājumaņēmējam ir jāatbild par tādu kaitējumu, kuru tas būtu spējis novērst. Jau iepriekš tika minēts, ka glabātājs atbild pēc vispārēja principa par vainu. Tāpēc, ja jau no CL 1648. p. tiek izdarīts izņēmums attiecībā uz nomu/īri, tas ir jāizdara arī attiecībā uz citiem līgumiem, kuros ir noteikta atbildība par vainu.²³ Turklāt pie šāda secinājuma varētu nonākt, vadoties no CL vispārīgās atbildības sistēmas. Piemēram, jau CL 1635. p. formulējums “ciktāl viņu par šo darbību var vainot” norāda uz to, ka pēc noklusējuma arī tas, kam lieta ir uzticēta, atbild par neuzmanīgu vai ļaunprātīgu rīcību, un nebūtu skaidrs, kādēļ trešās personas izdarītā zādzība būtu izņēmums. To pastiprina CL 1774. p. 1. teikums, uzsverot, ka “nejaušs zaudējums nevienam nav jāatlīdzina”.

Autora skatījumā CL 1648. p. ir jābūt “ielasāmam” šajā tiesiskajā rāmī. Un CL 1347. p. ļauj pārformulēt CL 1648. p. tādā veidā, lai tas iekļautos šajā rāmī. CL 1347. p. – pretēji CL 1648. p. – ir iekļauti nepieciešamie precizējumi, proti, ir uzsvērts, ka iekļātais atbild par noziedzīgā nodarījuma rezultātā nodarīto kaitējumu lietai, ja tas nav piegriezis tās aizsardzībai nepieciešamo rūpību. Šāds risinājums ir saderīgs ar vispārīgu CL atbildības sistēmu, kurā persona atbild par vainojamu rīcību, bet neatbild par nejaušību.

Papildus CL 1347. p. 3. d. ir labāk formulēts normas tvērums. Tā tiek attiecināta uz jebkuru kaitējumu, ko lietai noziedzīgā veidā nodara trešā persona. Turpretī CL 1648. p. ir runa tikai par zādzību. Tas rada neizpratni, jo nav īsti skaidrs, kādēļ ir vajadzīgs īpašs regulējums attiecībā uz zādzību, kas nebūtu piemērojams citos gadījumos, kad trešā persona, rikojoties noziedzīgi, bojā vai iznīcina lietu. Kādēļ, piemēram, glabātāja atbildība būtu atšķirīga gadījumā, kad kāds lietu nozog, no gadījuma, kad kāds to iznīcina, izraisot ugunsgrēku?

Kopumā tieši CL 1347. p. 3. d. adekvāti norāda uz to atbildības apmēru, kas gulstas uz personu, kurai lieta ir uzticēta, ja kaitējumu lietai ar noziedzīgu rīcību ir nodarījusi trešā persona. Tātad tieši CL 1347. p. 3. d. pareizi iekļaujas CL atbildības “rāmī”, kurā

²¹ Kā jau minēts, tad saskaņā ar CL 1739. p. lietas aizturētājs atbild kā rokas ķīlasņēmējs. Tātad uz viņu arī ir attiecināms CL 1347. pants. Uz to ir norādījis arī pirmskara Senāts. Sk. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā Kasācijas departamenta spriedumiem. XIII sējums. Sastādījuši Konradi F. un A. Valters. Rīga: Tieslietu ministrijas izdevums, 1936/1937, 706. lpp.

²² Buengner J. Commentar zu dem Vierten Buch Des Liv-, Est-, und Curlandischen Privatrechts. Riga: Commissions-Verlag von Nikolai Kymmell, 1889, S. 162. Ilustrējot neskaidrību par CL 1648 p., pirmskara Senāts ir lēmis, ka nomnieks atbild par zādzību saskaņā ar BVLK 3300. pantu. Sk. Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem: par laiku no 1919. g. līdz 1925. g. 1. jūlijam. 2. izdevums. Sastādījuši F. Konradi un A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 62. lpp.

²³ Pieeju, ka visi līgumi, kuros lieta kādam tiek uzticēta, bet likums paredz, ka attiecīgā persona atbild par vainu, būtu uzskatāmi par “speciāliem režīmiem” attiecībā pret CL 1648. p., šķiet, atbalstīja Bukovskis. Uz to norāda viņa piezīme pie BVLK 3300. p. komentāra. Sk. Буковскій В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтійских. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1307. Ir grūti iedomāties kazuistiskāku pieeju CL interpretācijai, kur vispārīgā norma faktiski nav piemērojama svarīgākajiem CL regulētajiem līgumiem.

persona – pēc noklusējuma – neatbild par nejašu kaitējumu, bet atbild tad, kad tās rīcība nav sasniegusi CL noteikto rūpības standartu. Tātad arī CL 1648. p. ir jāsaprot tādā veidā, ka atbildība ir saistīta ar apstākli, ka uzticības persona nav piegriežusi lietas drošībai nepieciešamo rūpību.²⁴

3. Alternatīvā saistība: CL 1421. panta 1. teikums

CL ir atrodama vēl viena norma, kuras analīze labi parāda CL savdabīgo, kazuis-tisko stilu. CL ir virkne normu, kas attiecas uz alternatīvām saistībām: kad parādniekam vai kreditoram ir piešķirtas tiesības izvēlēties, kuras no saistībām ir jāpilda.²⁵ Ņemot vērā, ka arī vispārīgajā daļā CL bieži tiek likts uzsvars uz tādām saistībām, kuru priekšmets ir lietas nodošana,²⁶ nav brīnums, ka CL ir vairākas normas, kas attiecas tieši uz tādām alternatīvām saistībām, kurās parādniekam ir jādod viena no vairākām lietām. Viena no šādām normām ir CL 1421. p. Šā raksta kontekstā svarīgs ir šīs normas 1. teikums: “Ja alternatīvā saistībā abi priekšmeti nejaūši iet bojā, tad parādnieks pavisam tiek atsvabināts no sava pienākuma izpildīšanas, nezaudējot ar to tomēr tiesību prasīt no kreditora, lai tas izpilda savu pretpienākumu.”

Ja šī norma tiktu izprasta burtiski, tai būtu fundamentāla nozīme. Lai gan normas teksts attiektos vienīgi uz alternatīvām saistībām, kurās ir gājuši bojā abi saistības objekti, taču acīmredzami, ka šī norma nevarētu tikt attiecināta tikai uz alternatīvām saistībām. Ja jau alternatīvās saistībās parādnieks saglabā tiesības uz pretizpildījumu, kad visi saistību objekti ir gājuši bojā, tad tieši tāpat tam būtu jāsauglabā šādas tiesības arī attiecībā uz vienkāršām saistībām, kuru izpildījuma objekts ir nejaūši gājis bojā. Alternatīvo saistību īpatnība var izpausties tad, ja iet bojā viens vai daži objekti, bet, ja iet bojā visi, tad tiesiskajām sekām ir jāatspoguļo vispārīgais risinājums.

Ja CL 1421. p. tiktu izprasts burtiski un attiecināts uz vienkāršajām saistībām, tad nāktos atzīt, ka CL tiešām darbojas 1774. p. 2. teikumā ietvertais princips, ka, ja nejaūšs šķērslis kavē kādu izpildīt uzņemto saistību, tad ir jāatzīst, it kā viņš būtu to izpildījis, ja vien viņš līgumā nav uzņēmis nejaūšības risku.²⁷ Tomēr CL normas, kas attiecas uz konkrētiem līgumiem, šāda principa darbību neapstiprina.²⁸ Tad kāda vieta būtu piešķirama CL 1421. pantam? Vai tiešām šo normu var vispārināt uz visām saistībām, kuru priekšmets ir lietas nodošana?

²⁴ Šāds viedoklis, lai arī bez papildu skaidrojuma, ir izteikts literatūrā jau pēdējās desmitgadēs. Sk. Torgāns K. Komentārs Civillikuma 1589. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 152. lpp.

²⁵ Sk. CL 1419.–1424. pants.

²⁶ Sk. Fillers A. Latvijas saistību tiesības: mācības no Kopējā modeļa projekta (DCFR). Grām.: Jaunā tiesiskā realitāte: izaicinājumi un risinājumi, I. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 8. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 253. lpp.

²⁷ BVLK 2390. pantā bija ievietota norāde uz BVLK 3439. pantu, kas atbilst CL 1774. pantam.

²⁸ Piemēram, attiecībā uz nomas/īres līgumu, ja nejaūša šķēršļa dēļ līguma objektu nevar izmantot, tad iznomātājam/izīrētājam zūd tiesības uz nomas/īres maksu saskaņā ar CL 2136. pantu. Savukārt, ja nejaūšības dēļ uzņēmējs nevar izpildīt pasūtījumu, tad viņš zaudē tiesības uz samaksu, ja vien pasūtītājs nav iedzīvojis no jau padarītā darba (CL 2227. p.).

Interpretējot CL 1421. p., nāksies izmantot virkni avotu, kas papildinās sistēmisko interpretāciju. Pirmkārt, Nolde ir norādījis, ka, gatavojot BVLK, Bunge piedāvājis citu BVLK 2930. p. (CL 1421. p. analogiska norma) redakciju.²⁹ Tajā bijis teikts, ka, nejauši ejot bojā abiem objektiem, saistība izbeidzas un tātad parādniekam nav tiesību uz pretizpildījumu.³⁰ Taču komisija, kas veikusi Bunges projekta revīziju, esot šo normu mainījusi, un izmainītā redakcijā tā arī nonākusi CL.³¹ Šīs versijas patiesumu ir grūti pārbaudīt, taču tā neliekas neticama. Tomēr tā neatbild uz to, kā īsti būtu saprotams CL 1421. p., bet tikai norāda, ka starp BVLK autoriem varēja būt izplatīti dažādi viedokļi par nejaušības lomu saistību tiesībās. Otrkārt, ir vērts apskatīt tos avotus, kas bija minēti zem BVLK 2930. panta. Tajos bija minēti divi tiesisko attiecību veidi. Vispirms piemēri attiecībā uz legātiem.³² Šādiem piemēriem nav lielas nozīmes CL 1421. p. analizē, jo legātu gadījumā tā saņēmējam nav pienākuma sniegt jebkādu pretizpildījumu. Otrā kategorijā atrodami piemēri no pirkuma līguma.³³ Un tieši šie piemēri skaidri norāda, kādos gadījumos CL 1421. p. 1. teikums var tikt organiski integrēts CL sistēmā.

Tā nav nejaušība, ka CL 1421. p. 1. teikuma avotos ir runa par pirkuma līgumu. CL 2023. p. tiek nostiprināts īpatnējs riska pārejas modelis – slēdzot pirkuma līgumu, risks par nejašu kaitējumu lietai pāriet uz pircēju. Šo riska pāreju dēvē arī par *periculum est emptoris*.³⁴ Tātad pēc noklusējuma pārdevējs neatbild par kaitējumu, kas radies lietai pēc līguma noslēgšanas.³⁵ Bet, ja šāds kaitējums radies, tad pārdevējs var prasīt no pircēja pilnu samaksu. Tieši tāpēc arī CL 1614. p. ir nostiprināts princips, ka atbildība par lietas trūkumiem krīt uz atsavinātāju tikai tad, ja tie bijuši jau pirms atsavinājuma līguma noslēgšanas, bet nav radušies vēlāk. CL sistēmā atsavinātājs nevar atbildēt par jebkāda veida trūkumiem (proti, bojājumiem), kas nejauši radušies lietai pēc līguma noslēgšanas.

²⁹ Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации: Выпускъ II. С.-Петербургъ: Сенатская Типография, 1914, с. 557–558.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., с. 558.

³² Normas avotu uzskaitījums ir atrodams: Нолькен А. М. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских (Часть III). Петроград: Издание Юридического книжного склада «Право», 1915, с. 545.

³³ Piemēram, Digesta 18.1. 34. § 6. Tajā tiek teikts, ka alternatīvā pirkumā pārdevējs un pircējs katrs nes risku par vienu no objektiem, tāpēc, ja viens no diviem vergiem iet bojā, pārdevējam paliek pienākums nodot atlikušo vergu pircējam. Taču, ja mirst arī tas, tad pircējam ir jāmaksā samaksa, nesāņemot pretizpildījumu, jo par pēdējo objektu risku nes pircējs.

³⁴ Sinaiskis V. Civiltiesības I (Prolegomena). Rīga: Valters un Rapa, 1935, 211. lpp.

³⁵ Izvērstākā *periculum est emptoris* analīze mūsdienu Latvijas literatūrā atrodama: Kārklīņš J., Brants E. Nepastāvoša lieta kā pirkuma līguma objekts Latvijas civiltiesībās. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 436. lpp. un turpmākās lappuses. Šajā pētījumā uzsvars tiek likts uz Justiņiāna kodifikācijas laikā pieļautu kļūdu, kas ir vispārinājusi kādu specifisku situāciju, kad risks pārgāja uz pircēju, jau noslēdzot līgumu. Pirmskara literatūrā Sinaiskis bija norādījis, ka *periculum est emptoris* noteikumu daudzi mēģinājuši skaidrot, bet nevienam tas nav izdevies. Taču Sinaiska ieskatā viņam bija vienīgais pamatotais skaidrojums: savos pirmsākumos pirkuma līgums ir sastāvējis no diviem sakrāliem, bet savstarpēji maz saistītiem solījumiem, tādēļ pircēja pienākums maksāt nebija saistīts ar pārdevēja pienākumu nodot lietu. Sk. Sinaiskis V. Civiltiesības I (Prolegomena). Rīga: Valters un Rapa, 1935, 210.–213. lpp.

CL 1421. p. 1. teikums ir organisks turpinājums CL 2023. pantam. Tas tāpat kā CL 1614. p. ir vispārinājums no CL 2023. p. ietvertā riska pārejas principa.³⁶ Protams, ka sistēmas ziņā CL ir izvēlēts neveiksmīgs risinājums, jo nebūt ne visās saistībās, kurās ir iesaistīts kāds objekts, risks pāriet ar līguma noslēgšanu. Piemēram, CL 2023. p. nav piemērojams nomas un īres līgumiem. Tā saskaņā ar CL 2136. p. 1. teikumu nejauša normas/īres objekta lietošanas kavējuma vai aprobežojuma gadījumā tiek samērīgi nolaista nomas/īres maksa. To apstiprina arī CL 2147. p., kurā ir noteikts, ka nejauša objekta bojāeja vai lietošanas aprobežojumi atbrīvo nomnieku/īrnieku no pienākuma maksāt nomas/īres maksu. Tātad, piemēram, nomas līgumā risks gulstas uz iznomātāju/izīrētāju. Turklāt uz iznomātāju/izīrētāju gulstas divi riski – risks par lietai nodarīto kaitējumu un risks par samaksu. Ja lieta iet bojā nejauši, tad nomniekam/īrniekam nebūs pienākuma atlīdzināt tās vērtību, taču iznomātājam/izīrētajam tāpat nebūs arī tiesību prasīt nomas/īres maksu. Tā kā uz nomu/īri nav attiecināms CL 2023. p., tad arī alternatīvas iznomātāja/izīrētāja saistības gadījumā nebūs piemērojams CL 1421. p. 1. teikums. Ja nejauši ies bojā abi potenciālie nomas/īres objekti, tad nomas/īres maksa arī atkritīs.

No minētā var secināt, ka CL 1421. p. 1. teikums ir neveiksmīgi formulēta norma. Tai būtu jābūt formulētai tā, lai tā aptvertu tikai situācijas, kurām ir piemērojams CL 2023. pants. Savukārt CL 2023. pantam vajadzētu būt izceltam kā vispārīgai normai attiecībā uz lietas atsavināšanas līgumiem, no kura tiktu arī atvasināti konkrētu problēmjautājumu risinājumi, kas šobrīd atrodami CL 1421. panta 1. teikumā un 1614. pantā.

Kopsavilkums

1. Šajā rakstā autors norāda uz vairākiem piemēriem, kuros atspoguļojas CL sistēmas trūkumi. CL ir virkne normu, kurās ir atspoguļoti identiski principi, bet katrai normai ir savi, bieži būtiski neprecīzi formulējumi. Tā CL ietver vispārīgu risinājumu attiecībā uz tās persona atbildību, kurai lieta ir uzticēta un kura to lieto bez atļaujas vai arī tādā veidā, kādā tai nebija atļauts to lietot. Šo problēmu CL mēģina risināt kazuistiski ar trim atsevišķām tiesību normām. Patiesībā visas šīs normas atspoguļo vienu principu: lietotājs atbild ne tikai par vainu, bet arī par jebkuru nejaušību. Tomēr atbildība par nejaušību būs piemērojama tajos gadījumos, kad bez šīs personas prettiesiskās rīcības kaitējums lietai nebūtu iestājies.
2. Līdzīgi CL divās normās tieši skar jautājumu par personas, kurai ir uzticēta lieta, atbildību par tās zādzību. Tomēr abi risinājumi ir formulēti atšķirīgi. Autora skatījumā CL vispārīgā norma – CL 1648. pants – nav uzskatāma par adekvātu atbildības regulējumu, jo tā nav savienojama ar citām CL normām, kas nosaka personas atbildības priekšnosacījumus, proti, ietver arī vainojamu rīcību. Savukārt CL 1347. panta 3. daļa, kas pēc burta un vietas CL sistēmā attiecas tikai

³⁶ Uz to netieši ir norādīts arī CL komentāros, kuros CL 1421. p. tiek komentēts tieši pirkuma līguma kontekstā, lai gan netiek skaidri teikts, vai tas attiektos arī uz citiem līgumiem. Sk. Torgāns K. Komentārs Civillikuma 1589. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 34. lpp.

uz rokas ķīlas ņēmēja (un personas, kas aiztur lietu) atbildību, patiesībā daudz precīzāk atspoguļo jebkuras personas, kurai lieta ir uzticēta, atbildības robežas. Tāpēc CL 1648. pants būtu jāinterpretē kopsakarībā ar CL 1347. panta 3. daļu.

3. Šajā rakstā autors arī demonstrē ar piemēru, ka CL sistēmā var būt gadījumi, kad normas, kurām būtu jāatrodas CL nodaļās par speciāliem līgumiem, ir ietvertas vispārīgajā saistību tiesību daļā. Turklāt bez skaidrām norādēm uz to salīdzinoši šauru tvērumu. Šādu CL īpatnību ilustrē CL 1421. panta 1. teikums. Šīs normas attiecināšana uz visām alternatīvām saistībām – un pēc analogijas arī vienkāršām saistībām – dotu iespēju parādniekam prasīt pretizpildījumu arī tad, ja pats parādnieks nejausa šķēršļa dēļ nebūtu spējīgs izpildīt savu līguma daļu. Taču padziļināta šīs normas analīze norāda, ka CL 1421. panta 1. teikums, lai gan tas atrodams CL saistību tiesību vispārīgajā daļā, faktiski atspoguļo vienīgi riska pārejas specifiku atsavināšanas līgumos. Citos līgumos, piemēram, nomas/īres līgumos, CL 1421. pants nevar tikt piemērots.

NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA ATSAVINĀŠANAS PIESPIEDU IZSOLĒ ATSEVIŠĶI PROBLĒMJAUTĀJUMI

ISSUES OF SPECIFIC CONCERN IN FORCED AUCTION OF REAL ESTATE EXPROPRIATION

Daina Ose, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docente

Summary

The purpose of the article is to address the issues related to the consequences of forced auctions, arising in practice after the auction has taken place, including the rights and obligations of the acquirer before registering property rights in the land register. As evidenced by cases of jurisprudence and court practice, the process after an auction has already taken place is subject to the most extensive discussions and numerous interpretations, that is, until the auction act is approved in court and the owner's property rights are corroborated in the land register. Ambiguities may arise because the acquirer has different terms when he has the right to income from the case and the obligation to answer for the auctioned real estate. The difference in terms can comprise several months.

Atslēgvārdi: piespiedu izsole, nekustamais īpašums, izsoles akts

Keywords: forced auction, real estate, auction deed

Raksta mērķis ir pievērsties jautājumiem par piespiedu izsoles sekām, kuri pēc izsoles rodas praksē, tostarp arī par ieguvēja tiesībām un pienākumiem pirms īpašuma tiesību reģistrēšanas zemesgrāmatā. Kā liecina tiesu prakse, visvairāk diskusijām un interpretācijām ir pakļautas darbības pēc notikušas izsoles, proti, līdz izsoles akta apstiprināšanai tiesā un ieguvēja īpašuma tiesību ierakstīšanai zemesgrāmatā.

Izsole kā lietas pārdošanas veids ir plaši izmantota ne tikai ķermeņisku lietu, bet arī bezķermeņisku lietu pārdošanai gan labprātīgā, gan piespiedu izsolē. Termins "izsole" tiek skaidrots kā pārdošana vairāksolitājam vai kādu tiesību piešķiršana mazāksolitājam.¹ Izsoles norises vispārīgais regulējums ir ietverts Civillikuma² (turpmāk arī CL) daļā "Saistību tiesības", bet speciālie noteikumi atrunāti atsevišķos

¹ Izsole. Grām.: Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 95. lpp.

² Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937.

jomu un nozaru likumos un saistošajos noteikumos. CL 2074. pants noteic, ka labprātīgu izsoli var organizēt pēc lietas īpašnieka brīva ieskata, bet piespiedu izsole vienmēr notiek tiesas ceļā. Būtiski atzīmēt, ka privāttiesiskajās attiecībās piespiedu izsole tiek veikta, lai iegūtu nepieciešamos līdzekļus kreditoru prasījumu segšanai. Tātad ir jāpastāv noteiktam kreditora prasījumam, kura apmierināšanai pieļaujams vērst piedziņu uz parādnieka mantu, pārdodot to izsolē. Atbilstoši Civilprocesa likumā³ (turpmāk arī CPL) noteiktajam piedziņas vēršana uz parādnieka mantu, pārdodot to piespiedu izsolē, ir kreditora izvēle, pamatojoties uz spēkā stājušos tiesas nolēmumu. Šāda piespiedu izpildes līdzekļa izvēle ir pieļaujama, ievērojot CPL 570. un 572. panta noteikumus, proti, parādnieks par nenosegto parādu vispirms atbild ar saviem naudas līdzekļiem, bet, ja to nav vai tie ir nepietiekami, piedziņa var tikt vēsta uz parādnieka kustamo mantu. Nekustamais īpašums kā parādnieka manta tiek pakļauts piedziņai šādos gadījumos: ja attiecīgais īpašums ir kalpojis kā ķīla, nodrošinot citu saistību; ja piedzenamās parādsaistības summa ir pietiekami liela, lai piedziņai tiktu pakļauts parādnieka nekustamais īpašums (samērīguma princips); ja parādniekam nav naudas līdzekļu, tostarp ienākumu, ar kuriem būtu iespējams periodiskos maksājumos piedzīt parāda summu, vai kustamās mantas, uz kuru var vērst piedziņu. Jānorāda, ka noteiktos gadījumos nekustamā īpašuma pārdošana piespiedu (piespiestā) izsolē ir noteikta materiālās normās, piemēram, kopīpašuma izbeigšanas gadījumā (CL 1074.¹ p.).

Arī Maksātnespējas likums⁴ (turpmāk arī MNL) noteic parādnieka mantas pārdošanu izsolē kā vienu no efektīvām metodēm, kas ļauj ar vismazāko resursu patēriņu vispilnīgāk sasniegt procesa mērķi (MNL 6. p. 5. punkts). Atbilstoši MNL 115. panta regulējumam parādnieka mantas izsole izdarāma un īpašuma tiesības nostiprināmas uz ieguvēja vārda saskaņā ar Civilprocesa likuma noteikumiem par mantas pārdošanu piespiedu izsolē. Tātad atbilstoši tai kārtībai, kādā notiek Civilprocesa likumā regulētā piespiedu izsole, paredzot arī izsoles akta apstiprināšanu tiesā.

Lai izvērtētu piedziņas līdzekļu efektivitāti praksē, pētījumu centra SKDS un Latvijas Zvērinātu tiesu izpildītāju padome 2022. gadā veica sabiedrības aptauju, kurā 52% aptaujāto atzina kontu apķīlāšanu par visefektīvāko piespiedu izpildes līdzekli, otrajā vietā bija piedziņas vēršana uz darba algu (45%), bet trešajā vietā – piedziņas vēršana uz nekustamo īpašumu (35%)⁵. Tas nozīmē, ka arī sabiedrība uzskata, ka nekustamā īpašuma pārdošana piespiedu izsolē ir ātrs veids, kā atgūt parādu. Vienlaikus tas ir parādnieku ietekmējošs līdzeklis, ļaujot viņam veikt aktīvas darbības, lai vēl paspētu samaksāt parādu vēlākais septiņas dienas pirms izsoles noslēguma datuma vai arī vienotos ar piedzinēju par parāda samaksas kārtību, tostarp slēdzot izlīgumu. Zvērinātu tiesu izpildītāju padome norāda, ka “piedziņas vēršana uz parādnieka nekustamo īpašumu kā piespiedu izpildes līdzeklis gan 2019. gadā, gan 2020. gadā tiesu izpildītāju lietvedībā reģistrētajās izpildu lietās izmantota vien nedaudz vairāk kā 1% gadījumu”.⁶

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998.

⁴ Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 26.07.2010.

⁵ Aptauja: iedzīvotāji par visefektīvāko piespiedu izpildes līdzekli parādu atgūšanai uzskata konta apķīlāšanu. Jurista Vārds, 05.09.2022. Pieejama: <https://m.juristavards.lv/zinas/281871-aptauja-iedzivotaji-par-visefektivako-piespiedu-izpildes-lidzekli-paradu-atgusanai-uzskata-konta-apkilašanu>. [aplūkots 11.02.2024.].

⁶ Kruka I. Kad tiesu izpildītājs var vērst piedziņu uz parādnieka nekustamo īpašumu. Pieejams: <https://www.delfi.lv/898102/versijas/53547717/iveta-kruka-kad-tiesu-izpilditajs-var-verst-piedzinu-uz-paradnieka-nekustamo-ipasumu> [aplūkots 11.02.2024.].

Kopš 2015. gada visas piespiedu izsoles tiek vadītas Elektronisko izsoļu vietnē.

Piespiedu izsoles tiek organizētas Civilprocesa likumā noteiktā kārtībā, ievērojot prasības, kuras ir noteiktas Ministru kabineta 2015. gada 16. jūnija noteikumos Nr. 318 "Elektronisko izsoļu vietnes noteikumi"⁷. Šo noteikumu 41. punkts noteic, ka pēc izsoles slēgšanas sistēma automātiski sagatavo izsoles aktu. Izsoles akts zvērināta tiesu izpildītāja un maksātspējas procesa administratora rīkotām izsolēm tiek sagatavots atbilstoši Civilprocesa likumā noteiktajām prasībām izsoles akta saturam. Līdz ar to tas ir procesuāls dokuments, kurā atbilstoši CPL 610. pantam tiek norādītas ziņas par izsoles gaitu un nosolītāju, kā arī par nosolīto nekustamo īpašumu. Civilprocesa likumā nav tieši norādītas izsoles akta kā procesuāla dokumenta sekas. Tas var radīt arī pārpratumus personām, kuras piedalījušās solīšanā un ir nosolījušas visaugstāko cenu. Tiesu praksē tiek skaidrots, ka piespiedu izsoles gadījumā izsoles akts pats par sevi nerada tiesības uz izsolāmo nekustamo īpašumu, bet rada vairāksolītājam tiesības, samaksājot maksu, pretendēt uz izsoles apstiprināšanu.⁸ Nosolītā naudas summa jāsamaksā viena mēneša laikā. Tas nozīmē, ka tikai pēc nosolītās naudas summas un 611. pantā noteikto citu maksājumu veikšanas tiesu izpildītājs sagatavo un iesniedz tiesai pieteikumu par izsoles akta apstiprināšanu. Šajā posmā pastāv risks, ka sekmīgi noritējusi izsole var tikt atzīta par nenotikušu tāpēc, ka netiek samaksāta pilnībā visa summa, kura nosolītājam bija jāsamaksā. Likumdevējs ir pieļāvis kā alternatīvu samaksas gadījumu uzskatīt kredītiestādes pieprasījuma garantijas vēstuli, kurā norādīts garantijas priekšmets, summa un termiņš, kas nevar būt īsāks par trim mēnešiem, skaitot no izsoles akta apstiprināšanas dienas. Taču, lai šo garantijas vēstuli uzskatītu par pietiekamu visu nosolītāja norēķinu veikšanai ar atlikto maksājumu, ir jāsaņem piedzinēja un arī hipotekārā kreditora, ja tāds ir, piekrišana. Turklāt šajā gadījumā tiesu izpildītājs iesniedz pieteikumu par izsoles akta apstiprināšanu, pirms ir veikts norēķins pilnā apjomā. Kā norādīts tiesu praksē, "tiesa, apstiprinot izsoles rezultātus un pieņemot lēmumu par izsoles apstiprināšanu, izvērtē ne tikai tiesu izpildītāja darbību atbilstību CPL regulējumam, bet arī vērtē apstākļus, kas raksturo pārdoto nekustamo īpašumu, tai skaitā tā sastāvu, piederību un atbilstību zemesgrāmatu ierakstiem".⁹ Tā, piemēram, Senāts, izskatot ģenerālprokurora protestu, ar kuru tika apstiprināts izsoles akts, atzina, ka, vēršot piedziņu uz parādnieka daļu laulāto kopīgajā mantā, tiesu izpildītājs nebija apsvēris nepieciešamību nodrošināt personas ar ierobežotu rīcībspēju tiesību un likumisko interešu aizsardzību atbilstoši aizgādības regulējuma priekšrakstiem, t. i., nebija lūdzis bāriņtiesu iecelt speciālo aizgādni, jo pastāvēja interešu konflikts starp esošā aizgādņa un aizgādībā esošās personas mantiskajām interesēm.¹⁰ Tātad, pastāvot šādiem apstākļiem, tiesnesim bija jānoraida pieteikums par izsoles akta apstiprināšanu.

⁷ Elektronisko izsoļu vietnes noteikumi: Ministru kabineta 2015. gada 16. jūnija noteikumi Nr. 318. Latvijas Vēstnesis, Nr. 124, 2015.

⁸ Senāta 16.03.2020. spriedums lietā Nr. C68547917, SKC-95/2020. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 11.02.2024.].

⁹ Griķis J. Izsoles apstiprināšana un īpašumtiesību nostiprināšana uz zemesgrāmatā neierakstītu īpašumu. Jurista Vārds, Nr. 20 (974), 09.05.2017, 25.–29. lpp.

¹⁰ Senāta 04.12.2023. lēmums lietā Nr. C71205023, SPC-15/2023. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 15.02.2024.].

Izskatot pieteikumu par izsoles akta apstiprināšanu, vienlaikus tiek izskatītas ieinteresēto personu sūdzības par iespējamiem pārkāpumiem izsoles gaitā, kuru dēļ izsole var tikt atzīta par spēkā neesošu. Šāds tiesneša lēmums ir pamats nosolītāja samaksātās naudas atmaksai un atkārtotas izsoles rīkošanai. CPL 617. pantā norādītie izsoles atzīšanas par spēkā neesošu pamati ne vienmēr liedz nosolītājam atkārtoti piedalīties šī paša nekustamā īpašuma izsolē. Tādējādi praksē var būt iespējami gadījumi, kad atkārtotā izsolē to pašu īpašumu nosola tas pats solītājs.

Civilprocesa procedūru regulējuma pamatā ir procesuālā ekonomija, proti, ar pēc iespējas mazāk darbībām sasniegt taisnīgu pieteiktā vai izskatāmā jautājuma risinājumu. Izsoles akta apstiprināšana un ar to saistīto jautājumu izlemšana ir vienas no šādām darbībām, kurās ir iespējams smagnējās un formālās procedūras aizstāt ar atbilstošām ekonomiskām un efektivitātes ziņā līdzvērtīgām procedūrām. Līdz ar to jau kopš 2014. gada¹¹ Civilprocesa likums noteic, ka pozitīvu lēmumu tiesnesis pieņem rezolūcijas veidā, bet, noraidot pieteikumu par izsoles akta apstiprināšanu, ir jāraksta pilna satura lēmums, kuru ir iespējams pārsūdzēt, iesniedzot blakus sūdzību. Rezolūcijas veidā pieņemtajā lēmumā ir ietveramas ziņas, kuru saturs ir noregulēts CPL 229. panta otrajā daļā, proti, norādot lēmuma pieņemšanas laiku un vietu, tiesas nosaukumu un sastāvu, kā arī tiesneša nolēmumu, bet netiek rakstīta motivācija. Satversmes tiesa par rezolūcijas veida lēmumiem ir norādījusi, ka “Civilprocesa likuma 229. panta otrās daļas trešais teikums kopsakarā ar 230. panta pirmo daļu ir interpretējams atbilstoši pamatojuma principam tādējādi, ka rezolūcijas veidā sastādīts tiesas vai tiesneša lēmums satur ne tikai tiesas vai tiesneša izraudzīto jautājuma risinājumu, bet arī tā tiesisko pamatu”.¹² Būtiski uzsvērt, ka rezolūcijas veida lēmumi nav pārsūdzami ar blakus sūdzību un stājas spēkā to pieņemšanas brīdī. Tas nozīmē, ka, nosakot šādu lēmuma veidu kā biežāko risinājumu izsoles akta apstiprināšanas pieteikuma izskatīšanā, likumdevējs ir novērsis gaidīšanas periodu, kas ir vismaz desmit dienas, kurās var pārsūdzēt tiesas pieņemto lēmumu, iesniedzot blakus sūdzību. Pašlaik ir pārsūdzami tikai negatīvie lēmumi, proti, ar kuriem izsoles akta apstiprināšana ir noraidīta. Taču, kā norādīts iepriekš aplūkotajā Senāta lietā Nr. C71205023, SPC-15/2023, par rezolūcijas veida lēmumiem var iesniegt ģenerālprokurora protestu, ja pieteikuma izskatīšanas gaitā ir pieļauti būtiski materiālo vai procesuālo tiesību normu pārkāpumi (CPL 484. p.). Ģenerālprokurora protesta iesniegšana ir izņēmuma līdzeklis civilprocesā, un tas ir pieļaujams tikai un vienīgi pēc noteiktu apstākļu izvērtēšanas un iespējamā procesuālo vai materiāltiesisko normu pārkāpuma identificēšanas.

Lai gan ir prasība visas procesuālās darbības veikt pēc iespējas ātrāk un jaunajam ieguvējam pārņemt nosolīto nekustamo īpašumu savā valdījumā, pašlaik paredzētais process joprojām ir laikietilpīgs un pieļauj procesuāli ilgas un termiņu ziņā neskaideras darbības. Nekustamā īpašuma izsoles noslēgums ir uzskatāms kā viens no vairākiem piespiedu izpildes procedūras posmiem, un līdz ar to arī turpmākās darbības, kuras veic zvērināts tiesu izpildītājs un tiesa, tostarp arī ieguvēja īpašuma tiesību ierakstīšana zemesgrāmatā, ir uzskatāmas par saistītām un cita citu papildinošām

¹¹ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 01.10.2014.

¹² Satversmes tiesas 12.03.2020. spriedums lietā 20191301, “Par Civilprocesa likuma 464. panta 4.¹ daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. panta pirmajam teikumam”. Pieejams: <https://likumi.lv/aplūkots/15.02.2024.>]

darbībām noteikta mērķa sasniegšanai. Likumā noregulētās veicamās darbības un to izpildes maksimālais ilgums ir šāds:

- 1 mēnesis – nosolītājam jāsamaksā nosolītā summa, kā arī nodokļu un nodevu maksājumi (PVN, pieteikums tiesai, valsts un kancelejas nodevas īpašuma tiesību nostiprināšanai);
- nav noteikts termiņš, bet prezumē, ka bez liekas kavēšanās – tiesu izpildītājs sagatavo un elektroniski iesniedz pieteikumu tiesai;
- 30 dienas – tiesa izskata lietu rakstveida procesā;
- 10 dienas – blakus sūdzības iesniegšanas termiņš negatīviem lēmumiem (nav attiecināms uz rezolūcijas lēmumiem);
- nav noteikts termiņš, bet prezumē, ka bez liekas kavēšanās – tiesu izpildītājs, saņemis paziņojumu par tiesas lēmuma stāšanos spēkā, pārskaita nosolītāja iemaksāto valsts nodevu un kancelejas nodevu par īpašuma tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā;
- 10 dienas – tiesnesis izskata zemesgrāmatu lietu.

Tādējādi ir secināms, ka no izsoles noslēguma dienas un līdz nosolītāja īpašuma tiesību ierakstīšanai zemesgrāmatā, iespējamais veicamo darbību termiņš var būt divi līdz trīs mēneši. Šajā laika periodā var rasties neskaidrības par nekustamā īpašuma pārvaldību un risku pāreju uz nosolītāju, it īpaši, ja nekustamā īpašuma sastāvā ir būves, kuru uzturēšanā ir jāsaņem likumā noteiktie trešo personu pakalpojumi (piemēram, komunālie pakalpojumi vai īpašuma pārvaldīšanas pakalpojumi), kā arī ir periodiski jānorēķinās par tiem. Dzīvokļa īpašuma likuma¹³ 10. panta otrā daļa noteic, ka pienākums veikt norēķinus par izsolē iegūtu dzīvokļa īpašumu ieguvējam ir kopš dienas, kad stājies spēkā tiesas nolēmums par izsoles akta apstiprināšanu. Tas nozīmē, ka piedziņas procesā parādnieks joprojām ir atbildīgs par visiem maksājumiem un dzīvokļa īpašuma uzturēšanu līdz brīdim, kad iestājas nosolītāja likumā noteiktais atbildības brīdis. Jānorāda, ka praksē, lai arī likums paredz skaidru atbildības pāreju uz jauno ieguvēju, ir gadījumi, kad parādnieks pārtrauc maksājumus ar izsoles noslēguma dienu, uzskatot, ka nekustamais īpašums ir pārdots un tas vairs nav viņa īpašums. Savukārt ieguvējs var maldīgi uzskatīt, ka viņa pienākums atbildēt par nosolīto dzīvokļa īpašumu rodas, kad īpašuma tiesības ierakstītas zemesgrāmatā atbilstoši CL 994. pantam, kas noteic, ka par nekustamā īpašuma īpašnieku atzīstams tikai tas, kas par tādu ierakstīts zemesgrāmatā, un līdz ierakstīšanai zemesgrāmatā nekustamā īpašuma ieguvējam pret trešajām personām nav nekādu tiesību. Visu šo situāciju neskaidrāku padara arī judikatūras atziņas, kuru mērķis bija Senāta lietā Nr. SKC-22/2022¹⁴ skaidrot Civillikuma normu piemērošanu, it īpaši CL 2086. pantu, kurā norādīts, ka no piesituma brīža izsolē risks pāriet uz vairāksolītāju un no tā paša brīža (arī pirms lietas nodošanas) viņš dabū no tās visus augļus un labumus. Senāts atzina, ka “zemes īpašnieks, kura zemes īpašums ir pārdots piespiedu izsolē citai personai, ir tiesīgs saņemt nomas maksu (civilos augļus) līdz izsoles pēdējai dienai (piesitumam)”.¹⁵ Tas nozīmē: pirms tiesnesis ir izvērtējis izsoles gaitu un veikto darbību likumību un ir lēmis par izsoles akta apstiprināšanu. Minētajam spriedumam

¹³ Dzīvokļa īpašuma likums: LV likums. Pieņemts 17.11.2010.

¹⁴ Senāta 29.04.2022. spriedums lietā Nr. C30627017, SKC-22/2022. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 15.02.2024.].

¹⁵ Turpat, 1. lpp.

pievienotas senatoru atsevišķās domas, kurās ir atrodams secinājums, ka piespiedu izsoles gadījumā tiesības uz augļiem no piesituma brīža rada maldīgu priekšstatu, ka šādas tiesības ir arī nosolītājam, kura tiesības vēl nav leģitimētas ar tiesas lēmumu par izsoles akta apstiprināšanu.¹⁶ Minētā sprieduma atziņas ir stiprinātas jaunākā Senāta spriedumā lietā Nr. C30626117, SKC-13/2023¹⁷, kurā atzīts, ka “nav pamata uzskatīt, ka ar piesituma brīdi Civillikuma 2086. panta izpratnē būtu saprotams lēmuma par izsoles akta apstiprināšanu spēkā stāšanās brīdis. Likumdevējs ir izteicies nepārprotami – tieši piesitums (izsolītāja paziņojums par vairāksolījuma pieņemšanu) noslēdz pārdevuma līgumu pat gadījumos, kad pēc vispārējās procesa kārtības būtu nepieciešams sevišķs tiesas lēmums.”¹⁸ Domājams, ka izvēlētais interpretācijas virziens būtu attiecināms tikai uz labprātīgas izsoles gadījumiem, nevis uz piespiedu izsoli, kuras norise un vēlākie neregulētie procesi liecina par citām piesituma sekām, proti, nosolītāja kā tiesību ieguvēja tiesību leģitimēšanu ar tiesas nolēmumu par izsoles akta apstiprināšanu.

Likumā “Par nekustamā īpašuma nodokli”¹⁹ ir ietverts nekustamā īpašuma nodokļa maksāšanas princips – ja šis īpašums tiek atsavināts piespiedu izsolē, īpašuma tiesību ieguvējs nekustamā īpašuma nodokli maksā, sākot ar nākamo mēnesi pēc tam, kad stājies spēkā tiesas nolēmums, ar kuru apstiprināts nekustamā īpašuma izsoles akts. Vienlaikus jānorāda, ka arī Civilprocesa likuma 394.⁹ pants noteic, ka pieteikums par nekustamā īpašuma ieguvēja ieviešanu nekustamā īpašuma valdījumā iesniedzams tiesai pēc tam, kad lēmums par izsoles akta apstiprināšanu ir stājies spēkā. Tātad var secināt, ka šāda pieeja – piespiedu izsoles nosolītājs kļūst par tiesību ieguvēju pēc izsoles akta apstiprināšanas – ir attiecināma uz visiem gadījumiem, kad nekustamais īpašums tiek atsavināts piespiedu izsolē. Tas ir saistīts ar piespiedu izsoles būtību, proti, iztrūkst personas brīvā griba attiecīgo nekustamo īpašumu atsavināt. Tādējādi, kamēr ar tiesneša lēmumu nosolītāja tiesības nav leģitimētas, parādnieks turpina nest riskus par nekustamo īpašumu, kā arī turpina pildīt visas savas saistības un pienākumus, kas izriet no īpašuma tiesībām uz attiecīgo nekustamo īpašumu.

Kopsavilkums

1. CPL 613. pantā nepieciešams precizēt, ka blakus sūdzību var iesniegt tikai par lēmumu, ar kuru pieteikums par izsoles akta apstiprināšanu ir noraidīts, un rezolūcijas lēmums par izsoles akta apstiprināšanu stājas spēkā nekavējoties.
2. Vienlaikus ar pieteikumu par izsoles akta apstiprināšanu un nekustamā īpašuma nostiprināšanu uz ieguvēja vārda zemesgrāmatā tiesu izpildītājam ir jāiemaksā valsts un kancelejas nodevas par ieguvēja tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, bet, ja tiesnesis lemj par izsoles akta neapstiprināšanu, vienlaikus viņš pieņem

¹⁶ Senāta 29.04.2022. spriedums lietā Nr. C30627017, SKC-22/2022, 19. lpp.

¹⁷ Senāta 21.09.2023. spriedums lietā Nr. C30626117, SKC-13/2023. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 15.02.2024.].

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Par nekustamā īpašuma nodokli: LV likums. Pieņemts 01.01.1998.

lēmumu par iemaksāto valsts un kancelejas nodevu atmaksu. Pozitīva lēmuma gadījumā šādi ir iespējams panākt ieguvēja tiesību ātrāku nostiprināšanu zemesgrāmatā.

3. CPL 613. pants jāpapildina ar jaunu daļu, paredzot, ka piespiedu izsoles gadījumā, stājoties spēkā lēmumam par izsoles akta apstiprināšanu, visi riski par nekustamo īpašumu pāriet uz ieguvēju.

MANTOJUMA ATRAUŠANA NECIENĪGĀM PERSONĀM

FORFEITURE OF INHERITANCE FROM UNWORTHY PERSONS

Alise Reide, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
Civiltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

According to Article 824 of the Latvian Civil Law the inheritance as well as the legacy shall be forfeited from a person due to his or her unworthiness. Therefore, the article explores forfeiture of inheritance from unworthy persons by analysing the main legal grounds for forfeiture of the inheritance, distinguishing forfeiture from disinheritance, exploring the procedure and limitation period for this claim, as well as examining the legal consequences of forfeiture of the inheritance on the basis of unworthiness.

Atslēgvārdi: mantojums, mantojuma atraušana, necienīgs mantinieks, atkrišana no mantojuma, atstumšana no mantojuma

Keywords: inheritance, forfeiture of inheritance, unworthy heir, fail of inheritance, exclusion from inheritance

Ievads

Nereti mantojuma atstājējs, pat apzinīgi plānojot savas mantas, tiesību un saistību pēctecību, taisot testamentu vai noslēdzot mantojuma līgumu, vai pakļaujot to likumiskās mantošanas nosacījumiem, tomēr nevar paredzēt visus apstākļus un notikumus, kas nelabvēlīgi var ietekmēt gan pašu mantojuma atstājēju, gan viņa pausto pēdējo gribu pēc mantojuma atklāšanās. Tāpēc normatīvajā regulējumā jau izsenis paredzēta iespēja atraut (tiesiskā ceļā atņemt) necienīgam mantiniekam vai legatāram tam piekrietošo (arī jau pieņemto un iegūto) mantojumu vai legātu.¹ Līdz ar to raksta mērķis ir izpētīt mantojuma atraušanas institūtu, analizējot mantojuma atraušanas tiesiskos pamatus, aplūkojot procesuālo kārtību un termiņus, kā arī izziņot sekas mantojuma atrašanai necienīgām personām.

¹ Sk. Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa): tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izdoti līdz 1927. g. 31. decembrim, un ar dažādiem paskaidrojumiem. Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 2847.–2877. pants; Civillikums: LV likums. 824.–829. pants. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1937; Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [aplūkots 10.01.2024.].

1. Pamati mantojuma atraušanai

Civillikuma (turpmāk – CL) 824. panta pirmajā daļā ir norādīti gadījumi, kad mantojumu, kā arī legātu persona var zaudēt kā necienīga. Turklāt tiesību doktrīnā skaidrots, ka “mantojuma un legāta atraušana necienīgām personām var notikt visos trijos mantojuma tiesību veidos (likumiskās, testamentārās vai līgumiskās mantošanas gadījumos)”.² Tāpēc ir būtiski izprast mantojuma vai legāta atraušanas tiesiskos pamatus un to atbilstošu piemērošanu, kā arī nejaukt mantojuma atraušanu necienīgām personām ar atstumšanu no mantošanas.³

Atbilstoši CL 427. panta pirmajai daļai “[a]r atstumšanu no mantojuma jāsa-prot rīkojumā nāves gadījumam izteiktā griba, lai tas, kam ir tiesība mantot pēc likuma, nekļūst par mantinieku”. Ņemot vērā, ka CL 639. panta trešā daļa nosaka, ka atstumšana mantojuma līgumā nav atļauta, mantojuma atstājējs atstumt no mantojuma likumiskos mantiniekus, kā arī neatņemamās daļas tiesīgos var tikai pats savas dzīves laikā, taisot testamentu. Savukārt atraut mantojumu necie- nīgam likumiskajam, testamentārajam vai līgumiskajam mantiniekam, kā arī legatāram var tikai pēc mantojuma atstājēja nāves prasības kārtībā, turklāt atraut mantojumu var arī, ja necienīgais mantinieks to jau ieguvis.⁴ Ievērojot, ka tie- siskie pamati jeb nosacījumi “mantojuma vai legāta atraušanai necienības dēļ ir smagāki nekā atstumšanai no mantojuma”,⁵ tie piemērojami arī attiecībā uz neatņemamās daļas tiesīgajiem, lai liegtu tiem saņemt vai atrautu jau saņemto neatņemamo daļu.⁶

Saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 1. punktu par necienīgu mantinieku uzskatāma persona, kas tiši sagādājusi nāvi mantojuma atstājējam vai savam tuvākam priekšmantiniekam vai tiši nodarījusi mantojuma atstājējam tādu veselības bojājumu, kurš padara to nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Tāad tiesību normā ietverti kriminālsodāmi noziedzīgi nodarījumi, kuri izdarīti tiši jeb ar nodomu (tiešu vai netiešu nodomu) atbilstoši Krimināllikuma⁷ (turpmāk – KL) 8. un 9. pantam, kas konstatēts ar tiesas spriedumu vai lēmumu.⁸ Savukārt, ja “noziegums izdarīts aiz

² Krauze R., Gencs Z. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. pants). Rīga: Mans Īpašums, 1997, 378. lpp.

³ Tiesa nolēmumā raksta: “Tas nozīmē, ka pastāv apstākļi, kuru dēļ atbildētājs zaudē iegūto mantojumu kā necienīgs un ir pamats atbildētāju atstumt no mantojuma.” Sk. Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. sprieduma lietā Nr. C73473521 3.2. punktu un rezolutīvo daļu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

⁴ Gencs Z. Civillikuma komentāri. Otrā daļa. Mantojuma tiesības (655.–840. pants). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012, 362. lpp.

⁵ Krauze R., Gencs Z., 1997, 378. lpp.

⁶ Sk. Rīgas apgabaltiesas 23.02.2022. sprieduma lietā Nr. C30535619 13.2. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/477709.pdf>; Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 22.09.2021. sprieduma lietā Nr. C30535619 7.1., 7.2. un 7.3. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/254724.pdf> [aplūkots 18.01.2024.].

⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [aplūkots 14.01.2024.].

⁸ “Tiesa uzskata, ka Civillikuma 824. panta pirmās daļas 1. punkta predispozīcijā ietvertais fakts ir nozie- dzīgs nodarījums un kā tāds ir konstatējams tikai ar tiesas spriedumu (lēmumu).” Sk. Cēsu rajona tiesas 28.07.2016. spriedumu lietā Nr. C11076716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/277054.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

neuzmanības (piemēram, nāve vai veselības bojājums nodarīts autoavārijas rezultātā), tad mantojumu vai legātu atraut necienības dēļ nevar”.⁹

Noziedzīgie nodarījumi var būt vērsti ne tikai pret mantojuma atstājēju, bet arī citu mantinieku – t. s. priekšmantinieku, ja pēdējās gribas rīkojumā iecelts pirmmantinieks un pēcmantinieks vai mantinieks un substitūts. Līdz ar to var piekrist, ka noteikumi par mantojuma un legāta atrašanu ir attiecināmi ne tikai uz mantinieku un legatāru, bet arī uz pēcmantinieku un substitūtu.¹⁰ Piemēram, testamentā par mantinieku iecelta persona A, nosakot, ja persona A negrib vai nevar mantojumu pieņemt, tai par substitūtu iecelta persona B. Ja substitūts B tiši nonāvē mantinieku A, tad B ir uzskatāms par necienīgu mantinieku, kam mantojums atraujams.

Tiesu praksē ir gadījumi, kad mantinieks tiši nonāvējis mantojuma atstājēju, lai iegūtu mantojumu. Piemēram, krimināllietā līgumiskais mantinieks atzīts par vainīgu KL 117. panta 9. punktā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā, jo tiesa konstatēja, ka līgumiskais mantinieks (pers. A) izdarījis mantojuma atstājējas (pers. B) slepkavību pastiprinošos apstākļos – mantkārīgā nolūkā.¹¹ Tiesa atzina: “/Pers. A/ nolūkā panākt mantojuma līguma mantisko saistību izpildi un nepieļaut līguma atcelšanu, lai nezaudētu piešķirtās nogaidu tiesības uz /pers. B/ atstājamo mantojumu un pēc tam īpašuma tiesības uz viņas vēl tobrīd zemesgrāmatā neierakstīto būvi /adrese/, nolēma noslepkavot /pers. B/ sava mantiskā stāvokļa uzlabošanai. [...] Apsūdzētais noziedzīgo nodarījumu izdarīja ar tiešu nodomu, pilnībā apzinājās savas darbības kaitīgumu un to apzināti veica, paredzēja nodarījuma sekas un vēlējās to iestāšanos. Turklāt arī /pers. A/ darbības pēc /pers. B/ noslepkavošanas norāda uz viņa mantkārīgo nolūku.”¹² Līdz ar to līgumiskais mantinieks ir necienīgs mantot un pers. B mantojuma lietā apstiprināmi, piemēram, tuvākie likumiskie mantinieki atbilstoši CL 827. pantam.

Tiesu praksē ir arī gadījumi, kad mantinieks nodarījis tišus smagus miesas bojājumus mantojuma atstājējam, kuru rezultātā iestājusies mantojuma atstājēja nāve. Tā krimināllietā konstatēts, ka mantinieka nodarītie miesas bojājumi mantojuma atstājējai pieskaitāmi pie smagiem miesas bojājumiem, kā bīstami dzīvībai, kas ir tiešā cēloņsakarībā ar mantojuma atstājējas nāves iestāšanos. Līdz ar to krimināllietā atzīts, ka mantinieks izdarīja noziedzīgu nodarījumu, par kuru paredzēta kriminālatbildība pēc KL 125. panta trešās daļas – tiša smaga miesas bojājuma nodarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu cietušā nāvei.¹³

Izskatot prasību par šā mantinieka atzīšanu par necienīgu un mantojuma atrašanu, pirmās instances tiesa secināja: “Minētie apstākļi norāda uz atbildētāja apzinātām tišām prettiesiskām darbībām, kuru rezultāts bija mantojuma atstājējas nāve. Tas atbilst CL 824. panta pirmās daļas 1. punktā paredzētajam nosacījumam – atbildētājs

⁹ Gencs Z. Mantošana. Zinātniski praktiskais komentārs. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 322. lpp. Sal. sk. arī Baltijas Vietējo likumu kopojuma 2848. panta 1. punktu, kas noteica, ka mantojumu zaudē tas, kas “nogatina mantojuma atstājēju vai savu tuvāko priekšmantinieku, vai kaut arī aiz neuzmanības sagādā tam nāvi”.

¹⁰ Gencs Z., 2012, 363. lpp.

¹¹ Rīgas apgabaltiesas 03.06.2021. spriedums lietā Nr. KA04-0505-21/23. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/456351.pdf> [aplūkots 12.01.2024.].

¹² Senāta 22.04.2021. lēmums lietā Nr. SKK-68/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/446368.pdf> [aplūkots 12.01.2024.].

¹³ Jēkabpils rajona tiesas 05.07.2012. lēmums krimināllietā Nr. 11210036211. Nav publicēts.

tīši sagādājis nāvi mantojuma atstājējam.”¹⁴ Tātad, tiesas ieskatā, arī tīšu smagu miesas bojājumu izdarīšana, kas vainīgā neuzmanības dēļ bija par iemeslu mantojuma atstājējas nāvei, uzskatāma par mantojuma atstājēja “tīšas nāves sagādāšanu”. Lai gan tiesību doktrīnā, analizējot KL 125. panta trešo daļu, skaidrots, ka “likumdevējs pret katru no normā minētajām sekām noteicis dažādu vainīgās personas psihisko attieksmi: pret smagu miesas bojājumu – nodomu, pret nāvi – neuzmanību. Vainīgā attieksme pret cietušā nāvi ir galvenais kritērijs, kas ļauj norobežot šo noziegumu no slepkavības, tās mēģinājuma un no nonāvēšanas aiz neuzmanības”.¹⁵

Izskatot lietu apelācijas kārtībā, otrās instances tiesa atzina, ka pirmās instances tiesas spriedumā ietvertais pamatojums ir pareizs, pilnībā pietiekams, un pievienojās tās sprieduma argumentācijai, vienlaikus norādot: “[.] /pers. A/ ir tīši nodarījis mantojuma atstājējam /pers. C/ tādas miesas bojājumus, kuru rezultātā ir iestājusies viņas nāve un viņa nebija spējīga taisīt pēdējās gribas rīkojumu.”¹⁶ Aplūkotā lieta norāda uz problemātiku ar CL 824. panta pirmās daļas 1. punkta piemērošanu – netiek nošķirti gadījumi, kad mantojuma atstājējam tīši sagādāta nāve, no gadījumiem, kad tam tīši nodarīts veselības bojājums, kas padara to nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Pirmās instances tiesa paplašināti tulkojusi “tīšas nāves sagādāšanu”,¹⁷ bet otrās instances tiesa paplašināti tulkojusi “veselības bojājumu nodarīšanu, kas padara mantojuma atstājēju par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu”. Iespējams, ka mantinieka izdarītais KL 125. panta trešās daļas nodarījums jāuzskata par tīša veselības bojājuma nodarīšanu mantojuma atstājējam, kurš padara to par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu. Tādējādi “nespēja taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu” aptvertu arī tālākās izdarītā nodarījuma (veselības bojājuma) sekas – nāvi aiz neuzmanības, kā arī nošķirtu tīšu nāves sagādāšanu no tīša veselības bojājuma nodarīšanas, kas vainīgā neuzmanības dēļ bijis par iemeslu mantojuma atstājēja nāvei.

Attiecībā uz CL 824. panta pirmās daļas 1. punktā norādīto tīša veselības bojājuma nodarīšanu jāņem vērā, ka “ne jebkurš tīšs, kaut arī smags un dzīvībai bīstams veselības bojājums tā nodarīšanas brīdī var būt par pamatu mantojuma atraušānai necienības dēļ [..]. Veselības bojājumam jābūt tādām, kas padara mantojuma atstājēju vai tuvāko priekšmantinieku par nespējīgu taisīt vai atcelt pēdējās gribas rīkojumu”.¹⁸ Tāpēc CL 824. panta pirmās daļas 1. punkts attiecībā pret izdarītā veselības bojājuma sekām ir nošķirams no CL 824. panta pirmās daļas 2. punkta. CL 824. panta pirmās

¹⁴ Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 3.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁵ Krastiņš U., Liholaļa V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 334.–335. lpp.

¹⁶ Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 8., 10., 11.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁷ Piemērojot CL 824. panta pirmās daļas 1. punktu, tiesa skaidrojusi: “Izvērtējot šīs normas piemērošanas tvērumu, ir secināmi trīs nosacījumi. Pirmkārt, tas attiecināms uz fizisku iedarbību uz mantojuma atstājēju. Otrkārt, normas piemērošana attiecināma jau no veselības bojājumu nodarīšanas, kas ietekmē mantojuma atstājēja spējas paust savu gribu. Treškārt, tas ietver plašāku pamatojumu mantojuma atstājēja nāvei nekā tikai tīša nonāvēšana. Norāde “tīši sagādājis nāvi” ietver jebkuras apzinātas darbības, kuru rezultātā iestājusies mantojuma atstājēja nāve.” Zemgales apgabaltiesas 08.12.2022. spriedums lietā Nr. C73473521, 3.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/500500.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

¹⁸ Krauze R., Gencs Z., 1997, 378. lpp.

daļas 2. punkts aptver ne tikai vardarbību (visplašākajās tās izpausmēs), bet arī viltu, kādēļ mantojuma atstājējs ir ticis pamudināts vai atturēts no pēdējās gribas rīkojuma taisīšanas, grozīšanas vai atcelšanas. Pamatojoties uz CL 1459. pantu, viltus ir otras personas prettiesīgs maldinājums, lai viņu piedabūtu izdarīt viņas interesēm pretēju darbību vai atturēties no tās, kas var izpausties kā meli, nepilnīgas informācijas sniegšana vai arī krāpšana.¹⁹

Saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 3. punktu necienīgs ir tas mantinieks, kas ļaunprātīgi nogādājis pie malas mantojuma atstājēja taisīto pēdējās gribas rīkojumu. Atzīts, ka ar jēdzienu “ļaunprātīgi nogādājis pie malas” pēdējās gribas rīkojumu jāsaprot ļaunprātīga testamenta iznīcināšana.²⁰ To pamato arī latviešu literārās valodas vārdnīcā skaidrotais: “Nogādāt (arī aizgādāt, aizvākt, novākt, dabūt) pie malas nozīmē atbrīvoties no kāda, parasti, fiziski iznīcinot.”²¹ Tāpat pausts, ka ar “ļaunprātīgu nogādāšanu pie malas” jāsaprot pēdējās gribas rīkojuma noslēpšana ar mērķi, lai tas nevarētu stāties spēkā.²² Tādējādi secināms, ka jebkāda veida ļaunprātīgas darbības, kuras vērstas gan uz testamenta, gan mantojuma līguma slēpšanu vai iznīcināšanu, var uzskatīt par tādām, kuru rezultātā mantinieks atzīstams par necienīgu. Praktiskāka nozīme šīs normas piemērošanai ir attiecībā uz privātiem testamentiem, jo publiskiem testamentiem un mantojuma līgumiem izvirzīta notariālā akta forma, kam “raksturīga obligāta dokumenta saglabāšana, iespējama atkārtotu izrakstu, norakstu izdošana”.²³ Tāpēc notariālā akta veidā sagatavotiem pēdējās gribas rīkojumiem to iznīcināšana vai noslēpšana ir gandrīz neiespējama.

Atbilstoši CL 824. panta pirmās daļas 4. punktam necienīgs ir mantinieks, kurš viltojis mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu. Kādā mantojuma lietā tika apstrīdēts testaments, norādot uz iespējamu tā viltošanu.²⁴ Prasītāja lūdz atzīt testamentu par spēkā neesošu un atzīt mantinieku par necienīgu un atraut tam piekritošo mantojumu, pamatojoties arī uz CL 824. panta pirmās daļas 6. punktu, jo mantinieks nepiedalījās apbedīšanas pasākumu sagatavošanā un apbedīšanas ceremonijā. Tiesa celto prasību apmierināja, nevērtējot norādītos apstākļus, jo atbildētājs, kurš procesa gaitā tika aizstāts ar atbildētāja mantojuma masas aizgādni, prasību pilnībā atzina.

CL 824. panta pirmās daļas 5. punkts paredz, ka par necienīgu mantinieku uzskatāms tas, kas atteicies no viņam pēdējās gribas rīkojumā uzliktā aizbildņa amata vai pienākuma kādu audzināt. Šī tiesību norma jāskata kopsakarā ar CL 229. pantu, kas paredz vecāku tiesību testamentā iecelt aizbildņus saviem esošajiem vai gaidāmajiem bērniem, kā arī CL 232. pantu, kas nosaka, ka testamentā ieceltos aizbildņus bāriņtiesa var apstiprināt, tikai pārliecinājusies par viņu atbilstību aizbildņa pienākumu pildīšanai.²⁵ Tāpēc, ja bāriņtiesa atzītu, ka testamentā norādītā persona nav

¹⁹ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 266. lpp.

²⁰ Krauze R. Mantojuma tiesības Latvijas Republikā. Rīga: Biznesa komplekss, 1994, 158. lpp.

²¹ Latviešu literārās valodas vārdnīca. 5. sēj. Ļ.-N. Rīga: Zinātne, 1984, 534. lpp.

²² Gencs Z., 2002, 323. lpp.

²³ Senāta 15.02.2019. spriedums lietā Nr. SKC-117/2019, 8.1. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 16.02.2024.]; Damane L. Notariālais akts kā mantisko un nemantisko tiesību garant. Promocijas darbs. Rīga: [b. i.], 2012, 21. lpp.

²⁴ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 02.02.2016. spriedums lietā Nr. C32153207. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/477835.pdf> [aplūkots 25.01.2024.].

²⁵ Sk. arī Senāta 29.12.2016. lēmumu lietā Nr. SKA-1483/2016, 5. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/371357.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

atbilstoša bērna aizbildņa pienākumu veikšanai, piemēram, veselības apstākļu dēļ, tas vien nebūtu pamats mantojuma atraušanai necienības dēļ. Turklāt būtisks ir CL 248. pants: “Tas, kas pieņēmis novēlējumu pēc tā paša testamenta, ar kuru viņš iecelts par aizbildni, var atteikties no aizbildņa pienākuma tikai dēļ bērna interesēm.” Tātad aizbildnis bērna interešu nolūkā var atteikties no testamentā uzliktā aizbildņa pienākuma. Līdz ar to, pirms izšķirt jautājumu par mantojuma atraušanu necienības dēļ, ir jāvērtē aizbildnības lietas faktiskie apstākļi, testamentā ieceltā aizbildņa pienākumu pildīšanai nepieciešamās spējas un īpašības, kā arī aizbildņa atteikšanās motīvi.

Par necienīgu mantinieku var atzīt personu, kura neizpilda uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 6. punktu. Tiesību pētnieku vidū nav vienprātības, vai šajā (kā arī CL 824. panta pirmās daļas 5. punkta) gadījumā tiek zaudētas tiesības mantot arī pēc likuma.²⁶ Ņemot vērā, ka mantojuma atraušana necienīgām personām var notikt visos trijos mantojuma tiesību veidos, kā arī piekrītot, ka CL nesatur tiešu norādi, ka CL 824. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta gadījumos zaudētas tikai tiesības mantot pēc pēdējās gribas rīkojuma, atbalstāms viedoklis, ka tas, kurš “atsakās no viņam pēdējās gribas rīkojuma uzliktā aizbildņa amata vai pienākuma kādu audzināt vai nepilda viņam uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, tas izrāda necieņu pret mantojuma atstājēju un nostājas pret mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu, tāpēc jāšaubās par to, vai viņš var būt cienīgs mantot pēc likuma”.²⁷

Lai atrautu mantojumu necienības dēļ saskaņā ar CL 824. panta pirmās daļas 5. vai 6. punktu, jākonstatē, ka pienākumi mantiniekam uzlikti ar mantojuma atstājēja pēdējās gribas rīkojumu. Ja lietā nav pierādīts, ka mantiniekam uzlikts pienākums rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, nav pamata secināt, ka prasītājs nostāties pret mantojuma atstājēja gribu. Kādā lietā tiesa atzina: “Apbedīšanas rūpju atstāšana atbildētāja un trešās personas ziņā nerada prasītājam sekas, kas izriet no CL 824. panta pirmās daļas 6. punkta, proti, nepiedalīšanās apbedīšanā pati par sevi nenozīmē neizpildīt uzlikto pienākumu rūpēties par mantojuma atstājēja apbedīšanu, tā kā lietā nav konstatēts, ka prasītājam šāds pienākums būtu tieši uzlikts. [...] apstākļi, ka prasītājs nav tieši jautājis vai interesējies par nepieciešamību sniegt palīdzību mirušā tēva apbedīšanā, nerada CL 824. panta pirmās daļas 6. punktā noteiktās sekas.”²⁸

Tāpat mantojuma atstājējs pēdējās gribas rīkojumā var uzlikt vēl citus pienākumus mantiniekam (t. s. uzlikumus).²⁹ Ja mantinieks gada laikā no pēdējās gribas

²⁶ Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Dritter Band. Erbrecht. Riga: N. Kummel's Verlag, 1892, S. 503; Буковский В. Свод Гражданских Узаконений Губерний Прибалтийских съ продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями в 2 томах. Том I. Рига: Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1081–1082; Krauze R., Gencs Z., 1997, 378.–379. lpp.

²⁷ Krauze R., Gencs Z., 1997, 379. lpp.

²⁸ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 22.09.2021. spriedums lietā Nr. C30535619, 7.1., 7.2. un 7.3. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/254724.pdf> [aplūkots 25.01.2024.].

²⁹ Piemēram, pēc mantojuma atstājējas nāves mantoto nekustamo īpašumu “turēt lietderīgi un sakoptu, saglabājot to nākamajam paaudzēm”. Alūksnes rajona tiesas 16.09.2015. spriedums lietā Nr. C08054214. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/233901.pdf> [aplūkots 19.02.2024.]; sk. Reide A. Pēdējās gribas rīkojumu aprobežojumi. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Riga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 110.–117. lpp.

rikojuma spēkā nākšanas bez ievērojamiem iemesliem neizpilda mantojuma atstājēja uzlikumu, mantinieku var atzīt par necienīgu un atraut saņemto mantojumu, pamatojoties uz CL 824. panta pirmās daļas 7. punktu. Būtiski, ka norma nosaka konkrētu termiņu, kura laikā uzlikums jāizpilda – gada laikā no pēdējās gribas rīkojuma spēkā stāšanās –, kā arī paredz attaisnojums pienākuma neizpildei – ievērojamus iemeslus. Ievērojami iemesli varētu būt svarīgi, pamatoti, attaisnojoši iemesli bez ļaunprātīga rakstura, turklāt nav nepieciešami vairāki iemesli, var būt viens, ja tas ir ievērojams, ko izvērtē tiesa, ņemot vērā lietas apstākļus.³⁰ Kādā lietā tiesa noraidīja prasību par mantojuma atraušanu, secinot: “Atbildētājam apglabājot mantojuma atstājēju Jaunciema kapsētā, testamenta akta nosacījums atzīstams par izpildītu. Līdz ar to par nepamatotu Civillietu tiesu kolēģija uzskata apelācijas sūdzības iesniedzēja norādīto, ka /pers. C/ apbedīšana 10 mēnešus pēc tās kremācijas atzīstama par rīcību, kas būtu pretēja mantojuma atstājēja testamenta aktā minētajiem nosacījumiem.”³¹

Pamatojoties uz CL 824. panta pirmās daļas 8. punktu, mantinieku var atzīt par necienīgu, ja tam atņemtas aizgādības tiesības ar spēkā stājušos tiesas spriedumu (CL 200. pants). Šī tiesību norma CL ieviesta tikai 2014. gadā,³² precizējot tiesisko regulējumu attiecībā uz nepilngadīga bērna mantojumu gadījumā, kad bērna vecākam atņemtas aizgādības tiesības.³³ Grozījumu pamatā bija prakses gadījums, kad vecāki, kuriem jau kopš bērna mazotnes bija atņemtas aizgādības tiesības, pieteicās uz bērna mantojumu. Tā kā aizgādības tiesību atņemšana nepārtrauc radniecību, kas ir par pamatu likumiskajai mantošanai, vecāki, kuri, piemēram, ir apdraudējuši bērna veselību vai pat dzīvību, varēja saņemt mirušā bērna mantojumu. Secināms, ka šāda mantojuma atraušanas pamata iekļaušana CL aizstāv bērna intereses un novērš iespējami netaisnīgu ģimenes un mantojuma tiesību savstarpējo rezultātu.

Jāņem vērā, ka CL 824. panta otrā daļa nosaka: “Mantojumu vai legātu nezaudē tas, kam mantojuma atstājējs piedēvis.” Tātad normatīvais regulējums paredz iespēju necienīgam mantiniekam tomēr saņemt mantojumu, ja ir pierādāma mantojuma atstājēja piedošana.³⁴ Skaidrots, ka par piedošanu var liecināt “mantojuma atstājēja testaments, kas taisīts par labu necienīgajam, ja testamenta taisīšanas laikā mantojuma atstājējam bija zināms par mantinieka vai legatāra necienību”.³⁵ Tomēr mantojuma atstājēja “piedošana” nebūtu attiecināma uz visiem mantojuma atraušanas tiesiskajiem pamatiem, jo apšaubāma CL 824. panta otrās daļas piemērošana attiecībā uz CL 824. panta pirmās daļas 1., 6. un 7. punktu.

³⁰ Gencs Z., 2012, 364. lpp.; Krauze R., Gencs Z., 1997, 379. lpp.

³¹ Rīgas apgabaltiesas 17.11.2015. spriedums lietā Nr. C04199313. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/249294.pdf> [aplūkots 18.02.2024.].

³² Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 08.05.2014. [aplūkots 04.02.2024.].

³³ Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=411/Lp11> [aplūkots 05.02.2024.].

³⁴ Sk. Senāta sprieduma lietā Nr. SKC-[B]/2015 13.4. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba> [aplūkots 19.02.2024.].

³⁵ Gencs Z., 2002, 324. lpp.

2. Procesuālā kārtība un termiņi

Atbilstoši CL 826. panta pirmajai daļai atraut mantojumu necienības dēļ var vienīgi prasības ceļā. Tātad ir jāvērsas tiesā, iesniedzot prasību pret necienīgo personu, lūdzot tiesu atzīt atbildētāju par necienīgu mantinieku un atraut viņam mantojumu, pamatojoties uz kādu no CL 824. panta pirmajā daļā norādītajiem pamatiem, kā arī lūdzot atzīt par spēkā neesošu necienīgajam mantiniekam izsniegto mantojuma apliecību.³⁶ Tiesu prakse apliecina, ka vienkārša iebildumu izteikšana par mantinieka necienību mantot bez attiecīgas prasības celšanas, lūgumu pieteikšanas un pierādījumu iesniegšanas tiesā nav pamats mantojuma atrašanai.³⁷

Būtiski, ka CL 826. panta otrā daļa paredz noteiktu subjektu loku, kuri tiesīgi celt šādu prasību. Proti, šo prasību var celt tikai tā persona, kurai pāriet mantojums pēc tā atrašanas (CL 827. pants), tātad ne jebkurš mantinieks, bet tikai tas, kuram pēc mantojuma atrašanas piekrīstu mantojums, vai prokurors, bet tikai CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos.³⁸ Pausts, ka CL 826. panta otrā daļa kā speciāla likuma norma dod tiesības prokuroram celt prasību par mantojuma atrašanu neatkarīgi no Civilprocesa likuma 90. pantā³⁹ norādītajiem apstākļiem.⁴⁰

Aplūkojot tiesu praksi, rosināms prokurorus biežāk izmantot šādas tiesības. Ir situācijas, kad iespējamie mantinieki nerealizē savas tiesības celt prasību tiesā pret necienīgo mantinieku, jo tā ir tiesība, ne pienākums,⁴¹ vai mantojuma lietā citu mantinieku, kas varētu realizēt šīs tiesības, nemaz nav, tad vismaz prokurors CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos var celt šādu prasību. Turklāt gadījumā, kad bez necienīgā mantinieka citu mantinieku nav, mantojums atzīstams par bezmantinieka mantu,⁴² kas piekrīt valstij vai pašvaldībai (sk. CL 416. pantu), un tādējādi mantojuma atrašana necienīgam mantiniekam ne tikai nodrošinātu taisnīgumu, bet arī nestu finansiālu labumu sabiedrībai.

Pamatojoties uz CL 826. panta trešo daļu, prasību par mantojuma atrašanu necienības dēļ var celt 685. un 686. pantā norādītajos termiņos. Tātad ir piemērojams mantojuma prasībai noteiktais piecu gadu noilgums. Atzīts, ka prasība par mantojuma atrašanu necienības dēļ arī ir mantojuma prasība, kas gan personai, kurai pārietu mantojums pēc tā atrašanas, gan prokuroram CL 824. panta pirmās

³⁶ Sk. Notariāta likums: LV likums. 284. un 316. pants. Pieņemts 01.06.1993.; Civilprocesa likums: LV likums. 178. panta trešā daļa. Pieņemts 14.10.1998. [aplūkots 19.02.2024.].

³⁷ Rīgas apgabaltiesas 29.11.2017. spriedums lietā Nr. C04426711; Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 10.12.2015. spriedums lietā Nr. C32240714. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 18.02.2024.].

³⁸ Cēsu rajona tiesas 28.07.2016. spriedums lietā Nr. C11076716. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/277054.pdf> [aplūkots 17.02.2024.].

³⁹ Sk. Torgāns K. Komentārs Civilprocesa likuma 90. pantam. Grām.: Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 319.–320. lpp.

⁴⁰ Krauze R., Gencs Z., 1997, 381. lpp.

⁴¹ Likumprojekta “Grozījumi Civillikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=411/Lp11> [aplūkots 05.02.2024.].

⁴² Senāta 30.05.2019. spriedums lietā Nr. SKC-178/2019, 7.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 19.02.2024.].

daļas 1. un 8. punkta gadījumos jāceļ mantojuma prasības termiņos.⁴³ Tāpēc uz prasību par mantojuma atrašanu nav attiecināms vispārējais desmit gadu noilguma termiņš, bet gan speciālais – prasība jāceļ piecu gadu laikā no dienas, kad radusies tiesība šo prasību celt (CL 685. pants), vai no dienas, kad kļuvis zināms par šādu tiesību, ja nav konstatējama personas vaina nezinašanās par attiecīgas prasības celšanu (CL 686. pants).⁴⁴

3. Mantojuma atrašanas sekas

Ja mantojums atrauts necienības dēļ, tad uzskatāms, ka necienīgais mantinieks ir atkritis (CL 406. panta trešā daļa), un atbilstoši CL 827. pantam “viņa vietā, ja par to nav nekādu sevišķu noteikumu, iestājas tas, kas aicināts mantot kopā ar atkritušo vai tieši pēc viņa, vienalga, vai tas būtu substitūts, vai līdzmantinieks, vai arī tuvākais likumiskais mantinieks”. Piemēram, ja par necienīgu atzīts testamentārais mantinieks, tad viņa vietā stāsies substitūts vai pēcmantinieks, ja tāds iecelts, vai testamentārie līdzmantinieki, kas aicināti mantot visu mantojumu, testamentā nenosakot viņu daļas. Ja minēto subjektu nav, tad testaments nav spēkā no tā taisīšanas brīža un iestājas likumiskā mantošana.⁴⁵

Pamatojoties uz CL 828. pantu, tai personai, kas iestājas necienīgā vietā, jāizpilda tas viss, kas bijis uzlikts necienīgajam mantiniekam (jāizpilda legāti, jāuzņemas mantojuma parādi utt.). Tomēr šī tiesību norma jātulko atbilstoši reālajai situācijai un jāvērtē, vai mantojuma atstājēja konkrētais uzlikums vēl ir izpildāms (piemēram, attiecībā uz mantojuma atstājēja apbedīšanu vai aizbildņa pienākuma veikšanu).⁴⁶ Saskaņā ar CL 829. pantu, ja necienīgais jau ieguvis un saņēmis to, kas viņam piešķirts, tad viņam tas jānodod ar visiem augļiem un pieaugumiem tam, kas iestājas viņa vietā. Turklāt, ja necienīgais cietis zaudējumus sakarā ar mantojuma pieņemšanu, tad viņš nevar prasīt agrākā stāvokļa atjaunošanu.

Kopsavilkums

1. Mantojuma atrašana necienīgām personām jānošķir no atstumšanas no mantojuma – atstumt no mantojuma var tikai likumiskos mantiniekus vai neatņemamās daļas tiesīgos, un to var izdarīt vienīgi pats mantojuma atstājējs savas dzīves laikā, taisot testamentu, savukārt atraut mantojumu necienīgam likumiskajam, testamentārajam vai līgumiskajam mantiniekam, kā arī legatāram vai neatņemamās daļas tiesīgajam var tikai pēc mantojuma atstājēja nāves prasības kārtībā, turklāt atraut mantojumu ir iespējams pat tad, ja necienīgais to jau ir ieguvis.
2. Vienkārša iebildumu izteikšana par personas necienību mantot bez attiecīgas prasības celšanas, lūgumu pieteikšanas un pierādījumu iesniegšanas tiesā nav

⁴³ Krauze R., Gencs Z., 1997, 217. lpp.; Gencs Z., 2012, 62. lpp.

⁴⁴ Senāta 28.02.2014. spriedums lietā Nr. SKC-114/2014, 11.2. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 19.02.2024.].

⁴⁵ Krauze R., Gencs Z., 1997, 381. lpp.

⁴⁶ Gencs Z., 2012, 369.–370. lpp.

pamats mantojuma atraušanai, tāpēc personai, kurai pārietu mantojums pēc tā atraušanas, vai CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos prokuroram mantojuma prasības termiņa ietvaros, t. i., piecu gadu laikā, tiesā ir jāceļ prasība pret necienīgo personu, lūdzot tiesu atzīt atbildētāju par necienīgu mantinieku vai legatāru, atraut viņam mantojumu vai legātu, pamatojoties uz kādu no CL 824. panta pirmajā daļā norādītajiem pamatiem, un atzīt par spēkā neesošu necienīgajam izsniegto mantojuma apliecību.

3. Aicināms prokurorus biežāk izmantot CL 826. panta otrajā daļā paredzētās tiesības – celt tiesā prasību par mantojuma atraušanu necienības dēļ, jo praksē ir gadījumi, kad iespējamie mantinieki nerealizē šīs tiesības vai mantojuma lietā citu mantinieku nav, tad vismaz prokurors CL 824. panta pirmās daļas 1. un 8. punkta gadījumos varētu celt šādu prasību, turklāt situācijās, kad bez necienīgā mantinieka citu mantinieku nav, mantojums atzīstams par bezmantinieka mantu, kas piekrīt valstij vai pašvaldībai, līdz ar to mantojuma atraušana necienīgam mantiniekam ne tikai nodrošinātu taisnīgumu, bet arī nestu finansiālu labumu sabiedrībai.

KREDITORA UN KAPITĀLSABIEDRĪBAS DALĪBNIKĀ TIESĪBAS PĒC MANTAS PĀRDOŠANAS PLĀNA FAKTISKĀS IZPILDES MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

RIGHTS OF CREDITOR AND CAPITAL COMPANY SHAREHOLDER IN INSOLVENCY PROCEEDINGS FOLLOWING THE ACTUAL EXECUTION OF ASSET SALE PLAN

Gaidis Bērziņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The article provides an assessment whether restricting the rights of the creditor and shareholder after the actual execution of the plan for the sale of property in insolvency proceedings is consistent with the purpose of insolvency proceedings.

Atslēgvārdi: kreditora tiesības pēc mantas pārdošanas plāna izpildes, dalībnieka tiesības pēc mantas pārdošanas plāna izpildes, maksātnespējas procesa mērķis, tiesību ierobežojumi maksātnespējas procesā, maksātnespējas tiesību principi

Keywords: rights of a creditor after execution of the plan for the sale of property, rights of a shareholder after execution of the plan for the sale of property, purpose of insolvency proceedings, limitation of rights in insolvency proceedings, principles of insolvency law

Ievads

Autors darbā vērtē kreditora un kapitālsabiedrības dalībnieka tiesības¹ pēc mantas pārdošanas plāna faktiskās izpildes, īpašu uzmanību pievēršot Maksātnespējas likumā tieši neregulētajam jautājumam par rīcību ar parādnieka mantu pēc tam, kad maksātnespējas procesā ir segtas maksātnespējas procesa izmaksas, kā arī pieteiktie un atzītie kreditoru prasījumi. Darbā ir veikta maksātnespējas procesa mērķa, tiesību principu un analogijas piemērošanas izvērtēšana atklāta likuma roba novēršanai.

---

¹ Šā raksta ietvaros SIA dalībnieka un kapitāla daļu īpašnieka statuss netiek nošķirts.

1. Kreditora intereses un tiesības

Maksātnespējas likuma 4. panta pirmā daļa noteic, ka juridiskās personas maksātnespējas process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura ietvaros no parādnieka mantas tiek segti kreditoru prasījumi, lai veicinātu parādnieka saistību izpildi. Parādnieka mantas uzskaitījums ir dots Maksātnespējas likuma 92. pantā. Skaidrības labad norādāms, ka par parādnieka mantu būtu uzskatāmas arī prasījuma tiesības. Savukārt no minētās normas izriet, ka parādnieka mantas pārdošana, īstenojot mantas pārdošanas plānu, ir veids, kā iegūt naudas līdzekļus kreditoru prasījumu apmierināšanai un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai.

Lai maksimāli sasniegtu juridiskās personas maksātnespējas procesa mērķi – kreditoru prasījumu apmierināšanu un arī maksātnespējas procesa izmaksu segšanu –, administratoram, ievērojot Maksātnespējas likumā noteiktos principus², ir jāveic viss konkrētajā situācijā iespējamais, rīkojoties kā krietnam un rūpīgam saimniekam (Maksātnespējas likuma 63. panta pirmās daļas 2. punkts un Komerclikuma 169. panta pirmā daļa), tajā skaitā pieņemot saimnieciski izdevīgākos lēmumus ne tikai pret kreditoriem, bet arī pret parādnieka dalībniekiem, nepieļaujot zaudējumu nodarīšanu tiem.

Maksātnespējas likumā administratoram paredzētas plašas pilnvaras, tostarp pilnvaras pārņemt parādnieka mantu un rīkoties ar to, pieņemt lēmumus, kas ietekmē kreditoru intereses, kā arī kļūt par maksātnespējīgā komersanta vienīgo likumīgo pārstāvi, kam gluži kā komersanta pārvaldes institūcijai ir jāvērtē, kuru no procesa mērķiem sasniegt ir reālāk un kādas darbības ir efektīvākas, lai šo mērķi sasniegtu.³ Līdz ar to parādnieka maksātnespējas procesā administrators ir tā persona, kas nepastarpināti īsteno kreditoru kopuma intereses, kuras vērstas uz maksimālu parādnieka saistību izpildi, kas arī ir galvenais juridiskās personas maksātnespējas procesa mērķis. Attiecīgi: ja administratora rīcībā nonāk informācija, kas būtiski maina sākotnēji pieņemtā lēmuma lietderību, un tā īstenošanas gadījumā tiktu būtiski aizskartas kreditoru intereses, tad šāda lēmuma izpildi ir pieļaujams apturēt.⁴ Minētais ir attiecināms uz situāciju, kad mantas pārdošanas plāns faktiski ir izpildīts – administratora rīcībā ir pietiekami naudas līdzekļi visu pieteikto un atzīto⁵ kreditoru prasījumu segšanai –, un līdz ar to mantas pārdošanas plāna izpildes turpināšana vairs neatbilst Maksātnespējas likuma mērķim.

Tieši ar administratora efektīvu darbību kopumu primāri būtu jāsasniedz Maksātnespējas likuma 4. panta pirmajā daļā noteiktais juridiskās personas maksātnespējas procesa mērķis, attiecīgi šādā situācijā sagatavojot maksātnespējas procesa izmaksu sarakstu un kreditoru prasījumu segšanas plānu, kā arī to izpildot. Grūti iedomāties, ar kādu mērķi administratoram būtu jātur nenosakāmu laika periodu parādnieka kontā naudas līdzekļi, ja tie ir pietiekami visu kreditoru prasījumu

² Maksātnespējas likums: LV likums. 6. pants. Pieņemts 26.07.2010. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/214590-maksatnespejas-likums> [aplūkots 10.03.2024.].

³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 21.06.2018. spriedums lietā Nr. SKC 193-2018 [aplūkots 10.03.2024.].

⁴ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas, 2020.12.–2021.06., 18. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/media/1680/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.].

⁵ Maksātnespējas likums: LV likums. 73. pants. Pieņemts 26.07.2010. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/214590-maksatnespejas-likums> [aplūkots 10.03.2024.].

apmierināšanai un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai, faktiski ierobežojot kreditora pamattiesības uz īpašumu⁶ un pakļaujot kreditorus zaudējumu rašanās riskam. Kā zināms, likumdevējam parasti ir konkrēti mērķi, kurus tas vēlas sasniegt ar tiesību normā noteikto pamattiesību ierobežojumu.⁷ Maksātnespējas likumā nav atrodams neviens mērķis, kas ierobežotu kreditora tiesības saņemt savus naudas līdzekļus, īpaši situācijā, kad administratora rīcībā ir pietiekami naudas līdzekļi visu kreditoru prasījumu segšanai.

Administrators ir savas jomas speciālists, kas ieguvis juridisko izglītību, noklausījis apmācību kursu un nokārtojis administratora eksāmenu. Ievērojot Maksātnespējas likumā uzliktos pienākumus, administratoram jābūt kompetentam izvērtēt⁸ parādnieka rīcībā esošo naudas līdzekļu pietiekamību visu kreditoru prasījumu un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai.

Likumsakarīgi rodas jautājums par iespējamo tālāko rīcību ar atlikušo parādnieka mantu, ja tāda ir. Lai rastu atbildi uz to, būtu izvērtējami visi iespējamie rīcības scenāriji. Iespējams, ka atsevišķi jomas pārzinātāji uzreiz norādīs, ka izmaksas kreditoriem varētu sākt tikai pēc parādnieka mantas pārdošanas plāna izpildes⁹. Taču, kā jau norādīts iepriekš, parādnieka mantas pārdošanas plāna izpilde ir saistāma ar Maksātnespējas likumā noteiktā mērķa sasniegšanu un nevar kļūt par administratora pašmērķi, nerēķinoties ar kreditoru tiesībām uz viņu naudas līdzekļiem.

Tieši maksātnespējas procesa mērķa – kreditoru prasījumu pilnīga un nekavējoša apmierināšana – sasaucas ar Maksātnespējas likuma 26. panta otrajā daļā noteikto maksātnespējas procesa efektivitātes nodrošināšanu, kas ir maksātnespējas procesa vadītāja ekskluzīvā kompetencē.¹⁰

Var piekrist viedoklim¹¹, ka Maksātnespējas likums tieši neparedz gadījumu, kad sabiedrības dalībniekiem būtu tiesības paturēt atlikušo mantu pēc visu kreditoru prasījumu un maksātnespējas procesa izmaksu segšanas. Visdrīzāk likumdevējs šādas situācijas praksē nav paredzējis. Tomēr, ja administratora rīcībā ir gan pietiekami naudas līdzekļi visu kreditoru prasījumu segšanai, gan nepārdota parādnieka manta, ir meklējami tiesiski veidi, kā sasniegt Maksātnespējas likuma mērķi un nepieļaut zaudējumu nodarīšanu nedz kreditoriem, nedz parādnieka dalībniekiem.

Administratoram kā savas jomas pārzinātājam pašam ir jāizlemj par pareizo rīcību konkrētā situācijā, attiecīgi¹² iespējams piemērot tiesību analogiju. Tiesību tālāk veidošana ir pieļaujama tad, ja likums uzrāda nepilnību un šī nepilnība nav apzināts likumdevēja lēmums, t. i., šī nepilnība ir pretēja likuma plānam.¹³

⁶ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. 105. pants. Pieņemts 15.02.1922. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 10.03.2024.].

⁷ Sk. <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/pamattiesibu-ierobezojuma-konstitucionalitates-izvertesana-satversmes-tiesas-prakse/> [aplūkots 10.03.2024.].

⁸ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 26.04.2021. lēmums lietā Nr. C30412620, SPC-6/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/7692> [aplūkots 10.03.2024.].

⁹ Maksātnespējas likums: LV likums. 117. panta pirmā daļa. Pieņemts 26.07.2010. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/214590-maksatnespejas-likums> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁰ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas, 2018.12.–2019.06., 36. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/media/577/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.].

¹¹ Maksātnespējas kontroles dienesta 01.03.2024. lēmums Nr. 1-13/2024/8. Nav pieejams.

¹² Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas, 2020.12.–2021.06., 45. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/media/1680/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.].

¹³ Neimanis J., Ievads tiesībās. Rīga: [autora izdevums], 2004, 174. lpp.

No Maksātnespējas likuma 4. panta pirmās daļas un no Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktajiem principiem nepārprotami izriet Maksātnespējas likuma plāns – nepieciešamība ātri un efektīvi veikt kreditoru prasījumu pilnīgu apmierināšanu, nevis formālu un nelietderīgu pieeju, pagarinot maksātnespējas procesu uz nezināmu laiku un liedzot kreditoriem saņemt savu prasījumu apmierināšanu, attiecīgi pakļaujot viņus zaudējumu rašanās riskam.

No Maksātnespējas likuma sistēmas viedokļa ir redzams, ka nav nekāda loģiska skaidrojuma tam, kāpēc administrators neveic izmaksu kreditoriem un nesedz maksātnespējas procesa izmaksas situācijā, kad administrators rīcībā ir pietiekami naudas līdzekļi visu atzīto kreditoru prasījumu un izmaksu segšanai, apzinoties, ka faktiski tiek pārkāpts gan Maksātnespējas likuma 6. panta 6. punktā noteiktais apgrozības ātruma princips (kreditoru naudas līdzekļi neatgriežas komercietiskajā apritē, iespējams, pat spiežot kreditorus aizņemties iesaldētos naudas līdzekļus), gan Maksātnespējas likuma 6. panta 4. punktā noteiktais saistību izpildes princips (proti, administrators nepiemēro tādas pasākumus, kas ļauj saistības, kuras uzņēmiem parādnieks, izpildīt lielākā apmērā). To, ka administratoram ir jāievēro visi Maksātnespējas likuma 6. pantā minētie principi, ir norādījis arī Maksātnespējas kontroles dienests.¹⁴

Maksātnespējas likuma 6. pantā ietvertais maksātnespējas procesa efektivitātes princips noteic, ka maksātnespējas procesā piemērojami tādi pasākumi, kas ļauj ar vismazāko resursu patēriņu vispilnīgāk sasniegt procesa mērķi, savukārt jēdziens “likumīgs” paredz, ka administratoram maksātnespējas procesā jādarbojas ar likumu piešķirto pilnvaru ietvaros, nodrošinot, ka viņa darbības atbilst ne tikai spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem, bet arī tiesību sistēmai kopumā¹⁵ – tātad arī maksātnespējas tiesību sistēmai, kuras primārais mērķis ir ātri un efektīvi apmierināt visus kreditoru prasījumus.

2. Parādnieka dalībnieku intereses un tiesības

Ar īpašumu Satversmes 105. panta izpratnē saprotamas arī līdzdalības tiesības kapitālsabiedrībā, kuras izriet no kapitāla daļām.¹⁶

Latvijas Republikas Satversmes 105. pants, līdzīgi kā Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 1. pants, paredz gan īpašuma tiesību netraucētu īstenošanu, gan arī valsts tiesības sabiedrības interesēs ierobežot īpašuma izmantošanu. Īpašuma tiesības var ierobežot, ja ierobežojumi ir attaisnojami, t. i., ja tie noteikti ar likumu, tiem ir leģitīms mērķis un tie ir samērīgi.¹⁷

Lai pamattiesības ierobežojums būtu attaisnojams, tam ir jākalpo noteiktam leģitīmam mērķim – citu konstitucionāla ranga vērtību aizsardzībai.¹⁸ Leģitīmais

¹⁴ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas, 2021.07.–2021.11., 8. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/media/1968/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁵ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas, 2019.12.–2020.06., 108. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/media/571/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁶ Kalniņš E., Īpašums. Jurista Vārds, Nr. 7 (1221), 15.02.2022.

¹⁷ Satversmes tiesas 20.05.2002. spriedums lietā Nr. 2002-01-03. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁸ Satversmes tiesas 22.12.2005. spriedums lietā Nr. 2005-19-01, 9. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/> [aplūkots 10.03.2024.].

mērķis kapitālsabiedrības dalībnieku tiesību ierobežojumam maksātnespējas procesā primāri ir kreditoru prasījumu apmierināšanas nepieciešamība, kas noteikts Maksātnespējas likuma 1. pantā un 4. panta pirmajā daļā. Pēc tam, kad faktiski izpildīts parādnieka mantas pārdošanas plāns – iegūti pietiekami naudas līdzekļi, ar kuriem ir iespējams apmierināt visus Maksātnespējas likuma 73. panta noteiktajā kārtībā pieņemtos un atzītos kreditoru prasījumus un segt maksātnespējas procesa izmaksas –, leģitīmais mērķis dalībnieku īpašuma tiesību ierobežošanai uz atlikušo mantu zūd.

Neapšaubāmi, ka dalībniekiem publiskā izsolē ir tiesības iegādāties (t. i., nopirkt) atlikušo parādnieka mantu. Taču šo tiesību īstenošanai pēc tam, kad faktiski ir izpildīts mantas pārdošanas plāns (administratora rīcībā ir naudas līdzekļi visu kreditoru prasījumu un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai), nav nedz leģitīma mērķa, nedz loģiska skaidrojuma. Bez tam, lai īstenotu šīs tiesības, dalībniekam jābūt brīviem naudas līdzekļiem, bet, ja tādu nav, tad tādus, iespējams, viņam būtu nepieciešams aizņemties, un tādējādi dalībniekam varētu rasties papildu zaudējumi. Tajā pašā laikā pēc šo naudas līdzekļu saņemšanas administrators tos tāpat, pamatojoties uz Maksātnespējas likuma 118. panta desmito daļu, sadalītu parādnieka dalībniekiem.

Savukārt gadījumā, ja dalībniekiem nebūtu naudas līdzekļu dalībai publiskā izsolē, pastāv iespēja, ka atlikusī manta tiek nopirkta par ātrās realizācijas vērtību, kas, kā novērots, būs daudz zemāka par mantas patieso vērtību, ko varētu iegūt ilgākā laika periodā. Tādējādi varētu izveidoties situācija, ka mantas ieguvējam būtu iespēja gūt labumu uz dalībnieku īpašuma tiesību rēķina, nodarot tiem zaudējumus – samazinot tiem pienākošos mantu.

Arī maksātnespējas procesa turpināšana, lai šādā situācijā pārdotu atlikušo mantu, varētu radīt maksātnespējas procesa papildu izmaksas, tādējādi bez leģitīma mērķa samazinot dalībniekiem piekritošās mantas daļu.

Civillikuma 927. pants arī noteic, ka īpašums dod tiesības iegūt no īpašumā esošās lietas visus iespējamus labumus – šajā gadījumā labumus no parādnieka atlikušās mantas sadales atbilstoši īpašumā esošo kapitāla daļu proporcijai. Un tas apstāklis, ka Maksātnespējas likumā nav tieši atrunāta rīcība ar atlikušo mantu situācijā, kad faktiski ir izpildīts mantas pārdošanas plāns (administratora rīcībā ir naudas līdzekļi visu kreditoru prasījumu un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai), nedod pamatu bez leģitīma mērķa un nesamērīgi ierobežot Civillikuma 927. pantā noteiktās kapitāla daļu īpašnieku tiesības.

Rīcība ar kapitālsabiedrības mantu tās likvidācijas gadījumā ir atrunāta gan Komerclikuma 112. panta pirmajā daļā, gan Komerclikuma 186. panta trešajā daļā. Minētās normas nosaka dalībniekam tiesības piedalīties mantas sadalē atbilstoši (proporcionāli) kapitāla daļu sadalījumam pēc parādu nokārtošanas, t. i., visu izmaksu un kreditoru prasījumu apmierināšanas. Attiecīgās normas tieši piemērojamas Komerclikumā atrunātajos kapitālsabiedrības likvidācijas gadījumos. Normu faktiskais sastāvs nosaka (un reizē arī aizsargā) dalībnieka tiesības kapitālsabiedrības likvidācijas gadījumā.

Pēc kreditoru prasījumu un maksātnespējas procesa izmaksu segšanas maksātnespējas process beidzas ar kapitālsabiedrības likvidāciju – tā tiek izslēgta no komercreģistra. Līdz ar to ir saskatāmas līdzības maksātnespējas procesā un likvidācijas procesā.

No vairākām “līdzīgus” faktiskos sastāvus regulējošām normām iespējams izsecināt vispārīgu tiesību principu, kas aptver gan likumā noregulētos sastāvus, gan arī

tieši nenoregulēto faktisko sastāvu¹⁹. Tādējādi ar analogiju kā atklāta likuma roba novēršanas paņēmieni ir iespējama gan Komerclikuma 112. panta pirmajā daļā, gan Komerclikuma 186. panta trešajā daļā noteiktā tiesiskā regulējuma (tiesisko seku) “pārnešana” uz Maksātnespējas likumā nenoregulētu, bet tiem “līdzīgu” tiesisko sastāvu.²⁰

Administratoram nav tiesisku instrumentu, lai piespiestu dalībniekus pārņemt palikušo parādnieka mantu, tomēr attiecīga piedāvājuma atteikums jau būtu atzīstams par pašu dalībnieku izvēles tiesībām, kas ļautu administratoram bez tiesiskiem šķēršļiem parādnieka mantu pārdot izolē, pēc tam attiecīgi sadalot naudas līdzekļus.

Kopsavilkums

1. Parādnieka mantas pārdošana, īstenojot mantas pārdošanas plānu, ir veids, kā iegūt naudas līdzekļus kreditoru prasījumu apmierināšanai un maksātnespējas procesa izmaksu segšanai, lai sasniegtu Maksātnespējas likuma mērķi.
2. Pēc tam, kad faktiski izpildīts parādnieka mantas pārdošanas plāns – iegūti pietiekami naudas līdzekļi, ar kuriem ir iespējams apmierināt visus Maksātnespējas likuma 73. panta noteiktajā kārtībā pieteiktos un atzītos kreditoru prasījumus un segt maksātnespējas procesa izmaksas –, administratora pienākums ir rīkoties atbilstoši Maksātnespējas likuma mērķim un principiem. Šādā situācijā zūd leģitīmais mērķis dalībnieku īpašuma tiesību ierobežošanai uz atlikušo mantu.
3. Ar tiesību analogiju kā atklāta likuma roba novēršanas paņēmieni ir iespējama gan Komerclikuma 112. panta pirmajā daļā, gan Komerclikuma 186. panta trešajā daļā noteiktā tiesiskā regulējuma (tiesisko seku) “pārnešana” uz Maksātnespējas likumā nenoregulētu, bet tiem “līdzīgu” tiesisko sastāvu. Tas gan neliedz likumdevējam nākotnē dalībnieku tiesību nodrošināšanai līdzīgu regulējumu iekļaut arī Maksātnespējas likumā.

---

¹⁹ Neimanis J., 178. lpp.

²⁰ Turpat.

KOPĪPAŠUMA IZBEIGŠANAS CIVILPROCESUĀLĀ KĀRTĪBA

CIVIL PROCEEDINGS FOR DIVISION OF JOINT PROPERTY OWNERSHIP

Ieva Čudina, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The rules on the termination of the joint property should be sufficiently clearly enshrined in the legal framework to ensure that each co-owner is able to ascertain the civil procedural steps to be taken to terminate the joint property. The current civil procedural legal framework is incomplete. The Civil Law of the Republic of Latvia determines that each joint owner may at any time require a division of joint property. However, the Civil Procedure Law of the Republic of Latvia does not regulate the procedure for submitting a claim for division of joint property ownership. The aim of the current study is to examine the scope of civil proceedings for division of joint property ownership, ascertain the limits of the claim, to explore how the concept of *actio duplex* works, and to establish the options available for court in solving the case.

Atslēgvārdi: civilprocess, prasība, kopīpašums, divpusēja prasība, prasības robežas

Keywords: Civil procedure, claim, joint property, *actio duplex*, limits of the claim

Ievads

Kopīpašuma izbeigšana skar būtiskas indivīda tiesības uz īpašumu, t. i., kopīpašums aprobežo īpašuma tiesības un kopīpašuma izbeigšanas rezultātā var tikt izbeigtas kopīpašnieka īpašuma tiesības, ko aizsargā Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 105. pants.

Minētais norāda, ka kopīpašuma izbeigšanas regulējumam ir jābūt nostiprinātam tiesiskajā regulējumā tik skaidri, lai katram kopīpašniekam būtu iespēja noskaidrot, kādas darbības veicamas kopīpašuma izbeigšanas uzsākšanai un kādas būs kopīpašuma izbeigšanas sekas.

Šobrīd, novērtējot un kopīpašuma izbeigšanu attiecināmo tiesisko regulējumu, secināms, ka Latvijas Republikas Civillikumā² (turpmāk – Civillikums) to regulē vien 1074. pants un 1075. pants. Savukārt Latvijas Republikas Civilprocesa likums³

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums [01.01.2019. red.]. Latvijas Vēstnesis, Nr. 43, 01.07.1993.

² Civillikums: Latvijas Republikas likums [10.10.2023. red.]. Valdības Vēstnesis, Nr. 41, 20.02.1937.

³ Civilprocesa likums: LV likums [01.03.2024. red.]. Latvijas Vēstnesis, Nr. 326/330, 03.11.1998.

(turpmāk – Civilprocesa likums) neregulē kopīpašuma izbeigšanas strīdu izšķiršanu, un uz šo lietu kategoriju ir attiecināmi Civilprocesa likuma vispārīgie noteikumi.

Analizējot tiesu praksi, autore ir konstatējusi, ka pastāv zināmas pretrunas starp Civillikumā un Civilprocesa likumā nostiprināto regulējumu.

Līdz ar to darba mērķis ir akcentēt kopīpašuma izbeigšanas spēkā esošā tiesiskā regulējuma praktiskās piemērojamības problemātiku.

1. Kopīpašuma izbeigšanas regulējums materiālajās tiesību normās un tā piemērošana

Tas, ka tiesa ir tā, kas strīda gadījumā veic kopīpašuma izbeigšanas izvēli, bija noteikts jau Vietējo likumu kopojumā, 941. pantā, paredzot: ja 940. pantā norādītā dalīšanas gadījumā kopīpašnieki nevar vienoties par tās veidu, tad tiesa, raugoties pēc dalāmā priekšmeta īpašībām un lietas apstākļiem, vai nu piespriež katram no kopīpašniekiem ķermeniskas daļas, uzliekot, kad vajadzīgs, vienai daļai zināmus servitūtus par labu otra daļai, vai atdod visu lietu vienam no kopīpašniekiem, ar pienākumu samaksāt pārējiem viņu daļas naudā, vai noteic lietu pārdot, izdalot ieņemto naudu kopīpašnieku starpā, vai arī izšķir jautājumu ar lozi, it īpaši tad, kad jāizšķir, kam no kopīpašniekiem paturēt sev pašu lietu un kas no viņiem apmierināms ar naudu.⁴ Šāds tiesai noteikts pienākums pārņemts arī 1937. gada Civillikumā.

Civillikuma 1075. pants līdz 2022. gada 30. aprīlim noteica: ja 1074. pantā norādītā dalīšanas gadījumā kopīpašnieki nevar vienoties par tās veidu, tad tiesa, raugoties pēc dalāmā priekšmeta īpašībām un lietas apstākļiem, vai nu piespriež katram no kopīpašniekiem reālas daļas, uzliekot, kad vajadzīgs, viena daļai zināmus servitūtus par labu otra daļai, vai atdod visu lietu vienam kopīpašniekam ar pienākumu samaksāt pārējiem viņu daļas naudā, vai noteic lietu pārdot, izdalot ieņemto naudu kopīpašnieku starpā, vai arī izšķir jautājumu ar lozi, it īpaši tad, kad jāizšķir, kam no kopīpašniekiem paturēt sev pašu lietu un kas no viņiem apmierināms ar naudu.

No 2022. gada 1. maija Civillikuma 1075. pants ir papildināts ar jauniem kopīpašuma izbeigšanas veidiem, paredzot: ja 1074. panta pirmajā daļā norādītās dalīšanas gadījumā kopīpašnieki nevar vienoties par tās veidu, tiesa, raugoties pēc dalāmā priekšmeta īpašībām un lietas apstākļiem: 1) piespriež katram no kopīpašniekiem reālas daļas, uzliekot, kad vajadzīgs, viena daļai zināmus servitūtus par labu otra daļai; 2) atdod visu lietu vai daļu vienam vai vairākiem kopīpašniekiem ar pienākumu atlīdzināt daļu naudā; 3) noteic lietu vai daļu pārdot; 4) izšķir jautājumu ar lozi, it īpaši tad, kad jāizšķir, kuram no kopīpašniekiem paturēt sev pašu lietu vai daļu un kurš no viņiem apmierināms ar naudu; 5) noteic sadalīt dzīvokļu īpašumos nekustamo īpašumu, kurā ietilpst ēka ar dzīvojamām telpām. Ja kopīpašums ir nekustams īpašums, kurā ietilpst ēka ar dzīvojamām telpām, un nav iespējams piespriezt katram no kopīpašniekiem reālas daļas, tiesa pēc iespējas nosaka nekustamā īpašuma sadali dzīvokļu īpašumos. Tiesa var noteikt arī citu kopīpašuma sadales veidu, ja tas vairāk atbilst kopīpašnieku interesēm vai ir citādi piemērotāks, raugoties pēc

⁴ Būmanis A., Ēlerss H., Lauva J. Civillikumi (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa), tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim, ar dažādiem paskaidrojumiem. Rīga: Valters un Rapa, 1935, 143.–144. lpp.

lietas apstākļiem. Tiesa lemj par kopīpašuma daļas atsavināšanu iepretim visas lietas atsavināšanai gadījumos, kad šāds dalīšanas veids, pēc taisnības apziņas un ņemot vērā vispārīgos tiesību principus, ir vispiemērotākais. Ja tiesa nosaka lietas vai daļas pārdošanu izsolē un lietu vai daļu vēlas iegūt vairāki kopīpašnieki, tiesa nosaka to pārdot izsolē kopīpašnieku starpā (slēgtā izsolē).

Minētie materiālo tiesību normu grozījumi ir veicinājuši kopīpašuma izbeigšanas veidu izvēles daudzveidību. Taču tāpat kā iepriekš ir saglabāts regulējums, ka tiesa izvēlas kopīpašuma izbeigšanas veidu.

Šāda izpratne, ka tiesa izvēlas kopīpašuma izbeigšanas veidu, tieši izteikta arī likumdošanas materiālos, piemēram, raksturojot Civillikuma 1075. panta ceturtnās daļas mērķi un būtību, norādīts: ja kopīpašuma dalīšanas lietā kopīpašumā esošo lietu vai tās daļu vēlas iegūt vairāki kopīpašnieki un tiesa, izvērtējot 1075. panta pirmajā daļā minētos dalīšanas veidus, secina, ka piemērojams 1075. panta pirmās daļas 3. punkts – lieta vai daļa pārdodama, turklāt tieši izsolē –, tad vispirms tiek rikota slēgtā izsole – kopīpašnieku starpā.⁵

Šī likumā ietvertā norāde ir pārņemta arī tiesību doktrīnā, uzsverot tiesas pienākumu, izvērtējot dalāmā priekšmeta īpašības un lietas apstākļus, noteikt kopīpašuma izbeigšanas veidu.

Turklāt tiesību doktrīnā noteikts: ja kopīpašnieki nevar vienoties par dalīšanas veidu, katrs kopīpašnieks ir tiesīgs celt prasību tiesā pret pārējiem kopīpašniekiem par kopīpašuma dalīšanu. Minētā prasība ir divpusēja (*actio duplex*). Tas nozīmē, ka, pirmkārt, šādas prasības izskatīšana nevar beigties ar prasības noraidīšanu. Otrkārt, visu lietas dalībnieku tiesiskais stāvoklis pēc būtības ir vienāds. Tāpēc tiesa var piespriest kādu izpildījumu par labu otrai pusei ne tikai no atbildētāja, bet arī no paša prasītāja, turklāt nav nepieciešams, lai atbildētājs būtu cēlis attiecīgu pretprasību.⁶

Atbilstoši materiālajā tiesību normā noteiktajam un tiesību doktrīnā nostiprinātajam arī tiesu prakse secīgi paredz, ka tiesa ir atbildīga par kopīpašuma izbeigšanas veida noteikšanu.

Tā Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2021. gada 8. jūnija spriedumā lietā Nr. C30434016, SKC-542/2021⁷ norādīts, ka, tā kā strīda priekšmets ir viens – kopīpašuma izbeigšana –, uz ko arī vērsts prasītāja izvirzītais prasījums, tad jautājums par kopīpašuma sadales veidu atbilstoši Civillikuma 1075. pantam ir tiesas kompetencē un par patstāvīgu prasījumu nav uzskatāms. Tādējādi pretprasība par to pašu prasības priekšmetu ir pieņemta nepamatoti.

Paturpinot iepriekš norādīto, tiesu praksē arī uzsvērts tieši uz tiesas prekluzīvām tiesībām brīvi izvēlēties kopīpašuma izbeigšanas variantu.

Senāts 2022. gada 3. februāra spriedumā lietā Nr. C33327619, SKC-53/2022⁸ norādījis: ja kopīpašnieki nevar vienoties par sadales veidu, tiesa var izvēlēties jebkuru

⁵ Sk. Tieslietu ministrijas 11.01.2022. vēstuli Nr. 1-11/106 "Par priekšlikumiem likumprojektam "Grozījumi Civillikumā" (Nr. 906/Lp13) pirms trešā lasījuma". Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/F5B40443C8A2B715C22587C7004F1D11?OpenDocument> [aplūkots 18.03.2024.].

⁶ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2002, 276.–278. lpp.

⁷ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 08.06.2021. spriedums lietā Nr. C30434016, SKC-542/2021.

⁸ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 03.02.2022. spriedums lietā Nr. C33327619, SKC-53/2022.

no tiem, kas visvairāk atbilst konkrētajai situācijai, dalījuma iespējamībai, tostarp ņemot vērā dalāmā objekta saimniecisko nozīmi un tā īpašības, kā arī kopīpašnieku savstarpējās attiecības un intereses.

Tāpat, atsaucoties uz tiesību doktrīnas atziņām, Senāts arī izskaidrojis, ka tiesai, izraugoties konkrētu dališanas veidu, jāņem vērā pašu kopīpašnieku vēlmes (sk., piemēram, Senāta 28.10.2016. sprieduma lietā Nr. C04224109, SKC-415/2016 10. punktu; 12.05.2010. sprieduma lietā Nr. C20070907, SKC-122/2010 9. punktu). Turklāt tiesai ir pienākums apspriest visus kopīpašnieku ierosinātos kopīpašuma sadalīšanas veidus, kā arī ierosinātā viena sadalīšanas veida vairākus variantus (sk. Senāta 2018. gada sprieduma lietā Nr. SKC-[A]/2018 11.4. punktu).⁹

Tāpat Senāts norādījis, ka, regulējot tiesas kompetenci kopīpašnieku strīdā par kopīpašuma izbeigšanu ar dališanu, Civillikuma 1075. panta pirmajā daļā ir ietverts pilnvarojums tiesai pēc sava ieskata (sk. Civillikuma 5. pantu) izraudzīties to dališanas veidu, kas, ņemot vērā visus lietas apstākļus, ir vispiemērotākais un vistaisnīgākais. (sk. Senāta 03.02.2022. sprieduma lietā Nr. C33327619, SKC-53/2022 9.1. punktu un 07.04.2022. sprieduma lietā Nr. C33571116, SKC-177/2022 9.2. punktu).¹⁰

2. Tiesas tiesību izvēlēties kopīpašuma izbeigšanas veidu praktiskā piemērojamība

Kopīpašuma izbeigšanas prasība ceļama tiesā atbilstoši Civilprocesa likuma vispārīgajiem noteikumiem. Attiecīgi prasības pieteikums iesniedzams, izpildot Civilprocesa likuma 128. un 129. panta prasības.

No minētā izriet, ka prasītājam ir pienākums, jau ceļot prasību tiesā, prasības pieteikumā norādīt apstākļus, ar kuriem prasītājs pamato savu prasījumu, un pierādījumus, kas tos apstiprina (Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 5. punkts); prasītāja prasījumus (Civilprocesa likuma 128. panta otrās daļas 7. punkts); kā arī prasības pieteikumam pievienot dokumentus, kas apstiprina apstākļus, uz kuriem prasījums pamatots (Civilprocesa likuma 129. panta otrās daļas 3. punkts).

Izpildot minētās civilprocesuālās prasības, prasītājam jāizvēlas viens no kopīpašuma izbeigšanas veidiem un attiecīgi prasības pieteikumā jānorāda attiecīgais prasījums un apstākļi, ar kuriem prasītājs pamato savu prasījumu, kā arī jānorāda un attiecīgi jāiesniedz pierādījumi, ar kuriem prasītājs pamato prasības pieteikumā norādītos apstākļus, t. i., tādējādi pierādot, kādēļ kopīpašums ir izbeidzams, piemērojot tieši prasības pieteikumā norādīto kopīpašuma izbeigšanas veidu.

Atbilstoši Civilprocesa likuma 93. panta pirmajai daļai *katrai pusei jāpierāda tie fakti, uz kuriem tā pamato savus prasījumus vai iebildumus. Prasītājam jāpierāda savu prasījumu pamatotība. Atbildētājam jāpierāda savu iebildumu pamatotība.*

Atbilstoši Civilprocesa likuma 192. pantam, kas regulē prasījuma robežu ievērošanu, tiesa taista spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas.

⁹ Sk. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 26.02.2024. spriedumu lietā Nr. C30452321, SKC-102/2024.

¹⁰ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 14.02.2024. spriedums lietā Nr. C68390520, SKC-96/2024.

Līdz ar to atbilstoši civilprocesiālajam regulējumam tiesai pienāktos vērtēt tikai prasītāja norādītā kopīpašuma izbeigšanas veidu, kura pamatotību pierādīt ir prasītāja pienākums.

Taču patlaban materiālās tiesību normas, tiesību doktrīna un tiesu prakse paredz tiesas pienākumu izvēlēties kopīpašuma izbeigšanas veidu, un tāpēc lietās par kopīpašuma izbeigšanu tiesas vērtē arī pārējo kopīpašuma izbeigšanas veidu piemērojamību, lai gan prasības pieteikumā šāds prasījums nav ietverts un nav pamatots ar pierādījumiem.

Šādu rīcību par pareizu atzinis arī Senāts, norādot: ja tiesa uzskata, ka prasītāja piedāvātais kopīpašuma izbeigšanas veids nav taisnīgs, tai ir pienākums pēc savas iniciatīvas izvērtēt arī citus kopīpašuma izbeigšanas variantus.¹¹

Taču šā brīža materiālo tiesību normu un procesuālo tiesību normu pretrunu dēļ kopīpašuma izbeigšanas veida izvēle norit formāli. Civilprocesa likumā ir nostiprināts sacīkstes princips, dispozitivitāte, tiesai izvirzīto prasījumu un to pamatojošo apstākļu pierādīšanas pienākums, kā arī tiesas pienākums ievērot prasījumu robežas. Minēto principu ievērošanu var pilnībā izpildīt, ja tiesai ir izvirzīts konkrēts prasījums, kas pamatots ar apstākļiem un apstiprināts ar pierādījumiem. Savukārt, izpildot Civillikuma 1075. pantā ietvertos norādītos, ka tiesa izvēlas kopīpašuma izbeigšanas veidu, tiesai tiek uzdots izvērtēt arī tos kopīpašuma izbeigšanas veidus, par kuriem nav iesniegts nedz pamatojums, nedz pierādījumi. Minēto apstākļu – pamatojuma un pierādījumu trūkuma – dēļ tiesas kopīpašuma izbeigšanas veida izvēle ir formāla. Tā, piemēram, kopīpašuma izbeigšanas veida izvēle tiek pamatota šādi: panākta pušu vienprātība¹²; neviena no pusēm nav izrādījusi vēlmi paturēt īpašumu sev¹³; par piemērotāko kopīpašuma izbeigšanas veidu tiesa atzina tā atstāšanu prasītājas īpašumā, jo šādu vēlēšanos prasītāja izteikusi prasībā¹⁴; ir piemērots prasītājas lūgtais kopīpašuma dalīšanas veids, atbildētājs viedokli par piemērojamo kopīpašuma dalīšanas veidu lietas iztiesāšanas laikā pēc būtības nav izteicis¹⁵.

Šāds materiālajās tiesību normās uzlikts pienākums tiesai vērtēt tādus kopīpašuma izbeigšanas veidus, par kuriem lietā nav iesniegti pierādījumi, neatbilst procesuālās ekonomijas principam un dispozitivitātei.

Atbilstoši procesuālās ekonomijas principam tiesnesim jāizspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams; procesuālās ekonomijas princips ir vērsts uz lietas izskatīšanas pabeigšanu saprātīgā termiņā; šī principa ietekme ir vērojama procesuālo procedūru skaita un ilguma mazināšanā, izslēdzot no procesuālā regulējuma liekās darbības, kuras laika gaitā ir zaudējušas savu nozīmi procesuālo resursu un izmaksu mazināšanā, ļaujot ietaupīt cilvēkstundas, materiālos un finanšu resursus.¹⁶

¹¹ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 06.10.2022. spriedums lietā Nr. C33272919, SKC-134/2022.

¹² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 27.12.2013. spriedums lietā Nr. C04251507, PAC-0028/2013.

¹³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 20.11.2013. spriedums lietā Nr. C29592312, C-1919/2013.

¹⁴ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 19.11.2013. spriedums lietā Nr. C04358507, PAC-0432/2013.

¹⁵ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 07.04.2022. spriedums lietā Nr. C33571116, SKC-177/2022.

¹⁶ Sk. Ose D. Procesuālās ekonomijas principa un tiesību uz taisnīgu tiesu mijiedarbība. Jurista Vārds, Nr. 39 (1097), 01.10.2019., 8.–11. lpp.

Savukārt dispozitivitāte norāda uz lietas dalībnieka prekluzīvām tiesībām iniciēt tiesvedības procesu, noteikt tā ritējumu un noslēgumu. Attiecīgi, ja prasība celta vispārējā kārtībā, tiesa lemj par to, vai celtā prasība ir pierādīta un apmierināma tajā izteikto prasījumu, faktisko apstākļu un tiesiskā pamatojuma robežās.¹⁷

Līdz ar to secināms, ka šā brīža materiālo tiesību normu regulējuma rezultātā uz prasītāju attiecināmais pierādīšanas pienākums tiek pārņests uz tiesu, no tiesas sagaidot objektīvās izmeklēšanas principa piemērošanai līdzvērtīgu rīcību, kas savukārt ir pretrunā ar procesuālās ekonomijas principu.

3. Kopīpašuma izbeigšanas prasība kā divpusēja prasība

Tiesību doktrīnā ir atzīts, ka prasībai pašai par sevi nav divpusējas prasības juridiskas dabas; šāda daba izriet no veida, kādā prasītājs izvēlēties formulēt tiesai izvirzītos prasījumus, piemēram, prasītājam izvirzot prasījumu par konkrētu mantojuma sadales variantu, celtās prasības raksturs mainās, kā rezultātā atbildētājs var pretprasījumu izvirzīt tikai ar pretprasību.¹⁸ Tāpat arī atzīts: ja abu pušu tiesai izvirzītie prasījumi divpusējas prasības gadījumā ir saskaņoti, tad tie ir saistoši tiesai, bet, ja prasījumi nesakrīt, tad tiesa iegūst plašu rīcības brīvību.¹⁹

No minētā secināms, ka materiālajās tiesībās nostiprinātā prasības divpusējā daba nav absolūta un tās izpausme civilprocesā atkarīga no prasītāja izdarītās izvēles, vai prasību celt, to formulējot kā divpusēju prasību. Attiecīgi tiesas kompetence tiek paplašināta, iezīmējot civilprocesā objektīvās izmeklēšanas principa lomu, tikai tajās prasībās, kurās prasītājs savas pirms prasības celšanas stadijā piederējušās izvēles tiesības nodevis tiesai.²⁰

Novērtējot minēto, kontekstā ar secināto par materiālo tiesību normās un procesuālo tiesību normās pastāvošajām pretrunām ir pamats pārskatīt uzskatu, ka kopīpašuma izbeigšanas prasības būtu atzīstamas par divpusējām prasībām.

Šāda ierosinājuma pamatā ir šā brīža civilprocesuālais regulējums, kas paredz gan pienākumu pierādīt tiesai izvirzītos prasījumus, gan tiesai ievērot prasījuma robežas. Tādējādi tiktu ieviesta procesuālā skaidrība un tiktu ievērota procesuālā ekonomija, gan ieviešot skaidrību par izpildāmajiem pienākumiem, ceļot prasību tiesā, gan skaidrību par sagaidāmo tiesas spriedumu.

Līdz ar kopīpašuma izbeigšanas prasības uzlūkošanu kā divpusēju prasību tiesību doktrīnā ir nostiprināts uzskats, ka kopīpašuma izbeigšanas prasība nav noraidāma.²¹

¹⁷ Sk. Čudina I. Dispozitivitātes principa loma divpusējā prasībā. Grām.: Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojāmība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 174.–179. lpp.

¹⁸ Ammann D. Die Erbteilungsklage im sweizerischen Erbrecht. Zurich: Dike Verlag AG, 2020, S. 286, 306.

¹⁹ Wolf S., Brazerol R., Grundsätze für die Vornahme der Erbteilung durch das Gericht. Pieejams: https://www.ziv.unibe.ch/ueber_uns/personen/personen_abt_prof_wolf/e248082/e762271/e766338/AJP2016Erbteilung_Wolf_Brazerol_ger.pdf [aplūkots 17.03.2024].

²⁰ Čudina I. Divpusēja prasība Latvijas Republikas Civilprocesa likumā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 150.–157. lpp.

²¹ Sk. Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga: TNA, 2002, 277.–279. lpp.

Pieeja, ka prasības par kopīpašuma izbeigšanu izskatīšana nevar beigties ar prasības noraidīšanu un tiesai, pat ja prasījums par pieteikto kopīpašuma izbeigšanas veidu nav apmierināms, tik un tā jāatrod veids, kā izbeigt kopīpašumu, ir pretrunā ar dispozitivitāti.

Piemēram, prasītājs lūdz tiesu izbeigt kopīpašumu, veicot kopīpašuma reālu sadali, tiesai nelūdzot izvērtēt cita kopīpašuma izbeigšanas veida noteikšanu.

Šādu prasību vērtējot vispārīgā prasības kārtībā, tiesa, konstatējot šķēršļus veikt reālu sadali, prasību noraida, attiecīgi prasītājs saglabā īpašuma tiesības uz nekustamā īpašuma domājamo daļu.

Šādu pašu prasību vērtējot kā divpusēju prasību, tiesai tiek liegta iespēja, konstatējot šķēršļus veikt reālu sadali, prasību noraidīt, bet tiesai tiek uzdots meklēt citu kopīpašuma izbeigšanas veidu. Tā kā par citiem kopīpašuma izbeigšanas veidiem lietā pierādījumu nav, tiek piemērota nekustamā īpašuma pārdošana izsolē, un attiecīgi prasītājs zaudē īpašuma tiesības uz nekustamā īpašuma domājamo daļu.

Līdz ar to kopīpašuma izbeigšanas prasības kā divpusējas prasības izskatīšanas gadījumā rodas situācija, ka faktiski tiek gan pārsniegtas prasījuma robežas, gan nepamatoti aizskartas prasītāja tiesības uz īpašumu, ko aizsargā Satversmes 105. pants.

Kopsavilkums

1. Materiālo tiesību norma, t. i., Civillikuma 1075. pants, satur neprecīzu formulējumu par to, ka jautājums par kopīpašuma sadales veida noteikšanu ir tiesas kompetencē. Lai saskaņotu šā brīža Civilprocesa likumā ietverto regulējumu ar Civillikuma regulējumu, Civillikumā ietvertais, ka “tiesa, raugoties pēc dalāmā priekšmeta īpašībām un lietas apstākļiem”, aizstājams ar regulējumu, kas tikai uzskaitītu kopīpašuma izbeigšanas veidus.
2. Šā brīža materiālo tiesību normu un procesuālo tiesību normu pretrunu dēļ kopīpašuma sadales veida izvēle, ko veic tiesa, norit formāli, tā kā atsevišķu kopīpašuma izbeigšanas veidu patieso iespēju tikt piemērotiem liedz pierādījumu trūkums.
3. Ceļot prasību par kopīpašuma izbeigšanu, prasības pieteikumā jānorāda konkrēts kopīpašuma izbeigšanas veids, izpildot Civilprocesa likuma 128. un 129. panta prasības saistībā ar to.
4. Lai kopīpašuma izbeigšanas prasības varētu izskatīt atbilstoši Civilprocesa likumā nostiprinātajam regulējumam, ir nepieciešams pārskatīt kopīpašuma izbeigšanas prasības uzlūkošanu kā divpusēju prasību.

DIGITĀLO PAKALPOJUMU AKTS UN PATĒRĒTĀJA LĒMUMA AUTONOMIJAS AIZSARDZĪBA

DIGITAL SERVICES ACT AND PROTECTION OF CONSUMER DECISION-MAKING AUTONOMY

Zanda Dāvida, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzēja

Summary

On 16 November 2022, the Digital Services Act entered into force. Now intermediary service providers under the Digital Services Act are subject to additional obligations to mitigate the distribution of unlawful content online and to establish a secure, predictable, and trustworthy digital environment. Additionally, the Digital Services Act includes a prohibition on deceptive or manipulate interfaces, however, at the same time, it excludes consumers from this protection. Therefore, the author of the article analyses the legal aspects of Article 25 of the Digital Services Act, aiming to ensure the organic integration of the new regulation into the current EU legal system regarding the prohibition of unfair commercial practices.

Atslēgvārdi: patērētāja lēmuma autonomija, tiešsaistes platformas, Digitālo pakalpojumu akts, Negodīgas komercprakses direktīva

Keywords: consumer decision-making autonomy, online platforms, Digital Services Act, Unfair Commercial Practices Directive

Ievads

2022. gada 16. novembrī stājās spēkā Digitālo pakalpojumu akts (turpmāk – DPA), ko Eiropas Savienībā (turpmāk – ES), tostarp Latvijā, sāka piemērot kopš 2024. gada 17. februāra. Ar DPA starpniecības pakalpojumu sniedzējiem, jo īpaši tālākpārsūtīšanas, piegābšanas un mitināšanas pakalpojumu sniedzējiem,¹ ir uzlikti papildu pienākumi, lai mazinātu nelikumīga satura izplatību tiešsaistē un lai izveidotu drošu, paredzamu un uzticamu digitālo vidi. Tas nepieciešams, lai ES iedzīvotāji un citas personas varētu izmantot savas Eiropas Savienības Pamattiesību hartā²

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2022/2065 (2022. gada 19. oktobris) par digitālo pakalpojumu vienoto tirgu un ar ko groza Direktīvu 2000/31/EK (Digitālo pakalpojumu akts). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 277/1, 27.10.2022., preambulas 5. punkts.

² Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, C 202/389, 07.06.2016.

garantētās pamattiesības, jo īpaši vārda un informācijas brīvību, uzņēmējdarbības brīvību, tiesības uz nediskrimināciju un augsta līmeņa patērētāju tiesību aizsardzības sasniegšanu.³ Ne tikai DPA, bet arī citās pēdējā laika likumdošanas iniciatīvās ES patērētāju tiesību *acquis* attīstītāji ir iestrādājuši norādes par patērētāju tiesību piederību pie cilvēktiesībām.⁴ Līdz ar to, lai gan DPA aizsardzība ir vērsta uz visiem starpniecības pakalpojumu saņēmējiem tiešsaistes vidē, īpašas nianšes regulējumā ir adresētas patērētājiem.⁵ Tā kā viens no mūsdienu sarežģītākajiem tiesiskajiem izaicinājumiem ir nosargāt patērētāja lēmuma autonomiju no negodīgas prakses digitālajā vidē,⁶ aktuāli ir izvērtēt DPA dotās iespējas stiprināt patērētāja lēmuma autonomiju, apskatot to kopsakarā ar Negodīgas komercprakses direktīvu (turpmāk – NKD),⁷ kas līdz šim ir bijis visaptverošākais patērētāja lēmuma autonomiju aizsargājošais regulējums ES tiesībās.

Ņemot vērā raksta ierobežoto apjomu, par tā izpētes objektu ir noteikta maldinošu saskarņu ieviešanas aizlieguma izpēte, jo šāda veida maldinošas prakses šobrīd ir ļoti aktuālas un rada būtisku risku patērētāja lēmuma autonomijas nodrošināšanai.⁸ Tādējādi raksta mērķis ir izpētīt DPA ietverto maldinošo saskarņu ieviešanas aizlieguma regulējumu kā vienu no patērētāja lēmuma autonomijas aizsardzības tiesiskajiem līdzekļiem, vienlaikus izstrādājot secinājumus par tā mijiedarbību ar NKD regulējumu. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, sākotnēji rakstā ir atklāta un raksturota maldinošu saskarņu ieviešanas, ar ko patērētāji saskaras tiešsaistes platformu vidē, fenomens. Tad no minētās prakses veida skatpunkta ir veikta DPA ietvertā 25. panta tiesisko aspektu izpēte un noslēgumā sagatavoti un izteikti priekšlikumi veiksmīgākai DPA 25. panta piemērošanai, lai jaunā regula organiski iekļautos šā brīža ES negodīgas komercprakses aizlieguma tiesību sistēmā.

Pētījuma rezultātā tiek secināts, ka kopumā DPA 25. panta sniegtās iespējas ir vērtējamas pozitīvi, taču tas tieši neuzlabo un nestiprina patērētāju lēmuma autonomijas aizsardzību digitālajā vidē. Turklāt DPA kopā ar citiem jau spēkā esošiem un nākotnē plānotiem normatīviem aktiem šajā jomā veicina ES tiesiskā regulējuma sadrumstalotību un padara tā piemērošanu komplicētāku, jo DPA 25. panta aizsardzība nav vērsta uz visu kopējo digitālo tirgu un tajā esošajiem biznesa spēlētājiem, bet ir šauri ierobežota piemērošanā tās tvēruma dēļ.

³ DPA preambulas 3. apsvērums.

⁴ Sk., piem., Eiropas Komisija. Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Regulai, kas nosaka saskaņotas normas mākslīgā intelekta jomā (Mākslīgā intelekta akts) un groza dažus Savienības leģislatīvos aktus. COM(2021) 206 final, 21.4.2021., preambulas 28. apsvērums.

⁵ DPA 3. panta b un c apakšpunkts.

⁶ Dāvida Z. Patērētāja lēmuma autonomija negodīgas komercprakses regulējumā digitālajā vidē. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 39. lpp.

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2005/29/EK (2005. gada 11. maijs), kas attiecas uz uzņēmēju negodīgu komercpraksi iekšējā tirgū attiecībā pret patērētājiem un ar ko groza Padomes Direktīvu 84/450/EEK un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 97/7/EK, 98/27/EK un 2002/65/EK un Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 2006/2004 ("Negodīgas komercprakses direktīva") (Dokuments attiecas uz EEZ). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 149/22, 11.06.2005.

⁸ Sk., piem., BEUC. "Dark patterns" and the EU consumer law *acquis*: Recommendations for better enforcement and reform, 2022. Pieejams: https://www.beuc.eu/sites/default/files/publications/beuc-x-2022-013_dark_patterns_paper.pdf [aplūkots 29.02.2024.].

1. Maldinošas saskarnes

Ideālā tiešsaistes vidē starpniecības pakalpojumi patērētājiem varētu sniegt nebijušas pozitīvas iespējas, piemēram, pielāgot informāciju patērētāja nepieciešamībai pēc paša patērētāja norādēm, tādējādi ļaujot viņam izdarīt ātru, vieglu un ātrēji negatīvi neietekmētu izvēli. *M. Durovic* un *J. Poon* rosina pieņemt tādu regulējumu, lai lielo platformu uzturētāji, kā Meta un TikTok, sociālo mediju platformu noteikumus atspoguļotu pēc noklusējuma konkrētajam patērētājam piemērotā veidā, balstoties uz patērētāju datu apstrādi.⁹ Šobrīd praksē sastopamais informācijas pasniegšanas dizains bieži vien ir patērētājiem nelabvēlīgs, nevis labvēlīgs. Proti, ES tiešsaistes tirgus pētījumi pierāda, ka liela daļa no tiešsaistes vidē izmantotās prakses nav atbilstoša patērētāju interesēm, piemēram, digitālā vide ir pārpildīta ar maldinošiem modeļiem un citām patērētājiem nevēlamām praksēm.¹⁰

ES patērētāju tiesību aizsardzības regulējuma nozīmīga problēma ir tā, ka tas ir balstīts pamatā uz principu par obligātās informācijas sniegšanas pienākumu patērētājiem.¹¹ Proti, jau moderno patērētāju tiesību pirmsākumos patērētāju aizsardzības ideja sakņojās nepieciešamībā sniegt vairāk informācijas patērētājiem, kas tolaik bija pamatota nepieciešamība.¹² Piemēram, uz precēm, tostarp pārtikas precēm, netika norādīts to sastāvs, līdz ar to patērētājiem nebija iespējas iepazīties pat ar pamata informāciju, kas ir būtiska uz pilnīgas un patiesas informācijas balstītas izvēles izdarīšanai. Taču patērētāju tiesību attīstība, uzliekot par pienākumu tirgotājiem sniegt vairāk un vairāk informācijas, patērētājus ir nostādījusi informācijas pārpilnības un pārslodzes stāvoklī. Turklāt šī problēma ir samilzusi digitālās vides attīstības ietekmē, jo digitālā vide dot telpu apjomīgas informācijas nodošanai. Piemēram, *K. Busch* norāda, ka informācijas pārslodze patērētājus var novest pie nogurdinātiem lēmumiem (angļu valodā – *decision fatigue*),¹³ kas var rezultēties ar mazāk pārdomātiem patērētāju lēmumiem un tādiem lēmumiem, kas izdarīti uz tirgotājam vēlamās informācijas pamata. Proti, ar informāciju pārslogots patērētājs iepazīsies galvenokārt ar tirgotāja izcelto un saskarnes sākumā norādīto informāciju, kas var mudināt viņu pieņemt tā interesēm neatbilstošus lēmumus. Tādējādi saskarnes dizains ir efektīvs veids, kā tirgotājs var ietekmēt patērētāja izvēli. Turklāt minēto praksi var izmantot

⁹ Durovic M., Poon J. Consumer Vulnerability, Digital Fairness, and the European Rules on Unfair Contract Terms: What Can Be Learnt from the Case Law Against TikTok and Meta? *Journal of Consumer Policy*, 2023, 46, p. 438. <https://doi.org/10.1007/s10603-023-09546-7> [aplūkots 29.02.2024.].

¹⁰ Piemēram, Geronimo Di L., Braz L., Fregnan E., Palomba F., Bacchelli A. UI Dark Patterns and Where to Find Them: A Study on Mobile Applications and User Perception. CHI '20: CHI Conference on Human Factors in Computing Systems Honolulu HI USA, 2020, April 25–30; Eiropas Komisija. Patērētāju tiesību aizsardzība: 148 no 399 pārbaudītajiem tiešsaistes veikaljiem konstatēta manipulatīva tiešsaistes prakse. Paziņojums preseī. 30.01.2023. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lv/ip_23_418 [aplūkots 29.02.2024.] u. c.

¹¹ Dāvida Z. Patērētāja lēmuma autonomija negodīgas komercprakses regulējumā digitālajā vidē. Promocijas darba kopsavilkums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 26. lpp.

¹² Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Dž. F. Kenedija runa Kongresā par patērētāju interešu aizsardzību. 1962. gada 15. marts. Pieejama: <https://www.youtube.com/watch?v=It5IgiofLtc> [aplūkots 29.02.2024.].

¹³ Busch K. Implementing Personalized Law: Personalized Disclosures in Consumer Law and Data Privacy Law. *University of Chicago Law Review*, 2019, Vol. 86, Iss. 2, Article 9, p. 322; Durovic M., Poon J., 2023, 46, p. 427. <https://doi.org/10.1007/s10603-023-09546-7> [aplūkots 29.02.2024.].

arī negodīgi, lai pārliecinātu pakalpojuma saņēmējus iesaistīties nevēlamā rīcībā vai pieņemt nevēlamus lēmumus, kas tos negatīvi ietekmē.¹⁴

Maldinošas saskarnes var izpausties dažādos veidos, līdz ar to ES tiesību literatūrā nav atrodama vienota un visaptveroša maldinošas saskarnes definīcija. Piemēram, DPA preambulā skaidrots, ka maldinošu saskarņu ieviešana ir prakse, kas vai nu ar nolūku, vai faktiski būtiski kropļo vai vājina pakalpojuma saņēmēju spēju izdarīt autonomas un informētas izvēles vai lēmumus. Savukārt no Mākslīgā intelekta akta 5. panta 1. punkta a apakšpunkta izriet aizliegums īstenot tādu mākslīgā intelekta praksi, kas izmanto subliminālus paņēmienus, lai būtiski iespaidotu personas uzvedību tādā veidā, kas šai vai citai personai rada vai var radīt fizisku vai psiholoģisku kaitējumu.¹⁵ Proti, gan DPA, gan Mākslīgā intelekta aktā maldinoša prakse tiek saistīta ar prakses veidu, kas var ietekmēt kāda lēmumu pieņemšanas spējas. Vienīgi Mākslīgā intelekta aktā ir ietverts iespējama kaitējuma priekšnoteikums, kas ir viena no obligātajām pazīmēm, kā šādu aizliegtu mākslīgā intelekta praksi identificēt. Neraugoties uz vienotas maldinošas saskarnes definīcijas neesamību, secināms, ka saskaņā ar DPA preambulas 67. apsvērumu un 25. pantu maldinošas saskarnes izpratnei ir jābūt plašai, lai tā būtu ilgtspējīga un piemērota arī nākotnes digitālās vides iespējamās attīstības tendencēm. Tādējādi nebūtu pamatoti DPA 25. pantā ietvertās maldinošas saskarnes izpratni aprobežot ar maldinošiem modeļiem. Šobrīd šādas tendences no dažādu autoru puses ir novērojamas atsevišķos ES tiesību literatūras darbos, DPA 25. pantu apzīmējot kā maldinošu modeļu aizliegumu.¹⁶

Līdz ar to maldinošas saskarnes var izpausties gan kā ekspluatējošas uzbūves izvēles ar mērķi novirzīt saņēmēju uz darbībām, kas dod labumu tiešsaistes platformu nodrošinātājam, bet kas var nebūt saņēmēju interesēs; gan piedāvājot izvēles iespējas veidā, kas nav neitrāls, piemēram, tad, kad pakalpojuma saņēmējam tiek prasīts pieņemt lēmumu, ar vizuāliem, skaņas vai citiem komponentiem izceļot atsevišķas izvēles; gan uz nemitīgu prasīšanu pakalpojuma saņēmējam izdarīt izvēli; ja izvēle jau ir izdarīta, ievērojami apgrūtinātāku pakalpojuma atcelšanas procedūru salīdzinājumā ar pieteikšanos uz to vai atsevišķu izvēļu apgrūtināšanu vai laikietilpīgumu salīdzinājumā ar citām, kas nepamatoti apgrūtina iespēju pārtraukt pirkumu vai atslēgties no konkrētas tiešsaistes platformas¹⁷, un citos veidos.

2. Digitālo pakalpojumu akta dotās iespējas ierobežot maldinošu saskarņu ieviešanu un to mijiedarbība ar Negodīgas komercprakses direktīvu

DPA satur aizliegumu tiešsaistes platformām izstrādāt tiešsaistes saskarnes, kas maldina vai manipulē, vai būtiski kropļo vai vājina pakalpojumu saņēmēju spēju pieņemt brīvus un apzinātus lēmumus. Savukārt DPA preambulas 67. apsvērumā ir skaidrotas maldinošas un manipulatīvas prakses pazīmes un piemēri, kur īpaši

¹⁴ DPA preambulas 67. apsvērumus.

¹⁵ Mākslīgā intelekta akta 5. panta 1. punkta a apakšpunkts.

¹⁶ Sk., piem., BEUC. Digital Fairness for Consumers. Helberger N., Kas B., Micklitz H.-W., Namysłowska M., Naudts L., Rott P., Sax M., Veale M. March 2024, p. 75.

¹⁷ Plašāk sk. DPA preambulas 67. apsvērumā ietverto skaidrojumu, kā arī: What are deceptive patterns? Pieejams: <https://www.deceptive.design/> [aplūkots 29.02.2024.].

akcentēti ir maldinoši modeļi (angļu valodā zināmi kā *dark patterns*, savukārt šobrīd ES tiesību literatūrā aktuālāks ir termina *deceptive patterns* lietojums, jo tas precīzāk raksturo maldinošo modeļu dabu¹⁸).¹⁹ Taču, kā norādīts iepriekš, DPA nav ietverta maldinošu saskarņu definīcija, tādējādi minētā jēdziena izpratne paliek neskaidra. Neraugoties uz to, uzmanība praksē, kā jau akcentēts, ir jāpievērš apstāklim, ka DPA maldinošas saskarnes tvērumu neaprobežo tikai ar maldinošiem modeļiem, kā tas ir nepārdomāti norādīts atsevišķos DPA skaidrojošos materiālos.²⁰ Proti, maldinošas saskarnes un to ieviešanas prakse ir tulkojuma plaši, tādējādi aptverot ne tikai maldinošus modeļus, bet arī manipulēšanu un citus pakalpojuma saņēmēja lēmuma ietekmēšanas veidus.

Vienlaikus jāsecina, ka šobrīd ES tiesībās valda maldinošo saskarņu ieviešanas aizlieguma normatīvā regulējuma sajaukums, kas neveicina regulējuma piemērošanas skaidrību un noteiktību. Proti, DPA aizliedz minēto praksi, kas vērsta uz aktīviem tiešsaistes platformas saņēmējiem DPA 3. panta p punkta ietvaros. Tādējādi minētais aizliegums saskaņā ar DPA 25. panta 2. punktu neattiecas uz praksi, kas tiek vērsta pret patērētājiem.²¹ Šo DPA noteikto izņēmumu aizklāj NKD, kas aizliedz dažādu veidu maldinošu praksi, kas vērsta uz patērētājiem. Tādējādi tiesiski aizsardzības mehānismi patērētājiem ir pieejami, taču nav skaidrs, kāpēc patērētāji kā aizsardzības subjekti tiek izslēgti no DPA 25. panta (par dizaina izvēli lietotāja saskarnēs) tvēruma, bet paliek citos DPA pantos, piemēram, 26. un 28. pantā (par uzvedības digitālajām reklāmām) un 27. pantā (par personalizētām ieteikumu sistēmām), kuros ietvertais regulējums, tāpat kā DPA 25. pantā ietvertais regulējums, pārklājas ar NKD regulējumā noteikto. Tomēr, neraugoties uz ES tiesībās noteikto stingri šķirto DPA un NKD piemērošanas pieeju, maldinošu saskarņu ieviešanas aizlieguma izpratne ir jāattīsta tiesiski vienoti, vienlaikus ievērojot patērētāja kā vājākās puses tiesiskos aspektus. Tādējādi NKD normu netiešā iztulkošanā var tikt izmantots DPA 25. pants un preambulas 67. apsvērums un no tā nākotnē attīstītā doktrīna un judikatūra, kā arī iespējamās DPA vadlīnijas. Savukārt DPA iztulkošanā var tikt izmantota NKD un ar to saistītie tiesību avoti.

NKD ietvertais negodīgas komercprakses (kas ietver maldinošu saskarni) aizliegums attiecas uz plašu prakses īstenotāju loku (ne tikai uz tiešsaistes platformu sniedzējiem), jo NKD 2. panta b apakšpunktā ietvertā komercprakses īstenotāja definīcija skar jebkuru fizisku vai juridisku personu, kas komercpraksē, uz ko attiecas NKD, darbojas nolūkos, kuri attiecas uz tās uzņēmējdarbību, amatniecību vai profesiju, un arī uz jebkuru personu, kas darbojas komercprakses īstenotāja vārdā vai uzdevumā. Vienlaikus maldinošu saskarņu ieviešanas aizliegums ir noteikts arī Vispārīgajā datu aizsardzības regulā, taču tas ir aprobežots ar personas datu apstrādes un personas datu brīvas aprites aizsardzību, tostarp prakses īstenotāju – personas

¹⁸ What are deceptive patterns? Pieejams: <https://www.deceptive.design/> [aplūkots 29.02.2024.].

¹⁹ DPA preambulas 67. apsvērums un 25. panta 1. punkts.

²⁰ Schmid G. Digital Service Act (DSA): Dark patterns and other current issues. Taylor Wessing, 23 February 2023. Pieejams: <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2023/predictions-2023-part-2/digital-services-act-current-issues> [aplūkots 29.02.2024.].

²¹ Patērētāja jēdziens ir ietverts DPA 3. panta c punktā un NKD 2. panta a punktā.

datu pārziņi un apstrādātāju.²² Savukārt ar 5. panta 3. punktu Direktīva par privāto dzīvi un elektronisko komunikāciju aizliedz maldinošu saskarņu ieviešanu, paredzot abonenta vai lietotāja tiesības sniegt brīvu un neietekmētu piekrišanu informācijas uzglabāšanai abonenta vai lietotāja gala iekārtā vai piekļuves šādā iekārtā jau uzglabātas informācijas iegūšanai.²³ Praksē klasiskākais šādas situācijas piemērs ir sīkdatņu izmantošanas prakse. Līdzīgus maldinošu saskarņu ieviešanas aizliegumus var atrast arī citos ES normatīvajos regulējumos, piemēram, Direktīvas par patērētāju tiesībām 22. pantā, kā arī Datu aktā²⁴ un Digitālo tirgu aktā.²⁵ Taču šā brīža ES politikas rezultāts izgaismo ES tiesiskā regulējuma sadrumstalotības un fragmentārisma problemātiku, jo katrs normatīvais akts aizsargā un uzliek pienākumus noteiktiem tiesību subjektiem un attiecas uz konkrētām jomām, nozarēm vai digitālajām tehnoloģijām, rīkiem. Tādējādi pastāv liela varbūtība, ka nākotnē praksē aktuāli būs tiesiskie robi, kad nevienu no šiem tiesību aktiem nevarēs piemērot. Piemēram, šobrīd nav visaptveroša ES tiesiskā risinājuma maldinošu saskarņu aizliegumam biznesa vidē attiecībā uz citiem tiešsaistes starpniecības pakalpojumu sniedzējiem. Pašreizējo situāciju un ES likumdevēja izvēlēto tiesību attīstības politiku šajā jomā nevar atzīt par tālredzīgu, īpaši ņemot vērā faktu, ka maldinošas saskarņu digitālajā tirgū ir plaši izplatītas un tās izmanto ne tikai iepriekš norādītie prakses ieviešēji.²⁶ Līdz ar to maldinošu saskarņu ieviešanas aizlieguma īstenošana šādos gadījumos paliks nacionālo valstu regulējuma ziņā, kas neveicinās tiesisko noteiktību un vienota ES iekšējā tirgus attīstību.

Kopsavilkums

1. Lai gan šādas norādes ir atrodamas gan ES tiesību literatūrā, gan DPA skaidrojošajos materiālos, nebūtu pamatoti DPA 25. pantā ietvertās maldinošas saskarņu izpratni probežot ar maldinošiem modeļiem. Tādējādi maldinoša saskarne kā

---

²² Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula). 1. pants, 4. panta 7. un 8. punkts. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 119/1, 04.05.2016. Vairāk par Vispārīgās datu aizsardzības regulas piemērošanas iespējām attiecībā uz maldinošu saskarņu ieviešanas praksi sk. EDSA. Guidelines 03/2022 on Deceptive design patterns in social media platform interfaces: how to recognise and avoid them. 14.03.2023. Pieejams: https://www.edpb.europa.eu/system/files/2023-02/edpb_03-2022_guidelines_on_deceptive_design_patterns_in_social_media_platform_interfaces_v2_en_0.pdf [aplūkots 29.02.2024.].

²³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2002/58/EK (2002. gada 12. jūlijs) par personas datu apstrādi un privātās dzīves aizsardzību elektronisko komunikāciju nozarē (direktīva par privāto dzīvi un elektronisko komunikāciju). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 201, 31.07.2002.

²⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2023/2854 (2023. gada 13. decembris) par saskaņotiem noteikumiem par taisnīgu piekļuvi datiem un to lietošanu un ar ko groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu (ES) 2020/1828 (Datu akts). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 2023/2854, 22.12.2023.

²⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2022/1925 (2022. gada 14. septembris) par sāncensīgiem un godīgiem tirgiem digitālajā nozarē un ar ko groza Direktīvas (ES) 2019/1937 un (ES) 2020/1828 (Digitālo tirgu akts). Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 265/1, 12.10.2022.

²⁶ Fassiaux S. Preserving Consumer Autonomy through European Union Regulation of Artificial Intelligence: A Long Term Approach. European Journal of Risk Regulation, 2023, 14, p. 724. <https://doi.org/10.1017/err.2023.58>.

prakses izpaušme ir tulkojama plaši, ļaujot tās tiesiskajai izpratnei pielāgoties tehnoloģiju un digitālās prakses attīstībai nākotnē.

2. DPA 25. pantā ietvertais maldinošu saskarņu aizliegums neattiecas uz to praksi, kas ir adresēta vai skar patērētāju, jo šo tiesību subjektu aizsardzība ir tiesiski nošķirta un noteikta NKD. Neraugoties uz minēto, ir vēlams attīstīt vienotu ES tiesisko vidi un izpratni, tādējādi DPA 25. pantu un no tā izrietošos tiesību avotus, īpaši nākotnē iespējamās vadlīnijas un judikatūru, ir jāļauj netieši attiecināt arī uz NKD iztulkošanu, kā arī otrādi – NKD bagātīgo iztulkošanas praksi un no tās izrietošos tiesību avotus, īpaši Eiropas Komisijas vadlīnijas, Eiropas Savienības Tiesas judikatūru, ir jāļauj izmantot DPA 25. panta iztulkošanai.
3. Šā brīža ES politikas rezultāts izgaismo ES tiesiskā regulējuma sadrumstalotības un fragmentārisma problemātiku, jo katrs normatīvais akts aizsargā noteiktu tirgus daļu no maldinošu saskarņu esamības un uzliek pienākumus noteiktiem tiesību subjektiem. Tas rada risku nākotnē atklāties tiesiskajiem robiem, piemēram, šobrīd nav visaptveroša ES tiesiskā risinājuma maldinošu saskarņu aizliegumam biznesa vidē attiecībā uz citiem tiešsaistes starpniecības pakalpojumu sniedzējiem, proti, tiem, kas nav tiešsaistes platformas. Tādējādi presumējams, ka maldinošu saskarņu ieviešanas aizliegums šādos gadījumos paliks nacionālo valstu regulējuma ziņā, kas neveicinās tiesisko noteiktību un vienotu ES iekšējā tirgus attīstību.

VIENOŠANĀS PAR KOPĪPAŠUMA DALĪTAS LIETOŠANAS KĀRTĪBU IERAKSTĪŠANA ZEMESGRĀMATĀ

REGISTERING OF THE AGREEMENT ON SHARED USE OF JOINT PROPERTY IN THE LANDBOOK

Rolands Neilands, *Dr. iur.*

Summary

The laws of Latvia do not stipulate that the agreement on shared use of joint property can be registered in the landbook. Nevertheless, the court practice accepts registration of such an agreement in the landbook.

There are many legal relationships in civil circulation, the participants of which rely on the agreement on shared use of joint property recorded in the landbook – in everyday use of jointly owned real estate, bank lending, court proceedings, construction, the execution of court judgments.

To ensure the legal protection of co-owners, it is necessary to amend the Civil Law with a legal norm stipulating that the agreement on the shared use of joint property can be registered in the landbook, and after the registration it is binding on future co-owners.

Atslēgvārdi: zemesgrāmata, vienošanās, kopīpašums, dalīta lietošana

Keywords: landbook, agreement, joint ownership, shared use

Ievads

Latvijā pastāv plaši izplatīta prakse nekustamo īpašumu kopīpašniekiem rakstiski vienoties par kopīpašumā esošā nekustamā īpašuma dalītu lietošanu, tas ir, vienoties, kurš kopīpašnieks kuru nekustamā īpašuma daļu lieto. Kopīpašnieki parasti lūdz tiesu nostiprināt šādu rakstisku vienošanos zemesgrāmātā, taču Civillikumā¹ un Zemesgrāmatu likumā² nav noteikta šādas vienošanās nostiprināšana zemesgrāmātā. Savukārt tiesu praksē tiek atzīta vienošanās nostiprināšana zemesgrāmātā, tādējādi nonākot pretrunā Civillikumam un Zemesgrāmatu likumam. Tiesu praksē ir atzīta arī kopīpašuma priekšmeta dalītas lietošanas kārtības noteikšana ar tiesas spriedumu un secīga nostiprināšana zemesgrāmātā.

---

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [10.10.2023. red.].

² Zemesgrāmatu likums: LV likums. Pieņemts 22.12.1937. [01.01.2022. red.].

Šā raksta mērķis ir atspoguļot problēmas būtību, aicināt tiesību zinātniekus uz diskusiju par to, kā risināt šo problēmu, kā arī vērst Tieslietu ministrijas un likumdevēja uzmanību uz nepieciešamību grozīt normatīvos aktus.

1. Tiesiskais regulējums

Civillikuma 1070. panta pirmajā daļā ir noteikts: “Kopējās lietas dalīta lietošana pielaidama tikai tad, kad šo lietu var dalīt, bet arī šajā gadījumā lietošana samērojama ar atsevišķo daļu lielumu.” Šī tiesību norma nosaka tiesības kopīpašniekiem lietot nekustamo īpašumu dalīti, tas ir, katrs kopīpašnieks lieto noteiktu nekustamā īpašuma daļu. Piemēram, daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, kas nav sadalīta dzīvokļu īpašumos, katrs kopīpašnieks lieto konkrētu dzīvokli, kas ir nodots tā atsevišķā lietošanā saskaņā ar vienošanos (līgumu)³ par dalītas lietošanas kārtību, kas parasti ir nostiprināta zemesgrāmatā.

Ne Civillikumā, ne Zemesgrāmatu likumā nav noteikts, ka lietošanas kārtība jānostiprina zemesgrāmatā. Vienīgais normatīvais akts, kurā lietošanas kārtības nostiprināšana zemesgrāmatā ir minēta, ir Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums.⁴ Šā likuma 5. panta piektajā daļā ir noteikts: “Ja kopīpašnieki atbilstoši Civillikuma 1070. panta pirmās daļas noteikumiem vienojušies par dzīvojamās mājas dalītas lietošanas kārtību un par to izdarīta atzīme zemesgrāmatā, šā panta ceturtās daļas noteikumi piemērojami tiktāl, ciktāl tie nav pretrunā ar kopīpašnieku noteikto dzīvojamās mājas dalītas lietošanas kārtību.”

Šā panta ceturtajā daļā ir noteikts: “Lēmumus, kas attiecas uz obligāti veicamo pārvaldīšanas darbību nodrošināšanu kopīpašumā esošā dzīvojamā mājā – pārvaldīšanas uzdevuma uzdošanu, tā atsaukšanu, mājas uzturēšanai nepieciešamo pakalpojumu līgumu slēgšanas noteikumiem, kā arī kārtību, kādā nosakāmi un maksājami obligātie izdevumi un atlīdzība par pārvaldīšanu, pieņem, ievērojot Dzīvokļa īpašuma likuma noteikumus par dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu pieņemšanu, un tie ir saistoši ikvienam dzīvojamās mājas kopīpašniekam.” Ar šo normu kopš 2014. gada 15. janvāra, kad stājās spēkā grozījumi Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā,⁵ tika radīta iespēja dzīvokļu īpašumos nesadalītu daudzdzīvokļu māju kopīpašniekiem pieņemt lēmumus par normā minētajiem mājas pārvaldīšanas jautājumiem, tajā skaitā pārvaldīšanas uzdevuma došanu un atsaukšanu.

No minētā izriet, ka Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 5. panta piektajā daļā ir noteiktas sekas, kādas izriet no mājas dalītas lietošanas kārtības noteikšanas un ierakstīšanas zemesgrāmatā. Taču nevienā likumā nav noteikts, ka dalītas lietošanas kārtība ir nostiprināma zemesgrāmatā.

Likumdevējs ir radījis vēl izņēmumus, kas attiecas uz dzīvojamām mājām, kuras nav sadalītas dzīvokļu īpašumos. Civilprocesa likuma 600. panta trešajā daļā ir noteikts izņēmums no tiesu izpildītāja pienākuma nosūtīt paziņojumu par piedziņas vēršanu uz nekustamo īpašumu tādas dzīvojamās mājas kopīpašniekiem, kura nav

³ Rakstā tiek lietots termins “vienošanās”, ar to saprotot arī līgumus, jo “vienošanās” ir plašāks jēdziens nekā “līgums”.

⁴ Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likums: LV likums. Pieņemts 04.06.2009. [12.01.2024. red.].

⁵ Grozījumi Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likumā: LV likums. Pieņemts 19.12.2013.

sadalīta dzīvokļu īpašumos. Savukārt Civilprocesa likuma 606. panta piektajā daļā attiecībā uz šādām dzīvojamām mājām ir noteikts izņēmums no tiesu izpildītāja pienākuma kopīpašniekiem paziņot par izsoles izziņošanu.

Šie izņēmumi tika radīti, ņemot vērā Tieslietu ministrijas priekšlikumu Saeimas Juridiskajai komisijai: "Attiecīgā izņēmuma noteikšanas nepieciešamība pamatojama ar to, ka kopīpašnieki nekustamajos īpašumos, kuru sastāvā ir dzīvojamā māja, kas nav sadalīta patstāvīgos dzīvokļa īpašumos, nav uzskatāmi par klasiskiem kopīpašniekiem Civillikuma izpratnē, tādējādi esošais CPL regulējums lieki noslogo zvērīnātu tiesu izpildītāju un tiesu darbu, kā arī sadārdzina nekustamā īpašuma izsoles procedūras, kas nav nepieciešams [...]".⁶

Šādi tēzei ir būtiska ietekme uz dzīvokļu īpašumos nesadalītu dzīvojamo māju kopīpašnieku pirkuma tiesību izpratni, jo piedziņas vērsšanas gadījumā abi minētie tiesu izpildītāja paziņojumi būtībā aizstāj likumā paredzēto tāda kopīpašnieka paziņojumu pārējiem kopīpašniekiem, kurš labprātīgi pārdevis savu domājamo daļu trešajai personai (sk. Civillikuma 1073. panta pirmo daļu), jo šādas labprātīgas pārdošanas gadījumā pārdevēja pienākums ir paziņot pārējiem kopīpašniekiem par notikušo pārdošanu, darot zināmus noslēgtā pirkuma līguma noteikumus (t. i., nosūtot pirkuma līguma norakstu) un piedāvājot nopirkt domājamo daļu atbilstoši minētā līguma noteikumiem.⁷

2. Tiesu prakse

Lai gan normatīvajos aktos nav noteikts, ka vienošanās par kopīpašuma lietošanas kārtību ir nostiprināma zemesgrāmatā, tiesu praksē pastāv nemainīga nostāja par labu vienošanās nostiprināšanai zemesgrāmatā.

Senāta Civillietu departaments 2011. gada 2. novembra lēmumā lietā Nr. SKC-781/2011⁸ ir analizējis kopīpašuma dalītas lietošanas kārtības nostiprināšanas zemesgrāmatā būtību un atzinis: "Tēze: Galvenais kritērijs, lai noskaidrotu, vai tiesība ierakstāma zemesgrāmatā, ir apstākļi, vai tā atzīstama par tiesību, kas saistīta ar nekustamo īpašumu. [...]"

Tēze: Īstenojot savas pilnīgas varas tiesības pār lietu un ierakstot lietošanas kārtību zemesgrāmatā, kopīpašnieki nodrošina publisku pieejamību un publisku ticamību šim zemesgrāmatu ierakstam trešo personu interesēs, kurām šis ieraksts ir saistošs, un ar to var rēķināties, izšķiroties par konkrētā nekustamā īpašuma iegādi."

Minētās tēzes tiek izmantotas par pamatu, lai zemesgrāmatā nostiprinātu dalītas lietošanas tiesības uz kopīpašumā esošajiem nekustamajiem īpašumiem. Senāta lēmumā, atsaucoties uz Nikolaju Vīnzarāju, ir norādīts: "Nekustamā īpašuma īpašnieka īpašuma lietojuma tiesība nepārprotami atzīstama par tiesību, kas saistīta ar

⁶ Tieslietu ministrijas 13.05.2011. vēstule Saeimas Juridiskās komisijas priekšsēdētājam I. Čepānei "Par priekšlikumiem likumprojekta "Grozījumi Civilprocesa likumā" (reģ. Nr. 15/Lp10) pirms trešā lasījuma". Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/C4AF31DD9F0FA09B-C22578930024F918?OpenDocument> [aplūkots 10.03.2024.].

⁷ Senāta Civillietu departamenta 07.09.2023. lēmums lietā Nr. C12172422, SPC-7/2023, 8.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9500> [aplūkots 10.03.2024.].

⁸ Senāta Civillietu departamenta 02.11.2011. lēmums lietā Nr. SKC-781/2011 un senatora Normunda Salenieka atsevišķās domas. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3156> [aplūkots 13.03.2024.].

nekustamo īpašumu, kā īpašuma tiesības viens no elementiem. Taču parasti šim apstāklim nav tiesiskas nozīmes attiecībā uz nekustamo īpašumu, kur nepastāv kopīpašums, jo, vienpersoniski realizējot īpašnieka tiesības, tās ietver sevī tiesības valdīt, lietot un rīkoties ar lietu. Līdz ar to īpašnieka lietojuma tiesību ierakstīšanai zemesgrāmatā viena īpašnieka gadījumā nav nekāda pamata, lai arī lietojuma tiesība, tāpat kā īpašuma tiesība, ir atzīstama par pilnvērtīgu lietu tiesību (sk. sal. Vīnzarājs N. Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Rīga: Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums, 2000, 60. lpp.).”

Senāta lēmumā ietvertā atsauce uz Nikolaju Vīnzarāju ir vērtējama kritiski. Nikolajs Vīnzarājs rakstā “Lietu tiesība”,⁹ analizējot lietu tiesību būtību, ir atsaucies uz lietojuma tiesību, tas ir, servitūtu, pats to minēdams kā piemēru: “[...] lietu tiesību attiecībās ir pilnīgi iespējams arī tāds stāvoklis, ka tiesīgā persona nevar savu tiesību atdot citam bez lietas saimnieka atļaujas. Labs piemērs ir lietojuma tiesība. Pēc mūsu Civillikuma šīs tiesības izlietošanu var dot tālāk tikai ar lietas saimnieka piekrišanu (CL 1202.).”¹⁰

Saskaņā ar Civillikuma 1190. pantu lietojums ir kādam piešķirta tiesība saņemt labumu no svešas lietas, to lietojot un dabūjot no tās augļus. Lietojums ir viens no personālservitūtu veidiem, kas atbilst romiešu tiesību personālservitūtam *usus fructus*.¹¹

Nav šaubu, ka lietojuma tiesība kā viens no personālservitūtiem ir lietu tiesība. Līdz ar to ir saprotams, kāpēc Nikolajs Vīnzarājs rakstā to ir pieminējis kā lietu tiesību veidu līdzās īpašuma tiesībai.¹² Taču lietojuma tiesībai ar dalītas lietošanas kārtību kopīpašuma gadījumā juridiski nav nekāda sakara.

Senāta Civillietu departamenta 2012. gada 5. decembra lēmumā lietā Nr. SKC-1800/2012¹³ ir šāda tēze: “Civillikuma 1070. pants paredz tiesības kopīpašniekiem slēgt vienošanos (darījumu) par īpašuma lietošanas kārtību. Šis līgums ir saistīts ar īpašuma tiesībām un uztverams kā kopīpašnieku īpašuma tiesību aprobežojums, kas var tikt nostiprināts zemesgrāmatā. Kopīpašnieku vienošanās rezultātā viens kopīpašnieks iegūst tiesības atsevišķi lietot attiecīgi nošķirtu kopīpašuma daļu (lietojuma tiesības), un citu kopīpašnieku pienākums ir netraucēt šo lietojumu, rēķināties ar to arī gadījumā, ja viņu vietā vai blakus viņiem par kopīpašnieku kļūst cita persona.” Tātad arī šajā gadījumā tiek lietota neprecīza terminoloģija, kopīpašuma priekšmeta daļas lietošanu identificējot ar lietojuma tiesību, lai gan tie ir dažādi civiltiesību institūti.

Senāta 2020. gada 29. maija spriedumā lietā Nr. SKC-103/2020,¹⁴ atsaucoties uz abiem minētajiem Senāta lēmumiem, ir norādīts: “Judikatūrā atzīts, ka atbilstoši Civillikuma 1070. pantam noslēgtā vienošanās (darījums) par kopīpašuma lietošanas kārtību ir saistīta ar īpašuma tiesībām un uztverama kā kopīpašnieku īpašuma tiesību aprobežojums, kas var tikt nostiprināts zemesgrāmatā.”

⁹ Sākotnējais raksts, kas iekļauts Nikolaja Vīnzarāja grāmatā “Civiltiesību problēmas. Raksti, 1932–1939” (Rīga: Erlena Kalniņa un Viktora Tihonova izdevums, 2000), ir N. Vīnzarāja raksts “Lietu tiesība”, kas publicēts Tieslietu Ministrijas Vēstneša 1938. gada otrajā numurā (432.–447. lpp.).

¹⁰ Vīnzarājs N. Lietu tiesība. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 2, 1938, 435. lpp.

¹¹ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. 1977. gadā publicētās grāmatas faksimilizdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 118. lpp.

¹² Sk. Vīnzarājs N., 1938, 446. lpp.; Vīnzarājs N., Raksti, 1932–1939, 60. lpp.

¹³ Senāta Civillietu departamenta 05.12.2012. lēmums lietā Nr. SKC-1800/2012. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3065> [aplūkots 12.04.2024.].

¹⁴ Senāta Civillietu departamenta 29.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-103/2020 (C30428315). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 12.04.2024.].

Jaunākā Senāta judikatūrā ir dots precīzs zemesgrāmatā nostiprināmo lietu un saistību tiesību uzskaitījums, kurā Senāts nav pieminējis vienošanos par kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību. Senāta Civillietu departamenta 2023. gada 14. jūnija lēmuma lietā Nr. SKC-644/2023¹⁵ 9.2. punktā ir norādīts: “[...] zemesgrāmatā iespējams nostiprināt vienīgi tādas subjektīvās tiesības, kuras saskaņā ar likumu ir pieļaujams nostiprināt zemesgrāmatā, lai tādējādi šīm tiesībām piešķirtu absolūtu spēku, t. i., spēkā esību pret visām trešajām personām (izņēmums ir lietu tiesības, kuras pastāv uz likuma pamata un ir spēkā bez nostiprināšanas zemesgrāmatā, sk. Civillikuma 1477. panta otro daļu).”

Savukārt Senāta lēmuma 9.3. punktā ir norādīts: “Atbilstoši Civillikumam uz tiesiska darījuma pamata zemesgrāmatā iespējams nostiprināt visas uz nekustamu īpašumu iegūstamas (nodibināmas) lietu tiesības (sk. Civillikuma 1477. panta pirmo daļu), t. i., 1) īpašuma tiesību (Civillikuma 993. panta pirmā daļa), 2) apbūves tiesību (Civillikuma 1129.³ pants), 3) servitūta tiesību (Civillikuma 1235. pants), 4) reālnastas tiesību (Civillikuma 1270. panta otrā daļa), 5) ķīlas tiesību jeb hipotēku (Civillikuma 1367. pants) un 6) izpirkuma tiesību (Civillikuma 1382. panta otrā daļa). Turklāt zemesgrāmatā iespējams nostiprināt tādas saistību tiesības, kuru nostiprināšanu tiešā veidā pieļauj likums, t. i., 7) atpakaļpirkuma un atpakaļpārdevuma tiesību (Civillikuma 2057. pants), 8) līgumisko pirmpirkuma tiesību (Civillikuma 2063. pants), kā arī 9) nomas un īres tiesību (Civillikuma 2126. pants) [...]”

Lai gan šā Senāta lēmuma uzmanības lokā nebija jautājums, vai zemesgrāmatā nostiprināma vienošanās par kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību, lēmumā no Civillikuma un Zemesgrāmatu tiesību normu sistēmas ir dots precīzs zemesgrāmatā nostiprināmo lietu un saistību tiesību uzskaitījums, kurā neietilpst kopīpašuma lietošanas kārtības nostiprināšana zemesgrāmatā. Minētais ļauj secināt, ka nav izslēgta iespējamība, ka Senāts nākotnē varētu atzīt, ka zemesgrāmatā nav nostiprināma kopīpašuma lietošanas kārtība, jo ne Civillikums, ne Zemesgrāmatu likums to neparedz.

Līdzīgs pavērsiens Latvijas civiltiesībās jau ir bijis. Denacionalizējot daudzdzīvokļu dzīvojamās mājas, kā arī ceļot jaunas daudzdzīvokļu mājas, bet tās nesadalot dzīvokļu īpašumos un pārdodot domājamās daļas no tām, vienlaikus zemesgrāmatā nostiprinot kopīpašnieku tiesības lietot konkrētus dzīvokļus, laikā līdz 2010. gadam bija plaši izplatīta prakse zemesgrāmatā vienlaikus ar īpašuma tiesību nostiprināšanu nostiprināt arī kopīpašnieku atteikumu no pirmpirkuma tiesību izmantošanas. Proti, zemesgrāmatu nodalījumos tika nostiprināts, kurš dzīvoklis kuram kopīpašniekam ir lietošanā, kā arī šo kopīpašnieku atteikums izmantot Civillikuma 1073. pantā noteiktās pirmpirkuma tiesības, ja kāds cits kopīpašnieks atsavina sev piederošās domājamās daļas no daudzdzīvokļu mājas personai, kura nav kopīpašnieks.

Šī prakse tika mainīta ar Senāta lēmumiem lietās Nr. SKC-838/2010 un Nr. SKC-769/2011. Augstākās tiesas kopīpašuma tiesu prakses apkopojumā¹⁶, atsaucoties uz minētajiem lēmumiem, ir norādīts: “Zemesgrāmatu likuma 44. panta pirmajā daļā, izdarot atsauci uz šā likuma 5. pantu, noteikts, ka bez tiesībām, kam pamatā ir tiesisks darījums, tiesas spriedums, lēmums vai administratīvs akts, uz nekustamu

¹⁵ Senāta Civillietu departamenta 2023. gada 14. jūnija lēmums lietā Nr. SKC-644/2023. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9224> [aplūkots 13.03.2024.].

¹⁶ Kopīpašums. Tiesu prakses apkopojums. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, 2011, 21.–22. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/kopipasums.doc> [aplūkots 14.03.2024.].

īpašumu zemesgrāmatā ieraksta veidā var nostiprināt tikai uz likuma pamata pastāvošas tiesības. Civillikums neparedz, ka pirmpirkuma tiesības, kas rodas uz likuma pamata, ieraksta veidā tiek nostiprinātas zemesgrāmatā. Likums arī neparedz, ka zemesgrāmatā var nostiprināt kopīpašnieka atteikšanos no pirmpirkuma tiesībām, jo tas būtu pretrunā ar likumu. Šāda atteikšanās nevar iegūt saistošu spēku pret trešajām personām. Pirmpirkuma tiesības rodas ar brīdi, kad starp saistīto personu un trešo personu tiek noslēgts pirkuma līgums. [...] Saskaņā ar Zemesgrāmatu likuma 45. un 46. pantu atzīmes veidā zemesgrāmatā ierakstāmi aprobežojumi un nodrošinājumi, kuru nostiprināšanu likums tieši prasa. Kopīpašnieka iepriekšējam atteikumam no pirmpirkuma tiesībām likumiska pamatojuma nav, tāpēc atteikšanās no pirmpirkuma tiesībām nav ierakstāma zemesgrāmatā arī kā atzīme.”

Pēc šo lēmumu pieņemšanas ir mainījusies prakse un zemesgrāmatās vairs netiek nostiprināts kopīpašnieku atteikums no pirmpirkuma tiesībām.

3. Tiesiskā palāvība uz kopīpašuma lietošanas kārtības nostiprināšanu zemesgrāmatā

Senāts ar lēmumiem lietās Nr. SKC-781/2011 un SKC-1800/2012 ir radījis tiesisko palāvību uz vienošanos par kopīpašuma lietošanas kārtības nostiprināšanu zemesgrāmatā un tās sekām. Arī pirms šiem lēmumiem tiesu praksē tika atbalstīta šādas vienošanās nostiprināšana zemesgrāmatā, taču pēc abu lēmumu pieņemšanas šāda prakse ir tikai nostiprinājusies.

Civiltiesiskajā aprītē ir virkne tiesisko attiecību, kurās to dalībnieki paļaujas uz zemesgrāmatā ierakstītu kopīpašuma priekšmeta dalītas lietošanas kārtību:

- 1) kopīpašnieku ikdienas dzīve, dzīvojot kopīpašumā esošos nekustamajos īpašumos vai veicot saimniecisko darbību nekustamajā īpašumā;
- 2) potenciālajiem pircējiem, pieņemot lēmumu par domājamo daļu iegādi;
- 3) būvniecība atsevišķā lietošanā esošajās nekustamā īpašuma daļās;
- 4) nekustamo īpašumu vai to atsevišķu daļu vērtības noteikšana: kreditēšanā; parādu piedziņas procesos, nosakot piespiedu izsoles sākumcenu; mantošanā, nosakot mantojuma vērtību; kopīpašuma izbeigšanā (dalīšanā), nosakot kompensāciju par domājamo daļu vērtību;
- 5) ievēšana nekustamā īpašuma daļas valdījumā, nosakot, kurā nekustamā īpašuma daļa ieguvējs ir ievedams valdījumā;
- 6) nosakot kopīpašuma izbeigšanas risinājumu, piemēram, reāli sadalot nekustamo īpašumu un nosakot, kura nekustamā īpašuma daļa kuram kopīpašniekam tiek nodota atsevišķā īpašumā;
- 7) lēmumu pieņemšana un balsu skaitīšana dzīvokļu īpašumos nesadalītās dzīvojamās mājās u. c.

4. Normatīvo aktu grozījumu nepieciešamība

Lai gan uz zemesgrāmatā ierakstītas kopīpašuma lietošanas kārtības saistošo spēku paļaujas kopīpašnieki, tiesu sistēmai piederušo profesiju pārstāvji (tiesneši, advokāti, tiesu izpildītāji, maksātnešpējas procesu administratori), ar nekustamo

īpašumu nozari saistīto profesiju pārstāvji (vērtētāji, mērniki, arhitekti, nekustamo īpašumu aģenti, būvnieki), kā arī pašvaldības, piemēram, izdodot būvatļaujas, likumdevējs nav novērsis tiesiskā regulējuma trūkumu.

Tieslietu ministrijas pastāvīgajā darba grupā par kopīpašuma dalīšanas tiesisko regulējumu¹⁷ bija izstrādāta un 2020. gada 1. aprīļa darba grupas sēdē atbalstīta likumdošanas iniciatīva papildināt Civillikuma 1070. pantu ar trešo daļu šādā redakcijā: “Ierakstot dalītu lietošanu zemesgrāmatās uz kopīpašnieku vienošanās vai tiesas sprieduma pamata, kopīpašnieks iegūst tiesību, kas ir spēkā arī pret trešām personām.”¹⁸

Nākamajās darba grupas sēdēs, mainoties dalībnieku sastāvam, šī iniciatīva tika kritizēta, un Tieslietu ministrija to neuzturēja iesniegšanai Saeimā. Kritikas pamatā bija arguments, ka šāda tiesību norma neiederas Civillikuma un Zemesgrāmatu likuma tiesību normu sistēmā.

Šādas normas pieņemšana radītu ne tikai uz tiesu prakses pamata pastāvošu, bet arī no likuma izrietošu tiesisko palāvību, kas ievērojami paaugstinātu kopīpašnieku civiltiesisko drošību. Turklāt līdzīga satura tiesību norma ir arī Vācijas Civillikuma¹⁹ 1010. pantā – noteikta iespēja kopīpašniekiem vienoties par nekustamā īpašuma lietošanu un vienošanos nostiprināt zemesgrāmatā, padarot to saistošu nākamajiem kopīpašniekiem.

Nemot vērā visu minēto, Civillikumā būtu jāparedz kopīpašnieku tiesības ar vienošanos vai ar tiesas spriedumu noteikto kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību nostiprināt zemesgrāmatā. Vienlaikus būtu jānoteic, ka kopīpašuma dalītas lietošanas kārtība, kas nostiprināta zemesgrāmatā, ir saistoša nākamajiem kopīpašniekiem.

Jānorāda, ka nav vienotas prakses, kurā zemesgrāmatas nodalījuma daļā un iedaļā ir nostiprināma kopīpašuma dalītas lietošanas kārtība, kā arī kādā veidā tā nostiprināma – ieraksta vai atzīmes veidā (Zemesgrāmatu likuma 43. un 44. pants). Autors uzskata, ka kopīpašuma dalītas lietošanas kārtība ieraksta veidā būtu nostiprināma zemesgrāmatas nodalījuma trešās daļas pirmajā iedaļā (Zemesgrāmatu likuma 14. panta 3. punkts, 17. panta 1. punkta a apakšpunkts), jo tā ir vispiemērotākā vieta šāda ieraksta kā nekustamā īpašuma apgrūtinājuma nostiprināšanai (tajā arī tiek nostiprināti nomas un īres līgumi). Taču pirms tam būtu nepieciešams veikt grozījumus Zemesgrāmatu likumā, jo esošā zemesgrāmatas nodalījuma sistēma nav paredzēta šādu tiesību, kas nav lietu tiesības, nostiprināšanai zemesgrāmatā.

Kopsavilkums

Normatīvajos aktos nav noteikts, ka kopīpašuma priekšmeta dalītas lietošanas kārtība ir nostiprināma zemesgrāmatā, lai gan tiesu praksē pastāv nemainīga nostāja par labu tās nostiprināšanai zemesgrāmatā.

Senāta tiesu prakse nonāk pretrunās – no vienas puses, atzīstot, ka kopīpašuma dalītas lietošanas kārtība ir nostiprināma zemesgrāmatā un tā ir saistoša nākamajiem

¹⁷ Darba grupas darbs rezultējās ar Civillikuma grozījumu izstrādāšanu, modernizējot kopīpašuma izbeigšanas tiesisko regulējumu (sk. Grozījumi Civillikumā: LV likums. Pieņemts 03.02.2022.).

¹⁸ Pielikums darba grupas sanāksmes audio protokolam Nr. 3-4.3/3 Rīgā 01.04.2020. (nav publicēts).

¹⁹ Bürgerliches Gesetzbuch [Vācijas Civillikums]. Pieejams: <http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/rgb/gesamt.pdf> [aplūkots 14.03.2024.].

kopīpašniekiem (SKC-781/2011, SKC-1800/2012, SKC-103/2020), no otras puses, norādot, ka atteikums no pirmpirkuma tiesībām nav nostiprināms zemesgrāmatā, jo to neparedz Civillikums un Zemesgrāmatu likums (SKC-838/2010 un SKC-769/2011), no trešās puses, precīzi definējot, kādas lietu un saistību tiesības ir nostiprināmas zemesgrāmatā, starp kurām nav kopīpašuma dalītas lietošanas kārtība (SKC-644/2023). Līdz ar to nav izslēgta iespējamība, ka Senāts nākotnē varētu atzīt, ka zemesgrāmatā nav nostiprināma kopīpašuma lietošanas kārtība.

Lai nodrošinātu kopīpašnieku tiesisko aizsardzību, ir nepieciešams papildināt Civillikumu ar normu, kas noteiktu, ka ar kopīpašnieku vienošanos vai ar tiesas spriedumu noteikta nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība ir nostiprināma zemesgrāmatā un pēc nostiprināšanas lietošanas kārtība ir saistoša nākamajiem kopīpašniekiem. Vienlaikus ir nepieciešams grozīt arī Zemesgrāmatu likumu, lai kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību ieraksta veidā būtu iespējams nostiprināt zemesgrāmatas nodalījuma trešās daļas pirmajā iedaļā.

**LABS LIKUMS –
INSTRUMENTS TIESĪBU
KULTŪRAS UN PRAKSES
MAIŅAI: ADMINISTRATĪVĀ
PROCESA LIKUMA SPĒKĀ
ESĪBAS PIRMIE 20 GADI**

VALSTS PĀRVALDES IESTĀDES STATUSS UN PĀRSTĀVĪBA TIESĀ

STATUS AND REPRESENTATION OF GOVERNMENT INSTITUTION IN COURT

Edvīns Danovskis, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docents

Summary

The article addresses the status and representation of a government institution in both administrative and civil procedure in Latvia, offering a conclusion that in the civil procedure an unnecessary formalism is being upheld by the Supreme Court regarding the representation of not only government institutions but also private legal entities. The requirement to complete the representation with “documents certifying the official’s right to represent the legal entity without special authorization” set forth in the second part of Article 85 of the CPL means submitting and requesting such documents only when the submission of such documents is necessary to confirm the status of the relevant person. Submission of such documents is not necessary in cases where the status of the relevant official can be ascertained in public registers available to the court, as well as in relation to officials of a public person whose right of representation derives from an external regulatory act.

Atslēgvārdi: valsts pārvaldes iestāde, pārstāvība, civilprocess, administratīvais process

Keywords: government institution, representation, civil procedure, administrative procedure

Ievads

Valsts pārvaldi Latvijā veido publisko tiesību juridiskās personas jeb publiskas personas – Latvijas Republika jeb valsts un atvasinātas publiskas personas. Šī valsts pārvaldes juridiskā uzbūve ir nostiprināta 2002. gadā pieņemtajā Valsts pārvaldes iekārtas likumā. Visas publisko tiesību juridiskās personas ir juridiskas organizācijas. Ar Latvijas valsti kā juridisku personu saprotam nevis vietu kartē, bet gan juridisku organizāciju, kuru darbībā redzam caur tās orgāniem un iestādēm. Proti, Saeima, Ministru kabinets, tiesas, kā arī tiešās pārvaldes iestādes un citas iestādes ir tikai valsts kā juridiskas personas sastāvdaļas bez tiesībsubjektības, kuras darbojas šīs visnotaļ ietekmīgās organizācijas vārdā. No valsts nošķirtās, bet ar to cieši saistītās atvasinātās publiskās personas (pašvaldības, valsts dibinātas augstskolas u. c.) arī ir atsevišķas juridiskas organizācijas, kuras darbojas ar orgānu un iestāžu starpniecību.

Taču visbiežāk publiskas personas vārdā darbojas iestādes, savukārt arī iestādi vienmēr pārstāvēs viena vai vairākas amatpersonas, kuras parakstīs dažādus tiesību aktus kā privāto, tā publisko tiesību jomā – līgumus, administratīvus aktus, kā arī dažādus procesuālus dokumentus tiesā. Diemžēl vēl joprojām ir gadījumi, kad tiesību piemērotāji, jo īpaši civilprocesā, neizprot vienkāršo valsts pārvaldes juridisko uzbūvi. Šā raksta mērķis ir risināt vienu no tiesību piemērošanas praksē konstatētām problēmām – publisko tiesību juridisko personu un privāto tiesību juridisko personu amatpersonu likumisko pārstāvības tiesību konstatēšanu civilprocesā. Pirms tam sniegts īss ieskats par salīdzināmu regulējumu administratīvajā procesā tiesā.

1. Iestādes statuss un pārstāvība administratīvajā procesā tiesā

Administratīvajā procesā tiesā iestāde parasti nav atsevišķs procesa dalībnieks. Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma (turpmāk – APL) 22. panta pirmo daļu administratīvi procesuālā tiesībspēja ir tikai Latvijas Republikai un atvasinātai publiskai personai, jo tikai šīs institūcijas ir atsevišķi tiesību subjekti. Administratīvajā procesā šie tiesību subjekti atrodas lielākoties atbildētāja statusā. Saskaņā ar APL 34. panta otro daļu atbildētāja pusē pieaicina iestādi, no kuras pieteicējs prasa attiecīgu rīcību, vai citu institūciju, ja tas noteikts normatīvajā aktā. Ar iestādi, no kuras pieteicējs prasa attiecīgu rīcību, saprotama nevis iestāde Valsts pārvaldes iekārtas likuma izpratnē, bet gan APL 1. panta pirmās daļas izpratnē (tiesību subjekts, tā struktūrvienība vai amatpersona). Piemēram, ja tiesā pārsūdzēts Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektora lēmums, ar kuru uzlikts pienākums samaksāt nodokli, nokavējuma naudu un soda naudu, atbildētāja pusē pieaicināms Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektors, jo tieši Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektors saskaņā ar likuma “Par valsts ieņēmumu dienestu” 22. panta pirmo daļu izskata apstrīdēšanas iesniegumus un tieši ģenerāldirektora lēmums pārsūdzams tiesā. Faktiski atbildētāja pusē pieaicināma iestāde, kurai ir piekritīga attiecīgā administratīvā akta izdošana vai kura veikusi faktisko rīcību. Tā var būt arī iestāde Valsts pārvaldes iekārtas likuma izpratnē (piemēram, Konkurences padome) vai iestādes struktūrvienība – lietā pieaicināmā iestāde APL izpratnē ir tā, kurai saskaņā ar normatīvajiem aktiem ir piekritīga attiecīgā administratīvā akta izdošana vai faktiskās rīcības veikšana.

Lai kas arī būtu atbildētāja pusē pieaicināmā iestāde, procesuālos dokumentus (paskaidrojumus, lūgumus, sūdzības) vienmēr parakstīs konkrēta fiziska persona. APL 38. panta trešā daļa noteic: “Juridiskās personas vai iestādes pārstāvību noformē ar rakstveida pilnvaru vai apliecina ar dokumentiem, no kuriem izriet amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu vai iestādi.” Kā redzams, šī norma attiecas gan uz juridiskām personām (galvenokārt jau privātpersonām), gan uz iestādi. Attiecībā uz iestādes pārstāvību likums noteic, ka to “apliecina ar dokumentiem, no kuriem izriet amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt [...] iestādi”. Tātad – ja Valsts ieņēmumu dienesta ģenerāldirektors ir atbildētāja pusē pieaicinātā iestāde un pats paraksta apelācijas vai kasācijas sūdzību, jautājums par pārstāvību nerodas vispār – atbildētāja pusē pieaicinātā iestāde ir konkrēta amatpersona, kura pati paraksta attiecīgo procesuālo dokumentu. Viņa var pilnvarot to darīt arī citu personu – citu iestādē nodarbināto vai pat zvērinātu advokātu. Šādā gadījumā arī var rasties jautājums par tiesībām pārstāvēt iestādi, ko, ja nepieciešams,

apliecina ar pilnvaru vai rīkojumu. Ja atbildētāja pusē tiek pieaicināta institūcija (piemēram, tiesās pārvaldes iestāde), tad šīs iestādes vadītājs ir tiesīgs rīkoties iestādes vārdā uz Valsts pārvaldes iekārtas likuma 17. panta pirmajā daļā ietvertā vispārējā pilnvarojuma pamata.

APL 38. panta trešajā daļā noteiktie dokumenti, “no kuriem izriet amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt [...] iestādi”, visupirms nozīmē ārējus normatīvus aktus, kuri piešķir konkrētai amatpersonai tiesības rīkoties attiecīgās iestādes, bet plašāk – attiecīgās publisko tiesību juridiskās personas vārdā. Arī doktrīnā atzīts, ka minētās normas izpratnē iestādes amatpersonas (darbinieka) pārstāvības tiesības parasti izriet no iestādes darbību regulējošā likuma, Ministru kabineta noteikumiem, pašvaldības saistošajiem noteikumiem vai iekšējā normatīvā akta, kurā regulēta konkrētās personas iecelšana vai ievēlēšana amatā.¹ Lielā daļā gadījumu procesuālos dokumentus administratīvajā procesā būs parakstījuši persona, kuras tiesības pārstāvēt attiecīgo publisko personu jau izriet no ārēja normatīvā akta (piemēram, iestādes vadītājs, domes priekšsēdētājs, valsts dibinātas augstskolas rektors utt.). Administratīvajā procesā tiesā šādā gadījumā nekādus citus dokumentus tiesai iesniegt nav nepieciešams – tiesa zina tiesības, tātad arī to, kura amatpersona uz likuma pamata bez īpaša pilnvarojuma ir tiesīga pārstāvēt publisko personu. Savukārt fakts, ka konkrētā persona parakstīšanas brīdī atrodas attiecīgajā amatā, parasti ir vispārzināms, bet šaubu gadījumā noskaidrojams, piemēram, ieskatoties attiecīgās iestādes mājaslapā internetā. Ja procesuālo dokumentu ir parakstījuši cita amatpersona, tad šādas pārstāvības tiesības, visticamāk, izriet no iekšēja normatīvā akta vai iestādes vadītāja rīkojuma, un tikai šādā gadījumā būtu iesniedzami papildu dokumenti, kas apliecina šāda pilnvarojuma esību.

2. Iestādes statuss un pārstāvība civilprocesā

Saskaņā ar Civilprocesa likuma (turpmāk – arī CPL) 74. panta pirmo daļu civilprocesā par pusēm – prasītāju un atbildētāju – var būt jebkura fiziskā vai juridiskā persona. Attiecībā uz valsts pārvaldes institūcijām par prasītāju un atbildētāju līdz ar to var būt tikai pati valsts vai atvasināta publiska persona. Publiskas personas orgāns un iestāde nav juridiska persona, tāpēc pats par sevi nevar būt lietas dalībnieks civilprocesā.² Jāuzsver, ka arī civiltiesiskās attiecībās publiskas personas vārdā vienmēr rīkosies konkrēta amatpersona no kādas publiskas personas orgāna vai iestādes. Valsts pārvaldes iekārtas likuma 17. pants piešķir tiesības iestādes vadītājam slēgt dažādus iestādes darbībai nepieciešamus darījumus, ievērojot likumos ietvertos ierobežojumus. Tās amatpersonas, kuras ir tiesīgas uz likuma pamata rīkoties attiecīgās publiskās personas vārdā, ir noteiktas likumā, kurš regulē attiecīgās publiskās personas darbību.

Civilprocesā juridisko personu pārstāvību regulē gramatiski gandrīz tāda pati norma kā APL 38. panta trešajā daļā. Proti, CPL 85. panta otrā daļa noteic: “Juridisko

¹ Aperāne K. Administratīvā procesa likuma 38. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs. Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 439. lpp.

² Sk. Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 50. lpp.

personu pārstāvību noformē ar rakstveida pilnvaru vai dokumentiem, kas apliecina amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu.” Šķīstu normāli, ka APL un CPL pārstāvības jautājumi arī praktiski tiktu risināti vienādi. Diemžēl Senāta Civillietu departamenta 2023. gada 6. aprīļa lēmumā lietā Nr. SPC-1/2023³ ir ietverts tāds normas traktējums, kurš ne tikai ir radikāli atšķirīgs no pārstāvības risinājuma administratīvajā procesā, bet arī šķiet pretējs likuma jēgai un tiesību sistēmai.

Īss minētās lietas apstākļu izklāsts. Izglītības un zinātnes ministrijas valsts sekretārs parakstīja apelācijas sūdzību civillietā pret biedrību par naudas piedziņu. Rīgas pilsētas tiesas tiesnesis atteicās pieņemt apelācijas sūdzību, jo “sūdzībai nav pievienots dokuments, kas apstiprina apelācijas sūdzību parakstījušās personas statusu”. Neviens no lietai pievienotajiem dokumentiem nenorāda uz personas tiesībām rīkoties Izglītības un zinātnes ministrijas vārdā. Tiesnesim neesot pienākuma meklēt un iegūt ziņas par procesuālā dokumenta iesniedzēja tiesībām rīkoties pārstāvamā vārdā. Prokuratūra par šo tiesneša lēmumu iesniedza protestu. Augstākās tiesas Civillietu departaments paplašinātā sastāvā ar viena tiesneša balss pārsvaru prokurora protestu noraidīja. Nolēmuma galvenā tēze ir šāda: “Nav šaubu par protestā minēto, ka saskaņā ar Ministru kabineta 2003. gada 16. septembra noteikumu Nr. 528 “Izglītības un zinātnes ministrijas nolikums” 11.7. punktu ministriju bez īpaša pilnvarojuma pārstāv valsts sekretārs. Protestētājā lēmumā arī nav apšaubīts, ka personai, kura iecelta valsts sekretāra amatā, ir tiesības pārstāvēt ministriju. Taču dokuments, kas apliecinātu faktu, ka konkrētā apelācijas sūdzību parakstījusī persona apelācijas sūdzības iesniegšanas laikā pildīja valsts sekretāra pienākumus, apelācijas sūdzībai nebija pievienots, un tieši uz tā trūkumu tiesnesis pamatoti norādījis.”⁴ Nolēmumā arī minēts, ka neviena Civilprocesa likuma norma neuzliekot pienākumu tiesnesim meklēt un iegūt ziņas, tostarp publiskos reģistros, kas apliecinātu procesuālā dokumenta iesniedzēja tiesības rīkoties pārstāvamā lietas dalībnieka vārdā.⁵

No šā lēmuma loģikas izriet, ka ikreiz, kad civilprocesā kāda no pusēm ir publiska persona (valsts, pašvaldība, valsts dibināta augstskola u. c.) un procesuālo dokumentu (prasības pieteikumu, paskaidrojumus, dažādas sūdzības) parakstījusī amatpersona, kura attiecīgo publisko personu ir tiesīga pārstāvēt uz likuma pamata (piemēram, tiešās pārvaldes iestādes vadītājs, pašvaldības domes priekšsēdētājs, valsts dibinātas augstskolas rektors), papildus vēl pievienojams dokuments, kurš apliecina, ka tieši šī persona ir iecelta attiecīgajā amatā. Vēl vairāk – pat tad, ja attiecīgā amatpersona ir pilnvarojusi citu personu pārstāvēt publisku personu tiesvedībā (piemēram, pašvaldības domes priekšsēdētājs pilnvarojis lietu vest zvērinātam advokātam), pilnvarai būtu pievienojams domes lēmums par priekšsēdētāja ievēlšanu amatā, jo citādi, lūk, nav pārliecības, ka pilnvaras parakstītājam bija tiesības tādu izsniegt. Šāda situācija rada bezjēdzīgu formālismu, un tajā vainojams ir nevis likuma regulējums, bet gan problēma tā izpratnē.

CPL 82. panta otrā daļa noteic: “Juridisko personu lietas tiesā ved to amatpersonas, kas darbojas likumā, statūtos vai nolikumā piešķirto pilnvaru ietvaros, vai arī

³ Senāta Civillietu departamenta 06.04.2023. lēmums lietā Nr. SPC-1/2023. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9012>

⁴ Turpat, 5.4. punkts.

⁵ Turpat, 6.1. punkts.

citi juridisko personu pilnvaroti pārstāvji.” Savukārt 85. panta otrā daļa noteic, ka “juridisko personu pārstāvību noformē ar rakstveida pilnvaru vai dokumentiem, kas apliecina amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu”. Iepriekš minētā Senāta lēmuma 6.2. punktā principā pareizi norādīts, ka regulējums par amatpersonas tiesībām pārstāvēt juridisko personu vienlīdz attiecināms uz visām juridiskajām personām (gan privāto tiesību juridiskajām personām, gan publisko tiesību juridiskajām personām). Taču minētais Senāta lēmums atklāj dziļāku problēmu – kāpēc vēl joprojām tiesas civilprocesā prasa iesniegt dokumentus, kuros minētā informācija ir publiski pieejama, ja analogiskā situācijā administratīvajā procesā tiesa šādus dokumentus iesniegt parasti neprasa? Atbilde ir vienkārša – CPL normu tiesas piemēro tā, it kā tiesību sistēma un informācijas ieguves veidi nebūtu mainījušies kopš 1998. gada, kad CPL tika pieņemts.

Privāto tiesību juridisko personu likumisko pārstāvju tiesības rīkoties bez īpaša pilnvarojuma pamata savulaik tiešām vajadzēja apliecināt ar dokumentiem gan tāpēc, ka vēl pastāvēja diezgan liela daudzveidība juridisko personu formās un pārstāvības regulējumā, gan tāpēc, ka publiskajos reģistros pieejamie dati par amatpersonu pārstāvības tiesībām nebija vispārpieejami. Tad amatpersonas tiesības tiešām vajadzēja apliecināt ar Uzņēmumu reģistra izziņu vai citiem dokumentiem. Taču nu jau gadiem tiesām ir viegli pieejami dati par Uzņēmumu reģistra vestajos reģistros izdarītajiem ierakstiem. Turklāt 2019. gadā stājās spēkā grozījumi likumā “Par Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistru”, ar kuriem likuma 4.¹¹ panta pirmajā daļā noteikts: “Uzņēmumu reģistrs nodrošina, ka tā tīmekļvietnē par Uzņēmumu reģistra vestajos reģistros reģistrētajiem tiesību subjektiem un juridiskajiem faktiem neidentificētam lietotājam publiski ir pieejama šāda jaunākā (aktuālā) informācija: 1) reģistru ieraksti [...]” Savukārt šā panta trešajā daļā noteikts: “Ikvienam ir tiesības Uzņēmumu reģistra tīmekļvietnē bez maksas iegūt informāciju par personas tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai personas saistību ar Uzņēmumu reģistra ierakstiem, pieprasījumā norādot šo personu identificējošu informāciju.” Tādējādi informācija par Latvijā reģistrēto juridisko personu amatpersonu likumiskajām pārstāvības tiesībām ir publiski pieejama ikvienam, arī tiesai. Šobrīd praksē uzturētā prasība civilprocesā pievienot izziņas par amatpersonu pārstāvības tiesībām attiecībā uz amatpersonām, kuru statuss ir fiksēts Uzņēmumu reģistra vestajos reģistros, ir pagātnes palieka, kurai nav nekāda racionāla attaisnojuma. Praksē no dažādiem avotiem izgūtās izziņas (gan no Uzņēmumu reģistra, gan no “Lursoft” u. c.) ir neapliecināts dokuments, kurš var būt novecojis un neaktuāls jau mirkli pēc tā radīšanas. Šobrīd nav drošāka veida, kā pārlicināties par juridiskās personas amatpersonas statusu un pārstāvības tiesībām, kā ieskatoties Uzņēmumu reģistra uzturētajā reģistrā tiešsaistē.

CPL 85. panta otrajā daļā noteiktās prasības pārstāvību noformēt ar “dokumentiem, kas apliecina amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu” jēga ir šādus dokumentus iesniegt un prasīt tikai tad, kad šādu dokumentu iesniegšana ir nepieciešama, lai pārlicinātos par attiecīgās personas statusu. Šādu dokumentu iesniegšana nav nepieciešama gadījumos, kad attiecīgās amatpersonas statuss ir atrodams tiesai pieejamos publiskajos reģistros, kā arī attiecībā uz publiskas personas amatpersonām, kuru pārstāvības tiesības izriet no ārēja normatīva akta. Apstākli, ka konkrētā persona dokumenta parakstīšanas brīdī atradās amatā, šaubu gadījumā noskaidrot ir elementāri. Protams, dokumentus var nākties iesniegt gadījumos, kad, piemēram, juridiskā persona ir reģistrēta ārvalstī vai kad ieraksts

reģistrā vairs neatbilst īstenībai (piemēram, ievēlēja jauna valde, bet izmaiņas reģistrā vēl nav reģistrētas), vai kad valsts pārvaldes amatpersonas tiesības rīkoties publiskas personas vārdā ir nostiprinātas iekšējā normatīvā aktā (tā var būt, piemēram, valsts dibinātās augstskolās vai pašvaldībās).

Senāta Civillietu departaments 2018. gadā pasludināja šādi: “Ja neviena Civilprocesa likuma norma nenoteic tiesnesim pienākumu, veicot apelācijas sūdzības atbilstības likuma prasībām pārbaudi, meklēt un iegūt ziņas, tostarp publiskos reģistros, kas apliecinātu šīs sūdzības iesniedzēja tiesības rīkoties pārstāvamā lietas dalībnieka vārdā, tad kā acīmredzami nepieņemamus Augstākā tiesa noraida protestā norādītos apsvērumus, kuros pausts pretējs viedoklis.”⁶ Dīvaini, ka šāds pienākums tiešā tekstā nav ietverts ne Administratīvā procesa likumā, ne Satversmes tiesas likumā, ne citos procesuālajos likumos, taču šajos procesos praksē nav nekādu problēmu šo informāciju tiesai pārbaudīt pašai. Jāuzsver arī tas, ka atšķirību normu piemērošanā nevar skaidrot ar tādu argumentu kā sacikstes princips. Jautājums par to, vai procesuālo dokumentu ir iesniegusi tiesīga persona, civilprocesā vispār nav sacikstes priekšmets, bet gan jautājums, kas vienādi jānoskaidro jebkurā tiesvedības procesā. Ieskatīšanās publiskā reģistrā vai iestādes mājaslapā internetā ir darbība, kas tiesneša palīgam parasti neprasis vairāk par minūti. Taču tiesas formālisma sekas, prasot iesniegt dokumentu, kura saturs tiesai jau ir pieejams, var novest pie procesuālās efektivitātes principam pretējas “papīru bīdīšanas”, sliktākajā gadījumā – pie tiesību uz pieeju taisnīgai tiesai zaudēšanu konkrētā lietā.

Atgriežoties pie Senāta 2023. gada 6. aprīļa lēmuma, kurā tiesa pieprasīja valsts sekretāram iesniegt dokumentu, ka viņš tiešām ir valsts sekretārs, jāpiemin arī par šo nolēmumu rakstītās sešu tiesnešu atsevišķās domas⁷ (paldies viņiem par tām!). Atsevišķajās domās liela nozīme bija pievērsta apstāklim, ka valsts sekretāru saskaņā ar Valsts civildienesta likuma 11. panta ceturto daļu amatā apstiprina Ministru kabinets un attiecīgais rikojums tika publicēts oficiālajā izdevumā. Šim apstāklim nav izšķirošas nozīmes – ir arī tādas amatpersonas, kurām ir tiesības uz likuma pamata pārstāvēt attiecīgo publisko personu, bet lēmumi par to iecelšanu amatā netiek publicēti oficiālajā izdevumā (piemēram, pašvaldības domes priekšsēdētājs, valsts dibinātās augstskolas rektors, vairāku tiešās pārvaldes iestāžu vadītāji u. c.). Neraugoties uz minēto, atsevišķajās domās ir pamatoti secināts šādi: “Nav pamata uzskatīt, ka tiesu vara ir izolēta no pārējiem valsts varas atzariem un ka tiesai būtu liegts zināt vai iegūt informāciju par izpildvaras vai likumdevējvaras darbību, tostarp izpildvaras vai likumdevēja institūciju amatpersonām. Labas pārvaldības princips, kas cita starpā izriet no Satversmes 1. panta [...] attiecas arī uz tiesām, un tas nozīmē valsts varas sistēmā ietilpstošu subjektu savstarpējo uzticēšanos un sadarbību zināmā līmenī. Nevar uzskatīt par pareizu tiesas (valsts) lēmumu, kurš pieņemts, aizbildinoties ar nezināšanu par citas valsts institūcijas darbības principiem un amatpersonām. Šāda pieeja neveicina uzticēšanos tiesu sistēmai un valsts varai kopumā.”⁸ Citiem vārdiem: nedrīkst būt tā, ka tiesa civilprocesā izliekas neredzam to, ko redz visi citi.

⁶ Senāta Civillietu departamenta 2018. gada 29. jūnija lēmums lietā Nr. SPC/2018, 4.3. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/358801.pdf>

⁷ Latvijas Republikas Senāta senatoru Dzintras Baltas, Intara Bistera, Ināras Gardas, Valērija Maksimova, Normunda Salenieka un Kristīnes Zīles atsevišķās domas lietā Nr. SPC-1/2023. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9012>

⁸ Turpat, 6. punkts.

Diez vai, atsaucoties uz šajā rakstā minēto, lietas dalībniekiem civilprocesā izdosis viegli pārvarēt ar 2023. gada 6. aprīļa lēmumu uzturēto un attīstīto bezjēdzīgo formālismu. Atliek vienīgi cerēt, ka jautājums varētu atkārtoti nonākt lemšanai Senātā, tādējādi dodot vēl vienu iespēju risināt diezgan fundamentālu tiesību piemērošanas problēmu pašai tiesu varai. Sliktākajā gadījumā nepieciešami nu jau 77. grozījumi (raksta publicēšanas brīdī šis skaitlis var būt lielāks) Civilprocesa likumā, lai ierakstītu tur to, ko citos procesos tiesas uzskata par pašsaprotamu.

Kopsavilkums

1. Civilprocesā lietas dalībnieks var būt tikai publisko tiesību juridiskā persona, nevis tās iestāde. Publiskas personas vārdā procesuālos dokumentus civilprocesā var parakstīt amatpersonas, kurām šāda pārstāvības tiesība ir paredzēta ārējā normatīvā aktā (tiešās pārvaldes iestāžu vadītāji, pašvaldības domes priekšsēdētājs u. c.), vai citas viņu pilnvarotas vai norīkotas personas.
2. CPL 85. panta otrajā daļā noteiktās prasības pārstāvību noformēt ar “dokumentiem, kas apliecina amatpersonas tiesības bez īpaša pilnvarojuma pārstāvēt juridisko personu” jēga ir šādus dokumentus iesniegt un prasīt tikai tad, kad šādu dokumentu iesniegšana ir nepieciešama, lai pārliecinātos par attiecīgās personas statusu. Šādu dokumentu iesniegšana nav nepieciešama gadījumos, kad attiecīgās amatpersonas statuss ir atrodams tiesai pieejamos publiskajos reģistros, kā arī attiecībā uz publiskas personas amatpersonām, kuru pārstāvības tiesības izriet no ārēja normatīva akta.
3. Senāta Civillietu departamenta 2023. gada 6. aprīļa lēmums lietā Nr. SPC-1 atspoguļo fundamentālu problēmu – tiesas civilprocesā atsakās pārbaudīt tiesību uz taisnīgu tiesu realizācijai nepieciešamās publiski pieejamās ziņas par amatpersonām, kuras uz likuma pamata ir tiesīgas pārstāvēt attiecīgo juridisko personu. Šāda pieeja ir atšķirīga no tiesību piemērošanas prakses citos procesos, un tai kā tiesību uz taisnīgu tiesu pieejas ierobežojumam nav attaisnojuma.

PIETEIKUMA TIESĪBAS KOLEKTĪVO INTEREŠU AIZSARDZĪBAI ADMINISTRATĪVAJĀ TIESĀ

LEGAL STANDING FOR COLLECTIVE REDRESS BEFORE ADMINISTRATIVE COURTS

Inga Bērtaite-Pudāne, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Traditionally, the role of administrative courts has focused on the settlement of individual disputes between private individuals and the state in the field of public administration of public law. However, in recent decades, the protection of collective interests and the procedural mechanisms for their protection have become increasingly important. Although this mechanism is more specific to civil proceedings, it is worth discussing it also in the context of administrative court proceedings.

Firstly, the article provides a general overview of the collective redress mechanism and legal standing under it. Secondly, the article analyses the judgment of the Senate of 17 August 2022 in Case № SKA297/2022, in which the Senate, although it did not recognise legal standing for collective redress, provided a number of important insights into the mechanism for the protection of collective interests in administrative proceedings before a court.

Atslēgvārdi: pieteikuma tiesības, kolektīvā tiesiskā aizsardzība, administratīvais process tiesā

Keywords: legal standing, collective redress, administrative proceedings before the courts

Ievads

Pēdējo desmitgažu laikā gan daudzu Eiropas valstu nacionālajā līmenī, gan Eiropas Savienības līmenī aktuāla ir bijusi diskusija par kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismiem. Ja personu grupa ir cietusi no viena un tā paša pārkāpuma, individuāla tiesāšanās var nebūt efektīvs līdzeklis, lai pārtrauktu attiecīgo nelikumīgo praksi vai saņemtu atlīdzību, it īpaši, ja personas zaudējums ir neliels salīdzinājumā ar tiesas procesa izmaksām.¹ Personas, kas ir cietušas tiesību aktu pārkāpuma rezultātā un kas vēlas uzsākt tiesvedību, lai saņemtu zaudējumu atlīdzību individuāli, bieži

¹ Eiropas Parlamenta 02.02.2012. rezolūcija par virzību uz saskaņotu Eiropas pieeju kolektīvai tiesiskajai aizsardzībai (2011/2089(INI)). OJ C 239E, 20.08.2013., 32.–39. lpp., F.

vien saskaras ar būtiskiem šķēršļiem attiecībā uz piekļuvi, efektivitāti un finanšiālo pieejamību, jo dažkārt ir lielas tiesāšanās izmaksas, iespējama psiholoģiskā slodze, sarežģītas un ilgstošas procedūras, trūkst informācijas par piedāvajamiem tiesiskās aizsardzības līdzekļiem.² Savukārt pieteikums kolektīvo interešu aizsardzībai var iesaistītājām pusēm vienkāršot procesu, samazināt izmaksas un nodrošināt lielāku juridisko noteiktību, novēršot paralēlas tiesvedības līdzīgu prasību gadījumā.³

Līdz šim diskusija par kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismiem Eiropas tiesību telpā vairāk ir bijusi saistīta ar civilprocesu. Administratīvo tiesu loma tradicionāli ir bijusi vērsta uz individuālu strīdu izšķiršanu publisko tiesību valsts pārvaldes jomā starp privātpersonu, no vienas puses, un valsti, no otras puses. Taču administratīvo tiesību attīstība pēdējās desmitgadēs ir ietekmējusi arī izpratni par pilsoniskās sabiedrības lomu, aizpildot plaisu starp valsti un indivīdiem.⁴ Profesors Roberto Karanta (*Roberto Caranta*) norāda: Franču revolūcijai sekojošo kontinentālās Eiropas pieeju raksturo bipolārās un vertikālās varas attiecības starp valsti un cilvēku, kas izpaužas vienpusējā saistošā administratīvajā aktā, taču mūsdienās valsts pārvaldes loma mainās, un tā vairs nav vispārējo interešu "orākuls", bet drīzāk konfliktu mediators un sabiedrisko pakalpojumu sniedzējs.⁵ Tāpēc profesors aicina administratīvajās tiesībās "nolikt malā individuālismu", lai ļautu pilsoniskās sabiedrības organizācijām uzņemties vispārējo interešu aizstāvību pret pašu valsti, ar vispārējām interesēm apzīmējot arī intereses, kuras aizstāv, piemēram, vides aizsardzības organizācijas un arodbiedrības.⁶

Gan tiesību zinātnē, gan tiesību aktos vispārējās un kolektīvās intereses mēdz minēt vienkopus⁷, tomēr, autores ieskatā, ir iespējams nošķirt sabiedrības intereses, kuras ir kopējas visai sabiedrībai, kā tas ir vides jomā, no kolektīvajām interesēm, kas saistītas ar kādas personu grupas, piemēram, patērētāju, interesēm, kas nav kopējas visai sabiedrībai. Latvijā tiesības vērsties administratīvajā tiesā ar populārsūdzību jeb *actio popularis* vides aizsardzības nolūkos uzskatāmi izceļ šo jomu kā tādu, kas neatkarīgi no pārkāptās vides normatīvo aktu prasības vai kaitējuma videi apmēra ir visas sabiedrības, nevis konkrētas personu grupas kolektīvajās interesēs.

Tas, kuram būtu atzīstamas tiesības iniciēt procesu tiesā jeb pieteikuma tiesības, ja runājam par administratīvo procesu tiesā, ir viens no kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānisma centrālajiem jautājumiem. Raksta sākumā sniegts vispārējs ieskats kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismā un tiesībās vērsties tiesā tā ietvaros. Turpinājumā analizēts Senāta 2022. gada 17. augusta spriedums lietā Nr. SKA297/2022⁸, kurā

² Eiropas Parlamenta 02.02.2012. rezolūcija par virzību uz saskaņotu Eiropas pieeju kolektīvai tiesiskajai aizsardzībai (2011/2089(INI)). OJ C 239E, 20.08.2013., 32.–39. lpp., E.

³ Turpat, K un 5.

⁴ Caranta R. Civil society organizations and administrative law. *Hamline Law Review*, 2013, Vol. 36, № 1, p. 46.

⁵ *Ibid.*, pp. 40–47.

⁶ *Ibid.*, pp. 48, 56.

⁷ Piemēram, Eiropas Parlamenta un Padomes 2020. gada 25. novembra Direktīvas (ES) 2020/1828 par pārstāvības prasībām patērētāju kolektīvo interešu aizsardzībai un ar ko atceļ Direktīvu 2009/22/EK (OV L 409, 04.12.2020., 1.–27. lpp.) preambulas 70. apsvērumā norādīts, ka pārstāvības prasības tiek celtas sabiedrības interesēs, proti, ar tām tiek aizsargātas patērētāju kolektīvās intereses.

⁸ Senāta 17.08.2022. spriedums lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8814> [aplūkots 18.03.2024.].

Senāts, lai gan neatzina pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai, sniedza vairākas būtiskas atziņas attiecībā uz kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu administratīvajā procesā tiesā.

1. Ieskats kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismā un tiesībās vērsties tiesā tā ietvaros

Amerikas Savienotajās Valstīs grupas prasībām (*class action*) ir senas tradīcijas, un tās tiek plaši izmantotas praksē, kas kontrastē ar salīdzinoši neseno Eiropas aizraušanas ar kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismiem (*collective redress mechanisms*) un to ierobežoto pieejamību.⁹ Grupas prasība tiek dēvēta par ASV tiesību zinātnes veiksmīgāko eksporta preci.¹⁰ Daļēji tam var piekrist. Eiropas tiesiskā telpa ir iedvesmojusies no ASV grupas prasības, taču vienlaikus bijusi pret to piesardzīga. Pamatā bijušas bažas, piemēram, par to, ka “pārstāvība bez pilnvarojuma” (*representation without authorization*) aizskar privātautonomiju, ir sveša kontinentālās Eiropas tiesību tradīcijām, grūti praktiski īstenojama, rada sociālu kaitējumu, jo ir pakļauta ļaunprātīgas tiesāšanās riskam.¹¹

ASV, pastāvot noteiktiem priekšnoteikumiem, atsevišķs grupas loceklis grupas dalībnieku vārdā var vērsties tiesā.¹² Turpretim Eiropas tiesiskajā telpā pamatā cenšas nošķirt grupas pārstāvi no grupas, tiesības vērsties tiesā piešķirot apvienībām, kā arī cenšas kopumā distancēties no ASV grupas prasības (*American-style class action*).¹³

Minētais ietekmē arī šajā sakarā lietoto terminoloģiju. Grupu prasību (*class actions*) vietā eiropieši parasti runā par kolektīvo tiesisko aizsardzību (*collective redress*), pārstāvības tiesvedību (*representative litigation*) vai arī Eiropas grupas prasību (*European-style class action*)¹⁴. Eiropas Savienības terminoloģijā termins “kolektīvā tiesiskā aizsardzība” (*collective redress*) parasti attiecas uz gadījumiem, kad vairākas individuālas prasības tiek apvienotas vienā prasībā (tā sauktā kolektīvā prasība; *collective action*), kā arī uz prasībām, ko cēlušas noteiktas trešās personas, piemēram, patērētāju apvienības, citas nevalstiskās organizācijas vai ombuds, tādu personu

⁹ Uzelac A., Voet S. *Collectivization of European Civil Procedure: Are We Finally Close to a (Negative) Utopia?* In: Uzelac A., Voet S. (eds.). *Class Actions in Europe. Holy Grail or a Wrong Trail?* Cham: Springer, 2021, p. 3.

¹⁰ Nagy C. I. *Collective Actions in Europe: A Comparative, Economic and Transsystemic Analysis*. Cham: Springer Natur, 2019, pp. v, 1. Pieejams: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-24222-0.pdf> [aplūkots 21.03.2024.].

¹¹ *Ibid.*, p. 23. Attiecībā uz autonomijas principu sk. arī: Money-Kyrle R. *Legal Standing in Collective Redress Actions for Breach or EU Rights: Facilitating or Frustrating Common Standards and Access to Justice?* In: Hess B., Bergström M., Storskrubb E. (eds.). *EU Civil Justice. Current Issues and Future Outlook*. Swedish Studies in European Law, Vol. 7. Oxford, Portland: Hart Publishing, 2016, pp. 223–253.

¹² Hensler D. R. *The Global Expansion of Class Actions: Power, Politics and Procedural Evolution*. In: Fitzpatrick B. T., Thomas R. S. (eds.). *The Cambridge Handbook of Class Actions. An International Survey*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, p. xxiv.

¹³ *Ibid.*, pp. xix, xxvi.

¹⁴ Uzelac A., Voet S. *Collectivization of European Civil Procedure: Are We Finally Close to a (Negative) Utopia?* Uzelac A., Voet S. (eds.). *Class Actions in Europe. Holy Grail or a Wrong Trail?* Cham: Springer, 2021, pp. 5, 13.

vārdā, kurām faktiski nodarīts kaitējums, bet kuras pašas nav procesa dalībnieces (tā sauktā pārstāvības prasība; *representative action*).¹⁵

Eiropas Savienības līmenī diskusijas par kolektīvo tiesisko aizsardzību patērētāju tiesību aizsardzības jomā sākās jau 20. gadsimta astoņdesmitajos gados,¹⁶ taču īpaši intensīvi norit pēdējos divdesmit gadus.¹⁷ 2012. gadā Eiropas Parlaments pieņēma rezolūciju par virzību uz saskaņotu Eiropas pieeju kolektīvai tiesiskajai aizsardzībai.¹⁸ 2013. gadā Komisija nāca klajā ar paziņojumu “Virzība uz horizontālu Eiropas līmeņa regulējumu kolektīvās tiesiskās aizsardzības jomā”¹⁹ un tam pievienotu ieteikumu²⁰, kurā sniegts visai Eiropas Savienībai kopēju principu kopums saistībā ar kolektīvo tiesisko aizsardzību gan tiesas, gan ārpus tiesas risinājumos, vienlaikus ievērojot dalībvalstu atšķirīgās tiesiskās tradīcijas. 2018. gadā Eiropas Komisija publicēja ziņojumu²¹ par 2013. gada ieteikuma īstenošanu. Ziņojumā tika secināts, ka kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu pieejamība, kā arī aizsardzības pasākumu īstenošana pret šādu mehānismu iespējamu ļaunprātīgu izmantošanu joprojām nav konsekventa visā Eiropas Savienībā. Minētajam ziņojumam 2018. gadā sekoja iniciatīva “Uz patērētājiem orientēts jauns kurss”²², kuras ietvaros prezentēja arī direktīvu par pārstāvības prasībām. 2020. gada 25. novembrī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2020/1828 par pārstāvības prasībām patērētāju kolektīvo interešu aizsardzībai un ar ko atceļ Direktīvu 2009/22/EK.²³ Direktīvā paredzēts, ka pilnvarotas organizācijas vai publiskās iestādes patērētāju grupu vārdā īsteno aizlieguma vai tiesiskās aizsardzības pasākumus, ceļot pārstāvības prasības. Minētās direktīvas pieņemšana tiek uzskatīta par vēsturisku politisku vienošanos pēc gadu desmitiem ilgušām debatēm Eiropas Savienības līmenī un atšķirīgiem dalībvalstu viedokļiem.²⁴

¹⁵ Wilman F. Private Enforcement of EU Law Before National Courts. The EU Legislative Framework. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, p. 182.

¹⁶ Commission, Memorandum on consumer redress, COM(84) 629 final, p. 4. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51984DC0692> [aplūkots 18.03.2024.].

¹⁷ Vairāk par Eiropas Savienības iniciatīvām kolektīvā mehānisma ieviešanā sk., piem., Wilman F. Private Enforcement of EU Law Before National Courts. The EU Legislative Framework. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 2015, pp. 181–186.

¹⁸ Eiropas Parlamenta 02.02.2012. rezolūcija par virzību uz saskaņotu Eiropas pieeju kolektīvai tiesiskajai aizsardzībai (2011/2089(INI)). OJ C 239E, 20.08.2013., 32.–39. lpp.

¹⁹ Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Virzība uz horizontālu Eiropas līmeņa regulējumu kolektīvās tiesiskās aizsardzības jomā”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52013DC0401> [aplūkots 20.03.2024.].

²⁰ Komisijas 2013. gada 11. jūnija Ieteikums par kopējiem principiem attiecībā uz dalībvalstu aizlieguma un atlīdzināšanas kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismiem saistībā ar Savienības tiesību aktos paredzēto tiesību pārkāpumiem (2013/396/ES). OJ L 201, 26.07.2013., 60.–65. lpp.

²¹ Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and social committee on the implementation of the Commission Recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanisms in the Member States concerning violations of rights granted under Union law (2013/396/EU). 25.1.2018. COM(2018) 40 final. Pieejams: https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?action=display&doc_id=49502 [aplūkots 20.03.2024.].

²² Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei un Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai “Uz patērētājiem orientēts jaunais kurss”. COM(2018) 183 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0183> [aplūkots 20.03.2024.].

²³ Eiropas Parlamenta un Padomes 25.11.2020. Direktīva (ES) 2020/1828 par pārstāvības prasībām patērētāju kolektīvo interešu aizsardzībai un ar ko atceļ Direktīvu 2009/22/EK. OV L 409, 04.12.2020., 1.–27. lpp.

²⁴ Biard A., Voet S. Collective Redress in the EU: Will It Finally Come True? Uzelac A., Voet S. (eds.). Class Actions in Europe. Holy Grail or a Wrong Trail? Cham: Springer, 2021, pp. 287–288.

2. Priekšnoteikumi pieteikuma tiesībām kolektīvo interešu aizsardzībai administratīvajā tiesā Latvijā

Priekšnoteikumus privātpersonas pieteikuma tiesībām administratīvajā procesā tiesā nosaka Administratīvā procesa likuma²⁵ 31. panta otrā daļa. Tajā paredzēts, ka pieteikumu, izņemot likumā noteiktos gadījumus, var iesniegt privātpersona, kuras tiesības vai tiesiskās intereses ir aizskartas vai var tikt aizskartas. Tādējādi vispārējā gadījumā pieteikuma tiesības administratīvajā tiesā ir atkarīgas no pieteicēja tiesību vai tiesisko interešu esoša vai iespējama aizskāruma. Vienlaikus no Administratīvā procesa likuma 31. panta otrās daļas izriet, ka likumdevējs var paredzēt izņēmumus no šā vispārējā regulējuma. Tātad likumdevējs var noteikt arī izņēmumu attiecībā uz to, kurš un pastāvot kādiem priekšnoteikumiem var vērsties administratīvajā tiesā ar pieteikumu kolektīvo interešu aizsardzībai.

Šajā sakarā izceļams Senāta 2022. gada 17. augusta spriedums lietā Nr. SKA297/2022²⁶, kurā Senāts, lai gan neatzina pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai, sniedza vairākas būtiskas atziņas attiecībā uz kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu administratīvajā procesā tiesā. Minētās atziņas būtu ņemamas vērā, diskutējot par šo tiesību institūtu administratīvajā procesā.

Šajā lietā Latvijas Aviācijas arodbiedrība vērsās administratīvajā tiesā par pienākuma uzlikšanu Valsts darba inspekcijai izdot administratīvo aktu, ar kuru divām sabiedrībām tiktu noteikts pienākums nodrošināt Darba likuma²⁷ 138. panta septītās daļas ievērošanu attiecībā uz lidmašīnu pilotiem. Minētajā Darba likuma normā paredzēts, ka darbinieku, kuram ir bērns līdz triju gadu vecumam, nodarbināt naktis laikā atļauts tikai ar darbinieka piekrišanu. Taču, pirms pievērsties jautājuma būtībai, bija izvērtējams, vai iesniegtais pieteikums vispār ir pieļaujams, proti, vai arodbiedrībai ir tiesības vērsties administratīvajā tiesā kā pieteicējai attiecīgajās sabiedrībās nodarbināto pilotu, kuriem ir bērns līdz triju gadu vecumam, vārdā.

Pirmkārt, Senāts šajā spriedumā uzsvēra, ka gan no Administratīvā procesa likuma pamatmērķiem, kas definēti šā likuma 2. pantā, gan no 31. panta otrajā daļā norādītā, kad privātpersona var vērsties ar pieteikumu administratīvajā tiesā, izriet, ka administratīvās tiesas kontrolei primāri ir pakļautas valsts pārvaldes darbības, kuras attiecas uz konkrētām publiski tiesiskajām attiecībām starp valsts pārvaldi un privātpersonu. Tāpēc tikai likumā noteiktos izņēmuma gadījumos administratīvās tiesas kontrolei var tikt nodotas arī tādas valsts pārvaldes darbības, kas nav saistītas ar pieteicēja individuālo tiesību vai tiesisko interešu esošu vai iespējamu aizskārumu. Šādam izņēmumam no vispārējās kārtības tiesību normās jābūt noteiktam tieši un nepārprotami.²⁸

Otrkārt, Senāts secināja, ka arodbiedrība šajā gadījumā nav vērsusies administratīvajā tiesā kā Administratīvā procesa likuma 29. panta subjekts. Minētā panta pirmajā daļā noteikts, ka likumā paredzētajos gadījumos publisko tiesību subjektam

²⁵ Administratīvā procesa likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 164, 14.11.2001.

²⁶ Senāta 17.08.2022. spriedums lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8814> [aplūkots 18.03.2024.]. Autore kā Senāta zinātniski analitiskā padomniece ir sniegusi zinātnisku pienesumu šā sprieduma tapšanā.

²⁷ Darba likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 105, 06.07.2001.

²⁸ Senāta 17.08.2022. sprieduma lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S, 8. un 24. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8814> [aplūkots 18.03.2024.].

vai privāto tiesību juridiskajai personai ir tiesības iesniegt iestādē iesniegumu vai tiesā pieteikumu, lai aizstāvētu privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses. Senāts uzsvēra, ka 29. panta pirmā daļa ir attiecināma uz gadījumu, kad biedrība, arī arodbiedrība, vērsas tiesā konkrētas privātpersonas tiesību un tiesisko interešu aizstāvībai, bet nav attiecināma uz gadījumu, kad skartā personu grupa vispārīgi būtu nosakāma pēc noteiktām pazīmēm, piemēram, visi piloti, kuriem ir bērns līdz triju gadu vecumam.²⁹

No minētā izriet būtisks secinājums attiecībā uz kolektīvās tiesiskās aizsardzības procesuālo regulējumu, proti, Administratīvā procesa likuma 29. panta pirmā daļa nav tiesisks pamats pieteikuma tiesībām kolektīvo interešu aizsardzībai administratīvajā procesā tiesā. Šajā sakarā vērā ņemams, ka atbilstoši Administratīvā procesa likuma 31. panta pirmās daļas otrajam teikumam pēc 29. pantā minētā tiesību subjekta pieteikuma ierosinātā lietā par pieteicēju uzskatāma privātpersona, kuras tiesību vai tiesisko interešu aizstāvēšanai lieta ierosināta. Savukārt kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismā subjekts, kuram atzītas tiesības vērsties tiesā kolektīvo interešu aizsardzībai, parasti pats ir pieteicējs jeb lietas “saimnieks”, lai arī tiesā vērsas aizsargājamo personu grupas vārdā.

Treškārt, Senāts uzsvēra, ka pieteikums kolektīvo interešu aizsardzībai parasti ir tikai viens no kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānisma elementiem līdztekus tādiem noregulējamiem jautājumiem, kā, piemēram, aizsargājamās personu grupas identificēšana, aizlieguma pasākumu un/vai tiesiskās aizsardzības pasākumu paredzēšana, ļaunprātīgas tiesāšanās novēršana u. c.³⁰

Tādējādi kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānisma ieviešanai administratīvajā procesā tiesā nav pietiekami vienīgi ar procesuālo normu, kas paredz pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai. Pieteikuma tiesības ir tikai viens no plašāka procesuālā mehānisma elementiem. Uzskatāma ilustrācija to jautājumu kopumam, kas, ieviešot kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu, jānoregulē, ir iepriekš pieminētā Eiropas Parlamenta un Padomes 2020. gada 25. novembra direktīva (ES) 2020/1828 par pārstāvības prasībām patērētāju kolektīvo interešu aizsardzībai un ar ko atceļ direktīvu 2009/22/EK.

Ceturtkārt, Senāts uzsvēra: ja vien pienākums ieviest noteiktu regulējumu neizriet no starptautiskajām vai Eiropas Savienības tiesībām, likumdevējam ir rīcības brīvība konkrēta regulējuma ieviešanā.³¹ Konkrētajā gadījumā Senāts nekonstatēja, ka no starptautiskajām tiesībām vai Eiropas Savienības tiesībām izrietētu pienākums arodbiedrībām paredzēt patstāvīgas tiesības vērsties nacionālajā tiesā darbinieku kolektīvo interešu aizsardzībai, kā arī Latvijas likumdevējs šādas tiesības arodbiedrībām nebija paredzējis.

Senāts secināja, ka Padomes 2000. gada 27. novembra Direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju³², neattiecas uz arodbiedrības tiesībām vērsties administratīvajā tiesā darbinieku

²⁹ Senāta 17.08.2022. sprieduma lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S, 11. punkts.

³⁰ Turpat, 17. punkts.

³¹ Senāta 17.08.2022. sprieduma lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S, 22. un 24. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8814> [aplūkots 18.03.2024.].

³² Padomes 2000. gada 27. novembra Direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju. OV L 303, 02.12.2000., 16.–22. lpp.; Īpašais izdevums latviešu valodā: 5. nodaļa, 4. sējums, 79.–85. lpp.

kopējo tiesību un interešu aizsardzībai tādos apstākļos, kādi bija šajā lietā. Turklāt minētās direktīvas 9. panta 2. punkts, ņemot vērā 8. panta 1. punktu kopsakarībā ar 28. apsvērumu, ir minimālās harmonizācijas tiesību norma. Proti, tā neuzliek pienākumu, bet arī neliedz dalībvalstij savos tiesību aktos paredzēt to apvienību tiesības, kurām ir likumīga interese nodrošināt šīs direktīvas ievērošanu, ierosināt tiesvedību vai administratīvo procesu, lai tiktu ievēroti no tās izrietošie pienākumi, arī tad, ja tās nerīkojas konkrēta sūdzības iesniedzēja vārdā vai ja nav identificējams sūdzības iesniedzējs.³³ Arī tiesību doktrīnā, uz kuru Senāts atsaucās spriedumā, atzīts, ka kopumā Eiropas Savienības tiesību normas par pieeju tiesai darba tiesību jomā pašas par sevi ne prasa, ne veicina kolektīvo tiesisko aizsardzību, tādējādi Eiropas Savienības likumdevējs praktiski nerisina jautājumu par kolektīvo tiesisko aizsardzību darba tiesību jomā.³⁴

Apkopojot rakstā iepriekš minēto, kolektīvā tiesiskā aizsardzība nav panaceja, taču tā var būt efektīva šā raksta ievadā minētajās situācijās, kurās tradicionālā tiesvedība nav efektīva. Teorētiski pieteikums kolektīvo interešu aizsardzībai administratīvajā procesā tiesā satur Latvijā līdz šim neizmantotu potenciālu. Taču būtu nepieciešama padziļināta izpēte, vai un kurās jomās praksē ir konstatējamas tādas problēmas, kuras būtu iespējams efektīvi risināt ar kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu. Tāpat ņemams vērā, ka šāda mehānisma iespējamā efektivitāte ir atkarīga ne tikai no normatīvā regulējuma, bet arī to tiesību subjektu, kuriem atzītas pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai, aktivitātes. Piemēram, vides jomā, kurā Latvijā pastāv visplašākās iespējamās pieteikuma tiesības (*actio popularis*), iesniegto pieteikumu daudzums, ņemot vērā empīriskus novērojumus, nav liels.

Kopsavilkums

1. Pieteikuma tiesības kolektīvo interešu aizsardzībai ir viens no kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānisma elementiem, un tas nav aplūkojams atrauti no šā mehānisma kopumā. Pieteikuma tiesībām kolektīvo interešu aizsardzībai jābūt likumā norādītām tieši un nepārprotami. Administratīvā procesa likuma 29. panta pirmā daļa nav tiesisks pamats pieteikuma tiesībām kolektīvo interešu aizsardzībai administratīvajā procesā tiesā.
2. Ja pienākums ieviest kolektīvās tiesiskās aizsardzības mehānismu neizriet no Eiropas Savienības tiesībām, likumdevējam ir rīcības brīvība attiecībā uz tā ieviešanu. Šim procesuālajam mehānismam ir gan savas priekšrocības, gan riski, kuru līdzsvarošana ir likumdevēja kompetencē.
3. Pieteikumam kolektīvo interešu aizsardzībai ir potenciāls, kas administratīvajā procesā Latvijā vēl nav izmantots. Taču šajā sakarā būtu nepieciešama plašāka diskusija gan par šāda procesuālā mehānisma praktisku nepieciešamību, gan dažādiem ar tā ieviešanu saistītiem procesuālajiem aspektiem.

³³ Senāta 17.08.2022. sprieduma lietā Nr. SKA297/2022, ECLI:LV:AT:2022:0817.A420235719.12.S, 19. punkts ar atsauci uz Eiropas Savienības Tiesas 23.04.2020. sprieduma lietā “NH”, C507/18, ECLI:EU:C:2020:289, 60.–63. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8814> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁴ Turpat ar atsauci uz: Rasnača Z. Collective redress in labour and social law disputes: An (attractive) option for the EU? European Labour Law Journal, Vol. 12 (4), 2021, p. 422.

ZAUDĒJUMA ATLĪDZINĀŠANA PAR NEPAMATOTU MANTAS ARESTU

COMPENSATION FOR UNJUSTIFIED PROPERTY SEIZURE

Vadims Reinfelds, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Approximately half of the asset forfeiture procedures initiated on the grounds of alleged criminal activity, involving seizing of private property for on average of three years, end up being terminated. This paper raises some aspects regarding the rights to seek compensation for unjustified or illegal seizures of property in a special administrative procedure. Some of the conclusions are related to the grounds and amounts of compensation: (a) lifting of asset seizure as a proof of unjustified restriction constituting sufficient grounds for compensation; and (b) distinction of illegal seizures as affecting only the limitations to the amount of compensation and officials' liability vis-a-vis state; and (c) default application of consumer price index to calculation of damages.

Atslēgvārdi: process par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, prettiesisks/nepamats mantas arests, kaitējuma atlīdzināšana

Keywords: asset forfeiture, unjustified or illegal seizures of property, damages

Ievads

Latvijā joprojām ir daudz procesu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu¹, kuru ietvaros tiek arestēti finanšu līdzekļi simtiem miljonu eiro apmērā. Finanšu izlūkošanas dienests 2022. gadā iesaldēja finanšu līdzekļus 357,25 miljonu eiro apmērā, no kuriem 86% pieder juridiskām personām un 14% – fiziskām personām.² Lielākā daļa no Finanšu izlūkošanas dienesta iesaldētajiem līdzekļiem vēlāk tiek arestēti. Valsts policija 2022. gadā arestēja iespējami noziedzīgi iegūtu mantu 475,05 miljonu eiro

¹ "Ekonomisko lietu tiesa laika posmā no darbības uzsākšanas 2021. gada 31. martā līdz 2022. gada 31. maijam saņēma izskatīšanai 271 lietu par noziedzīgi iegūtu mantu." Ekonomisko lietu tiesas process civillietās un krimināllietās. Statistika. Problēmjautājumi. Iespējamie risinājumi. Pētījums. Rīgas apgabaltiesa, 2022. Pieejams: https://www.tiesas.lv/Media/Default/Page/ELT_P%C4%93t%C4%ABjums.pdf [aplūkots 19.02.2024.].

² Finanšu izlūkošanas dienesta 2022. gada pārskats. Pieejams: <https://fid.gov.lv/uploads/files/2023/Gada%20p%C4%81rskats%202022/01032023-FID%20gada%20p%C4%81rskats%202022.pdf> [aplūkots 19.02.2024.].

apmērā³, 2021. gadā – 1,53 miljardus eiro, 2020 gadā – 539 miljonus eiro.⁴ Saskaņā ar Ģenerālprokuratūras 2023. gada ziņojumu⁵ vairāk nekā puse procesu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu tiek izbeigti, izmeklēšanas iestāžu aizdomas par mantas noziedzīgo izcelsmi atzīstot par nepamatotām.

Prakse liecina, ka izmeklēšanas iestādes izmanto maksimāli iespējamus finanšu līdzekļu arestu termiņus, kas pirmstiesas kriminālprocesa stadijā var sasniegt trīsdesmit vienu mēnesi, un šis termiņš tiek apturēts pēc lietas nodošanas tiesā, t. i., mantas arests tiek pagarināts uz tiesvedības procesa laiku. Šobrīd vidējais mantas aresta ilgums ir šāds: 2 gadi – pirmstiesas arests, 1 gads – tiesvedība pirmās instances tiesā un apgabaltiesā. Liela apjoma un sarežģītās lietās šie termiņi ir ievērojami garāki – ap 5 gadiem, neraugoties uz likumā noteiktajiem īsiem šādu kategoriju lietu izskatīšanas termiņiem.

Kārtība, kādā personai tiek atlīdzināts zaudējums par kriminālprocesā nodarīto kaitējumu, tiek regulēta administratīvā procesā. Šo kārtību nosaka Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likums (turpmāk – Kaitējuma atlīdzināšanas likums⁶). Rakstā apskatīti šā regulējuma juridiskie un praktiskie aspekti saistībā ar mantas arestu procesos par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu.

1. Kaitējuma atlīdzināšanas likuma piemērojamība

Fiziskajai personai ir tiesības uz kaitējuma atlīdzinājumu, ja iestājies vismaz viens no Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 4. panta pirmajā daļā noteiktajiem apstākļiem, kuru uzskaitījums saistīts pārsvarā ar personas attaisnošanu izvirzītajā apsūdzībā. Attiecībā uz juridisko personu likums noteic, ka privāto tiesību juridiskajai personai tiesības uz kaitējuma atlīdzinājumu rodas, ja spēkā stājies nolēmums par procesa izbeigšanu pilnībā vai daļā par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu šai personai, nekonstatējot Krimināllikumā noteikto pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļa piemērošanai attiecīgajai personai.⁷

---

³ Naudas atmazgāšanas jomā pērn arestēta manta aptuveni pusmiljarda eiro apmērā. LETA, 03.03.2023. Pieejams: <https://www.leta.lv/home/important/33D8C944-B137-4670-B28C-AA301686D93F/> [aplūkots 01.03.2024.].

⁴ Helmane I. Pērn arestēta noziedzīgi iegūta manta 1,53 miljardu eiro apmērā. Netirā nauda ieplūst galvenokārt no Krievijas un Ukrainas. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/338116-pern-aresteta-noziedzīgi-ieguta-manta-153-miljardu-eiro-apmera-netira-nauda-ieplust-galvenokart-no-krievijas-un-ukrainas-2022> [aplūkots 01.03.2024.].

⁵ "Atbilstoši Tiesu informācijas sistēmas datiem izmeklēšanas iestāžu un prokuratūras sekmīgā darbība 2023. gadā atspoguļojas 172 izskatītajos procesos Ekonomisko lietu tiesā, kas ir par 10 procesiem vairāk nekā 2022. gadā. 64 procesos izmeklētāji un prokurori panāca Ekonomisko lietu tiesas lēmumu par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu pieņemšanu (2022. gadā – 109 procesos), savukārt 101 procesu Ekonomisko lietu tiesa izbeidza saskaņā ar KPL 630. panta otro daļu (2022. gadā – 53 procesos). Vēl 7 procesos Ekonomisko lietu tiesa nosūtīja pēc piekritības." Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras ziņojums par 2023. gadā paveikto un 2024. gada darbības prioritātēm.

⁶ Kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas likums: LV likums. Pieņemts 30.11.2017. [30.11.2017. red.].

⁷ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 4. panta otrā daļa.

Kaitējuma atlīdzināšanas likumā tekstā mantas arests nav tieši iekļauts kā tiesisks pamats kaitējuma atlīdzināšanai nedz attiecībā uz fiziskām, nedz juridiskām personām, bet tas izriet no likuma mērķa un jēgas.

Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 2. panta otrā daļa noteic, ka šā likuma noteikumi piemērojami arī šajā likumā tieši neminētos gadījumos, ja kriminālprocesā vai administratīvā pārkāpuma lietvedībā privātpersonai nodarīts kaitējums iestādes, prokuratūras vai tiesas **prettiesiskas** rīcības dēļ.

Par labu tam, ka Kaitējuma atlīdzināšanas likums piemērojams arī **nepamatots** mantas aresta gadījumos, liecina gan šā likuma likumprojekta anotācija, gan Kriminālprocesa likuma 126. panta 3.¹ daļas otrais teikums, kas tika pieņemts 2019. gada 21. novembrī un kas noteic – ja persona noteiktā termiņā [45 dienu laikā no paziņošanas brīža⁸] nesniedz ticamas ziņas par mantas izcelsmes likumību, šai personai tiek liegta iespēja saņemt atlīdzību par kaitējumu, kas tai nodarīts saistībā ar kriminālprocesā noteiktajiem ierobežojumiem rīkoties ar šo mantu.⁹ No šīs normas izriet, ka persona, kas noteiktā termiņā ir sniegusi ticamas ziņas par mantas izcelsmes likumību, ir tiesīga saņemt atlīdzību par kaitējumu.

Kaitējuma atlīdzināšanas likuma likumprojekta anotācijā noteikts, ka gan fiziskai, gan juridiskai personai tiek paredzētas tiesības uz zaudējumu atlīdzināšanu.¹⁰ Likumprojekta anotācijā teikts, ka tas nodrošinās vienlīdzīgas tiesības un iespējas saņemt atbilstošu atlīdzinājumu nepamatota personu tiesību aizskāruma gadījumā.¹¹ Tādējādi kaitējuma atlīdzību ir tiesīgs prasīt mantas īpašnieks neatkarīgi no sava statusa (juridiskā/fiziskā persona un statuss kriminālprocesā).

Augstākā tiesa ir atzinusi, ka privātpersonas pieteikums par kaitējuma atlīdzināšanu, kas nodarīts sakarā ar tās pamattiesību aizskārumu kriminālprocesā vai administratīvo pārkāpumu lietvedībā, kopš 2018. gada 1. marta nav pakļauts izskatīšanai vispārējās jurisdikcijas tiesā. Valsts atbildību par tās institūciju nepamatotu vai prettiesisku rīcību kriminālprocesā un administratīvo pārkāpumu lietvedībā privātpersona var prasīt saskaņā ar Administratīvā procesa likuma noteikumiem.¹² Tātad nav šaubu par to, ka saistībā ar zaudējumu atlīdzināšanu par nepamatotu vai prettiesisku mantas arestu kriminālprocesā personai jāizmanto Kaitējuma atlīdzināšanas likumā noteiktais regulējums, nevis jāvērsas ar prasību tiesā civilprocesuālā kārtībā.

2. Nepamatots mantas arests

Kaitējuma atlīdzināšanas likums definē gan prettiesisku, gan nepamatotu rīcību. Šajā sakarā nepieciešams izvērtēt atšķirības starp nepamatotu un prettiesisku mantas arestu un to sekas.

Iestādes, prokuratūras, tiesas vai Kontroles dienesta (tagad Finanšu izlūkošanas dienesta) rīcība Kaitējuma atlīdzināšanas likuma izpratnē ir nepamatota, ja to

⁸ Kriminālprocesa likuma 356. panta piektā daļa.

⁹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 21.11.2019. [21.11.2019. red.].

¹⁰ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma likumprojekta anotācijas 4. daļas c apakšpunkts. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/D358C46EE64B01CFC2257FB5003F122B?OpenDocument#b \[aplūkots 01.03.2024.\].](https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/D358C46EE64B01CFC2257FB5003F122B?OpenDocument#b [aplūkots 01.03.2024.].)

¹¹ Turpat.

¹² Senāta Civillietu departamenta 29.07.2020. rīcības sēdes lēmums lietā SKC-988/2020.

lēmums pieņemšanas brīdī ir atbildis tiesību normām, taču vēlāk iestājies viens no šajā likumā norādītajiem kaitējuma atlīdzinājuma tiesiskajiem pamatiem.¹³ Daļa praktiķu uzskata, ka mantas arests ir tiesisks, ja tas uzlikts atbilstoši spēkā esošajām procesuālajām normām, t. i., faktiski ievērojot formālo lēmuma pieņemšanas procedūru. Savukārt saturiski būtiskākā lēmuma daļa – aresta nepieciešamība un samērīgums – var skart mantas aresta pamatotību (piemēram, arestētās mantas apjomu), taču ne tā tiesiskumu. Šāda interpretācija sakrīt ar esošo praksi, kurā tiek atzīts, ka aizdomu pamatus noziedzīgai izcelsmei var pārbaudīt tikai procesa ietvaros un tikai šādas pārbaudes rezultātā manta var tikt atzīta par, visticamāk, likumīgi vai noziedzīgi iegūtu.

Satversmes 92. panta trešajā teikumā kā pamats prasīt atlīdzinājumu ir noteikts **“nepamatots tiesību aizskārums”**. Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 1. panta pirmajā daļā noteikts, ka likuma mērķis ir nodrošināt privātpersonai Latvijas Republikas Satversmē noteiktās tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu par zaudējumu un neman-tisko kaitējumu, kas tai nodarīts kriminālprocesā vai administratīvā pārkāpuma lietvedībā iestādes, prokuratūras vai tiesas **prettiesiskas vai nepamatotas rīcības dēļ**. Savukārt tālāk likums aizvien sašaurina tiesisko pamatu privātpersonai prasīt kaitējuma atlīdzību, tāpēc nepieciešams likumu interpretēt, lai izvērtētu, vai nepamatots mantas arests dod personai tiesības uz kaitējuma atlīdzību.

Kaitējuma atlīdzināšanas likuma likumprojekta anotācijā noteikts – gan fiziskai, gan juridiskai personai tiek paredzētas tiesības uz zaudējumu atlīdzināšanu, gadījumā ja spēkā stājies tiesas lēmums par noziedzīgi iegūtu mantu, ar kuru atzīts, ka manta nav saistīta ar noziedzīgu nodarījumu vai mantas izcelsme nav noziedzīga un piemērotais mantas arests ir atceļams.¹⁴

Jau minētais Kriminālprocesa likuma 126. panta 3.¹ daļas otrais teikums tieši runā par kaitējuma atlīdzināšanu saistībā ar kriminālprocesā noteiktajiem ierobežojumiem rīkoties ar arestēto mantu.

No šīm normām izriet, ka likumdevēja nolūks bija noteikt, ka personai ir tiesības uz kaitējuma atlīdzību neatkarīgi no tā, vai arests bija nepamatots vai prettiesisks, jo abos gadījumos no personas viedokļa nav nekādu atšķirību starp šīm situācijām un pretējs viedoklis būtu pretrunā gan ar minēto tiesību normu jēgu, gan ar Satversmes 92. panta trešajā teikumā noteiktajām pamattiesībām.

Lēmums par mantas aresta atcelšanu jebkurā gadījumā jāuzskata par mantas aresta nepamatotības konstatāciju un pierādījumu neatkarīgi no tā, vai mantas arests atcelts saistībā ar procesa par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu izbeigšanu vai mantas arests atcelts ar procesa virzītāja lēmumu (piemēram, atceļot arestu daļai mantas). Šāds secinājums atspoguļojas arī tiesu praksē, piemēram, gadījumā, kad process par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu tiek izbeigts tā iemesla dēļ, ka mantas noziedzīgums netiek pierādīts no procesa virzītāja puses, tiesa secina, ka “nav pamatoti visi procesa par noziedzīgi iegūtu mantu uzsākšanas iemesli, bet, tikai tiem visiem pastāvot, ir pamats uzsākt procesu par noziedzīgi iegūtu mantu”.¹⁵

¹³ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 6. panta otrā daļa.

¹⁴ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma likumprojekta anotācijas 4. panta c apakšpunkts. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/D358C46EE64B01CFC2257FB5003F122B?OpenDocument#b> [aplūkots 01.03.2024.].

¹⁵ Ekonomisko lietu tiesas 01.02.2023. lēmums kriminālprocesā Nr. 11270011120 (lietas arhīva Nr. K75-0108-23).

Arī tiesu praksē administratīvā procesa ietvaros lietā par nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu sakarā ar mantas arestu apgabaltiesa secina, ka “gadījumā, kad ar Valsts policijas lēmumu kriminālprocess izbeigts un atcelts arī lēmums par arestu uzlikšanu pieteicēja aktīviem, Finanšu izlūkošanas dienesta un Valsts policijas lēmumi, ar kuriem tika iesaldēti un vēlāk arestēti pieteicējam piederošie naudas līdzekļi [...], ir **atzīstami par nepamatotiem un pieteicējs ir tiesīgs prasīt atlīdzināt zaudējumus**, kas viņam nodarīti ar šiem nepamatotiem lēmumiem”.¹⁶ Lai gan šajā konkrētajā lietā tika izbeigts pamata kriminālprocess saistībā ar personu reabilitējošiem apstākļiem (netika konstatēts noziedzīga nodarījuma sastāvs) un process “pret mantu” netika izdalīts, šī situācija ir pielīdzināma gadījumam, ja tiktu izbeigts process par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, jo abos gadījumos procesa izbeigšana ir pamats mantas aresta atcelšanai. Tādējādi, procesa “pret mantu” izbeigšanas gadījumā pati procesa uzsākšana un līdz ar to visi ar šo procesu saistītie personas ierobežojumi ir atzīstami par nepamatotiem, kas savukārt rada pamatu prasīt zaudējuma atlīdzināšanu.

3. Prettiesisks mantas arests

Kaitējuma atlīdzināšanas likums noteic, ka iestādes, prokuratūras vai tiesas rīcība šā likuma izpratnē ir prettiesiska, **ja ar šo rīcību pārkāptas tiesību normas**. Prettiesisku rīcību konstatē ar iestādes, kriminālprocesā pilnvarotas amatpersonas vai tiesas nolēmumu.¹⁷

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir noteikusi, ka kontrolējošiem pasākumiem, kā mantas arests, jābūt likumīgiem (jābūt noteiktiem ar likumu un jāatbilst likumam) un jābūt samērīgiem.¹⁸

Vērtējot mantas aresta tiesiskumu, ir nepieciešams gan pārbaudīt procesuālo tiesību ievērošanu, gan izvērtēt pieņemtos ierobežojumus rīcībai ar mantu pēc būtības. Vērtējot pēc būtības, svarīgākie un vienlaikus problemātiskākie aspekti, autora ieskatā, ir šādi:

- 1) aresta samērīgums – gan aresta nepieciešamības, gan arestētās mantas apjoma, gan aresta termiņu ziņā;
- 2) aresta kontrole – arī tiesiski uzlikts arests var kļūt prettiesisks, piemēram, procesa virzītāja bezdarbības dēļ, uzliekot arestu un neveicot izmeklēšanas darbības, lai konstatētu mantas noziedzīgo vai likumīgo izcelsmi.

Mantas aresta tiesiskuma izvērtēšanai ir divējāda nozīme. Pirmkārt, tas ir viens no pamatiem aizskartās mantas īpašniekam prasīt zaudējumu atlīdzību pilnā apmērā (nepiemērojot likumā noteikto ierobežojumu¹⁹); otrkārt, tas ir pamats valstij prasīt zaudējumus no amatpersonas regresa kārtībā. Saskaņā ar Kaitējuma atlīdzināšanas likumu amatpersona ir civiltiesiski atbildīga par publisko tiesību juridiskajai personai nodarīto zaudējumu, ja tā ir tiši rīkojusies prettiesiski vai savā rīcībā pieļāvusi rupju

¹⁶ Administratīvās apgabaltiesas 30.01.2024. spriedums lietā Nr. A420219521.

¹⁷ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 6. panta pirmā daļa.

¹⁸ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 24.02.2011. sprieduma lietā “BENet Praha, spol. S R.O. v The Czech Republic”, iesniegumi Nr. 33908/04; 7937/05; 25249/05; 29402/05; 33571/06; 92.–93. punkts.

¹⁹ Sk. Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 13. panta trešās daļas 2. un 3. apakšpunktu.

neuzmanību.²⁰ Mantas aresta prettiesiskuma pierādīšana var izrādīties ļoti apgrūtināta vai pat neiespējama no privātpersonas puses, un abu šo situāciju nošķiršana – vai mantas arests bija nepamatots vai prettiesisks – ir jāveic nevis privātpersonai, bet valstij, lai turpmāk izvērtētu konkrēto amatpersonu atbildību par pieņemtajiem lēmumiem. Valstij ir iespējas un instrumenti, lai veiktu šādu izvērtējumu (ierosinot disciplinārlietas, pārbaudes un izmantojot tamlīdzīgus iekšējās kontroles mehānismus), savukārt privātpersonas iespējas konstatēt visus mantas aresta tiesiskuma kritērijus ir ļoti ierobežotas. Ja amatpersona ir rīkojusies labticīgi, valstij ir jāuzņemas atbildība par tās rīcību un nav jāvēršas pret amatpersonu ar regresa prasību.

4. Zaudējumu apmērs un cēloniskais sakars

Citi pierādāmie apstākļi no privātpersonas puses ir zaudējumu apmērs un cēloniskais sakars.

Zaudējumu apmērs. Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 10. pants noteic zaudējuma definīciju, kā arī to, ka, aprēķinot zaudējumu, ņem vērā arī atrauto peļņu, ja privātpersona spēj pierādīt, ka notikumu parastās attīstības gaitā peļņa tiktu gūta. Zaudējums aptver arī izmaksas, kas saistītas ar juridisko palīdzību.²¹ Zaudējuma atlīdzībai, kas nav atlīdzība par mantai nodarītiem zaudējumiem, piemēro Centrālās statistikas pārvaldes noteikto patēriņa cenu indeksu.²² Attiecībā uz formulējumu “kas nav atlīdzība par mantai nodarītiem zaudējumiem” varētu rasties maldīgs priekšstats, ka šis patēriņa cenu indekss vispār nav piemērojams mantiskiem zaudējumiem, taču tas neatbilstu nedz likuma, nedz konkrētā panta jēgai. Likumprojekta anotācijā tiek skaidrots, ka “zaudējumu atlīdzībai, kas nav atlīdzība par mantai (kā fiziskai, ķermeniskai mantai – nekustamais īpašums, kustama manta u. tml.) nodarītiem zaudējumiem, piemēro Centrālās statistikas pārvaldes noteikto patēriņa cenu indeksu”.²³ Tātad faktiski šī norma ir vistiešākajā mērā attiecināma uz finanšu līdzekļu arestu, ja personai arests nav radījis citus zaudējumus, kas būtu pierādāmi atsevišķi (piemēram, personas nespēja pildīt citas saistības uzliktā aresta dēļ). Ko šis patēriņa cenu indekss nozīmē skaitliskā izteiksmē? Patēriņa cenu pārmaiņas 2024. gada janvārī salīdzinājumā ar 2018. gada janvāri ir 38,1%.²⁴ Tomēr, kā liecina tiesu prakse, šī norma neizslēdz personai tiesības prasīt likumiskos procentus patēriņa cenu indeksa vietā, un tiesa šādu prasību apmierināja, secinot: “Ņemot vērā lietā noskaidroto, ka nepamatoto Finanšu izlūkošanas dienesta un Valsts policijas lēmumu rezultātā pieteicēja nauda .. dienas atradās svešā turējumā un pieteicējs nevarēja brīvi ar to rīkoties un gūt ienākumus, valstij ir pienākums atlīdzināt radītos zaudējumus. Savukārt likumiskie procenti konkrētajā gadījumā nodrošina ekvivalentu tam,

²⁰ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 27. panta otrā daļa.

²¹ Turpat, 10. panta otrā un trešā daļa.

²² Turpat, 12. panta sestā daļa.

²³ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma likumprojekta anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/D358C46EE64B01CFC2257FB5003F122B?OpenDocument#b> [aplūkots 01.03.2024.].

²⁴ Inflācijas kalkulators. Pieejams: https://tools.csb.gov.lv/cpi_calculator/lv/2018M01-2024M01/0/100 [aplūkots 01.03.2024.].

ko, atrodoties normālā aprītē, dotu pieteicēja kapitāls.”²⁵ Šajā lietā minētajā situācijā patēriņa cenu indekss bija ievērojami mazāks par likumiskajiem procentiem. Kaitējuma atlīdzināšanas likums arī ierobežo atlīdzināmo zaudējuma apmēru.²⁶

Cēloņsakarība. Tiesības uz kaitējuma atlīdzinājumu rodas, ja starp iestādes, prokuratūras vai tiesas prettiesisko vai nepamatoto rīcību un privātpersonai nodarīto kaitējumu pastāv tieša cēloņsakarība – objektīva saikne starp iestādes, prokuratūras vai tiesas rīcību un tās radīto laika ziņā vēlāk sekojošo kaitējumu, proti, minētā rīcība radījusi un noteikusi kaitējuma iestāšanās reālu iespēju un ir galvenais faktors, kas nenovēršami radījis šo kaitējumu.²⁷ Mantas aresta gadījumā cēloņsakarības pierādīšana ir atkarīga gan no arestētās mantas veida (nekustamais īpašums, vērtspapīri, bezskaidra nauda u. c.), gan no zaudējuma veida (atrautā peļņa vai tiešie zaudējumi, kas personai nodarīti, liedzot tiesības izmantot savu mantu). Praksē visizplatītākajos gadījumos – arestējot bezskaidru naudu –, ja persona neprasa atrauto peļņu vai citādi nodarītos zaudējumus, bet saskaņā ar Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 12. panta 6. daļu prasa zaudējumu apmēru noteikt pēc Centrālās statistikas pārvaldes noteiktā patēriņa cenu indeksa, cēloņsakarības pierādīšana nav nepieciešama, jo likumdevējs ir prezumējis, ka zaudējumi nodarīti šādā apmērā.

Kopsavilkums

Zaudējumu atlīdzināšana privātpersonai tās tiesību aizskāruma gadījumā no valsts puses ir būtisks tiesību līdzsvara nodrošināšanas elements. Tā īstenošana nodrošinās to, ka amatpersonas būs spiestas vērtēt, lai ar mantas arestu personai netiktu nodarīts lielāks kaitējums, nekā konkrētajā situācijā tas ir neizbēgams,²⁸ – vērtējot mantas aresta nepieciešamību, samērīgumu un termiņus. Attiecībā uz normatīvo regulējumu saistībā ar zaudējumu atlīdzināšanu par nepamatotu mantas arestu galvenie secinājumi ir šādi:

1. Nepamatota mantas aresta (arī tāda, kas bijis tiesisks pieņemšanas brīdī) rezultātā nodarītā zaudējuma atlīdzināšana atbilst Satversmei, Kriminālprocesa likuma un Kaitējuma atlīdzināšanas likuma jēgai un mērķim. Procesa par noziedzīgi iegūtu mantu izbeigšana un/vai aresta atcelšana ir jāuzskata par pietiekamu pamatu aresta nepamatotības konstatēšanai un tiesiskajam pamatam personai prasīt kaitējuma atlīdzināšanu.
2. Aresta prettiesiskuma izvērtējums jāveic valstij saistībā ar iespējamo amatpersonas saukšanu pie disciplināratbildības, regresa prasības celšanu un atlīdzināmās zaudējumu summas apmēra noteikšanu, ja tā sasniedz likumā noteiktos ierobežojumus.
3. Finanšu līdzekļu aresta gadījumā zaudējumu aprēķinam piemēro Centrālās statistikas pārvaldes noteikto patēriņa cenu indeksu. Ja persona prasa cita veida zaudējumus, tie jāpierāda atsevišķi.

²⁵ Administratīvās apgabaltiesas 30.01.2024. spriedums lietā Nr. A420219521.

²⁶ Kaitējuma atlīdzināšanas likuma 13. panta trešā daļa.

²⁷ Turpat, 7. pants.

²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.01.2009. spriedums lietā “Borzonov pret Krieviju”, iesnieguma Nr. 18274/04.

PUBLISKO IEPIRKUMU REGULĒJUMA PILNVEIDOŠANA PIEDĀVĀJUMA PRECIZĒŠANAS KONTEKSTĀ

IMPROVEMENTS OF THE REGULATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN THE CONTEXT OF RECTIFICATION OF THE TENDER

Džeina Gaile, Mg. iur., LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Directive 2014/24/EU was adopted in 2014 as an attempt to modernise procurement and make it more efficient, improve the access of SMEs to public contracts, and facilitate other aims. In this article, the author analyses the regulation of rectification of a tender, as well as one of the new mechanisms of Directive 2014/24/EU – the European Single Procurement Document (ESPD) and explores its interaction forms with the institute of rectification of a tender. It is concluded that the rectification regulation has not changed in essence and previous case law is applicable. However, there are several aspects that could be improved in national regulation, as well as regarding ESPD, as some questions are raised about practical application.

Atslēgvārdi: publiskais iepirkums, piedāvājuma precizēšana, ESPD

Keywords: public procurement, rectification of a tender, ESPD

Ievads

Gan nacionālā līmenī, gan Eiropas Savienības (turpmāk – ES) līmenī publiskajam iepirkumam ir svarīga nozīme, jo tas ir viens no tirgus instrumentiem, kas lietojams, lai panāktu gudru, ilgtspējīgu un iekļaujošu izaugsmi, vienlaikus nodrošinot visefektīvāko publiskā sektora līdzekļu izmantošanu. 2014. gadā veikta ES publisko iepirkumu direktīvu reforma, lai palielinātu publiskā sektora izdevumu efektivitāti, atvieglotu mazo un vidējo uzņēmumu piedalīšanos iepirkumos un sasniegtu citus mērķus.¹

Rakstā autore apskata klasisko iepirkumu sektoru, uz ko attiecas Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK (turpmāk – Direktīva) un Publisko iepirkumu likums² (turpmāk – PIL), pievēršot uzmanību

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/24/ES (2014. gada 26. februāris) par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK, preambulas 2. apsvēruma. Pieņemta 26.02.2014. [aplūkots 10.03.2024.].

² Publisko iepirkumu likums: LV likums. Pieņemts 15.12.2016. [05.03.2024. red.].

izmaiņām, kas saistītas ar piedāvājuma precizēšanas robežām atklātās procedūrās. Kontekstā ar to analizēts arī Eiropas vienotais iepirkuma procedūras dokuments (turpmāk – ESPD)³.

Publiskā iepirkumā piedāvājums⁴ ir atbilstoši pasūtītāja prasībām pretendenta sagatavots dokumentu kopums, kurā ir iekļauta informācija, piemēram, par pretendenta un tā speciālistu kvalifikāciju, tehnisko piedāvājumu un piedāvāto līgumcenu. Piedāvājuma saturs izriet no pasūtītāja izvirzītajām prasībām. Tā vērtējums ir pamats iepirkuma uzvarētāja izvēlei. Tā kā piedāvājumā tiek iekļauts plašs informācijas apjoms, tas gan cilvēcisku kļūdu dēļ, gan reizēm apzināti var būt nepilnīgs, ar trūkumiem vai saturēt pretrunīgu informāciju (piemēram, nav norādīts pietiekams skaits pieredzes objektu, pieļautas aritmētikas kļūdas). Iepirkuma komisijai jāvērtē, vai konstatētie trūkumi ir tādi, kas pieļauj labojumu, vai tomēr piedāvājums jānoraida. Tas būtiski ietekmē iepirkuma rezultātu.

Piedāvājumu precizēšanas problemātika, lai arī var šķist šaurs un vienkāršs temats, sevī slēpj daudz neskaidrību⁵. Tā ir aktuāla praktiķiem un arī citu valstu teorētiķiem⁶, jo piedāvājumu nepilnības konstatējamās bieži. Piemēram, atklāts konkurss Latvijā 2023. gadā rīkots vismaz 4375 reizes jeb 84,77% no procedūru skaita⁷. Un, visticamāk, daļā iesniegto piedāvājumu bija kāda kļūda vai trūka kāds dokuments.

Pētījuma mērķis ir analizēt, vai un kādas izmaiņas notikušas piedāvājuma precizējuma regulējumā, modernizējot publisko iepirkumu direktīvu 2014. gadā, kā arī identificēt šo izmaiņu radītās problēmas un risinājumus. Pētījumā piemērota analītiskā, sistēmiskā un dogmatiskā pētniecības metode, kā arī apskatīti ar ESPD saistītie Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) spriedumi un Latvijas Republikas Senāta nolēmumi.

1. Piedāvājuma precizēšanas regulējums

Kā jau ievadā norādīts, vērtējot iesniegtos publiskā iepirkuma piedāvājumus, iepirkuma komisija nereti tajos konstatē trūkumus un var vēlēties tos novērst, piemēram, pieprasot papildu skaidrojumu vai dokumentus. Regulējums par piedāvājuma precizēšanu galvenokārt iekļauts Direktīvas 56. panta 3. punktā, kas pieļauj lūgt

³ Latviskā tulkojuma abreviatūra būtu EVIPD, taču vispārējo ērtību dēļ lietota Eiropas Savienībā lietotā abreviatūra ESPD.

⁴ Atkarībā no iepirkuma procedūras veida var tikt iesniegts pieteikums vai piedāvājums, uz ko precizēšanas kontekstā vispārīgi attiecināmi tie paši principi.

⁵ Gaile Dž. Tiesiskās vienlīdzības principa izpratne publiskajā iepirkumā iesniegta piedāvājuma trūkumu izvērtēšanā. Grām.: Jaunā tiesiskā realitāte: izaicinājumi un risinājumi. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 8. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 300. lpp.

⁶ Sk. Arrowsmith S. The Problem of Discussions with Tenderers under the E.C. Procurement Directives: the Current Law and the Case for Reform, *Public Procurement Law Review*, № 3, 1998, pp. 65–82; Krüger K. Ban-on-negotiations in tender procedures: undermining best value for money? *Journal of Public Procurement* 4, № 3, 2004, pp. 397–436; Sánchez P. F. Revolution or Consolidation of the Boundaries Regarding Correction of Tenders for Public Contracts? *Public Procurement Law Review*, № 1, 2014, pp. 28–44.

⁷ IUB Aktuālie iepirkumu dati, “Piemērotās procedūras**”. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/lv/aktualie-iesniegumu-dati> 17.03.2024. [aplūkots 10.03.2024.].

pretendenti skaidrot vai papildināt nepilnīgu vai kļūdainu informāciju, ja šādi lūgumi tiek izdarīti, pilnībā ievērojot vienlīdzīgas attieksmes un pārredzamības principus.⁸ Specifiskais regulējums saistībā ar ESPD apskatīts raksta otrajā daļā.

Salīdzinot 56. panta 3. punktu ar Direktīvas 2004/18/EK⁹ 51. pantu, konstatējams, ka iepriekš regulējums bija šaurāks, ļaujot uzaicināt pretendentu papildināt vai precizēt dokumentus, kas saistīti ar kvalitatīvās atlases kritērijiem.¹⁰ Taču līdztekus attīstījās EST prakse¹¹ – tika atzīta iespēja precizēt arī tehnisko piedāvājumu.¹²

Pēc Direktīvas pieņemšanas radās jautājums, vai jāņem vērā līdzšinējā tiesu prakse. EST atbildējusi apstiprinoši, norādot, ka pastāvīgā judikatūra saistībā ar Direktīvas 2004/18/EK normu interpretāciju, kas ir balstīta uz vienlīdzīgas attieksmes principu, pēc analogijas ir jāpiemēro 56. panta 3. punkta kontekstā, un ekonomikas dalībniekam saskaņā ar šo tiesību normu adresētais lūgums sniegt skaidrojumu tomēr nevar kompensēt tāda dokumenta vai informācijas neesamību, kuras paziņošana bija prasīta līguma dokumentos, jo līgumslēdzējai iestādei ir stingri jāievēro pašas noteiktie kritēriji. Turklāt šāds lūgums nevar izraisīt to, ka attiecīgais pretendents faktiski iesniedz jaunu piedāvājumu.¹³ Arī Senāts norādījis, ka Direktīvas 56. panta 3. punkta regulējums izriet no EST judikatūras attīstības.¹⁴

Līdzīgi situāciju pārsvarā vērtē arī doktrīnā. Tā prof. S. Erousmita (*S. Arrowsmith*)¹⁵ piekrīt, ka noteikumi par grozīšanas, papildināšanas un izskaidrošanas tvērumu 2014. gada direktīvās nav tieši mainīti. Tie ir balstīti uz vispārējiem vienlīdzīgas attieksmes, pārskatāmības un samērīguma principiem, kuru saturs paliek nemainīgs.¹⁶ Arī prof. A. Sančess-Graells (*A. Sanchez-Graells*)¹⁷ paziņojis, ka 56. panta 3. punkts uzskatāms par EST prakses kodifikāciju attiecībā uz labas pārvaldības

⁸ Direktīvas 2014/24/ES 56. panta trešā daļa.

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/18/EK par to, kā koordinēt būvdarbu valsts līgumu, piegādes valsts līgumu un pakalpojumu valsts līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas procedūru. Pieņemta 31.03.2004. [aplūkots 11.03.2024.].

¹⁰ 51. panta redakcija: Līgumslēdzēja iestāde var uzaicināt komersantus papildināt vai precizēt sertifikātus un dokumentus, kas iesniegti saskaņā ar 45. līdz 50. pantu.

¹¹ Sk. Gaile Dž., 2022.

¹² EST 29.03.2012. spriedums lietā Nr. C-599/10 (SAG ELV Slovensko a.s. u. c. pret Ūrad pre verejné obs-tarávanie), 35.–44. punkts.

¹³ EST 07.09.2021. spriedums lietā Nr. C-927/19 (“Klaipēdos regiono atliekų tvarkymo centras” UAB pret “Ecoservice Klaipėda” UAB u. c.), 93. punkts. Ģenerālvokāta E. M. Kolinsa 07.03.2024. secinājumi lietā Nr. C-652/22 (Kolin Inšaat Turizm Sanayi ve Ticaret), 67.–69. punkts.

¹⁴ Latvijas Republikas Senāta 18.06.2021. spriedums lietā Nr. SKA-176/2021, 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/452395.pdf> [aplūkots 02.03.2024.]; Latvijas Republikas Senāta 01.09.2022. rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-569/2022, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/485134.pdf> [aplūkots 02.03.2024.].

¹⁵ Apvienotā Karaliste, Notingemas Universitāte, sk. arī: <https://www.nottingham.ac.uk/law/people/sue.arrowsmith> [aplūkots 12.04.2024.].

¹⁶ Arrowsmith S. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Vol. 1, 3rd ed. London: Sweet and Maxwell, 2014, pp. 833–834.

¹⁷ Apvienotā Karaliste, Bristoles Universitāte, sk. arī: <https://research-information.bris.ac.uk/en/persons/albert-sanchez-graells> [aplūkots 12.04.2024.].

pienākumu publiskos iepirkumos.¹⁸ Tomēr prof. K. R. Hamera (*C. R. Hamer*)¹⁹ norāda: tā kā strikta vienlīdzīgas attieksmes principa interpretācija noveda pie tā, ka pasūtītāji noraidīja piedāvājumus, lai būtu “drošība”, šā punkta mērķis bija radīt lielāku elastību pasūtītājiem un lielāku konkurenci.²⁰ Šādu nostāju nesēn paudusi arī, piemēram, Čehijas valdība lietā EST.²¹

Secināms: lai gan ir arī atšķirīgi viedokļi, EST un Senāts apstiprinājuši, ka piedāvājuma precizēšanas regulējums balstās uz tiem pašiem principiem un praksi, kā bija iepriekš.

Direktīvas 56. panta 3. punkts ir pārņemts PIL 41. pantā. Būtiskākā nacionālā regulējuma atšķirība ir dalījums pasūtītāja pienākumā un tiesībās pieprasīt informāciju atkarībā no informācijas veida (klasifikācijas). PIL 41. panta sestā daļa paredz pasūtītāja pienākumu pieprasīt skaidrot informāciju, bet astotā daļa – tiesības prasīt izskaidrot finanšu un tehnisko piedāvājumu. Lai arī sestajā daļā tas tieši nav norādīts, lasot to sistēmiski kopā ar astoto daļu, secināms, ka tā attiecināma uz informāciju par kvalifikāciju. PIL 41. panta devītā daļa paredz pasūtītāja pienākumu labot aritmētiskas kļūdas. Regulējums līdzinās 2012. gadā ieviestajam.²² Diskutējams, vai PIL 41. pantā iekļautais dalījums tiesībās un pienākumā pieprasīt informāciju, balstoties uz tās veidu, atbilst EST norādei, ka pasūtītāja tiesības ļaut izraudzītajam pretendētājam vēlāk papildināt vai precizēt savu sākotnējo piedāvājumu atkarīgas no Direktīvas 56. panta 3. punkta ievērošanas, īpaši prasības ievērot vienlīdzīgas attieksmes principu, nevis no tā, kā prasības tiek kvalificētas. EST norādījusi, ka viena un tā pati prasība var tikt kvalificēta dažādi, savukārt piegādātajam adresētais lūgums sniegt skaidrojumu nevar kompensēt tāda dokumenta vai informācijas neesamību, kuras paziņošana bija prasīta līguma dokumentos, jo līgumslēdzējai iestādei ir stingri jāievēro pašas noteiktie kritēriji. Turklāt šāds lūgums nevar izraisīt to, ka attiecīgais pretendents faktiski iesniedz jaunu piedāvājumu.²³ T. i., pasūtītāja tiesību un pienākuma pieprasīt skaidrojumu dalījums, ņemot vērā tikai to, kurā piedāvājuma sadaļā šī informācija ir iekļauta, reizēm var būt nepraktisks (jo vienas un tās pašas prasības var dažādi kvalificēt), un pasūtītājam primāri jāievēro vienlīdzīgas attieksmes princips. Tā kā šis EST viedoklis sniegts par regulējumu, kas principiāli līdzīgs Latvijas regulējumam, vērts atzīmēt, ka apskatītais Lietuvas regulējums kopš 2023. gada ir mainīts, lielā mērā pārņemot Direktīvas 56. panta 3. punkta formulējumu.²⁴

¹⁸ Sanchez-Graells A. Exclusion, Qualitative Selection and Short-Listing in the New Public Sector Procurement Directive 2014/24. In: Lichère F., Caranta R., Treumer S. (eds.). *Modernising Public Procurement Law: The New Directive*, 1st ed., Vol. 6, European Procurement Law Series. Denmark: DJØF Publishing, 2014, pp. 103–104.

¹⁹ Dānija, Kopenhāgenas Universitāte, sk. arī: [https://jura.ku.dk/english/staff/research/?pure=en%2Fpersons%2Fcarina-risvig-hamer\(80ed5c77-19e3-44a7-b230-04774506c2dc\).html](https://jura.ku.dk/english/staff/research/?pure=en%2Fpersons%2Fcarina-risvig-hamer(80ed5c77-19e3-44a7-b230-04774506c2dc).html) [aplūkots 12.04.2024.].

²⁰ Hamer C. R. Requesting additional information – increase of flexibility and competition? In: Ølykke G. S., Sanchez-Graells A. (eds.). *Reformation or Deformation of the EU Public Procurement Rules*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2016, pp. 235–238, 252.

²¹ Ģenerālvokāta Kolinsa 07.03.2024. secinājumi lietā C-652/22, 60. punkts.

²² Grozījumi Publisko iepirkumu likumā: LV likums, 24. punkts. Pieņemts 21.06.2012. [10.03.2024. red.].

²³ EST 07.09.2021. spriedums lietā Nr. C-927/19, 90.–94. punkts.

²⁴ Lietuvas Republikos Viešņu pirkimų įstatymas [Lietuvas Republikas Publisko iepirkumu likums], 45. panta trešā daļa. Piejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.30614/asr> [aplūkots 02.02.2024.].

Analizējot Latvijas regulējumu, tāpat nav skaidrs, kāpēc tikai PIL 41. panta sestajā daļā ir norāde uz vienlīdzīgu attieksmi, neattiecinot to uz jebkuru informācijas pieprasījumu. Nav pārņemta arī Direktīvas 56. panta 3. punkta norāde uz pārredzamības principu. Protams, pasūtītājam visā iepirkuma procesā ir jāņem vērā tiesību principi, tomēr šāda nekonsekvence nav izskaidrojama.

Secināms, ka PIL 41. panta formulējumu varētu uzlabot. Praksē un teorijā joprojām nav skaidrs, kādas tieši ir piedāvājuma precizēšanas robežas²⁵, tomēr, cik iespējams, būtu veicināma pēc iespējas skaidrāka ar to saistīto normu formulēšana, lai likuma teksts kalpotu par saprotamu ceļrādi tā piemērotājiem.

2. ESPD ietekme uz piedāvājumu precizēšanu

Autore uzskata, ka piedāvājuma labošanas kontekstā vērā ņemams jauninājums ir ESPD ieviešana ar Direktīvas 59. pantu. ESPD ir pretendenta pašdeklarācija, kas aizstāj sākotnējos dokumentus par izslēgšanas iemesliem, atbilstību kvalifikācijas prasībām un kritērijiem kandidātu skaita samazināšanai (ja piemērojams).²⁶ Tātad ir iespējams pretendenta piedāvājumu daļēji vienkāršot, aizstājot atsevišķu informāciju ar vispārēju apliecinājumu, nepieciešamos dokumentus iesniedzot vēlāk. ESPD ir standarta veidlapa elektroniskā formā, tās saturu nosaka Komisijas Īstenošanas regula Nr. 2016/7 (turpmāk – Regula)²⁷.

ESPD Latvijā pārņemts ar PIL 49. pantu, kā arī Ministru kabineta noteikumiem Nr. 107²⁸. Tiesa gan, ESPD plānots kā daļa no plašākas sistēmas, kas paredz atvieglot piekļuvi informācijai, nodrošinot “tikai vienreiz” principu.²⁹ Pilns ESPD potenciāls būs jūtams tad, kad “valsts” ESPD tiks integrēti katras dalībvalsts e-iekirkuma sistēmā un sertifikātu/pierādījumu reģistros vai datubāzēs.³⁰ Par rezultātu vēl nevar spriest, jo minētais nav paveikts.

Eiropas Komisija norāda uz ESPD svarīgumu un inovatīvo raksturu, jo ESPD ir centieni samazināt administratīvo slogu pamatelements.³¹ EST norādījusi, ka ESPD mērķis ir ļaut pasūtītājam gūt precīzu un patiesu priekšstatu par katra piegādātāja situāciju, kurš piesaka dalību iepirkuma procedūrā vai vēlas iesniegt piedāvājumu.³²

²⁵ Sk., piem., Arrowsmith S., 2014, pp. 816–834; Krüger K., 2004, pp. 408, 429 (footnote № 23).

²⁶ PIL 49. pants; Iepirkuma procedūru un metu konkursu norises kārtība: Ministru kabineta 2017. gada 28. februāra noteikumi Nr. 107, 27. punkts.

²⁷ Komisijas Īstenošanas regula (ES) 2016/7, ar ko nosaka standarta veidlapu Eiropas vienotajam iepirkuma procedūras dokumentam, preambulas 1. apsvēruma. Pieņemta 05.01.2016. [01.03.2024. red.].

²⁸ Iepirkuma procedūru un metu konkursu norises kārtība: Ministru kabineta 2017. gada 28. februāra noteikumi Nr. 107. [10.03.2024. red.].

²⁹ Telles P. Article 59. European Single Procurement Document. In: Caranta R., Sanchez-Graells A. European Public Procurement: Commentary on Directive 2014/24/EU. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2021, p. 645.

³⁰ Komisijas ziņojums Eiropas Parlamentam un Padomei: Pārskats par Eiropas vienotā iepirkuma procedūras dokumenta (ESPD) praktisko piemērošanu, 2. punkts, 17.05.2017. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52017DC0242> [aplūkots 06.03.2024.].

³¹ Turpat, 1. un 2. punkts.

³² EST 10.11.2022. spriedums lietā Nr. C-631/21 (Taxi Horn Tours BV pret gemeente Weert, gemeente Nederweert, Touringcars VOF), 49. punkts.

Latvijā pasūtītājam ir ieteicams sagatavot sākotnējo ESPD formu³³, pretendentiem nav pienākums to iesniegt, bet pasūtītājam ir pienākums ESPD pieņemt³⁴. Citās ES valstīs var būt paredzēta obligāta ESPD izmantošana³⁵.

No ESPD apraksta redzama tā saistība ar raksta tēmu – ar ESPD pretendenta dota iespēja sākotnēji iesniegt vispārēju apliecinājumu un tikai pēc piedāvājuma iesniegšanas iesniegt atbilstību apliecināšos dokumentus. Attiecīgi rodas jautājums, vai uz šo instrumentu attiecināmi līdzšinējie piedāvājuma precizēšanas principi un kāda ir ar to saistītā regulējuma un piemērošanas prakses ietekme uz piedāvājuma precizēšanu kopumā.

Visticamāk, uz ESPD kļūdām attiecinā tos pašus informācijas precizēšanas principus, ko uz citiem piedāvājuma dokumentiem. Ģenerālvokāts norādījis, ka situācijā, kur iesniegts ESPD, bet tajā norādītie pieredzes objekti neatbilst, taču iesniegta informācija par jauniem objektiem, attiecināmā Regulas norma ļauj pretendenta pēc pieprasījuma iesniegt attiecīgus sertifikātus un apliecināšos dokumentus, bet tā neļauj pretendenta pēc piedāvājuma iesniegšanas termiņa beigām grozīt būtiskos elementus, pamatojoties uz kuriem tas ir deklarējis, ka atbilst piemērojamiem atlases kritērijiem, proti, konkrētu darbu veikšanai.³⁶ Protams, vēl gaidāms EST viedoklis. Tomēr arī Iepirkumu uzraudzības birojs (turpmāk – IUB) norādījis, ka ESPD ir tikai kvalifikācijas informācijas esamības deklarācija par attiecīgo personu. Attiecīgi pēc piedāvājuma iesniegšanas piegādātājs var iesniegt tikai uzrādītās kvalifikācijas apliecinājumus (pierādījumus), kas nekādi nemaina piedāvājumu un jau sniegto informāciju pēc būtības.³⁷

Piedāvājuma precizēšanas kontekstā ESPD regulējums tomēr rada vairākas neskaidrības. Piemēram, Regulā norādīts, ka pasūtītājs “var izvēlēties ierobežot par atlases kritērijiem nepieciešamo informāciju tikai līdz vienam jautājumam par to, vai ekonomikas dalībnieki atbilst visiem nepieciešamajiem atlases kritērijiem, ar iespējamo atbildi “jā” vai “nē”, vai arī šādu prasību var noteikt dalībvalstīs”. Attiecīgi – veidlapas IV daļas “Atlases kritēriji” pirmā sadaļa paredz iespēju pretendenta atbilstību visiem kritērijiem norādīt ar “jā” vai “nē”. Sadaļas sākumā gan ir piebilde, ka pretendenta šī aile jāaizpilda tikai tad, ja pasūtītājs paziņojumā vai iepirkuma procedūras dokumentos ir norādījis, ka pretendents var aizpildīt tikai šo iedaļu, neaizpildot pārējās iedaļas.³⁸ Savukārt IUB skaidro: ja pasūtītājs iepirkuma dokumentācijā norāda tikai saiti uz Elektronisko iepirkumu sistēmu, kur pieejams ESPD rīks, un nav noteicis sīkākus nosacījumus ESPD aizpildīšanai, piegādātājs var neaizpildīt un nenorādīt visu nepieciešamo informāciju kvalifikācijas sākotnējai izvērtēšanai un IV daļā atzīmēt, ka nevēlas izmantot atlases kritērijus, apliecinot savu

³³ IUB skaidrojums par Eiropas vienoto iepirkuma procedūras dokumentu, 10.05.2021. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/lv/skaidrojums-par-eiropas-vienoto-iepirkuma-proceduras-dokumentu> [aplūkots 20.02.2024.].

³⁴ PIL 49. pants.

³⁵ Hamer C. R. Article 59. European Single Procurement Document. In: Steinicke M., Vesterdorf P. L. (eds.). EU Public Procurement Law: Brussels Commentary, Brussels commentary on EU public procurement law. Baden-Baden: Nomos, 2018, p. 657.

³⁶ EST ģenerālvokāta Kolinsa 07.03.2024. secinājumi lietā Nr. C-652/22, 72. punkts.

³⁷ IUB Iesniegumu izskatīšanas komisijas 11.01.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-8, 10. punkts. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/639689/lem639689.pdf> [aplūkots 07.03.2024.].

³⁸ Īstenošanas regula 2016/7, 2. pielikums.

atbilstību izvirzītajām prasībām.³⁹ Tas rada neskaidrību, vai pretendents ir tiesības aizpildīt šo sadaļu (nenorādot citu informāciju), pat ja pasūtītājs to nav konkrēti atļāvis. Autore uzskata, ka no Regulas formulējuma izriet, ka tā ir pasūtītāja izvēle un, ja tas nav konkrēti atļauts, pretendents nav tiesību šo iedaļu aizpildīt. Šāds risinājums būtu arī loģisks kontekstā ar faktu, ka pretendents šīs norādes gadījumā var vispār neiesniegt informāciju, piemēram, par savu pieredzi, kas pasūtītājam ir būtiska piedāvājuma vērtēšanā.

Tāpat neskaidras šķiet norādes sekas. IUB norādījis, ka ieteicamāk ir sagatavot veidlapu konkrētajam iepirkumam, tādējādi neļaujot apliecināt atbilstību ar vienu atzīmi, nenorādot konkrētu sākotnējo informāciju. Pretējā gadījumā ESPD pēc būtības ir neinformatīvs, un, lai noteiktu pat pirmšķietamu atbilstību prasībām, ir jāpieprasa informācija no pretendenta.⁴⁰ No minētā šķietami izriet iespēja iesniegt ESPD ar atzīmi “jā” un konkrēto informāciju (par pieredzi, speciālistiem u. c.) norādīt jau pēc piedāvājuma iesniegšanas. Nav skaidrs, vai šāda pieeja atbilst līdzšinējai piedāvājuma precizēšanas praksei, kas ierobežo pretendenta iespēju grozīt piedāvājumu pēc būtības, tā kā šajā gadījumā informācijas piedāvājumā vispār nav, t. i., nav, ko grozīt. Bet, ja viens pretendents ir iesniedzis šādu ESPD, savukārt otrs – “parastu” piedāvājumu, bet kļūdiņies ar norādīto pieredzes objektu, atbilstoši līdzšinējai praksei otrs pretendents jaunu pieredzes objektu nedrīkstēs norādīt.⁴¹ Rodas jautājums, vai pretendenti atrodas atšķirīgās situācijās un tātad pret tiem atšķirīgi jāizturas tikai tāpēc, ka viens ir izmantojis ESPD. Pagaidām autore nav konstatējusi šīs normas skaidrojumu. Šāda vispārēja apliecinājuma gadījumā rodas arī jautājums, vai būtiska ir tieši ESPD forma, jo šādu apliecinājumu varētu iekļaut arī citā dokumentā.

Tāpat nav noteikts laiks, kādā uzvarētājam jāiesniedz ESPD sniegtās informācijas apliecinājošie dokumenti, un tas var tikt dažādi interpretēts.⁴² Senāts norādījis, ka pasūtītājam jānosaka šo dokumentu iesniegšanai saprātīgs un samērīgs termiņš, ņemot vērā iesniedzamo dokumentu būtību un apjomu. Vienlaikus jāraugās, lai termiņš nepārsniegtu to, kas jebkurai personai līdzīgā situācijā objektīvi būtu nepieciešams konkrēto dokumentu iesniegšanai.⁴³

Nākamā neskaidrība saistīta ar Direktīvā norādīto, ka pretendentiem neprasa iesniegt apliecinājošos dokumentus vai citus dokumentārus pierādījumus, ja un ciktāl pasūtītājam ir iespējams pašam iegūt sertifikātus vai attiecīgo informāciju, piekļūstot jebkuras dalībvalsts datubāzei, kas pieejama bez maksas, piemēram, valsts iepirkumu reģistram, virtuālai uzņēmuma dokumentācijai, elektroniskai dokumentu glabāšanas

³⁹ IUB skaidrojums par Eiropas vienoto iepirkuma procedūras dokumentu, 10.05.2021. Pieejams: <https://www.iub.gov.lv/lv/skaidrojums-par-eiropas-vienoto-iepirkuma-proceduras-dokumentu> [aplūkots 20.02.2024.].

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ Sk., piem., Latvijas Republikas Senāta 18.06.2021. spriedumu lietā Nr. SKA-176/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/452395.pdf>. [aplūkots 04.03.2024.].

⁴² Telles P., 2021, p. 651.

⁴³ Latvijas Republikas Senāta 27.01.2021. lēmums lietā Nr. SKA-737/2021, 7. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/437577.pdf> [aplūkots 07.03.2024.]; Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.02.2021. lēmums lietā Nr. SKA-822/2021, 13. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/440649.pdf> [aplūkots 07.03.2024.]; Latvijas Republikas Senāta 24.09.2021. rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-1101/2021, 5. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/459149.pdf> [aplūkots 07.03.2024.].

sistēmai vai pirmskvalifikācijas sistēmai.⁴⁴ Latvijā regulējums pārņemts bez šiem piemēriem⁴⁵, kas regulējumu paskaidro.

Šajā kontekstā norādīts, ka viens no ESPD mērķiem ir saistīts ar jaunu paradigmu attiecībā uz atbildību par kvalificējošās informācijas avotu, t. i., kura no pusēm par to ir atbildīga. Direktīvas 59. panta 1., 5. un 6. punkts, lasot kopā, rada pasūtītāja pienākumu pašam meklēt dokumentāciju brīvi pieejamās datubāzēs, pirms to prasīt piegādātājam, faktiski apvēršot paradigmu par to, kurai pusei ir jāatrod un jāsniedz informācija. Šis mērķis ir problemātiskākais saistībā ar tā īstenošanu praksē.⁴⁶ Piemēram, nav skaidrs, kā risināma valodu barjera⁴⁷ un kā šis pienākums piemērojams, ja pretendents iesniedzis ESPD ar vispārēju atbilstības norādi, bet nav sniedzis informāciju par konkrētajām datubāzēm.

Tāpat Direktīvā norādīts, ka pretendentiem neprasa iesniegt apliecināšos dokumentus, ja līgumslēdzēja iestādei, kas ir piešķirusi tiesības slēgt līgumu vai ir noslēgusi pamatnolīgumu, jau ir šie dokumenti.⁴⁸ Tas šķietami nozīmē pasūtītāja pienākumu apkopot tā rīcībā esošo informāciju, kas ir apgrūtināši un prasa papildu resursus. Direktīvā norādīts, ka šajā sakarā vajadzētu arī nodrošināt, lai līgumslēdzējām iestādēm netiktu uzlikts pārmērīgs arhivēšanas un sistematizēšanas slogs, tādēļ šī pienākuma īstenošana būtu jāpiemēro tikai tad, kad elektronisko saziņas līdzekļu izmantošana ir obligāta prasība, jo elektroniska dokumentu pārvaldība līgumslēdzējām iestādēm šā uzdevuma izpildi padarīs daudz vieglāku.⁴⁹ Minētais liecina par šāda pienākuma pastāvēšanu, tā kā piedāvājumi patlaban tiek iesniegti elektroniski.

Kā atsevišķa problēma norādīta iespēja, ka pasūtītājiem varētu būt vēlme neievērot piedāvājuma kļūdas, tā kā potenciālais uzvarētājs jau ir izvēlēts pirms ESPD pārbaudes. Jo lielāka starpība starp pirmo un otro piedāvājumu, jo lielāks varētu būt kārdinājums ignorēt piedāvājuma trūkumus.⁵⁰ Savukārt ES kontekstā kā ESPD problēma norādīts tas, ka Direktīvas 57. panta 4. punkta h apakšpunktā minētais izslēgšanas iemesls, kas attiecināms uz ESPD informāciju apliecināšo dokumentu neiesniegšanu, ir atstāts kā izvēles izslēgšanas iemesls, t. i., ir pieļaujams arī to nepiemērot.⁵¹ Tomēr uz Latviju tas neattiecas, jo PIL 42. panta otrā daļa 14. punkts ir obligāts.

Kopumā pastāv bažas par to, ka ESPD ir pārāk sarežģīts un ar to grūti rīkoties, kā arī tas rada nesamērīgas problēmas relatīvi mazas vērtības iepirkumos.⁵² Cik autorei zināms, Latvijā ESPD izmanto samērā reti, un, iespējams, tas ir minēto apsvērumu dēļ. Arī vērtējot laba likuma pazīmes no skatpunkta, kā to redz cits šā laika modernizācijas rezultāts – sarunbots ChatGPT –, t. i., piemēram, skaidrība un precizitāte,

⁴⁴ Direktīva 2014/24/ES, 59. panta 3. punkts.

⁴⁵ Publisko iepirkumu likums, 49. panta trešā daļa.

⁴⁶ Telles P., 2021, p. 646.

⁴⁷ Telles P. The European Single Procurement Document. *Procurement Law Journal*, 2017, № 1, p. 12. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=2969066> [aplūkots 05.03.2024.].

⁴⁸ Direktīva 2014/24/ES, 49. panta trešā daļa.

⁴⁹ Preambulas 85. punkts.

⁵⁰ Telles P., 2017, p. 13–14.

⁵¹ Sanchez-Graells A., 2014., p. 121.

⁵² Arrowsmith S. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Vol. 2, 3rd ed. London: Sweet and Maxwell, 2018, p. 688.

taisnīgums un līdztiesība, praktiskums un efektivitāte, saskaņotība un hierarhija⁵³, ESPD regulējumu varētu uzlabot. Līdzīgi Eiropas Revīzijas palāta norādījusi, ka pēdējos desmit gados ES konkurences līmenis ir samazinājies, procedūras rada administratīvo slogu un ESPD ietekme vēl ir jāpierāda.⁵⁴ Tam kopumā piekrit arī Eiropas Komisija.⁵⁵ Līdz ar to jāpievienojas prof. S. Treumera (S. Treumer)⁵⁶ redzējumam, ka publisko iepirkumu direktīva joprojām ir juristu paradīze.⁵⁷ Tātad esam vēl tikai ceļā uz labāku likumu kā instrumentu tiesību kultūras un prakses maiņai.

Kopsavilkums

1. Salīdzinot 2004. un 2014. gada klasiskā sektora iepirkumu direktīvas, secināms, ka piedāvājuma precizēšanas regulējums pēc būtības nav mainījies un ir balstīts uz tiem pašiem principiem, piemēram, vienlīdzīgas attieksmes un pārskatāmības principu, kas skaidroti EST praksē.
2. Viens no būtiskiem 2014. gada jauninājumiem ir ESPD jeb pašdeklarācija, ar kuru pretendents sākotnēji var aizstāt daļu piedāvājuma dokumentu. Tomēr piedāvājumu precizēšanas kontekstā ESPD rada vairākus jautājumus, uz kuriem pagaidām autore nav konstatējusi skaidras atbildes – pirmkārt, par vispārīga atbilstības apliecinājuma piemērošanu; otrkārt, par to, ciktāl sniedzas pasūtītāja pienākums pašam meklēt apliecināšo informāciju, piemēram, ārvalstīs; un, treškārt – ciktāl sniedzas pasūtītāja pienākums ņemt vērā tā rīcībā esošo informāciju par pretendentu.
3. Konstatējams, ka uz piedāvājuma precizēšanu attiecināmajā regulējumā iespējami uzlabojumi, lai tas kļūtu skaidrāks. Arī ESPD regulējuma piemērošanu nepieciešams papildus pētīt, lai konstatētu iespējas uzlabot regulējumu vai novērst neskaidrības, kas paredzamas, ESPD biežāk piemērojot praksē.

---

⁵³ OpenAI. (2024). ChatGPT (3.5). [Large language model]. Atbilde uz jautājumu “Kādas ir laba likuma pazīmes?”. Pieejams: <https://chat.openai.com> [aplūkots 12.03.2024.].

⁵⁴ Eiropas Revīzijas palātas Īpašais ziņojums 28/2023: Publiskais iepirkums Eiropas Savienībā – desmit gados laikposmā līdz 2021. gadam būvdarbu, preču un pakalpojumu līgumu piešķiršanā bijis mazāk konkurences, 2023, 4. lpp. Pieejams: <https://www.eca.europa.eu/lv/publications/SR-2023-28> [aplūkots 05.02.2024.].

⁵⁵ Eiropas Komisijas atbildes uz Eiropas Revīzijas palātas Īpašo ziņojumu: Publiskais iepirkums Eiropas Savienībā, 2023, 12. lpp. Pieejams: <https://www.eca.europa.eu/lv/publications/SR-2023-28> [aplūkots 05.02.2024.].

⁵⁶ Dānija, Kopenhāgenas Universitāte, sk. arī: <https://eplgroup.eu/people/steen-treumer/> [aplūkots 12.04.2024.].

⁵⁷ Treumer S. Evolution of the EU Public Procurement Regime: The New Public Procurement Directive. In: Lichère F., Caranta R., Treumer S., 2014, p. 10.

TIESU DIGITALIZĀCIJAS UN NOSLODZES IZVĒRTĒŠANAS JURIDISKĀ DIMENSIJA

LEGAL DIMENSION OF COURT DIGITALISATION AND WORKLOAD MANAGEMENT

Anna Skrjabina, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Judicial systems are digitalised and empowered by court management tools. However, the investment in this regard does not actually have a proportional impact on efficiency and quality of justice. Legal dimension of digitalization and workload assessment constitute a significant element for court management, that should be taken into account. Digitalisation of courts and proceedings, as well as assessment of court performance indicators are a legal project, rather than a managerial or technological one. Thus, in order to ensure a sustainable result, it must be implemented with full respect of independence, taking into account the synergy between law and technology, in light of procedural aspects and constitutional constraints.

Atslēgvārdi: digitalizācija, tiesu noslodze, taisnīga tiesa, tiesu administrēšana

Keywords: digitalisation, judicial workload, fair trial, court administration

Ievads

Diskusijā par tiesu pārvaldības un procesuālajām reformām nozīmīgu vietu ieņem digitalizācija un noslodzes izvērtēšana. Tehnoloģijas, arvien plašāka datu pieejamība un potenciāls, ko sniedz to analīze, maina tiesu sistēmu, ietekmē procesu un mijiedarbojas ar konstitucionālo ietvaru.

Valsts atbildība nodrošināt tiesu efektivitāti izriet no likuma varas, tiesībām uz taisnīgu tiesu, procesa saprātīgā termiņā koncepcijām, un pat visprogresīvākais tiesiskais regulējums nevar būt dzīvotspējīgs bez efektīvas tiesu sistēmas. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) praksē uzsvēta labas tiesu pārvaldības nozīme.¹ Reformām, kuras vērstas uz tiesu efektivitātes stiprināšanu ilgtermiņā, to ieviešanas laikā nebūtu jāietekmē ikdienas tiesas darbs un Eiropas Cilvēktiesību konvencijas (ECTK) 6. pantā garantētās tiesības.² Minētie principi ir attiecināmi arī uz digitālo projektu ieviešanu un tiesu noslodzes pārvaldību.

¹ H. v. France, 1989, § 58; Katte Klitsche de la Grange v. Italy, 1994, § 61; Scordino v. Italy (№ 1) [GC], 2006, § 224; Von Maltzan and Others v. Germany (dec.) [GC], 2005, § 132 u. c.

² Bara and Kola v. Albania, 2021, §§ 68–71; Scordino v. Italy (№ 1) [GC], 2006, §§ 178 et seq. and 223.

Tādējādi tiesu digitalizācija un tiesu administrēšanas mehānismu ieviešana primāri ir juridiski, nevis tehniski projekti, un virkne aspektu atstāj ietekmi uz to, cik sekmīga ir to realizācija. Valsts un tiesu pārvaldības institūciju ieguldījums reformu realizācijā, tostarp ieviešot digitalizācijas projektus un mehānismus noslodzes izvērtēšanai, ne vienmēr atstāj pozitīvu ietekmi uz:

- a) lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā;
- b) procesuālo garantiju ievērošanu un nolēmumu kvalitāti;
- c) plašāku pieeju tiesai (tostarp pieeju strīdu izšķiršanai, attīstot alternatīvus strīdu izšķiršanas veidus).

Raksta mērķis ir definēt aspektus, kuri veido tiesu digitalizācijas un noslodzes izvērtēšanas juridisko dimensiju Eiropas tiesiskajā telpā un mijiedarbojas ar valsts atbildību nodrošināt procesu saprātīgā termiņā un garantēt citas ECTK 6. pantā noteiktās tiesības.

Izpēte ir nozīmīga, plānojot tiesu reformas, realizējot tiesu administrēšanas funkcijas ikdienā, kā arī izvēloties un veidojot valstī atbilstošāku tiesu administrēšanas modeli. Turpmākā padziļinātā izpratne sniegtu plašāku informāciju par sistēmas disfunkcijas iemesliem.

Tehnoloģijām tiesās ir jābūt instrumentam vai līdzeklim, lai uzlabotu jomas administrēšanu, veicinātu pieeju tiesai un stiprinātu procesuālās garantijas, kas izriet no ECTK 6. panta: pieeja tiesai, objektivitāte, tiesnešu neatkarība, lietas izskatīšana saprātīgā laikā u. c.³ Vai tiesu digitalizācija un noslodzes izvērtēšanas rīku, kas ļauj pārvaldīt tiesu sistēmu, ieviešana stiprina tiesības uz taisnīgu tiesu, tostarp padara procesu ātrāku? Saikne starp tehnoloģiju izmantošanu tiesās, noslodzes pārvaldību un ietekmi uz tiesībām uz taisnīgu tiesu nav plaši pētīts jautājums.

1. Tiesu digitalizācijas un noslodzes izvērtēšanas būtība

Definējot tiesu digitalizācijas būtību, Eiropas Padomes Tiesiskuma efektivitātes komisija (CEPEJ) iezīmē trīs tehnoloģisko rīku kategorijas atbilstoši to izmantošanas mērķim:

- a) atbalsts nolēmumu pieņemšanā, tostarp nolēmumu datubāzes, sodu reģistri, rakstīšanas rīki u. c.;
- b) tiesu un lietu pārvaldības sistēmas, piemēram, sistēmas, nodrošinot lietu un procesa pārvaldību⁴, tiesu finanšu un budžeta vadību, tiesu, tiesnešu un tiesu darbinieku noslodzes izvērtēšanu;
- c) komunikācija tiesas, juridisko profesiju pārstāvju un pušu starpā, tostarp iespēja iesniegt pieteikumu elektroniski, saziņa dažādās procesa stadijās, process tiešsaistē un tiesas sēdes attālināti, procesa ieraksti un videokonferenču izmantošana.⁵

³ Opinion № (2011)14 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) “Justice and information technologies (IT)”.

⁴ Latvijā Tiesu informācijas sistēma.

⁵ Council of Europe, “Report by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Published on 5 October 2022. 2022 Evaluation Cycle (2020 Data). Tables, Graphs and Analyses. Part 1”.

Mākslīgā intelekta elementi kā tehnoloģiju veids šīs kategorijas potenciāli papildina. Papildus var minēt tehnoloģiju izmantošanu ar mērķi nodrošināt atklātuma principu un sekmēt uzticēšanos tiesu varai, piemēram, sniedzot sabiedrībai pieeju anonimizēto nolēmumu datubāzēm, padarot publisku tiesu statistiku un informāciju par tiesas darbu.

Lai salīdzinātu digitalizācijas līmeni Eiropas Padomes dalībvalstīs, CEPEJ izmanto informācijas un komunikāciju tehnoloģiju indeksu (IKT indekss), izvērtējot tehnoloģiju esamību minētajās kategorijās.

Atbilstoši CEPEJ 2022. gada Novērtējuma ziņojumam⁶ Latvijas tiesu sistēmai, tāpat Igaunijas tiesu sistēmai, piešķirts augstākais IKT indekss (*ICT index*) starp Eiropas Padomes dalībvalstīm (9,8 punkti no 10). Latvijas tiesu IKT indekss ir ievērojami augstāks par Eiropas Padomes mediānu visās pozīcijās un lietu kategorijās. Identisks rezultāts sagaidāms arī 2024. gada CEPEJ novērtējumā, kas būs pieejams 2024. gada oktobrī, līderība stabili iezīmējās arī iepriekšējos novērtēšanas ciklos.

CEPEJ novērtējums atspoguļo plašāku pieejamo un salīdzināmo informāciju attiecībā uz tiesu digitalizāciju Eiropā. Lai izvērtētu digitalizācijas ietekmi un tiesu darba efektivitāti un kvalitāti, vērtējama arī IKT indeksa korelācija, piemēram, kontekstā ar caurlaidības rādītāju un dispozīcijas laiku.⁷ Caurlaidības rādītāji un dispozīcijas laiks var liecināt par konkrētās sistēmas efektivitāti, taču digitalizācijas līmenis konkrētās jurisdikcijas ietvaros atbilstoši CEPEJ IKT indeksam var būt zems vai otrādi.

Noslodzes izvērtēšana paredz tiesu pamata darbības rādītāju uzskaiti un analīzi ar mērķi gūt priekšstatu par tiesu sistēmas, tiesu, tiesnešu un tiesu darbinieku noslodzi. Izvērtēšanas mērķis ir pārvaldīt sistēmu ikdienā, gūt priekšstatu par sistēmas darbību, plānojot un ieviešot procesuālās un strukturālās reformas. CEPEJ definējusi tiesu pamata darbības rādītāju uzskaitījumu; Eiropas tiesu sistēmas šādus pamata darbības rādītājus izmanto kā labo praksi, veicot statistikas uzskaitījumu un realizējot noslodzes izvērtēšanu.⁸

Digitalizācijas un noslodzes izvērtēšanas koncepti ir cieši saistīti, digitalizācija būtiski atvieglo datu uzskaiti turpmākai izvērtēšanai tiesu pamata darbības rādītāju veidā. Tiesu informācijas sistēmas esamība nodrošina datu uzskaites un pieejamības iespēju. Piemēram, tiesu priekšsēdētājiem un Tieslietu padomei jābūt pieejamiem visaptverošiem un aktuāliem datiem, lai nodrošinātu tiesu pārvaldības funkcijas.⁹

Viens no modernākajiem tiesu noslodzes izvērtēšanas mērķiem ir lietu svēršana¹⁰, kas sniedz iespēju padziļināti analizēt tiesu pamata darbības rādītājus. To izmanto,

⁶ Council of Europe, "Report by European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Published on 5 October 2022. 2022 Evaluation Cycle (2020 Data). Tables, Graphs and Analyses. Part 1".

⁷ Rādītāji raksturo tiesu sistēmas spēju tikt galā ar noslodzi ilgtermiņā.

⁸ Council of Europe European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) Revised SATURN Guidelines for Judicial Time Management (4th revision) CEPEJ, 2021, 13.

⁹ Piemēram, Latvijā funkcijas, kas izriet no likuma "Par tiesu varu" (LV likums. Pieņemts 15.12.1992.)

¹⁰ Lietu svēršanas galvenā ideja ir padziļināti izprast dažādas tiesas darbības, pamatojoties uz to, ka tiesa ikdienā saskaras ar vairāku veidu un sarežģītības lietām. Piemēram, vairumā gadījumu saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana nav salīdzināma ar konkurences tiesību lietā risināmiem jautājumiem, kur nepieciešama detalizēta juridiskā analīze.

nosakot tiesnešu skaitu valstī kopumā un atsevišķās tiesās, lietu sadalē un tiesnešu darba novērtēšanā. Veiksmīgi izveidotajam un ieviestajam lietu svēršanas risinājumam ir plašs potenciāls izlīdzināt noslodzi tiesās, samazināt lietu izskatīšanas termiņus, lietu uzkrājumu un veicināt pieeju tiesai.¹¹

2. Lietas izskatīšana saprātīgā termiņā

Tiesu sistēmu digitalizācijā līdz šim pamatā vērojama pieeja, kad līdz ar papīra dokumentu apriti un saziņu klātienē veidota paralēla un alternatīva saziņas plūsma, izmantojot tehnoloģijas (proti, digitalizācija pēc noklusējuma). Šāda pieeja ir tradicionāla, veidojot tiesu informācijas sistēmas, sniedzot iespēju iesniegt prasības pieteikumu elektroniski, ieviešot procesu audio un video ierakstus, izmantojot videokonferences vai rikojojot tiesas sēdes attālināti. Šāda pieeja nemaina procesa būtību, tādējādi arī izskaidro to, ka digitālo risinājumu ieviešana neatstāj būtisku ietekmi uz efektivitāti.¹² Digitalizācija pēc noklusējuma *a priori* nepadara procesu ātrāku, jo atspoguļo tradicionālā procesa gaitu.

Pieejamie pētījumu dati liecina, ka, no vienas puses, vērojama pozitīva tehnoloģiju ietekme uz tiesu darba produktivitāti.¹³ No otras puses, attiecībā uz procesa ātrumu un ilgumu tehnoloģisko risinājumu ieviešana nav pietiekama, lai to ietekmētu. Procesā iesaistītie arī atzīmē nesamērīgi ilgu periodu, kas nepieciešams digitalizācijas projektu ieviešanai, kad tehnoloģijas zaudē aktualitāti, kā arī sarežģījumus, ko pārejas periodā rada nepieciešamība nodrošināt darbu paralēlajās sistēmās.¹⁴ Kā piemērs jāmin arī pāreja uz jauno tiesu informācijas sistēmu Latvijā un Augstākās tiesas Plēnuma 2021. gada lēmumā paustā nostāja.¹⁵

Arī noslodzes izvērtēšana, tostarp lietu svēršana, *a priori* nepadara procesu ātrāku, neveicina lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā un nepaplašina pieeju tiesai. Svarīga ir tās praktiskā ieviešana tiesu pārvaldībā, piemēram, nodrošinot lietu sadali, balstoties uz lietu sarežģītību, izmantojot lietu svēršanas secinājumus, plānojot tiesu sistēmas resursus. Tas prasa arī sinerģiju starp pārvaldības rīkiem un tehnoloģijām, kas nozīmē, ka tiesu informācijas sistēmas funkcionalitātes tiek veidotas, ņemot vērā, piemēram, lietu svēršanas modeli.

3. Mijiedarbība starp tiesībām un tehnoloģijām

Tiesību un tehnoloģiju apvienojums var atstāt ietekmi uz taisnīgu procesu, tādējādi tiesu digitalizācija ir tiesu varas, nevis tehnoloģiju ekspertu, kompetences jautājums. Taisnīgas tiesas koncepts ir pamata jautājums tiesas procesa digitalizācijā,

¹¹ Skrjabina A. Kā efektīvītēt tiesas spriešanu Latvijā: lietu svēršanas metode un izmantošanas iespējas. Jurista Vārds, Nr. 22 (1288), 30.05.2023., 5. lpp.

¹² Skrjabina A. Tiesu efektivitāte (laikā un telpā). Jurista Vārds, Nr. 11 (1329), 12.03.2024., 6.–9. lpp.

¹³ Sousa M., Kettiger D. and Lienhard A. E-justice in Switzerland and Brazil: Paths and Experiences. International Journal for Court Administration, №13 (2), 2022, p. 3.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Augstākās tiesas Plēnuma lēmums Nr. 2 "Par tiesību uz taisnīgu tiesu un vienveidīgas tiesu prakses nodrošināšanu saistībā ar tiesu darba digitalizāciju". Pieņemts 09.12.2021.

kas paredz to, ka jānodrošina sinerģija starp tehnoloģijām, procesuālajām tiesībām un to interpretāciju.¹⁶ Lai modernizētu tiesu sistēmu, izmantojot tehnoloģijas, nepieciešams izveidot plašāku tiesu sistēmas attīstības vīziju, kas ietu tālāk par atsevišķu projektu ietvaru.¹⁷

Tiesu digitalizācijai ir virkne blakusparādību, proti, nepieciešamība paredzēt, izvērtēt un pārvaldīt riskus saistībā ar pieeju tiesai, autentifikāciju un kiberneti drošību, kā arī paredzēt procesuālo atbildi gadījumos, kad tehnoloģisko rīku darbība tiek pārtraukta. Turklāt, dublējot esošo procesu digitālajā vidē, rodas nepieciešamība pēc papildu normatīvā ietvara, veidojot “dubulto regulējumu”.¹⁸

Lai nodrošinātu digitālo saziņu, nepieciešama procesa standartizācija. Tomēr tā rada papildu normatīvo limeni, kad procesuālie noteikumi ir integrēti digitālajā procesā. Dažreiz pāreja uz darba plūsmu digitālajā vidē tiek nodrošināta, procesu pielāgojot tehnoloģijām, nevis otrādi.¹⁹ To redzam arī, piemēram, attiecībā uz attālināto tiesas sēžu regulējumu Eiropas valstīs, kad 2020.–2022. gadā tika pieņemti pagaidu regulējumi.²⁰

Efektivitātes un kvalitātes mērķiem abi elementi, proti, procesuālās tiesības un tehnoloģijas, nebūtu pielāgojumi vienā vai otrā virzienā, bet nodrošināma procesuāli tehnoloģiskā sinerģija. Ar procesuāli tehnoloģisko sinerģiju definējama tāda pāreja uz digitālo procesu, kad mūsdienu situācijai, sabiedrības, tiesu un tiesnešu vajadzībām atbilstošs tiesiskais ietvars tiek iedzīvināts digitālajā vidē. Tas iespējams tikai tad, ja tiesu digitalizācija tiek uztverta primāri kā tiesiskā ietvara modernizācija, juridisks, nevis tehnoloģisks projekts. Vienlaikus arī uz tiesībām, kas izriet no taisnīgas tiesas koncepta, paskatoties caur mūsdienu situācijas prizmu.

Tehnoloģiskie risinājumi, kuri ir vērsti uz nolēmumu pieņemšanu, automatizē procesu un samazina tiesnešu lomu izvērtēšanā un lēmumu pieņemšanā.²¹ Tas potenciāli var radīt jautājumus taisnīgās tiesas kontekstā, tomēr pastāv būtiska atšķirība starp nolēmumu pieņemšanu un atbalstu nolēmumu pieņemšanā, kā arī starp tiesas spriešanu pēc būtības un lēmumiem, apliecinot faktus.

Procesuālo darbību automatizācija, saglabājot tiesneša rīcības brīvību, varētu būt virziens, kas spētu radīt saredzamu ietekmi attiecībā uz efektivitāti. Latvijā plašāka automatizācija, piemēram, potenciāli ir iespējama attiecībā uz Civilprocesa likuma 30.³ un 50.¹ nodaļā noteiktajām lietu kategorijām.²²

¹⁶ Reiling D. and Contini F. E-Justice Platforms: Challenges for Judicial Governance. *International Journal for Court Administration*, № 13 (1), 2022, p. 6.

¹⁷ Guidelines on how to drive change towards Cyberjustice, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), CEPEJ, 2016, 13.

¹⁸ Reiling D. and Contini F., 2022, p. 6.; arī, piemēram, Procesu norises elektroniskā vidē valsts platformas likums: LV likums. Pieņemts 10.03.2022.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Sanders A., Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic. *International Journal for Court Administration*, № 12 (2), 2021, p. 3.

²¹ Zeleznikow J. Can Artificial Intelligence and Online Dispute Resolution enhance efficiency and effectiveness in Courts. *International Journal for Court Administration*, № 8 (2), 2017, pp. 30–45.

²² Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998.

4. Digitalizētās tiesu sistēmas pārvaldība

Digitalizētās tiesu sistēmas attīstība un pārvaldība pamatā ir tiesu administrēšanas²³ kompetencē, un līdz ar procesuālo tiesību un tehnoloģiju apvienojumu tā atstāj ietekmi arī konstitucionālo tiesību kontekstā.

Pārejā uz digitālo procesu tiek interpretēti procesuālie noteikumi, kas ir tiesu varas kompetencē. Tādējādi šādās pārejās vadība jānodrošina tiesu varai neatkarīgi no valstī pastāvošā tiesu administrēšanas modeļa. Papildu arguments ir apstāklis, ka lietas pārvaldība digitālajā vidē var ietekmēt tiesneša rīcības brīvību interpretēt procesu, jo īpaši, ja process tiek pielāgots tehnoloģijām.²⁴ Piemēram, veidojot tiesu informācijas sistēmas, tiek paredzēti konkrētie procesuāli soļi, kas ierobežo procesuālās izvēles.

Digitalās tiesu sistēmas pārvaldība maina tiesu administrēšanas būtību un potenciāli atstāj ietekmi uz balansu starp valsts varām. Šāda ietekme ir negatīva, ja netiek nodrošināta tiesu varas iesaiste tehnoloģisko rīku ieviešanas procesā, kā arī digitālās tiesu sistēmas pārvaldībā turpmāk. Ar digitalizāciju tiek nodrošināta arī plašāka datu pieejamība, kas, no vienas puses, sniedz iespēju pārvaldīt sistēmu, no otras puses, potenciāli rada spiedienu uz tiesnešiem un tiesu darbiniekiem, jo īpaši, ja pilnvērtīga informācija attiecībā uz noslodzi nav tiesu varas rīcībā.

5. Plašāka pieeja tiesai

Atbilstoši veikto pētījumu datiem, ņemot vērā biežāk konstatētos šķēršļus pieejā tiesu sistēmai (izmaksas, procesa komplikētais raksturs, tiesu infrastruktūras izvietojums, valodas barjera un daudzi citi), cilvēki bieži izvēlas strīdus nerisināt tiesā. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) dalībvalstīs neatrisināto juridisko problēmu īpatsvars veido līdz pat 50 procentiem.²⁵

Tas skaidri iezīmē to, ka, lai nodrošinātu plašāku pieeju tiesai kā neatņemamu tiesu efektivitātes elementu, tiesu sistēmas politikā un tiesu administrēšanā kā prioritāra ieviešana uz lietotāju vērsta pieeja. Tādējādi, pirmkārt, tiesu sistēmā pieejamie dati un tehnoloģiskās iespējas izmantojamas, lai analizētu un identificētu sabiedrības vajadzības, tostarp skatoties plašāk, ne tikai uz sabiedrības daļu, kas izvēlas juridiskās problēmas risināt tiesas ceļā. Otrkārt, turpināma strīdu izšķiršanas tiešsaistē koncepta ieviešana, nodrošinot atbalstu gan ārpus tiesas, gan tiesas procesā.

Strīdu izšķiršana tiešsaistē kā koncepts radās 1996. gadā, un sākotnēji tā tika attiecināta uz strīdiem, kas radās interneta vidē, šobrīd tai ir daudz plašāka izpratne un potenciāls stiprināt pieeju tiesai.²⁶ Lai gan tiek atzīmēts, ka sākotnēji strīdu izšķiršana tiešsaistē tika uztverta kā revolucionārs risinājums, joprojām to asociē primāri ar

²³ Ņemot vērā variācijas, kas pastāv tiesu administrēšanas organizācijā no kompetenču un institucionālā viedokļa, vislabāk to būtu definēt kā funkciju kopumu, tostarp tiesu infrastruktūras izveide un uzturēšana, budžeta un finanšu pārvaldība, tiesu personāla vadība, datu un tiesu pamata darbības rādītāju analīze, administratīvais atbalsts, realizējot pašpārvaldes funkcijas.

²⁴ Reiling D. and Contini F., 2022, p. 6.

²⁵ OECD (2019), Equal Access to Justice for Inclusive Growth: Putting People at the Centre, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/597f5b7f-en>.

²⁶ Zeleznikow J., pp. 30–45.

e-komercijas vidi. Tradicionālajā strīdu izšķiršanā koncepta ieviešana ir sarežģītāka, jo piedāvātie risinājumi netiek plaši izmantoti, kā pamata iemeslu minot to, ka tie joprojām nav vērsti uz lietotāju un to izstrādē netiek pievērsta pietiekama uzmanība tam, lai izprastu lietotājam vēlamu strīdu izšķiršanas procesu. Tehnoloģijas rada iespēju attīstīt radikāli citu procesu strīdu izšķiršanai, un esošo procesu digitalizācija ir tikai sākums.²⁷

Kopsavilkums

1. Tiesu digitalizācija un noslodzes izvērtēšana ieņem nozīmīgu lomu diskusijā par tiesu pārvaldības un procesuālajām reformām. Tehnoloģijas, arvien plašāka datu pieejamība un potenciāls, ko sniedz to analīze tiesu vadībā, maina tiesu sistēmu, ietekmē procesu un mijiedarbojas ar konstitucionālo ietvaru.
2. Digitalizācija pēc noklusējuma (dublējot procesu digitālajā vidē, bet nemainot to pēc būtības) *a priori* nepadara procesu ātrāku, jo atspoguļo tradicionālā procesa gaitu (kas darbojas citu tehnoloģisko iespēju laikā), nemainot to pēc būtības un ievērojot noteiktos procesuālos soļus. Tāpat arī noslodzes izvērtēšana, tostarp lietu svēršana, *a priori* neveicina lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā un nepaplašina pieeju tiesai. Izšķiroša ir tās ieviešana tiesu pārvaldībā, kas paredz sinerģiju starp pārvaldības rīkiem un tehnoloģiskajiem risinājumiem.
3. Tiesību un tehnoloģiju apvienojums atstāj ietekmi uz tiesībām uz taisnīgu tiesu, tādējādi tiesu digitalizācija ir tiesu varas, nevis tehnoloģiju ekspertu kompetences jautājums. Digitalizācijas procesā jānodrošina procesuāli tehnoloģiskā sinerģija, pāreja uz digitālo procesu, kad, mūsdienu situācijai, sabiedrības, tiesu un tiesnešu vajadzībām atbilstošs tiesiskais ietvars tiek iedzīvināts digitālajā vidē.
4. Pārejā uz digitālo procesu tiek interpretēti procesuālie noteikumi, tādējādi šādās pārejās vadība jāvada tiesu varai neatkarīgi no valstī pastāvošā tiesu administrēšanas modeļa.
5. Tiesu sistēmas politikā un tiesu administrēšanā kā prioritāra ieviešana uz lietotāju vērsta pieeja. Tiesu sistēmā pieejamie dati un tehnoloģiskās iespējas izmantojamas, lai analizētu un identificētu sabiedrības vajadzības. Turpināma strīdu izšķiršanas tiešsaistē koncepta ieviešana, nodrošinot atbalstu gan ārpus tiesas, gan tiesas procesā.

---

²⁷ Reiling D. Beyond court digitalization with ODR. *International Journal for Court Administration*, № 8 (2), 2017, pp. 1–6.

TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI

JURIDISKĀ SILOĢISMA FUNKCIJAS KONCEPTS¹

THE CONCEPT OF THE FUNCTION OF LEGAL SYLLOGISM

Jānis Musts, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

There are several different kinds of legal syllogisms. One way to differentiate between them is by their function. The aim of this paper is to show the categories that constitute the concept of the function of legal syllogism. The author concludes that it is useful to think about the function of the legal syllogism in terms of two categories: the intended scope of the legal syllogism in relation to the whole legal justification, and the proposition that the legal syllogism is used to justify with logical necessity.

Atslēgvārdi: juridiskais siloģisms, funkcija, tiesību teorija, juridiskā argumentācija

Keywords: legal syllogism, function, theory of law, legal justification

Ievads

Juridiskais siloģisms ir deduktīvs slēdziens ar noteiktu saturu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu.² Tiesību teorijas diskursā ir atrodamī daudzi juridiskie siloģismi, kuriem ir atšķirīgas funkcijas. Pirms šīs funkcijas sistēmiski klasificēt, nepieciešams precizēt juridiskā siloģisma funkcijas konceptu, kuru veido noteiktas kategorijas. Tā kā var identificēt vairākas šādas kategorijas, tās ir kritiski jāizvērtē, lai saprastu, vai tās iekļaut juridiskā siloģisma funkcijas konceptā.

Darba mērķis ir nonākt līdz detalizētām juridiskā siloģisma funkcijas kategorijām, kuras veido juridiskā siloģisma funkcijas konceptu.

Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā tiek izvirzīti divi uzdevumi:

- 1) salīdzināt un kritiski izvērtēt dažādos veidus, kā tiesību teorijas diskursā tiek domāts par juridiskā siloģisma funkciju, lai nonāktu pie funkciju kategorijām ar augstu abstrakcijas pakāpi;
- 2) abstraktās funkciju kategorijas detalizēt.

¹ Pētījums tapis ar LU Fonda un "Eversheds Sutherland Bitāns" stipendijas "Mūsdienu izaicinājumi tiesību piemērošanas teorijai un praksei Latvijā" atbalstu.

² Musts J. Juridiskā siloģisma jēdziens. Grām.: Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojāmība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 416. lpp.

Pētījumā izmantota deduktīvā metode, lai detalizētu juridiskā siloģisma kategoriju. Salīdzinošo metodi autors izmanto, lai dažādajos juridiskā siloģisma raksturojumos fiksētu atšķirības, uz kuru pamata tiek veidotas abstraktas juridiskā siloģisma funkciju kategorijas.

1. Juridiskā siloģisma funkcijas koncepta elementi

Pirmā juridiskā siloģisma funkcijas kategorija saskatāma E. Steineres (*Eva Steiner*) pētījumā, kurā autore, analizējot Francijas tiesu tiesnešu spriedumus, pievēršas četrām juridiskā siloģisma funkcijām:

- 1) racionalitāte (angļu val. – *rationality*);
- 2) noteiktība (angļu val. – *certainty*);
- 3) pamatojums (angļu val. – *justification*);
- 4) risinājuma vadlīnijas turpmākajās lietās (angļu val. – *guidance for the resolution of further cases*).³

E. Steinere, raksturojot **pirmo** funkciju, norāda, ka juridiskais siloģisms, kas balstīts Aristoteļa siloģistiskajā loģikā, nodrošina sprieduma racionalitāti un ļauj veidot tiesas spriedumus ar pārliecinošu argumentu formu.⁴ Savukārt **trešā** funkcija ir balstīta prasībā tiesnešiem pamatot savus lēmumus.⁵ Šīs divas funkcijas ir vērts aplūkot vienkopus, jo ar tām ir saistīta līdzīga problēma, proti, tās tiek nepamatoti attiecinātas konkrēti uz juridisko siloģismu. Lai gan juridiskais siloģisms var būt racionāla pamatojuma daļa, tomēr šīs abas funkcijas drīzāk ir kvalitatīva nolēmuma kritēriji, nevis juridiskā siloģisma funkcijas.

Arī **otro** un **ceturto** funkciju var aplūkot vienkopus. Otrās funkcijas raksturojumā norādīts, ka juridiskais siloģisms tiesiskajā sistēmā palielina noteiktību, jo nodrošina to, ka tiek veidota loģiski konsekventa izteikumu sistēma, kas palielina paredzamību.⁶ Savukārt ceturtās funkcijas nosaukums pietiekami precīzi raksturo tās būtību, proti, būt par risinājuma vadlīnijām turpmākajās lietās. Šīs funkcijas parasti tiek izpildītas neatkarīgi no tā, vai nolēmums satur juridisko siloģismu, piemēram, ja nolēmumā tiesa konstatē, ka konkrētie lietas fakti nav noteiktas tiesību normas tiesiskā sastāva tvērumā. Arī šādi tiek veidotas vadlīnijas turpmākajās lietās un palielināta noteiktība tiesiskajā sistēmā. Līdz ar to šīs ir juridiskā siloģisma funkcijas, ciktāl juridiskais siloģisms mēdz būt nolēmuma pamatojuma elements. Tātad šādas funkcijas ir pārāk plašas, lai tām būtu būtiska teorētiska nozīme, jo tās līdzdala gandrīz visi juridiskie siloģismi un citi deduktīvi slēdzieni, kas varētu parādīties lietas risinājumā. Secīgi tām nav arī vēra ņemamas praktiskas nozīmes, jo tās nepalīdz saprast, vai konkrētā situācijā ir vai nav jāizmanto juridiskais siloģisms. Lai izvairītos no šādas problēmas, vēlams izmantot tādu juridiskā siloģisma funkcijas kategoriju, kas balstīta uz juridiskā siloģisma īpatnībām.

³ Steiner E. *French Law: A Comparative Approach*. New York: Oxford University Press, 2010, pp. 149–150.

⁴ *Ibid.*, p. 149.

⁵ *Ibid.*, p. 150.

⁶ *Ibid.*, p. 149.

Otrā juridiskā siloģisma funkcijas kategorija saskatāma L. Duarte (*Luis Duarte d'Almeida*) pētījumā, kurā tiek izvēsta kritika pret tēzi: juridiskais siloģisms ir tāds arguments, ar kuru pamato to, ka tiesnesim ir pienākums piemērot tiesiskās sekas.⁷

Šī tēze liecina par juridiskā siloģisma funkciju, ar kuru tiek mēģināts rast atbildi uz jautājumu, ko konkrēti ar juridisko siloģismu pamato. Autors uzskata, ka šāda juridiskā siloģisma funkcijas kategorija ir vēlama, jo tā ir pietiekami saistīta ar juridiskā siloģisma īpatnībām. Tā kā juridiskais siloģisms ir deduktīvs slēdziens ar noteiktu saturu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu, tad tā funkcijai jābūt saistītai ar šo definīciju. Šī saistība izpaužas divos veidos. Definīcijas tuvākā ģints (“deduktīvs slēdziens”) paredz to, ka juridiskais siloģisms sastāv no vienas vai vairākām premisām, kuras ar loģisku nepieciešamību pamato secinājuma patiesumu. Definīcijas sugas atšķirība (“ar noteiktu saturu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu”) tālāk precizē, ka šim saturam ir jābūt iepriekš noteiktam un saistītam ar tiesību normu piemērošanu. Šī juridiskā siloģisma definīcija ļauj nonākt līdz juridiskā siloģisma funkcijas kategorijai: ar loģisku nepieciešamību pamatot noteiktu izteikumu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu.

Ja pieņemam, ka juridiskā siloģisma funkcijas kategorija ir pietiekami saistīta ar juridiskā siloģisma īpatnībām, tad varētu rasties jautājums, vai jāturpina meklēt, kritiski izvērtēt un abstrahēt citas juridiskā siloģisma funkcijas. Autors uzskata, ka atbilde ir apstiprinoša, jo šīs juridiskā siloģisma funkciju kategorijas iespējams kombinēt. Protams, tas, vai šādas kombinācijas ir vērts veidot, ir atkarīgs no tā, vai tām ir praktiska vai teorētiska vērtība. Attiecībā uz pirmo un otro juridiskā siloģisma funkcijas kategoriju autors šādu vērtību nesaskata.

Trešā juridiskā siloģisma funkcijas kategorija saskatāma R. Aleksija (*Robert Alexy*) pētījumā par juridisko argumentāciju, proti, tajā norādīts, ka juridiskais siloģisms kā iekšējais pamatojums palīdz eksplīcēt visas tās premissas, kuras tālāk jāpamato ar ārējā pamatojuma palīdzību.⁸ Šādas norādes par juridiskā siloģisma vietu tiesību normu piemērošanas pamatojuma (turpmāk arī – pamatojums) struktūrā liecina par tādu juridiskā siloģisma funkcijas kategoriju, kas rod atbildi uz jautājumu, kādas ir juridiskā siloģisma attiecības ar tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumu. Attiecīgā juridiskā siloģisma funkcijas kategorija ir: būt noteikta veida attiecībās ar tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumu.

Autors uzskata, ka šo kategoriju ir vērts kombinēt ar juridiskā siloģisma funkcijas otro kategoriju. **Pirmkārt**, starp šīm divām kategorijām ir saskatāma teorētiski nozīmīga mijiedarbība, proti, noteiktas izpratnes par juridiskā siloģisma vietu tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumā determinē to izteikumu, kas juridiskajam siloģismam jāpamato. Piemēram, divu pakāpju pamatojuma struktūrā⁹, ko piedāvā R. Aleksijs, juridiskajam siloģismam vienmēr jāpamato pamatojuma pēdējais secinājums.

⁷ D'Almeida L. D. On the Legal Syllogism. In: Dimensions of Normativity. D. Plunkett, S. J. Shapiro and K. Toh (eds.). New York: Oxford University Press, 2019, p. 350.

⁸ Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification. Translated by Ruth Adler and Neil MacCormick. Oxford: Clarendon Press, 1989, pp. 229–230.

⁹ Cserne P., Esposito F. (eds.). Economics in Legal Reasoning. Cham: Palgrave Macmillan, 2020, p. 21.

Otrkārt, tiesību teorijas diskursā mēdz parādīties kritika¹⁰, kas saistīta ar juridiskā siloģisma tvērumu attiecībā pret visu pamatojumu. Lai šāda kritika netiktu piemērota nevietā, vēlams norādīt, kādu pamatojama daļu iecerēts tvert ar juridisko siloģismu.

Tātad var secināt, ka aplūkojamās tēmas kontekstā juridiskā siloģisma funkcijas konceptu veido no divām abstraktām kategorijām: ar loģisku nepieciešamību pamatot noteiktu izteikumu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu; būt noteikta veida attiecībās ar tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumu.

2. Juridiskā siloģisma funkcijas kategoriju detalizācija

No šīm juridiskā siloģisma funkcijas kategorijām *a priori* var tālāk detalizēt vienīgi kategoriju – būt noteikta veida attiecībās ar pamatojuma tvērumu, izveidojot trīs nošķirumus, kuri uzrāda šīs dažādās attiecības:

- 1) ar juridisko siloģismu iecerēts tvert **visu** pamatojumu;
- 2) ar juridisko siloģismu iecerēts tvert kādu **daļu** no pamatojuma;
- 3) ar juridisko siloģismu **nav** iecerēts tvert pamatojumu.

Lai gan mūsdienās pirmais variants ir reti sastopams, tomēr eksistē tāds priekšnosacījumu kopums, kas ļautu realizēt tādu juridiskā siloģisma funkciju, ar kuru var tvert visu pamatojumu. Šādu funkciju var īstenot tad, ja pietiekami sašaurina tiesību normu piemērotāja darbības robežas vai mākslīgi ierobežo to, kas var parādīties pamatojumā.

Par pirmās alternatīvas iespējamību liecina uzskats, ka, lai pamatotu risinājumu vienkāršās lietās, pietiek ar juridisko siloģismu.¹¹ Tas nozīmē: ja tiesību normu piemērotājam ir jārisina vienīgi vienkāršas lietas, tad tā pienākumi būtu pietiekami šauri, lai pamatojums saturētu tikai juridisko siloģismu. Piemēram, Franču revolūcijas laikā bija periodi, kuros Monteskjē (*Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu*, 1689–1755) ideju par tiesas lomu¹² ietekmē tiesību normu piemērošanas pamatojums aprobežojās ar juridisko siloģismu.¹³ Tā kā tiesību sistēma mēdz saturēt nepilnības un neskaidrības¹⁴, tika ieviests risinājums, kas paredzēja, ka jebkuru šādu nepilnību un neskaidrību gadījumā tiesai jāvērsas pie likumdevēja, lai tas attiecīgās problēmas novērsī.¹⁵ Pēc šā “eksperimenta” Francijas tiesību sistēmā tika ieviesta norma, kas noteica juridiskās obstrukcijas aizliegumu, jo, tā kā tiesai nācās pārāk bieži vērsties pie likumdevēja, iepriekšējā sistēma bija nesamērīgi lēna¹⁶. Šāda sistēma pietiekami efektīvi varētu strādāt vienīgi tad, kad izskatāmo lietu skaits ir mazs vai nav būtiska nozīme tam, ka tiesību normu piemērošanas process

¹⁰ Huhn W. The Use and Limits of Deductive Logic in Legal Reasoning. Santa Clara Law Review, Vol. 42, 2002, p. 862.

¹¹ Bārdiņš G. Dialoga loma tiesas spriešanā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 195. lpp.

¹² Montesquieu. Spirit of The Law. A Compendium of the First English Edition. Los Angeles: University of California Press, 2020, p. 209.

¹³ MacCormick N., Summers R. S. Interpreting Statutes. A Comparative Study. Routledge, 1991, p. 203.

¹⁴ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevska izdevums, 2015, 45. lpp.

¹⁵ Perelman C. Justice, law, and argument: Essays on moral and legal reasoning. Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2012, p. 138.

¹⁶ Ibid., pp. 138–139.

mēdz ievilkties, piemēram, ja strīdi tiek risināti starp kādas nelielas starptautiskas organizācijas dalībvalstīm.

Otrā alternatīva varētu eksistēt tad, ja tiesiskā sistēma nav iekārtota tā, lai juridiskais siloģisms vienmēr varētu tvert visu tiesību normu piemērošanas pamatojumu, bet eksistē apsvērumi, kuru dēļ pamatojuma saturs tiek ierobežots.¹⁷ Šie apsvērumi varētu būt saistīti, piemēram, ar mēģinājumiem uzturēt ilūziju par stingru nošķirumu starp tiesu varu un likumdevējvaru.

No iepriekš rakstītā var izdarīt secinājumu par vienu no jautājumiem, uz kuru tiesību normu piemērotājam jārod atbilde, lai saprastu, vai izmantot konkrētu juridisko siloģismu: vai tiesiskajā sistēmā eksistē priekšnosacījumi, kas ļauj realizēt konkrēto juridiskā siloģisma funkciju?

Otrais nošķirums paredz, ka ar juridisko siloģismu iecerēts tvert kādu konkrētu daļu no tiesību normu piemērošanas pamatojuma. Šā nošķiruma kontekstā īpaši var izšķirt tās juridiskā siloģisma funkcijas, ar kurām iecerēts tvert tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodolu. Autors izmanto jēdzienu "tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodols", lai apzīmētu argumentu, no kura izriet tiesību normu piemērošanas pamatojuma galīgais secinājums.

Kādas ir šā galvenā argumenta robežas? Šāds jautājums varētu rasties turpmāko apsvērumu dēļ. Pirmkārt, tiesību teorijas diskursā ir autori, kuri pauž uzskatu, ka tiesību normu piemērošanas pamatojums var saturēt deduktīvu argumentu ķēdes.¹⁸ Otrkārt, argumenti var saturēt vairākas pareizas domāšanas formas. Lai šo domu ilustrētu, var izmantot šādu piemēru.

1. premisa: visi cilvēki ir mirstīgi.

2. premisa: visi grieķi ir cilvēki.

3. premisa: visi atēnieši ir grieķi.

Secinājums: visi atēnieši ir mirstīgi.

Šis arguments saīsinātā formā sevī tver divas identiskas pareizas domāšanas formas (*modus barbara*), kuras noved pie gala secinājuma.

1. premisa: visi cilvēki ir mirstīgi.

2. premisa: visi grieķi ir cilvēki.

Starpsecinājums: visi grieķi ir mirstīgi.

3. premisa: visi atēnieši ir grieķi.

Gala secinājums: visi atēnieši ir mirstīgi.

Pirmā argumenta daļa sastāv no pirmajām divām premisām un starpsecinājuma, otrā daļa – no starpsecinājuma, trešās premisas un gala secinājuma. Šis piemērs uzrāda divus veidus, kā domāt par to, kā tiek pamatots gala secinājums:

1) viss arguments ir vērsts uz to, lai pamatotu gala secinājumu;

2) otrā pareizā domāšanas forma pamato gala secinājumu.

Tātad, ja pamatojums satur deduktīvu argumentu ķēdes, kuras pamato galīgo secinājumu, aktuāla kļūst pamatojuma kodola demarkācijas problēma. Lai gan varētu

¹⁷ Piemēram, Francijā eksistēja prakse pamatojumā neiekļaut apsvērumus, kas saistīti ar problemātisku normatīvā tiesību akta daļas interpretāciju. Sk. McCormick N., Summers R. S., 1991, p. 502.

¹⁸ Huhn W., 2002, p. 862; Peczenik A. On Law and Reason. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1989, p. 109; Aldisert R. J., Clowney S., Peterson J. D. Logic for Law Students: How to Think Like a Lawyer. University of Pittsburgh Law Review, № 69 (1), 2007, p. 9.

pieņemt, ka pamatojuma kodols sastāv vienīgi no pareizas domāšanas formas, ar kuru pamato galveno secinājumu, tomēr autors uzskata, ka šāds risinājums nav vēlams, jo varētu nākties juridiskos siloģismus, kuriem ir attiecīgā funkcija, sadalīt mazākos argumentos. Tas novestu pie tā, ka juridisko metožu klāsts, palielinot elementu skaitu, tiktu padarīts sarežģītāks. Alternatīvi ir jāievieš kritērijs, kas ļautu noteikt, vai kāda pareiza domāšanas forma ir vai nav pamatojuma kodola elements.

Autors uzskata, ka par šādu kritēriju varētu kalpot nosacījums, ka pamatojuma kodolam jābūt **nemainīgam**, proti, šim pamatojuma kodolam jābūt tādām, kas ar vienādu struktūru parādās ikvienā tiesību normu piemērošanas pamatojumā.

Lai saprastu, vai kādu juridisko siloģismu, kas satur vairākas pareizas domāšanas formas, ir vērts sadalīt sīkākos juridiskajos siloģismos, jāmeklē atbilde uz jautājumu, vai potenciāli var būt tāda situācija, kad pamatojumā attiecīgā pareizā domāšanas forma var parādīties šķirti no visa juridiskā siloģisma. Tiesību teorijas diskursā var atrast piemērus, ka tiek izmantots siloģisms, kas pamato tiesiskās sekas, kuras ir tikai daļēji konkretizētas, bet papildus eksistē cits juridiskais siloģisms, kas šīs tiesiskās sekas ļauj tajā pašā vai citā nolēmumā konkretizēt līdz galam.¹⁹ Tiesiskajās sistēmās, kurās šāda situācija procesuāli nav iespējama, šos divus juridiskos siloģismus varētu apvienot vienā. Autors pievērsīsies situācijām, kad ar juridisko siloģismu **nav** iecerēts tvert pamatojumu. Šis nošķirums ir vērsti galvenokārt uz to, lai aptvertu tādas juridiskā siloģisma funkcijas, kas var parādīties tiesību normu piemērošanas **procesā**, bet tiesību normu piemērošanas pamatojumā atsevišķi šāda funkcija netiek izdalīta vai arī attiecīgais juridiskais siloģisms ir daļa no lielāka argumenta, piemēram, pamatojuma kodola.

Viens šādas situācijas piemērs skaidri izriet no Kriminālprocesa likuma 506. panta piektās daļas, kura noteiktā situācijā sašaurina tiesas debašu saturu, proti, tikai par piemērojamo sodu.²⁰ Šādā gadījumā tiesu debatēs var parādīties tāda pareiza domāšanas forma, ar kuru konkretizē tiesiskās sekas attiecībā uz konkrētu personu, bet attiecīgajā tiesību normu piemērošanas aktā tiesa iekļaus plašāku argumentu, ar kuru papildus pamatos, piemēram, noteiktu noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju.²¹

Visbeidzot, tiesību teorijas diskursā mēdz parādīties tādas juridiskā siloģisma funkcijas, ar kurām nav iecerēts tvert tiesību normu piemērošanas pamatojumu, bet tām arī nav nozīmes tiesību normu piemērošanas procesā. Ir vairāki autori, kuri piedāvā juridiskā siloģisma struktūru²², kura nav piemērota, lai tvertu tiesību normu un lietas faktiskos apstākļus²³.

---

¹⁹ Larenz K., Canaris C. W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin, Heidelberg, New York, Barcelona, Budapest, Hongkong, London, Mailand, Paris, Tokyo: Springer Verlag, 1995, S. 97.

²⁰ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [04.11.2023. red.].

²¹ Kriminālprocesa likuma 527. panta pirmā daļa.

²² Molina S. R. Legal Interpretation and Standards of Proof. Essays in Philosophy of Law and Evidence Law Theory. Uppsala: Department of Philosophy, 2020, p. 9; Bārdiņš G., 2016, 122.–123. lpp.; Feteris E. T. Fundamentals of Legal Argumentation. A Survey of Theories of the Justification of Judicial Decisions. Second edition. Dordrecht: Springer Nature, 2017, p. 26.

²³ Pirmā premisa netver to, ka tiesību norma ir vispārēja, bet otrā premisa atkārti tiesisko sastāvu. Tas nozīmē, ka pirmā premisa netver piemērojamo tiesību normu visā tā pilnībā (tikai to, ka tā ir hipotētiska), bet otrā premisa netver lietas faktiskos apstākļus.

Slēdziena *modus ponens* forma:

1. premisa: ja A, tad B

2. premisa: A

Secinājums: B

Šādam juridiskajam siloģismam funkcija varētu būtu vienīgi didaktiska, proti, viegli uztveramā veidā palīdzēt saprast, ko tiesību piemērošanas kontekstā nozīmē tas, ka tiesību normas ir nosacītas (hipotētiskas).²⁴

Izmantojot iepriekš atrastās un detalizētās kategorijas, var izveidot turpmāko funkcijas piemēru. *Ar juridisko siloģismu iecerēts tvert nemainīgu tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodolu, kurā ar loģisku nepieciešamību tiek pamatotas konkretizētas tiesiskās sekas.*

Kopsavilkums

1. Juridiskā siloģisma funkcijas koncepts sastāv no divām abstraktām kategorijām:
  - 1) būt noteikta veida attiecībās ar tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumu;
  - 2) ar loģisku nepieciešamību pamatot noteiktu izteikumu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu.
2. Juridiskā siloģisma funkcijas kategoriju – būt noteikta veida attiecībās ar tiesību normu piemērošanas pamatojuma tvērumu – var detalizēt šādā veidā:
  - 1) tvert visu tiesību normu piemērošanas pamatojumu;
  - 2) tvert tiesību normu piemērošanas pamatojuma daļu, kas:
    - a) satur nemainīgu tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodolu,
    - b) nesatur šādu kodolu,
  - 3) netvert tiesību normu piemērošanas pamatojumu.
3. Izvēloties juridisko siloģismu ar noteiktu funkciju, jāatrod atbilde uz jautājumu, vai tiesiskajā sistēmā eksistē priekšnosacījumi, kas ļauj realizēt konkrēto juridiskā siloģisma funkciju.

---

²⁴ Musts J., 2023, 412. lpp.

TEODORS ZVEJNIEKS, “TIESLIETU VĒSTNESIS” UN TRIMDAS JURISTU IECERES LATVIJAS KĀ NEATKARĪGAS, DEMOKRĀTISKAS UN TIESISKAS VALSTS ATJAUNOŠANAI

TEODORS ZVEJNIEKS, PERIODICAL “TIESLIETU VĒSTNESIS” AND PROPOSALS OF EXILE LAWYERS FOR RESTORATION OF LATVIA AS AN INDEPENDENT AND DEMOCRATIC STATE GOVERNED BY LAW

Dina Gailīte, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Many Latvian lawyers who, fearing Soviet repressions, went into exile to the free world at the end of the Second World War, did not lose hope that Latvia would be freed from Soviet occupation. Some prominent lawyers, mainly judges, in the first decade after the war, while living in various European countries and the United States, discussed the ways in which a democratic system and the rule of law could be restored after Latvia regained its independence. For mutual communication, these lawyers in exile published an internal periodical newsletter.

Atslēgvārdi: Latvijas valsts kontinuitāte okupācijas apstākļos, Latvijas juristi trimdā, tiesiskas valsts atjaunošana pēc okupācijas, juridiskā prese trimdā

Keywords: state continuity of the Republic of Latvia under Soviet occupation, Latvian lawyers in exile, restoration of rule of law after occupation, legal press in exile

Ievads

1953. gada 10. oktobrī trimdas latviešu laikraksts “Laiks”¹ publicēja satīrisku rakstu “Tūru valsis”.² Anonīms autors tajā nesaudzīgi kritizē Latvijas Atjaunošanas

---

¹ 1949. gadā Ņujorkā dibinātais laikraksts “Laiks” bija viens no lielākajiem trimdas preses izdevumiem, un to lasīja latvieši visā pasaulē.

² Tūru valsis. Laiks, Nr. 81, 10.10.1953., 2. lpp. Šai kritiskajai publikācijai bija arī oponenti, kas trimdas presē aizstāvēja LAK EC un tās juristu kopas aktivitātes, sk., piem., T. F. Stulbums vai Jaunprātība. Latvija, Nr. 47, 05.12.1953.; Ostenieks A. Nezaimosim ticību Latvijas atbrīvošanai. Latvija, Nr. 19, 08.05.1954.

komitejas Eiropas centra³ (LAK EC) aktivitātes, kas iecerētas, lai sagatavotos Latvijas neatkarības atjaunošanai. LAK EC uzskatot, ka “uz dzimtenē palikušiem latviešiem nevar likt lielas cerības”, un aicinot reģistrēties trimdiniekus, kuri būtu ar mieru piedalīties valsts funkciju atjaunošanā. Šīs “augsta stila runas” anonīmā raksta autors salīdzina ar “Mērnieku laikiem” un atgādina, ka latviešu tautas kodols atrodas dzimtenē un tikai no šā kodola veseluma ir atkarīga Latvijas nākotne.

Satīriskajā “Laika” publikācijā citēts “Latvijas atjaunošanas komitejas Tieslietu nozares (lietpratēju kopas) Vēstnesis” (saīsināti – “Tieslietu Vēstnesis” jeb TV). Tā bija pirmā reize, kad trimdas latviešu saime uzzināja par šādu izdevumu, ko Zviedrijā veidoja neliela juristu grupa bijušā Tiesu palātas locekļa Teodora Zvejnieka⁴ vadībā.

Šis raksts veltīts latviešu juristiem emigrācijā, kuri nezaudēja cerību un gatavojās brīdim, kad radīsies iespēja atjaunot Latvijas neatkarību. Raksta mērķis ir analizēt juristu profesionālās un morālās izvēles apstākļos, kad valsts ir okupēta un tās tiesiskā sistēma iznīcināta, bet bijušie tieslietu sistēmas darbinieki ir represēti vai atrodas trimdā. Tēmas aktualitāti nosaka nepieciešamība iezīmēt Latvijas juristu vēsturisko devumu – laikā, kad Latvija atradās padomju okupācijā, censties vismaz trimdā saglabāt tiesiskas un demokrātiskas valsts tradīcijas un institucionālo atmiņu, kā arī radīt juridiskus priekšnosacījumus iespējamai neatkarīgas, demokrātiskas un tiesiskas valsts atjaunošanai nākotnē.

³ Latvijas Atjaunošanas komitejas Eiropas centrs, saīsināti LAK EC (angļu – *European Committee for Latvian Freedom*) – 1951. gadā Londonā dibināta reģionāla trimdas organizācija, kas apvienoja trimdas latviešus Eiropā. Vēlāk LAK EC piedalījās centrālās latviešu trimdas organizācijas – Pasaules brīvo latviešu apvienības – dibināšanā. LAK EC mērķis bija cīņa par neatkarīgu, demokrātisku Latvijas valsti atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes pamatprincipiem un respektējot Latvijas valdības sūtņiem izdotās ārkārtas pilnvaras. Plašāk sk. Nacionālajā enciklopēdijā: <https://enciklopedija.lv/skirklis/93211-Latvijas-Atjauno%C5%A1anas-komitejas-Eiropas-centrs> [aplūkots 21.01.2023.].

⁴ Teodors Zvejnieks (1884–1955 Zviedrijā) – ar sudraba medaļu absolvējis Tērbatas Universitātes Juridisko fakultāti, Latvijas tiesu sistēmā darbojies kopš 1919. gada: vispirms Valles pagasta tiesas priekšsēdētājs, vēlāk Jaunjelgavas iecirkņa mirtiesnesis, Jelgavas apgabaltiesas loceklis, no 1923. gada Tiesu palātas loceklis, no 1927. gada Civildepartamenta priekšsēdētājs. Bijis Valsts prezidenta pārstāvis Centrālajā vēlēšanu komisijā, Tieslietu ministrijas juriskonsultācijas loceklis, piedalījies Baltijas valstu Juristu biroja komitejā, Civillikuma izstrādāšanā u. c. Padomju okupācijas laikā – Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta Kodifikācijas daļas vecākais konsultants, vācu okupācijas laikā – Latvijas ģenerālpagabala Zemes pašpārvaldes Tieslietu ģenerāldirekcijas Tiesu palātas Civildepartamenta priekšsēdētājs, palātas priekšsēdētāja v. i., īslaicīgi arī Tieslietu ģenerāldirekcijas ģenerāldirektora v. i., bijis arī citos amatos. Viens no Latvijas Centrālās padomes memoranda parakstītājiem 1944. gadā. Ar tiesu iestādēm evakuēts uz Vāciju, 1945. gada martā atgriezies Liepājā kā Latvijas Nacionālās komitejas ģenerālprokurors, bijis 2. maijā Liepājā izveidotās Tautas padomes loceklis, Latvijas Pagaidu valdības tieslietu ministrs. Trimdā Zviedrijā strādājis par arhīva darbinieku Lundā. Sk. Latvijas tiesas un to locekļi 1918.–1940. gadā: Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas. Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Tiesu administrācija, [2017], 284.–285. lpp.

T. Zvejnieka profesionālo un cilvēcisko autoritāti citu latviešu juristu acīs apliecina arī šāds fakts: 1954. gada sākumā pēc K. Ozoliņa iniciatīvas trimdā dažādos kontinentos dzīvojošie latviešu juristi savāca paprāvu naudas summu viņa apsveikšanai 70 gadu jubilejā (par to liecina arhīvā atrodamā sarakste), un šī akcija kalpoja arī par trimdas juristu sava veida “sasaukšanos” un savstarpējas solidaritātes apliecinājumu. Vēlāk K. Ozoliņš iegūtos kontaktus izmantoja, veidojot žurnālu “Latviešu Juristu Raksti”.

1. Kas bija “Latvijas atjaunošanas komitejas Tieslietu nozares (lietpratēju kopas) Vēstnesis”

“Tieslietu Vēstneša” vārdu⁵ šā raksta autore pamanīja 2023. gada novembrī, Zviedrijas valsts arhīvā (*Riksarkivet*) pētot materiālus par trimdā nonākušo tiesnesi Konstantīnu Ozoliņu⁶ un viņa veidoto žurnālu “Latviešu Juristu Raksti” (1959–1973), kas patlaban Latvijā ir zināms un bibliotēkās pieejams. Savukārt par LAK EC juristu aktivitātēm informācijas Latvijas juristu saimei nebija. Tomēr K. Ozoliņa apkopotie dokumenti liecina, ka šī trimdas juristu grupa centās risināt problēmas, ar kurām Latvija tik tiešām sastapās – tikai daudz vēlāk, proti, 20. gadsimta 90. gados, kad tika atgūta Latvijas neatkarība un notika tiesiskas valsts un neatkarīgas tiesu sistēmas atjaunošana, īpašumu denacionalizācija utt.

K. Ozoliņa arhīvā šā raksta autore ir atradusi septiņus TV laidienus, kas izdoti 1953.–1954. gadā.⁷ TV formāli nav uzskatāms par preses izdevumu, lai gan tika pavairots un bija turpinājumizdevums. To uzsver paši TV veidotāji, no 1953. gada 4. ceturkšņa laidiena titullapā norādot: “Rokraksta vietā. Interna informācija vienīgi kopas dalībniekiem.” (Šī piezīme noteikti ir reakcija uz minēto publikāciju “Laikā”, kad TV guva negribētu publicitāti.⁸) Arī TV veidotāju savstarpējā sarakstē pausts, ka juristiem būtu jādibina “savs aroda žurnāls”,⁹ – tātad, pēc viņu domām, TV tāds nav. Sava veida apliecinājums, ka TV nav preses izdevums, ir arī fakts, ka tas nav iekļauts hrestomātiskajā Benjamiņa Jēgera veidotajā trimdas latviešu izdevumu bibliogrāfijā.¹⁰

⁵ Biļetens “Latvijas atjaunošanas komitejas Tieslietu nozares (lietpratēju kopas) Vēstnesis”, kā arī šajā rakstā aplūkotie LAK EC tieslietu nozares kopas dalībnieku veidotie likumprojekti un savstarpējā sarakste atrodama Zviedrijas valsts arhīvā (*Riksarkivet*): Fonds: *Lettiska hjälpkommittén*. Kolekcija: Konstantīns Ozoliņš, kastes Nr. 666–667 “Latviešu Juristu apvienība” (1947–1972).

⁶ Konstantīns Ozoliņš (1902–1987 Zviedrijā) – LU absolvents, bijis miertiesnesis, pēc tam Latgales apgabaltiesas un Rīgas apgabaltiesas loceklis, vācu okupācijas laikā – Daugavpils tiesas priekšsēdētājs. 1945. gadā Nacionālā komiteja iecēlusi viņu par atjaunojamās Tiesu palātas locekli. Trimdā Zviedrijā līdztekus maizes darbam izveidojis latviešu grāmatu, kā arī trimdas dokumentu kolekciju Vesterosas (*Västerås*) pilsētas bibliotēkā un vēlāk nodevis šo krājumu Zviedrijas valsts arhīvam. Lielu daļu krājuma veido K. Ozoliņa sarakste ar citiem trimdas juristiem, kā arī “Latviešu Juristu Rakstu” manuskripti. Patlaban šie materiāli ir daļa no Latviešu bēgļu palīdzības fonda (*Lettiska hjälpkommittén*) arhīva krājuma un pieejami ar Zviedrijas Latviešu apvienības (*Letternas Riksförbund I Sverige*) atļauju. Sk. Latvijas tiesas un to locekļi 1918.–1940. gadā: Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas. Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Tiesu administrācija, [2017], 199.–201. lpp.

⁷ Četri TV datēti ar 1953. gadu (katru ceturksni viens laidiens), pārējie trīs iznākuši 1954. gadā (3. un 4. ceturksnis apvienoti vienā laidienā). 1953. gada 1. ceturkšņa izdevums ir 4 lpp. biezs, 2. cet. – 8 lpp., 3. cet. – 5 lpp., 4. cet. – 8 lpp., 1954. gada 1. cet. – 6 lpp., 2. cet. – 8 lpp., apvienotais 3. un 4. cet. izdevums – 10 lpp. Tā kā TV nav vienotas numerācijas, nav iespējams noteikt, vai 1953. gads ir bijis pirmais šā izdevuma gads, tomēr šādu iespēju var pieļaut, jo 1953. gada 1. ceturkšņa laidiens sniedz konceptuālu informāciju par TV izdošanas mērķiem. Tāpat nevar droši apgalvot, vai TV izdots vēlāk par arhīvā atrodamajiem eksemplāriem, tomēr ir ticams, ka nē, jo izdevuma galvenais veidotājs T. Zvejnieks 1955. gadā devās mūžībā.

⁸ TV veidotāju savstarpējā sarakstē šī publikācija vērtēta kā “stulbums vai ļaunprātība” (L. Korpa 24.11.1953. vēstule K. Ozoliņam) un pieļauts, ka tā tapusi, kādam no darba grupas “laužot uzticību”, tāpēc nolemts “turpināt iesāktu darbu, bet reizē ievērot lielāko piesardzību” (K. Ozoliņa 29.01.1954. vēstule T. Zvejniekam).

⁹ T. Zvejnieka 25.09.1953. vēstule K. Ozoliņam.

¹⁰ Jēgers B. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1940–1960 = Bibliography of Latvian publications published outside Latvia, 1940–1960. 2. daļa. [Sundbyberg]: Daugava, 1972, 407 lpp.

Tādējādi TV, ko tā veidotāji sauc par “interno sakarnieku”,¹¹ var vērtēt kā biļetenu, kas paredzēts domubiedru grupas savstarpējai saziņai.¹²

Par TV tehnisko izpildījumu jānorāda, ka tas pavairots uz ļoti plāna, sliktas kvalitātes, dažāda izmēra papīra – mašīnrakstā, izmantojot koppapīru.¹³ Ziņas par to, cik eksemplāros TV izdots, nav atrodamas, tāpat kā nekur nav minēta izdošanas vieta, taču tā noteikti ir Zviedrija, kur tobrīd dzīvoja divi aktīvākie TV veidotāji – T. Zvejnieks un K. Ozoliņš.

2. Izdevuma mērķi un veidotāji

Kā norāda TV pilnais nosaukums, to izdod personu grupa, kas ir LAK EC apakšvienības – Tieslietu nozares lietpratēju kopas – dalībnieki. Šīs grupas vadību uzreiz pēc LAK EC dibināšanas uzņēmis T. Zvejnieks,¹⁴ cenšoties iesaistīt citus trimdā nokļuvušos latviešu juristus. Starp tiem ir jau minētais apgabaltiesas tiesnesis K. Ozoliņš, Tiesu palātas loceklis Luis Korps (trimdā Vācijā)¹⁵, tiesamatu kandidāts Jānis Salna (ASV)¹⁶, apgabaltiesas tiesnesis Juris Lecis (ASV)¹⁷, senators Augusts

¹¹ LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 4. cet., 2. lpp.

¹² Biļetens – periodisks izdevums kurā parasti atspoguļoti kādas iestādes vai organizācijas darba rezultāti ierobežotam lasītāju lokam. Sk. Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca (tezaurs.lv).

¹³ Mašīnrakstīšana pēc T. Zvejnieka lūguma veikta sabiedriskā kārtā. Piemēram, to darījusi K. Ozoliņa sieva no darba brīvājā laikā un aizņemtības dēļ bieži kavējusies. Sk. K. Ozoliņa 29.01.1954. vēstule T. Zvejniekam. *Riksarkivet*. Fonds: *Lettiska hjälpkommittén*. Kolekcija: Konstantīns Ozoliņš, kaste Nr. 667 “Latviešu Juristu apvienība”.

¹⁴ Šo faktu LAK EC Administratīvo uzdevumu daļas vadītājs Kārlis Gulbis apliecina 05.10.1955. vēstulē Konstantīnam Ozoliņam ar lūgumu pēc T. Zvejnieka nāves uzņemt Tieslietu nozares vadību. Tam K. Ozoliņš acimredzot arī piekrit, taču pēc diviem gadiem, 1957. gada 11. oktobrī, raksta K. Gulbim, ka aizvadītajā laikā veselības stāvokļa dēļ nav varējis veikt Tieslietu nozares vadības pienākumus un lūdz no tiem atbrīvot. Kā arī faktiski apšauba šīs kopas darbības lietderību, jo “katrs projekts ātri noveco. Tas nozīmē nepārtrauktu darbu [...] Praktiska nozīme tagad varētu būt vienīgi pārejas laika normām, ar ko ievadīt tiesiskas iekārtas atjaunošanu, kad brīdis būs pienācis.”

¹⁵ Luis Korps (1886–1960 Vācijā). Pēterburgas Universitātes absolvents, mirtiesnesis, Rīgas apgabaltiesas un Tieslietu ministrijas Juriskonsultācijas loceklis, no 1935. gada – Tiesu palātas loceklis. Sk. Latvijas tiesas un to locekļi 1918.–1940. gadā: Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas. Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Tiesu administrācija, [2017], 147.–148. lpp.; Kurmis Ansis. Latviešu izcilie juristi: Luis Korps. Latviešu Juristu Raksti, Nr. 5, 1961, 41.–43. lpp.

¹⁶ Jānis Salna (1890–1984 ASV) – tieslietas studējis Maskavas Universitātē un LU. Tiesu sistēmā strādājis kā tiesamatu kandidāts. Trimdā Nirnbergā vadījis starptautiskās bēgļu organizācijas iecirkni. Aktīvs trimdas sabiedrisks darbinieks, divus gadus vadījis Kalamazū latviešu biedrību ASV Mičiganas štatā, kur strādājis par grāmatvedi. Viens no žurnāla “Latviešu Juristu Raksti” izdevējiem. Sk. Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Leonarda Lapiņš. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 347. lpp.; Miķelsons V. Cienījamu gadu lasniegums. Laiks, Nr. 81, 08.10.1980., 7. lpp.; A. A. Kalamazū hronika. Laiks, Nr. 100, 15.12.1984., 7. lpp.

¹⁷ Juris Lecis (1902–1987 ASV) – LU absolvents, mirtiesnesis, Jelgavas apgabaltiesas loceklis, vācu okupācijas laikā – Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdētājs. Sk. Latvijas tiesas un to locekļi 1918.–1940. gadā: Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas Sast. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Rīga: Tiesu administrācija, [2017], 170.–171. lpp.

Rumpēters (ASV)¹⁸, miertiesnesis Nikolajs Lancmanis (Vācijā)¹⁹, prokurors Ādolfs Robežnieks (ASV)²⁰, A. Ostenieks²¹ u. c. TV lappusēs gan lietpratēju kopas sastāvs nav norādīts, bet minēti tikai uzvārdu pirmie burti. Iespējams, tā ir trimdnieku piesardzība, ņemot vērā padomju režīma ietekmi (piemēram, 1946. gadā PSRS panāca, ka Zviedrija izdod tai Baltijas valstu pilsoņus, kas bija dienējuši vācu armijā). Tieslietu kopas dalībnieku vārdi tomēr parādās K. Ozoliņa privātajā sarakstē un pie dažiem no kopas dalībnieku izstrādātajiem likumprojektiem, kas atrodami arhīvā.

Jāpieņem, ka domubiedru grupa ir skaitliski pakāpeniski augusi, jo TV otrajā numurā lasāms, ka “neviens uz līdzdarbošanos aicinātais nav atteicies, tā ka nu esam jau (varbūt vēl nāks klāt) 11 līdzgaitnieki sešās valstīs: Anglijā 1, ASV 4, Austrālijā 1, Kanādā 1, Vācijā 2, Zviedrijā 2”²². Par T. Zvejnieka centieniem piesaistīt pēc iespējas vairāk trimdas juristu liecina arī plašā sarakste – līdz 1953. gada septembrim vien viņš šajā nolūkā esot uzrakstījis 49 vēstules.²³

Pirmajā TV laidienā aprakstīts LAK EC darbības mērķis – sagatavot darbiniekus un rīcības plānus Latvijas neatkarības atjaunošanas brīdim: “Jautājums par Latvijas atbrīvošanu gan neatkarīgas vairs no mums; tas var notikt vienīgi kopā ar visas pasaules politisko jautājumu un patreizējās situācijas atrisinājumu. Turpretim jautājums par to, lai Latvijas teritorijā būtu atkal brīvvalsts, kuru pārvaldītu paši latvieši, atkarīgas vienīgi no mums pašiem.”²⁴ Baidoties, ka “izšķīrējā mirklī mēs nebūsim tā organizēti, ka varēsīm savā zemē pārņemt vadību un uzņemties atbildību par kārtību”, LAK EC aicina: “[...] nevaram ļaut iesakņoties brīvajā pasaulē esošajiem latviešiem, bet tie ir jāieinteresē un jāsatgavo darbam savai dzimtenei. [...] Uz dzimtenē palikušajiem tautiešiem nevaram likt lielas cerības, jo 10 gadi ir pārāk ilgs laiks, lai paliktu neievēroti komunistu režīmam tie latvieši, kuri varētu būt noderīgi arī brīvo latviešu mentalitātei [...] neviens no mums negribētu piedzīvot to brīdi, ka mūsu dzimtā zeme ir gan atbrīvota, bet trūkst latviešu, kuri spētu uzņemties atbildību par savu zemi.”

Lai sasniegtu savus mērķus, LAK EC iecerēja “izstrādāt plānus par katras atsevišķās nozares atjaunošanu un darbu uzsākšanu pēc Latvijas atbrīvošanas. Atjaunošanas

¹⁸ Augusts Rumpēteris (1899–1978 ASV) – studējis lauksaimniecību Tērbatas Universitātē, LU pabeidzis tieslietu studijas, Latgales apgabaltiesas, pēc tam Tiesu palātas tiesnesis, no 1938. gada Latvijas Senāta senators. Viens no Centrālās padomes memoranda parakstītājiem. Sk. Latvijas tiesas un to locekļi 1918.–1940. gadā: Senāts, Tiesu palāta, apgabaltiesas Sast. Jēkabsons Ē., Šcerbinskis V. Rīga: Tiesu administrācija, [2017], 221.–222. lpp.

¹⁹ Nikolajs Lancmanis (1893–1976 Vācijā) – LU absolvents, Rīgas–Valmieras zemesgrāmatu nodaļas priekšnieka palīgs, pēc tam papildu miertiesnesis un miertiesnesis Rūjienā. Sk. Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Leonards Lapiņš. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 231. lpp.

²⁰ Ādolfs Robežnieks (1902–1989 ASV) – LU absolvents, Liepājas un Rīgas apgabaltiesu viceprokurors, vācu okupācijas laikā – Tiesu palātas prokurors. Sk. Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes Tiesību zinātņu nodaļas absolventu dzīves un darba gaitas (1919–1940). Red. Leonards Lapiņš. Rīga: Senatora Augusta Lēbera fonds, 1999, 333. lpp.

²¹ A. Ostenieka personību raksta autorei pagaidām nav izdevies noskaidrot. Šāds vārds neparādās starptaru perioda tiesnešu, advokātu, notāru vai LU absolvējušo juristu sarakstos, saistībā ar juridisku profesiju nav arī atrodams Nacionālajā vēstures arhīvā. Iespējams, ka A. Ostenieks ir pseidonīms.

²² LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 2. cet., 4. lpp.

²³ T. Zvejnieka 25.09.1953. vēstule K. Ozoliņam.

²⁴ Šeit un turpmāk citāti no: EC informācija. LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 1. cet., 1.–2. lpp.

plānu izstrādāšana sadalīta 8 nozarēs: finanču un saimniecības lietu; izglītības lietu; lauksaimniecības; medicīnisko lietu; pašvaldības; policijas dienesta; satiksmes lietu un tieslietu. Pēdējā veido tiesu atjaunošanu un agrāko likumu ieviešanas kārtību.”²⁵ Norādīts arī, ka “katras nozares darba pratēji izveido šī darba lietpratēju kopu, kura no sava vidus izvēl nozares vadītāju”.

Tālāk izteikts LAK EC jautājums, “vai pie Tieslietu nozares nebūtu iespējams noorganizēt likumu izstrādāšanas sekciju. Citas nozares, kā, piem., lauksaimniecības, saimniecības un citas, vēlas sagatavot likumprojektus attiecīgam gadījumam, bet šādu projektu nogludināšanu vajadzētu izdarīt juristiem.”

Nākamajā TV laidienā publicēts izraksts no 1952. gada 5.–7. decembrī Londonā pieņemtajiem LAK EC statūtiem, kas noteic, ka tā ir “augstākā latviešu pārstāvība brīvajā Eiropā kopēju nacionāli politisku interešu sargāšanai un cīņai par Latvijas atjaunošanu” un ka LAK EC “mērķis ir cīņa par neatkarīgu, demokrātisku Latvijas valsti, atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes pamatprincipiem un respektējot Latvijas Nacionālās Valdības izdotās ārkārtējās pilnvaras”.²⁶

Par tieslietu nozares lietpratēju kopas darba organizēšanu šajā TV ir norādīts, ka “kopas 4 sekcijas (referāti) var uzskatīt par nodibinātām, bet 2 vēl ir tapšanas stadijā”²⁷. Izveidotas ir Civiltiesiskā sekcija (norādīti sekcijas referentu iniciāļi K. un O.), Zemes grāmatu (referents L.), Krimināltiesiskā (R.) un Administratīvā sekcija (Z.). Savukārt tapšanas stadijā ir Ieslodzījumu vietu sekcija (R.) un Kodifikācijas sekcija (D.). Iezīmēti arī katras sekcijas darba virzieni:

- Administratīvā sekcija “vāc ziņas par personālo sastāvu, kāds bijis, okupācijām sākoties, un kāds bijis, vācu okupācijai beidzoties” – acīmredzot tieši par tieslietu nozari, jo iesniegt ziņas tiek aicināti arī tiesu priekšsēdētāji;
- Krimināltiesiskā sekcija arī “vēl vāc līdzdarbiniekus un piepalīdz ieslodzījumu vietu pārziņu sataujāšanai”. Tiek uzsvērts, ka “Krimināltiesas būs pēc atgriešanās vispirmām darbā jālaiž. Kārtībā jādabū arī tadpat sodu izpildīšanas vietas”;
- Zemes grāmatu sekcijai “būtu derīgi uzzināt, kurās vietās un kādā stāvoklī ir katra nodaļa atstājusi savas grāmatas un arkivus”;
- Civiltiesiskā sekcija “paguvusi noorganizēties vispirmā, un tādēļ no tās jau iesūtīti trīs projekti: pavalstniecības likuma papildinājums un divi projekti par okupāciju tiesās bijušo lietu kārtošanu. Vēl gatavojams projekts noteikumiem to civillietu izbeigšanai, atjaunošanai vai restaurēšanai, kuras okupācija pārtrauca pirmā, otrā vai trešā instancē vai kuras pa okupācijas laiku gājušas zudumā vai iznīcinātas.”

Visos nākamajos TV laidienos tiek aprakstīts šo sekciju darba progress, ziņots par trimdā esošo juristu apzināšanu, centieniem pēc atmiņas izveidot pirmsokupācijas laika Latvijas tiesu sistēmas darbinieku sarakstus, tiek publicēti trimdā pieejamās

²⁵ Interesanti, ka “tieslietu nozare” kā viens no LAK EC darbības virzieniem neparādās šīs trimdas organizācijas darbības aprakstos. Iespējams tāpēc, ka juristu kopas aktivitātes bijušas zināmas tikai šauram iesaistīto lokam un beigušās līdz ar T. Zvejnieka nāvi 1955. gadā. Sk., piem., Veigners I. Latvieši ārzemēs. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1993, 255.–256. lpp.

²⁶ LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 2. cet., 1.–2. lpp.

²⁷ T.N. lietpratēju kopa. LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 1. cet., 2.–3. lpp.

juridiskās literatūras saraksti,²⁸ kā arī pavairoti atsevišķi kopas dalībnieku rīcībā nonākuši likumu teksti, arī vācu okupācijas laika noteikumi utt.

Uzmanība jāpievērš TV 1953. gada 4. ceturkšņa laidienā lasāmajām konceptuālajām pārdomām par trimdas juristu uzdevumiem kontekstā ar minēto laikraksta "Laiks" feļetonu.²⁹ Šā raksta autors (acīmredzot T. Zvejnieks) atceras, ka "pēdējā Latvijas tiesas sēde uz dzimtās zemes" notikusi 1945. gada 7. maijā Liepājas apgabaltiesā, to vadījis Liepājas tiesnesis, bet piesēdējuši Daugavpils un Rīgas tiesas tiesneši: "Ar nākošo dienu jau var datēt resora trimdas laika sākumu. No resora bija palicis vairs tikai viņa vārds pagātnē." Kopš tā laika ritot jau devītais gads, bet trimdinieki par juristiem atceroties tikai nāves vai jubilejas sakarā, vai atzīmējot Civillikuma 10 un 15 gadu jubileju. Plašāk resors pieminēts gandrīz vienīgi "sakarā ar senatoru votumu Satversmes jautājumā". Raksta autoru pārsteidz "Laika" uzbrukums LAK EC tieslietu kopas iniciatīvai, kuras mērķis ir sagatavoties dzimtenes atbrīvošanas dienai, trimdiniekiem paveicot "daļiņu melnā darba" un "neprasot sev nedz direktoru, nedz pagastvecāko amatus, ne vispāri interesējoties, kas viņiem par viņu darbu tiks". Šajā pašā TV pārpublicēta arī asa replika "Stulbums vai ļaunprātība", ko laikrakstam "Latvija" kā atbildi "Tūru valsīm" ar pseidonīmu iesūtījis Luis Korps,³⁰ norādot, ka "tieslietu speciālistu kopa, kurā piedalās mūsu redzamākie juristi no visām pasaules malām," darbojas, "pētot un iztirzājot iespējamības, kā vislabāk un drīzāk varētu atkal dabūt uz sliedēm okupāciju varu sabradāto un sagandēto tiesisko dzīvi mūsu Latvijā [...]".

TV publikācijās izskan bažas par dzimtenē palikušo juristu likteņiem un šaubas par to, cik piemēroti valsts atjaunošanai būs okupācijas režīma skolotie juristi: "Cik vecās skolas juristu un kad pārrādīsies no savām izsūtījumu vietām un cik vairs viņi būs spējīgi savam darbam resorā, nezinām neviens [...] Būs, protams, arī dzimtenē no okupantu skolām iznācis viens otrs jauns jurists, bet vai tie varēs būt par mūsu zemes likumu sargiem, kas mācīti šos mūsu zemes likumus nonicināt, bet svešas varas likumus mācīties un slavināt? Viņiem katrā ziņā jāatraisās pirms no svešās orientācijas un jāieaug savējās zemes likumības izpratnē. [...] mums te trimdā jāapzin "maksimālais skaits, ko ir iespējams iegūt no latviešiem, kuri atrodas starp brīvajām tautām", ja vispār mums rūp vēl sava resora nākotne."³¹

3. Likumprojekti Latvijas tiesiskās sistēmas atjaunošanai

No tiesību vēstures viedokļa ļoti vērtīgas ir liecības par LAK EC tieslietu kopas centieniem izstrādāt likumprojektus, kas būtu nodēriģi, Latvijai atgūstot neatkarību un atjaunojot savu tiesisko iekārtu. Pēdējā TV, kas izdots 1954. gadā, ievietots

²⁸ Trimdas juristiem Latvijas likumu tekstu trūkums ir viena no lielākajām problēmām: "Tas ir sāpīgs jautājums, un tiesu grāmatu lieta vispāri ir smaga problēma, jo vismazāk ir domāts tieši par likumu grāmatām, mūsu zemi atstājot." TV 1953. gada 2. cet. laidienā publicēts Hāgas, Ņīles, Londonas, Ņujorkas, Vašingtonas u. c. bibliotēku, kā arī privātos krājumos atrodamo pieticīgo Latvijas likumu un juridiskās literatūras krājumu saraksts. Var noprast, ka to sagādājis Dītrihs Andrejs Lēbers.

²⁹ Fragmenti Latvijas tieslietu resora trimdas perioda vēsturei. LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 4. cet., 1.–6. lpp.

³⁰ T. F. Stulbums vai ļaunprātība. Latvija, Nr. 47, 05.12.1953.

³¹ T.N. lietpratēju kopa. LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 4. cet., 7. lpp.

pārskats par šiem projektiem, to autoriem (minēti tikai iniciāļi) un katra projekta gatavības stadiju.³² **Amnestijas projekts** par nodarījumiem, kas izdarīti Latvijas atbrīvošanas nolūkā – tiek gatavots pirmuzmetums; **Latvijas civiltiesību un Krimināltiesību pamatprincipi** – reformu priekšlikumi uzmetumu stadijā; **Noteikumi par noilguma aprēķināšanu civiltiesiskās attiecībās** – sagatavots pirmprojekts; **Noteikumi par termiņu aprēķināšanu vēl nepabeigtās civilīetās** – sagatavots pirmprojekts; **Pavalstniecības likums** – materiālu vākšanas stadijā (iesūtīti ierosinājumi apspriešanai); **Reabilitācijas foruma projekts** – iecere veidot kolēģiju, kas izmeklēs sadarbību ar okupācijas varām; **Rīcība ar okupācijas varu izspriestām civilīetām** – sagatavots pirmprojekts; **Rīcība ar okupācijas varu tiesu spriedumiem krimināllietās** – “pirmprojekts apstaigā koreferentus”; **Zemesgrāmatu atjaunošana** – projekts jau gandrīz pabeigts (no autora nonācis pie koreferentiem, kas izteikuši atzinumus, kurus savukārt atkal komentējis autors).

Būtisks jautājums, kas tiek apspriests TV lappusēs un kopas dalībnieku rakstītajos likumprojektos, ir par iespējām “novilkt robežu”, kas noteiktu, kurus okupācijas laikā izspriesto krimināllietu un civilīetu spriedumus būtu iespējams atzīt, bet kuri būtu jāatceļ, “jo savus pilsoņus nevaram atzīt par saistītiem ar tādiem svešu varu aktiem, kas neatbilst mūsu iekārtai un tiesību garam”.³³ Ir dažādi priekšlikumi, kā definēt šo robežu, piemēram, ierosinot, ka nav spēkā okupācijas varas spriedumi, “kas runā pretī tiesību apziņai un vispārīgiem tiesību principiem”, “kas runā pretim Latvijas sabiedriskai iekārtai vai labiem tikumiem, vai Latvijas likumu pavēlošām vai aizliedzošām normām” u. c.³⁴

Vienprātība turpretī valda par Latvijas okupācijas sākuma noteikšanu – gan TV publikācijās, gan likumprojektos tas ir 1940. gada 17. jūnijs – līdzīgi, kā norādīts 1948. gada Senatoru atzinumā.³⁵ Piemēram: “Ši diena šķir mūsu valsts dzīves periodu, kurā mūsu valsts dzīvi veidoja mūsu pašu valsts vara, no tā tumšā perioda, kādu mūsu valsts pārdzīvoja patreiz, kad mūsu tautiešiem sadzīvi pašu zemē kārto svešas, okupācijas, varas”³⁶; “Par okupācijas laiku uzskatāms laika posms no 1940. gada 17. jūnija līdz Latvijas atbrīvošanai [...] Latvijas atbrīvošanas dienu noteic Ministru kabinets.”³⁷ Līdzīgs viedoklis izteikts arī “reprivatizācijas” likuma komentāros.³⁸

Tāpat ar trimdā rakstīto Senatoru atzinumu sakrīt kopas dalībnieku domas par to, ka tiesiskā nozīmē Latvija kā valsts turpina eksistēt, kaut arī tā ir okupēta, un tiesiskās iekārtas atjaunošanai pēc neatkarības atgūšanas jābalstās uz valstiskās kontinuitātes pamatiem. Piemēram, pamatojot reprivatizāciju, N. Lancmanis norāda: “Jautājumā par īpašuma tiesību pārtraukšanu no komunistu puses var pieiet no divējādiem viedokļiem: 1) ka komunisti ar savu likumdošanu agrākās tās uz zemi

³² Studiju kopa. LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1954, 3. un 4. cet., 2.–6. lpp.

³³ Turpat, 4. lpp.

³⁴ Turpat.

³⁵ Sk. Senatoru atzinums. Grām.: Latvijas valsts tiesību avoti. Valsts dibināšana – neatkarības atjaunošana. Dokumenti un komentāri. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 230.–233. lpp.

³⁶ LAK Tieslietu nozares lietpratēju kopas Vēstnesis, 1953, 2. cet., 7. lpp.

³⁷ Noteikumi par Latvijas tiesu iestāžu darbības atjaunošanu un rīcību ar okupācijas varu tiesu spriedumiem (projekts).

³⁸ Motīvi pie likuma projekta par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu. Teksts uz 6 lpp. bez norādīta autora un datējuma, bet konteksts ļauj secināt, ka to kā atbildi uz koreferentu komentāriem rakstījis likumprojekta autors N. Lancmanis.

ir pilnīgi iznīcinājuši, un mēs tagad no jauna dodam agrākiem īpašniekiem, it kā tās uzdāvinām, vai 2) mēs uzskatām komunistu likumu un viņu rīcību mūsu zemē par varas aktu, kam nav ne tiesiska pamata, ne tiesisku sekas. Turoties konsekventi pie pirmā viedokļa, jāatzīst būtu arī citi komunistu likumi, jo nevaram taču vienus atzīt, citus neatzīt; galā mēs tad nonāktu pie slēdziena, ka esam padomju pilsoņi un ka mūsu cīņa nav vis likumīga cīņa pret iebrucēju par savām tiesībām, bet ka mēs esam dumpinieki pret likumīgu varu, kas runā pretim mūsu uzskatiem un pārliecībai. Pirmāk minētais viedoklis tamdēļ atmetams un jābāzējas uz otro viedokli: mēs pilnīgi ignorējam kom-stu likumus, resp., atzīstam tikai tos faktiski jaunradušos stāvokļus, kas atrod pamatojumu arī mūsu likumos un tiesiskā izpratnē; mēs pieņemam, ka īpašuma tbas uz nek-mu m. nekad nav iznīcinātas, bet no komunistiem tikvien traucēta viņu izlietošana, un tādēļ šī likuma uzdevums ir atjaunot šīs traucētās tiesības viņu agrākā stāvoklī [...] Pēc tā paša principa apsveramas arī vācu okupācijas laikā radušās pārgrozības.”³⁹ N. Lancmanis arī norāda: “Latvija, pēc viņas teritorijas atbrīvošanas, nekļūst par okupantu tiesību pēcnieku – mantinieku, bet stājas savās agrākās, no okupantiem traucētās tiesībās.”⁴⁰

Zviedrijas arhīvā atrodami trīs projektu teksti, kurus izstrādājuši LAK EC tieslietu nozares kopas dalībnieki. K. Ozoliņa projekts “**Pagaidu noteikumi par pavalstniecību**” un Jāņa Salnas komentārs, datēts ar 1955. gada 17. martu (tātad iesūtīts, kad TV vairs netika izdots), cenšas risināt problēmu, ar ko bieži saskaras trimdinieki, pieņemot jaunās mītnes valsts pilsonību, proti, Latvijas pavalstniecības likums nepieļauj dubultpilsonību, tādēļ var pieņemt, ka Latvijas pilsonība līdz ar to tiek zaudēta. Likumprojektā un Salnas komentārā iekļauts priekšlikums, ka līdz ar valsts neatkarības atjaunošanu šādi zaudētā pilsonība būtu jāatjauno atvieglotā kārtībā tiem, kas būs gatavi atteikties no iegūtās citas valsts pilsonības. Pilsonības atjaunošana tomēr būtu liedzama personām, kas no tās atteikušās 1939.–1940. gadā uz Vācijas valdības aicinājuma pamata. Par okupācijas varas piešķirto pilsonību teikts: “Padomju Krievijas Latvijas pavalstniekiem uzspiestā Krievijas pavalstniecība kā pirmās, tā otrās okupācijas laikā atzīstama par nederīgu un neesošu no sākta gala.”⁴¹

Ā. Robežnieka⁴² veidotais projekts “**Noteikumi par Latvijas tiesu iestāžu darbības atjaunošanu un rīcību ar okupācijas varas tiesu spriedumiem**”⁴³ noteic, ka “Latvijas tiesu iestādes atjauno savu darbību pēc tām tiesību normām, kādas bija spēkā Latvijas brīvvalsts teritorijā 1940. gada 17. jūnijā, ciktāl tās nav atceltas, atvietotas vai grozītas pēc Latvijas likumīgās valdības atjaunošanas”, vienlaikus pieļaujot, ka “ar Ministru kabineta lēmumu pagaidām var atstāt spēkā atsevišķus okupācijas varas izdotus priekšrakstus, ciktāl tie nepieciešami pārejai uz normālu valsts un sabiedrisku iekārtu”. Projekts piedāvā par okupācijas varas tiesām neuzskatīt “Latvijas tiesas, kas pastāvēja līdz 1940. g. 26. novembrim, kā arī latviešu tiesas vācu okupācijas laikā”, risina okupācijas laika tiesu spriedumu atzīšanas, atcelšanas un

³⁹ Motīvi pie likuma projekta par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu, 1. lpp.

⁴⁰ Atbildes uz koreferentu tēzēm pie likumprojekta par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu, 1. lpp.

⁴¹ Projekts “Pagaidu noteikumi par pavalstniecību”.

⁴² Uz projekta nav autora vārda, bet norāde uz Ā. Robežnieku atrodama TV: 1954, 1.–2. cet., 4. lpp.

⁴³ Projekts “Noteikumi par Latvijas tiesu iestāžu darbības atjaunošanu un rīcību ar okupācijas varu tiesu spriedumiem”. Bez autora un datējuma. Norāde: “Palabots projekts”.

pārbaudīšanas procedūras, kā arī nosaka okupācijas laikā funkcionējušo iestāžu un to arhīvu pārņemšanas kārtību. Vispārējs princips ietverts projekta 4. punktā: “Okupācijas varas tiesu spriedumi, lēmumi un rīkojumi, kas pamatoti uz okupācijas varas izdotiem tiesiskiem priekšrakstiem un runā pretīm vispāratzītām cilvēku tiesībām un Latvijas tiesību garam, nav spēkā.”

N. Lancmaņa izstrādātais projekts “**Likums par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu**”, kā arī projekta anotācija “Motīvi pie likuma projekta par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu” un “Atbildes uz koreferentu tēzēm pie likumprojekta par īpašuma tiesību atjaunošanu uz nekustamu mantu un iznīcināto zemesgrāmatu atjaunošanu” risina nekustamo īpašumu denacionalizācijas jautājumu, ko, kā uzskata projekta autors, īpaši apgrūtinās kara un okupācijas laikā notikusī zemesgrāmatu iznīcināšana (TV lappusēs vairākkārt izskan aicinājums vākt ziņas par to, kas noticis ar zemesgrāmatām un vai tās kara nogalē ir izdevies izglābt un paslēpt).

N. Lancmaņa projekta pamattēze: “1. No okupācijas varām traucētās īpašuma tiesības uz nekustamu mantu Latvijā ar šo likumu, zemāk minētā kārtībā, tiek atjaunotas tajā stāvoklī, kādā tās bija 1940. g., pārņemšanas dienā no okupācijas varas. 2. Vēlāk, okupācijas laikā, notikušās pārgrozības un noslēgtie darījumi ar nek.m. paliek spēkā, ciktāl tie nerunā pretīm Latvijas likumiem un Latvijas likumu garam.” Projektā aplūkota procesuālā kārtība, kādā īpašuma tiesības atjaunojamās: šim nolūkam “uz laukiem izved aprīņa Z. Ier. Komitejas, bet pilsētās pašvaldības šim nolūkam ieceļ nek.m. reprivatizācijas Komitejas”, kas īpašumu reprivatizāciju uzsāk “uz savu iniciatīvi, valsts vai pašvaldību iestāžu un amatpersonu ierosinājumu, kā arī uz ieinteresēto privātpersonu lūgumu”. Projekts paredz veikt zemes uzmērīšanu, lai atjaunotu precīzas iepriekšējās robežas (īpaši laukos to sarežģī kolektīvizācijas dēļ sapludinātie īpašumi un nojauktās mājas), piesaistīt zemes ierīcības lietpratējus utt.

Projektam pievienotajos “Motīvos” autors uzsver, ka okupācijas režīma rīcība attiecībā uz īpašuma tiesībām nevar būt radījusi tiesiskas sekas: “Mēs pieņemam, ka īpašuma tbas uz nek-mu m. nekad nav iznīcinātas, bet no komunistiem tikvien traucēta viņu izlietošana, un tādēļ šī likuma uzdevums ir atjaunot šīs traucētās tiesības viņu agrākā stāvoklī. [...] mēs no kom-stu rīcības sekām atzīstam tikai tos jaunradušos stāvokļus, kas atrod pamatojumu arī mūsu likumos un tiesiskajā izpratnē. Pēc tā paša principa apsveramas arī vācu okupācijas laikā radušās pārgrozības.” Būtiski, ka paredzēts atjaunot visas īpašuma tiesības – neatkarīgi no tā, vai īpašnieki ir pieņēmuši: “Nevar būt runas par īpašuma tiesību atjaunošanu tikai tiem, kas to vēlas: jāatjauno zemesgrāmatas, kas aptver visu zemi bez izņēmuma”; “Rēķinoties ar mūsu dzīves sajukumu, ko radījis komunistu iebrukums, komiteja pati pēta visu, kas viņai pieejams, neapmierinoties ar formālo pieeju tiesību atjaunošanai.”

Kopsavilkums

1. Tieslietu nozares lietpratēju kopa bija daļa no LAK EC ieceres apvienot sabiedriski aktīvus latviešu trimdiniekus, lai veiktu priekšdarbus Latvijas valsts, konkrētāk – tieslietu sistēmas, darbības atjaunošanai.

2. Kopas dalībnieku mērķis bija radīt priekšnoteikumus tiesiskas un demokrātiskas valsts iekārtas efektīvai atjaunošanai Latvijā, kad tai izdotos atbrīvoties no padomju okupācijas. Kad bija pagājuši 10 gadi pēc Otrā pasaules kara, Tieslietu nozares lietpratēju kopas dalībnieki vāca ziņas par trimdā dzīvojošajiem juristiem un ierēdņiem, kas varētu atgriezties un strādāt Latvijā pēc okupācijas beigām, izstrādāja tiesu sistēmas un ieslodzījuma sistēmas atjaunošanas plānus, gatavoja agrāko likumu spēka atjaunošanas kārtību, izstrādāja okupācijas laikā pieņemto tiesas spriedumu atzīšanas kritērijus, likumprojektus īpašuma tiesību atjaunošanai u. c.
3. Tieslietu nozares lietpratēju kopa izdeva iekšējai lietošanai paredzētu biļetenu “Tieslietu Vēstnesis”, kas kopā ar Zviedrijas arhīvā saglabātajiem kopas dalībnieku izstrādātajiem likumprojektiem liecina par trimdas juristu skatījumu uz okupētās Latvijas starptautiski tiesisko stāvokli un pareizākajiem veidiem, kā atjaunot demokrātiskas un tiesiskas valsts iekārtu pēc okupācijas beigām.
4. Zviedrijas arhīvā atrastie materiāli nav tikai vēstures liecība un apliecinājums aktīvāko trimdas tiesībnieku izpratnei par jurista morālo un profesionālo pienākumu krīzes situācijā rīkoties tiesiskas un demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzībai (vai atjaunošanai). Iepazīstoties ar “Tieslietu Vēstnesi” un minētajiem likumprojektiem, mūsdienu Latvijas juristam rodas arī iespēja salīdzināt trimdas juristu skatījumu ar Latvijas neatkarības un tiesiskās iekārtas atjaunošanas faktisko norisi 40 gadus vēlāk – 20. gadsimta 90. gados.

Autores piezīme: Citātos saglabāta oriģinālajos tekstos lietotā valodas izteiksme un rakstība.

**LIKUMDOŠANA UN TĀS
REZULTĀTS LATVIJĀ:
PAGĀTNES MĀCĪBAS,
MŪSDIENU TENDENCES,
PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI
TIESĪBU VĒSTURĒ, TEORIJĀ,
FILOZOFIJĀ, ĒTIKĀ UN
SOCIOLOĢIJĀ**

LIKUMDOŠANAS SAGATAVOŠANAS MATERIĀLI UN CITI TIESĪBU PALĪGAVOTI

DRAFT LAW PREPARATION MATERIALS AND OTHER SUPPLEMENTARY SOURCES OF LAW

Diāna Apse, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

This article focuses on draft law preparation materials, which are one of the types of legal supplementary sources. One of the elements of this supplementary source of law is the annotation. Its purpose is the appropriate application of the legal norm. This requires care and quality at all stages of a bill's progress. Annotations vary in quality. Therefore, it is important to take the methodological steps correctly, determining the true meaning of the norm, finding it between the formulated initial intention, the will of the legislator and the goal of the legal norm, so that, for example, the Senate can accurately determine the particular judicial result. It should be emphasized once more that the aim of the legislator can be deduced from the joint context of the annotation, other drafting materials of the draft law, and the final version of the legal norm, without exaggerating the significance of the annotation in the historical interpretation of the legal norm. It is important to carry out further examination with the help of systemic and teleological interpretation and the goal theory of mixed legal interpretation.

Atslēgvārdi: tiesību palīgavoti, likumdošanas izstrādes materiāli, anotācija, likumdevēja griba

Keywords: supplementary sources of law, draft law preparation materials, annotation, will of the legislator

Ievads

Raksta mērķis ir aplūkot un analizēt atsevišķus problēmjaudījumus par likumprojekta sagatavošanas materiālu kā tiesību palīgavota izmantošanu tiesību piemērošanā, balstītu tiesību zinātnes un konkrētu sprieduma atziņās.

Nacionālā tiesību avotu doktrīna ir cieši saistīta ar tiesību avotu daudzveidības principu. Tas paredz: lai sasniegtu taisnīgu nolēmumu katrā lietā atbilstoši demokrātiskas tiesiskas valsts pamatnormai, tiesību normu piemērotājam jābalstās uz vairākiem tiesību avotu veidiem.¹

¹ Rezevska D. Nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība gadsimta laikā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 282.–283. lpp.

Tiesību palīgavotu grupā ietilpst judikatūra, doktrīna, īpašā doktrīna, likumprojekta sagatavošanas materiāli (izmantoti tiesību piemērotāja nolēmumā). Viens no tiesību palīgavota elementiem ir anotācija. Anotācijas mērķis ir tiesību normas atbilstoša piemērošana. Tas pieprasa ievērot rūpību un kvalitāti visos likumprojekta virzības posmos. Anotāciju kvalitātes ir atšķirīgas. Tālab svarīgi pareizi spert metodoloģiskos soļus, nosakot patieso normas jēgu, atrodot to starp formulēto sākotnējo nolūku, likumdevēja gribu un tiesību normas mērķi, lai tiesību piemērotājs precīzi varētu noteikt sevišķo taisnīgumu (rezultātu). Jāuzsver, ka likumdevēja mērķis ir izsecināms no anotācijas, citu likumprojekta izstrādes materiālu un tiesību normas galīgās redakcijas kopīgā konteksta, nepārspilējot ar anotācijas nozīmes uzsveršanu tiesību normas vēsturiskajā iztulkošanā. Svarīgi veikt turpmāko pārbaudi ar sistēmiskās un teleoloģiskās interpretācijas un jauktās tiesību normu iztulkošanas mērķa teorijas palīdzību.

1. Likumdošanas izstrādes materiālu daudzveidība un problēmjautājumi

Tiesību piemērotājam sistēmiski interpretējot tiesību normu, jāizmanto plašs palīgavotu spektrs. Noteiktos gadījumos noderīgi ir Valsts prezidenta paziņojumi (iepriekšējā prezidentūrā, piemēram, 2021. gadā ap trīsdesmit) par likumprojektiem, saistībā ar likumu spēkā stāšanos vai par to publicēšanas apturēšanu, likumu nodošanu otrreizējai caurlūkošanai.² **Tas ir palīgavota likumdošanas izstrādes materiālu elements, kas papildus izskaidro un strukturē likuma mērķi tā jēgpilnai piemērošanai.** Daži no tiem satur tiesību zinātnei tuvākas atziņas, citi – tiesībpolitiskas aktualitātes. Pašvaldību hartas politiskā ietekme jūtama principiālajā nostājā, ka jaunajā Pašvaldību likumprojektā jāparedz, ka vietējās kopienas pašas tieši demokrātiski ievēl iedzīvotāju padomes.³ Tā efektivitāte vērtējama neviennozīmīgi. Neapšaubot lokālo iniciatīvu nozīmi kulturālas pilsoniskās sabiedrības attīstībā, minētais līdzdalības formāts var būt problemātisks vietās, kur pastāv vairākas pretrunīgu interešu un vērtību kopienas kā eventuālie alternatīvās varas centri.

Valsts prezidenta paziņojumu biežums un skaits saistīts ar prezidenta personību un likumdošanas procesa kvalitātes sekmēšanas funkcijas apjoma izpratni.

Likumdošanas process ir sevišķa procesuālā kārtība, kādā Saeima vai pati tauta panāk to, ka iepriekš sagatavots likumprojekts kļūst par likumu, tas ir, par normatīvu

² Valsts prezidenta 22.06.2022. paziņojums Nr. 21 par likumu “Grozījumi Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likumā”. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/92945/download?attachment> [aplūkots 10.03.2024.]. “Tā kā Likums stāsies spēkā, aicinu Sabiedrisko elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomi kā par Likuma piemērošanu kompetento institūciju, pirmkārt, gādāt, lai tā piemērošanas rezultāts būtu vērsts uz Ukrainas civiliedzīvotāju atbalsta likuma mērķi un Ukrainas civiliedzīvotājiem būtu pieejami ziņu un informatīvi analītiskie raidījumi ukraiņu valodā; otrkārt, izmantojot tai piešķirto novērtējuma un rīcības brīvību, piemērot Likumu jēgpilni un atbilstoši Satversmē noteiktajiem pamatprincipiem un Latvijas stratēģiskajām nacionālajām interesēm kvalitatīvas informatīvās telpas uzturēšanā, tostarp nesamazinot elektronisko plašsaziņas līdzekļu veidotā satura daudzveidību.”

³ Valsts prezidenta 01.02.2021. paziņojums Nr. 2 “Par vēlētiem vietējo kopienu pārstāvjiem pagastu un pilsētu iedzīvotāju padomēs”. Pieejams: Latvijas Vēstnesis, Nr. 22, 02.02.2021., <https://www.vestnesis.lv/op/2021/22.9> [aplūkots 10.03.2024.]. “Tas ir principiāli svarīgs demokrātijas jautājums, kura izlemšanā jāievēro Satversmē ietvertā demokrātijas virsprincipa prasības arī attiecībā uz pašvaldības iekārtu.”

aktu, kas ieņem noteiktu vietu normatīvo aktu sistēmā. Likumdošanas procesu var iedalīt šādās stadijās: likumdošanas iniciatīva, likumprojekta apspriešana, likuma pieņemšana un likuma publicēšana.⁴

Ne vienmēr no likuma izstrādes materiāliem kopumā var gūt pārlicinošu priekšstatu par likumdevēja gribu, ja šī griba nav pietiekami skaidri izklāstīta, jo nav saprotams, vai likumdevējs starp lasījumiem ir vai nav mainījis savu viedokli par topošās normas saturu.⁵

Anotācijas dažkārt neatbilst normatīvajam aktam, kas pēc ilgā saskaņošanas un caurlūkošanas procesa tiek pieņemts Saeimā. Līdz ar to, meklējot kāda normatīvā akta skaidrojumu, nereti var “sastapties” ar likumam pievienotu sākotnējo anotāciju, kas vairs neatbilst izmainītā likuma tekstam.⁶

Tādat anotācijā norādītais noteiktos gadījumos nevar būt pamats secinājumiem par likumdevēja gribu.

Pamatiemesli: sākotnējais autors nav uzrakstījis to, ko gribējis, vai pārrauta autoru pēctecība sākotnējā nodoma tapšanā. Nav ievērota tiesību normas pieņemšanas kārtība; likumdevējs nav pārliecinājies par tiesību normas ietekmi uz pastāvošām tiesiskajām attiecībām u. c.

Tiesību normas pieņemšanas kārtības ievērošana ir tiesību normas spēkā esamības priekšnoteikums, tāpēc nepieciešams vērtēt, vai šī kārtība ir ievērota.⁷

Satversmes tiesa uzsvērusi nepieciešamību izvērtēt tiesību normas konstitucionalitāti arī no laika aspekta: likumdevējam, pieņemot tiesību normu, vienmēr jāpārlicinās par tās ietekmi uz pastāvošām tiesiskajām attiecībām. “Būtiski ir tas, lai šādā gadījumā likumdevējs nosaka saudzējošu pārejas periodu vai pienācīgu kompensāciju. No likumdošanas materiāliem un apstrīdētās normas satura neizriet, ka likumdevējs attiecībā uz nemantisko kaitējumu būtu vērtējis, cik ilgam vajadzētu būt tādām saprātīgam pārejas periodam, lai persona varētu savu rīcību pārplānot no 10 gadu termiņa uz daudz īsāku laiku.”⁸

⁴ Sk. Satversmes tiesas 16.12.2008. spriedumu lietā Nr. 2008-09-0106, 6.1. punktu, un 30.10.2009. spriedumu lietā Nr. 2009-04-06, 11. punktu.

⁵ Senāta 16.06.2009. spriedums lietā Nr. SKA-163/2009 (A42361106), 10. punkts. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/> [aplūkots 06.03.2024.]. “Izskatot likumprojektu trešajā lasījumā, par 21. panta 1. punkta saturu nenotika diskusijas. Referents A. Endziņš šajā sakarā vienīgi norādīja, ka 21. panta ir redakcionāli precizēts (sk. 5. Saeimas 21.06.1994. plenārsēdes stenogrammu. Pieejama: http://www.saeima.lv/steno/st_94/st2106.html). 21. panta 1. punkts tika pieņemts šādā redakcijā: “Izskatot naturalizācijas iesniegumus, no latviešu valodas prasmes pārbaudes atbrīvo: 1) personas, kuras ieguvušas vispārējo izglītību latviešu mācībvalodas skolā [...]” Tādējādi normas redakcija uz trešo lasījumu netika grozīta, salīdzinot ar otro lasījumu. Tā kā starp lasījumiem bija paredzēts precizēt normas redakciju, bet tā netika grozīta, Senātam nav skaidrs, vai likumdevējs starp lasījumiem mainīja savu viedokli par normas saturu (ka latviešu mācībvalodas skolā jābūt apgūtam pilnam mācībvalodas kursam) vai arī uzskatīja, ka tas gana skaidri izteikts tādā redakcijā, kādā norma tika pieņemta.”

⁶ Pāvils L. Anotācijas. Jurista Vārds, Nr. 5 (1219), 01.02.2022., 2. lpp. “Anotācija ir viens no nozīmīgākajiem informācijas avotiem par tiesību akta nepieciešamību, piemērošanu un ietekmi uz likuma mērķgrupām. Pamattiesību ierobežojuma gadījumā tiesību normas analīzei un pamatojumam ir izšķiroša nozīme, jo ar anotācijas palīdzību ir iespējams noskaidrot likumā paredzēto leģitīmo mērķi, samērīgumu un nepieciešamību. Saeima, izskatot Ministru kabineta iesniegtos likumprojektus un tos pieņemot, dažkārt veic izmaiņas projekta tekstā arī pēc būtības. Līdz ar to neaktualizētā informācija anotācijā neatbilst likuma tekstam. Rezultātā piemērotājiem nav īsti skaidra pieņemtā likuma jēga un mērķis.”

⁷ Satversmes tiesas 21.11.2005. spriedums lietā Nr. 2005-03-0306, 10. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2005-03-0306_spriedums.pdf [aplūkots 10.03.2024.].

⁸ Satversmes tiesas 05.03.2021. spriedums lietā Nr. 2020-30-01, Latvijas Vēstnesis, Nr. 46, 08.03.2021.

Anotācijas mērķis būtu jāformulē skaidri, lai noslēgumā sekotu tiesību normas atbilstoša piemērošana. Tam nepieciešams pietiekami skaidrs autora sākotnējais nodoms un iespējami precīzi tekstuāli formulēta likumdevēja griba.

Gunārs Kusiņš 2014. gadā norādījis uz virkni jau vēsturisku problēmu likumdevēja gribas noskaidrošanā. Anotāciju kā papildu izziņas avota ieviešanu viņš vērtē kā pareizu un savlaicīgu risinājumu, lai sākotnēji saprastu, kāpēc likumdevējs sācis attiecīgā jautājuma izskatīšanu. Likumdevēja veiktie papildinājumi otrajā un trešajā lasījumā projektu var būtiski grozīt. Šādos gadījumos anotācija var sniegt nepilnīgu informāciju vai sliktākajā gadījumā pat **nepatiesu informāciju likuma piemērotājam**. G. Kusiņš uzskata, ka svarīgi būtu katram likumam sagatavot paskaidrojuma rakstu (ziņojumu), kuru publiskotu vienlaikus ar pieņemto likumu. Viņš uzsvēris, ka likuma mērķa formulējumi dažkārt ir ļoti tehniski.⁹

Vislabākos rezultātus var dot tikai visu attiecīgai situācijai nepieciešamo un likumdevēja rīcībā esošu līdzekļu izmantošana, arī tiesību zinātnes atziņu izmantošana, jo tiesiska valsts ir ne tikai savu tiesību uzsvēršana, bet arī savu pienākumu apzināšanās.¹⁰ Atsevišķos gadījumos noderīgi būtu izmantot sēžu audioierakstus kopsakarā ar tiesībspējamotāju jautājumiem Saeimas Juridiskā biroja ekspertiem, vai no likumdevēja diskusijām ir saprotama konkrētā griba.

Tātad ideāli pareiza, autoritatīva likumdošanas sagatavošanas un izstrādes materiālu kopa kā pienācīgs tiesību palīgavots ir reti konstatējama parādība.

Ja nebūtu Senāta un Satversmes tiesas iztulkojumu un skaidrojumu, iespējams, ka likumdevējam nāktos veikt precizējošus grozījumus atkal un atkal, lai konkrētās normas tvērumu padarītu vēl nepārprotamāku, kas atkal jau aktualizētu un veicinātu kazuistikas un normu plūdu aspektu. 2017. gadā uz līdzīgiem problēmjautājumiem norādījis arī Valsts prezidents Raimonds Vējonis.¹¹ Konstatējot tiesību normas piemērošanu pretēji likumdevēja iecerei, likumdošanas process jāuzsāk atkārtoti.¹²

“Normu plūdu” un likumdošanas sagatavošanas un izstrādes materiālu pienācīgas sagatavošanas problemātikas aspektā konstatējams apmēram četrus gadu cikliskums šā problēmjautājuma aktualizēšanā doktrīnā, Valsts prezidentu iniciētos rosinājumos, tiesībspējamotāju izteiktās kritiskās atziņās. 2008. gada par to rakstīja arī šā

⁹ Kusiņš G. Likumdevēja gribas izteikšanas un noskaidrošanas problēmas. Augstākās Tiesas Biļetens Nr. 9, 2014, 24.–26. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/par-augstako-tiesu/augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-9/likumdevēja-gribas-izteikšanas-un-noskaidrošanas-problēmas> [aplūkots 11.03.2024.]. “Vēlāk likuma mērķis pievienots, piem., Pilsonības likumam, kuram pēc vairāk nekā desmit gadiem tika pievienots pants, kurā ir skaidri norādīts likuma mērķis.”

¹⁰ Turpat, 26. lpp.

¹¹ Sk. plašāk: Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa 18.08.2017. vēstule Saeimas Juridiskajai komisijai, Nr. 389, 4. lpp. (publicēta 21.08.2017.). Valsts prezidents iesniedz Saeimā priekšlikumus likumu kvalitātes celšanai. Pieejama: <https://www.president.lv/lv/jaunums/valsts-prezidents-iesniedz-saeima-priekšlikumus-likumu-kvalitates-celsanai> [aplūkots 11.03.2024.]. “Lai varētu izprast likumdevēja gribu un likumā ietvertā regulējuma mērķi, Valsts prezidents aicina Saeimu pārņemt Igaunijas parlamenta labo praksi, ka atbildīgā komisija par katru likumprojektu sagatavo skaidrojošu ziņojumu. Tajā ietver informāciju par likumprojekta sagatavošanas gaitu, pamatojumu, kāpēc kādi priekšlikumi atbalstīti, bet citi noraidīti, kā arī informāciju par iesaistīto pušu, ekspertu un priekšlikumu iesniedzēju apsvērumiem. “Biežās izmaiņas likumos un normatīvo aktu plūdi nereti rodas no tā, ka tiek pieņemts nepārdomāts regulējums, kurš ir pastāvīgi jāmaina un jāpilnveido,” uzsver Raimonds Vējonis.”

¹² Krūmiņa V., Bērtaite-Pudāne I. Par anotācijām un likumdevēja gribu no tiesību piemērotāja viedokļa. Jurista Vārds, Nr. 39 (1201), 28.09.2021., 23.–29. lpp.

raksta autore.¹³ Sekoja Valsts prezidenta 2012. gada 12. decembrī izdotais rīkojums Nr. 7 “Par priekšlikumu izstrādi likumu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai”, ko līdzparakstīja tieslietu ministrs.¹⁴

Problēmjautājumus turpināja analizēt G. Kusiņš jau aplūkotojās 2014. gada atziņās, R. Vējonis 2017. gada izteiktajā pozīcijā, V. Krūmiņa un I. Bērtaite-Pudāne 2021. gadā izteiktajās atziņās.

Lai gan grozījumu izdāršana normatīvajā regulējumā ir demokrātiskā tiesiskā valstī atzīts veids, kādā likumdevējs var ietekmēt turpmākās tiesu prakses (judikatūras nozīmē) attīstību, ja tā ieskatā līdzšinējā prakse neatbilst likumdevēja nodomam. Ja judikatūra ir attīstījies tā, ka tās piedāvātie risinājumi nesakrīt ar likumdevēja patieso gribu, ko tas bija ietvēris normatīvajā aktā, likumdevējs var novērst savai gribai neatbilstošu risinājumu piemērošanu tiesās.¹⁵

Tikai precīza sākotnējo nodomu atklājoša un likumdevēja iecerei atbilstoša anotācija var dot būtisku piesūsumu tiesību normas jēgas noskaidrošanā, kas padziļina jēdzienu izpratni un tiesību normu piemērotājam palīdz argumentēt, sagatavojot spriedumu. Ja likumdošanas izstrādes materiālu saturs nav nekādi atainots attiecīgās tiesību normas tekstā, **šiem materiāliem līdz ar to nav** juridiskā argumenta svara. Tā būtu interpretācija pretēji galīgā lēmēja nostājai.

Kā uzsver tiesību normu piemērotāji, anotācijas kā tiesību palīgavota loma tiesību normu iztulkošanā, noskaidrojot likumdevēja gribu, variē no nozīmīgas līdz nekādai. Tas atkarīgs gan no anotācijas kvalitātes, gan izmaiņām tiesību akta projektā, kas notikušas pēc anotācijas sagatavošanas. Tiesībpiemērotāji uzskata, ka nozīmīgi būtu saturiski bagātīgi paskaidrojuma raksti, izstrādātāju komentāri pie likumdošanas procesa materiāliem, kas atspoguļo papildinājumus un izmaiņas. Svarīgākā atziņa, ka anotācija tiesību normu iztulkošanā vienmēr pielietojama kontekstā ar pārējiem likumprojekta izstrādes materiāliem un tiesību akta gala redakciju.¹⁶

2. Senāta Administratīvo lietu departamenta aktualitātes un likumdošanas izstrādes materiāli

Senāta Administratīvo lietu departaments 27. februārī atcēla Administratīvās apgabaltiesas spriedumu, ar kuru noraidīts politiskās partijas pieteikums par

¹³ Apse D. Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē. Likums un Tiesības, 10. sējums, Nr. 6, 2008, jūnijs, 177.–189. lpp. “Likumdošanas procesa cikliskā (vēsturiskā) četru fāzu sistēma: 1) abstraktu likumu dominānce; 2) konsolidācija ar atbilstošu iztulkošanas praksi un atbilstošu likumdevēja reakciju, papildinot likumu; 3) degradācija, kad likumi pārlieku konkretizēti; 4) atgriešanās pie sākumposma, likumprojektu novērtēšanas sistēmu attīstība, prognozēšana un virzība uz pirmo abstraktu likumu dominānces pieprasījumu.”

¹⁴ Valsts prezidenta 12.12.2012. izdotais rīkojums Nr. 7. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/253362-par-priekšlikumu-izstradi-likumu-grozijumu-skaita-un-apjoma-samazinasanai> [aplūkots 11.03.2024.].

¹⁵ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 256. lpp.

¹⁶ Krūmiņa V., Bērtaite-Pudāne I. Par anotācijām un likumdevēja gribu no tiesību piemērotāja viedokļa. Jurista Vārds, Nr. 39 (1201), 28.09.2021., 23.–29. lpp. “Priekšlikumu pamatojuma atspoguļojuma trūkums, vienošanās, kuras paliek ārpus komisijas sēdes, procesa izpētes laikietilpīgums, kas bieži nav rezultatīvs, šaubas par jautājuma demokrātisku apspriešanas esamību un labas likumdošanas principa ievērošanu. Tas viss neveicina uzticēšanos valstij un tiesībām.”

Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja lēmuma atcelšanu. Ar minēto iestādes lēmumu pieteicējai bija uzdots pārskaitīt valsts budžetā no fiziskas personas iegūtos finanšu līdzekļus 5200 *euro* apmērā. Izskatāmajā lietā ir strīds par Politisko organizāciju (partiju) finansēšanas likuma (turpmāk – Partiju finansēšanas likums) 2. panta trešajā daļā ietvertajiem kritērijiem, kas ierobežo fiziskās personas iespējas dāvināt (ziedot) savus ienākumus politiskajai partijai. Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs uzskata, ka atbilstoši strīdus normai fiziskā persona politiskajai partijai var dāvināt (ziedot) tikai no saviem iepriekšējā kalendārajā gadā gūtajiem ienākumiem, un šādu viedokli par pamatotu atzina arī apgabaltiesa. Savukārt pieteicēja uzskata, ka šāds ierobežojums attiecīgajā tiesību normā nav ietverts.¹⁷

Senāts spriedumā atzina, ka tiesa nepareizi interpretējusi un piemērojusi Partiju finansēšanas likuma 2. panta trešo daļu. **Apskatot attiecīgās tiesību normas konstrukciju, Senāts konstatēja, ka likumdevējs ierobežojumus ienākumu dāvināšanai (ziedošanai) politiskajai partijai ir ietvēris paligteikumā.** Tajā tikai norādīts, ka nododamo ienākumu “kopējais apmērs nedrīkst pārsniegt 30 procentus no šo personu iepriekšējā kalendārajā gadā gūtajiem ienākumiem”. No tā, ka paligteikumā ietverta norāde uz personas iepriekšējā kalendārajā gadā gūtajiem ienākumiem, nevar secināt, ka ziedojumi var tikt veikti tikai no iepriekšējā kalendārajā gadā gūtajiem ienākumiem. **Ja likumdevējs būtu vēlējis ierobežot personas gūtos ienākumus, no kuriem pieļaujams dāvināt (ziedot) politiskajai partijai, tas būtu attiecīgi formulēts tiesību normas tekstā.** Līdz ar to Senāts nepiekrita apgabaltiesas secinājumam, ka tiesību normas teksts skaidri norādītu uz termiņa ierobežojumu ienākumu gūšanai, no kuriem būtu pieļaujams veikt dāvinājumu (ziedojumu) politiskajai partijai.

Senāts spriedumā arī analizējis likumdevēja gribu, pieņemot strīdus normu. **Senāts norāda – ja pieņemtā likuma tekstā nav ietverts attiecīgs regulējums, likumprojekta anotāciju nevar izmantot, lai no tās atvasinātu tādas tiesību normas, kuras likumdevējs nemaz nav ietvēris likuma tekstā.** Spriedumā konstatēts, ka likumprojekta autori vēlējušies Partiju finansēšanas likuma 2. panta trešajā daļā ietvert kritēriju, ka persona var dāvināt (ziedot) politiskajai partijai tikai no saviem iepriekšējā gadā gūtajiem ienākumiem, taču šis kritērijs nav ticis ietverts likumprojektā ietvertajā **tiesību normas tekstā, kuru apspriedis un pieņēmis likumdevējs.** **Senāts norāda, ka vispāršaistoša ir likumdevēja pieņemtā tiesību norma, nevis likumprojekta izstrādātāju sākotnējais nodoms, kuru atspoguļo likumprojekta anotācija, tostarp gadījumos, ja tiesību normas teksta formulēšanā pieļauta kļūda vai neveiksmīgi izteikts likumprojekta izstrādātāju nodoms. Pretēji likuma tekstam nevar kā tiesību normu konstatēt un piemērot likumprojekta izstrādātāju nodomu, kas ietverts tikai likumprojekta anotācijā.**

Senāts atzīst, ka strīdus normā ir precīzi noteikta tikai maksimāli pieļaujamā summa, kuru fiziskā persona var atvēlēt politisko partiju atbalstam. Tādā veidā likumdevējs sasniedzis vienu no likumprojekta anotācijā norādītajiem mērķiem – novērst iespēju, ka fiziskā persona politiskajai partijai ziedotu nesamērīgi lielu summu no saviem gūtajiem ienākumiem. Tomēr Senāts **nedz no pieņemtā likuma teksta, nedz arī no tā sagatavošanas materiāliem nesaskata, ka Partiju finansēšanas**

¹⁷ Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/administrativo-lietu-departamenta/tiesai-no-jauna-javerte-knab-lemums-politiskajai-partijai-parskaitit-valsts-budzeta-fiziskas-personas-veiktu-ziedojumu-12033> [aplūkots 08.03.2024.].

likuma 2. panta trešajā daļā būtu saglabāts ienākumu gūšanas termiņa ierobežojums, no kuriem būtu pieļaujams veikt dāvinājumu (ziedojumu). Līdz ar to nav pamatoti secināt, ka persona var ziedot (dāvināt) politiskajai partijai tikai no saviem iepriekšējā gadā gūtajiem ienākumiem – tāds ierobežojums Partiju finansēšanas likuma 2. panta trešajā daļā nav ietverts. Lieta nodota jaunai izskatīšanai Administratīvajā apgabaltiesā.¹⁸

Ar izskatītajā lietā sniegtajām atbildēm uz tiesību jautājumu ir atceltas apgabaltiesas iecerētās tiesnešu tiesību normas, ir radītas jaunas tiesnešu tiesību normas (izceltas iepriekš tekstā), kas veido Senāta sprieduma pārliecinošu piederību judikatūrai.

Piederību judikatūrai nosaka nolēmuma saturs, arī tā interpretācija tiesību doktrīnā. Augstāko tiesu nolēmumu pamatojumi parasti satur vairākus argumentus un argumentu virknes, jo tiesas sastāvā ir vairāki tiesneši. Tomēr ne viss, ko tiesa ietver spriedumā, veido *ratio decidendi*.¹⁹

Spriedumā veikti tiesību normas satura meklējumi un tiesiskā apstrāde. “Tiesnešu tiesības varētu rasties ne tikai tiesību tālākveidošanas ceļā, bet arī vienkāršas tiesību normu iztulkošanas rezultātā.”²⁰ Apsvērumu virknē galvenais pārbaudes un izvērtēšanas priekšmets bija normas tvērums, izmantojot likumdošanas sagatavošanas un izstrādes materiālu kā tiesību palīgavotu, tā evolūcijas izpēti līdz tiesību normas teksta galīgajam formulējumam.

Minētais avots vērtējams kā nepilnīgi īstenots palīgavots, kas saņēmis tiesību piemērotāja kritiku, jo svarīgs ir tiesību normas teksts kā objektīvās tiesības.

Pēc Senāta atziņām ir mainīta zemāko instanču pieeja tiesību normas līdzšinējā piemērošanā, tās teksta jēgas izpratne. Tiesību norma piemērota saprātīgi.

Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2019. gada 18. oktobra spriedumā lietā Nr. SKA 227/2019 uzsvērts, ka tiesību normas izstrādātāja viedoklis ir izvērtējams, bet ne saistošs. Tiesību normas interpretācija konkrētā lietā vienmēr ir un paliek tiesas pienākums un kompetence (Tieslietu ministrijas interpretācija nav saistoša apelācijas tiesai).²¹

Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2020. gada 10. marta rīcības sēdes lēmumā “Lieta Nr. A4202206815, SKA-159/2020” norādīts, ka tiesību piemērotāja pienākums ir izmantot tiesību normu interpretācijas metodes. Tiesību normu saprātīgas piemērošanas princips kā viens no administratīvā procesa pamatprincipiem arī *expressis verbis* ir ietverts Administratīvā procesa likumā, un tā satura vadlīnijas ir dotas 8. pantā. Tādējādi tiesību normu interpretēšana ne vien gramatiski (filoloģiski), bet arī ņemot vērā tiesību normu sistēmu, vēsturiskos apstākļus un jēgu, un mērķi, ir ne vien atļauta, bet arī likumdevēja sekmēta.

¹⁸ Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/360818-tiesai-no-jauna-javerte-knab-lemums-politiskajai-partijai-parskaitit-valsts-budzeta-fiziskas-personas-veiktu-ziedojumu-2024> [aplūkots 08.03.2024.].

¹⁹ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesību jēdziens, evolūcija un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā, 81. un 83. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5163/28110-Ginta_Sniedzite_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 01.03.2024.].

²⁰ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 19. lpp.

²¹ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 18.10.2019. spriedums un blakus lēmums lietā Nr. SKA-227/2019. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2019> [aplūkots 10.03.2024.].

Savukārt iztulkošana, izmantojot tikai gramatisko metodi, var novest pie prettiesiska rezultāta.²²

Turklāt jauktā tiesību normu iztulkošanas mērķa teorija ir atzīstama par vadošo mūsdienu demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskajā sistēmā, tāpēc tiesību normu piemērotājam, pārbaudot iztulkošanas rezultātu, pamatojoties uz likumdevēja gribu, nepieciešams noskaidrot, kāda jēga var būt likumam šodien tā saprātīgā izpratnē.²³

Kopsavilkums

1. Priekšlikumi likumu kvalitātes (tostarp likumdošanas materiālu) celšanai dažādos avotos tiek aktualizēti vidēji četru gadu ciklā. Tas liecina par šā brīža situācijas atbilstību likumdošanas procesa cikliskai (vēsturiskai) četru fāžu sistēmas noslēdzošajai ceturtajai fāzei: atgriešanās pie sākumposma, likumprojektu novērtēšanas sistēmu attīstība, prognozēšana un virzība uz pirmo fāzi – abstraktu likumu dominances pieprasījumu.
2. Lietā Nr. SKA-335/2024 (A420214322) sprieduma rezultāts īsteno tiesību galveno mērķi – taisnīgumu, sniedzot labāko risinājumu un sociālo izpratni, sekmējot iesaistīto un sabiedrības kopējo izpratni par strīdus būtību, faktiskajiem apstākļiem, pušu vēlmēm lietā un sabiedrības vajadzībām kopumā.
3. Šis ir labākais atrisinājums, kas nodrošina drošību, saglabā kārtību, mieru un sekmē sadarbību tiesiskās sistēmas ietvaros. Tas veicina uzticēšanos valstij un tiesībām.
4. Ja likumdevējs būtu vēlējis ierobežot personas gūtos ienākumus, no kuriem pieļaujams dāvināt (ziedot) politiskajai partijai, tas būtu attiecīgi formulēts tiesību normas tekstā. Tiesisko regulējumu var uzskatīt par pietiekami efektīvu un mērķi sasniedzīgu.
5. Spriedumā uzteicama ir konsekventā terminoloģijas lietošana un nostiprināšana: likumprojekta izstrādātāju sākotnējais nodoms un likumdevēja griba kā rezultāts. Svarīgas ir norādes uz normas izpratni un juridiskās tehnikas prasībām saistībā ar likumdevēja gribu un izvēlēm.
6. Tiesiskā kultūra prasa, lai likumprojekta autori un likumdevējs studētu šo spriedumu un nākotnē pēc iespējas novērstu būtiskas nesakritības anotācijās un normu galīgajā redakcijā, tādējādi samazinot likumprojekta izstrādātāju sākotnējā nodoma izklāsta un likumdevēja gribas izpratnes un noskaidrošanas problēmas.

---

²² Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 10.03.2020. rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKA-159/2020. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 10.03.2024.].

²³ Rezevska D. 17. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Zin. red. J. Briede. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 268. lpp.

VACATIO LEGIS DEMOKRĀTISKĀ TIESISKĀ VALSTĪ

VACATIO LEGIS IN THE DEMOCRATIC STATE GOVERNED BY LAW

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docents

Summary

Vacatio legis is a requirement of the principle of the rule of law, legal security, and legal certainty in a democratic state governed by law. It formulates the obligation of the legislator to provide a sufficient period of time between the publication of a new normative act and its entry into force. It allows the addressees of the legal act the time necessary to familiarize themselves with the content of the new legal regulation and to adjust their activities accordingly.

The problem with *vacatio legis* still has not been addressed in the Latvian legal system. On the other hand, the constitutional courts of Poland, Estonia, and Lithuania have developed a rich practice regarding the implementation of *vacatio legis*. In the Latvian legal system, the most important decision on this issue was the judgment of the plenary session of the Senate of Latvia on 25 February 1927.

Atslēgvārdi: *vacatio legis*, labas likumdošanas princips, tiesiskas valsts princips, leģisprudence

Keywords: *vacatio legis*, principle of good legislation, principle of the rule of law, legisprudence

Ievads

Lai tiesību piemērotājs demokrātiskā tiesiskā valstī varētu piemērot kādu normatīvo tiesību aktu, ir nepieciešama gan tā publicēšana (izsludināšana), nodrošinot normatīvā tiesību akta pieejamību adresātiem, gan arī pietiekams starplaiks starp normatīvā tiesību akta publicēšanu un spēkā stāšanos, lai tā adresātiem būtu iespēja sagatavoties jaunajai tiesiskajai realitātei.¹ Attiecīgais starplaiks starp normatīvā tiesību akta publicēšanu un spēkā stāšanos tiesību teorijā un konstitucionālajās tiesībās tiek apzīmēts kā *vacatio legis*.²

¹ Satversmes tiesas tiesneses Daigas Rezevskas 02.11.2017. atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01, 6. punkts. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/251.3> [aplūkots 18.03.2024.].

² Sk. plašāk: Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 469.–470. lpp.

Latvijas tiesību zinātnē pēc Latvijas Republikas Satversmes³ (turpmāk – Satversme) darbības atjaunošanas pilnā apjomā *vacatio legis* nav nedz detalizēti analizēts, nedz arī apzināts kā problemātisks jautājums tiesību praksē. Vienīgi Satversmes tiesas tiesnese Daiga Rezevska atsevišķajās domās lietā Nr. 2016-14-01 tam pievērsusi uzmanību, uzsverot: “Satversmes tiesai turpmāk savā judikatūrā būtu jāiestrādā atziņas par saprātīgu *vacatio legis*.”⁴ D. Rezevskas argumentu pastiprināja Valsts prezidents Egils Levits, kritizējot valsts budžeta likumu paketi 2021. gadam⁵, tomēr šis pamudinājums nav guvis atsaucību. Lielākoties *vacatio legis* pietiekamība netiek nošķirta no normatīvā tiesību akta publicēšanas un pieejamības nodrošināšanas pienākuma, visus šos jautājumus aplūkojot vienkopus.⁶

Uz *vacatio legis* pirmšķīetamu neproblemātiskumu Latvijas tiesību zinātnē un praksē norāda arī terminoloģijas trūkums latviešu juridiskajā valodā, jo šā fenomena apzīmēšanai kā noteicošais parasti lietots termins latīņu valodā vai arī lietota aprakstoša (paskaidrojoša) definīcija. Ir bijuši mēģinājumi veidot terminoloģiju latviešu valodā (Kārlis Ducmanis piedāvājis apzīmēt to kā likuma “brīvlaiku”⁷, savukārt Jānis Neimanis – kā legisvakanci⁸), taču tiesību zinātnē un praksē šie varianti nav ieviesušies.

Šā raksta mērķis ir raksturot *vacatio legis* izpratni un nozīmi demokrātiskā tiesiskā valstī. Šā mērķa sasniegšanai tiks vispārīgi raksturots *vacatio legis* jēdziens un nepieciešamība, vispārējais un minimāli pieļaujama *vacatio legis*, kā arī *vacatio legis* pārkāpuma tiesiskās sekas. Attiecīgais jautājums tiks aplūkots ne vien Latvijas tiesiskās sistēmas, bet plašākā reģiona kontekstā, uzmanību veltot Igaunijas Augstākās tiesas, Lietuvas Konstitucionālās tiesas un Polijas Konstitucionālā tribunāla praksei.

Starptkaru periodā *vacatio legis* tika pievērsta mazliet lielāka uzmanība nekā mūsdienās; atsevišķu rakstu šim jautājumam tolaik veltījis Roberts Akmentiņš (1880–1956).⁹ R. Akmentiņa raksta tapšanas iemesls bija nepieņemšana Latvijas Senāta Apvienotās sapulces sniegtam likuma iztulkojumam¹⁰, izraisot par to polemiku.¹¹ Viņš arī pievērsa detalizētu uzmanību pietiekama *vacatio legis* nodrošināšanas problēmām pirmajos gados pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas.¹² Savukārt tiesību praksē nepieciešamību ievērot *vacatio legis* uzsvēra Latvijas Satversmes sapulces prezidents Jānis Čakste (1859–1927), par to izpelnoties uzmanību presē.¹³

³ Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [01.01.2019. red.].

⁴ Satversmes tiesas tiesniece Daigas Rezevskas 02.11.2017. atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01, 6. punkts. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/251.3> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵ Valsts prezidenta Egila Levita 11.12.2020. paziņojums Nr. 17 “Par valsts budžeta likumu paketi 2021. gadam”, VII sadaļa. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2020/240A.31> [aplūkots 18.03.2024.].

⁶ Piemēram: Pleps J. Pienācīgā kārtībā pieņemts likums. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 338.–340. lpp.

⁷ Ducmanis K. Leo Petražicka Tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli (uz emocionālās psiholoģijas pamatiem). Rīga: Augusta Golta apgādībā, 1931, 214. lpp.

⁸ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: [autora izdevums], 2004, 60. lpp.

⁹ Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 145.–156. sl.

¹⁰ Latvijas Senāta Apvienotās Sapulces 1927. gada 25. februāra spriedums. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sējums: Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 152.–153. lpp.

¹¹ Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 151.–152. sl.

¹² Turpat, 154.–156. sl.

¹³ Krūmiņš V. Cerbers. Svāri, Nr. 16, 1921, 125. lpp.

Latvijas Satversmes sapulces sēdē 1921. gada 18. martā pieņema Likumu par valsts kases zīmju izlaišanu.¹⁴ Lai nodrošinātu ātrāku likuma spēkā stāšanos, Latviešu Zemnieku savienības frakcijas līderis Ādolfs Klīve (1888–1974) lūdza noteikt, ka likums stājas spēkā tā pieņemšanas brīdī. Sēdes vadītājs J. Čakste šādu priekšlikumu atteicās likt uz balsošanu un nedeva vārdu Ā. Klīvem, jo “[priekšlikums] runā pret visiem noteikumiem. Likums bez izsludināšanas nevar stāties spēkā.” Pēc tam redakcijas komisijas vārdā Oskars Valdmanis (1888–1942) kompromisam piedāvāja noteikt, ka likums stājas spēkā tā izsludināšanas dienā. J. Čakste nepiekrīta arī šim priekšlikumam, tomēr nodeva to balsošanai. Balsošanā Satversmes sapulces vairākums atbalstīja J. Čaksti, un likums tika izsludināts un stājas spēkā vispārējā kārtībā.¹⁵ Kā norādīja presē, steidzami vajadzīgs likums, “pateicoties prezidenta J. Čakstes neizprotamai nepieķāpībai, stāties spēkā uz vispārējā noteikuma pamata, t. i., pēc 7 dienām, skaitot no viņa publicēšanas”.¹⁶ Attiecīgais notikums tika raksturots kā Ā. Klīves un J. Čakstes incidents. Tā apspriešanai uzreiz pēc Satversmes sapulces sēdes, kas beidzās plkst. 2.45 naktī, tika sasaukta Latviešu Zemnieku savienības frakcijas sēde, jo abi iesaistītie bija vienas frakcijas biedri.¹⁷ Frakcijas sēdē Ā. Klīve atteicās no frakcijas līdera pienākumiem, savukārt frakcija vienbalsīgi (vienam deputātam atturoties) atzina Ā. Klīves rīcību par pareizu un izteica vēlēšanos, lai Ā. Klīve paturētu frakcijas līdera mandātu.¹⁸ Tādā veidā *vacatio legis* jautājums saasināja J. Čakstes pretrunas ar Latviešu Zemnieku savienību.

1. *Vacatio legis* jēdziens un nepieciešamība

Vacatio legis aprakstoši tiek raksturots kā laika posms starp normatīvā tiesību akta publicēšanu un tā spēkā stāšanos.¹⁹ Līdzīgi arī Eiropas Savienības Tiesa *vacatio legis* periodā ietvērusi laiku no tiesību akta publicēšanas līdz tā spēkā stāšanās dienai.²⁰

Normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās ir likumdošanas procesa (tiesību jaunrades) noslēgums. Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*, 1881–1973) savulaik norādījis, ka par likumu, kuru tiesību piemērotājs ir tiesīgs piemērot, parlamenta pieņemtais likuma teksts kļūst tikai pēc tam, kad tas publicēts oficiālajā izdevumā un ir stājies spēkā (pagājis attiecīgais *vacatio legis*).²¹ Gunārs Kusiņš uzsvēris, ka stāšanās spēkā ir nozīmīgs elements likumdošanas procesu noslēdzošajā stadijā, kas attiecas uz normatīvā tiesību akta publicēšanu (izsludināšanu), vai pat atsevišķa likumdošanas procesa

¹⁴ Likums par valsts kases zīmju izlaišanu. Valdības Vēstnesis, Nr. 63, 1921, 2. lpp.

¹⁵ Latvijas Satversmes sapulces III sesijas 18. sēde 18. martā 1921. gadā. Grām.: Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. 7. burtnīca. Rīga: Satversmes sapulces izdevums, 1921, 624. lpp.

¹⁶ Krūmiņš V. Cerbers. Svari, Nr. 16, 1921, 125. lpp.

¹⁷ Asars H. Satversmes sapulces sēde 18. martā 1921. g. (Beigas). Latvijas Sargs, Nr. 65, 1921, 2. lpp.

¹⁸ Alberings A. Zemnieku savienības frakcija paskaidro savu līderu lietā sekojošo. Latvijas Vēstnesis, Nr. 92, 1921, 2. lpp.

¹⁹ Grāmatiņš A. Likumu zinība. Lekcijas lasītas Vecāko Virsnieku kursos. Rīga: Virsnieku kursu lekciju un tulkojumu fonds, 1925, 16. lpp.; Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Ivāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 469.–470. lpp.

²⁰ Eiropas Savienības Tiesas 18.07.2013. spriedums lietā Nr. C-313/11, 25. un 44. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=ecli:ECLI:EU:C:2013:481> [aplūkots 18.03.2024.].

²¹ Citēts pēc: Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 156. sl.

stadija.²² Normatīvā tiesību akta teksta oficiāla publicēšana un publiska pieejamība pirms tā stāšanās spēkā, kā arī nepieciešamība ievērot *vacatio legis* ir kontinentālās Eiropas tiesību tradīcija (tā nav zināma angloamerikāņu tiesību saimē un bija mazsvarīga sociālistisko tiesību tradīcijā). Bez oficiālas normatīvā tiesību akta teksta publicēšanas un *vacatio legis* ievērošanas nav iespējama normatīvā tiesību akta stāšanās spēkā un piemērošana.²³ Eiropas Savienības dalībvalstu augstāko administratīvo tiesu un valsts padomju prakses apskatā saistībā ar normatīvā tiesību akta *vacatio legis* nodrošināšanu un pārbaudi uzsvērts, ka tas ir būtiski Polijai, Lietuvai, Igaunijai un Vācijai.²⁴ Līdzīgi ir arī Latvijas tiesiskajā sistēmā. Kā savulaik atzina Latvijas Senāta Apvienotā sapulce, “par pamatu juridisku normu spēkā stāšanai noteicama normas izsludināšana oficiālā orgānā. [...] ievērojot to, ka ar šādiem noteikumiem nodibinās iedzīvotājiem saistošas normas, jāatzīst, ka to spēkā stāšanai [vajadzīga] sludināšana oficiālā izdevumā un 14 dienu [*vacatio legis*] termiņš, ja [...] nav paredzēts cits termiņš.”²⁵

Vacatio legis ir tiesiskas valsts (taisnīga likuma jeb tiesību varas) principa izpausme, kas nodrošina normatīvā tiesību akta adresātiem un sabiedrībai kopumā nepieciešamo tiesisko drošību, noteiktību un paredzamību.²⁶ “Brīdim, no kura likums kļūst saistošs un piemērojams, jābūt nepārprotami nosakāmam, konkrētam un vispārzināmam.”²⁷ Vispārēji ir atzīts, ka no personas nevar prasīt normatīvā tiesību akta ievērošanu, ar kuru tai nav bijis iespējams iepazīties. Tāpat *vacatio legis* ieviešana tiesiskajā sistēmā paredz skaidru un nepārprotamu termiņu, cik ilgā laikā pēc normatīvā tiesību akta publicēšanas tas stājas spēkā un kļūst piemērojams.²⁸

Latvijas tiesiskajā sistēmā prasība nodrošināt pietiekamu *vacatio legis* ir atvasināma no Satversmes 90. pantā ietvertajām personas tiesībām zināt savas tiesības.²⁹ Satversmes 90. pants garantē personas tiesības būt informētai par tiesībām un arī pienākumiem, kurus tai paredz normatīvais regulējums. Šajā aspektā pietiekamu *vacatio legis* Satversmes 90. pants padara par tajā nostiprināto personas pamattiesību

²² Lektorija “Satversmes “oriģināls”: nozīme, meklējumi un atradumi” Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā 09.11.2022. tiešraides ieraksts. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=svftFJk_eTc [aplūkots 18.03.2024.]. Edvīns Danovskis spēkā stāšanos gan atstāj ārpus likumdošanas noslēdzošās stadijas un līdz ar to arī ārpus likumdošanas procesa. Sk. Danovskis E. Satversmes 69. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 130. lpp.

²³ Robertson D. The Judge as a Political Theorist. Contemporary Constitutional Review. Princeton: Princeton University Press, 2010, p. 103; Kühn Z. The Judiciary in Central and Eastern Europe. Mechanical Jurisprudence in Transformation? Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2011, p. 39.

²⁴ The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law and EU Law. General Report, 2016, p. 14. Pieejams: https://www.aca-europe.eu/seminars/2016_Vilnius/VIL_GeneralReport_en.pdf [aplūkots 18.03.2024.].

²⁵ Latvijas Senāta Apvienotās Sapulces 1927. gada 25. februāra spriedums. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sējums: Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 152. lpp.

²⁶ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission): Report on the Rule of Law, 2011, § 44. Pieejams: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) [aplūkots 18.03.2024.].

²⁷ Danovskis E. Satversmes 69. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 134. lpp.

²⁸ Ducmanis K. Leo Petražicka Tiesību un valsts teorija sakarā ar mācību par morāli (uz emocionālās psiholoģijas pamatiem). Rīga: Augusta Golta apgādībā, 1931, 214. lpp.

²⁹ Rudevskis J. Satversmes 90. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa: Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 66.–67. lpp.

elementu, proti, likumdevējam ir jādod pietiekams laiks, lai personas varētu iepazīties ar jauno regulējumu un sagatavoties tam.³⁰ “Valstij ir pienākums ne vien pieņemt normatīvos aktus, kas regulē personu uzvedību visdažādākajās tiesiskajās attiecībās, bet arī radīt mehānismu, kas nodrošina personu informētību par tiesiskā regulējuma izmaiņām un saturu.”³¹ *Vacatio legis* ir nepieciešams, lai iedzīvotāji varētu iepazīties ar likumu, izprast tā jēgu un sagatavoties tā piemērošanai. No iedzīvotājiem nevar prasīt ievērot likumu, kas viņam nemaz vēl nav zināms.³² Ja likumdevējs nav nodrošinājis pietiekamu *vacatio legis*, tas varētu būt Satversmes 90. panta pārkāpums. Vienlaikus pietiekama *vacatio legis* nodrošināšana ir arī labas likumdošanas principa elements.³³ *Vacatio legis* pārkāpums varētu būt iemesls normatīvā tiesību akta nepiemērošanai konkrētajā gadījumā vai pat tā atzīšanai par neatbilstošu labas likumdošanas principam un spēkā neesošu.

Vacatio legis prasība un attiecīga likumdevēja pienākuma ietveršana labas likumdošanas principā ir Polijas Konstitucionālā tribunāla ieguldījums salīdzinošo konstitucionālo tiesību attīstībā. Tas atspoguļo Polijas Konstitucionālā tribunāla procesuālo pieeju apstrīdēto normatīvo tiesību aktu konstitucionalitātes pārbaudei, proti, dodot priekšroku procesuālai pārbaudei, vai likumdevējs nodrošinājis pietiekamu *vacatio legis*, nevis saturiskai pārbaudei par to, vai normatīvais tiesību akts kā tāds atbilst konstitūcijai. Tādā veidā ir mazināts tiesas potenciālais konflikts ar likumdevēju, īpaši jomās, kurās likumdevējam ir plaša rīcības brīvība, piemēram, nodokļu vai ekonomikas jomā.³⁴ Pietiekama *vacatio legis* nodrošināšana Polijā ir tiesiskas valsts principa un labas likumdošanas principa prasība, kas veicina iedzīvotāju uzticēšanos valstij un tiesībām.³⁵ Savukārt par pietiekamu *vacatio legis* uzskatāms tāds laika posms, kurā potenciālie normatīvā tiesību akta adresāti var iepazīties ar jauno regulējumu. Polijas Konstitucionālais tribunāls, norobežojoties no sociālistisko tiesību tradīcijas, jau 1991. gada 13. februāra spriedumā lietā Nr. W3/90 atzina, ka minimāli pieļaujams *vacatio legis* ir 14 dienas pēc normatīvā tiesību akta publicēšanas, bet likumdevējs var noteikt arī ilgāku spēkā stāšanās termiņu (pēc tam Polijas tiesiskajā sistēmā ir atjaunota arī īsāka *vacatio legis* pieļaujamība steidzamos gadījumos).³⁶ *Vacatio legis* nodrošina iespēju jaunā normatīvā tiesību akta adresātiem un tiesību piemērotājiem ne vien iepazīties ar tā saturu, bet arī sagatavoties tā piemērošanai. Tas mazina pārsteigumu iespējamību par jauna regulējuma ieviešanu, novēršot, ka regulējums uzreiz stājas spēkā.³⁷

Igaunijas Augstākās tiesas praksē pietiekams *vacatio legis* nošķirts no personas tiesiskās palāvības aizsardzības. Lai arī *vacatio legis* nodrošināšanas pienākums tāpat

³⁰ Sal.: Pleps J. Satversmes 90. pants. Jurista Vārds, Nr. 3 (508), 2008, 10.–12. lpp.

³¹ Satversmes tiesas 30.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-60-01, 15.1. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/227986> [aplūkots 18.03.2024.].

³² Krūmiņa V., Skujiņa V. Normatīvo aktu izstrādes rokasgrāmata. Rīga: Valsts kanceleja, 2002, 35. lpp.

³³ Satversmes tiesas tiesneses Daigas Rezevskas 02.11.2017. atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01, 6. punkts. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/251.3> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁴ Robertson D., 2010, pp. 103–106.

³⁵ Prokop K. Polish Constitutional Law. Białystok: Temida 2, 2011, p. 36.

³⁶ Prokop K. The Principle of Proper Legislation in the Republic of Poland. In: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Rīga: University of Latvia Press, 2012, pp. 370–371.

³⁷ Kasprzyk A. *Vacatio legis* institution – sense and meaning. Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział w Lublinie, 2016, t. IX, pp. 59–60.

kā tiesiskās paļāvības aizsardzība izriet no tiesiskās noteiktības (paredzamības) principa, abiem šiem principiem ir atšķirīgs tvērums. Pietiekama *vacatio legis* nodrošināšana automātiski neizslēdz tiesiskās paļāvības principa aizskārumu vai pārkāpumu; tas pārbaudāms atsevišķi. *Vacatio legis* prasa nodrošināt personām pietiekamu laiku pirms jauna normatīvā akta spēkā stāšanās un piemērošanas, lai tās varētu iepazīties ar jauno regulējumu un attiecīgi plānot savu turpmāko rīcību.³⁸ Tā ir tiesiskās noteiktības (paredzamības) principa prasība, ka pirms jauna regulējuma spēkā stāšanās ir jānodrošina saprātīgs laika periods, lai dotu iespēju regulējuma adresātiem iepazīties ar to un atbilstoši tam pārplānot savu rīcību. Tiesiskās noteiktības (paredzamības) princips aizliedz pārsteiguma efektu un patvaļīgu steigu jauna regulējuma ieviešanā.³⁹ Līdz ar to likumdevējam, radot jauno tiesisko kārtību, jānodrošina saprātīgs *vacatio legis* periods. Nosakot *vacatio legis* pietiekamību, jāņem vērā skarto tiesisko attiecību būtība, likumdevēja paredzēto grozījumu apjoms un no šīm izmaiņām izrietošā regulējuma adresātu līdzšinējās darbības pārkārtošanas sarežģītība. Tāpat *vacatio legis* pietiekamību ietekmē tas, vai regulējuma grozījumi bija iepriekš paredzami vai arī tiem bija pārsteiguma efekts.⁴⁰

Igaunijas Augstākā tiesa vērsusi uzmanību, ka atbilstoši konstitūcijā paredzētajam regulējumam vispārējais normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās termiņš ir desmit dienas pēc oficiālās publikācijas. Igaunijas Augstākā tiesa atzinusi, ka tas nav noteikts patvaļīgi, jo atspoguļo priekšstatu, ka deviņas dienas pēc normatīvā tiesību akta publicēšanas ir pietiekams laiks, lai šā akta adresāti varētu ar to iepazīties. Vienlaikus tiesa norādījusi, ka vispārējais termiņš varētu būt nepietiekams gadījumos, kad tiek veikta apjomīga tiesību nozares vai regulējamās jomas reforma.⁴¹ Atbilstoši Igaunijas Augstākās tiesas nostājai katrā konkrētajā gadījumā *vacatio legis* pietiekamība var tikt apstrīdēta un tiesai ir pienākums to pārbaudīt.⁴²

Arī Lietuvas Konstitucionālās tiesas praksē ir plaši attīstīta *vacatio legis* doktrīna.⁴³ Lietuvas Konstitucionālā tiesa atzinusi, ka nepieciešamība paredzēt pietiekamu *vacatio legis* izriet no tiesiskās valsts principa un no tā atvasinātā tiesiskās noteiktības un tiesiskās drošības principa, kā arī tiesiskās paļāvības aizsardzības principa. Tiesiskās valsts princips uzliek likumdevējam pienākumu nodrošināt tiesisko paredzamību un stabilitāti. Likumdevējam tiesiskā regulējuma izmaiņas jāveic tādā veidā, lai nodrošinātu reālu iespēju regulējuma adresātiem, kurus izmaiņas varētu skart, pielāgoties jaunajai tiesiskajai situācijai. Regulējuma adresātiem jābūt iespējai ne tikai iepazīties ar jauno regulējumu pirms tā stāšanās spēkā, bet arī adekvāti sagatavoties jaunajiem apstākļiem. Līdz ar to pietiekams *vacatio legis* ir laika periods no normatīvā tiesību akta oficiālās publikācijas līdz tā spēkā stāšanās brīdim, kura laikā personai ir iespējams sagatavoties jaunā regulējuma piemērošanai. Likumdevējam nav piešķirta

³⁸ Constitutional judgment 3-4-1-27-13, 16 December 2013, § 51. Pieejams: <https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-3-4-1-27-13> [aplūkots 18.03.2024.].

³⁹ Constitutional judgment 3-4-1-20-04, 2 December 2004, § 26. Pieejams: <https://www.riigikohus.ee/en/constitutional-judgment-3-4-1-20-04> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., § 27.

⁴² Ibid., § 28.

⁴³ Sk. arī: Steponavičienė I. The constitutional principle of legal certainty in Lithuania: a few issues of tax legislation. *International Comparative Jurisprudence*, 2020, Vol. 6, Issue 1, pp. 37–39.

absolūta rīcības brīvība brīvi noteikt jaunā regulējuma spēkā stāšanos.⁴⁴ Konstitucionālā tiesa var pārbaudīt, vai konkrētajā gadījumā ir ievēroti visi konstitucionālie principi un likumdevējs paredzējis pietiekamu *vacatio legis*.

Lai noteiktu, vai konkrētā gadījumā bijis paredzēts pietiekams *vacatio legis*, ir vērā ņemams regulējuma mērķis tiesiskajā sistēmā un ar to regulēto sociālo attiecību raksturs, kā arī personu loks, kuras skar jaunais regulējums, un viņu iespējas sagatavoties jaunajiem apstākļiem. Konstitucionālā tiesa arī atzinusi, ka svarīgu sabiedrības interešu un nepieciešamības aizsargāt konstitucionālās vērtības dēļ var būt nepieciešama jaunā regulējuma ātrāka stāšanās spēkā, attiecīgi piešķirot mazāku nozīmi regulējuma adresātu interesei iegūt vairāk laika, lai pielāgotos jaunajam regulējumam. Atbilstoši Konstitucionālās tiesas lemtajam, steidzama spēkā stāšanās ir iespējama normatīvā tiesību akta publicēšanas dienā, nemaz neparedzot *vacatio legis*, bet šādi steidzamībai ir jābūt attaisnotai un objektīvi pamatotai kā ārkārtējam izņēmumam, nevis vispārējai praksei.⁴⁵

2. Vispārējais un minimāli pieļaujama *vacatio legis*

Satversmes 69. panta otrais teikums paredz vispārējo *vacatio legis* likumiem – ja likumā nav noteikts citādi, likums stājas spēkā četrpadsmit dienas pēc tā izsludināšanas. Pēc nepieciešamības likumdevējs katrā konkrētā gadījumā var lemt citādi, paredzot gan īsāku, gan arī garāku laiku, līdz likums stājas spēkā.⁴⁶

Satversme tiešā tekstā neregulē citu normatīvo tiesību aktu (piemēram, Ministru kabineta noteikumu vai vietējās pašvaldības saistošo noteikumu) spēkā stāšanos; to paredz attiecīgie likumi.⁴⁷ Attiecīgi Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma⁴⁸ 7. panta otrā daļa paredz, ka Ministru kabineta noteikumi stājas spēkā nākamajā dienā pēc to izsludināšanas, ja pašos noteikumos nav noteikts cits spēkā stāšanās termiņš. Savukārt Pašvaldību likuma⁴⁹ 47. panta pirmās daļas otrais teikums paredz, ka vietējās pašvaldības saistošie noteikumi stājas spēkā nākamajā dienā pēc to izsludināšanas, ja noteikumos nav paredzēts cits spēkā stāšanās termiņš.

Līdz Satversmes 69. panta spēkā stāšanās dienai likums paredzēja visiem normatīvajiem tiesību aktiem vienādu vispārējo *vacatio legis*. 1920. gada 15. marta likums paredzēja, ka “visi likumi un priekš iedzīvotājiem saistošie valdības rīkojumi nāk spēkā septītā dienā pēc viņu iespieduma “Valdības Vēstnesī”, ja viņos nav noteikts cits termiņš”.⁵⁰ Latvijas Senāta Apvienotā sapulce konkrētā lietā par Ministru kabineta noteikumu spēkā stāšanās vispārējo termiņu atzina, ka arī tam pēc analogijas būtu jābūt tādā pašam, kāds Satversmes 69. panta otrajā teikumā noteikts attiecībā uz

⁴⁴ On the entry into force of tax laws. Case № 7/2020-17/2020, 13 May 2021, № KT67-N6/2021, § 13. Pieejams: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta2492/content> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁵ Ibid., § 15.

⁴⁶ Danovskis E. Satversmes 69. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 134.–135. lpp.

⁴⁷ Turpat, 130. lpp.

⁴⁸ Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/249322-oficialo-publikaciju-un-tiesiskas-informācijas-likums> [aplūkots 18.03.2024.].

⁴⁹ Pašvaldību likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336956-pasvaldibu-likums> [aplūkots 18.03.2024.].

⁵⁰ Likums par likumu un valdības rīkojumu spēkā nākšanas laiku. Valdības Vēstnesis, Nr. 67, 1920, 1. lpp.

likumiem. Senāts uzskatīja, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā saglabājams un uzturams vienāds vispārējais *vacatio legis* visiem normatīvajiem tiesību aktiem.⁵¹ R. Akmentiņš šim Latvijas Senāta Apvienotās sapulces secinājumam nepiekrīta, uzskatot, ka Satversmes 69. panta otrais teikums 1920. gada 15. marta likumu atvietojis tikai attiecībā uz likumiem, bet ne citiem normatīvajiem tiesību aktiem. Viņš uzskatīja, ka vispārējais Ministru kabineta noteikumu spēkā stāšanās termiņš nosakāms atbilstoši 1920. gada 15. marta likumam, proti, septiņas dienas pēc publicēšanas.⁵² Arī likumdevējs Latvijas Senāta Apvienotās sapulces skaidrojumu respektēja tikai daļēji. Satversmes 81. panta kārtībā izdotajos noteikumos par šo jautājumu Ministru kabinets četrpadsmit dienas kā vispārējo *vacatio legis* paredzēja tikai Ministru kabineta noteikumiem ar likuma spēku, savukārt citiem pārvaldes kārtībā izdotajiem normatīvajiem tiesību aktiem saglabāja 1920. gada 15. marta likumā paredzēto *vacatio legis* – septiņas dienas.⁵³ Jebkurā gadījumā likumpakārtoto normatīvo tiesību aktu vispārējais *vacatio legis* bija garāks par mūsdienās noteikto, ka Ministru kabineta noteikumi un vietējās pašvaldības saistošie noteikumi stājas spēkā nākamajā dienā pēc publicēšanas. Lai akcentētu *vacatio legis* nozīmi Latvijas tiesiskajā sistēmā un uzsvērtu pienākumu nodrošināt visos gadījumos pietiekamu *vacatio legis*, būtu nepieciešams pārskatīt nākamo dienu pēc publicēšanas kā vispārējo *vacatio legis* likumpakārtotajiem normatīvajiem tiesību aktiem, to attiecīgi pagarinot un salāgojot ar vispārējo likumu spēkā stāšanās termiņu.⁵⁴ Nepieciešamības gadījumā gan Ministru kabineta noteikumiem, gan arī vietējās pašvaldības saistošajiem noteikumiem būs iespēja noteikt īsāku spēkā stāšanās termiņu, taču četrpadsmit dienas ilgs *vacatio legis* vispārēji nodrošinātu lielāku tiesisko drošību un paredzamību, kā arī uzsvērtu nepieciešamību dot iespēju jaunā regulējuma adresātiem pienācīgi iepazīties ar jauno regulējumu, ja vien nav objektīva nepieciešamība paredzēt steidzamu normatīvā tiesību akta spēkā stāšanos, attiecīgi samazinot *vacatio legis*. Likumos noteikts īss *vacatio legis* kā vispārējais princips faktiski steidzamu spēkā stāšanos padara par normu, nevis izņēmumu un savā ziņā signalizē, ka šāds personas tiesību aizsardzības aspekts tiesiskajā sistēmā nav būtisks. Demokrātiskā tiesiskā valstī tas būtu koriģējams.

Tiesiskajā sistēmā būtisks ir arī jautājums par minimālo *vacatio legis*, proti, par minimāli pieļaujamo laiku starp normatīvā tiesību akta publicēšanu un spēkā stāšanos. Lietuvas Konstitucionālā tiesa akceptējusi, ka steidzamos gadījumos spēkā stāšanās ir pieļaujama normatīvā akta publicēšanas dienā, proti, vispār atsakoties no *vacatio legis* nodrošināšanas.⁵⁵ Tomēr Latvijas tiesiskajā sistēmā šāds risinājums ir apšaubīts. Lai gan atsevišķos gadījumos tiesiskajā realitātē ir pieļauta likuma vai

⁵¹ Latvijas Senāta Apvienotās Sapulces 1927. gada 25. februāra spriedums. Grām.: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 1. sējums: Senāta Apvienotās sapulces spriedumi. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1997, 152.–153. lpp. Sk. arī: Priekulis J., Pleps J. Latvijas Senāta atziņas par Latvijas Republikas Satversmi: tiesu prakses apkopojums (1918–1940). Grām.: Senāts lasa Satversmi. Satversme Senāta atziņās. Rīga: Augstākā tiesa, 2022, 58.–59. lpp.

⁵² Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 149.–152. sl.
⁵³ Noteikumi par valsts iestāžu un amatpersonu izdoto aktu spēkā stāšanās laiku. Valdības Vēstnesis, Nr. 19, 1932, 1. lpp. Sk. arī: Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 153.–154. sl.

⁵⁴ Priekulis J., Pleps J. Latvijas Senāta atziņas par Latvijas Republikas Satversmi: tiesu prakses apkopojums (1918–1940). Grām.: Senāts lasa Satversmi. Satversme Senāta atziņās. Rīga: Augstākā tiesa, 2022, 59. lpp.

⁵⁵ On the entry into force of tax laws. Case № 7/2020-17/2020, 13 May 2021, № KT67-N6/2021, § 15. Pieejams: <https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta2492/content> [aplūkots 18.03.2024.].

cita normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās dienā, tomēr tā netiek uzskatīta par pareizu un vēlamu pieeju.⁵⁶ Jau starpkaru periodā Baldvins fon Disterlo (1869–1937) uzsvēra, ka ātrāka normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās “nekādā ziņā nedrīkst sakrist ar likuma vai noteikuma iespiešanas dienu minētā laikrakstā [“Valdības Vēstnesis”]. [...] ar likuma spēkā nākšanu tas kļūst par saistošu normu priekš visām amatpersonām, iestādēm un vispār visiem tiem iedzīvotājiem, uz kuriem likums attiecas. No likuma spēkā nākšanas viņš ir jāizpilda, un par likuma neievērošanu draud pārkāpējam zināmas nelabvēlīgas juridiskas sekas. Tādēļ nepieciešami dot visām ieinteresētām personām iespēju pirms likuma spēkā nākšanas iepazīties ar viņa saturu, jo citādi būtu netaisni un pat neloģiski prasīt likuma izpildīšanu un sodīt par tā pārkāpšanu. No sacītā skaidri izriet, ka neviens jauns likums nevar stāties spēkā visā Latvijā (piem., Liepājā vai Ventspilī) reizē ar tā iespiešanu Rīgā iznākušā oficiālā laikrakstā, jo attiecīgā numura izlaišanas dienā valsts galvaspilsētā likums vēl nevar tapt zināms atstatos apvidos dzīvojošiem pilsoņiem.”⁵⁷ Līdzīgi nepieciešamība nodrošināt vismaz dienu kā minimālo *vacatio legis* uzsvēta pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā: “[...] ja likumdevējs nosaka, ka likums stājas spēkā ar izsludināšanas dienu [...] diezgan liela daļa iedzīvotāju īsāku vai ilgāku laika periodu dzīvo (darbojas) neziņā par šāda likuma spēkā esamību, jo likumdevējs nav paredzējis laiku, lai varētu iepazīties ar likumu, izprast tā jēgu un sagatavoties tā pildīšanai. No vienas puses, likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības, bet, no otras puses, iedzīvotājiem grūti pildīt likumu, kas viņiem nav zināms.”⁵⁸

Līdz ar to būtu uzskatāms, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā nav pieļaujama atteikšanās no *vacatio legis*. Jebkurā gadījumā, arī steidzamos apstākļos, ir paredzams kāds laiks starp normatīvā tiesību akta publicēšanu un tā stāšanos spēkā. Tas varētu nozīmēt, ka minimālais *vacatio legis* būtu vismaz viena diena, proti, normatīvais tiesību akts steidzamības gadījumā varētu stāties spēkā nākamajā dienā pēc tā publicēšanas. Atbilstoši šim būtu koriģējamas arī nostādnes juridiskajā tehnikā, proti, izslēdzot iespēju noteikt normatīvā tiesību akta spēkā stāšanos tā publicēšanas dienā.⁵⁹

Normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās skaitījums dienās ir saistīts ar sava laika tehnoloģiskajām iespējām⁶⁰, uz kurām norādījis kā B. Disterlo⁶¹, tā arī R. Akmentiņš⁶². Nākamā diena pēc likuma izsludināšanas izriet no kādreizējām tehnoloģiskajām iespējām, proti, no oficiālā izdevuma izdošanas drukātā (papīra) formātā. Kopš Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma spēkā stāšanās Latvijā

⁵⁶ Danovskis E. Satversmes 69. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 134.–135. lpp.

⁵⁷ Disterlo B. Par dažiem jautājumiem Latvijas likumdošanas laukā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 10, 1924, 422. lpp. Līdzīgi: Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 155.–156. sl.

⁵⁸ Krūmiņa V. Par likumu spēkā stāšanās laiku. Jurista Vārds, Nr. 4 (18), 1996.

⁵⁹ Sk. Normatīvo aktu projektu izstrādes rokasgrāmata. Rīga: Valsts kanceleja sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Labklājības ministriju un Ārlietu ministriju, 2016, 73. lpp. Pieejams: https://lvportals.lv/wwwraksti/TEMAS/FAILI/NORMATIVO_AKTU_PROJEKTU_IZSTRADES_ROKASGRAMATA.PDF [aplūkots 18.03.2024.].

⁶⁰ Danovskis E. Satversmes 69. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 135. lpp.

⁶¹ Disterlo B. Par dažiem jautājumiem Latvijas likumdošanas laukā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 10, 1924, 422.–423. lpp.

⁶² Akmentiņš R. Likumu un rīkojumu spēkā nākšanas laiks Latvijā. Jurists, Nr. 6 (40), 1932, 155.–156. sl.

visi normatīvie tiesību akti tiek publicēti elektroniski tīmekļa vietnē un attiecīgi tiek fiksēts šis oficiālās publikācijas laiks – stunda un minūte, kad attiecīgā publikācija kļuvusi pieejama tīmeklī.⁶³ Steidzamības gadījumos tehnoloģiskā attīstība dod iespēju paredzēt normatīvā tiesību akta spēkā stāšanos nevis publicēšanas dienā (kas rada jautājumus ne vien par atteikšanos no *vacatio legis*, bet arī regulējuma spēku laikā), bet gan piesaistot nākamajai stundai vai noteiktam stundu skaitam pēc oficiālās publikācijas. Tādā veidā ir iespējams salāgot steidzamību ar korektu spēkā stāšanos un respektēt nepieciešamību nodrošināt laiku, lai sabiedrība varētu uzzināt par jauna regulējuma spēkā stāšanos.

Savukārt, ja normatīvais regulējums paredz būtisku reformu vai liela apjoma izmaiņas tiesiskajā un sociālajā realitātē, pat četrpadsmit dienas kā vispārējais *vacatio legis* nebūs pietiekami, lai nodrošinātu personu iespēju iepazīties ar jauno regulējumu un sagatavoties tam. Kā norādījusi D. Rezevska, jo nozīmīgāks ir likuma saturs un tā radītās pārmaiņas, jo ilgāk atliekama likuma spēkā stāšanās. “Nodokļu regulējuma izmaiņu vai būtisku reformu gadījumā *vacatio legis* jābūt tādām, kas ļautu personām pienācīgā veidā sagatavoties jaunai tiesiskajai realitātei, un laika ziņā tam jābūt vismaz vairākas reizes garākam par īsāko pieļaujamo termiņu.”⁶⁴ Šādos apstākļos pietiekama *vacatio legis* noteikšana ir likumdevēja rīcības brīvības jautājums, bet tā nav neierobežota. Satversmes 90. pants, kas garantē ikviena tiesības zināt savas tiesības, kā arī labas likumdošanas princips un tiesiskās paredzamības un drošības princips paredz likumdevēja rīcības brīvības robežas, kuras var pārbaudīt, lemjot par likuma izsludināšanu, kā arī pēcāk – lemjot par likuma piemērošanu un atbilstību Satversmei.

Kopsavilkums

1. *Vacatio legis* ir starplaiks starp normatīvā tiesību akta publicēšanu (izsludināšanu) un spēkā stāšanos. Lai normatīvais tiesību akts varētu tikt piemērots, jānodrošina ne vien normatīvā tiesību akta publicēšana un pieejamība, bet arī pietiekams *vacatio legis*, lai tā adresāti varētu iepazīties ar jauno regulējumu un attiecīgi plānot un koriģēt savu turpmāko rīcību.
2. Pietiekama *vacatio legis* nodrošināšana ir likumdevēja pienākums, kas atvasināms no tiesiskās valsts principa un – konkretizējot tiesiskās valsts principa prasības – no tiesiskās noteiktības (paredzamības) un tiesiskās drošības principa. Latvijas tiesiskajā sistēmā *vacatio legis* prasība ietilpst Satversmes 90. pantā ietvertajās tiesībās zināt savas tiesības, kā arī ir būtisks labas likumdošanas principa elements. Tiesa var pārbaudīt, vai nodrošināts pietiekams *vacatio legis*, un, ja tas nav izdarīts, konstatēt Satversmes pārkāpumu.
3. Vispārējais *vacatio legis* Latvijas tiesiskajā sistēmā ir noteikts Satversmes 69. panta otrajā teikumā – likumam tās ir četrpadsmit dienas pēc publicēšanas, ja likumā nav noteikts citādi. Atbilstoši šim principam, ievērojot Latvijas Senāta Apvienotās

⁶³ Sk. plašāk: Pumpiņš A., Kursiņa E., Priekulis J., Viksna E., Ratnika S., Pudelis D., Ūdre D., Gailīte K., Apine I., Gailīte D., Zelmenis G. Oficiālā publikācija Latvijas tiesiskajā sistēmā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa: Likumdošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 405.–406., 446.–451. lpp.

⁶⁴ Satversmes tiesas tiesneses Daigas Rezevskas 02.11.2017. atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01, 6. punkts. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2017/251.3> [aplūkots 18.03.2024.].

sapulces 1927. gada 25. februāra spriedumu, būtu nosakāms tāds pats vispārējais *vacatio legis* likumpamatotajiem normatīvajiem tiesību aktiem (Ministru kabineta noteikumiem un vietējo pašvaldību saistošajiem noteikumiem).

4. Ja steidzamība to prasa un ir objektīvs pamats, likumdevējs var noteikt īsāku *vacatio legis*. Minimālais *vacatio legis*, ja normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās skaita dienās, ir nākamā diena pēc publicēšanas. Ja ievēro tehnoloģiju attīstību, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā visi normatīvie tiesību akti tiek publicēti elektroniski tīmekļa vietnē, var apsvērt iespēju steidzamos gadījumos paredzēt normatīvā tiesību akta spēkā stāšanās termiņu stundās, neatsakoties no *vacatio legis* nodrošināšanas.

**KRIMINĀLTIESISKĀS
ATBILDĪBAS NORMATĪVĀ
REGULĒJUMA ATTĪSTĪBAS
VĒSTURISKĀS MĀCĪBAS, ŠĀ
BRĪŽA IZAICINĀJUMI UN
NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS:
PĀRDOMAS, ATZĪMĒJOT
KRIMINĀLLIKUMA 25 GADU
SPĒKĀ ESAMĪBU**

KRIMINĀLLIKUMA ATTĪSTĪBAS TENDENCES

DEVELOPMENT TENDENCIES OF THE CRIMINAL LAW

Evija Vīnkalna, *Mg. soc.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras lektore

Summary

Seventy-six amendments have been made to the Criminal Law since its entry into force. The aim of the article is to focus on the tendencies in the development of the Criminal Law and the significant amendments made to it, mainly in connection with the regulation of the issues of criminalization, decriminalization, punishment and its determination.

Atslēgvārdi: attīstība, Krimināllikums, noziedzīgs nodarījums, sods, soda noteikšana

Keywords: development, the Criminal Law, criminal offence, punishment, determination of punishment

Ievads

Krimināllikuma (turpmāk – KL)¹ divdesmit piecu gadu spēkā esamības laikā tajā izdarīti septiņdesmit seši grozījumi², ar vairākiem no tiem veicot būtiskas reformas. Tā ar 2012. gada 13. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā”³ veikta “kriminālsodu politikas reforma”⁴, savukārt ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem⁵, tos kopumā vērsot “uz kriminālsodu sistēmas pilnveidošanu”, tika aizsākta nepilngadīgo kriminālatbildības reforma – arī paredzot atšķirības sodu piemērošanas un aizstāšanas kārtībā.⁶ Grozījumi nav veikti tikai KL Vispārīgās daļas III nodaļā (reglamentēti apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību). KL papildināts arī ar jaunām nodaļām – VIII¹ nodaļu par juridiskām personām piemērojamiem piespiedu

¹ Krimināllikuma: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [12.03.2024. red.].

² Izdarīto grozījumu kopskaits līdz 2024. gada 18. martam. Piemēram, 2023. gadā KL izdarīti četri; 2004. gadā – septiņi; 2005. gadā – seši grozījumi. Par vairākiem likumprojektiem vēl lemjams.

³ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [15.03.2024. red.].

⁴ Gratkovska I. Kriminālsodu politikas reforma ir pabeigta. Jurista Vārds, Nr. 11, 2013. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/255472-kriminālsodu-politikas-reforma-ir-pabeigta/> [aplūkots 12.03.2024.].

⁵ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 17.12.2020. [15.03.2024. red.].

⁶ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/DE025229C-1591133C225842700427684?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2024.].

ietekmēšanas līdzekļiem⁷ un VIII² nodaļu, paredzot mantas īpašās konfiskācijas regulējumu.⁸

Nozīmīgi grozījumi skāruši vairākus institūtus. Tā, piemēram, KL 55. pantā līdz šim izdarīti trīspadsmit grozījumi,⁹ vairums no kuriem vērsti uz nosacītas notiesāšanas piemērošanas sašaurināšanu. Atzīmējams, ka nosacītu notiesāšanu, ņemot vērā likumprojektā “Grozījumi Krimināllikumā”¹⁰ paredzēto, plānots izslēgt no KL, taču autore uzskata, ka tas vēl būtu nopietni izsverams jautājums.¹¹

Raksta mērķis ir pievērsties KL attīstības tendencēm, tajā veiktajiem būtiskajiem grozījumiem saistībā ar kriminalizācijas, dekriminalizācijas, soda un tā noteikšanas jautājumu reglamentāciju.

1. Krimināllikuma projekta koncepcijā ietvertās ievirzes

1990. gada 18. oktobrī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs nolēma izveidot darba grupu Latvijas Republikas kriminālkodeksa (vēlāk to nosauca par Krimināllikumu (autore, raksturojot tā projekta izstrādi, lietos tikai nosaukumu “Krimināllikums”)) izstrādāšanai. Kā atzīmējis profesors Uldis Krastiņš, darba grupa sāka krimināllikuma izstrādi, kad tā projekta koncepciju 1990. gada 13. decembrī akceptēja Latvijas Republikas Augstākā Padome un 1991. gada februārī Augstākās Padomes Prezidijs apstiprināja galīgajā veidā. Krimināllikuma projekta koncepcijā tika ietvertas tādas galvenās ievirzes kā dekriminalizācija, humānisma principa īstenošana (ietverot depenelizāciju (sodu liberalizēšanu)) un individuālās atbildības principa realizācija. Arī mūsdienās, izvirzot, izstrādājot, apspriežot un lemjot par iespējamiem grozījumiem, nozīmi nezaudē KL tapšanas procesā izvirzītie

⁷ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 05.05.2005. [15.03.2024. red.].

⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 22.06.2017. [15.03.2024. red.].

⁹ Piemēram, Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 18.12.2003. [15.03.2024. red.].

¹⁰ Likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā”. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/> [aplūkots 15.03.2024.].

¹¹ Rusanovs E., Lielbriede L. Būt vai nebūt nosacītas notiesāšanas institūtam Latvijas krimināltiesībās. Pirms-Ziemassvētku jampadracis par nosacītas notiesāšanas institūtu Latvijas krimināltiesībās. Jurista Vārds/Domnica, 19.12.2023 un 05.01.2024.; Ņikona L. Atteikšanās no brīvības atņemšanas nosacīti: lielāki zaudējumi vai ieguvumi? Studente Z., Studente V. Plānotie grozījumi varētu atvieglot tiesas darbu, lemjot par galīgā soda noteikšanu. Liholaja V. Kārtējo reizi kļūdainā likuma piemērošana tiek risināta ar grozījumiem Krimināllikumā. LV portāls, 14.02.2024. [aplūkots 12.03.2024.] u. c.

KL izstrādes procesam (turpmākai attīstībai, jau izdarītajiem un vēl iespējamiem grozījumiem tajā) ir pievērst uzmanība dažādās publikācijās, referēts konferencēs (Krastiņš U. Par Latvijas krimināllikumu. Latvijas Vēstnesis / Jurista Vārds, Nr. 23, 1998; Reigase A. Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu. Latvijas Vēstnesis / Jurista Vārds, Nr. 16/17, 1998; Niedre A. Pirms un pēc Krimināllikuma izsludināšanas. Komentāri. Skaidrojumi. Viedokļi. Latvijas Vēstnesis, Nr. 222, 1998. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32321>; Krastiņš U. Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls “Juridiskā Zinātne”, Nr. 1. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 5.–24. lpp.; Kāršenieks J. Noziedzīgu nodarījumu dekriminalizācijas īpatnības un ar to saistītās problēmas. Jurista Vārds, Nr. 2, 2017; Aizupe, I., Zemzars, U., Ozola, Z., Sviķe, I. S., Bidiņa, M. Krimināltiesiskās sistēmas pārmaiņas. Jurista Vārds, Nr. 1/2, 2023; Krastiņš U. Ieskats Krimināllikuma Vispārīgās daļas attīstības procesā. Jurista Vārds, Nr. 35, 2023; Neimane L. Probācijas uzraudzība nosacītas notiesāšanas vietā: vai būs mazāk vienošanās procesū. Jurista Vārds, Nr. 1/2, 2024; Zemzars U. Vienošanās process un probācijas uzraudzība kā pamatsods nosacītas notiesāšanas vietā. Jurista Vārds, Nr. 7, 2024; Ķipēna K. Kļiedējot maldinošus apgalvojumus par probācijas uzraudzību un nosacītu notiesāšanu. Jurista Vārds, Nr. 7, 2024; Kāpēc plānots atteikties no nosacītas notiesāšanas. Jurista Vārds, Nr. 1/2, 2024. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/> [aplūkots 12.03.2024.]; u. c.).

nozīmīgie mērķi – normu savstarpējā saskaņotība, skaidrība, sankciju savstarpējais samērīgums.¹²

Atzīstams, ka pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas ar KL stāšanos spēkā 1999. gada 1. aprīlī tika noslēgta pirmā nozīmīgā un apjomīgā krimināltiesību reforma, ar ko tika ievērojami mainīta kriminālsodu politika, īstenota dekriminalizācija¹³ (piemēram, par noziedzīgu nodarījumu vairs neatzīstot nodarbošanos ar klaidonību, ubagošanu, kā arī cita veida parazītisku dzīvi (par ko atbildība bija paredzēta Latvijas kriminālkodeksa 211. pantā)).

2. Krimināllikuma grozījumu attiecināmība

Vērtējot veikto grozījumu attiecināmību, jāatzīst, ka liela to daļa saistīti ar jautājumiem par sodu, tā noteikšanu, atbrīvošanu no kriminālatbildības un soda; pirms četrpadsmit gadiem izteiktais atzinums, ka tas skaidrojams ar “nemitīgi mainīgajām konceptuālajām nostādnēm sodu piemērošanas jautājumos”, joprojām nav zaudējis aktualitāti.¹⁴

Pirmie grozījumi, kas veikti 2000. gada 18. maijā,¹⁵ saistīti ar soda jautājumiem, KL 37. panta otrajā daļā nosakot, ka “nāves sods piemērojams vienīgi tad, ja noziegums izdarīts kara laikā”. Jau KL izstrādes procesā tika izcelts nāves soda saglabāšanas jautājums,¹⁶ un, lai gan likumā nāves sodu ietvēra, salīdzinot ar iepriekš spēkā esošo regulējumu Latvijas kriminālkodeksā, tā piemērošana tika būtiski sašaurināta, paredzot nāves sodu tikai par slepkavību sevišķi pastiprinošos apstākļos.¹⁷ Minētie grozījumi balstījās uz 1999. gada 15. aprīlī pieņemto likumu “Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokolu”,¹⁸

¹² Darba grupas vadītājs – Aivars Niedre; darba grupā strādāja Pāvels Gruziņš, Uldis Krastiņš un kopš 1993. gada 7. decembra Agra Reigase. Projekta koncepcija paredzēja ne tikai izstrādāt KL projektu, bet arī grozījumus Latvijas Kriminālkodeksā*. Tika izveidoti Krimināllikuma projekta trīs varianti (redakcijas), Latvijas Vēstneša apgādā tika publicēts projekta trešais variants, Ministru kabinets Krimināllikuma projektu 1996. gada 7. augustā iesniedza Saeimai (Krastiņš U., 1998; Reigase A., 1998; Krastiņš U., 2010; Niedre A., 1998). *Latvijas PSR kriminālkodekss ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu tika uzskatīts par Latvijas Kriminālkodeksu (Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: Augstākās Padomes lēmums. Pieņemts 29.08.1991. [12.03.2023. red.; zaudējis spēku 11.11.1998.]; Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 11. lpp.; Latvijas kriminālkodekss: LV likums. Pieņemts 06.01.1961. [21.02.2024. red.]; Latvijas kriminālkodekss: LV likums. Pieņemts 01.06.1961. [01.03.2024. red.; zaudējis spēku].

¹³ Gratkovska I. Kriminālsodu politikas reforma ir pabeigta. Jurista Vārds, Nr. 11, 2013. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/255472-kriminālsodu-politikas-reforma-ir-pabeigta/> [aplūkots 21.02.2024.]; Rusanovs E., Lielbriede L., 2023, 2024; Kāršenieks J., 2017.

¹⁴ Krastiņš U., 2010; Vīnkalna E. Krimināllikuma Vispārīgās daļas normu attīstība, skaidrība un saprotamība. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/JUZK-79-2021/juzk.79.56_Vinkalna.pdf [aplūkots 28.02.2024.].

¹⁵ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 18.05.2000. [01.03.2024. red.].

¹⁶ Krastiņš U., 2010.

¹⁷ Arī nosakot, ka “nāves sods nav piemērojams personām, kuras līdz nozieguma izdarīšanai nebija sasniegušas astoņpadsmit gadu, un sievietēm”.

¹⁸ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokolu: LV likums. Pieņemts 15.04.1999. [01.03.2024. red.].

paredzot nāves soda atcelšanu un tā paredzēšanu tikai par noziegumiem, kas izdarīti kara laikā vai kara draudu apstākļos.¹⁹ Savukārt ar 2011. gada 1. decembra likumu “Grozījumi Krimināllikumā” (stājās spēkā 2012. gada 1. janvārī)²⁰ no KL izslēgts 37. pants, pilnībā atsakoties no nāves soda.²¹

3. Nostādnes mantas konfiskācijas regulējumā

Mainīgas nostādnes vērojamas arī par mantas konfiskācijas regulējumu. KL pamata redakcijā mantas konfiskācija tika ietverta tikai kā papildsods (pilnīga (visas mantas) vai daļēja konfiskācija; sankcijās to nosakot kā obligāti vai alternatīvi piemērojamu.

Jau ar 2004. gada 12. februāra likumu “Grozījumi Krimināllikumā”²² mantas konfiskācija ietverta arī pamatsodu sistēmā, balstoties uz koncepcijā “Par izmaiņām sodu sistēmā”²³ minēto rosinājumu mantas konfiskāciju noteikt arī kā pamatsodu, paplašinot alternatīvas brīvības atņemšanai.²⁴ Kopsakarībā ar šiem grozījumiem Agra Reigase, akcentējot mantas konfiskācijas visai represīvo raksturu, paudusi pamatotu viedokli, ka pakāpeniski būtu jāierobežo tās piemērošanas nosacījumi, perspektīvā atsakoties no mantas konfiskācijas kā kriminālsoda, priekšroku dodot mantas īpašajai (speciālajai) konfiskācijai.²⁵ Atbalsts mantas konfiskācijas izslēgšanai pausts arī turpmākos gados. Tā U. Krastiņš uzsvēris, ka pamatsodu sistēmas papildināšana ar mantas konfiskāciju nav bijis pārdomāts lēmums, un rosinājis izslēgt mantas konfiskāciju no KL, tās vietā iekļaujot īpašo (speciālo) konfiskāciju.²⁶ Profesores Ārija Meikališa un Kristīne Strada-Rozenberga, izvirzot nepieciešamību atteikties no mantas konfiskācijas kā soda, izceļ “efektīvas, taisnīgas krimināltiesisko attiecību atrisināšanas” nozīmīgumu,²⁷ ko nevar attiecināt uz mantas konfiskāciju.

¹⁹ Protokola 1. pantā noteikts, ka “Nāvesods tiks atcelts. Nevienam cilvēkam šādu sodu nedrīkst piespriest vai izpildīt”, bet 2. pantā – “valstis var paredzēt savos likumos nāvesodu par noziegumiem, kas izdarīti kara laikā vai kara draudu apstākļos”; Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [01.03.2024. red.].

²⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 01.12.2011. [01.03.2024. red.].

²¹ Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. protokolam par nāves soda pilnīgu atcelšanu Latvija pievienojās 26.01.2012. (Eiropas cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. protokols par nāves soda pilnīgu atcelšanu. Pieņemts 03.05.2002. [02.03.2024. red.]).

²² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 12.02.2004. [01.03.2024. red.].

²³ Par koncepcijas projektu “Par izmaiņām sodu sistēmā”: Ministru kabineta 20.06.2002. rīkojums Nr. 337 [01.03.2024. red.].

²⁴ Atzīmējams, ka 2005. gada 5. maija grozījumi paredz, ka mantas konfiskācija ir arī viens no juridiskām personām piemērojamiem piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem (Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 05.05.2005. [01.03.2024. red.]).

²⁵ Reigase A. Jā vai nē – mantas konfiskācijai. Jurista Vārds, Nr. 39, 2004. Pieejams: <https://juristavards-lv.databases.lanet.lv/doc/94814-ja-vai-ve-mantas-konfiskacijai/> [aplūkots 21.02.2024.].

²⁶ Krastiņš U., 2010.

²⁷ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Pētījums “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana”, 2010, 83. lpp. Pieejams: https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/2020-01/Documents/lv_ministrija_imateriali_mantkonf.pdf [aplūkots 21.02.2024.]. Par mantas konfiskāciju kā soda veidu arī, piemēram, Bašs H. S. Mantas konfiskācija kā soda veids: problemātika un aktuālie jautājumi. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 100. Latvijas Universitātes 80. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022.

Ar 2012. gada 13. decembra likumu "Grozījumi Krimināllikumā" mantas konfiskācijas kā soda piemērošanas iespējas sašaurinātas, to izslēdzot no pamatsodu sistēmas, saglabājot tikai kā papildsodu (kā bija noteikts KL pamata redakcijā;²⁸ sankcijās neparedzot kā obligāti piemērojamu, atsakoties no visas mantas konfiskācijas (saglabājot iespēju piemērot tikai daļēju konfiskāciju)). Ar grozījumiem KL 42. panta trešajā daļā arī iestrādāta norāde, ka, "nosakot mantas konfiskāciju par noziedzīgu nodarījumu pret satiksmes drošību", tā attiecināma uz transportlīdzekli (piemēram, uz KL 262. panta otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu).

Aicinājums apsvērt atteikšanos no mantas konfiskācijas kā soda, vērojams arī Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 8. aprīļa spriedumā.²⁹ Atzīstot KL 36. panta otrās daļas 1. punktu, 42. pantu un 177. panta trešās daļas vārdus "konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas" par atbilstošiem Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam,³⁰ Satversmes tiesa vienlaikus vērsa "uzmanību uz to, ka daļa Eiropas valstu ir atteikušās no mantas konfiskācijas kā soda veida krimināltiesībās un priekšroku devušas plašākai nelegāli iegūtas mantas vai ar noziedzīgu nodarījumu saistītas mantas konfiskācijai", norādot "uz soda mērķu attīstību un vērtību maiņu Eiropas tiesiskajā telpā" un uzsverot, ka "Saeimai būtu periodiski jāpārvērtē nepieciešamība saglabāt mantas konfiskāciju kā soda veidu".³¹

Ar 2017. gada 22. jūnija grozījumiem³² arī KL iestrādāts mantas īpašās konfiskācijas regulējums jeb VIII² nodaļa. Ar grozījumiem no KL 42. panta trešās daļas izslēgts otrais teikums – "nosakot mantas konfiskāciju par noziedzīgu nodarījumu pret satiksmes drošību, attiecina to uz transportlīdzekli", bet KL 70.¹³ panta (Ar noziedzīgu nodarījumu saistītas mantas konfiskācija) ceturtajā daļā iestrādāta norāde, ka konfiskācijai var pakļaut "noziedzīgu nodarījumu izdarījušai personai piederošu transportlīdzekli, ja izdarīts noziedzīgs nodarījums pret satiksmes drošību alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē", turpmāk to

---

Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2022/juzk-80/juzk_80_37-bass.pdf [aplūkots 01.03.2024.].

²⁸ Atzīstot, ka Latvijā ir problēmas ar piespriedes mantas konfiskācijas izpildi, koncepcijas īstenošanas darba grupa secināja, ka mantas konfiskācija nevar būt pamatsods, jo, pietiekami efektīvi neizpildot, nav iespējams sasniegt KL nostiprināto soda mērķi, šāds sods saglabājams tikai kā papildsods (Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument> [aplūkots 09.02.2024.]. Par Kriminālsodu politikas koncepciju: Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6 [27.02.2024. red.; zaudējis spēku 01.01.2021.].

²⁹ Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01. Latvijas Vēstnesis, Nr. 70, 2015 (Par Krimināllikuma 36. panta otrās daļas 1. punkta, 42. panta un 177. panta trešās daļas vārdu "konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. panta otrajam un trešajam teikumam").

³⁰ Latvijas Republikas Satversmes 105. pantā noteikts: "Ikvienam ir tiesības uz īpašumu. Īpašumu nedrīkst izmantot pretēji sabiedrības interesēm. Īpašuma tiesības var ierobežot vienīgi saskaņā ar likumu [...]" (Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.03.2024. red.]).

³¹ Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01, 20. p. Latvijas Vēstnesis, Nr. 70, 2015; Satversmes tiesas judikatūra. Latvijas Republikas Satversmes 105. pants: Tiesības uz īpašumu. Satversmes tiesa, 2023, 122. lpp.

³² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 22.06.2017. [01.03.2024. red.].

paredzot kā mantas īpašās konfiskācijas veidu.³³ Domājams, ka jau ar šiem grozījumiem būtu bijis iespējams pilnībā atteikties no mantas konfiskācijas kā soda.³⁴

Atzinīgi vērtējama atteikšanās no mantas konfiskācijas nepilngadīgajam, ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem to izslēdzot no KL 65. pantā paredzētās sodu sistēmas.

4. Atsevišķas 2012. gada 13. decembra likuma “Grozījumi Krimināllikumā” nostādnes un turpmākie grozījumi

Ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem KL realizēta liela daļa no Kriminālsodu politikas koncepcijā ietvertajiem rosinājumiem, mazinot brīvības atņemšanas soda termiņus, cenšoties panākt soda atbilstību noziedzīga nodarījuma kaitīgumam. Ar grozījumiem KL 7. panta sestajā daļā iestrādāts arī tāds būtisks norādījums, ka gadījumā, “ja sankcijā tiek paredzēta brīvības atņemšana uz laiku ne ilgāku par pieciem gadiem, tad paredzēts arī vieglāks soda veids”, un tas nozīmē ne tikai sankcijās iekļaut alternatīvu pamatsodu brīvības atņemšanai, bet arī norāda: ja brīvības atņemšana pārsniedz piecus gadus, citi pamatsodu veidi nav paredzami.³⁵

Īpaši izceļama KL 6. panta pirmajā daļā noziedzīga nodarījuma definējumā pamatoti iestrādātā pazīme “kaitīgs”.³⁶ Jāmin, ka gan Latvijas, gan citu valstu krimināltiesībās par vienu no pamata juridiskajām kategorijām,³⁷ par vienu no centrālajiem jautājumiem atzīts noziedzīga nodarījuma jēdziens ar noteiktu pazīmju tvērumu. Pirms tika veikti grozījumi KL 6. panta pirmajā daļā, krimināltiesību doktrinā jau bija izcelts kaitīguma kā noziedzīga nodarījuma pazīmes nozīmīgums un tā ietveršanas nepieciešamība noziedzīga nodarījuma leģāldefinīcijā, jo, likumdevējam iekļaujot Krimināllikumā noziedzīga nodarījuma sastāvu, vienlaikus tiek uzsvērts arī tā kaitīgums “kādaī ar likumu aizsargātai interesei, paredzot par to smagāko juridiskās atbildības veidu – kriminālatbildību”.³⁸

³³ Ar 2022. gada 27. oktobra grozījumiem no KL 70.13 panta ceturtais daļas tika izslēgti vārdi “alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē”; pants papildināts ar piekto daļu, norādot, ka konfiskācijai pakļauj “personai piederošu transportlīdzekli, ar kuru tā izdarījusi KL 262. vai 262.1 pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu” (Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 27.10.2022. [01.03.2024. red.]).

³⁴ Atzīmējams, ka pēdējos gados mantas konfiskācija kā pamatsods piemērota: 2018. gadā – 1; 2019. – 1 gadījumā; kā papildsods: 2018. – 26; 2019. – 35; 2020. – 35; 2021. – 29; 2022. – 31 gadījumā. 2023. gadā vērojams mantas konfiskācijas kā papildsoda piemērošanas gadījumu skaita samazinājums – 8 gadījumi; bet 2024. gadā (dati līdz 2024. gada 17. martam) – 8 gadījumi. Pieejams: <https://dati.ta.gov.lv/> [aplūkots 17.03.2024.].

³⁵ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67A-C225793300488419?OpenDocument> [aplūkots 09.02.2024.].

³⁶ KL 6. panta pirmajā daļā noteikts: “Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tiši) vai aiz neuzmanības izdarīts kaitīgs nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods”. Ietverot kaitīguma pazīmi, KL 6. panta pirmajā daļā noteiktais noziedzīga nodarījuma jēdziens pieskaitāms pie formāli materiālajām izpratnēm.

³⁷ Monaghan N. Criminal Law: Directions. 5th Edition. New York: Oxford University Press, 2018, pp. 5–7, 16–17; Horder J. Ashworth’s Principles of Criminal Law. Eighth Edition. New York: Oxford University Press, 2016, pp. 1–3; Teivāns-Treinovskis J. Noziedzīga nodarījuma jēdziena izcelsme un attīstība. Pieejams: https://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/53konf/tiesibas/Teivans_Treinovskis.pdf [aplūkots 09.02.2024.].

³⁸ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A., 2008, 68. lpp.

Atzīmējams, ka ar šiem grozījumiem, novērtējot nodarījuma kaitīgumu, dekriminalizēta vilciena patvarīga apturēšana ar trauksmes bremsi bez vajadzības, par ko atbildība bija paredzēta KL 259. panta pirmajā daļā. Piemēram, ar 2020. gada 11. jūnija grozījumiem³⁹ izslēgta arī KL 260. panta pirmā daļa.⁴⁰ Savukārt ar 2017. gada 8. jūnija grozījumiem,⁴¹ novērtējot nodarījuma kaitīgumu kā atbilstošu noziedzīgam nodarījumam, KL papildināts ar 132.¹ pantu, paredzot kriminālatbildību par vajāšanu – “vairākkārtēju vai ilgstošu citas personas izsekošanu, novērošanu, draudu izteikšanu šai personai vai nevēlamu saziņu ar šo personu, ja tai ir bijis pamats baidīties par savu vai savu tuvinieku drošību”. Ar 2023. gada 15. jūnija likumu “Grozījumi Krimināllikumā”⁴² noteiktas bargākas sankcijas ne tikai KL 132.¹ pantā, bet arī 132. un 168.¹ pantā, kā arī 132. un 132.¹ pants papildināts ar otro daļu, kas, ievērojot KL 7. pantā noteikto, atzīst šādu nodarījumu jau augstāku kaitīguma pakāpi. Apsvērumi izvirzīti, piemēram, par KL 150. pantā paredzēto tvērumu, tostarp apsverot būtiska kaitējuma izslēgšanu.⁴³

Ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem noziedzīga nodarījuma kaitīgums kā viens no kritērijiem iestrādāts arī KL 7. panta pirmajā daļā, atbilstoši klasifikācijai noziedzīgus nodarījumus iedalot kriminālpārkāpumos un noziegumos (mazāk smagos, smagos, sevišķi smagos noziegumos).

Arī KL 41. panta 2.² daļas ietvaros vērtējams izdarītā noziedzīgā nodarījuma kaitīgums, pieļaujot iespēju zināmos gadījumos naudas sodu kā pamatsodu noteikt par smagu noziegumu, par kuru KL paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par pieciem gadiem, un sevišķi smagu noziegumu (gadījumos, kad sankcijā kā pamatsods naudas sods nav ietverts; atbilstoši KL 41. panta 2.² daļā noteiktajam, nevērtējot KL 49. pantā noteiktos kritērijus).

³⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 11.06.2020. [09.03.2024. red.].

⁴⁰ KL 260. panta pirmajā daļā bija paredzēta atbildība par “ceļu satiksmes noteikumu vai transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījusi persona, kas vada transportlīdzekli, un ja tās rezultātā cietušajam nodarīts viegls miesas bojājums”.

⁴¹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 08.06.2017. [09.03.2024. red.].

⁴² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 15.06.2023. [09.03.2024. red.]. Ar grozījumiem KL 132.¹ panta (pirmās daļas) sankcija papildināta ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz vienam gadam; pants papildināts ar otro daļu: “Par tādām pašām darbībām, ja tās izdarītas pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir pirmajā vai otrajā radniecības pakāpē, vai pret laulāto vai bijušo laulāto, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis pastāvīgās intīmās attiecībās, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājam ir kopīga (nedalīta) saimniecība, [...]”. Personas nonāvēšana 2023. gada aprīlī Jēkabpils novadā bija pamats nepieciešamo grozījumu aktualizācijai un izdarīšanai KL saistībā ar vajāšanu un citiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas plaši tika atspoguļots dažādos informācijas avotos (Kinca A. Mēnesi pēc sievietes slepkavības Jēkabpilī: Rusiņš nav atrasts, bērnus sargā, ģimene varētu sūdzēt tiesā valstī. Latvijas Sabiedriskais medijs. Pieejams: [https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/16.05.2023-menesi-pec-sievietes-slepkavibas-jekabpili-rusins-nav-atrasts-bernus-sarga-gimene-varetu-sudzet-tiesa-valsti.a508904/](https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/16.05.2023-menesi-pec-sievietes-slepkavibas-jekabpili-rusins-nav-atrasts-bernus-sarga-gimene-varetu-sudzet-tiesa-valsti) [aplūkots 22.02.2024.]).

⁴³ KL 150. panta (sociālā naida un nesaticības izraisīšana) pirmajā daļā paredzot atbildību par “darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums”. Pazīme – būtisks kaitējums – konstatējama arī, piemērojot panta otro un trešo daļu (izņemot gadījumu, ja panta pirmajā daļā norādītā darbība saistīta ar vardarbību vai draudiem. Veicot aptauju (tiesnešu, prokuroru, zvērinātu advokātu, policijas darbinieku (Valsts policijas darbinieku) par būtiska kaitējuma saglabāšanu, viedokļi atšķirās: daļa aptaujāto atzina būtiska kaitējuma pazīmes saglabāšanu, kas, kā uzskata arī autore, ir pamatoti, pievērsties būtiska kaitējuma konstatēšanas, atzišanas jautājumiem (Kamenska A., Treļš Ē. Naida noziegumi: prakse un problēmas. Nacionālais ziņojums. Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2017. Pieejams: https://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/01/03/2018/LV_brosura_internetam.pdf [aplūkots 03.03.2024.]).

No minētā secināms, ka kaitīguma izvērtējums ļauj nošķirt noziedzīgu nodarījumu no cita tiesībpārkāpuma; kaitīgums likts noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas pamatā kā viens no kritērijiem; vērtējama arī katra atsevišķa noziedzīga nodarījuma kaitīguma pakāpe.

5. No Krimināllikuma 46. panta izrietošā soda individualizācija

Krimināllikuma projekta koncepcijā, kā iepriekš minēts, ietverta individuālas atbildības principa realizācija. Taisnīguma princips, viens no krimināltiesību principiem,⁴⁴ izpaužas arī soda individualizācijā, kas izteikti izriet no KL 46. panta nosacījumiem,⁴⁵ attiecinot arī uz papildsodu.

Tā ar 2022. gada 27. oktobra grozījumiem⁴⁶ KL 262. pants papildināts ar 1.¹ daļu,⁴⁷ sankcijā par papildsodu nosakot konkrētu tā laiku – atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz pieciem gadiem; KL 262. panta pirmās un otrās daļas sankcijās aizstāti vārdi “tiesības uz laiku līdz”, ar vārdiem “tiesības uz” (atņemot transportlīdzekļa vadīšanas tiesības uz pieciem gadiem); KL 262.¹ panta⁴⁸ pirmās daļas sankcijā aizstāti vārdi “tiesības uz laiku līdz” ar vārdiem “tiesības uz”.

Lai gan šādas iestrādes veidošana būtu saistāma arī ar Ceļu satiksmes likuma 62. pantā noteikto⁴⁹, ka transportlīdzekļu vadīšanas tiesības paredzēts atņemt uz noteiktu laiku, tomēr attiecībā uz kriminālsodu (transportlīdzekļa vadīšanas tiesību atņemšanu uz noteiktu laiku) netiek ņemta vērā soda individualizācija saistībā ar noteikto papildsodu.

Saistībā ar KL 46. panta trešajā daļā noteikto jāakcentē profesores Valentijas Liholajas pamatoti paustais, ka gadījumos, kad nav konstatēti ne atbildību mīkstinoši, ne atbildību pastiprinoši apstākļi, rodas jautājums par soda mēra noteikšanu, kā apspriešanas vērtu variantu piedāvājot atgriešanos pie regulējuma KL 46. pantā pirms 2013. gada 1. aprīļa.⁵⁰

⁴⁴ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A., 2008, 23.–24. lpp.

⁴⁵ KL 46. panta otrajā, trešajā daļā noteiktais paredz: “nosakot soda veidu, ņem vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, kā arī vainīgā personību”, bet, “nosakot soda mēru, ņem vērā atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus”. 2012. gada 13. decembra grozījumi paredz, kas ņemams vērā, nosakot soda veidu, kas – soda mēru. Arī likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojumā (anotācijā) uzsvērts, ka soda piemērošanai jābūt individualizētai (Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67A-C225793300488419?OpenDocument> [aplūkots 09.02.2024.]).

⁴⁶ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 27.10.2022. [09.03.2024. red.].

⁴⁷ KL 262. pantā paredzēta atbildība par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē. Tā 1.¹ daļā nosakot, ka “par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,5 promiles, vai par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, atrodoties narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē [...]”.

⁴⁸ KL 262.¹ pants. Atteikšanās no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes un ceļu satiksmes negadījuma vietas atstāšana.

⁴⁹ Ceļu satiksmes likums: LV likums. Pieņemts 01.10.1997. [12.03.2024. red.]. Tā 62. pants – Transportlīdzekļu vadīšana alkohola reibumā vai narkotisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē.

⁵⁰ Liholaja V. Ieskats Krimināllikuma attīstības procesā. Valsts policijas koledža. Starptautiskā konference: “Krimināltiesību nozare laika virpulī – nākotnes perspektīvas (attīstības tendences) Latvijā un pasaulē” 11.10.2023.

6. Atsevišķas 2020. gada 17. decembra likuma “Grozījumi Krimināllikumā” nostādnes un to turpmākā attīstība

6.1. Soda mērķi noteiktā resocializācija kā primārā attiecībā uz nepilngadīgo

Jau ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem tika paplašināts KL 35. panta otrajā daļā noteiktais soda mērķis (kas gan ne vienmēr, lemjot par soda piemērošanu, tiek norādīts pilnīgi),⁵¹ tostarp ietverot jaunu komponenti “resocializēt sodīto personu”. Ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem aizsākot nepilngadīgo kriminālatbildības reformu,⁵² KL 64. panta trešajā daļā arī noteikts, ka, ievērojot “35. panta otrajā daļā noteikto soda mērķi, attiecībā uz nepilngadīgo primāra ir viņa resocializācija”.

Tā, piemēram, lemjot par soda piemērošanu personai, kas noziedzīgu nodarījumu izdarījusi, būdama nepilngadīga, tiesa, lai gan pamatoti izvērš norādes uz soda mērķa komponentēm, arī resocializāciju, tomēr tieši to neizceļ kā primāro.⁵³

6.2. Nosacīta notiesāšana un probācijas uzraudzība

Pamata redakcijā KL 55. panta pirmajā daļā tika paredzēts: ja, “nosakot sodu brīvības atņemšanas, piespiedu darba, aresta vai naudas soda veidā, tiesa, ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu un radīto kaitējumu, vainīgā personību un citus lietas apstākļus, iegūst pārliecību, ka vainīgais, sodu neizciešot, turpmāk neizdarīs likumpārkāpumus, tā vainīgo var notiesāt nosacīti”.

Daļa KL grozījumu ir sašaurinājuši nosacītas notiesāšanas tvērumu. Tā ar 2007. gada 8. novembra grozījumiem KL⁵⁴ nosacīta notiesāšana var tikt attiecināta tikai uz brīvības atņemšanu, kas nav ilgāka par pieciem gadiem vai arestu; ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem – uz brīvības atņemšanu, kas ilgāka par trim mēnešiem, bet ne ilgāku par pieciem gadiem (arests kā soda veids izslēgts); ar 2020. gada 11. jūnija⁵⁵ grozījumiem attiecībā uz sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu, nosakot, ka tikai tad, ja brīvības atņemšana noteikta ne ilgāka par trim gadiem.

⁵¹ Tā, piemēram, par KL 177. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, lemjot par nosakāmo sodu, tiesa atzina, ka KL “noteikto soda mērķu sasniegšanai”, tas ir, lai persona B tiktu sodīta par izdarīto noziegumu un turpmāk atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, tai par noziedzīgo nodarījumu nosakāms sods – īslaicīga brīvības atņemšana, sodot ar īslaicīgu brīvības atņemšanu uz 30 dienām (Latgales rajona tiesas 18.02.2024. spriedums lietā Nr. 13190000321. Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 12.03.2024.]). Atzīstams, ka ikviens kriminālsods ir vērsti uz KL 35. panta otrajā daļā noteiktā soda mērķa sasniegšanu (piemēram, Satversmes tiesas 08.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-34-01, 15. punkts).

⁵² Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/DE025229C-1591133C225842700427684?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2024.].

⁵³ Lemjot sodu par KL 185. panta otrajā daļā minētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, atzīts, ka piespriežama brīvības atņemšana, to nosakot nosacīti, uzsverot, ka “šāds sods piemērojams, lai sasniegtu krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu, kā arī, lai veicinātu sodītās personas veiksmīgāku iekļaušanos un resocializāciju sabiedrībā un panāktu, lai notiesātais pildītu likumus un atturētos no ziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Šāds sods gan soda vainīgo, gan arī brīdina pārējos sabiedrības locekļus par iespējamām sankcijām likuma neievērošanas gadījumā, līdz ar to tiks sasniegts Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā paredzētais soda mērķis” (Latgales rajona tiesas 08.09.2023. spriedums lietā Nr. 19320111923. Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 12.03.2024.]).

⁵⁴ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 08.11.2007. [01.03.2024. red.].

⁵⁵ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 11.06.2020. [01.03.2024. red.].

Ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem⁵⁶ paplašinātas probācijas uzraudzības⁵⁷ piemērošanas iespējas, paredzot to arī kā pamatsodu,⁵⁸ atzīstot tās kļūšanu par pilnvērtīgu alternatīvu nosacītai notiesāšanai, norādot, ka “satura un izpildes ziņā tā ir identiska nosacītas notiesāšanas pārbaudes laika uzraudzībai”, vienlaikus izceļot atšķirību – probācijas uzraudzības nepildīšanas gadījumā tiek aizstāts tikai neizciestais soda laiks, nosacītas notiesāšanas neievērošanas gadījumā var tikt izpildīta piespriedē brīvības atņemšana pilnā apjomā.⁵⁹

Autore uzskata, ka minētā atšķirība ir būtiska, nosacītas notiesāšanas gadījumā piemērotais ir bargākais soda veids – brīvības atņemšana, ar ko arī tiek novērtēts nodarījuma kaitīgums. Likumprojektā paredzot iespēju zināmos gadījumos (pēc būtības līdzīgi, kā tas noteikts KL 41. panta 2.² daļā) probācijas uzraudzību kā pamatsodu noteikt par smagu noziegumu, par kuru KL paredzēta brīvības atņemšana uz laiku, ilgāku par pieciem gadiem, un sevišķi smagu noziegumu (gadījumos, kad sankcijā kā pamatsods probācijas uzraudzība nav ietverta), tiek mazināta KL 49. panta nozīme.

Kopsavilkums

1. Savu nozīmi arī mūsdienās nav zaudējuši Krimināllikuma tapšanas procesā izvirzītie mērķi: normu savstarpējā saskaņotība, skaidrība, sankciju savstarpējais samērīgums.
2. Liela daļa grozījumu Krimināllikumā saistīti ar sodu: tā noteikšanu, kā arī atbrīvošanu no kriminālatbildības un soda, izceļot mainīgās nostādnes sodu piemērošanā.
3. Pamatots aicinājums atteikties no mantas konfiskācijas kā soda izteikts dažādos pētījumos, tas izcelts Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 8. aprīļa spriedumā. Krimināllikumā iestrādājot mantas īpašās konfiskācijas regulējumu, domājams, būtu iespējams pilnībā atteikties no mantas konfiskācijas kā soda. Nozīmīga jau ir ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem ieviestā atteikšanās no mantas konfiskācijas nepilngadīgajam.

---

⁵⁶ Netika pieņemts izstrādātajā likumprojektā paredzētais, ka nepilngadīgajam brīvības atņemšanu nevarēs piemērot nosacīti (Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/DE025229C-1591133C225842700427684?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2024.]).

⁵⁷ Probācijas uzraudzība kā pamatsods piemērota: 2022. gadā – 14; 2023. g. – 53; 2024. g. – 21 gadījumā (dati līdz 2024. gada 17. martam); kā papildsods: 2022. g. – 959, 2023. g. – 761, 2024. g. – 161 gadījumā (dati līdz 2024. gada 17. martam). Pieejams: <https://dati.ta.gov.lv/> [aplūkots 17.03.2024.].

⁵⁸ Kā papildsodu probācijas uzraudzību sāka piemērot ar 2011. gada 1. oktobri personām par KL 159., 160., 161., 162., 162.¹, 164., 165. un 166. pantā minēto noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu; ar 2015. gada 1. janvāri – personām, kuras izdarījušas arī citu noziedzīgo nodarījumu. Kā papildsodu no 2022. gada 1. janvāra tiesa var noteikt probācijas uzraudzību arī, ja tā nav ietverta KL Sevišķās daļas panta sankcijā. KL Pārejas noteikumu 25.–25.² punktā arī paredzēts, par kādiem noziedzīgiem nodarījumiem probācijas uzraudzību iespējams piemērot pilngadīgai personai kā pamatsodu.

⁵⁹ Kāpēc plānots atteikties no nosacītas notiesāšanas, 2024; Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/DE025229C1591133C225842700427684?OpenDocument> [aplūkots 12.03.2024.].

4. Taisnīguma princips, viens no krimināltiesību principiem, izpaužas arī soda individualizācijā, ko ietver Krimināllikuma 46. pantā noteiktais, attiecinot to arī uz papildsodu.
5. Ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem paplašināts Krimināllikuma 35. panta otrajā daļā noteiktais soda mērķis, ietverot jaunu komponenti “resocializēt sodīto personu”, kas ar 2020. gada 17. decembra grozījumiem attiecībā uz nepilngadīgo noteikta kā primāra. Secināms, ka, lemjot par soda piemērošanu, ne vienmēr soda mērķi ietvertais tiek norādīts pilnīgi.
6. Nosacītu notiesāšanu, kā paredz aktuālais likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā”, plānots izslēgt no Krimināllikuma. Autore uzskata, ka tas vēl būtu nopietni izsverams jautājums.

BĒRNU TIESĪBU AIZSARDZĪBA KRIMINĀLLIKUMA XVI NODAĻAS TVĒRUMĀ. IZAICINĀJUMI UN PERSPEKTĪVAS

PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WITHIN THE SCOPE OF CHAPTER XVI OF THE CRIMINAL LAW. CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Oskars Kulmanis, Ph. D.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

This article is dedicated to assessment of the protection of the rights of children regarding sexual abuse cases, and the crucial importance of evaluating the vulnerable situation of the child. The article includes examination of practical elements determined by Paragraph 1 (iii) of Article 18 of Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, and Article 3 of the European Convention of Human Rights from the perspective of effective investigation of sexual abuse case.

Recent challenges in court practice and discussions in legislative process emphasize the risks presented by leaving certain types of sexual abuse unpunished, and thus jeopardising the effective protection of the individual's sexual autonomy. Therefore, the article will address the importance of assessing the particularly vulnerable situation of the child in sexual abuse cases to precisely characterize the criminal act.

Atslēgvārdi: seksuālā vardarbība, bērna bezpalīdzības stāvoklis, bērna ievainojama situācija

Keywords: sexual abuse, helplessness of the child, particularly vulnerable situation of the child

Ievads

Bērnu tiesību aizsardzība krimināltiesībās ir ļoti trausla tēma, kas vērtējama ar vislielāko nopietnību. Bērnu aizsardzība sākas ģimenē. Savukārt valsts, apņēmoties un ievērojot nacionālajās un starptautiskajās tiesībās noteiktos bērnu aizsardzības standartus, ir kā papildu aizsargs, kas preventīvi ar soda piedraudējumu cenšas novērst šīs neaizsargātās personu grupas apdraudējumu, kā arī apdraudējuma gadījumā apņemas kriminālprocesā garantēt taisnīgu noregulējumu. Šo garantiju ievērošana nodrošina, ka pret bērnu vērsta seksuāla vardarbība kriminālprocesā tiek atbilstoši kvalificēta.

Raksta mērķis ir Krimināllikuma XVI nodaļas tvērumā aplūkot bērna kā cietušā vecuma nozīmi, analizējot nacionālajā tiesību zinātnē un starptautiskajā praksē nostiprinātās atziņas par bērna bezpalīdzības stāvokli kā ievainojamības situācijas sastāvdaļu. Šis jautājums ir aktuāls arī tiesu praksē¹ un tiesību jaunradē tiesību politikas institūcijās.

Raksts izstrādāts, izmantojot juridiskajā literatūrā, tiesību politikā un Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumos paustās atziņas.

1. Cietušā bērna vecuma nozīme un tiesiskie aspekti

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma² 3. panta pirmo daļu bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas.

Bērna dzimumbrieduma vecums patlaban atbilstoši Krimināllikuma³ 161. pantam ir noteikts 16 gadi. Dzimumbrieduma vecums vispārīgi nozīmē, ka 16 gadu vecumu sasniedzis bērns saprot ar seksuālo pašnoteikšanos saistītos riskus. Autors uzskata, ka tas gan neizslēdz situāciju, ka konkrēta, t. sk. 16 gadu, vecuma sasniegšana visos gadījumos bez izņēmuma nozīmē, ka bērns bijis spējīgs paust skaidru un adekvātu piekrišanu.

Lai gan Krimināllikumā tas tieši nav noteikts, bērna vecumam nozīme var būt, arī kvalificējot noziegumu izdarījušo personu darbības pēc šā likuma 159. vai 160. panta. Cietušā vecums ietekmē noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju un to, kā tiek vērtēts apstāklis, vai bērns bija vai nebija spējīgs paust skaidru un adekvātu piekrišanu seksuālām darbībām. Bērna vecums daļēji saistīts ar Krimināllikuma 159. un 160. panta pamatsastāvā ietvertu pazīmi – bezpalīdzības stāvokli.

Starptautisko tiesību tvērumā bērnu dzimumneaizskaramības aizsardzību ar krimināltiesībām uzsver Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencijas⁴ 19. panta pirmā daļa un 34. pants, Eiropas Padomes Konvencijas par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību⁵ (turpmāk – Lansarotes konvencija) 6. nodaļa, tostarp tās 18. pants⁶. Lansarotes konvencijas skaidrojošajā ziņojumā, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, tiek uzsvērtā nepieciešamība efektīvi aizsargāt indivīda seksuālo autonomiju. Skaidrojot šīs konvencijas 18. panta pirmā punkta 3. apakšpunktā ietvertu nosacījumu par bērna sevišķo neaizsargātību, atzīmēts, ka jēdziens “atkarīgs” (*dependence, situation of dependence*)

¹ Sk., piem., Senāta 2023. gada lietu Nr. SKK-[O]/2023.

² Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 19.06.1998. [08.02.2024. red.].

³ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [30.12.2023. red.].

⁴ Apvienoto Nāciju Organizācijas Bērnu tiesību konvencija. Pieņemta Ņujorkā 20.11.1989. [aplūkots 09.03.2024.].

⁵ Eiropas Padomes Konvencija par bērnu aizsardzību pret seksuālu izmantošanu un seksuālu vardarbību. Pieņemta Lansarotē 25.10.2007. [aplūkots 09.03.2024.].

⁶ 1. Lansarotes konvencijas 18. pants noteic, ka ikviena Puse veic nepieciešamos normatīvos vai citus pasākumus, lai nodrošinātu, ka krimināli sodāmas ir šādas tīši veiktas darbības:

a) seksuālās darbības ar bērnu, kas saskaņā ar attiecīgiem valsts tiesību aktiem nav sasniedzis dzimumdzīves uzsākšanas vecumu;

aptver arī tādas situācijas, kurās bērnam nav citu reālu un pieņemamu variantu, kā pakļauties vardarbībai. Iemesli šādām situācijām var būt fiziski, emocionāli, ar ģimeni saistīti, sociāli vai ekonomiski, piemēram, nedrošība vai nelikumīga administratīva situācija, ekonomiskās atkarības situācija vai vājš (*fragile*) veselības stāvoklis. Šādās situācijās bērns var piekrist seksuālām attiecībām, taču viņa ievainojamā situācija padara iespēju piekrist par nederīgu.⁷

Tāpat valsts pienākumu aizsargāt personas dzimumneaizskaramību noteic Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁸ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 3. pantā ietvertais spīdzināšanas aizlieguma princips un 8. pantā ietvertais privātās dzīves neaizskaramības princips. Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē paustās atziņas un to piemērošana Krimināllikuma XVI nodaļas perspektīvā tiks aplūkota tālāk tekstā.

Eiropas Savienībā patlaban bērnu aizsardzību pret seksuālu vardarbību paredz Direktīva 2011/93⁹. Šīs Direktīvas 1. pants noteic, ka direktīva paredz minimālos noteikumus noziedzīgu nodarījumu un sankciju definēšanai saistībā ar seksuālu vardarbību pret bērniem, bērnu seksuālu izmantošanu, bērnu pornogrāfiju un uzmākšanos bērniem seksuālos nolūkos. Ar to arī ieviesti noteikumi, lai pastiprinātu minēto noziegumu novēršanu un tajos cietušo aizsardzību.

Direktīvas 2011/93 3. panta 4. punktā uzsvērts nosacījums par iesaistīšanos seksuālās darbībās ar bērnu, kurš nav sasniedzis dzimumpilngadības vecumu. Savukārt 3. panta 5. punkta ii apakšpunktā uzsvērta atbildība par iesaistīšanos seksuālās darbībās ar bērnu, ļaunprātīgi izmantojot bērna īpaši neaizsargāto situāciju, kas radusies jo īpaši garīgu vai fizisku traucējumu vai tādas situācijas dēļ, kurā bērns ir atkarīgs.

Direktīvas 2011/93 priekšlikumā pausts, ka kopumā darbības, kas ietver seksuālus sakarus, ir smagāki nodarījumi nekā tās, kas šādus sakarus neietver; izmantošanas elementa esamība nodarījumu padara smagāku; ietekmēšanas, spēka vai draudu pielietošana ir nopietnāks pārkāpums nekā likumpārkāpēja varas vai cietušā neaizsargātības ļaundabīga izmantošana, kas savukārt ir smagāks pārkāpums nekā cietušā brīvprātīgas piekrišanas izmantošana.¹⁰

---

b) iesaistīšanās seksuālās darbībās ar bērnu: – izmantojot fizisku ietekmēšanu, spēku vai draudus vai; – ļaunprātīgi izmantojot atzītu aizbildnību, varu vai ietekmi uz bērnu, tostarp ģimenē, vai; – izmantojot situāciju, kad bērns ir sevišķi neaizsargāts, jo īpaši garīgās atpalcības, fizisku traucējumu vai atkarības dēļ.

2. Saistībā ar šā panta 1. punktu ikviena Puse nosaka, līdz kādam vecumam bērnu ir aizliegts iesaistīt seksuālās darbībās.

3. Šā panta 1. punkta a) apakšpunkts neregulē labprātīgas seksuālas darbības starp nepilngadīgajiem.

⁷ Explanatory Report to the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse, §§ 121, 126. Pieejams: <https://rm.coe.int/16800d3832> [aplūkots 09.03.2024.].

⁸ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [aplūkots 09.03.2024.].

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2004/68/TI. Pieņemta 13.12.2011. [aplūkots 09.03.2024.].

¹⁰ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, ar ko atceļ Pamatlēmumu 2004/68/TI. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010PC0094> [aplūkots 09.03.2024.].

Vienlaikus atzīmējams, ka atbilstoši Direktīvas 3. panta 4. punktam un 5. punkta ii apakšpunktam seksuālas vardarbības nodarījuma pazīme “ļauņprātīgi izmantojot bērna īpaši neaizsargāto situāciju” dalībvalstīm uzliek pienākumu paredzēt par to bargāku brīvības atņemšanas sodu nekā gadījumos, ja bērns ir dzimumpilngadības vecumu nesasniedzis, bet nav īpaši neaizsargātā situācijā.

Detalizētāk nekā uzsvērts iepriekš aplūkotajās Direktīvas 2011/93 normās un tās priekšlikuma pamatojumā seksuālas vardarbības nodarījumu pazīme “ļauņprātīgi izmantojot bērna īpaši neaizsargāto situāciju” nav skaidrota. Taču tā saturiski ir pielīdzināma Krimināllikumā ietvertā jēdziena “bezpaldzības stāvoklis” izpratnei, kas Krimināllikuma XVI nodaļā minēto noziedzīgo nodarījumu tvērumā var tikt attiecināts uz bērnu.

Direktīva 2011/93 ieviesta Krimināllikumā ar grozījumiem, kas spēkā stājās 2014. gada 14. jūnijā. Šo grozījumu anotācijā atzīmēts, ka saskaņā ar Krimināllikuma 159. un 160. panta regulējumu kriminālatbildība par dzimumaktu vai dzimumtiesmju apmierināšanu pret dabiskā veidā personai iestājas tajos gadījumos, kad attiecīgās darbības ir izdarītas, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot cietušā bezpaldzības stāvokli. Praksē ir iespējamās situācijas, kad persona ir piespiesta uz šādām darbībām bez fiziskas vardarbības vai tās draudiem. Upuru reakcija uz apdraudējumu un spēja pretoties var būt ļoti dažāda, tāpat arī dažādi var būt līdzekļi, kā panākt dzimumaktu vai citu seksuālu darbību veikšanu ar cietušo. Īpaši neaizsargāti šajā ziņā ir bērni.¹¹

Ieviešot Direktīvu 2011/93, anotācijā ir identificēta situācija, kad cietusī persona dzimumaktam vai dzimumtiesmju apmierināšanai pret dabiskā veidā piespiesta bez fiziskas vardarbības vai tās draudiem. Tāpat ir identificēti apstākļi par cietušo personu reakciju uz apdraudējumu un spējām tam pretoties.

Tiesību zinātnē bezpaldzības stāvoklis tiek skaidrots kā apstāklis, kad persona fizisku trūkumu vai psihisku procesu dēļ nespēj saprast notiekošo, izteikt gribu vai aizstāvēties, un tas ir vienīgais gadījums, kad likumdevējs nav iekļāvis prasību izvērtēt cietušā attieksmi pret dzimumaktu.¹² Tāpat tiesību zinātnē nostiprināta atziņa, ka mazgadība jeb 14 gadi ir vecuma robeža, līdz kurai persona tiek atzīta par bezpaldzības stāvoklī esošu.¹³ Ņemot vērā bezpaldzības stāvokļa fizisko un psihisko kritēriju, ir acīmredzami, ka personas griba vai arī spēja to īstenot, atrodoties šādā stāvoklī, ir deformēta. Cietušā bezpaldzības stāvokļa izmantošanai izvarošanas un seksuālas vardarbības gadījumā raksturīgs, ka vainīgā persona neizmanto nedz vardarbību, nedz draudus cietušā pret darbības pārvarēšanai, jo tas nav nepieciešams, ievērojot cietušā psihisko vai fizisko stāvokli. Cietušais fiziskas bezpaldzības dēļ nav spējīgs izrādīt jebkādu vērā ņemamu pretošanos vai arī psihiska vai gribas defekta dēļ neapzinās notiekošo un tāpēc nevar apzināti demonstrēt savu izvēli (gribu), izrādīt pretošanos. Ārēji bezpaldzības stāvoklī esošas personas izvarošana vai seksuāla vardarbība pret to maldīgi var šķist labprātīga.¹⁴

¹¹ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 749/Lp11) anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/A27D6DE7097B3AB1C2257BB10021A54D?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2024.].

¹² Mežulis D. Izvarošanas kvalifikācija. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, Nr. 3 (72), 2015, 31. lpp.

¹³ Liholaja V. 159. panta komentārs. Grām.: Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 485.–486. lpp.

¹⁴ Liholaja V., Hamkova D. Seksuāla rakstura darbību izpratne un kvalifikācijas problēmjautājumi. Grām.: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 336. lpp.

2. Cietušā bērna vecuma nozīme tiesu praksē

Senāts, vērtējot situāciju, kurā apsūdzētais iegādājies seksuāla rakstura pakalpojumus no mazgadīgām meitenēm, ir vērsis uzmanību uz to, ka ne visos pret dzimumneaizskaramību vērstos noziegumos cietis bērns, kas vēl nav sasniedzis 14 gadu vecumu, automātiski atzīstams par bezpalīdzības stāvokli esošu. Bērna vecumam pakārtotā atziņa nav atzīstama par universālu.¹⁵

Lietā SKK-[O]/2023 ir aplūkota Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse lietās¹⁶ par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta piemērošanu noziedzīgos pret dzimumneaizskaramību vērstos nodarījumos cietušo bērnu aizsardzībai. Neatkārtojot minētās Strasbūras tiesas paustās atziņas, atzīmējami atsevišķi apstākļi. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir vērtējusi situāciju par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. un 8. panta pārkāpumu sakarā ar nozieguma nepienācīgu izmeklēšanu. Lietas pamatā ir ziņojums par 14 gadu un 10 mēnešu vecas meitenes izvarošanu. Vērtējot valstu regulējumus par izvarošanu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka personas piekrišanu nav iespējams konstatēt vien tāpēc, ka persona nav pretojusies.¹⁷ Turklāt starptautiskajās tiesībās Eiropas Cilvēktiesību tiesa min piekrišanas trūkumu kā būtisku izvarošanas un seksuālas vardarbības sastāvdaļu.¹⁸

Lietā “M.G.C. v. Romania” Eiropas Cilvēktiesību tiesa vērtēja valsts veiktās izmeklēšanas atbilstību situācijā, kurā par iespējamu izvarošanu ziņojusi 11 gadu veca mazgadīgā. Bija iebildumi, ka cietusī persona esot bijusi provokatīva, izaicinoši ģērbusies. Rumānijā tiesiskais regulējums noteic, ka personas piekrišanai seksuālām darbībām minimālais ir 15 gadu vecums. Saistībā ar šiem apstākļiem Eiropas Cilvēktiesību tiesa uzsvēra, ka izšķirošais ir tas, kādu nozīmi izmeklēšanas iestādes un tiesa piešķir tādiem vārdiem kā “ierobežojums” un “cietušā nespēja izteikt savu gribu” gadījumos, kad cietušais ir jaunāks par 15 gadiem, kas ir likumīgais vecums piekrišanai dzimumsakariem. Turklāt, vērtējot lietas apstākļus, Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzina, ka Rumānijas tiesas, analizējot lietas apstākļus, nav pierādījušas uz bērniem vērstu pieeju un uz pieteikuma iesniedzēju ir attiecinājušas faktus, kas patiesībā atbilst bērna iespējamai reakcijai uz saspringtu notikumu, piemēram, nestāstīšanu vecākiem. Šo pieeju pastiprina tas, ka valsts tiesas nekad nav noteikušas psiholoģisku izvērtēšanu, lai iegūtu prasītājas reakciju profesionālu analīzi no viņas vecuma viedokļa un lai noteiktu iespējamās psiholoģiskās sekas, ko varētu radīt iespējamā pret viņu vērstā vardarbība.¹⁹

Lietā “A.E.J. v. Romania” Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatējusi Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 3. panta pārkāpumu. Lietas apstākļi: 12 gadu vecu meiteni izvaroja 17 gadu vecs puisis. Tiesa vērsa uzmanību, ka nacionālās iestādes nebija lietā vērtējušas

¹⁵ Sk. Senāta 2023. gada lēmuma lietā Nr. SKK-[O]/2023 5.4. punktu.

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 04.12.2003. sprieduma lietā “M.C. v. Bulgaria”, iesnieguma Nr. 39272/98, 58., 164., 183. punkts; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 15.03.2016. sprieduma lietā “M.G.C. v. Romania”, iesnieguma Nr. 61495/11, 72. punkts; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 30.08.2022. sprieduma lietā “A.E.J. v. Romania”, iesnieguma Nr. 33463/18, 2., 20., 21. punkts.

¹⁷ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 04.12.2003. lietā “M.C. v. Bulgaria”, iesnieguma Nr. 39272/98, 157.–159. punkts.

¹⁸ Turpat, 163. punkts.

¹⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 15.03.2016. sprieduma lietā “M.G.C. v. Romania”, iesnieguma Nr. 61495/11, 15., 25., 64., 70. punkts.

pieteicējas piekrišanu darbībām, ievērojot viņas vecumu un ievainojamību, un tādējādi izmeklēšana netika veikta atbilstoši valstīm uzliktajam pienākumam nodrošināt efektīvu krimināltiesību sistēmu, kas soda visas izvarošanas un seksuālas vardarbības formas. Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja, ka šajā lietā netika arī vērtēta personas spēja sniegt atbilstošu piekrišanu un spēja saprast cietušās pausto vārdu nozīmi.²⁰

Tādējādi atzīmējams, ka Krimināllikuma 159.–161. pantā minēto nodarījumu nozīmīga sastāvdaļa ir cietušā bērna atrašanās bezpalīdzības stāvoklī, kas ir viens no ievainojamības situāciju veidojošiem nosacījumiem, un šie apstākļi ir jāizvērtē. No tā ir atkarīga gan precīza minēto noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija, gan arī cietušo bērnu aizsardzība un valsts pozitīvais pienākums – veikt atbilstošu izmeklēšanu un saukt pie kriminālatbildības šādas kategorijas noziegumus izdarījušās personas. Pieņēmums, ka 14 gadu vecumu nerasniedzis bērns var saprast, kas ir seksuāla vardarbība, un piekrist tai, ievērojami pakļauj šo sevišķi aizsargājamo sabiedrības daļu dažādu seksuālas vardarbības izpausmju riskam. Šo lietu kategorijā ir rūpīgi vērtējama bērna spēja paust piekrišanu. Citādi bērna dzimumne aizsardzības aizsardzība netiek ievērota. Turklāt šādas kategorijas lietās apsvērums, ka bērns sapratis ar viņu veikto seksuālo vardarbību, jo iepriekš jau bijis tai pakļauts un ir “ar pieredzi”, norāda uz citādu izpratni par bērnu seksuālās autonomijas aizsardzību. Atkārtota seksuālā vardarbībā cietuša bērna viktimizācija nevar tikt vērtēta kā apstāklis, ka bērns sapratis pret viņu vērstu vardarbību.

Salīdzinājumam par bērna vecuma nozīmi noziedzīgos nodarījumos pret dzimumne aizsardzību un tikumību atzīmējami arī daži kaimiņvalsts Igaunijas apsvērumi, kur 2022. gada 1. novembrī spēkā stājās ievērojami grozījumi Kriminālkodeksā²¹, kas vērsti arī uz bērna dzimumbrieduma vecuma paaugstināšanu no agrākajiem 14 uz 16 gadiem. Šo grozījumu priekšlikumu skaidrojošā ziņojumā pausts, ka likumprojekta mērķis ir aizsargāt nepilngadīgos bērnus no pieaugušo seksuālām darbībām. Bērniem ir nepieciešama papildu aizsardzība pret seksuālu pieredzi, kas var viņiem kaitēt. Vēlamā situācija, kas jāsasniedz: Igaunijas bērni ir aizsargāti no seksuālas vardarbības. Laika gaitā samazinās to bērnu īpatsvars, kuri bērnībā ir piedzīvojuši seksuālu vardarbību. Ļaunprātīgas rīcības gadījumā pieejamā palīdzība tiek sasniegta ātrāk, tostarp pamanot un atbalstot apkārtējos. Sabiedrībā ir mazāk cilvēku, kuru attieksme pieļauj seksuālu vardarbību pret bērniem. Attieksmes maiņas un dzīves laikā piedzīvotās seksuālas vardarbības apmērs tiek noteikts periodiskās aptaujās.²²

Paskaidrojošajā ziņojumā pausts, ka dzimumnoziegumu kvalifikācijā ir būtisks izpratnes trūkums, jo neatkarīgi no indivīda piekrišanas vai faktiskās izpratnes par to, kas ar viņu notiek, persona, kas nav sasniegusi noteiktu vecumu, tiek uzskatīta par nespējīgu saprast un pret viņu izdarītais dzimumnoziegums tiek uzskatīts par izvarošanu vai dzimumaktu pret viņas gribu. Pašreizējā likumā izpratnes ierobežojums

²⁰ Sk. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 30.08.2022. sprieduma lietā “A.E.J. v. Romania”, iesnieguma Nr. 33463/18, 2., 20., 21. punktu.

²¹ Igaunijas Republikas Kriminālkodeksa konsolidētā versija [01.01.2024. red.]. Pieejama: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/522012015002/consolide/current> [aplūkots 09.03.2024.].

²² 08.11.2021. skaidrojošais ziņojums likumprojektam, ar ko groza Kriminālkodeksu un Ģimenes likumu (seksuālās pašnoteikšanās un laulības vecuma grozīšana) (*Karistusseedustiku ja perekonnaseaduse muutmise seadus (seksuaalse enesemääramise ja abiellumise eapiri muutmise)* 478 SE), 3.–4. lpp. Pieejams: <https://www.riigikogu.ee/download/5a921b24-8183-41ce-8c0a-03b4f7f242b1> [aplūkots 09.03.2024.].

ir 10 gadi²³. Jaunāks bērns jebkurā gadījumā tiek uzskatīts par nespējīgu saprast ar viņu veiktās darbības. Tas gan neizslēdz, ka cilvēks, kas vecāks par 10 gadiem, var arī nesaprast ar viņu veiktās darbības, taču to katrā konkrētajā gadījumā izvērtē speciālisti un tiesa konkrētā procedūrā.²⁴

Grozījumu priekšlikuma pamatojumā aplūkoti arī bērnu attīstības aspekti. Tajā pausts, ka pubertāti tradicionāli iedala trīs posmos: agrīnā (10–14 gadi), vidējā (15–17 gadi) un vēlīnā (18–19 gadi). Tomēr bērni un jaunieši nav viendabīga grupa; kognitīvā, fiziskā, seksuālā attīstība visiem bērniem nav vienāda un nenotiek vienādā ātrumā. Tieši vidējā pubertātes laikā jauniešu attīstības līmenis fizioloģiski un kognitīvi var ļoti atšķirties. Turklāt bērnu seksuālā attīstība atkarībā no dzimuma noris dažādos ātrumos. Ir zināms, ka zēni pubertātes laikā nobriest vidēji vienu līdz divus gadus vēlāk nekā meitenes (ESTL, 2009). Lai gan jauniešu sagatavotība dzimumattiecībām daļēji ir atkarīga no iegūtajām zināšanām, t. i., dzimumaudzināšanas un psiholoģiskās sagatavotības, tā lielā mērā ir atkarīga arī no tā, kā jaunieši uztver savu dzimumbriedumu un kādas ir jaunieša saskarsmes prasmes un pašapliecināšanās. Ir svarīgi saprast iespējamās seksuālo attiecību negatīvās sekas un nevēlamo seksuālo izpausmes vēlākā dzīvē.²⁵

Iepazīstoties ar minēto 2021. gada 8. novembra skaidrojošo ziņojumu, atzīmējama būtiska nianse, ka grozījumi Igaunijas Republikas Kriminālkodeksā veikti, ne tikai balstoties uz tiesībpolitiskiem apsvērumiem. Grozījumi pamatoti ar plašu socioloģisku pētījumu, kurā aptaujāts tūkstošiem bērnu. Ņemti vērā arī bērnu tiesību aizsardzības institūciju un ekspertu viedokļi, kas ietver vispusīgu informāciju par bērnu psiholoģisko attīstību. Šāda pieeja norāda uz stingru, nopietnu un padziļinātu sistēmisku darbu.

Vienlaikus īsumā atzīmējams, ka Igaunijas Kriminālkodeksā kriminālatbildība par iesaistīšanos seksuālās darbībās ir paredzēta krietni plašāk un detalizētāk nekā Latvijas Krimināllikumā, specifiski nodalot ne tikai šīs kategorijas nodarījumus pēc to objektīvās puses pazīmēm (piemēram, seksuāla rakstura darbību veikšana pret personas gribu; to veikšana, izmantojot ietekmi; vecāka šādas darbības ar bērnu; seksuāla rakstura darbības ar bērnu; seksuāla rakstura pakalpojumu pirkšana no bērna; u. c.), bet arī paredzot kvalificētus minēto nodarījumu sastāvus, ja darbības veiktas ar 14 gadu vecumu nesasnējušu bērnu. Šāda pieeja vērtējama kā krietni stingrāka mazgadīgo bērnu tiesību aizsardzība.

Tādējādi aktualizējas jautājums par to, kādu aizsardzību paredz Latvijas Krimināllikums, ja lietā noskaidrots, ka apsūdzētā persona iegādājusies seksuāla rakstura pakalpojumus no mazgadīga bērna. Šā raksta mērķis nav vērtēt, vai nosauktajā Senāta izskatītajā lietā ir saskatāms cietušā bērna bezpalīdzības stāvoklis vai citi apstākļi, kas norāda uz bērna atrašanos ievainojamā stāvoklī un attiecīgi apsūdzētajam inkriminēto noziedzīgo nodarījumu kvalifikāciju. Šādos apstākļos hipotētiski var rasties problēma, kā kvalificēt personas nodarījumu, ja lietā netiek pierādīta bērna atrašanās ievainojamā stāvoklī.

Situāciju, ja cietušais bērns, kas nav sasniedzis 16 gadu vecumu, piekritis seksuāla rakstura darbībām, risina Krimināllikuma 161. pants. Atzīmējams, ka

²³ Atzīts, ka par šo vecumu jaunāks bērns nav spējīgs saprast ar viņu veikto darbību nozīmi. Sk. Igaunijas Kriminālkodeksa 147. pantu.

²⁴ 08.11.2021. skaidrojošais ziņojums, 14. lpp.

²⁵ Turpat, 23. lpp.

Krimināllikuma 161. pantā nav noteikts atsevišķs kvalificēts nozieguma sastāvs, ja darbības veiktas ar 14 gadus nenasniegušu personu. Tāpat Krimināllikumā nav speciālas normas, kas specifiski kriminalizē seksuāla rakstura pakalpojumu pirkšanu no bērna. Šādā gadījumā atkarībā no tā, varēja vai nevarēja bērns paust skaidru un apzinātu piekrišanu pakalpojumam, darbības kvalificē atbilstoši Krimināllikuma 160. vai 161. pantam.

Kopsavilkums

1. Atbilstoši Direktīvas 2011/93 3. panta 4. punktam un 5. punkta ii apakšpunktam seksuālas vardarbības nodarījuma pazīme “ļauņprātīgi izmantojot bērna īpaši neaizsargāto situāciju” dalībvalstīm uzliek pienākumu par to paredzēt bargāku brīvības atņemšanas sodu nekā gadījumos, ja bērns ir dzimumpilngadības vecumu nenasniedzis, bet nav īpaši neaizsargātā situācijā.
2. Cietušā bērna atrašanās bezpalīdzības stāvokli ir viens no ievainojamības situāciju veidojošiem nosacījumiem un nozīmīga Krimināllikuma 159.–161. pantā paredzēto noziegumu sastāvdaļa. No šo apstākļu vērtējuma ir atkarīga gan precīza minēto noziedzīgo nodarījumu kvalifikācija, gan arī cietušo bērnu aizsardzība un valsts pozitīvais pienākums – veikt atbilstošu izmeklēšanu un saukt pie kriminālatbildības šādu kategoriju izdarījušās personas.
3. Pieņēmums, ka 14 gadu vecumu nenasniedzis bērns var saprast seksuālu vardarbību un piekrist tai, ievērojami pakļauj šo sevišķi aizsargājamo sabiedrības daļu dažādu seksuālas vardarbības izpausmju riskam. Šo lietu kategorijā ir rūpīgi vērtējama bērna spēja paust piekrišanu. Citādi bērna dzimumneaizskaramības aizsardzība netiek ievērota. Turklāt šādas kategorijas lietās apsvērumus, ka bērns sapratis ar viņu veikto seksuālo vardarbību, jo iepriekš jau bijis tai pakļauts un ir “ar pieredzi”, norāda uz citādu izpratni par bērnu seksuālās autonomijas aizsardzību. Atkārtota seksuālā vardarbībā cietuša bērna viktimizācija nevar tikt vērtēta kā apstāklis, ka bērns sapratis pret viņu vērstu vardarbību.
4. Krimināllikuma 161. pantā nav noteikts atsevišķs kvalificēts noziedzīga nodarījuma sastāvs, ja darbības veiktas ar 14 gadu vecumu nenasniegušu personu. Tāpat Krimināllikumā nav speciālas normas, kas specifiski kriminalizē seksuāla rakstura pakalpojumu pirkšanu no bērna. Šādā gadījumā atkarībā no tā, varēja vai nevarēja bērns paust skaidru un apzinātu piekrišanu pakalpojumam, darbības kvalificē atbilstoši Krimināllikuma 160. vai 161. pantam.

KRIMINĀLATBILDĪBAS PAR NAIDA IZRAISĪŠANU LATVIJĀ VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA UN NĀKOTNES PERSPEKTĪVAS

THE HISTORICAL DEVELOPMENT AND FUTURE PERSPECTIVES OF CRIMINAL LIABILITY FOR INCITEMENT TO HATRED IN LATVIA

Ēriks Treļs, *Dr. iur.*

Valsts policijas koledžas docents

Ilze Sokolovska, *Mg. iur., Mg. sc. pol.*

Valsts policijas koledžas docente

Summary

On 25 September 2014, in Latvia, amendments were made to the Criminal Law, which improved the regulatory framework in relation to the hate crimes. The application of Criminal Law Sections 78 and 150 over the last decade indicates deficiencies in the regulatory framework. The aim of the article is to analyse the regulatory framework governing accountability for hate crimes, identify potential issues, and propose solutions to address them.

Atslēgvārdi: nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana, Krimināllikuma 78. pants, sociālā naida un nesaticības izraisīšana, Krimināllikuma 150. pants, atbildību pastiprinoši apstākļi

Keywords: triggering of national, ethnic and racial hatred, the Criminal Law Section 78, incitement of social hatred and enmity, the Criminal Law Section 150, aggravating circumstances

Ievads

Jēdziens “naida noziegumi” nav nostiprināts Latvijas normatīvajā regulējumā. Parasti, lietojot šo jēdzienu, to attiecina uz Krimināllikuma 78. pantu “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” un 150. pantu “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana”. Krimināllikuma 78. pants paredz atbildību “par darbību, kas vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu”, bet 150. pants – “par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums”.¹

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [30.12.2023. red.].

Nozīmīgie grozījumi minētajos pantos veikti 2014. gada 25. septembrī, kad likumdevējs piešķīra Krimināllikuma 150. pantam pilnīgi jaunu redakciju un papildināja Krimināllikuma 78. panta dispozīciju, paredzot atbildību par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu.² Tikpat svarīgi grozījumi Krimināllikumā veikti 2021. gada 6. jūlijā, kad likumdevējs papildināja Krimināllikuma 48. panta “Atbildību pastipriņošie apstākļi” pirmajā daļā paredzēto apstākļu uzskaitījumu, nosakot, ka par atbildību pastipriņošu var atzīt apstākli, ka “noziedzīgs nodarījums izdarīts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu vai sociālā naida dēļ”³.

Pētot Krimināllikuma 78. pantā un 150. pantā paredzētos nodarījumus, būtu lietderīgi pievērsties arī krimināltiesiskā regulējuma vēsturiskajai attīstībai. Autori, neierobežojoties ar minēto normu vēsturisko interpretāciju, analizēs arī normatīvo regulējumu, kas pastāvēja Latvijā starpkaru periodā. Jāatzīmē, ka arī tolaik naida noziegumi kā atsevišķa kategorija netika definēti. 1933. gada 24. aprīlī pieņemtais Sodu likums paredzēja atbildību par nodarījumiem, kas vērsti pret ticīgiem kā grupu.⁴ Iespējamās līdzības ar mūsdienu normatīvo regulējumu bija šā Sodu likuma 108. panta otrajai daļai, kas paredzēja atbildību par naida kūdišanu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām.⁵

Analizējot statistikas datus par normatīvā regulējuma piemērošanu pēdējos desmit gados – no 2014. gada 1. janvāra līdz 2024. gada 1. janvārim –, konstatēts, ka acīmredzami pieaudzis kriminālprocesu skaits, kuri uzsākti Krimināllikuma 78. panta kārtībā. Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati liecina, ka šajā periodā pēc Krimināllikuma 78. panta tika uzsākti 88 kriminālprocesi (2014. gadā – 8; 2015. gadā – 10; 2016. gadā – 6; 2017. gadā – 1; 2018. gadā – 7, 2019. gadā – 5; 2020. gadā – 5; 2021. gadā – 4; 2022. gadā – 32; 2023. gadā – 10) un pēc Krimināllikuma 150. panta (pēc 2014. gada 25. septembra) – 34 kriminālprocesi (2015. gadā – 1; 2016. gadā – 5; 2017. gadā – 2; 2018. gadā – 0; 2019. gadā – 2; 2020. gadā – 11; 2021. gadā – 6; 2022. gadā – 6; 2023. gadā – 1).⁶

Valsts policija ikgadējā pārskatā ir informējusi sabiedrību, ka 2023. gadā valstī kopumā reģistrēti 2133 notikumi, kas saistīti ar Krievijas īstenoto karu Ukrainā vai ar Ukrainas pilsoņiem, tai skaitā 581 notikums, kas saistīts ar militāro agresiju un totalitāro režīmu slavinošiem simboliem, 138 notikumi, kas vērsti pret Ukrainas pilsoņu īpašumu (bez naida nozieguma pazīmēm), 10 naida nodarījumi pret Ukrainas pilsoņiem, 83 notikumi, kuros Ukrainas pilsoņi cietuši no fiziskas vardarbības (bez naida nozieguma pazīmēm), 22 notikumi, kas saistīti ar Ukrainas karogu (zādzība, bojāšana u. c.), 160 notikumi, kur Ukrainas pilsoņi bija pārbaudāmās personas, 1021 citi notikumi (piemēram, ceļu satiksmes pārkāpumi) un 27 notikumi pie diplomātiskajiem objektiem, pieminekļiem, piemiņas un apbedījuma vietām.⁷

² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 25.09.2014. [29.10.2014. red.].

³ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 06.07.2021. [05.08.2021. red.].

⁴ 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem. Rīga: [Haralds Neverževskis], [2016], 100. lpp.

⁵ Turpat, 44. lpp.

⁶ Kriminālā statistika. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Pieejams: <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/kriminala-statistika> [aplūkots 15.02.2024.] Par 2023. gadu – nepublicētie dati.

⁷ Valsts policijas 2023. gada pārskats. Pieejams: <https://www.vp.gov.lv/lv/media/20313/download?attachment> [aplūkots 07.03.2024.].

Analizējot statistikas datus, var novērot Krimināllikuma 78. pantā paredzēto nodarījumu skaita ievērojamu pieaugumu 2022. gadā. Viens no raksta autoriem jau iepriekš bija norādījis, ka, viņaprāt, šis pieaugums ir tiešā cēloņsakarībā ar pēdējo gadu starptautiskās situācijas saasinājumu – Krievijas Federācijas nežēlīgās agresijas uzsākšanu pret savu kaimiņvalsti Ukrainu. Krievijas Federācijas iebrukums Ukrainā un karadarbība tās teritorijā veicināja Latvijas Republikai nelobā personu aktivitāti, tai skaitā naidīgā satūra izplatīšanu gan interneta vidē, gan sabiedriskās vietās nesankcionētos pasākumos.⁸

Viss minētais liecina par izvēlētā temata aktualitāti. Pētāmā jautājuma aktualitāti pamato arī Publiskais pārskats par Valsts drošības dienesta darbību. Tajā Valsts drošības dienests informēja sabiedrību, ka “2022. gadā dienests uzsāka ievērojami vairāk kriminālprocesu, nekā vidēji iepriekšējos gados. Pieauguma pamatā bija noziegumi, kuru novēršana ir sarežģīta, proti, naida runas gadījumi, kas izpaudās Krievijas agresijas noliegšanā, īstenoto kara noziegumu attaisnošanā, starpetniskā naida izraisīšanā.”⁹

Raksta mērķis ir analizēt normatīvo regulējumu, kas paredz atbildību par naida noziegumiem, konstatēt iespējamās problēmas un piedāvāt tām risinājumus. Darbā izmantotas vispārīgas pētniecības metodes, piemēram, salīdzināšana un apkopojums, cēloņsakarību atklāšana, analīze un sintēze, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā.

1. Normatīvā regulējuma vēsturiskā attīstība starpkaru periodā

Mūsdienās normatīvā regulējuma pilnvērtīgai izpētei būtu svarīgi noskaidrot tā pirmsākumus un attīstības vēsturi, un naida noziegumi nav izņēmums. Analizējot 20. gadsimta krimināltiesisko normatīvo regulējumu, autori noskaidrojuši, ka pirmās normas, kuras paredzēja atbildību par darbībām, kas ir līdzīgas “naida noziegumiem” mūsdienu izpratnē, pārsvarā bija vērstas uz reliģisko grupu aizsardzību.

Pēc Latvijas valsts dibināšanas 1918. gada 18. novembrī spēkā palikuši vairāki normatīvie akti, kas bija pieņemti Krievijas impērijas laikā. Viens no šādiem normatīvajiem aktiem bija 1903. gada 22. marta Sodu likumi. Likuma II nodaļa “Ticības aizsardzības noteikumu pārkāpšana” (no 73. panta līdz 98. pantam) iekļāva sevī normas, kas īpaši aizsargāja tieši pareizticīgos kā Krievijas impērijas dominējošās reliģiskās grupas pārstāvjus. Neapšaubāmi, ka no šodienas skatpunkta šīs normas var uzskatīt par diskriminējošām attiecībā uz pārējo reliģisko konfesiju un grupu pārstāvjiem, jo tās bija vērstas uz konkrētas ticības un konfesijas aizsardzību, nodrošinot tai privilēģētu stāvokli pār citām ticībām. Piemēram, 1903. gada 22. marta Sodu likumu 90. pants noteica: “Kas atklāti lasījis vai turējis sprediķi, runu vai sacerējumu, vai izplatījis vai atklāti izlicis sacerējumu vai notēlojumu, kas uzmusina pareizticīgos pāriet citā ticībā vai mācībā, vai sektē, ja šādi nodarījumi izdarīti, lai nogrieztu pareizticīgos no viņu ticības, sodāms ar ieslodzījumu cietoksnī uz laiku, ne ilgāku par

⁸ Treļš Ē., Mihailovs I. J. The Concept of Loyalty in Legal Regulation in the Republic of Latvia: Current Situation and Challenges. *Journal of the University of Latvia. Law*, № 16, 2023, p. 235. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/jull.16.14> [aplūkots 15.02.2024.].

⁹ Publiskais pārskats par Valsts drošības dienesta darbību 2022. gadā. Rīga: Valsts drošības dienests, 2023, 5. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/noderigi/2022-gada-parskats> [aplūkots 15.02.2024.].

vienu gadu, vai arestu.”¹⁰ 1903. gada 22. marta Sodu likumos lietotais termins “sekte” Latvijas enciklopēdiskās vārdnīcas skaidrojumā nozīmē “sekta”, t. i., “organizēta, autoritāra un slēgta reliģiska kopa”¹¹, bet vārds “musināt” atbilstoši Latviešu valodas vārdnīcas skaidrojumam – “mudināt uz neatļautu, prettiesisku rīcību; kūdit”¹².

Normatīvajam regulējumam attīstoties, situācija reliģisko grupu aizsardzībā ir uzlabojusies. Nozīmīgs normatīvais akts, kas paredzēja atbildību, tai skaitā par reliģiskā naida izraisīšanu, bija 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums.¹³ Šī normatīvā akta XXVII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret ticīgo reliģiskajām jūtām un mirušo mieru” ir nodrošināta aizliegtās atšķirīgās attieksmes nepieļaušana reliģiskās brīvības kontekstā: “Ar kriminālnormām tiek apsargāta nevis vairs pati ticība un vēl mazāk kādas privilēģētas konfesijas, bet visu Latvijā likumīgi pastāvošo kultu ticīgo apziņas un jūtu brīvība”¹⁴. 1933. gada 24. aprīļa Sodu likumā ir novērojami uzlabojumi salīdzinājumā ar 1903. gada 22. marta Sodu likumiem – vēsturiskā attīstība, kas vērsta uz vairāku reliģisko grupu aizsardzību un miermīlīgo pastāvēšanu kopā.

1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma komentāros bija arī atzīmēts, ka “demokrātiskie principi, ņemot aizsardzībā plašas iedzīvotāju aprindas, piespiež sevišķi stingri uzstāties pret sabiedrības grupu aizkaršanu”¹⁵. Šādas pieejas īstenošana norāda uz vēsturisko pāreju no indivīda tiesību aizskāruma nepieļaušanas uz grupu tiesību aizsardzību. Ja iespējama vienas konkrētas personas reliģiskās brīvības vai kādu citu ar likumu aizsargājamu interešu aizskaršana, tad šāda iespējamība pastāv arī saistībā ar iedzīvotāju grupu, mūsdienu izpratnē – sociālo grupu. Šajā pārejā ir vērojama līdzība ar mūsdienu normatīvo regulējumu un izpratni par sociālo grupu Krimināllikuma 150. panta kontekstā.

Analizējot minētās sadaļas saturu un izvietojumu, jāpiemin profesora Paula Mīnca skaidrojums, kā, normatīvajam regulējumam attīstoties, tajā tika ietverti reliģiskie jautājumi: “Kamēr runa bija par “Dievības” un “valsts” reliģijas apsardzību, šiem deliktiem ierādīja pašu cienīgāko vietu kodeksa “sevišķās” daļas sākumā. Kad formula par ticības brīvības un ticīgo reliģisko jūtu aizsardzību ņēma galīgi virsroku, šos nodarījumus sāka ievietot, piem., starp sabiedriska miera aizskārumiem.”¹⁶ Profesors Pauls Mīncis arī norādījis, ka nodaļā iekļautās normas ir vērstas nevis uz ticības kā tādas apsargāšanu, piederību kādai no konfesijām, bet cieņu pret ticīgo jūtām, brīvību no sveša fanātisma, ticīgo aizsardzību pret nogānīšanu un huligānismu. Šāds skaidrojums ļauj precīzāk izprast arī spēkā esošo normatīvo regulējumu un atbilstoši šai pieejai vērtēt Krimināllikuma 78. pantā minētās darbības, kas vērstas uz reliģiskā naida izraisīšanu.

Profesors Pauls Mīncis secināja, ka “uzbrukumi ticības brīvībai un ticīgo reliģiskām jūtām nozīmē nodarījumu, kas zināmā mērā ieņem vidus vietu starp sabiedriskām

¹⁰ 1903. gada 22. marta Sodu likumi: tulkojums ar paskaidrojumiem un motīviem par Latvijas valdības laikā izdotajiem grozījumiem. Tieslietu ministrija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1923, 33. lpp.

¹¹ Letonika. Pieejams: <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=1&q=sekta> [aplūkots 07.03.2024.].

¹² Autoru kolektīvs. Latviešu valodas vārdnīca: 30000 pamatvārdu un to skaidrojumu. [Rīga]: Avots, 2006.

¹³ 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem. Rīga: [Haralds Neverževskis], [2016], 100. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Mīncis P. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 197. lpp.

un privātām interesēm. Krimināltiesību izturēšanās pret šīs kategorijas noziedzīgiem nodarījumiem atrodas tiešā sakarā ar reliģijas un tiesību savstarpīgām attiecībām.”¹⁷

Sociālās grupas un pret to vērstu noziegumu pazīmes ir vērojamas vēl vienā 1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma sadaļā – VII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret valsts mieru” (līdzīga satura nodaļa bija iekļauta arī 1903. gada 22. marta Sodu likumos). 1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma komentāros norādīts, ka šī nodaļa nav vērtēta pret likumpārkāpumiem, kas apdraud sabiedrisko drošību un sabiedrisko mieru, valsts iekārtas gāšanas kontekstā, bet orientēta uz iekšējo bīstamību, kas neietver valsts gāšanas apsvērumus.¹⁸

1903. gada 22. marta Sodu likumu V nodaļā “Nemieri” 125. panta otrajā daļā noteikts, ka tam, “[k]as piedalījies savienībā, zinādams, ka tā uzstādījusi par savas savienības mērķi: musināt uz naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām vai šķirām, starp kārtām, vai starp darba devējiem un strādniekiem”¹⁹, kā soda mērs ir paredzēts ieslodzījums pārmācības namā vai ieslodzījums cietoksnī. Savukārt 1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma 108. panta otrā daļa paredzēja: “Kas piedalījies apvienībā, zinādams, ka tā uzstādījusi par savas darbības mērķi: musināt uz naidu starp atsevišķām iedzīvotāju daļām, sodāms ar cietumu.”²⁰ 1903. gada 22. marta Sodu likumu 125. panta trešā daļa tika pārcelta uz 1933. gada 24. aprīļa Sodu likuma 245. pantu. 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums iekļauj tikai atbildību par naida musināšanu starp atsevišķām sabiedrības daļām, samazinot soda apmēru. Šāds regulējums daļēji atbilst mūsdienu Krimināllikuma 150. pantā ietvertam nodarījumam, kas paredz atbildību par sociālā naida izraisīšanu.

Ņemot vērā minēto, autori secina, ka 1903. gada 22. marta Sodu likumu V nodaļā “Nemieri” un 1933. gada 22. marta Sodu likuma VII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret valsts mieru” iekļauto noziedzīgo nodarījumu grupas objekts ir “valsts miers”, kas mūsdienās ir aizvietots ar plašāku jēdzienu – “valsts intereses”.

Analizējot situāciju kopumā, autori piebiedrojas profesora Paula Minca kādreiz izteiktai iecerei par reliģisko jūtu aizsardzību un “izvietošanu kopīgā krimināltiesību sistēmā”²¹, un piedāvā sakārtot arī naida noziegumu jomu atbilstoši laikam, sociālo un politisko notikumu kontekstā.

2. Normatīvā regulējuma vēsturiskā attīstība pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas

Atjaunojot Latvijas valstisko neatkarību, tika sākta visas tiesību sistēmas reforma un tās harmonizācija un attīstība, balstoties uz cilvēktiesību normu un demokrātijas principu ievērošanu. Tomēr sākotnējā periodā Latvija nevarēja pilnībā atteikties no Latvijas PSR normatīvo aktu izmantošanas. Viens no šādiem normatīvajiem aktiem

¹⁷ Mincs P. Krimināltiesības. Pēc lekcijām lasītām Latv. univ. Ties. zin. fakultātē 1932./33. Augstskola Mājā. Tiesību zinātņu nodaļa, Nr. 77. [Rīga]: [Herold], [1933], 167.–168. lpp.

¹⁸ 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem. Rīga: [Haralds Neverževskis], [2016], 43. lpp.

¹⁹ 1903. gada 22. marta Sodu likumi: tulkojums ar paskaidrojumiem un motīviem par Latvijas valdības laikā izdotajiem grozījumiem. Tieslietu ministrija. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1923, 42. lpp.

²⁰ 1933. gada 24. aprīļa Sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem. Rīga: [Haralds Neverževskis], [2016], 44. lpp.

²¹ Mincs P. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 1939, 197. lpp.

bija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss, kas stājās spēkā 1961. gada 1. aprīlī. Latvijas PSR Kriminālkodeksa 69. pants “Nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšana” paredzēja, ka “par propagandu vai aģitāciju nolūkā musināt uz rasu vai nacionālu naidu vai nesaticību, tāpat pilsoņu tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu vai arī tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu pilsoņiem atkarībā no viņu rases vai nacionālās piederības – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no sešiem mēnešiem līdz trim gadiem vai ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem”²².

Šī norma bija iekļauta Latvijas PSR Kriminālkodeksa II nodaļā “Citi valsts noziegumi”, un tādējādi noziedzīgo nodarījumu grupa apdraudēja valsts intereses – grupas objekts ir valsts intereses.²³ Latvijas PSR Kriminālkodeksa 69. pantā ietvertais noziegums no objektīvās puses izpaudās divās alternatīvās darbībās: (1) propagandā vai aģitācijā nolūkā musināt uz rasu vai nacionālu naidu vai nesaticību; un (2) pilsoņu tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu vai arī tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu pilsoņiem atkarībā no viņu rases vai nacionālās piederības. Pirmo mūsdienu terminoloģijā var uzskatīt par “naida runu”, bet otro – par diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu. 1990. gada 1. marta grozījumi paplašināja Latvijas PSR Kriminālkodeksa 69. pantā ietverto darbību skaitu, paredzot atbildību arī par darbībām nolūkā musināt uz nacionālā goda un cieņas pazemošanu.²⁴ Panta otrajā daļā tika paredzēta atbildība par tādām pašām darbībām, ja tās saistītas ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, kā arī ja tās izdarījusi amatpersona, bet trešajā daļā par visu minēto darbību izdarīšanu, ja tās ir izdarījusi personu grupa vai ja šīs darbības izraisījušas cilvēku bojāeju vai citas smagas sekas.

Jāatzīmē, ka Latvijas PSR Kriminālkodeksa 69. pantā iekļautā norma reti piemērota praksē – no 1962. gada līdz 1991. gadam tiesā nonākušas 7 krimināllietas (1970. gadā – 3; 1972. gadā – 3; 1978. gadā – 1).²⁵ 1991. gada 22. augustā Latvijas PSR Kriminālkodeksam mainīja nosaukumu, tas tika nodēvēts par Latvijas kriminālkodeksu. Šī normatīvā akta 1993. gada 25. maija redakcijā nomainīja sankcijā paredzēto naudas soda apmēru, nomainot aprēķinu rubļos uz minimālajām mēnešalgām.²⁶ Šādā redakcijā šis pants bija līdz 1999. gada 1. aprīlim, kad Latvijas kriminālkodeksu aizvietoja jaunpieņemtais normatīvais akts – Krimināllikums.

Krimināllikuma sākotnējā redakcijā netika ietvertas vairākas Latvijas PSR Kriminālkodeksa 69. pantā minētās darbības, paredzot 78. panta “Nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšana, cilvēka tiesību ierobežošana” pirmajā daļā atbildību “par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu, kā arī par apzinātu personas ekonomisko, politisko vai sociālo tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu vai tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu personai atkarībā no tās rases vai nacionālās piederības”, bet otrajā daļā – “par tādu pašu darbību, ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, kā arī tad, ja to izdarījusi personu grupa vai

²² Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss. Pieņemts 06.01.1961. [01.04.1961. red., zaudējis spēku 17.07.1998.].

²³ Sk. Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 37. lpp.

²⁴ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas PSR kriminālkodeksā, Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā un Latvijas PSR labošanas darbu kodeksā. Pieņemts 01.03.1990. [25.03.1990. red., zaudējis spēku].

²⁵ Kamenska A., Brands Kehre I. Naida noziegumi Latvijā: likumdošana un policijas prakse. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2008, 12. lpp.

²⁶ Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas kriminālkodeksā, Latvijas kriminālprocesa kodeksā un Latvijas labošanas darbu kodeksā: LV likums. Pieņemts 25.05.1993. [01.07.1993. red., zaudējis spēku].

valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks”²⁷. Varam secināt, ka jaunpieņemtajā normatīvajā aktā netiek lietots vārds “musināšana”, tas aizvietots ar vārdu “izraisīšana”. Netiek pieminētas arī darbības, kas vērstas uz nacionālā goda un cieņas pazemošanu, kā arī smagas sekas, kas saistītas ar cilvēku bojāeju vai citām darbībām, kuru rezultātā iestājas smagas sekas.

Ar 2007. gada 21. jūnija grozījumiem Krimināllikumā papildinātas 78. pantā minētās darbības, paredzot jaunu kvalificējošo apstākli – atbildību par pirmajā daļā minēto darbību, ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu.²⁸ Skaidrojot jēdzienu “automatizētu datu apstrādes sistēma”, Latvijas Republikas Augstākā tiesa norādījusi, ka “par automatizētu datu apstrādes sistēmu nav atzīstamas sadzīves elektroniskās ierīces, spēļu, biļešu, kafijas u. c. automāti, kuru galvenais uzdevums ir par samaksu sniegt konkrētai personai mantisku tiesību vai konkrētu mantu, jo to primārā funkcija nav automatizēta datu apstrāde. Datu ievadīšana automatizētu datu apstrādes sistēmā var notikt tikai tad, ja tā var ietekmēt automatizētu datu apstrādes sistēmā esošo datu apstrādes procesu. Datu ievadīšana ir normāla automatizētu datu apstrādes sistēmas datu apstrādes funkcija. Dati ir saistāmi ar simboliem, burtiem, lielumiem, kas sagatavoti apstrādei automatizētās datu apstrādes ierīcē. Automatizētu datu apstrādes sistēma datu apstrādes procesā var tikt izmantota gan kā rīks, ar kuru dati tiek ievadīti, gan kā objekts, kas glabā datus, gan arī kā medijs datu pārraidei.”²⁹

2013. gada 1. aprīlī stājās spēkā grozījumi Krimināllikumā, ar kuriem mainītas sankcijas 78. panta abās daļās un izslēgts no otrās daļas dispozīcijas vārds “krāpšana”.³⁰ Piedāvājumu izslēgt no Krimināllikuma 78. un 150. panta otrās daļas dispozīcijas vārdu “krāpšana” likumprojekta izskatīšanas trešajā lasījumā izteica deputāts A. Judins.³¹ Šis piedāvājums tika atbalstīts. Nozīmīgie grozījumi Krimināllikumā veikti 2014. gada 25. septembrī, kad Krimināllikuma 78. pantu “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” sadalīja trijās daļās un saturiski papildināja, 150. pants “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana” ieguva jaunu saturu.³² Šie grozījumi veikti pēc Saeimas Juridiskās komisijas iniciatīvas.³³ Nākamie grozījumi Krimināllikuma 78. pantā veikti 2022. gada 1. janvārī, kad panta pirmās un otrās daļas sankcijā vārdi “piespiedu darbu” aizstāti ar vārdiem “probācijas uzraudzību, vai ar sabiedrisko darbu”.³⁴

²⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.04.1999. red.].

²⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 21.06.2007. [19.07.2007. red.].

²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 27.08.2014. lēmums lietā Nr. SKK-349/2014, krimināllieta Nr. 11170037613. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/183922.pdf> [aplūkots 15.02.2024.].

³⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [01.04.2013. red.].

³¹ Likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā” Nr. 9/Lp11. Priekšlikumi trešajam lasījumam. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/5D7F1818B708B947C2257ACD0030AF6E?OpenDocument> [aplūkots 15.02.2024.].

³² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 25.09.2014. [29.10.2014. red.].

³³ Likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā” Nr. 1108/Lp11. Priekšlikumi otrajam lasījumam. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/E8DE6D3692A1CD51C2257D340033B72E?OpenDocument> [aplūkots 15.02.2024.].

³⁴ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 17.12.2020. [01.01.2022. red.].

Tikpat dinamiski pārveidots Krimināllikuma 150. pants “Personu līdztiesības pārkāpšana atkarībā no šo personu attieksmes pret reliģiju”, kas sākotnējā redakcijā paredzēja atbildību “par personu tiesību tiešu vai netiešu ierobežošanu, jebkuru priekšrocību radīšanu personām atkarībā no šo personu attieksmes pret reliģiju, izņemot darbību reliģisko konfesiju institūcijās, kā arī par personu reliģisko jūtu aizskaršanu vai naida celšanu sakarā ar šo personu attieksmi pret reliģiju vai ateismu”³⁵.

Ar 2007. gada 21. jūnija Krimināllikuma grozījumiem 150. pants sadalīts divās daļās, tā nosaukums mainīts uz “Reliģiskā naida celšana”, kā arī paredzēta atbildība pirmajā daļā “par personu reliģisko jūtu aizskaršanu vai naida celšanu sakarā ar šo personu attieksmi pret reliģiju vai ateismu” un otrajā daļā “par tādu pašu darbību, ja ar to radīts būtisks kaitējums vai ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, vai ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējiesabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu”³⁶. Ar 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā, līdzīgi kā 78. pantā, arī 150. pantā mainītas sankcijas abas daļas un no panta otrās daļas dispozīcijas izslēgts vārds “krāpšanu”.³⁷

Kā jau minēts, nozīmīgie grozījumi Krimināllikumā veikti 2014. gada 25. septembrī, kad Krimināllikuma 150. pants ieguva jaunu saturu un nosaukumu “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana”, paredzot atbildību:

- “(1) Par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums, – soda ar īslaicīgu brīvības atņemšanu vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.
- (2) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ja to izdarījusi valsts amatpersona vai uzņēmuma (uzņēmējiesabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, vai personu grupa vai ja tas izdarīts, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.
- (3) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto darbību, ja tā saistīta ar vardarbību vai draudiem vai ja to izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz četriem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu.”³⁸

Latvijas Republikas Tiesībsarga biroja 2016. gada pētījumā secināts, ka “nepastāv vienota izpratne saistībā ar Krimināllikuma 150. pantā aizsargājamo personu loku. Minētais var radīt problemātiku saistībā ar noziedzīgā nodarījuma atpazīšanu, identificēšanu, kvalificēšanu un iztiesāšanu. Noziedzīgā nodarījuma vienotas izpratnes trūkums un aizsargājamo grupu atpazīšanas problemātika var novest līdz cilvēktiesību pārkāpumam saistībā ar nepilnīgu naida runas, naida noziegumu un

³⁵ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.04.1999. red.].

³⁶ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 21.06.2007. [19.07.2007. red.].

³⁷ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 13.12.2012. [01.04.2013. red.].

³⁸ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 25.09.2014. [29.10.2014. red.].

naida motīva identifikāciju un izmeklēšanu”³⁹. Raksta autori secina, ka konstatētās problēmas pastāv joprojām, un šā pētījuma nobeidumā piedāvā dažus iespējamus risinājumus.

Līdzīgi kā Krimināllikuma 78. pantā, arī 150. pantā ar 2022. gada 1. janvāra grozījumiem panta otrās un trešās daļas sankcijā aizstāti vārdi “piespiedu darbu” ar vārdiem “probācijas uzraudzību, vai ar sabiedrisko darbu”⁴⁰.

Pozitīvi vērtējami grozījumi Krimināllikumā, kas veikti 2021. gada 6. jūlijā, kad likumdevējs papildināja Krimināllikuma 48. panta “Atbildību pastipriņošie apstākļi” pirmajā daļā paredzēto apstākļu uzskaitījumu, nosakot, ka par atbildību pastipriņošu var atzīt apstākli, ka “noziedzīgs nodarījums izdarīts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu vai sociālā naida dēļ”⁴¹.

Vērtējot likumdevēja darbību kopumā, autori secina, ka kaut arī tas veicis vairākus svarīgus un nepieciešamus uzlabojumus normatīvajā regulējumā, kas paredz atbildību par darbībām, kuras vērstas uz naida izraisīšanu, tomēr likumdevējam būtu vēl jārisina daži problēmjautājumi, lai uzlabotu naida noziegumu apkarošanu valstī. Viens no šādiem jautājumiem būtu saistīts ar normatīvā regulējuma turpmāko pilnveidošanu, jo analizējamo normu noziedzīga nodarījuma objekts, uzskata raksta autori, neatbilst tām interesēm, kas ir apdraudētas ar Krimināllikuma 78. un 150. pantā minētajiem nodarījumiem.

3. Naids izraisīšanas objekts noziedzīga nodarījuma sastāva izpratnē

Krimināltiesību teorijā ir nostiprināts, ka “noziedzīga nodarījuma sastāvs ir likumā paredzēto visu objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums, kas ir nepieciešams un pietiekams, lai kaitīgu darbību vai bezdarbību atzītu par noteiktā veida noziedzīgu nodarījumu”⁴². Skaidrojot noziedzīga nodarījuma sastāva objektīvās pazīmes no teorijas viedokļa, profesors U. Krastiņš norāda, ka “objektīvo pazīmju kopumā ietilpst ar Krimināllikumu aizsargātas valsts, sabiedrības, atsevišķu cilvēku grupu un indivīdu intereses, kuras apdraud noziedzīgs nodarījums. Šo pazīmju kopums ir noziedzīgā nodarījuma objekts.”⁴³ Parasti krimināltiesībās izdala vispārējo, grupas un tiešo noziedzīga nodarījuma objektu. Profesors U. Krastiņš atzīst, ka vispārējais objekts ir “kopīgs visiem nodarījumiem – tas ir visu interešu kopums, ko aizsargā Krimināllikums”⁴⁴. Definējot noziedzīga nodarījuma grupas objektu, viņš norāda, ka tas ir “tādas pašas vai vienāda veida un savstarpēji saistītas vairākas intereses, kuras

³⁹ Naids runas un naids noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā. Rīga: Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs, 2016, 61. lpp. Pieejams: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/07/naida_noziegumu_un_naida_runas_izmeklesana_lv_2016_1496214733.pdf [aplūkots 15.02.2024.].

⁴⁰ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 17.12.2020. [01.01.2022. red.].

⁴¹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 06.07.2021. [05.08.2021. red.].

⁴² Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII2 nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 40. lpp.

⁴³ Turpat, 42. lpp.

⁴⁴ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 60. lpp.

apdraud vesela noziedzīgo nodarījumu grupa⁴⁵. Savukārt noziedzīga nodarījuma tiešais objekts ir “tās intereses, ko apdraud konkrēta veida noziedzīgs nodarījums”⁴⁶.

Krimināllikuma 78. pants ir iekļauts IX nodaļā “Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds”. Nodaļas nosaukumā ietverti noziedzīgo nodarījumu objekti ir dažādi. Krimināltiesību teorijā ir nostiprināts, ka noziegumi pret cilvēci apdraud civiliedzīvotāju dzīvību, veselību, personisko brīvību un citas cilvēka pamattiesības un pamatbrīvības; noziegumi pret mieru apdraud valsts, sabiedrības un atsevišķu personu tiesības uz mieru; kara noziegumi apdraud kara likumos un paražās reglamentēto noteikumu ievērošanu, kā arī humanitāro tiesību aizsargāto personu intereses; genocīds apdraud atsevišķu cilvēku grupu eksistences intereses. Skaidrojot Krimināllikuma 78. pantā paredzēto noziedzīga nodarījuma objektu, profesore V. Liholaja norāda, ka šis nodarījums “apdraud vienlīdzīgas attieksmes principu personas pamattiesību un pamatbrīvību īstenošanā, personu tiesības uz cieņu, drošību, fizisko un psiholoģisko neaizskaramību”⁴⁷. Svarīgi atzīmēt profesores norādi, ka viens no Krimināllikuma 78. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu objektiem ir personas pamattiesības un pamatbrīvības.

Vairāki tiesību piemērotāji bija norādījuši uz to, ka Krimināllikuma 78. pants saturiski iziet ārpus kopējā grupas objekta un ka pantu, kas paredz atbildību par darbību, kura vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu, būtu jāapvieno ar Krimināllikuma 150. pantu un jaunizveidotais pants jāiekļauj Krimināllikuma X nodaļā “Noziegumi pret valsti” vai XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”, vai kādā citā nodaļā pēc likumdevēja ieskatiem.⁴⁸ Viens no raksta autoriem, analizējot šo jautājumu vairāk nekā desmit gadus, jau iepriekš vairākkārt norādījis, ka “sociālā naida un nesaticības izraisīšana ir valsts drošības apdraudējums”⁴⁹ un ka naida un nesaticības izraisīšana pret kādu no valstī dzīvojošām grupām ir apdraudējums valsts drošībai.⁵⁰

Krimināllikuma 150. pants ir iekļauts XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”. Šis nodaļas grupas objekts ir cilvēka pamattiesības un pamatbrīvības. Krimināllikuma 150. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma objekts ir sabiedrībā pastāvošo grupu sociālā vienlīdzība.

Personu grupa kā cilvēktiesību subjekts figurē vairāku zinātnieku pētījumos. Piemēram, analizējot Latvijas Republikas Satversmes VIII nodaļas “Cilvēka pamattiesības” normas, tiesību zinātnieks J. Rudevskis raksta, ka “pamattiesības bauda personas, kas pieder pie noteiktām sociālām grupām (bet neatkarīgi no valstspiederības). Tās galvenokārt ir sociālekonomiskas tiesības: (a) darbinieku tiesības uz atbilstošu

⁴⁵ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 37. lpp.

⁴⁶ Turpat, 39. lpp.

⁴⁷ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 52. lpp.

⁴⁸ Sk., piem., Kamenska A., Treļš Ē. Naida noziegumi: prakse un problēmas. Rīga: Latvijas Cilvēktiesību centrs, 2017, 63. lpp. Pieejams: https://cilvektiesibas.org.lv/media/attachments/01/03/2018/LV_brosura_internetam.pdf [aplūkots 15.01.2024.].

⁴⁹ Treļš Ē. Kriminālatbildības par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu teorētiskās un praktiskās problēmas. Administratīvā un Kriminālā Justīcija, Nr. 4, 2015, 24. lpp. Pieejams: <https://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/download/4360/4345/6314> [aplūkots 15.01.2024.].

⁵⁰ Treļš Ē., Krutova Ē. International situation as a barometer of hate crimes. In: Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice – 19. Vilnius, Brno: Forensic Science Centre of Lithuania, Criminalists association of Lithuania, 2023, p. 110.

darba samaksu, uz brīvdienām un atvaļinājumu (107. pants); (b) strādājošo tiesības uz koplīgumu un streiku (108. pants); (c) nelabvēlīgos sociālekonomiskos apstākļos esošu cilvēku tiesības uz sociālo nodrošinājumu (109. pants); (d) bērnu invalīdu, bāreņu un varmācības upuru tiesības uz valsts aizsardzību (110. pants); (e) mazākumtautībām piederīgu personu tiesības saglabāt un attīstīt savu valodu, etnisko un kultūras savdabību (114. pants).”⁵¹ Cits tiesību zinātnieks E. Levits, analizējot Latvijas Republikas Satversmes 91. pantu, atzīmē, ka “diskriminācijas aizliegums var attiekties ne tikai uz fizisku personu, bet – ja tas pēc attiecīgā kritērija būtības ir iespējams – arī uz juridisku personu un personu apvienību vai grupu bez juridiskas personas statusa [..], piemēram, diskriminācijas aizliegums reliģiskās pārliecības dēļ attiecas arī uz (reģistrētu vai neregistrētu) baznīcu vai draudzi vai politiskās pārliecības dēļ – arī uz politisku partiju, apvienību vai grupu”⁵².

Viens no raksta autoriem, jau iepriekš analizējot Krimināllikuma 150. pantā nepieminētās grupas, kuras likumdevējs bija atzīmējis, norādot, ka kriminālatbildība ir paredzēta par darbību, kas vērsta uz nauda vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas “jebkuru citu pazīmju dēļ”, secināja, ka papildus šajā pantā noteiktajiem kritērijiem par nodarījuma sastāvam atbilstošu var uzskaitīt arī nauda vai nesaticības izraisīšanu saistībā ar “piederību pie seksuālās minoritātes – lesbišu, geju, biseksuāļu vai transseksuāļu [LGBT] grupas; piederību pie patvēruma meklētāju grupas; piederību pie bēgļu grupas; piederību pie grupas, kuru veido personas ar alternatīvo statusu; piederību pie bezpajumtnieku grupas un citām sociāli neaizsargātām grupām”⁵³. Jāatzīmē, ka patvēruma meklētājus, bēgļus un personas ar alternatīvo statusu nevajadzētu jaukt ar migrantiem un viesstrādniekiem. Migranti izvēlas pārcelties uz jaunu dzīvesvietu nevis tāpēc, ka viņiem tieši draudētu vajāšana vai nāve, bet lai uzlabotu savu dzīves līmeni – atrodot darbu, atkalapvienojoties ar ģimeni vai citu iemeslu dēļ. Atšķirībā no bēgļiem, kuri nevar droši atgriezties mājās, migrantiem un viesstrādniekiem nav šķēršļu atgriezties dzimtenē. Policijas redzeslokā nonāk arī citu sociālo grupu pārstāvji, kuriem ir nepieciešama īpaša aizsardzība un dažreiz arī policijas palīdzība: reliģisko grupu pārstāvji, LGBT+ personas, bezpajumtnieki un citu mazāk aizsargāto sabiedrības grupu pārstāvji.⁵⁴

Kā jau minēts, Krimināllikuma 78. pants ir iekļauts IX nodaļā “Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds”, bet 150. pants – XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”. Atšķiras arī soda sankcijas par šiem nodarījumiem, kaut arī pantu dispozīcijās ir daudz līdzīgā. Normatīvā

⁵¹ Rudevskis J. 89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Grām. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa: Cilvēka pamattiesības. R. Baloža red. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 26. lpp.

⁵² Levits E. Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā. Cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas. Grām. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa: Cilvēka pamattiesības. R. Baloža red. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 104. lpp.

⁵³ Treļš Ē. Apdraudētās sociālās grupas lietās par sociālā nauda un nesaticības izraisīšanu. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 313. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Jur-konf-75_2017_Latv-Rep-Satv-95.pdf [aplūkots 15.02.2024.].

⁵⁴ Treļš Ē. Improving policing in a multicultural society in the Republic of Latvia: theoretical legal aspects. Socrates. Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls, Nr. 1 (25), 2023, 21. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.25143/socr.25.2023.1.18-25> [aplūkots 15.02.2024.].

regulējuma piemērošanas praksē analizētas situācijas, kad nodarījuma kvalifikācija bija jāmaina par labu vienam vai otram pantam, piešķirot noteicošo lomu katram vārdam, kas tika izmantots naidīgā komentārā. Viens no šā raksta autoriem min piemēru, kad par reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu interneta vidē “pret musulmaņu bēgļiem bargākais no paredzētajiem sodiem būs brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem, bet par līdzīga rakstura darbību pret bēgļiem (nenorādot reliģisko piederību) kā pret sociālo grupu – uz laiku līdz trim gadiem”, un pamatoti secina, ka “minēto noziedzīgo nodarījumu raksturs un radītais kaitējums [...] ir līdzīgs, un būtu lietderīgi noteikt arī vienādus sodus par šiem nodarījumiem”.⁵⁵

Normatīvā regulējuma attīstības perspektīvas raksta autori saskata abu pantu – Krimināllikuma 78. un 150. panta – apvienošanā un jaunizveidotā panta iekļaušanā Krimināllikuma X nodaļā “Noziegumi pret valsti”. Autori uzskata, ka minētā priekšlikuma īstenošana atrisinās vairākas problēmsituācijas, kas varētu būt saistītas ar nodarījumu kļūdaino kvalifikāciju, atšķirīgu attieksmi saturiski līdzīgās situācijās, nepamatoto kriminālprocesu pārsūtīšanu no vienas iestādes otrai un ar vairākām citām problēmām, bet galvenais – ļaus uzsvērt, ka naida un nesaticības izraisīšana pret kādu no valstī dzīvojošām grupām ir apdraudējums valsts drošībai kopumā.

Kopsavilkums

1. Analizējot normatīvo regulējumu, kas paredzēja atbildību par naida izraisīšanu Latvijā dažādos laika posmos, raksta autori secina, ka laika gaitā šis regulējums ir uzlabots. Pirmie svarīgie uzlabojumi normatīvajā regulējumā starpkaru periodā bija 1933. gada 24. aprīlī, kad Soda likums nomainīja 1903. gada 22. marta Sodu likumus.
2. 1903. gada 22. marta Sodu likumu V nodaļā “Nemieri” un 1933. gada 22. marta Sodu likuma VII nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret valsts mieru” iekļauto noziedzīgo nodarījumu grupas objekts ir “valsts miers”, kas mūsdienu izpratnē ir “valsts intereses”.
3. Latvijas Kriminālkodeksa 69. pants “Nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšana” bija iekļauts II nodaļā “Citi valsts noziegumi”, kurā iekļauto noziedzīgo nodarījumu grupas objekts ir valsts intereses.
4. Kopš Krimināllikuma spēkā stāšanās 78. pants “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” ir iekļauts IX nodaļā “Noziegumi pret cilvēci, mieru, kara noziegumi, genocīds”. Raksta autori uzskata, ka Krimināllikuma 78. pants saturiski iziet ārpus kopējā grupas objekta.
5. Grozījumi Krimināllikumā, kas tika veikti 2014. gada 25. septembrī, piešķīra Krimināllikuma 150. pantam jaunu saturu un nosaukumu “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana”. Krimināllikuma 150. pants ir iekļauts XIV nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām”. Šis nodaļas grupas objekts ir cilvēka pamattiesības un pamatbrīvības.

---

⁵⁵ Treļs Ē. Normatīvā regulējuma problēmjautājumi lietās par naida izraisīšanu. Jurista Vārds, Nr. 25 (1239), 2022, 22. lpp.

6. Naida vai nesaticības izraisīšana pret sociālo grupu vai tās pārstāvi apdraud sabiedrībā pastāvošo grupu sociālo vienlīdzību. Savukārt apdraudējums kādai no sabiedrībā pastāvošām sociālām grupām ir apdraudējums valstij kopumā. Līdz ar to šādam noziedzīgam nodarījumam jābūt ietvertam Krimināllikuma X nodaļā “Noziegumi pret valsti”.
7. Autori uzskata, ka būtu lietderīgi izdarīt Krimināllikumā šādus grozījumus:
  - 7.1. Izslēgt 78. pantu.
  - 7.2. Papildināt X nodaļu “Noziegumi pret valsti” ar 95.³ pantu šādā redakcijā:

“95.³ pants. Naida noziegumi

    - (1) Par naida noziegumiem, tas ir, par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu pret sociālo grupu vai tās pārstāvi, atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes, rases, nacionālās, etniskās vai reliģiskās piederības vai jebkuru citu pazīmju dēļ, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar probācijas uzraudzību, vai ar sabiedrisko darbu, vai ar naudas sodu.
    - (2) Par tādu pašu darbību, ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmējsabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz pieciem gadiem vai ar īslaicīgu brīvības atņemšanu, vai ar probācijas uzraudzību, vai ar sabiedrisko darbu, vai ar naudas sodu.
    - (3) Par šā panta pirmajā daļā paredzēto darbību, ja tā saistīta ar vardarbību vai draudiem vai ja to izdarījusi organizēta grupa, – soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem un ar probācijas uzraudzību uz laiku līdz trim gadiem vai bez tās.”
  - 7.3. Izslēgt 150. pantu.

LIEGUMS PERSONAI IZCEĻOT NO VALSTS DRAUDU NOVĒRŠANAS NOLŪKĀ: TIESISKĀ REGULĒJUMA PAMATOJUMS UN ĪSTENOŠANAS ASPEKTI

PROHIBITION ON LEAVING NATIONAL TERRITORY TO PREVENT THREATS: JUSTIFICATION OF THE LEGAL FRAMEWORK AND IMPLEMENTATION ASPECTS

Ērika Krutova, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes vieslektore,
Valsts policijas koledžas docente

Summary

Since joining the European Union and the Schengen Area, the national legal framework has been supplemented by provisions, whose necessity has not always been sufficiently discussed and understood by the executive. Both legislative amendments and new regulations in the national framework were needed in order to implement the requirements of Regulation 2018/1862 of the European Union.

The aim of this publication is to raise awareness of law enforcement officials about the right to prevent a vulnerable person from leaving the Republic of Latvia by examining the nature of alerts that can be placed in the Schengen Information System on vulnerable persons who should be prevented from travelling, assessing the need for the alert, decision-making procedures and criteria.

The main conclusion of the study is that alerts on vulnerable persons who should be prevented from travelling should be perceived as a tool to guarantee the protection of the area of freedom, security and justice. At the same time, it notes that decisions on exit bans affect individuals and society as a whole, as well as human rights.

Atslēgvārdi: Šengenas informācijas sistēma, policijas sadarbība, neaizsargātā persona, izceļošanas aizliegums

Keywords: Schengen Information System, police cooperation, vulnerable person, exit ban

Ievads

Kopš iestāšanās Eiropas Savienībā un pievienošanās Šengenas zonai nacionālais tiesiskais regulējums tiek papildināts ar normām, kuru ieviešanas nepieciešamība ne vienmēr ir pietiekami izdiskutēta un saprotama izpildītājiem, līdz ar to normu piemērošana nav efektīva un dažkārt nesasniedz ieviešanas mērķi. Savukārt jaunu

normu atšķirīgā interpretācija var novest pie ilgstošām tiesvedībām un cilvēktiesību pārkāpumiem. Pētījuma aktualitāte pamatojama ar faktu, ka 2023. gada 7. martā tika atjaunināta Šengenas informācijas sistēma (turpmāk arī – SIS), paredzot uzlabot funkcionalitāti un iespējas veidot jaunu kategoriju brīdinājumus.

Šīs publikācijas mērķis, pētot Šengenas informācijas sistēmas brīdinājumu būtību, kurus var ievietot par neaizsargātām personām, kam jāliedz ceļot, izvērtējot lēmumu pieņemšanas procedūras un kritērijus, ko noteicis likumdevējs, ir veicināt tiesībsargājošo iestāžu darbinieku izpratni par tiesībām liegt neaizsargātai personai izceļot no Latvijas Republikas. Rakstā tiks analizēts tiesiskais regulējums, valsts iestāžu pilnvaras lēmuma par izceļošanas aizliegumu pieņemšanā, vērtēta ietekme uz indivīdu un sabiedrību, lai sniegtu atbildi uz jautājumu: vai izceļošanas liegums ir nepieciešams, un vai tas garantē brīvības, drošības un tiesiskuma telpas aizsardzību? Pētījumā ierobežotā apjoma dēļ, nepretendējot uz vispusīgu analīzi, tiks izvērtētas policijas tiesības likumā noteiktajā kārtībā liegt neaizsargātai personai izceļot no Latvijas Republikas.

1. Brīdinājumi par neaizsargātām personām

Ieviešot starptautiskās prasības nacionālajā regulējumā, ir svarīgi ievērot gan nacionālās intereses, gan prasību pilnvērtīgu pārņemšanu un atbilstību pamatidejai. Vispirms izvērtēsim tiesiskā regulējuma evolūciju, kas attiecas uz liegumu neaizsargātai personai izceļot no Latvijas Republikas.

Šengenas informācijas sistēmas izveidošana sākotnēji tika noteikta Šengenas konvencijā.¹ Attiecībā uz izceļošanas aizliegumu Šengenas konvencijas 97. pantā ir noteikts: “Informāciju par pazudušām personām vai personām, kas aizsardzības vai draudu novēršanas nolūkā ir uz laiku jāapsargā, pēc ziņotājas Puses kompetentas iestādes vai kompetentas tiesu varas iestādes pieprasījuma iekļauj datubāzē, lai policijas amatpersonas varētu darīt zināmu šo personu uzturēšanās vietu ziņotājai Pusei vai lai varētu nogādāt tās drošībā ar mērķi neļaut turpināt ceļojumu, ja valsts likumi to ļauj. Tas jo īpaši attiecas uz nepilngadīgajiem un personām, kuras jāinternē pēc kompetentas iestādes lēmuma. Informācijas paziņošanai vajadzīga pazudušās personas piekrišana, ja tā ir pilngadīga.”

Globalizācijas procesi ietekmēja sabiedrības paradumus pārrobežu kontekstā, un bija nepieciešams pilnveidot sākotnēji izveidoto SIS, nodrošinot juridisku pamatu otrās paaudzes Šengenas informācijas sistēmai (turpmāk – SIS II). Padomes lēmums 2007/533/TI² (turpmāk – Padomes lēmums) paredzēja nosacījumus un kārtību tādu brīdinājumu ievadīšanai un apstrādei SIS II, kas izdoti attiecībā uz personām un priekšmetiem, un papildinformācijas un papildu datu apmaiņai ar mērķi policijas un tiesu iestādēm sadarboties krimināllietās.

¹ 1990. gada 19. jūnija Konvencija, ar ko īsteno 1985. gada 14. jūnija Šengenas Nolīgumu starp Beniluksa Ekonomikas savienības valstu valdībām, Vācijas Federatīvās Republikas valdību un Francijas Republikas valdību par pakāpenisku kontroles atcelšanu pie kopīgām robežām. Pieņemta 19.06.1990. [15.02.2024. red.].

² Padomes lēmums 2007/533/TI par otrās paaudzes Šengenas informācijas sistēmas (SIS II) izveidi, darbību un izmantošanu: Eiropas Savienības lēmums. Pieņemts 12.06.2007. [15.02.2024. red.].

Padomes lēmuma VI nodaļā noteikts, ka datus par pazudušām personām, kuras jāaizsargā un/vai kuru atrašanās vieta ir jānoskaidro, ievada SIS II pēc brīdinājuma izdevējas dalībvalsts kompetentas iestādes lūguma. Bija paredzētas šādas personu kategorijas:

- a) pazudušas personas, kas jāaizsargā:
  - i) viņu pašu aizsardzībai,
  - ii) lai novērstu draudus;
- b) pazudušas personas, kas nav jāaizsargā.

Kompetentiem dienestiem, konstatējot personu, par kuru izdots attiecīgais brīdinājums, šī persona ir jānogādā drošībā, lai neļautu turpināt ceļojumu, ja to atļauj attiecīgās valsts tiesību akti. Latvijā tiesību aktos ne ceļojuma liegums, ne izceļošanas aizliegums 2007. gadā netika paredzēts. Savukārt 2017. gadā Nacionālās drošības likumā bija pieņemti grozījumi³, un 18.¹ pantā paredzēts izceļošanas aizliegums.

No likumprojekta “Grozījums Nacionālās drošības likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojuma izriet, ka šo nepieciešamību izraisīja valsts drošības jautājumi. Lielbritānijā, Dānijā, Vācijā un Nīderlandē jau bija veiktas izmaiņas normatīvajos aktos ar mērķi novērst radikalizācijas un ekstrēmisma izplatīšanos.

Starptautiskais pretterorisma centrs (turpmāk – ICCT) un starptautiski atzītais ekspertīzes centrs starptautisko publisko tiesību, starptautisko privāttiesību un Eiropas tiesību jomā *T.M.C. Asser* institūts veica pētījumus par pretterorismu, apkopojot datus par ārvalstu kaujiniekiem. Pētījuma rezultāti⁴ liecina, ka uz Sīriju un Irāku, lai pievienotos teroristiskiem grupējumiem, izbrauca no Vācijas ap 1150 ārvalstu kaujinieku, starp tiem vismaz 200 sievietes; no Spānijas – ap 258 un no tiem vismaz 31 sieviete; no Šveices – ap 78; no Turcijas – no 5000 līdz 6581; no Apvienotās Karalistes – ap 900; no Beļģijas – ap 430; no Dānijas – ap 161; no Francijas – ap 1490, un tas ir visvairāk starp Eiropas Savienības valstīm. Eiropas Komisija radikalizāciju definējusi kā procesu, kura laikā cilvēki pieņem viedokļus, uzskatus un idejas, kas var novest pie terorisma.

Nacionālās drošības likumā izceļošanas aizliegums attiecināms uz pilsoņiem, nepilsoņiem, personām, kurām Latvijas Republikā piešķirts bezvalstnieka vai alternatīvais statuss, bēgļiem, kā arī tās valsts valstspiederīgajiem, kura piemēro Šengenas *acquis* nosacījumus par personu brīvu pārvietošanos, bet kuriem Latvijas Republikā izsniegta uzturēšanās atļauja, un citas valsts valstspiederīgajiem, attiecībā uz kuriem nav iespējams pieņemt lēmumu par liegumu ieceļot Latvijas Republikā.

Radikalizācijas riskam īpaši pakļauti nepilngadīgie, viņiem nav pilnīgas izpratnes par iesaistīšanās mērķi prettiesiskajos militārajos vai bruņotajos formējumos, līdz ar to viņi uzskatāmi par mazāk aizsargātiem.

Izceļošanas aizlieguma mērķis nav sodīt personu par izdarītu likumpārkāpumu, bet gan preventīvi novērst potenciālu nacionālās drošības interešu apdraudējumu, faktiski liedzot personai iespēju ārpus valsts iesaistīties tādās pret Latvijas Republikas nacionālo drošību vērstās darbībās, kas varētu būt arī atbilstoši Krimināllikumam sodāmas.⁵

³ Grozījums Nacionālās drošības likumā: LV likums. Pieņemts 22.06.2017. [14.03.2024. red.].

⁴ The Foreign Terrorist Fighters Knowledge Hub is a go-to place for information related to individuals who have left their country of residence or nationality to join terrorist groups in Syria and Iraq. Pieejams: <https://www.foreignterroristfighters.info/> [aplūkots 14.03.2024.].

⁵ Augstākās tiesas 14.07.2023. spriedums Nr. SA-1/2023, 24.8. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments> [aplūkots 05.03.2024.].

Nacionālās drošības likuma 18.¹panta otrajā daļā skaidri paredzēts, ka aizliegums izceļot no Latvijas Republikas var tikt noteikts tikai nacionālās drošības interesēs, kad personas plānotā darbība var būt vērsta pret tām un radīt nacionālās drošības apdraudējumu.⁶

Tātad jāsecina, ka ierobežot personas tiesības ceļot ir galējais līdzeklis, izceļošanas liegumam nav sodīšanas, bet preventīva funkcija. Turklāt tas ir individuāls pasākums un noteikts ar iespējami īsāku laiku. Praktisku apsvērumu dēļ šo aizliegumu, pieņemot lēmumu, nosaka iekšlietu ministrs pēc valsts drošības iestādes vadītāja atzinuma saņemšanas. Lai šis lēmums būtu izpildāms, arī Personu apliecināšu dokumentu likumā tika veikti grozījumi, papildinot 2. pantu ar piekto daļu šādā redakcijā: “(5) Ja iekšlietu ministrs ir pieņēmis lēmumu par aizliegumu Latvijas pilsonim, nepilsonim, personai, kurai Latvijas Republikā piešķirts bezvalstnieka vai alternatīvais statuss, vai bēglim izceļot no Latvijas Republikas, minētajai personai izsniegtais personu apliecinātais dokuments (personas apliecība) nav ceļošanas dokuments.”⁷ Izceļošanas lieguma izpilde Šengenas zonā tika nodrošināta, ievietojot brīdinājumus SIS.

2. Neaizsargātas personas atjaunotā SIS

Tiesībsargājošo iestāžu sadarbības attīstība, jaunas tehnoloģiskās iespējas un mūsdienīgi apdraudējumi noteica nepieciešamību pēc SIS pilnveidošanas un stiprināšanas. Jaunu brīdinājumu kategoriju, paplašinātā datu apjoma un uzlabotās funkcionalitātes juridisko pamatu pieņēma 2018. gadā, un to Eiropas Savienībā veido trīs regulas:

- Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2018/1862 par Šengenas informācijas sistēmas (SIS) izveidi, darbību un izmantošanu policijas sadarbībā un tiesu iestāžu sadarbībā krimināllietās un ar ko groza un atceļ Padomes Lēmumu 2007/533/TI un atceļ Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 1986/2006 un Komisijas Lēmumu 2010/261/ES (turpmāk – Policijas regula). Tika noteikts, ka Regula piemērojama kopš 2023. gada 7. marta;
- Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2018/1860 par Šengenas informācijas sistēmas izmantošanu to trešo valstu valstspiederīgo atgriešanai, kuri dalībvalstīs uzturas nelikumīgi (turpmāk – Atgriešanas regula);
- Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2018/1861 par Šengenas informācijas sistēmas (SIS) izveidi, darbību un izmantošanu robežpārbaudē jomā un ar kuru groza Konvenciju, ar ko īsteno Šengenas nolīgumu un groza un atceļ Regulu (EK) Nr. 1987/2006 (turpmāk – Robežu regula).

Policijas regulas VII nodaļas “Brīdinājumi par pazudušām personām vai neaizsargātām personām, kam jāliedz ceļot” 32. pantā ir uzskaitītas piecas personu kategorijas, bet liegums izceļošanai attiecināms tikai uz divām. Policijas regulas 32. panta 1. punkta d apakšpunkta izpratnē kā “neaizsargāta persona” var būt “bērni, kuriem jāliedz ceļot un attiecībā uz kuriem pastāv konkrēts un acīmredzams risks, ka tos var aizvest no dalībvalsts teritorijas vai viņi var to atstāt”.

⁶ Augstākās tiesas 14.07.2023. spriedums Nr. SA-1/2023, 13.5. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments> [aplūkots 05.03.2024.].

⁷ Grozījumi Personu apliecināšu dokumentu likumā: LV likums. Pieņemts 22.06.2017. [aplūkots 05.03.2024.].

Turpmākais iedalījums izceļ trīs scenārijus, kas varētu notikt ar bērniem un kāpēc viņus ir nepieciešams aizsargāt ar izbraukšanas liegumu. Proti, atstājot valsts teritoriju, viņi var:

- 1) kļūt par cietušajiem cilvēku tirdzniecībā vai saistībā ar piespiedu laulību, sieviešu dzimumorgānu kropļošanu vai citiem ar dzimumu saistītas vardarbības veidiem;
- 2) kļūt par cietušajiem vai tikt iesaistīti teroristu nodarījumos;
- 3) tikt iesaukti vai iesaistīti bruņotās grupās vai kuriem var likt aktīvi piedalīties karadarbībā.⁸

Nacionālajā līmenī SIS izmantošanas kārtību, par tās darbības nodrošināšanu atbildīgās institūcijas un iestādes, kā arī minēto institūciju un iestāžu funkcijas nosaka Šengenas informācijas sistēmas darbības likums.⁹ Tomēr attiecībā uz izceļošanas aizliegumu bija nepieciešams veikt grozījumus likumā “Par policiju”, Personu apliecināšu dokumentu likumā,¹⁰ izstrādāt “Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistra noteikumus”¹¹ (turpmāk – noteikumi). Noteikumu izdošana bija nepieciešama, lai vienkopus uzturētu ziņas par izceļošanas aizliegumiem un nodrošinātu šo ziņu iekļaušanu Šengenas informācijas sistēmā, norādot brīdinājuma mērķi un pieprasīto rīcību. Ziņu iekļaušana reģistrā seko pēc lēmuma par izceļošanas aizliegumu pieņemšanas. Savukārt lēmumā jānorāda riska kategorija, uz kuru attiecināma neaizsargātā persona. Noteikumos¹² ir paredzētas desmit kategorijas, no kurām sešas ir attiecināmas uz bērniem un četras uz pilngadīgām personām. Kompetence iekļaut ziņas reģistrā ir piešķirta Valsts policijai un Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei. Tiesības piekļūt reģistrā iekļautajām ziņām ir Valsts policijai, valsts drošības iestādēm, Valsts robežsardzei, Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldei. Citas valsts pārvaldes iestādes, tiesas, prokuratūras struktūrvienības ir tiesīgas saņemt ziņas no reģistra, vēršoties Iekšlietu ministrijas Informācijas centrā.

3. Policijas tiesības pieņemt lēmumu par izceļošanas aizliegumu

Papildinot likuma “Par policiju” 12. pantu ar 30.¹ punktu¹³, policijai tika paredzētas tiesības “likumā noteiktajā kārtībā liegt Eiropas Parlamenta un Padomes 2018. gada 28. novembra Regulas (ES) 2018/1862 par Šengenas informācijas sistēmas (SIS) izveidi, darbību un izmantošanu policijas sadarbībā un tiesu iestāžu sadarbībā krimināllietās un ar ko groza un atceļ Padomes lēmumu 2007/533/TI un atceļ Eiropas Parlamenta un Padomes regulu (EK) Nr. 1986/2006 un Komisijas lēmumu

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 2018/1862 par Šengenas informācijas sistēmas (SIS) izveidi, darbību un izmantošanu policijas sadarbībā un tiesu iestāžu sadarbībā krimināllietās un ar ko groza un atceļ Padomes Lēmumu 2007/533/TI un atceļ Eiropas Parlamenta un Padomes Regulu (EK) Nr. 1986/2006 un Komisijas Lēmumu 2010/261/ES. Pieņemta 28.11.2018. [07.03.2024. red.].

⁹ Šengenas informācijas sistēmas darbības likums: LV likums. Pieņemts 14.06.2007. [20.02.2024. red.].

¹⁰ Personu apliecināšu dokumentu likums: LV likums. Pieņemts 12.01.2012. [03.03.2024. red.].

¹¹ Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistra noteikumi: Ministru kabineta 2024. gada 23. janvāra noteikumi Nr. 7 [03.03.2024. red.].

¹² Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistra noteikumi: Ministru kabineta 2024. gada 23. janvāra noteikumi Nr. 7 [03.03.2024. red.].

¹³ Grozījumi likumā “Par policiju”: LV likums. Pieņemts 14.12.2023. [03.03.2024. red.].

2010/261/ES 32. panta 1. punkta “d” un “e” apakšpunktā minētajai personai (turpmāk — neaizsargāta persona), iestājoties kādam no attiecīgajās normās norādītajiem gadījumiem, izceļot no Latvijas Republikas, lai draudu novēršanas nolūkā uz laiku šo personu aizsargātu.”¹⁴

Likuma projekta izstrādes laikā gan no Tieslietu, gan Labklājības ministrijas tika izteikti pamatoti iebildumi un precizējumi, piemēram, Labklājības ministrija izteica bažas, ka likuma norma varētu tikt interpretēta pārāk plaši, nosakot izceļošanas aizliegumu plašākam personu lokam, nekā to paredz Regula 2018/1862. Savukārt Tieslietu ministrija norādīja, ka Latvijas tiesību akti skaidri nedefinē neaizsargāto personu kategoriju.

Pieļaujamā tiesību normas skaidrības un paredzamības pakāpe ir atkarīga arī no attiecīgā normatīvā akta satura un tā piemērošanas jomas, kā arī nozares, kura tiesību normai jāregulē, specifikas.¹⁵ Šajā konkrētajā gadījumā gan specifika, gan piemērošanas joma ir tiešām ļoti plašas, jo tā attiecināma ne tikai uz personām, kam liegta izbraukšana, bet arī uz tām personām, kuras varētu izvest.

Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistrā tiek iekļautas ziņas arī par bērniem, attiecībā uz kuriem tiesa ir pieņēmusi lēmumu par aizliegumu viņus izvest no valsts.

Attiecībā uz bērniem, kurus aizliegts izvest no valsts, lēmumu pieņem tiesā: “Tiesa pēc puses lūguma vai savas iniciatīvas pieņem pagaidu lēmumu, ar kuru līdz lēmuma taisīšanai lietā par bērna prettiesisku pārvietošanu pāri robežai uz Latviju vai aizturēšanu Latvijā nosaka aizliegumu bērna izvešanai no valsts. Tiesa lēmumu nekavējoties pēc tā pieņemšanas nosūta Valsts policijai un Valsts robežsardzei uz to norādītajām elektroniskā pasta adresēm.”¹⁶ Līdz ar Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistra izveidošanu Valsts policijas kompetence paplašinājās ar pienākumu nekavējoties pēc tiesas lēmuma saņemšanas par aizliegumu izvest bērnu no Latvijas Republikas iekļaut ziņas reģistrā.

Aprakstītie sadarbības veidi arvien biežāk ienāk ikdienā. Bez ciešas valsts institūciju sadarbības nav iespējams īstenot noteikto termiņu – “nekavējoties” – un sasniegt personas izceļošanas vai izvešanas no valsts novēršanu. Arī Valsts policijai ir pienākums nekavējoties, bet ne vēlāk kā nākamajā dienā, informēt Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldi, lai uz lēmuma noteikto laiku dokuments iegūtu statusu kā ceļošanai nederīgs.

Attiecībā uz policijas lēmumiem par izbraukšanas aizliegumu vēl nav izveidojusies tiesu prakse, jo likuma grozījumi stājās spēkā 2024. gada 1. janvārī. No Eiropas Savienības tiesu prakses¹⁷ izriet, ka ir pieļaujams valsts tiesiskais regulējums, ar kuru ir atļauts ierobežot dalībvalsts pilsoņa tiesības izceļot.

¹⁴ Likums “Par policiju”: LV likums. Pieņemts 04.06.1991. [03.03.2024. red.].

¹⁵ Satversmes tiesas 19.02.2021. spriedums lietā Nr. 2020-23-01, 18. punkts. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2020-23-01>.

¹⁶ Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 11.11.2021. [16.02.2024. red.].

¹⁷ EST 10.07.2008. spriedums lietā C-33/07 “ministerul Administratiei si Internelor-Directia Generala de pasapoarte via Gheorghie Jipa”.

Kopsavilkums

1. Policijas regulas 2018/1862 32. pantā minētas divas brīdinājumu kategorijas: “brīdinājumi par pazudušām personām” un “brīdinājumi par neaizsargātām personām, kam jāliedz ceļot”. Šā brīdinājuma mērķis ir novērst riskam pakļautu bērnu vai potenciālu cilvēku tirdzniecības vai ar dzimumu saistītas vardarbības upuru nolaupīšanu.
2. Nacionālajā līmenī lēmumu par izceļošanas aizliegumu ir tiesīgs pieņemt Valsts policijas priekšnieka pilnvarotais darbinieks; tiesa pieņem lēmumu par aizliegumu izvest bērnu no Latvijas Republikas; lēmumu par aizliegumu personai izceļot no Latvijas Republikas pieņem iekšlietu ministrs. Pēc lēmumu pieņemšanas seko ziņu iekļaušana Personu izceļošanas un izvešanas liegumu reģistrā, kuru uztur Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Lai katra lēmuma, kas pieņemts, balstoties uz saviem argumentiem, mērķis tiktu sasniegts, ziņas no reģistra būtu iekļaujamas Šengenas informācijas sistēmā.
3. Likumdevējs ir izveidojis juridisku pamatu, lai personu pārvietošanas brīvības ierobežojums būtu leģitīms. Katra lēmuma pieņēmēja individuāls uzdevums ir izvērtēt visus aspektus, apzinoties ietekmi gan uz cilvēku, gan uz sabiedrību, un vienlaikus dziļi izprast šā lieguma būtību un nozīmi brīvības, drošības un tiesiskuma aizsardzībā.

PĀRKRIMINALIZĒŠANAS (OVERCRIMINALIZATION) FENOMENS UN TĀ IETEKME UZ KRIMINĀLLIKUMA ATTĪSTĪBU

THE PHENOMENON OF OVERCRIMINALIZATION AND ITS INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF LATVIAN CRIMINAL LAW

Toms Čevērs, *Ph. D.*

Summary

Applying comparative scientific research method, the author uncovers the nature of the phenomenon of the overcriminalization. He argues that it encompasses criminalization of insufficiently harmful deeds, which can be prevented by less punitive and more economical means. It is a phenomenon of modern society, as it manifests itself in the flood of legal norms from the criminal law perspective. The side effects of overcriminalization are related to injustice, violating of human dignity, degradation of criminal law, overloading of criminal justice system, and potential arbitrariness of law enforcement authorities applying the criminal procedure law. The Latvian Criminal Code in general does not suffer from this legal trend, but there are several examples where it can be seen in different ways.

Atslēgvārdi: pārkriminalizēšana, *ultima ratio*, krimināltiesību funkcijas

Keywords: overcriminalization, *ultima ratio*, functions of criminal law

Ievads

Sabiedriskā noskaņojuma novērojumi liecina, ka, sabiedrībai nobriestot, proti, kļūstot pašapzinīgākai, tā kopumā kļūst iecietīgāka pret ikdienas noziedzību.¹ Tas, protams, neizslēdz atsevišķu gadījumu radītu vispārēju satricinājumu noziedzīgā nodarījuma sevišķā apmēra, rakstura vai izraisīto seku un iesaistīto personu sociālā statusa dēļ, par ko kļuvis zināms un uzturēta interese plašās un daudzveidīgās informācijas plūsmas ietekmē.

Vienlaikus valstu īstenoto kriminālpolitiku mūsdienās raksturo pretēja parādība, proti, pārkriminalizēšana. Līdz šim Latvijas krimināltiesībās šim fenomenam

---

¹ Mincs P. Krimināltiesības. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 49., 210. lpp.; Hefe O. Taisnīgums. Filosofisks ievads. Rīga: Zvaigzne ABC, 2009, 82. lpp.

individuāli nav pievērsta pastiprināta uzmanība, bet hipotētiski ir atzīta pārkriminalizēšanas negatīvā ietekme uz kriminālprocesuālo noslodzi kopumā.²

Jēdziens aktīvi tiek lietots angloamerikāņu tiesību literatūrā.³ Burtiski tas apzīmē pārāk daudz kriminalizēšanas. Tas liecina par likumdevēja pārāk intensīvu darbību, par krimināli sodāmiem atzīstot aizvien jaunus personas uzvedības aktus, kas nav objektīvi vajadzīgs tiesiskās kārtības uzturēšanai. Pārkriminalizēšana iekļaujas plašākā pārmērīgas krimināltiesību piemērošanas problemātikā, kas saistāma ar krimināltiesību robežu un ietekmes paplašināšanu, kas bez minētā aptver arī kriminālsodu pastiprināšanu⁴, pārmērīgu kriminālvajāšanu, mazinot iespējas izvērtēt tās lietderību katrā konkrētajā gadījumā, un arī citus apstākļus, kas sekmē iespējas saukt pie kriminālatbildības aizvien plašāku personu loku⁵. Citiem vārdiem, tiesību piemērotāju rīcībā ir par daudz krimināltiesību, ko valsts vara pārāk bieži izmanto negatīvu parādību apkarošanai, kam piemērotāki būtu citi līdzekļi.⁶

Starp nosauktajiem pārkriminalizēšanai ir primāra nozīme, jo tieši par noziedzīgiem likumdevēja atzīto nodarījumu kopums nosaka to, kā turpmāk funkcionēs kriminālās justīcijas sistēma, ievērojot, ka izmaiņas Krimināllikuma⁷ (turpmāk – KL) sevišķās daļās tvērumā uzreiz un nepastarpināti ietekmē iespējas uzsākt, virzīt un pabeigt kriminālprocesus, atzīstot personu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.⁸ Tādējādi, lai kādu kriminālprocesuālo kārtību izstrādātu, tās darbības priekšnoteikums vienmēr ir noziedzīgs nodarījums.

Pārkriminalizēšanas tendence ir vērtējama tā saucamo normu plūdu kontekstā,⁹ ar ko saprotama normatīvā regulējuma izplešanās, pieaugot tiesisko attiecību apjomam un sarežģītībai.¹⁰ Mūsdienu attīstītajā un dažādu risku apdraudētajā sabiedrībā valsts vara arī krimināltiesības kā vienu no tiesību nozarēm izmanto sociālās kontroles īstenošanai,¹¹ acimredzot nepaļaujoties uz sabiedrības pašregulācijas spējām.

² Sk. Kriminālprocesa obligātums un lietderīgums kā kriminālās justīcijas sistēmas pamatprincips. Zin. red. Ā. Meikališa, K. Strada-Rozenberga. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023.

³ Sk. Husak D. Six Questions about Overcriminalization. *Annual Review of Criminology*, № 6, 2023, p. 266. Jurisdikcijās ar vienotu sodu sistēmu, kur attiecīgi jebkurš publiskā kārtā sodāms pārkāpums tiek atzīts par noziedzīgu nodarījumu, kas dod tiesisku pamatu speciālu piespiedu līdzekļu, ierobežojumu un sodu piemērošanai, šī problemātika ir izteikti aktuāla.

⁴ Kā kriminālsoda pastiprināšana vērtējama, piemēram, minimālo soda mēru noteikšana un paaugstināšana, maksimālo soda mēru palielināšana un atcelšana, jaunu atbildību pastiprinošu apstākļu iekļaušana, atbildību mikstinošu apstākļu izslēgšana, piemērojamā kriminālsoda mikstināšanas iespēju mazināšana.

⁵ Šie apstākļi aptver kriminālatbildības noilguma termiņu samazināšanu, kriminālatbildības vecuma samazināšanu, plašāku eksteritoriālās jurisdikcijas paredzēšanu. Sk. Van Kempen P. H. *Criminal Justice and the Ultima Ratio Principle: Need for Limitation, Exploration and Consideration*. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.). *Overuse in the Criminal Justice System: On Criminalization, Prosecution, and Imprisonment*. Cambridge: Intersentia, 2019, pp. 3–4.

⁶ Husak D., 2023, p. 269.

⁷ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [aplūkots 15.03.2024.].

⁸ Kriminālprocesa obligātums un lietderīgums kā kriminālās justīcijas sistēmas pamatprincips. Zin. red. Ā. Meikališa, K. Strada-Rozenberga. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 21., 260. lpp.

⁹ Tsolka O., Lambropoulou E. *Overuse in the Crime Justice System in Greece*. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.), 2019, pp. 363, 364.

¹⁰ Bārdiņš G. *Normativizācija kā viens no tiesu pārslodzes cēloņiem*. Grām.: Oļehnovičs D., Zuģicka I. (sast.) *Daugavpils Universitātes 53. starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Daugavpils: Saule, 2012, 9. lpp.

¹¹ Keiler J., Roef D. (eds.). *Comparative Concepts of Criminal Law*. 3rd ed. Cambridge: Intersentia, 2019, pp. 42–43, 82.

Analizējot krimināltiesību teorijas atziņas un Krimināllikuma attīstību salīdzinošā un vēsturiskā perspektīvā, publikācija vērsta uz pārkriminalizēšanas jēdziena atklāšanu.

1. Pārkriminalizēšanas izpratne

Pārkriminalizēšana ir konstatējama tad, ja krimināltiesības nav izmantotas iespējami atturīgi, respektīvi, ja līdz minimumam nav samazinātas iespējas ar tām ieviest tiesiskajās attiecībās, ja tiek kriminalizētas jebkādas sociāli un politiski nevēlamas parādības un ja krimināltiesības nav izmantotas vienīgi atbilstoši pamotai nepieciešamībai, balstoties dziļā sabiedriskā vienprātībā.¹² Par pārkriminalizēšanu liecina ne tikai jaunu noziedzīgu nodarījumu sastāvu radišana un to tvēruma plaša formulēšana, bet arī kriminalizēšanas sliekšņa mazināšana vai atcelšana, jo tādējādi, pastiprinot kriminālatbildību, tiek koriģēts noziedzīga nodarījuma sastāvs, ar to aptverot iepriekš nekriminalizētus uzvedības aktus.

Savukārt objektīvi spriest par kriminalizēšanas pamatotību var vienīgi tad, ja ir nepārprotami un izvērtējami kriminalizēšanas kritēriji, kuru detalizācijas pakāpe līdz šim ir bijusi visai nosacīta, ņemot vērā, ka izpratne par noziedzību ir sociāli determinēta un vienlaikus neizbēgami tieši atkarīga no likumdevēja politiskās gribas.¹³ Kriminalizēšanas principu analīze ir ārpus šā raksta tvēruma,¹⁴ taču neapstrīdams kriminalizēšanas pamats ir attiecīgās darbības vai bezdarbības paaugstināts kaitīgums, pret kuru tiesiskās kārtības nodrošināšanas nolūkos ir jāvēršas ar valsts rīcībā esošo spēcīgāko tiesību aizsardzības līdzekli, proti, ar kriminālatbildības piedraudējumu.

Ievērojams amerikāņu krimināltiesību pētnieks Duglass Husaks (*Douglas Husak*) norāda, ka kriminalizējami būtu nodarījumi, kuri paši par sevi ir kaitīgi (*malum in se*), nevis kuri par tādiem kļūst līdz ar kriminalizēšanu (*malum prohibitum*).¹⁵ Citiem vārdiem, nodarījumam ir jābūt kaitīgam, lai būtu pamats to kriminalizēt, nevis šādu negatīvu kvalitāti tam jāiegūst kriminalizēšanas dēļ.

Kaut arī kaitīguma izvērtēšana ir relatīva, par šādu acīmredzamu likumdevēja pieļautu kļūdu liecina nekonsekventi lēmumi salīdzināmās situācijās. Šajā sakarā ir pārvērtējams, piemēram, vai kriminalizējot vienīgi atsevišķa veida apreibinošu vielu lietošanu, ir ņemta vērā to ietekme uz indivīda veselību un uzvedību. Saskaņā

¹² Bengoetxea J. Ultima Ratio and the Judicial Application of Law. *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, 2013, p. 110.

¹³ Lai novērstu pārkriminalizēšanu un arī tai pretēju tendenci, proti, zemkriminalizēšanu (*undercriminalization*) jeb nepietiekamu kriminalizēšanu, tiek piedāvāts kriminalizēšanu balstīt metodiskā, kas būtu brīva no patvaļīgi politiskas ietekmes (Husak D. Overcriminalization. In: *Reforming Criminal Justice*. Vol. 1: Introduction and Criminalization. Luna E. (ed.). Phoenix: Arizona State University, 2017, pp. 25, 28, 31; Ashworth A. Conceptions of overcriminalization. *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol. 5, 2008, pp. 407–408). Taču arī šāda metodiska balstītos uz kriminalizēšanas kritēriju izvērtēšanu, tādējādi nemazinot to abstrakto un ideālistisko saturu, piemēram, sodīt tikai par kaitīgu rīcību, sodīt ar mērķi novērst kaitējumu un sodīt tikai tos, kas to ir pelnījuši, citiem vārdiem, sodīt par nopietnākajiem pārkāpumiem (Husak D., 2017, p. 25; Husak D., 2023, pp. 276–278).

¹⁴ Sk. Čevers T. Noziedzīgi nodarījumi muitas darbības jomā: muitas darbības krimināltiesiskās aizsardzības nepieciešamība un sistēma. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2024, 57.–65. lpp.

¹⁵ Husak D., 2023, pp. 270, 276.

ar Krimināllikuma 48. panta pirmās daļas 12. punktu par atbildību pastipriņošu apstākli ir atzīstams tas, ka noziedzīgais nodarījums ir izdarīts jebkādu apreibinošu vielu ietekmē. Tajā pašā laikā kriminalizēta ir vienīgi jaunas psihoaktīvas vielas vai to saturoša izstrādājuma, kuru aprīte ir aizliegta vai ierobežota, un narkotisko un psihotropo vielu neatļauta lietošana attiecīgi saskaņā ar KL 248.² panta un 253.² panta pirmo daļu. Savukārt alkohola apreibums, kas var atvieglot noziedzīga lēmuma pieņemšanu, pamudināt uz to un izraisīt smagākas sekas apkārtējiem par tām, kādas iestātos, ja persona būtu pie skaidras apziņas, tiek ņemts vērā vienīgi kā tā ietekmē izdarīta noziedzīga nodarījuma kaitīgumu pastipriņošs apstāklis. Turklāt, vispār kriminalizējot apreibinošu vielu lietošanu, izdarītājs tiek vēl vairāk marginalizēts – valsts ne tikai necinās ar šo atkarību cēloņiem, bet personu nostāda vēl dziļākā sociālā bedrē, kas rada atkal jaunus deviantas uzvedības riskus.¹⁶

Vienlaikus ar kriminalizēšanas priekšnoteikumiem cieši saistīts ir tāds vispāratzīts krimināltiesību princips kā *ultima ratio*, saskaņā ar kuru krimināltiesības ir izmantojamas tikai kā beidzamais tiesību aizsardzības līdzeklis, ņemot vērā krimināltiesību represīvo dabu, kam var būt tālas sociāli ekonomiskas sekas, un šā procesa veida izmaksas, ko sabiedrība sedz par tās kopīgajiem līdzekļiem.¹⁷ Atzīmējams, ka krimināltiesībām konceptuāli ir sekundāra jeb pakārtota nozīme tiesiskās kārtības uzturēšanā,¹⁸ ņemot vērā, ka tās *per se* nav nepieciešamas tiesiskās iekārtas veidošanai, bet gan citās tiesību nozarēs noteiktās kārtības izpildes neizbēgamībai.

Attiecīgi pārkriminalizēšana ir konstatējama tad, ja šis princips nav ievērots. Viens no tādiem gadījumiem ir kriminalizēšana ārpus krimināltiesību leģitīmajām funkcijām – sabiedrībā, kurā tiek atzīta indivīda autonomijas nozīme, ar tām nav pieļaujams ieviest morālus uzskatus.¹⁹ Attiecīgi filozofiskā kontekstā pirms nodarījuma kriminalizēšanas būtiska ir konceptuāla izšķiršanās, vai tiesības nosaka vērtības, uz kurām sabiedrībai būtu jātiecas, vai arī tās pauž sabiedrībā jau pastāvošas vērtības, kuras ir nepieciešams nosargāt, respektīvi, vai ar tiesībām sabiedrība tiek veidota vai arī tiesības atspoguļo sabiedrību. Citiem vārdiem, vai valsts vara no indivīda pieprasa noteiktu uzvedības modeli, vai arī uzticas personas iespējai izdarīt saprātīgas izvēles un respektēt tās.²⁰

Saistībā ar to arī Krimināllikums līdz šim ir revidēts, svītrojot 151. pantu “Reliģisku rituālu traucēšana”, kas nostiprināja valsts un baznīcas šķirtību, kā arī 156. pantu “Goda aizskaršana”, 158. pantu “Goda aizskaršana un neslavas celšana masu saziņas līdzeklī” un 189. pantu “Mantas neapzinīga un nevērīga apsardzība”, kas

¹⁶ Keiler J., Roef D. (eds.), 2019, p. 77.

¹⁷ Keiler J., Roef D. (eds.), 2019, pp. 76–79; Van Kempen P. H. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.), 2019, pp. 5–6.

¹⁸ Mincs P., 2005, 24. lpp.; Leja M. Krimināltiesību aktuālie jautājumi un to risinājumi Latvijā, Austrijā, Šveicē un Vācijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 261. lpp.

¹⁹ Sk. Ashworth A., 2008, pp. 407–408.

²⁰ Šajā kontekstā ar gandrīz 20 gadu distanci būtu pārvērtējams Satversmes tiesas viedoklis, ka, kriminalizējot narkotisko vai psihotropo vielu lietošanu atkārtoti bez ārsta nozīmējuma, personas konstitucionālo tiesību uz privāto dzīvi ierobežojums ir attaisnojams (Par Latvijas Republikas Krimināllikuma 253.² panta pirmajā daļā iekļautās normas “narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. pantam: LR Satversmes tiesas 16.01.2005. spriedums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 16, 2005). Tiesa savulaik ar visai universāliem argumentiem motivēja, ka atšķirībā no tabakas izstrādājumiem un alkohola šo vielu lietošanas sekas ir daudz bīstamākas, apdraudot ne vien cilvēka personisko, bet arī sociālo vērtību.

no krimināltiesiski aizsargājamām interesēm nošķir privāti risināmas domstarpības. Vienlaikus ar 169.¹ pantu “Nelikumīgas darbības adopcijas kārtošana” tā pirmajā daļā kriminālatbildība ir ieviesta par piekrišanu nepilngadīgā adopcijai, ja to devusi šā nepilngadīgā māte, tēvs vai aizbildnis mantkārīgā nolūkā. Domājams, lielāku ļaunumu bērnam var nodarīt tieši palikšana šādu vienaldzīgu vecāku vai aizbildņu aprūpē.

Lai gan arī *ultima ratio* apsvērumu ievērošanai nav iespējams izstrādāt vadlīnijas, šis princips paredz zināmu metodoloģisku kārtību, kas saskaņā ar turpmāko var praktiski ietekmēt izvēli kādu nodarījumu kriminalizēt vai tomēr ne.

Ultima ratio ir paredzēts krimināltiesību ierobežošanai, taču speciālistiem nav vienprātības, vai tas ir konstitucionāla ranga tiesību princips vai arī tikai vēlams politikas apsvēruma.²¹ Neraugoties uz to, noziedzīga nodarījuma sastāvs kriminālsoda piedraudējuma dēļ vienmēr paredz indivīda rīcības brīvības, savas gribas netraucētas realizēšanas ierobežojumu. Tādēļ kriminalizēšana ir cilvēktiesību ierobežošana, un, lemjot par kāda uzvedības akta aizliegšanu krimināltiesiskiem līdzekļiem, vienmēr būtu ņemami vērā cilvēktiesību ierobežošanas noteikumi, kas paredz izvērtēt samērīgumu.²² Attiecīgi *ultima ratio* iekļaujas vienā no samērīguma principa kā vispārējā tiesību principa kritērijiem, proti, vērtējumā par to, vai nav saudzējošāku līdzekļu leģitīmā mērķa sasniegšanai.²³ Vienīgi, lemjot par kriminalizēšanu, ir jābūt stingrākam proporcionalitātes testam, ņemot vērā kriminālprocesa uzsākšanas un kriminālsoda piemērošanas gadījumā personai izraisītās negatīvās sekas.²⁴

Tādēļ, lai noteiktu nodarījuma kriminalizēšanas pamatotību, būtu pārbaudāms, vai likumdevējs likumprojekta izstrādes materiālos ir vērtējis, kā šis princips ir

²¹ Sk. diskusiju, vai gala vārds kriminalizēšanā pieder likumdevējam vai tomēr tiesu varai (attiecīgi vispārējās jurisdikcijas tiesai, interpretējot Krimināllikuma tiesību normu un nosakot tās tvērumu, vai konstitucionālajai tiesai, izvērtējot tās atbilstību konstitūcijai): Bengoetxea J., Jung H., Nuotio K. *Ultima Ratio, Is the Principle at Risk?* Editors' Introduction. *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, 2013, pp. 3–4; Minkinen P. The ‘Last Resort’: A Moral and/or Legal Principle? *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, 2013, p. 25; Stuckenberg C. F. The Constitutional Deficiencies of the German Rechtsgrundsatzlehre. *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, pp. 37–38; Bengoetxea J., 2013, pp. 113, 114, 117, 118, 119–120; Tuori K. *Ultima Ratio as a Constitutional Principle*. *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, 2013, p. 11; Wendt R. The Principle of “Ultima Ratio” And/Or the Principle of Proportionality. *Oñati Socio-Legal Series*, Vol. 3, № 1, 2013, p. 87. Arī Lietuvas autori ir aicinājuši atzīt *ultima ratio* vispārēja tiesību principa statusu, kas ierobežo likumdevēja brīvību kriminalizēt nodarījumus (Fedosiukas O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*, Vol. 19, № 2, 2012, pp. 718, 720–721, 734; Bikelis S. Permaštant sankcijas už kontrabandą: proporcingumo problema (I). *Proporcingumo principas ir Bausmės už kontrabandą. Teisės problemos*, Nr. 4, 2012, p. 6).

²² Tuori K., 2013, pp. 10, 11.

²³ Kā zināms, atbilstoši Satversmes tiesas nostiprinātajam pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes testam tiek izvērtēts: 1) vai apstrīdētā tiesību norma ir noteikta ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu, 2) vai pastāv attaisnojams leģitīms mērķis un 3) vai ierobežojums ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā jeb vai tas ir samērīgs. Savukārt samērīguma izvērtējumā tiek pārbaudīts: 1) vai likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai, 2) vai nav saudzējošāku līdzekļu leģitīmā mērķa sasniegšanai un 3) vai personai radītais ierobežojums atsvēr sabiedrības ieguvumus (sk. Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. 11.12.2015. Pieejams: <https://www.satv.tiesas.gov.lv/runas-un-raksti/pamattiesibu-ierobezojuma-konstitucionalitates-izvertesana-satversmes-tiesas-prakse/>). Latvijas krimināltiesībā šī ideja nav sveša, kaut arī tā nav principiāli nostiprināta (sk. Judins A. Par priekšlikumu paredzēt kriminālatbildību par varas pārstāvja goda aizskaršanu. *Jurista Vārds*, Nr. 8, 2021).

²⁴ Wendt R., 2013, p. 87.

ievērots katrā individuālā gadījumā, respektīvi, vai ir veikta tiesību normas konstitucionalitātes pārbaude *ex ante*.

Savukārt *ex post* izvērtējams, vai šīs jaunās tiesību normas nerada vienīgi deklaratīvu slodzi, kas liecina par to, ka tās faktiski nav bijušas nepieciešamas. Starpdisciplinārā skatījumā būtu izvērtējams, vai ar kriminalizēšanu noteiktais mērķis ir sasniegts, respektīvi, vai, piemērojot Krimināllikumu, ir sekmēta tiesiskās kārtības ievērošana konkrētajā jomā.

2. Pārkriminalizēšanas ietekme uz Krimināllikuma attīstību

Krimināllikums regulāri tiek pakļauts likumdevēja intervencei.²⁵ Aktīvi un spori rādīši tas arī tiek papildināts ar jaunu noziedzīgu nodarījumu sastāviem, reaģējot uz aktuāliem notikumiem²⁶, izmaiņām tiesiskajā regulējumā²⁷ vai valsts starptautiskajām saistībām²⁸, tādējādi uzskatāmi atklājot, ka tiesības, jo sevišķi krimināltiesības, attīstās *post factum*. Tas pirmšķietami var liecināt arī par pārkriminalizēšanas tendencēm Krimināllikumā, bet, detalizētāk iepazīstoties ar veiktajiem grozījumiem, jāatzīst, ka lielākoties nav pamata runāt par acīmredzamu kriminalizēšanas pamatojuma

---

²⁵ Krimināllikums ir viens no visvairāk grozītajiem Latvijas normatīvajiem tiesību aktiem (Matule S. Tieslietu jomas grozītie rekordisti. Jurista Vārds, Nr. 38, 2023).

²⁶ Piemēram, saistībā ar jaunu psihoaktīvu vielu lietošanas traģiskajām sekām jauniešu vidū – 190.¹ pants “Preču un vielu, kuru aprīte ir aizliegta vai speciāli reglamentēta, pārvietošana pāri Latvijas Republikas valsts robežai”; 248.¹ pants “Jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta izgatavošana, iegādāšanās, glabāšana, pārvadāšana un pārsūtīšana realizācijas nolūkā un realizēšana”; 248.² pants “Jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta izgatavošana, iegādāšanās, glabāšana, pārvadāšana, pārsūtīšana un jaunu psihoaktīvu vielu neatļauta lietošana”; 251. pants “Pamudināšana lietot narkotiskās, psihotropās un jaunas psihoaktīvās vielas”; 252. pants “Narkotisko, psihotropo un jaunu psihoaktīvo vielu ievadīšana pret personas gribu”. Saistībā ar sabiedrisku rezonansi guvušo sistemātisko vardarbību ģimenē – KL 132. panta “Draudi izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu” un 132.¹ panta “Vajāšana” otrā daļa, pastiprinot kriminālatbildību par draudiem izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir pirmajā vai otrajā radniecības pakāpē, vai pret laulāto vai bijušo laulāto, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir vai ir bijis pastāvīgās intīmās attiecībās, vai pret personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājam ir kopīga (nedalīta) saimniecība. Turklāt Tieslietu ministrija rosinājusi Krimināllikumu papildināt ar 174.¹ pantu “Cietsirdība un vardarbība pret tuvinieku”, kurā būtu paredzēta kriminālatbildība par cietsirdīgu vai vardarbīgu apiešanos ar personu, ar kuru noziedzīgā nodarījuma izdarītājs ir iepriekš minētajās attiecībās, ja ar to šai personai ir nodarītas psihiskas ciešanas un ja ar šīm darbībām nav tiši nodarīti smagi vai sevišķi smagi miesas bojājumi (Priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Krimināllikumā” (Nr. 484/Lp14). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/C36AE52D1F08BEE0C2258AB7001F641F?OpenDocument>).

²⁷ Piemēram, saistībā ar jauna Maksātspējas likuma pieņemšanu – 215.¹ pants “Tiesiskās aizsardzības procesa noteikumu pārkāpšana”.

²⁸ Piemēram, saistībā ar Eiropas Padomes Konvencijā par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu noteikto prasību ieviešanu – 168.¹ pants “Nolēmuma par pagaidu aizsardzību pret vardarbību nepildīšana” un 132.¹ pants “Vajāšana”.

Saistībā ar Eiropas Parlamenta un Padomes 2018. gada 23. oktobra Regulā (ES) Nr. 2018/1672 par Savienības teritorijā ievestās skaidras naudas vai no tās izvestās skaidras naudas kontroli un par Regulas (EK) Nr. 1889/2005 atcelšanu, noteikto prasību ieviešanu – 195.² pants “Izvairīšanās no skaidras naudas deklarēšanas”.

Saistībā ar Eiropas Padomes Konvencijas pret manipulācijām ar sporta sacensībām noteikto prasību ieviešanu – 212.¹ pants “Manipulācijas ar sporta sacensībām”.

trūkumu, jo tiek kriminalizēts salīdzināms apdraudējums atšķirīgām interesēm un prasīts konstatēt reālas kaitīgas izmaiņas apkārtējā vidē²⁹.

Taču pārkriminalizēšanas kontekstā noteikti ir pieminams KL 221.⁶ pants "Tabakas izstrādājumu nelikumīga realizācija nelielā apmērā". Šajā tiesību normā kriminālatbildība ir paredzēta par mantkārīgā nolūkā izdarītu nelegāli izgatavotu vai ar Latvijas Republikas akcīzes nodokļa markām nemarķētu tabakas izstrādājumu neatļautu realizāciju faktiski bez kriminalizēšanas sliekšņa.³⁰ Ņemot vērā, ka šāda tipa pret tautsaimniecību vērstu noziedzīgu nodarījumu kaitīgums ir tieši saistīts ar tā priekšmeta apmēru, kas ļauj noteikt arī nenomaksāto nodokļu apmēru, konkrētā nodarījuma kaitīgums acīmredzami nav paaugstināts. Tādējādi otršķirīga ir likumdevēja atsaukšanās uz nodarījuma plašo izplatību un administratīvo sodu neefektivitāti.³¹

Par pārkriminalizēšanu var runāt arī gadījumos, kad likumdevējs vienotu kaitīgu rīcību tehniski kriminalizē vairākos savstarpēji saistītos noziedzīgos nodarījumos un līdz ar to personas nodarījums ir kvalificējams atbilstoši vairākām tiesību normām, tādējādi dodot juridisku pamatu lielāka galīgā soda noteikšanai.

Šī tēze ir attiecināma uz KL 217.¹ pantu "Darba samaksas noteikumu pārkāpšana", kur kriminalizēta grāmatvedības uzskaitē neuzrādītas darba samaksas izmaksāšana, ja tas darīts ievērojamā apmērā, neprasot konstatēt jebkādu valsts budžetam nodarītus zaudējumus vai darbiniekiem nodarītu kaitējumu sociālo iemaksu neveikšanas dēļ. Tādēļ praksē nākas veidot noziedzīgu nodarījumu kopību ar 218. pantu "Izvairīšanās no nodokļu nomaksas", lai aptvertu galveno šā nodarījuma kaitīguma determinantu – radītās kaitīgās sekas nenomaksāto nodokļu veidā. Tas pats attiecināms arī uz 218.¹ panta "Faktiski nenotikuša darījuma uzrādīšana pievienotās vērtības nodokļa deklarācijā" pirmo daļu, kurā kriminalizēta faktiski nenotikuša ar pievienotās vērtības nodokli apliekama darījuma uzrādīšana pievienotās vērtības nodokļa deklarācijā, ja darījuma vērtība ir liela apmēra.

Vienlaikus jaunu noziedzīgu nodarījumu ieviešana mēdz būt saistīta arī ar esošo noziedzīgo nodarījumu pierādīšanas grūtībām, nevis šīs rīcības paaugstināto kaitīgumu. Uzskatāms piemērs ir 262.¹ panta "Atteikšanās no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes un ceļu satiksmes negadījuma vietas atstāšana" ietveršana Krimināllikumā. Uz šo argumentu atklāti ir norādīts likumprojekta anotācijā, bet vienlaikus nav kļiedētas šaubas, vai šis nav bijis vienkāršākais autovadītāju disciplinēšanas paņēmieni.³²

²⁹ Viscaur Krimināllikumā plaši par kriminālatbildības sliekšni savulaik tika noteikta objektīvās puses pazīme "būtisks kaitējums", ievērojot, ka kriminālatbildība nav paredzama par nodarījumiem, kuri nevar radīt vērā ņemamu kaitējumu sabiedriskajām interesēm (Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (13.12.2012.) anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/F8EAF0BB07FCB67AC225793300488419?OpenDocument>).

³⁰ Kaut arī dispozīcija ir norāde uz noziedzīgā nodarījuma priekšmeta nelielu apmēru, likuma "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" (LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [aplūkots 15.03.2024.]) 22. panta otrajā daļā noteikts, ka kriminālatbildība par šo noziedzīgo nodarījumu iestājas tad, ja tabakas izstrādājumu daudzums ir mazāks par šā likuma 23.¹ panta trešajā daļā noteikto daudzumu, respektīvi, par jebkādu daudzumu, kas ir mazāks par ievērojamu apmēru.

³¹ Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (03.09.2020.) anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/F9EFD5689465731CC225857E0022994E?OpenDocument>.

³² Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (06.10.2005.) anotācija. Pieejama: https://www.saeima.lv/Lapas/8Sae_Lprj/lasa-dd=LP1242_0.htm.

Tāpat ir saprotams, ka uz intensīvu attīstību vērstā mobilā laikmetā neizbēgams ir arī dažādu sabiedrības apdraudējumu risku pieaugums. Tāpēc tiesību literatūrā izteikta atziņa, ka pēdējā laikā krimināltiesības arvien vairāk tiek izmantotas noziedzīgas rīcības izdarīšanas iespēju izskaušanai, uzsvāru liekot uz apdraudējuma risku mazināšanu nākotnē, nevis uz jau izdarītā krimināltiesisku novērtējumu.³³ Šī tendence ir vērojama arī Krimināllikumā, likumdevējam cenšoties arvien agrāk iejaukties cilvēka rīcībā vai pat korigēt tā nodomus, vienlaikus nedodot viņam iespēju pašam labprātīgi atteikties no galīgā noziedzīgā mērķa sasniegšanas.

Uzskatāms piemērs ir KL 275.² pants “Viltota sadarbības sertifikāta iegūšana un glabāšana”, kurā ar mērķi novērst strauju, bet pārejošu aktualitāti ieguvušu parādību tika kriminalizēta vienīgi viltota sadarbības sertifikāta iegūšana un glabāšana, kas attiecīgajai personai nedod nekādu labumu, ja šis sertifikāts netiek izmantots. Līdzīgi arī saskaņā ar 307.¹ pantu “Krimināllietas materiālu pavairošanas un to satura izplatīšanas aizlieguma pārkāpšana” ir kriminalizēta ne tikai krimināllietas materiālu neatļauta izplatīšana, bet arī to pavairošana, kas automātiski nenodrošina trešajām personām piekļuvi tiem. Likumdevēja šāda izvēle noteikti nebūtu atbalstāma attiecībā uz rīcību ar tādiem priekšmetiem, kuri nav vispārbīstami un tādēļ *per se* nekādu kaitējumu nevar nodarīt.

Vienlaikus atgādināms par tādu krimināltiesību vispārīgās daļas neatņemamu institūtu kā sagatavošanās noziedzīgam nodarījumam, kas regulēts KL 15. pantā un neuzkrītoši pilda to pašu funkciju novērst sagaidāmu kaitīgu nodarījumu izdarīšanu.

Tāpat, neraugoties uz līdzdalības noziedzīgā nodarījumā kriminalizēšanu, ko vienmēr ir paredzējusi KL 20. panta piektā daļa, un KL 54. pantā noteikto līdzdalībniekam nosakāmā soda individualizēšanu, arvien tiek kriminalizēta rīcība, kas rada priekšnoteikumus citai personai izdarīt noziedzīgu nodarījumu, tādējādi tieši vai pastarpināti sekmējot to. Piemēram, saskaņā ar KL 73.¹ pantu “Masveida iznīcināšanas ieroču izgatavošanas, glabāšanas, pārvietošanas, lietošanas un izplatīšanas finansēšana”, 77.² pantu “Bruņota konflikta finansēšana”, 79.² pantu “Terorisma finansēšana”, 163.¹ pantu “Bordeļa izveidošana, uzturēšana, vadīšana un finansēšana” ir atsevišķi kriminalizēti līdzekļu piešķiršana kādas noziedzīgas darbības izdarīšanai, respektīvi, atbalstīšana. Savukārt saskaņā ar 85.¹ pantu “Spiegošanas organizēšana un vadīšana” un 139.¹ pantu “Cilvēka audu un orgānu donora un recipienta vervēšana” kriminālatbildība ir paredzēta par personas iesaistīšanu noziedzīgā nodarījumā, tādējādi nodrošinot tā izdarīšanu.

Šajā sakarā piebilstams, ka pārmērīgai kriminalizēšanai var līdzināties pārmērīga tiesību jaunrade, kad mākslīgi tiek stiprināta Krimināllikuma represīvā iedarbība, proti, viena un tā paša nodarījuma kriminalizēšana vairākkārt, veidojot speciālus sastāvus un vienlaikus apgrūtinot Krimināllikuma pārskatāmību. Tās mērķis ir precīzāk izteikt kaitīgā nodarījuma izpausmi, pievienot papildu kaitīgumu raksturojošas pazīmes, kas likumsakarīgi dod iespēju noteikt paaugstinātu sankciju. Tādēļ likumdevējam, balstoties juridiskās prakses materiālos, ir jāizvērtē, vai ir nepieciešams jauns noziedzīga nodarījuma sastāvs, ja vispārīgais jau paredz gana plašas piemērojamā soda robežas, ievērojot, ka soda mēra noteikšanā saskaņā ar KL 46. pantu tiek ņemti vērā lietas individuālie apstākļi.

³³ Keiler J., Roef D. (eds.), 2019, pp. 6–7, 38–39; Husak D., 2023, p. 270.

Šo tendenci raksturo KL 218.¹ panta “Faktiski nenotikuša darījuma uzrādīšana pievienotās vērtības nodokļa deklarācijā” otrā un trešā daļa, kurās ir kriminalizēta izvairīšanās no konkrēta nodokļa nomaksas. Turklāt nupat Saeimas deputāti ierosināja Krimināllikumu papildināt ar jaunu 90.¹ pantu “Dziļviltojumu tehnoloģiju izmantošana vēlēšanu procesa ietekmēšanai”, faktiski pastiprinot kriminālatbildību par specifisku viltus izpausmi, kādā tiek kavētas personu tiesības vēlēties un tikt ievēlētam, proti, izmantojot ar dziļviltojuma tehnoloģiju radītus deputātu kandidātus diskreditējošus materiālus (KL 90. pants “Kavēšana realizēt vēlēšanu tiesības, tiesības piedalīties likuma ierosināšanā, tautas nobalsošanas ierosināšanā, tautas nobalsošanā un Eiropas pilsoņu iniciatīvas atbalstīšanā”).³⁴

Nevar gan izslēgt, ka dažkārt pārkriminalizēšanas dēļ var tikt veicināta krimināltiesību normu skaidrība (*lex certa*), kas ir viena no likumības principa (*nullum crimen sine lege*) izpausmēm. Tiesību normu abstrakcija ir juridiskās domas un sabiedrības attīstības sasniegums iepretī kazuistikai, kas raksturīga vienkāršām tiesību sistēmām. Taču krimināltiesisko attiecību saturs, kas paredz pienākumu izciest sodu par noteiktu uzvedības aktu, nav mainījies. Tādēļ speciālu sastāvu formulēšana sarežģītajā tiesiskajā un faktiskajā realitātē var konkretizēt par noziedzīgu atzīto rīcību, liedzot vispārīgi formulētos sastāvos ieskaitīt nodarījumus, ko cilvēks bez padziļinātas intereses un izpratnes par noziedzīgu nodarījumu kvalifikācijas aktualitātēm nevar zināt, attiecīgi – nevar prognozēt savas rīcības kaitīgumu un noziedzīgumu.

Vienlaikus pietiekami neizsvērtā kriminalizēšana apdraud tiesisko stabilitāti. Piemēram, KL 275. pantā “Dokumenta, zīmoga un spiedoga viltošana un viltota dokumenta, zīmoga un spiedoga realizēšana un izmantošana” ir paredzēta kriminālatbildība par normas nosaukumā minēto noziedzīgā nodarījuma priekšmetu nolau-pīšanu, bet ne par citiem tā nelikumīgas ieguves veidiem. Savukārt jaunā 275.¹ panta “Personu apliecinoša dokumenta iegūšana, izmantojot citas personas datus” dispozīcija ietver divus tā tvēruma ierobežojumus, proti, ir kriminalizēta vienīgi personu apliecinoša dokumenta iegūšana un tikai tad, ja tas noticis, izmantojot citas personas datus. Un ir tikai laika jautājums, līdz tiks kriminalizēta citu dokumentu, kas piešķir tiesības vai atbrīvo no pienākumiem, iegūšana citā krāpnieciskā veidā.

3. Pārkriminalizēšanas negatīvās izpausmes

Pārkriminalizēšanas fundamentāls risks ir saistāms ar nodarījuma kriminalizēšanā pieļauto samērīguma principa pārkāpumu, jo persona līdz ar iesaisti kriminālprocesā, saukšanu pie kriminālatbildības, procesuālo piespiedu līdzekļu un kriminālsoda piemērošanu tiek pakļauta negatīvām sekām par tādu nodarījumu, kas vispār nebūtu izvērtējams šādā kārtībā. Likumsakarīgi tas noved pie netaisnības,³⁵ jo nav konstatējama atbilstība starp individa rīcību un tās sociālo novērtējumu.

Likumdevēja intervence krimināllikumā, palielinot noziedzīgu nodarījumu sastāvu skaitu, atspoguļo viegli ieraugāmu politiskās iniciatīvas izpildes rezultātu un

³⁴ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” Nr. 535/Lp14 anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/E17F0D9EC11F9C02C2258AD20025AC51?OpenDocument>.

³⁵ Husak D., 2023, p. 271.

formāli apliecina rūpes par sabiedrības drošību. Jāpiekrīt kritiskajiem izteikumiem, ka pārmērīga kriminalizēšana tiek veikta, lai nomierinātu iedzīvotājus, tajā skaitā vēlētājus. Tādā gadījumā nav izslēgtas likumdevēja vieglprātīgas izvēles bez sociālā realitātē balstītiem vērtējumiem, ņemot vērā noziedzības cēloņus un to sekmējošos apstākļus, kā rezultātā tās nav vērstas uz mērķtiecīgu noziedzības novēršanu.³⁶

Paradoksāli, bet pārkriminalizēšanas dēļ valstu krimināllikumi degradējas, jo mazinās kriminālatbildības simboliskā un stigmatizējošā nozīme, bet vienlaikus līdz ar kriminālatbildības piemērošanu tiek aizskarta cilvēka cieņa, tā rīcību pakļaujot publiskam nosodījumam.

Pārkriminalizēšana ilgtermiņā ne tikai nepamatoti apdraud apzinīgās sabiedrības daļas brīvību,³⁷ bet tās radītā netaisnības izjūta var būt kriminogēna – krimināltiesību sistēma personas ieskatā var zaudēt uzticamību, kas var būt par pamatu savas noziedzīgās uzvedības attaisnošanai.³⁸ Šāda atziņa ir saistāma ar respekta zudumu pret krimināllikumiem kopumā³⁹ vai pat vienaldzību pret to. Jebkurā gadījumā nedrīkst pieļaut, ka krimināllikumu ievērošana kļūst neiespējama, jo tad noziedzīga nodarījuma izdarīšana kļūst neizbēgama, – bet tas neatbilst krimināltiesību preventīvajam raksturam.

Pārmērīga kriminalizēšana, kas likumsakarīgi izsauc pārmērīgu kriminālvaļāšanu, ir arī viens no kriminālās justīcijas sistēmas noslodzes veicinātājiem, patērējot laiku, kā arī administratīvos un finanšu resursus, ko varētu novirzīt svarīgu lietu izmeklēšanai.⁴⁰ Tādēļ arī viens no piedāvātajiem risinājumiem, kā nodrošināt kriminālprocesu ātrāku un kvalitatīvāku virzību, ir izvairīšanās no nevajadzīgas nodarījumu kriminalizācijas un atbilstoša dekriminalizācija.⁴¹

Vēl kāds būtisks risks slēpjas apstākļi, ka tiesībsargājošajām iestādēm, piemērojot savas valsts krimināllikumu, ir pienākums un arī iespēja piemērot kriminālprocesa lās normas, kas nosaka kārtību, kādā tiek veikta izmeklēšana, kriminālvaļāšana un iztiesāšana, un kas paredz virkni personu ierobežojošu un apgrūtinošu pasākumu, kā arī apdraud tās reputāciju. Tas neizbēgami rada priekšnoteikumu valsts amatpersonas pilnvaru pārsniegšanai un dienesta stāvokļa ļaunprātīgai izmantošanai,⁴² kā arī citu amata noziegumu izdarīšanai.

Jāņem vērā, ka, nespējot izsekot līdzīgi grozījumiem likumos, tajā skaitā krimināllikumā, ir apšaubāms, vai persona faktiski spēj laikus uzzināt un izprast tiesību normas, kuru adresāts tā ir. Krimināltiesību kontekstā tas attiecīgi apdraud cita krimināltiesību principa *nullum crimen sine lege* ievērošanu. Tas, ka likums ir pieņemts,

³⁶ Díez-Ripollés J. L. Overuse of The Criminal Justice System: Analytical Approach, Rules and Practices. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.), 2019, p. 53.

³⁷ Lynch T. Overcriminalization. In: Cato Handbook for Policymakers. 8th ed. Cato Institute, 2017, pp. 193, 195.

³⁸ Rotman E. Overuse and Underuse of the United States Criminal Justice System in the area of Business Crimes. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.), 2019, p. 629.

³⁹ Ashworth A., 2008, pp. 407–408; Guzmán Dalbora J. L. Overuse of Criminalization: A Philosophical and Political Approach on the Latin-American Situation. In: Van Kempen P. H., Jendly M. (eds.), 2019, p. 96.

⁴⁰ Lynch T., 2017, p. 195.

⁴¹ Kriminālprocesa obligātums un lietderīgums kā kriminālās justīcijas sistēmas pamatprincips. Zin. red. Ā. Meikališa, K. Strada-Rozenberga. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 19., 21., 22., 260. lpp.

⁴² Ashworth A., 2008, pp. 407–408; Lynch T., 2017, pp. 195–196; Husak D., 2017, p. 29; Husak D., 2023, p. 267.

bet personai nav zināms, liecina par to, ka šāda likuma, saskaņā ar kuru šī personas varētu plānot savu rīcību, tās apziņā nav. Attiecīgi ir pamatotas šaubas par principa “likuma nezināšana neatbrīvo no atbildības” absolūto raksturojumu, ko apdraud faktiskā realitāte un racionāli apsvērumi.⁴³ Lai risinātu šo problēmu un novērstu pārkriminalizēšanas negatīvās sekas, tiek piedāvāts papildināt kriminālatbildību izslēdzošu apstākļu loku ar likuma pamatotu nezināšanu vai arī par atvainojošu apstākli atzīt ne tikai faktisku, bet arī juridisku kļūdu.⁴⁴ Arī Latvijas krimināltiesībās ir apsvērts, ka kriminālatbildību ierobežotos gadījumos saistībā ar paļaušanos uz savas rīcības tiesiskumu varētu izslēgt maldība par izdarītā nodarījuma aizliegumu un attiecīgi – par tā sodāmību krimināltiesiskā kārtībā.⁴⁵

Kopsavilkums

1. Pārkriminalizēšana ir noziedzīgu nodarījumu sastāva ietveršana krimināllikumā bez objektīvas nepieciešamības tiesiskās kārtības uzturēšanai. Citiem vārdiem, tā ir tādu nodarījumu kriminalizēšana, kuru kaitīgums nav paaugstināts un kurus var novērst vai kuru izplatību var mazināt, izmantojot mazāk represīvus un taupīgākus līdzekļus.
2. Pārkriminalizēšana iekļaujas mūsdienās aktuālajā normu plūdu problemātikā kā to specifiska krimināltiesību izpausme.
3. Kriminalizēšanas konstitucionalitāte nosakāma cilvēktiesību ierobežošanas noteikumu kontekstā, kas paredz samērīguma izvērtējumu. Savukārt princips *ultima ratio*, saskaņā ar kuru krimināltiesības ir izmantojamas kā beidzamais tiesību aizsardzības līdzeklis, iekļaujas vienā no samērīguma principa kritērijiem, proti, vērtējumā par to, vai nav saudzējošāku līdzekļu leģitīmā mērķa sasniegšanai līdzvērtīgā kvalitātē.
4. Krimināllikumā kopumā nav vērojama pārkriminalizēšanas tendence, bet atsevišķos gadījumos tā novērojama likumdevēja nekonsekvencē, kriminalizējot salīdzināmus nodarījumus, kriminālatbildības sliekšņa trūkumā, kriminālatbildības paredzēšanā vienlaikus par vairākām atsevišķām viena un tā paša nodarījuma izpausmēm un aizvien agrinākas rīcības kriminalizēšanā.
5. Pārkriminalizēšanas negatīvās izpausmes ir saistītas ar to raksturojošo netaisnību, kas aizskar cilvēka cieņu, krimināllikuma degradēšanu, tiesību zināt savas tiesības kavēšanu, kriminālprocesa pārslodzi un potenciālu tiesībsargājošo iestāžu patvaļu, izmantojot kriminālprocesuālā regulējuma piešķirtās pilnvaras.

⁴³ Lynch T., 2017, p. 196.

⁴⁴ Ibid., pp. 196–197; Husak D., 2017, pp. 31–37; Husak D., 2023, pp. 270–271. ASV bija paredzēts pieņemt tiesību normu, saskaņā ar kuru, “ja nodarījums sastāv no rīcības, par kuru saprātīga persona tādos pašos vai līdzīgos apstākļos nezinātu vai nebūtu iemesla uzskatīt, ka tā bijusi prettiesiska, valsts varai ir jāpierāda, ka apsūdzētais zināja vai viņam bija pamats uzskatīt, ka šī rīcība ir prettiesiska”.

⁴⁵ Leja M. Faktiskās un juridiskās kļūdas veidi un to juridiskās sekas Latvijā, Vācijā, Šveicē un Austrijā. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 231.–234, 239. lpp.

NODARĪJUMA MAZNOZĪMĪGUMS UN CIETUŠĀ INTERESES LATVIJAS KRIMINĀLTIESĪBĀS

INSIGNIFICANCE OF OFFENSE AND VICTIM'S INTERESTS IN LATVIA'S CRIMINAL LAW

Dāvids Gurevičs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorants

Summary

This article explores the evaluation of the insignificance of criminal offenses within the realm of criminal law, particularly from the perspective of the plight experienced by crime victims. It aims to investigate whether and how the interests of victims are considered in decisions regarding the initiation or termination of criminal proceedings based on the insignificance of an offense. Additionally, the article delves into the mechanisms available to victims to safeguard their procedural interests throughout the criminal process.

Atslēgvārdi: maznozīmīgs nodarījums, cietušais, kaitējums, taisnīga tiesa

Keywords: insignificant offense, victim, harm, fair trial

Ievads

Maznozīmīga noziedzīga nodarījuma institūts Latvijas krimināltiesībās ir ieviests ar 2020. gada 11. jūnija grozījumiem Krimināllikumā¹ (turpmāk – KL), likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”² un Kriminālprocesa likumā³ (turpmāk – KPL), aizstājot jēdzienu “nodarījums, ar kuru nav radīts tāds kaitējums, lai piespiestu kriminālsodu”. Kā tas izriet no grozījumu anotācijas⁴, maznozīmīga nodarījuma jēdziena un ar to saistīto procesuālo instrumentu ietveršana likumos tika iecerēta kā iespēja iestāžu resursus koncentrēt smagāku nodarījumu izmeklēšanai.

Statistika rāda, ka nodarījuma maznozīmīgums bieži tiek izmantots kā pamats atteikumam uzsākt kriminālprocesu, tādējādi liedzot valsts reakciju uz personas ar

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [09.03.2024. red.].

² Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [09.03.2024. red.].

³ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [09.03.2024. red.].

⁴ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/B32273479A40FCA6C225848F003B62B6?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2024.].

likumu aizsargāto interešu aizskārumu.⁵ Ņemot to vērā, šā raksta mērķis ir apskatīt, kādi ir cietušā interešu aizsardzības mehānismi pretstatā arvien pieaugošajai nodarījuma maznozīmīguma ietekmei uz krimināltiesisko attiecību noregulējumu. Rakstā tiek izmantota analītiskā pētniecības metode normatīvo aktu un prakses materiālu izpētē.

1. Nodarījuma maznozīmīguma kritēriji

Atbilstoši likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 19.² panta pirmajai daļai noziedzīgs nodarījums uzskatāms par maznozīmīgu, ja tā rezultātā radītais zaudējums ir mazāks par pusi no izdarīšanas brīdī Latvijas Republikā noteiktās minimālās mēnešalgas vai kura radītais ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums ir neliels. Var izdarīt secinājumu, ka ar maznozīmīgumu apzīmē nevis nodarījumu klasifikāciju pēc to rakstura un kaitīguma, kā to paredz KL 7. pants, bet nodarījuma rezultātā radīto kaitīgo seku mēru. Neiedziļinoties detalizētāk šajā jautājumā, jāatzīmē, ka kaitīgums un kaitīgās sekas ir saistīti jēdzieni, tomēr tiem ir atšķirīga krimināltiesiska nozīme.⁶

Pirmais maznozīmīguma kritērijs – zaudējumu apmērs – ir pietiekami konkrēts, taču otrais – neliels ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums – paver plašas interpretācijas iespējas. Jāteic, ka anotācijā dotais skaidrojums, ka ar likumu aizsargāto interešu apdraudējuma apmērs nosakāms, vērtējot visu to sociālā labuma kopumu, ko cietusi persona iegūtu, ja šāds apdraudējums netiktu veikts⁷, neviēš lielāku skaidrību par to, kā tieši būtu jānovērtē nodarītais kaitējums un vai jebkāda noziedzīga nodarījuma nelabvēlīga ietekme uz cietušo būtu ņemama vērā. Turklāt mulsinošs šķiet jēdziens “sociālais labums”, kas krimināltiesību praksē netiek izmantots, ņemot vērā noziedzīga nodarījuma kā darbības pret konkrētu ar likumu aizsargāto interesi raksturu.

Senāta judikatūrā savukārt ir pausts, ka interešu apdraudējums ir jāvērtē saistībā ar konkrētā noziedzīgā nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, arī – cik nozīmīga ir ar likumu aizsargātā interese, kāds ir apdraudējuma veids, tā smagums, apjoms, ilgums u. tml. Turklāt kaitējuma esība ir izvērtējama arī saistībā ar formālā sastāva nodarījumiem, t. i., kad KL Sevišķās daļas pantā nav norādes uz konkrētām kaitīgajām sekām.⁸

Turpmāk ilustrācijai daži piemēri, kā interešu apdraudējuma smagums tiek vērtēts tiesu un prokuroru nolēmumos.

Latgales apgabaltiesas 2023. gada 24. janvāra spriedumā vērtēta personas A apsūdzība par neizpaužamu ziņu, kas nav valsts noslēpums, izpaušanu, ko izdarīja valsts

⁵ Pēc Iekšlietu ministrijas Informācijas centra sniegtajiem datiem, lēmumu atteikt uzsākt kriminālprocesu saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 373. panta otrās prim daļu skaits ir: 2020. gadā – 4570; 2021. gadā – 4059; 2022. gadā – 4704; 2023. gadā – 5382.

⁶ Sk. sīkāk: Krastiņš U. Prettiesiska nodarījuma kaitīgo seku divējādā nozīme. Jurista Vārds, Nr. 33 (885), 2015.

⁷ Likumprojekta “Grozījums likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/B466257A7D138F1CC225848F-003DCAFA?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2024.].

⁸ Senāta 30.11.2022. lēmums lietā Nr. SKK-313/2022 (11860006116), 6.1.–6.2. punkts.

amatpersona (KL 329. pants). Apsverot iespēju atbrīvot A no kriminālatbildības saskaņā ar KL 58. panta pirmo daļu, tiesa norādīja: “Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka dati par noziedzīgiem nodarījumiem, kriminālprocesiem, notiesājošiem spriedumiem vai saistītiem preventīviem pasākumiem ir datu kategorija, kam nepieciešama paaugstināta aizsardzība [...]. Konkrētajā gadījumā /pers. A/ kā valsts amatpersona, kurai ir tiesības un iespēja sakarā ar darba pienākumu veikšanu iegūt ierobežotas pieejamības informāciju par konkrētas personas sodāmībām, izpaužot šo iegūto informāciju personai, [...] apdraudēja jeb aizskāra personas pamattiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, tādējādi samazinot vai pat sagraujot uzticību valsts spējai aizsargāt vienas no svarīgākajām cilvēka pamattiesībām. Līdz ar to apelācijas instances tiesa atzīst, ka šāds valsts dienesta normālai darbībai radītais kaitējums ir nozīmīgs un nav atzīstams par nelielu vai nebūtisku [...]”⁹

Ar 2023. gada 12. maija Ziemeļkurzemes prokuratūras prokurora lēmumu izbeigts kriminālprocess pret personu A, kura tika apsūdzēta KL 190.¹ panta pirmajā daļā paredzētā nodarījuma – narkotiskas vielas (izžāvētas marihuānas) pārvietošana pāri valsts robežai – izdarīšanā. Lēmumā konstatēts, ka apsūdzētā A somā atrastās marihuānas daudzums bija tikai 0,4266 grammi, līdz ar ko radītais ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums bijis neliels.¹⁰

Ar 2023. gada 11. oktobra Rīgas Pārdaugavas prokurores lēmumu izbeigts kriminālprocess, kurš tika uzsākts par KL 193.¹ panta pirmajā daļā paredzēto nodarījumu – tādu datu izplatīšanu, kas dod iespēju nelikumīgi izmantot maksāšanas līdzekli. Prokurores vērtējumā, lai arī apsūdzētais ir prettiesiski nodevis citai personai kredītiestādes lietotāja autentifikācijas līdzekli, šāds nodarījums ir nebūtiski apdraudējis aizsargāto interesi.¹¹

Praksē ir gadījumi, kad neliels zaudējumu apmērs pats par sevi tiek vērtēts kā nebūtisks aizsargāto interešu apdraudējums. Piemēram, Ziemeļkurzemes prokuratūras prokurora 2023. gada 14. aprīļa lēmumā par kriminālprocesa izbeigšanu konstatēts, ka personas A nodarījuma – personai B piederošās automašīnas bojāšanas (KL 185. panta pirmā daļa) – rezultātā B tika nodarīti zaudējumi 50 eiro apmērā. Prokurors secinājis: “Ņemot vērā izdarītā noziedzīgā nodarījuma raksturu – izdarīts mazāk smags noziegums, nodarījuma rezultātā nodarīts mantisks zaudējums 50,00 EUR apmērā, kas bijis mazāks par pusi no tajā laikā Latvijas Republikā noteiktās minimālās mēnešalgas, ar nodarījumu radītais ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums ir neliels [...]”¹²

Kā redzams, interešu apdraudējuma būtiskums visbiežāk tiek vērtēts tādos nodarījumos, kurus raksturo publiskās kārtības apdraudējums. Vienlaikus, pēc autora domām, nevajadzētu izslēgt iespējamību, ka arī naudas izteiksmē novērtējams pametums, kas nesasniedz pusi no minimālās mēnešalgas, varētu būt vērtējams kā pietiekami būtisks interešu apdraudējums, kā dēļ nodarījums nebūtu atzīstams par

⁹ Latgales apgabaltiesas 24.01.2023. spriedums krimināllietā Nr. 11860006116. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/499095.pdf> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁰ Ziemeļkurzemes prokuratūras prokurores 12.05.2023. lēmums krimināllietā Nr. 58400022023. Pieejams: <https://elieta.lv/web/#/pakalpojumi/anonimizetie-nolemumi> [aplūkots 09.03.2024.].

¹¹ Rīgas Pārdaugavas prokuratūras prokurores 11.10.2023. lēmums krimināllietā Nr. 19710399723. Pieejams: <https://elieta.lv/web/#/pakalpojumi/anonimizetie-nolemumi> [aplūkots 09.03.2024.].

¹² Ziemeļkurzemes prokuratūras prokurora 14.04.2023. lēmums krimināllietā Nr. 11250006620. Pieejams: <https://elieta.lv/web/#/pakalpojumi/anonimizetie-nolemumi> [aplūkots 09.03.2024.].

maznozīmīgu. Šajā ziņā nozīme varētu būt viktimoloģiskajai perspektīvai, t. i., kā noziedzīgais nodarījums ir ietekmējis cietušo, ņemot vērā viņa vecumu, veselību, mantas stāvokli, dzīves apstākļus un citas individuālas īpatnības. Tas saskan ar literatūrā izteikto viedokli, ka tieši maznozīmīguma kritēriju elastīgums, nepiesaistot tos konkrētiem mērījumiem, būtu izvirzāms kā šā institūta spēcīgā puse, kas novērs iespējamu patvaļīgu rīcību.¹³

2. Nodarījuma maznozīmīguma ietekme uz kriminālprocesu

Latvijas kriminālprocesā ir trīs procesuālie risinājumi, kas saistīti ar maznozīmīgu nodarījumu. Pirmkārt, atbilstoši KPL 373. panta otrajai prim daļai izmeklētājs ar prokurora piekrišanu vai prokurors var atteikt kriminālprocesa uzsākšanu. Otrkārt, izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu, prokurors vai tiesa kriminālprocesu var izbeigt, atbrīvojot personu no kriminālatbildības (KL 58. panta pirmā daļa un KPL 379. panta pirmās daļas 1. p.). Treškārt, izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu kriminālprocesu var izbeigt, ja nav izdevies noskaidrot nodarījumu izdarījušo personu (KPL 392. panta otrā prim daļa).

Atteikums uzsākt kriminālprocesu, ja izdarīts maznozīmīgs nodarījums, savā ziņā ir atkāpe no KPL 7. panta pirmajā daļā ietvertā obligātuma principa. Grūtības varētu rasties brīdī, kad procesuāli pilnvarotajai amatpersonai ir jānovērtē cietušajam nodarītais kaitējums vai ar likumu aizsargātās intereses apdraudējuma nopietnība. Izrietoši no KPL 123. un 124. panta pirms kriminālprocesa uzsākšanas netiek veikta pierādīšana, līdz ar to uz maznozīmīguma kritēriju novērtēšanu nav attiecināms pierādīšanas standarts “ārpus saprātīgām šaubām”. Tomēr, pēc autora domām, lai novērstu amatpersonu patvaļu, situācijā, kad nav uzreiz pieejamas ziņas par nodarītā kaitējuma apmēru, kriminālprocess būtu uzsākams ikvienā gadījumā, kad ir konstatēts uzsākšanas pamats un iemesls. Ja vēlāk tiek konstatēts, ka izmeklējamais nodarījums atzīstams par maznozīmīgu, būtu vērtējama iespēja kriminālprocesu izbeigt.

Pēc autora domām, minētais aspekts ir saistīts ne tikai ar cietušā interesēm, bet arī ar apstākli, ka atbilstoši KPL 380. pantam persona netiek reabilitēta, ja kriminālprocess par maznozīmīgu nodarījumu tiek izbeigts. Situācijā, ja kriminālprocesa uzsākšana tiek atteikta, tomēr pastāv iespēja iegūt un pārbaudīt ziņas gan par nodarīto kaitējumu, gan par nodarījumu izdarījušo personu, pēc autora domām, tiek nepamatoti radīta iespēja personai izvairīties no likumā paredzētām sekām, kas saistītas ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, un netiek sasniegts krimināltiesisko attiecību taisnīgs neregulējums.

Kriminālprocesa izbeigšana un personas atbrīvošana no kriminālatbildības nodarījuma maznozīmīguma dēļ KL 58. panta pirmajā daļā ir paredzēta kā viens no krimināltiesisko attiecību neregulējuma veidiem, kas nav saistīts ne ar kādiem citiem apstākļiem, proti, ir pietiekami konstatēt, ka personas nodarījums atbilst

¹³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa obligātums un lietderīguma elementi Latvijas krimināltiesisko un kriminālprocesuālo normu sistēmā. Grām.: Kriminālprocesa obligātums un lietderīgums kā kriminālās justīcijas sistēmas pamatprincips. Zin. red. Ā. Meikališa, K. Strada-Rozenberga. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2023, 163. lpp.

maznozīmīguma kritērijiem. Lai arī 2020. gadā izdarītā grozījuma anotācijā skaidrots, ka par KL 58. panta pirmās daļas piemērošanu jālemj procesa virzītājam, ņemot vērā visus lietas apstākļus un vainojamo personu raksturojošo informāciju,¹⁴ šobrīd spēkā esošā likuma redakcija *expressis verbis* neizvirza procesa virzītājam pienākumu vērtēt jebkādus citus kritērijus.

Tomēr praksē ir gadījumi, kad procesa virzītājs papildus vērtē arī to, vai nodarītais kaitējums cietušajam ir atlīdzināts. Ilustrācijai – Rīgas Austrumu prokuratūras prokurores 2023. gada 30. jūlija lēmums izbeigt kriminālprocesu, kas tika uzsākts par zādzību nelielā apmērā (KL 180. panta pirmā daļa). Lēmumā norādīts: “Kriminālprocesa materiālos atrodas dokumenti, kas apliecina materiālās kaitējuma kompensācijas atlīdzināšanu. [...] Secināms, ka [ir izdarīts noziedzīgs nodarījums], kura rezultātā tika nodarīts mantisks zaudējums 60 EUR apmērā, kas atzīstams par maznozīmīgu. [Apsūdzētais] piekrit kriminālprocesa izbeigšanai uz nereabilitējošiem pamatiem saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 380. pantu.”¹⁵ Kā redzams, ņemts vērā ne tikai nodarītā kaitējuma atlīdzināšanas fakts, bet arī apsūdzētā piekrišana kriminālprocesu izbeigt.

Kaitējuma atlīdzināšanas faktam ir nozīme gadījumā, ja persona tiek atbrīvota no kriminālatbildības sakarā ar izlīgumu (KL 58. panta otrā daļa) un ja tiek piemērots prokurora priekšraksts par sodu (KPL 420. panta piektā daļa). Nodarījuma maznozīmīguma izvērtēšanā šim faktam nekādas nozīmes nav. Lai arī no cietušā interešu viedokļa kaitējuma atlīdzināšana pirms kriminālprocesa izbeigšanas vērtējama visnotaļ pozitīvi, pēc autora domām, procesa virzītājiem nevajadzētu savu lēmumu balstīt tādos apsvērumos, kas nav paredzēti likumā. Līdz ar to citētā lēmuma motivācija vērtējama kritiski.

3. Cietušā interešu aizsardzības līdzekļi

No taisnīgas tiesas pamatprincipa izriet, ka jebkuram lēmumam neuzsākt vai neturpināt kriminālprocesu jābūt līdzsvarotam ar cietušā iespēju šādu lēmumu pārsūdzēt. Šis princips ir paredzēts kā viens no cietušo tiesību standartiem Eiropas Savienībā saskaņā ar t. s. cietušo tiesību direktīvas¹⁶ 11. pantu, to savā judikatūrā ir uzsvērusi arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa.¹⁷ Arī no KPL 22. pantā ietvertā kompensācijas principa izriet, ka cietušajam jābūt procesuālajām iespējām iegūt kompensāciju par noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto kaitējumu, kas nozīmē arī plašākas tiesības šajā nolūkā ietekmēt kriminālprocesa gaitu un rezultātu.

¹⁴ Likumprojekta “Grozījums likumā “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/B466257A7D138F1CC225848F003DCAFA?OpenDocument> [aplūkots 09.03.2024.].

¹⁵ Rīgas Austrumu prokuratūras prokurores 30.07.2023. lēmums krimināllietā Nr. 10890058523. <https://elieta.lv/web/#/pakalpojumi/anonimizetie-nolemumi> [aplūkots 09.03.2024.].

¹⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI. Pieņemta 25.10.2012. [09.03.2024. red.].

¹⁷ McBride J. The Case Law of the European Court of Human Rights on Victims' Rights in Criminal Proceedings. Pieejams: <https://rm.coe.int/council-of-europe-georgia-european-court-of-human-rights-case-study-vi/16807823c4> [aplūkots 10.03.2024.].

No vienas puses, formāli KPL ir paredzētas visas nepieciešamās cietušā procesuālās tiesības. Cietusī persona var pārsūdzēt gan lēmumu par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu, gan lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu. No otras puses, ja, pastāvot iestāžu iekšējām vadlīnijām par maksimāli iespējamo resursu taupīšanu, tiek izmantota likumā paredzētā iespēja kriminālprocesu par maznozīmīgu nodarījumu neveikt, šādas cietušā tiesības kļūst neefektīvas.

Kā alternatīvs atlīdzinājuma gūšanas līdzeklis neapšaubāmi paliek civilā tiesvedība. Šajā ziņā ievērības vērts ir Latgales rajona tiesas 2023. gada 12. decembra spriedums. No aprakstošās daļas izriet, ka atbildētājs B izdarīja KL 265. panta otrajā daļā paredzēto nodarījumu – prasītājam A piederošās piekabes reģistrācijas numura zīmes nolaupīšanu, taču kriminālprocess netika uzsākts maznozīmīguma dēļ. A cēla prasību par kopsummā 1398,94 eiro zaudējumu piedziņu saistībā ar jaunas zīmes sagatavošanu, stiprinājuma remontu, piekabes nomu un degvielas izdevumiem. Ar spriedumu prasība apmierināta pilnībā, tiesai secinot: “Atbildētājam ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ko viņš nodarījis ar savu prettiesīgu darbību. Tas, ka ar lēmumu atteikts uzsākt kriminālprocesu, jo dotajā gadījumā ir izdarīts maznozīmīgs noziedzīgs nodarījums, neatbrīvo atbildētāju no pienākuma atlīdzināt zaudējumus.”¹⁸

Vienlaikus nebūtu pamatoti cietušā intereses kriminālprocesā sašaurināt līdz kaitējuma kompensācijas iegūšanai. Efektīvs kriminālprocess, kas rezultējas vainojamās personas identificēšanā un sodīšanā, pats par sevi var būt nepieciešamais cietušā aizskarto tiesību atjaunošanas līdzeklis.¹⁹ Tāpēc cietušā iespēja atjaunot savas aizskartās tiesības ir saistīta ar valsts atbildību par kriminālprocesa efektivitāti. Šā jautājuma problemātiku ilustrē turpmāk aprakstītais gadījums no administratīvās tiesas prakses.

2019. gada 7. oktobrī tika uzsākts kriminālprocess par nelikumīgu koku ciršanu (KL 109. panta pirmā daļa) personas C īpašumā. Ar procesa virzītāja lēmumu C tika atzīta par cietušo. Izmeklēšanas gaitā patvaļīgās koku cirtes veicējus noskaidrot neizdevās, bet no AS “Latvijas Valsts meži” tika iegūta informācija, ka nocirsto koku vērtība varētu būt ne lielāka par 31,72 eiro. Nodarījums tika atzīts par maznozīmīgu, un 2021. gada 15. novembrī kriminālprocess tika izbeigts, pamatojoties uz KPL 379. panta pirmās daļas 1. punktu. 2022. gada 26. janvārī ar prokurora lēmumu izbeigšanas pamats grozīts uz KPL 392. panta otro prim daļu.

C vērsās Ģenerālprokuratūrā ar iesniegumu par kriminālprocesā nodarīto zaudējumu un nemantiska kaitējuma atlīdzināšanu kopsummā par 8064 eiro, uzskatot, ka kriminālprocess ticis novilcināts. Ar Ģenerālprokuratūras prokurora 2022. gada 14. jūnija lēmumu secināts: lai arī kriminālprocesā netika pildīti prokurora norādījumi un izmeklēšana nepamatoti novilcināta, nav noticis nozīmīgs C nemantisko tiesību aizskārums, jo aizskartas viņas tiesības uz savlaicīgu kriminālprocesuālo attiecību taisnīgu atrisinājumu lietā par maznozīmīgu noziedzīgu nodarījumu. Tāpēc kaitējuma atlīdzināšana C atteikta. Ģenerālprokuratūras lēmumu C pārsūdzēja administratīvajā tiesā. Ar Administratīvās rajona tiesas 2023. gada 28. februāra spriedumu pieteikums noraidīts, cita starpā secinot, ka C nav iesniegusi

¹⁸ Latgales rajona tiesas 12.12.2023. spriedums civillietā Nr. C12159323. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/525924.pdf> [aplūkots 10.03.2024.].

¹⁹ European Court of Human Rights. Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights. Right to an effective remedy. Updated on 31 August 2023. P. 29–30. Pieejams: <https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/all-case-law-guides> [aplūkots 10.03.2024.].

pierādījumus par viņas apgalvotajiem zaudējumiem. Izskatot lietu saistībā ar C apelācijas sūdzību, Administratīvā apgabaltiesa 2024. gada 29. februāra spriedumā norādīja: “Izvērtējot pieteicējas argumentus, var secināt, ka pieteicēja būtībā vēlas, lai tiktu atļidzināta nelikumīgi nocirsto koku iespējamā vērtība [..], taču jāņem vērā, ka nav konstatējama cēloņsakarība starp pieteicējai nodarītajiem mantiskajiem zaudējumiem un iestādes rīcību, kas tika atzīta par prettiesisku (izmeklēšanas novilcināšanu [..]). Mantiskie zaudējumi tika nodarīti ar īpašumā augošo koku patvaļīgu nociršanu, nevis ar to, ka izmeklēšana kriminālprocesā tika neattaisnoti novilcināta norādītajā laika periodā. [..] Tā kā starp iestādes rīcību, kas tika atzīta par prettiesisku, un pieteicējas norādītajiem mantiskajiem zaudējumiem nav konstatējama cēloņsakarība, nav tiesiska pamata pieteicējas norādīto mantisko zaudējumu atļidzināšanai.” Arī Administratīvā apgabaltiesa C pieteikumu noraidīja.²⁰

Aprakstītais kāzuss izkristalizē vairākas problēmas. Pirmkārt, saņemot no cietušās personas informāciju par noziedzīgu nodarījumu, kaitējuma apmēra noteikšana ne vienmēr ir iespējama, lai nodarījumu atzītu par maznozīmīgu un atteiktu kriminālprocesa uzsākšanu. Turklāt arī pašam cietušajam var būt apgrūtināši norādīt precīzu informāciju par nodarīto kaitējumu. Otrkārt, kaitējuma apmēra vai interešu aizskāruma būtiskuma izvērtēšana, kas nepieciešama, lai pieņemtu pamatotu lēmumu par kriminālprocesa izbeigšanu nodarījuma maznozīmīguma dēļ, nepavisam nav vienkāršs amatpersonas uzdevums, jo tas var prasīt samērā ilgu laiku un speciālas zināšanas jeb ekspertīzi. Treškārt, pat konstatējot, ka atbildīgās amatpersonas nav darījušas visu nepieciešamo, lai izvērtētu cietušajam nodarīto kaitējumu un atrastu piemērotāko kriminālprocesa risinājumu, nodarījuma maznozīmīgums pats par sevi var būt vērtējams kā pamats atteikt cietušajam atļidzinājumu par valsts pieļauto pārkāpumu – procesa nepamatotu novilcināšanu.

Pēdējais aspekts, uzskata autors, ir sevišķi diskutabls. Lai arī cietušais nevar sagaidīt konkrētu kriminālprocesa rezultātu, taisnīgas tiesas garantijām, tostarp uz objektīvu un nenovilcinātu nodarījuma izmeklēšanu, jābūt efektīvām arī kriminālprocesā par šķietami nenozīmīgu pārkāpumu.²¹ Tātad, lai arī valstij nebūtu jāuzņemas kaitējums, kas cietušajam tiek nodarīts maznozīmīga nodarījuma rezultātā, nespēja kriminālprocesu veikt pietiekami efektīvi būtu vērtējama no valsts atbildības pozīcijas.

Kopsavilkums

1. Vērtējot, vai nodarījums būtu atzīstams par maznozīmīgu, nozīme ir cietušajam radītā kaitējuma vai interešu apdraudējuma būtiskumam. Ja mantisko zaudējumu apmērs nesasniedz pusi no minimālās mēnešalgas, šis aspekts pats par sevi nenozīmē, ka nodarījums atzīstams par maznozīmīgu, ja intereses apdraudējums pēc savas būtības ir pietiekams.

²⁰ Administratīvās apgabaltiesas 29.02.2024. spriedums administratīvajā lietā Nr. A420262622. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/526363.pdf> [aplūkots 10.03.2024.].

²¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 03.07.2012. spriedums lietā “Nicoleta Gheorghe pret Rumāniju” (iesnieguma Nr. 23470/05), 25.–27. punkts.

2. Lai arī lēmums par atteikšanos uzsākt kriminālprocesu vai kriminālprocesa izbeigšanu nodarījuma maznozīmīguma dēļ ir procesa virzītāja prerogatīva, tam būtu jāņem vērā vairāki aspekti: 1) ziņas par kaitējuma apmēru vai būtiskumu ir izvērtējamas pēc tam, kad konstatēts pamats un iemesls uzsākt kriminālprocesu; 2) atteikumam uzsākt kriminālprocesu nevajadzētu radīt iespēju likumpārkāpējam izvairīties no tām likumā paredzētajām sekām, kas saistītas ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanas faktu; 3) kriminālprocesa izbeigšanai būtu jābalstās radītā kaitējuma izvērtējumā, bet ne apstākļi, vai nodarītais kaitējums atlidzināts un vai vainojamā persona piekrīt kriminālprocesa izbeigšanai
3. Nodarījuma maznozīmīguma kā kriminālprocesa lietderīguma instrumenta pārmērīga izmantošana var padarīt neefektīvas cietušās personas tiesības uz taisnīgu tiesu un atbilstīgu atlīdzinājumu. Lai arī cietušajam nav tiesību uz viņam labvēlīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, nodarījuma maznozīmīgums nebūtu izmantojams kā iemesls nevērtēt valsts atbildību par kriminālprocesa efektivitāti.

AIZSTĀVĪBAS MODEĻU INSTITUCIONĀLĀS UN FUNKCIONĀLĀS IZPRATNES EVOLŪCIJA LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

EVOLUTION OF INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL UNDERSTANDING OF DEFENCE MODELS IN LATVIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Linda Lielbriede, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante,
zvērīnāta advokāta palidze

Summary

Criminal procedure has been subject to processes of historical evolution, constantly improving both the set of legal provisions for the detection and investigation of criminal offences, and clarifying the scope of activities, as well as the rights and obligations of the persons involved in criminal proceedings. Thus, the processes and results of the development of criminal procedure can also be viewed from the perspective of the effects incurred by these changes on the exercise of the powers conferred upon those exercising procedural functions. The author assesses the evolution of the institutionally established model of the right to defence in Latvian criminal proceedings, and the changes in the scope of the rights of the subjects vested with the respective function.

Atslēgvārdi: aizstāvības funkcija, cilvēktiesību garantēšana, valsts pienākumi, tiesības uz aizstāvību

Keywords: defence function, guaranteeing human rights, state obligations, right to defence

Ievads

Kriminālprocess kā jebkurš cits ar valsts varas realizēšanu saistīts institūts ir pakļauts vēsturiskās evolūcijas procesiem, nemitīgi pilnveidojot gan tiesisko priekšrakstu kopumu noziedzīgu nodarījumu atklāšanai un izmeklēšanai, gan precizējot kriminālprocesā iesaistīto personu darbības tvērumu un tiesību un pienākumu apjomu.¹ Tādējādi kriminālprocesa attīstības procesi un rezultāti var tikt uzlūkoti arī no tās perspektīvas, kā šīs pārmaiņas ietekmē procesuālo funkciju realizētājiem piešķirto pilnvaru izmantošanu.

¹ Sk. Meikališa Ā. Kriminālprocesa tiesības. Rīga: RaKa, 2000, 38. lpp.

Mūsdienu Latvijas kriminālprocesā minētais jēdziens ietverts Kriminālprocesa likuma 17. pantā, skaidrojot, ka kriminālprocesā tiek nošķirta cilvēka tiesību ierobežojumu kontroles funkcija pirmstiesas procesā, kā arī apsūdzības, aizstāvības un tiesas spriešanas funkcijas. Tiesību zinātnē norādīts, ka Kriminālprocesa likuma 17. pantā noteiktās procesuālo funkciju kategorijas, nebūdamas izsmeļoši uzskaitītas, uzskatāmas par tādām, no kurām atvasināmas konkrētas noteiktiem subjektiem piemītošas funkcijas attiecīgās procesuālās situācijās.²

Raksta mērķis ir aplūkot aizstāvības funkcionālo modeļu teorētisko dalījumu un to evolūciju Latvijas kriminālprocesā, tostarp institucionālās izpratnes izmaiņas. Norādītā mērķa sasniegšanai izmantota doktrinārās analīzes metode, aplūkojot tiesību teorijā paustos viedokļus par pētāmo jautājumu, kā arī vēsturiskās pētniecības metode, izzinot pētāmās problēmas evolūcijas gaitu starpkaru perioda Latvijas kriminālprocesā, kā arī pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. Raksturojot kopējās aizstāvības modeļu daudzveidību piemītošās īpatnības, lietota aprakstošā metode.

1. Aizstāvības modeļu teorētiskais iedalījums un būtības raksturojums

Aizstāvības institūta veidošanos nosaka laikmetīgi apsvērumi: vēsturiskais fons, politiskais režīms, izpratne par tiesībām un citi elementi.³ Tādējādi atkarībā no aizstāvības institūta funkcionālās nozīmes valsts politiskajā un sociālajā sistēmā iespējams izdalīt izolējošo, etatisko, komerciālo un sociālo advokatūras darbības modeli.

Izolējošā modeļa pamatā ir izpratne, ka advokatūrai un aizstāvības realizēšanai nepiemīt sabiedriska nozīme, tādējādi pavisam izslēdzot vai būtiski minimizējot aizstāvju dalību kriminālprocesā.⁴ Eiropā šāda pieeja dominēja līdz pat 19. gadsimtam, kad attīstījās retorika par pilsonisko tiesību paplašināšanu un publisko tiesību institūtu, tostarp kriminālprocesa, humanizēšanu.

Krievijas impērijā līdz pat 1864. gada Tiesu reformai funkcionēja izolējošais aizstāvības modelis, tomēr arī vēlāk bija fiksējami mēģinājumi ierobežot aizstāvjiem pieejamo tiesību loku. Cenšoties unificēt ar izolējošo aizstāvības modeli saistītās pazīmes, doktrīnā tiek izcelta valstiski leģitimēta aizstāvības īstenošanas ierobežošana vai aizliegšana, aizstāvja darbības apzināta nenovērtēšana, advokatūras institūta kopējās lomas vājināšanās sabiedriskajā dzīvē, zems cilvēktiesību aizsardzības līmenis un vāji attīstīta tiesiskuma izpratne.⁵

Nākamais aizstāvības modeļu evolucionārās attīstības posms ir etatiskais modelis (franču – *état*, latviešu – valsts), atbilstoši kuram aizstāvības funkcija kļūst par daļu no valsts aparāta un kalpo mērķiem, kurus noteikusi valsts. Viena no spilgtākajām šā modeļa liecībām ir aizstāvības funkcionālā izpratne padomju kriminālprocesā,

² Kaija S. Kriminālprocesa likuma 17. panta komentārs. Grāmatā: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zin. red. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 83.–84. lpp.

³ Johnstone Q. Bar Associations: Policies and Performances. Yale Law & Policy Review, 1996, Vol. 15, № 193, pp. 193–243.

⁴ Акинина Н. Ю., Анисимов В. Ф. Введение в сравнительную адвокатуру: учебное пособие. Е. Н. Под. ред. Анисимова В. Ф. Ханты-Мансийск: Югорский государственный ун-т, 2017, с. 51.–57.

⁵ Ibid.

tās darbību veidojot kā valsts mērķiem pakārtotu atsevišķu institūtu.⁶ Līdz ar to etatiskais modelis raksturojams ar it kā formāli neatkarīgas advokatūras esību, kas vienlaikus pakļauts pienākumam pildīt valsts politiskos mērķus.⁷ Tāpat šajā modelī tiek vājināta aizstāvības un advokatūras loma un nozīme sabiedrības dzīvē, un primārā loma tiek piedēvēta politiskās ideoloģijas lozungiem.

Atsevišķās politiskajās iekārtās ir vērojams komerciālais advokatūras modelis, kas savukārt ietekmē arī aizstāvības realizācijas funkcionālo būtību, jo atbilstoši šim modelim juridiskās palīdzības sniegšana personai, kas to lūgusi, sakņojas finansiālo resursu pietiekamībā. Vienlaikus šim modelim ir relatīvi neliela loma krimināltiesisko attiecību noregulēšanā.

Visbeidzot teorijā tiek izšķirts advokatūras un aizstāvības sociālais modelis, kas tiek uzskatīts par efektīvāko veidu kriminālprocesā iesaistīto personu tiesību un interešu aizsardzībai no valsts varas realizētāju puses. Šo aizstāvības modeli un tā pienācīgu funkcionālu nostiprināšanu normatīvajā ietvarā uzskata par demokrātiskas un tiesiskas sabiedrības attīstības priekšnosacījumu.⁸

Izpratne par aizstāvību kā kriminālprocesuālu funkciju, nevis institūtu jeb normu kopumu kāda tiesiska jautājuma reglamentēšanai, ir saistāma ar procesuāli līdzāspastāvošo apsūdzības funkciju, ievērojot to savstarpēji korelējošo raksturu un pamatkonceptu, ka bez apsūdzības nebūtu nepieciešamības pēc aizstāvības.⁹ Raksturojot kontinentālās Eiropas aizstāvības funkcionālo būtību, jāuzsver, ka aizstāvība kalpo arī kā atsvars un garantija tiesas un tiesvedības procesa neatkarības nodrošināšanai.¹⁰ Proti, neatkarīgas tiesu varas esības priekšnosacījums ir tās nošķirtība no citiem valsts varas atzariem, taču iztiesāšanā neatkarībai ir jānozīmē arī neitrāla attieksme kā pret apsūdzētāju, tā pret apsūdzēto. Tādējādi aizstāvības institucionāla un funkcionāla eksistence ir valsts pienākuma garantēt neatkarīgu tiesu varu praktiskais rezultāts.¹¹

Ikviena valsts, kas atzīst nepieciešamību šo pienākumu realizēt, atrodas evolūcionārās attīstības etapā, ieviešot kādu no iepriekš aplūkotojām doktrināri attīstītajām advokatūras un aizstāvības darbības modeļiem.

2. Aizstāvības modeļa raksturojums Latvijas kriminālprocesā starptaru periodā

Līdztekus tiesneša amatam advokāts ir vienīgā juridiskā profesija, kuru kā tiesu sistēmai piederīgu personu un vienlaikus arī kā garantiju individuālo pamattiesību un brīvību aizsardzībai un realizēšanai *expressis verbis* izceļ 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme (turpmāk – Satversme)¹². Attiecībā uz krimi-

⁶ Paegle G. Padomju advokatūrai – 50. Progress, Nr. 62, 25.05.1972., 3. lpp.

⁷ Акинина Н. Ю., Анисимов В. Ф., 2017, с. 87.–92.

⁸ Ibid., с. 63.

⁹ Синеокий В. О. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты. Харьков: Право, 2008, с. 165.

¹⁰ Hodgson J. The Role of the Criminal Defence Lawyer in an Inquisitorial Procedure: Legal and Ethical Constraints. Legal Ethics, 2006, Vol. 9, Iss. 1, p. 126.

¹¹ Ibid.

¹² Latvijas Republikas Satversme (publicēta 30.06.1922.), 92. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 22.11.2023.].

nālprocesa praktisko organizācijas formu šādai konstitucionālā likumdevēja izvēlei piemīt sevišķa nozīme, ielāgojot apsvērumu, ka šim tiesisko attiecību regulēšanas procesam ir raksturīga visaugstākā iejaukšanās indivīda personīgajās tiesībās un brīvībās.¹³

Vienlaikus Latvijas teritorijā funkcionējošais aizstāvības modelis līdz pat okupācijas periodam balstījās 1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas Tiesu iekārtas likuma¹⁴ un 1864. gada 20. novembra Kriminālprocesa nolikuma¹⁵ regulējumā. Lai gan Krievijas impērijā advokātūra kā patstāvīga joma radās vien 19. gadsimtā, tās izveidē ņemtas vērā aktuālās kontinentālās Eiropas doktrinārās nostādnes.¹⁶ Līdz ar to par advokāta darbības pamatprincipu tika noteikta prasība “iestāties par citas personas tiesībām”¹⁷, un starpkaru perioda Latvijā pilnībā tika pārņemts Krievijas impērijā radītais “[...] advokāta institūts, kas balstījās uz tiesībaizstāvības un pārstāvības principiem, ar tiesībaizstāvību saprotot juridisku padomu sniegšanu un neskaidru tiesībjautājumu izskaidrošanu, savukārt ar pārstāvību – personas atvietošanu”¹⁸.

Zvērināts advokāts Jūlijs Šmits (1885–1965) starpkaru perioda advokatūras lomas raksturojumā secināja, ka nevienā civilizētā valstī tiesu iekārta nevarot iztikt bez advokatūras.¹⁹ Savukārt, vērtējot advokāta lomu kriminālprocesā, šis autors izcēla tieši advokāta kā aizstāvja funkcionālo būtību, atzīmējot: “Kriminālā tiesāšanas kārtība, būdama dibināta uz sacikstes principa, paredz apsūdzības priekšstāvi – prokuroru, un aizstāvības priekšstāvi – advokātu.”²⁰

Apstākļi, ka līdz Latvijas proklamēšanai J. Šmits ilgus gadus praktizēja Maskavā,²¹ padziļināja viņam piemītošo izpratni par advokāta profesionālo darbību un mērķi, kas nereti konstatējama ārpusnormatīvā dimensijā, proti, ētiskā plaknē un doktrināros apsvērumos. Turklāt savos vērojumos par advokāta ētiku J. Šmits atsaucās arī uz Krievijas impērijā attīstīto praksi laikposmā līdz boļševiku apvērsumam.²² Līdz ar to, izprotot advokāta lomu, it sevišķi kriminālprocesā, uzmanību pelna J. Šmita secinājums, ka “[...] advokātūra, izpildidama noteiktas tiesas orgāna

¹³ Luchtman M., Vervaele J. European Agencies for Criminal Justice and Shared Enforcement (Eurojust and the European Public Prosecutor's Office). *Utrecht Law Review*, Vol. 10, Issue № 5, December 2016, pp. 132–134. Pieejams: <https://doi.org/10.18352/ulr.305> [aplūkots 05.01.2024.].

¹⁴ Сл. Учреждение судебныхъ установлений, измененное и дополненное закономъ о преобразованіи мѣстнаго суда (Собр. узак. 1912 г., № 118), с законодательными мотивами, разъясненіями Сената и алфавитнымъ предметнымъ указателемъ. Сост. К. П. Змирловъ. Санктпетербургъ: изд. юрид. кн. скл. Право, 1913.

¹⁵ Уставъ Уголовнаго Судопроизводства (свод зак. т. XVI, ч. 1, изд. 1914 года). С позднѣйшими узаконеніями, законодательными мотивами, разъясненіями Правительствующаго Сената и циркулярами Министерства Юстиціи. Изданіе восьмое, исправленное и дополненное. Составленъ М. П. Шрамченко и В. П. Ширковымъ. Рига: Изданіе книгоиздательства и книжнаго магазина Давида Гликсмана, 1923.

¹⁶ Rusanovs E. Kriminālprocesa doktrīnas ģenēze un evolūcija Latvijā no valsts dibināšanas līdz atkārtotai padomju okupācijai. Rīga: “Rusanovs & Partneri” zvērinātu advokātu birojs, 2023, 100. lpp.

¹⁷ Белов К. А. Институт адвокатуры в России второй половины XIX – начала XX века. Вестник Поволжского института управления, 2020, т. 20, № 20, с. 71.

¹⁸ Rozenbergs J. Advokātūra Latvijā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/110628> [aplūkots 12.11.2023.].

¹⁹ Šmits J. Advokātu ētika. *Students*, Nr. 221, 18.03.1935., 2. lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. Latvijas advokātūra 1919–1945. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007, 483. lpp.

²² Šmits J. Advokātu ētika. *Students*, Nr. 222, 12.04.1935., 2. lpp.

funkcijas un būdama par tiesu iekārtas nepieciešamu sastāvdaļu, līdz ar to izpilda svarīgu valsts uzdevumu”²³. Citiem vārdiem – advokāts ir ne tikai klienta interešu pārstāvis, bet arī tiesas palīgs.

Tā kā advokatūra starpkaru Latvijā veidojās atbilstoši Krievijas impērijā funkcionējošajam advokatūras darbības un funkciju izpratnes modelim,²⁴ tās lomu un funkciju izpratnei plaši izmantots Krievijas impērijas laika regulējums un prakse.²⁵ Tādējādi, lai gan advokātam tiek piedēvēts sava pilnvardevēja – klienta – interešu aizstāvības un pārstāvības pienākums, vienlaikus izcelta nepieciešamība advokātam būt “[...] arī taisnības kalpam. Viņš ir arī tiesnešu palīgs, kurš, aizstāvot sava klienta intereses, nedrīkst aizmirst, ka viņa uzdevums ir palīdzēt tiesnesim strīdīgā lietā atrast materiālo un formālo taisnību. Tiklīdz advokāts šo savu funkciju piemirst, tiklīdz viņš atkāpjas no taisnības meklēšanas, [...] viņš savus pienākumus pārprot.”²⁶ Tā kā aizstāvja uzdevums atbilstoši šim principu līmenī definētajam ietvaram bija realizēt no tiesiskas valsts koncepta atvasinātos uzdevumus,²⁷ starpkaru periodā tika attīstīta izpratne ne tikai par aizstāvi kā noteiktas procesuālās funkcijas realizētāju, bet arī advokatūru, kas īsteno tai piešķirtas funkcijas demokrātiskā valstī: “Advokatūras funkcijai tiesu iekārtā jābūt: aizstāvēt atsevišķu personu tiesības un intereses, nekaitējot pie tam: valsts interesēm, kā arī pārējo atsevišķo personu taisnīgām interesēm, bet atrodot šinī ziņā pienācīgu saskaņojumu uz ētisku kritēriju pamata.”²⁸

3. Aizstāvības modeļa raksturojums Latvijas kriminālprocesā pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas

Iepriekš aplūkoto izpratni par aizstāvības funkcionālo lomu Latvijas kriminālprocesā un demokrātiskā tiesību sistēmā vardarbīgi pārrāva okupācijas periods. Autore pētījumā neaplūko padomju kriminālprocesam raksturīgo aizstāvības funkcionālo modeli, jo tas nav uzskatāms par Latvijas kriminālprocesam radniecīgu aizstāvības formu.

Atjaunojot Latvijas neatkarību un sākot veidot jaunu, demokrātiskai un tiesiskai valstij piemērotu normatīvo ietvaru,²⁹ aktuāls kļuva jautājums arī par atbilstošas tiesu iekārtas izveidi, primāri izvirzot prasību pēc neatkarīgas tiesu varas kā valsts

²³ Šmits J. Advokātu ētika. Students, Nr. 221, 18.03.1935., 2. lpp.

²⁴ Sk. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V., 2007, 11.–13. lpp.

²⁵ Kēmanis J. Jauno advokātu stāža pienākumi. Jurists, Nr. 8–9, 01.11.1931., 191.–192. sleja.

²⁶ Holcmanis V. Maģistratūra un advokatūra. Jurists, Nr. 2, 01.02.1929., 39. sleja.

²⁷ Dzirkalis A. Die Reform der lettischen Advokatur. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 1, 01.01.1935., 220.–224. lpp.

²⁸ Latvijas Zvērinātu advokātu padomes tēzes un motīvi likumprojektam par advokatūru. Jurists, Nr. 1, 01.01.1933., 17. sleja.

²⁹ Sk. Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, Nr. 35/36, 12.09.1991. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/68772-par-latvijas-psr-likumdosanas-aktu-piemerosanu-latvijas-republikas-teritorija> [aplūkots 22.11.2023.].

varas atzara atzīšanas.³⁰ Šim mērķim kalpoja likuma "Par tiesu varu"³¹ izstrāde, pieņemšana un pakāpeniska pilnveidošana. Tā, piemēram, jau likuma "Par tiesu varu" pamatredakcija paredzēja, ka kriminālprocesā tiesājamajam ir tiesības uz aizstāvību, savukārt aizstāvis lietas izskatīšanas laikā var būt tikai advokāts.³²

Savukārt raksturojot advokātu kā juridisko amatu, likumprojekta autori sākotnēji izraudzījās definēt advokāta profesiju kā personas, kas saistītas ar lietu izskatīšanu tiesā. Šāds formulējums pamatoti raisīja kritiku, norādot, ka tiesu varas neatkarība ir atkarīga arī no tā, vai konkrētu procesuālo uzdevumu realizētāji ir vai nav uzskatāmi par tiesu sistēmai piederīgām personām, proti, "[...] piederība pie tiesām tika uzskatīta par neatkarības garantu"³³. Turklāt piederība tiesu sistēmai vienlaikus nozīmē arī paaugstināta kvalitātes standarta esību, kas attiecināms gan uz advokāta spēju realizēt tiesību normās noteikto, gan ievērot profesionālās ētikas noteikumus.³⁴ Tādējādi ar 1997. gada 29. janvāra grozījumiem likumā "Par tiesu varu" tika ieviests 106.² pants, nostiprinot, ka līdztekus prokuroriem un notāriem arī zvērināti advokāti ir uzskatāmi par tiesu sistēmai piederīgām personām.³⁵

Šis precizējums uzskatāms arī par likumsakarīgu papildinājumu Latvijas Republikas Advokatūras likumā³⁶ (turpmāk – Advokatūras likums), kas stājās spēkā 1993. gada 21. maijā, noteiktajam, ka "[a]dvokatūra ir tiesiskas valsts justīcijas neatņemama sastāvdaļa".³⁷ Raksturojot advokāta kā neatkarīga un profesionāla jurista darbību kriminālprocesā, likumdevējs Advokatūras likuma 2. pantā vispārīgā formā nostiprināja, ka advokāts sniedz juridisko palīdzību, aizstāvot un pārstāvot tiesā un pirmstiesas izmeklēšanā personu likumīgās intereses, sniedzot juridiskas konsultācijas, gatavojot juridiskus dokumentus un veicot citas juridiskas darbības, savukārt minētā likuma piektajā sadaļā, raksturojot advokāta tiesības un pienākumus, definēja to, ka krimināllietās zvērināti advokāti uzņemas aizstāvēt personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, arī notiesātos, pārstāv cietušos un sniedz juridisko palīdzību jebkurai personai kriminālprocesā.

Līdztekus Advokatūras likumam aizstāvības institūtu normatīvi reglamentē Kriminālprocesa likums, tā 20. pants, proti, procesuālo pamattiesību līmenī nostiprinot, ka "[t]iesības uz aizstāvību persona var īstenot pati vai uzaicinot par aizstāvi pēc savas izvēles personu, kura saskaņā ar šo likumu var būt aizstāvis".³⁸ Tiesību zinātnē atzīmēts, ka praksē pastāv divi aizstāvības realizēšanas veidi: 1) personīgā aizstāvība,

³⁰ Sk. Krūmiņa V. Ievads Latvijas Republikas Satversmes VI nodaļas komentāram: tiesu varas evolūcija Latvijā. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VI nodaļa: Tiesa. VII nodaļa: Valsts kontrole. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 15.–16. lpp.

³¹ Par tiesu varu: LV likums. Izsludināts 14.01.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu> [aplūkots 16.11.2023.].

³² Turpat, 22. pants.

³³ Sk. Krūmiņa, V., 2013, 29. lpp.

³⁴ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 26.06.2019. spriedums lietā Nr. SKA-877/2019, 13. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5883> [aplūkots 16.11.2023.].

³⁵ Grozījumi likumā "Par tiesu varu": LV likums. Pieņemts 29.01.1997. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/42183-grozijumi-likuma-par-tiesu-varu> [aplūkots 17.11.2023.].

³⁶ Advokatūras likums: LV likums. Pieņemts 27.04.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/59283-latvijas-republikas-advokaturas-likums> [aplūkots 17.11.2023.].

³⁷ Turpat, 2. pants.

³⁸ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. 20. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums> [aplūkots 22.11.2023.].

ko savu tiesību un likumisko interešu aizsardzībai veic pats aizdomās turētais, apsūdzētais vai tiesājamais; 2) oficiālā aizstāvība, ko aizdomās turētā, apsūdzētā vai tiesājamā tiesību un likumisko interešu aizsardzībā veic aizstāvis.³⁹

Likumdevējam Kriminālprocesa likuma 17. pantā atzīstot, ka aizstāvības realizēšana kriminālprocesā ir uzskatāma par atsevišķu funkciju, būtībā tiek veidota izpratne par to, ka advokāta darbība kriminālprocesā, realizējot aizstāvību, ir uztverama un interpretējama plašākā nozīmē. Tas ir, pēc šīs darbības realizēšanas īstenā mērķa – zināt, par ko persona tiek apsūdzēta, un izvēlēties savu aizstāvības pozīciju –, nevis šaurākā nozīmē, proti, pieņemot, ka advokāta darbs kriminālprocesā ir šauri institucionalizējams kā atsevišķa resora pārstāvja darbība vai kā noteiktu normu kopuma realizētāja rīcība.

Šim faktoram piemīt būtiska nozīme, to aplūkojot kopsakarā ar Satversmes tiesas agrīnajā judikatūrā nostiprināto uzskatu, ka demokrātiskā tiesiskā valstī “[a]dvokātūras institūtam ir liela nozīme kvalificētas juridiskās pārstāvības nodrošināšanā, jo advokāts ir ne tikai pārstāvis, kura uzdevums ir atvietot pusi tiesā un sasniegt sava pilnvardevēja noteikto galamērķi, bet vienlaikus arī tiesībaizstāvis”.⁴⁰

Kriminālprocesuālajā noregulējumā rodamais jēdziens “aizstāvības funkcija”, faktiski to ļaujot interpretēt kā uzdevumu vai tā izpildi,⁴¹ tādējādi ir tulkojams autonomi no jēdziena “institūts”, jo raksturo advokāta kā tiesu sistēmai piederīgas personas īstenotā aizstāvības uzdevuma nozīmību, neļaujot to šauri “institucionalizēt” konkrētu procesuālo normu rāmjos, bet mudinot uz aizstāvības realizēšanu raudzīties pēc tā jēgas un būtības.

Ar jēdzienu “institūts” turpretim parasti tiek saprasts konkrēts tiesību normu kopums, kas funkcionē līdztekus citām tiesību normām, tādējādi konkrēto sistēmu, kas regulē vienveidīgus jautājumus, ļaujot dēvēt par tiesību institūtu.⁴² Latvijas apstākļos advokāta kā profesionāļa darbība ir saistāma ar atbilstošu tās institucionalizēšanu, proti, adekvāta normatīvā ietvara radīšanu, kas leģitimētu iespēju profesionālam juristam, kāpinot savu kvalifikāciju, kļūt par praktizējošu advokātu. Vienlaikus juridiskās profesijas institucionalizēšana konkrētā pārvaldes struktūrā nebūtu jāizprot kā advokāta darbības formalizēšana vai advokāta sniegtās juridiskās palīdzības minimizēšana. Līdz ar to advokatūras kā institūta esamība vispār, izveide un regulēšana ir viens no valsts kā publiskās varas nesēja uzdevumiem, kas ļauj nodrošināt gan atsevišķa indivīda, gan visas sabiedrības interešu aizsardzību.⁴³

³⁹ Meikališa Ā., Strada K. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 2000, 14. lpp.

⁴⁰ Satversmes tiesas 06.11.2003. spriedums lietā Nr. 2003-10-01, 5. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/80803-par-civilprocesa-likuma-83-panta-4-punkta-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-92-pantam> [aplūkots 16.11.2023.].

⁴¹ Function. Pieejams: <https://www.etymonline.com/word/function> [aplūkots 17.11.2023.].

⁴² Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, 108. lpp.

⁴³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 21.04.2008. spriedums lietā SKA-22/2008, 9. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/4861> [aplūkots 21.11.2023.]. Sk. arī: Райх В.О. К вопросу о взаимоотношениях института адвокатуры и государства в России. Научно-практический электронный журнал Аллея Науки, 2019, № 1 (28), с. 1.–4.

Kopsavilkums

1. Advokatūras un ar to saistītā aizstāvības institūta izveidošana ir uzskatāma par netiešu valsts funkcijas realizēšanas izpausmi, izpildot pozitīvo pienākumu radīt tiesisko ietvaru advokāta profesionālajai darbībai kriminālprocesā un nodrošinot iespēju ikvienai personai saņemt kvalitatīvu juridisko palīdzību.
2. Aizstāvības realizēšana kriminālprocesā tiek atzīta par atsevišķu funkciju, raksturojot advokāta kā tiesu sistēmai piederīgas personas īstenotā aizstāvības uzdevuma nozīmību, neļaujot to šauri “institucionalizēt” konkrētu procesuālo normu rāmjos, bet mudinot uz aizstāvības realizēšanu raudzīties pēc tā jēgas un būtības.
3. Starpkaru perioda Latvijā pilnībā tika pārņemts Krievijas impērijā radītais advokatūras modelis, kas atbilda kontinentālās Eiropas tiesību doktrīnā attīstītajai izpratnei par advokāta un aizstāvja funkcionālo lomu un procesuālo nozīmi. Tādējādi advokāta uzdevums kriminālprocesā bija ne tikai aizstāvēt savu klientu, bet būt arī par tiesas palīgu un sekmēt materiālās un formālās patiesības noskaidrošanu.
4. Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ir vērojama tendence normatīvā regulējuma ietvarā nostiprināt plašu un daudzveidīgu aizstāvības funkcijas realizēšanai nepieciešamo tiesību un pilnvaru katalogu. Tas, vai šīs funkcijas faktiskā realizācija uzskatāma par efektīvu, ir saistīts ar tiesību normu piemērotāju kopējo izpratni par to, kādam aizstāvības modelim pieder aizstāvja institūts Latvijas kriminālprocesā.

FAVOR DEFENSIONIS KĀ KRIMINĀLPROCESUĀLS TIESĪBU PRINCIPS – JĒDZIENS UN TĀ ATTĪSTĪBA

FAVOR DEFENSIONIS AS A CRIMINAL PROCEDURAL PRINCIPLE OF LAW – CONCEPT AND ITS EVOLUTION

Jānis Dobelnieks, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību zinātnes doktora studiju programmas doktors

Summary

The focus of this article is on the criminal procedural phenomenon of defence facilitation. The article addresses the origin and evolution of the principle of *Favor defensionis* (defence advantage or privilege), the main approaches to its content, as well as the essence of this procedural construction.

Atslēgvārdi: *Favor defensionis* princips, tiesības uz aizstāvību, taisnīga tiesa, personas tiesības kriminālprocesā

Keywords: *Favor defensionis* principle, right of defence, fair trial, rights of a person in criminal proceedings

Kriminālprocesa sacīkstes raksturs būtiski atšķiras no cita veida procesu sacīkstes galvenokārt ar to, ka kriminālprocesā faktiski nepastāv formālā (juridiskā) pušu vienlīdzība.¹ Persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un aizstāvis Kriminālprocesa likumā tiek uzskatīti par “vājāku” nekā apsūdzības pusei, kas pārstāv valsts intereses.²

---

¹ Попелюшко В. О. Favor defensionis. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнародної науковопрактичної конференції. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011, с. 307–309.

² Rusanovs E. Procesuālā disfunkcija Latvijas kriminālprocesā kā konstitucionālo paradigmu nobīde. Grām.: Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojāmība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 24.–31. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2023/juzk-81/juzk.81.pdf [aplūkots 15.03.2024.]; Kaija S. Issues in separation of criminal procedural functions. 6th International Interdisciplinary Scientific Conference “SOCIETY. HEALTH. WELFARE”, 2018. Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2018/01/shsconf_shw2018_01010/shsconf_shw2018_01010.html [aplūkots 15.03.2024.]; Попелюшко В. О. Favor defensionis. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнародної науковопрактичної конференції. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011, с. 307–309.

Tādēļ, lai ne tikai līdzsvarotu, bet arī it kā mazinātu šādu apsūdzības un aizstāvības nevienlīdzību, procesuālajās tiesībās un teorijā aizstāvībai ir paredzētas vairākas procesuālas un juridiskas priekšrocības, kas romiešu tiesībās esot sauktas par *Favor defensionis*.³

Par labu šim apgalvojumam, ka jēdziens *Favor defensionis* nāk tieši no romiešu tiesībām,⁴ ir arī vairāki faktori, ne tikai tas, ka autora aplūkotajam jēdzienam ir latīniska izcelsme. Kopumā romiešu tiesībās bija plaši izplatītas terminoloģiskās konstrukcijas, kas līdzīgas autora aplūkotajam jēdzienam – *Favor defensionis*.

Proti, dažādām romiešu tiesību nozarēm bija pazīstami līdzīgi konstruēti jēdzieni, piemēram, labvēlība brīvībai (*favor libertatis*)⁵, testamenta labvēlība (*favor testamenti*)⁶ utt.

Taču, neraugoties uz minēto, autoram būtiski šķiet tas, ka jēdziens *Favor defensionis* nav atrodams autora aplūkotajos komentāros par romiešu tiesībām.

Piemēram, Teodors Mommsens (*Theodor Mommsen*) savā darbā “Romas krimināltiesības”⁷ nemaz nepiemin jēdzienu *Favor defensionis*. Vēl jo vairāk, starp mūsdienu autoriem ir pausts viedoklis par jēdziena *Favor defensionis* neesamību romiešu tiesībās.⁸

Taču nevar izslēgt, ka jēdziens *Favor defensionis* tomēr varētu būt minēts kādos romiešu juristu darbos, jo nav iespējams pilnībā iepazīties ar pilnīgi visiem avotiem. Ievērojot minēto atrunu, autora ieskatā, būtu gluži godīgi teikt, ka jēdziens *Favor defensionis* nebija guvis ievērojamu izplatību romiešu tiesībās un tāpēc arī mūsdienu juristi šā jēdziena izcelsmi nesaista tieši ar romiešu tiesībām.

Līdz ar to rodas jautājums, no kurienes radies priekšstats par šā jēdziena seno romiešu izcelsmi un no kurienes radies pats jēdziens.

Autora aplūkotajos avotos ir pausts viedoklis, ka pašu jēdzienu un arī ideju par tā izcelsmi ieviesa 17. gadsimta romiešu kriminālprocesa komentētāji, kas bija

³ Хайдаров, А. Д. Принцип благоприятствования защите и его проявление в ходе рассмотрения уголовного дела в суде первой инстанции. Вестник Казанского юридического института МВД России, № 2, 2013, с. 88–90; Kaija S. Issues in separation of criminal procedural functions. 6th International Interdisciplinary Scientific Conference “SOCIETY. HEALTH. WELFARE”. EDP Sciences, 2018. Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2018/01/shsconf_shw2018_01010/shsconf_shw2018_01010.html [aplūkots 15.03.2024.]; Попелюшко В. О. Favor defensionis. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнародної науковопрактичної конференції. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011, с. 307–309.

⁴ Heinemann H. Ansprache Papst Johannes Paul II. vom 28. Januar 2002 vor der Römischen Rota. De processibus matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des Kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes, Herausgegeben von Elmar Güthoff und Karl-Heinz Selge im Institut für Kirchenrecht an der Universität Potsdam, № 10, 2003, S. 120. Pieejams: <https://d-nb.info/1020480637/34> [aplūkots 06.03.2024.]; Durand B. Staatsanwaltschaft. Europäische und amerikanische Geschichten. Frankfurt am Main, 2005, S. 85.

⁵ Stagl J. F. Favor libertatis: Slaveholders as Freedom Fighters. In: The Position of Roman Slaves: Social Realities and Legal Differences. Berlin: De Gruyter, 2023. Pieejams: <https://doi.org/10.1515/9783110987195-008> [aplūkots 06.03.2024.].

⁶ Pound, Roscoe. Interpretations of Legal History. New York: Macmillan Co, 1923, p. 49.

⁷ Mommsen T. Römisches Staatsrecht. Systematischen Handbuchs der Rechtswissenschaft. Leipzig: Karl Binding, 1899. Pieejams: <https://archive.org/details/rmischesstrafre00mommsen/page/n12/mode/lup> [aplūkots 06.03.2024.].

⁸ Михеенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 8.

galvenokārt vācieši. Viņi šo jēdzienu esot ieviesuši, izmantojot jau sen iedibināto un plaši pazīstamo iepriekš minēto *favor* konstrukciju romiešu tiesībās.⁹ Tas ir ticami, jo arī viduslaikos šo juridiskās terminoloģijas konstrukciju aktīvi izmantoja arī kanoniskās tiesības.¹⁰

Romiešu kriminālprocesa vācu komentētāji jau 17. un 18. gadsimtā esot lietojuši jēdzienu *Favor defensionis*, sasaistot to ar pavisam citu kriminālprocesuālajās tiesībās pazīstamu jēdzienu – *in dubio pro reo*. Atsaucoties uz Samuela Pufendorfa darbu *De jure naturae et gentium*, literatūrā tiek minēts, ka autors esot norādījis uz nepieciešamību dot priekšroku aizstāvībai pretstatā mehāniskai vienlīdzībai.¹¹

Favor defensionis jēdziens vēl sīkāk ir apspriests Antonio Mateusa (*Antonius Matthaeus*) komentāros par Justiniāna digestiem attiecībā uz kriminālprocesu. A. Mateuss jēdzienu *Favor defensionis* lietojis saistībā ar nevainīguma prezumpciju (*praesumptio innocentiae*) un pierādīšanas pienākuma sadali.¹²

Viens no pirmajiem, kas uzstāja uz *Favor defensionis* koncepcijas izmantošanu kriminālprocesā, bija 17. gadsimta pētnieks Benedikts Karpzovs (*Benedikt Carpzov*), kas to pamatoja ar principu – vislielākā labvēlība aizsardzībai (*höchsten Begünstigung der Verteidigung* vai *summum favor defensionis*). B. Karpzovs šo koncepciju ieviesa, lai garantētu apsūdzēto tiesības saistībā ar spīdzināšanas ierobežošanu.¹³

Tāpat B. Karpzovs sniedza ievērojamu ieguldījumu paša jēdziena *Favor defensionis* interpretācijas veidošanā. B. Karpzovs saskatīja aizstāvības funkciju galvenokārt tieši pierādījumu aspektā. Pirmkārt, B. Karpzovs līdzīgi kā A. Mateuss atzīmēja attaisnojošu pierādījumu uzrādīšanas pieļaujamību jebkurā kriminālprocesa stadijā, tostarp pēc notiesājoša sprieduma pasludināšanas, tā stāšanās spēkā un pat pēc sprieduma izpildes uzsākšanas.¹⁴

Otrkārt, B. Karpzovs līdzīgi kā A. Mateuss uzmanību pievērsa pierādījumu “asimetrijai” – atšķirīgiem pierādījumu pieļaujamības un nepieļaujamības noteikumiem, kā arī apsūdzības un attaisnojošu pierādījumu vērtības novērtējumiem. Autors piebilst, ka, analizējot 17. gadsimta vācu tiesībpētnieku viedokļus par *Favor defensionis* izpratni, nevar neņemt vērā, ka tobrīd, kad tikai vēl attīstījās *Favor defensionis* doktrīna, kriminālprocesuālajās tiesībās pastāvēja tā dēvētā formālā pierādījumu teorija (*Legalbeweistheorie*). Tā laika tiesībpētnieki jau sen bija saskatījuši šajā teorijā

⁹ Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в современном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 9.

¹⁰ Attiecībā uz dažādām tiesībām parādījās līdzīgi konstruēti jēdzieni, piemēram, *favor matrimonim, favor personae*. Sk. Heinemann H. Ansprache Papst Johannes Paul II. vom 28. 119. Januar 2002 vor der Römischen Rota. De processibus matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des Kanonischen Ehe- und Prozeßrechtes, Herausgegeben von Elmar Güthoff und Karl-Heinz Selge im Institut für Kirchenrecht an der Universität Potsdam, Nr. 10, 2003, S. 120. Pieejams: <https://d-nb.info/1020480637/34> [aplūkots 06.01.2024.].

¹¹ Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в современном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 10.

¹² Ibid., с. 10.

¹³ Falk U. Zur Folter im deutschen Strafprozeß. Das Regelungsmodell von Benedict Carpzov. Berlin: Juristische Fak. der Humboldt-Univ, 2001, S. 16–17. Pieejams: <https://forhistiur.net/2001-06-falk/?l=de> [aplūkots 07.03.2024.].

¹⁴ Ibid., S. 17.

trūkumus. Piemēram, gadījumos, kad attaisnojoši pierādījumi, kaut arī nepilnīgi (ar procesuāliem defektiem), acīmredzami norāda uz apsūdzētās personas vainas neesamību (piemēram, ja runājam par alibi), formālu pierādījumu teorija varētu novest pie absurda, ja netiktu piemēroti īpaši aizstāvībai labvēlīgi noteikumi. Tāpēc B. Karpzovs atzīmēja, ka atbalstīt apsūdzēto ir iespējams, ja pierādījumi, kas pēc būtības ir nepilnīgi, būtu nepieļaujami pierādīšanā pret viņu, taču vienlaikus šādi pierādījumi, kuriem ir kaut kādi trūkumi, tomēr būtu pieļaujami pierādīšanā par labu apsūdzētajam. Notiesājošs spriedums var un tam ir jābalstās tikai uz pilnīgiem (bez jebkādiem procesuāliem defektiem) pierādījumiem. Aizstāvības pierādījumiem, pat nepilnīgiem (ar procesuāliem defektiem), ja tie pierāda vismaz nevainīguma iespējamību vai rada tiesnesim šaubas par vainu, ir jānoved pie attaisnojoša sprieduma.¹⁵

Iepriekš aprakstītajā veidā šis princips iesakņojās Vācijas kriminālprocesā, kas savukārt palīdzēja labot noteiktas acīmredzamas pretrunas formālo pierādījumu teorijā. Kopumā, pateicoties iedibinātajai tradīcijai, *Favor defensionis* tika saistīts galvenokārt ar pierādīšanu.¹⁶

Taču jāņem vērā, ka *Favor defensionis* koncepcijas saturs neaprobežojas tikai ar iepriekš minēto, proti, daži zinātnieki sāka vairāk uzmanības pievērst un attiecīgi arī identificēja citus šīs kriminālprocesa koncepcijas komponentus, kas iepriekš bija sekundāri. *Favor defensionis* izpratne paplašinājās tik daudz, ka minētais jēdziens sāka ietvert arī jau citas individuālas priekšrocības, privilēģijas vai ekskluzīvas tiesības, kas pēc būtības atviegloja apsūdzētā stāvokli kriminālprocesā. Piemēram, iespēja aizstāvēties arī pēc vainas atzīšanas, tiesības izvēlēties aizstāvi, iespēja pagarināt procesuālos termiņus, noteikumi par krimināllikuma atpakaļejošu spēku, tiesības uz pēdējo vārdu utt. Turklāt tā laika autori turpināja *Favor defensionis* jēdzienā iekļaut arī principu *in dubio pro reo* – šaubu interpretācija par labu apsūdzētajam.¹⁷ Tādējādi *Favor defensionis* nepieciešamība tika saskatīta un atvasināta no romiešu tiesību principiem un filozofiskajiem izteikumiem: vispārējās godprātības pieņēmuma (*praesumptio bonitatis/praesumptio boni viri*) “taisnīgumam ir vajadzīgas dažādas pieejas”¹⁸, “tiesības vairāk tiecas attaisnot nekā sodīt un labāk vainīgo attaisnot nekā sodīt nevainīgu”¹⁹, ar ko saistībā aizstāvībai tika piešķirti vairāki tiesiskās aizsardzības līdzekļi nekā apsūdzības pusei.

¹⁵ Falk U. Zur Folter im deutschen Strafprozeß. Das Regelungsmodell von Benedict Carpzov. Berlin: Juristische Fak. der Humboldt-Univ, 2001, S. 17–18.

¹⁶ Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 14; Stuckenberg D. F. Untersuchungen zur Unschuldsvermutung. Berlin: De Gruyter, 1997, S. 20.

¹⁷ Sk., piem., Stuckenberg D. F. Untersuchungen zur Unschuldsvermutung. Berlin: De Gruyter, 1997, S. 88.; Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 16.

¹⁸ Falk U. Zur Folter im deutschen Strafprozeß. Das Regelungsmodell von Benedict Carpzov. Berlin: Juristische Fak. der Humboldt-Univ, 2001, S. 6. Pieejams: <https://forhistiur.net/2001-06-falk/?l=de> [aplūkots 07.03.2024.]; Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 17–18.

¹⁹ Stuckenberg D. F. Untersuchungen zur Unschuldsvermutung. Berlin: De Gruyter, 1997, S. 248.

Mūsdienās *Favor defensionis* jēdziens tiek tulkots gan plašākā, gan šaurākā nozīmē. Šaurākā nozīmē *Favor defensionis* ir vispārējais princips, kas aptver vairākas garantijas, tostarp piešķirot apsūdzētajam dažādas labvēlības, kas ir efektīvi īstenojamas kriminālprocesa gaitā.²⁰ Faktiski visus juridiskajā literatūrā aprakstītos “aizstāvības priekšrocību” raksturojošos elementus²¹ likumdevējs ir jau noregulējis Kriminālprocesa likumā.²²

Taču autors piekrīt viedoklim, ka *Favor defensionis* būtība neaprobežojas tikai ar atsevišķām Kriminālprocesa likumā noteiktām personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesībām. Jebkura tiesību norma, kuras mērķis ir samazināt apsūdzības pārsvaru, ir ciešā saistībā ar tiesībām uz aizstāvību.²³ Tāpēc, nedziļinoties visu *Favor defensionis* principa elementu padziļinātā analizē, secināms, ka plašākā izpratnē *Favor defensionis* iegūst ekvivalenta nozīmi “tiesībām uz aizstāvību”. Citiem vārdiem *Favor defensionis* ir “tiesību uz aizstāvību” (*ius defensionis*) principa juridiskā īstenošana.²⁴

Ņemot vērā minēto, *Favor defensionis* princips plašākā izpratnē tiek uztverta kā abstrakta procesuālā konstrukcija,²⁵ kas tieši vai netieši atrodama arī dažādu tiesu nolēmumos.²⁶ *Favor defensionis* būtība attiecīgi var izpausties jebkurās kriminālprocesuālo tiesību normās un institūtos, kas aizstāvības pusi apvelta ar papildu tiesībām vai atbrīvo no dažādiem pienākumiem, vai arī kādā citā veidā nostāda izdevīgākā stāvoklī salīdzinājumā ar apsūdzības pusi, lai panāktu to, ka tiek kompensēta pušu faktiskā procesuālā nevienlīdzība.²⁷

No vienas puses, ir vispāratzīts, ka katras noziegumā apsūdzētās personas tiesību uz aizstāvību un taisnīgu tiesu nodrošināšana ir viens no galvenajiem kriminālprocesa

²⁰ Herke C., Toth C. D. The prohibition of *reformatio in peius* in the light of the principle of fair procedure. International Journal of Business and Social Research (IJBSR), Vol. 3, № 3, 2023, pp. 92–98.

²¹ Попелюшко В. О. Favor defensionis. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнародної науковопрактичної конференції. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011, с. 307–309; Kaija S. Issues in separation of criminal procedural functions. 6th International Interdisciplinary Scientific Conference “SOCIETY. HEALTH. WELFARE”. EDP Sciences, 2018. Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2018/01/shsconf_shw2018_01010/shsconf_shw2018_01010.html [aplūkots 15.03.2024.].

²² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005.

²³ Hautzinger Z. Bases of Criminal Procedure. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pecs Publicata, 2006, pp. 187–198.

²⁴ Rašla A. Favor Defensionis v Novele Trestneho Poriadku. Pravny Obzor: Teoreticky Casopis Pre Otazky Statu a Prava 49, № 1, 1966, s. 11–19.

²⁵ Rusanovs E. Turpinot par iebildumiem jautājumos, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/266955-turpinot-par-iebildumiem-jautajumos-kas-skar-tiesu-kompetenci-apsudzibas-trukumu-noversana/> [aplūkots 15.03.2024.].

²⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.07.2006. spriedums lietā “Jalloh pret Vāciju” (iesnieguma Nr. 54810/00). Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-76307> [aplūkots 15.03.2024.]; Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 11.07.2023. lēmums lietā Nr. 15830400611, SKK-57/2023. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/9524> [aplūkots 15.03.2024.]; Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 27.02.2015. lēmums lietā Nr. 1109240710, SKK-0015-15.

²⁷ Rusanovs E. Turpinot par iebildumiem jautājumos, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/266955-turpinot-par-iebildumiem-jautajumos-kas-skar-tiesu-kompetenci-apsudzibas-trukumu-noversana/> [aplūkots 15.03.2024.].

uzdevumiem.²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē ir daudz lēmumu, kuros tiek apstiprināts, ka tiesības uz aizstāvību ir svarīgs un neatņemams cilvēktiesību elements kriminālprocesos.²⁹

No otras puses, sabiedrības drošības un publiskās kārtības intereses kā tiesību sistēmas pamats jau sen ir atzītas krimināltiesībās. Šajā kontekstā bieži tiek uzsvērts, ka tiesības uz aizstāvību nedrīkst aprobežot publisko interešu vārdā, bet gan jācenšas atrast līdzsvaru starp individuālajām tiesībām un kopīgajām sabiedrības interesēm.³⁰

Ievērojot minēto, juridiskajā literatūrā *Favor defensionis* principu dēvē par neatņemamu aizstāvības funkciju raksturojošu faktoru, kā arī par procesuālu konstrukciju, ko var izmantot kolīziju risināšanā nolūkā nodrošināt gan apsūdzētā, gan citu procesa dalībnieku intereses, gan sabiedrības intereses.³¹ Tāpat mūsdienās tiek atzīts, ka *Favor defensionis* kā princips paredz, ka gadījumos, kad kriminālprocesuālās tiesību normas pieļauj vairākas interpretācijas, tās jāinterpretē par labu apsūdzētajam.³²

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesa sacīkstes raksturs būtiski atšķiras no cita veida procesu sacīkstes galvenokārt ar to, ka kriminālprocesā faktiski nepastāv formālā (juridiskā) pušu vienlīdzība, proti, persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un aizstāvis tiek uzskatīti par “vājāku” nekā apsūdzības puse. Tādēļ, lai ne tikai līdzsvarotu, bet arī it kā samazinātu šādu apsūdzības un aizstāvības nevienlīdzību, procesuālajās tiesībās un teorijā aizstāvībai ir paredzētas vairākas procesuālas un juridiskas priekšrocības, ko romiešu tiesībās sauca par *Favor defensionis*.
2. Neraugoties uz to, ka jēdziens *Favor defensionis* nav atrodams nedz romiešu tiesību avotos, nedz komentāros par tiem, tiek atzīts, ka šis jēdziens cēlies no romiešu tiesībām.
3. *Favor defensionis* jēdziens vislielāko attīstību guva 17.–18. gadsimta vācu doktrīnā saistībā ar nevainīguma prezumpciju un pierādījumu analīzi, sekmējot dažādus būtiskus formālo pierādījumu teorijas trūkumus. Vēlāk ar šo jēdzienu jau sāka

²⁸ Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 3.

²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 27.11.2008. spriedums lietā “Salduz pret Turciju” (iesnieguma Nr. 36391/02). Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89893> [aplūkots 15.03.2024.]; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 13.10.2009. spriedums lietā “Dayanan pret Turciju” (iesnieguma Nr. 7377/03). Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95015> [aplūkots 15.03.2024.].

³⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1997. gada 23. aprīļa spriedums lietā “Van Mechelen un citi pret Nīderlandi” (iesnieguma Nr. 21363/93, 21364/93, 21427/93 un 22056/93). Spriedumā tika atzīts, ka tiesības uz aizstāvību var tikt ierobežotas publisko interešu vārdā, ja tas ir nepieciešams demokrātiskā sabiedrībā un ja tās ir proporcionālas, lai sasniegtu noteiktu mērķi, piemēram, sabiedrības drošību un publisko kārtību. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58030> [aplūkots 15.03.2024.].

³¹ Михееенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва: МГУ, им. М. В. Ломоносова (юридический факультет), 2012, с. 10; Rusanovs E. Turpinot par iebildumiem jautājumos, kas skar tiesu kompetenci apsūdzības trūkumu novēršanā. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/266955-turpinot-par-iebildumiem-jautajumos-kas-skar-tiesu-kompetenci-apsudzibas-trukumu-noversana/> [aplūkots 15.03.2024.].

³² Balázs E. A favor defensionis elve Finkey korában és napjainkban. Erdélyi Jogélet 4, № 1, 2021, pp. 45–55.

apzīmēt arī citas individuālas priekšrocības, privilēģijas vai ekskluzīvas tiesības, kas pēc būtības atviegloja apsūdzētā stāvokli kriminālprocesā.

4. Mūsdienās *Favor defensionis* jēdziens tiek tulkots gan plašākā, gan šaurākā nozīmē. Šaurākā nozīmē *Favor defensionis* ir iztulkojamas kā atsevišķu ekskluzīvu aizstāvības puses tiesību kopums. *Favor defensionis* būtība plašākā izpratnē tiek uztverta kā abstrakta procesuālā konstrukcija, kuras mērķis ir panākt to, ka, interpretējot un piemērojot kriminālprocesuālās tiesību normas, tiek kompensēta pušu faktiskā procesuālā nevienlīdzība.

**TIESĪBU ZINĀTNES
AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN
TO IESPĒJAMIE RISINĀJUMI
LU JURIDISKAJĀ FAKULTĀTĒ
STUDĒJOŠO PĒTNIECISKAJOS
DARBOS**

GARĪDZNIEKA GRĒKSŪDZES NOSLĒPUMS KĀ KRIMINĀLPROCESUĀLI AIZSARGĀJAMĀIS PROFESIONĀLAIS NOSLĒPUMS¹

THE SECRET OF CONFESSION TO A PRIEST AS A PROFESSIONAL SECRET PROTECTED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Nikola Salniņa, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrante

Summary

In her bachelor's thesis, the author analyses the scope and importance of the secret of the confession to a priest as a professional secret protected in criminal proceedings, as well as its possible conflicts with the effective implementation of the criminal procedure. The purpose is to research the extent to which the secret of the confession to priest is absolute and justified in criminal proceedings, in addition to raising the issues regarding the improvement of the legal regulation. As a result of the research, the author formulates conclusions concerning the scope and importance of the secret of the confession to a priest as a professional secret protected in criminal proceedings, offering proposals for improvement of the legal regulation.

Atslēgvārdi: grēksūdze, pastorālā saruna, grēksūdzes noslēpums, profesionālais noslēpums, kriminālprocesuālā imunitāte

Keywords: confession, pastoral conversation, secret of confession, professional secret, criminal procedural immunity

Ievads

Kriminālprocesā iestrādātais pamatprincips “kriminālprocesuālā imunitāte” ir specializēts tiesiskais statuss, kas nodrošina personai pilnīgu vai daļēju atbrīvojumu no dalības kriminālprocesā, atsevišķiem kriminālprocesuāliem pienākumiem vai citas darbības.

Kriminālprocesuāli aizsargātie profesionālie noslēpumi, kas regulēti Kriminālprocesa likuma 121. pantā,² tostarp garīdznieka grēksūdzes noslēpums, ir viens no veidiem, kā kriminālprocesā izpaužas kriminālprocesuālā imunitāte. Kriminālprocesuālā imunitāte, kas attiecas uz garīdzniekiem, izpaužas kā atbrīvošana no

¹ Raksts tapis, pamatojoties uz 2023. gada vasarā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē profesores Dr. iur. Ārijas Meikalīšas vadībā izstrādāto un aizstāvēto bakalaura darbu.

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [05.03.2023. red.].

liecināšanas un personisko pierakstu izņemšanas par grēksūdzē uzzināto, tomēr nav skaidrības par to, cik absolūts ir šis kriminālprocesuālās imunitātes princips attiecībā uz garīdzniekiem un kādos apstākļos garīdznieka grēksūdzes noslēpuma imunitāte var tikt apšaubīta.

Atklājot smagākus noziedzīgus nodarījumus un apzinoties, ka garīdznieki līdz ar saviem profesionālajiem pienākumiem bauda arī zināmas privilēģijas, kas, iespējams, liek šķēršļus ierastajai kriminālprocesa virzībai, sabiedrībā arvien pretrunīgāk tiek vērtēta garīdznieka grēksūdzes noslēpuma absolūtā daba. Rodas jautājums, kurā brīdī grēksūdzes noslēpums nodara lielāku ļaunumu nekā labumu?

1. Garīdznieka grēksūdzes noslēpuma vispārīgais raksturojums

Kriminālprocesa likuma 1. pants noteic, ka Kriminālprocesa likuma mērķis ir noteikt tādu kriminālprocesa kārtību, kas nodrošina efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. No minētā izriet, ka Kriminālprocesa likuma mērķis sastāv no trīs aspektiem: pirmkārt, efektīva Krimināllikuma normu piemērošana; otrkārt, taisnīgs krimināltiesisko attiecību noregulējums; treškārt, bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē.³ Šajā sakarā jāmin arī garīdznieka grēksūdzes noslēpums – informācija, kas ir apveltīta ar kriminālprocesuālo aizsardzību, jo bez tās garīdznieka pienākumu pildīšana nevarētu tikt uzskatīta par pilnīgu un efektīvu.⁴ Lai gan Kriminālprocesa likums paredz kriminālprocesuālo aizsardzību garīdzniekam par grēksūdzē uzzināto, likums nesniedz skaidrojumu par to, kas ir grēksūdze, un *expressis verbis* nemin arī jēdzienu “grēksūdzes noslēpums”.

1.1. Grēksūdzes jēdziens un veidi

Par grēksūdzi dēvē tādu kā procesu – darbību kopumu, kuru var saukt arī par rituālu. Vispārīgi grēksūdzes jēdziens vārdnīcās tiek skaidrots saistībā ar reliģiju un tā dēvē grēku izstāstīšanu un nožēlošanu kā reliģisku ceremoniju.⁵ Darbā autore detalizētāk pievēršas grēksūdzes institūtam tieši galvenajos kristietības virzienos jeb katoļu, luterāņu un pareizticīgās baznīcas tradīcijās.

Katoļticībā tādu rituālu kā grēksūdze mēdz dēvēt arī par sakramentu, un kopumā tādi ir septiņi. Gandarīšanas un Izlīgšanas sakraments (lat. *paenitentia et reconciliatio*) ir tieši attiecināms uz grēksūdzi, proti, katoļticībā tādējādi tiek piedoti grēki,

³ Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 24. lpp.

⁴ Zeppa-Priedīte V. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 406. lpp.

⁵ Jēdziena “grēksūdze” skaidrojums vārdnīcās. Merriam-Webster vārdnīca: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/confession>; Oksfordas vārdnīca: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/confession?q=confession>; Tēzaurs: <https://tezaurs.lv/gr%C4%93ks%C5%ABdze> [aplūkots 10.03.2023.].

kas izdarīti pēc kristības, atjaunojot vienotību ar Dievu un uzsākot izlīgšanas un dziedināšanas ceļu.^{6, 7}

Nav šaubu par diviem luterāņu sakramentiem – Kristību un Svēto Vakarēdienu,⁸ taču mūžīga diskusija ir par to, vai nav arī trešais sakraments – Grēksūdze jeb tā sauktā Svētā Absolūcija?⁹ Nebūs kļūdaini teikt, ka Grēksūdze luterāņiem ir un paliek sakraments (patstāvīgs vai Kristības sakramentā ietverts) un ir neatņemama Kristības ikdienas lietojuma sastāvdaļa.¹⁰ Uz grēksūdzes būtisko nozīmi luteriskajā baznīcā norāda tas, ka ir vairāku veidu grēksūdzes ar atšķirīgu norisi, proti, sirds bikts, vispārējā bikts, grēksūdze draudzes priekšā un privātā bikts. Privātā bikts nozīmē, ka indivīds privāti izsūdz grēkus Dievam mācītāja klātbūtnē, kurš aktīvi iesaistās grēksūdzē un ir starpnieks starp indivīdu un Dievu.¹¹ Autore uzskata, ka tieši privātā bikts ir grēksūdzes veids, kuram, ņemot vērā grēksūdzes norises īpatnības un iesaistīto personu loku, būtu pamats piemērot konfidencialitāti.

Pareizticībā arī ir septiņi sakramenti un Grēku nožēlas sakraments ir tas, kurš ietver grēksūdzes rituālu. Pareizticībā ar grēksūdzi tiek atjaunotas attiecības ar Dievu, izsūdzot tam savus grēkus un lūdzot piedošanu. Grēksūdze var norisināties gan ikonu priekšā, gan priestera klātbūtnē. Un arī pareizticībā grēksūdze priestera klātbūtnē tiek uzskatīta par efektīvāku, jo tad priesteris var iesaistīties, vadot un sniedzot palīdzību grēksūdzes laikā.¹²

1.2. Grēksūdzes un pastorālās sarunas salīdzinājums

Kriminālprocesa likuma 121. pants grēksūdzes noslēpumu skata plašākā tvērumā. Gramatiski tulkojot, šā panta pirmās daļas 1. punkts aizsardzību nodrošina ne tikai grēksūdzei un tajā uzzinātai informācijai, bet arī pastorālajām sarunām un to saturam.¹³ Atšķirībā no grēksūdzes jēdziens “pastorālā saruna” ir definēts normatīvajā aktā, proti, Latvijas Apvienotās metodistu baznīcas likuma 1. panta otrās daļas 5. punkts paredz, ka pastorālā saruna ir pēc laja iniciatīvas starp garīdznieku un laju notiekoša saruna kulta telpās vai citur, kur nav pieejama parastā baznīcas garīdznieka garīgā aprūpe.¹⁴

⁶ Gandarīšanas un Izlīgšanas sakraments katoļu ticībā. Pieejams: <https://katolis.lv/vardnica-sakramenti/> [aplūkots 15.03.2023.].

⁷ Katoliskās Baznīcas katehisms. 4. artikuls. Gandarīšanas un Izlīgšanas sakraments. IX. Šī sakramenta iedarbīgums 1468: [72] Romas katehisms (*Catechismus Romanus*), 2, 5, 18: izd. P. Rodriguez (Vatikāns / Pamplona, 1989), 297. lpp. Pieejams: <https://magdalenasdraudze.lv/katehisms/d2s2n2.html#a4> [aplūkots 15.03.2023.].

⁸ Sakramenti. Pieejams: <http://www.lelb.lv/lv/?ct=sakrmenti> [aplūkots 18.03.2023.].

⁹ Jacob R. What is the purpose of the sacraments? (What do Lutherans believe? Part 6.) Pieejams: <https://www.lutheranindianministries.org/news/what-are-the-sacraments> [aplūkots 18.03.2023.].

¹⁰ Bite A. Absolūcija kā sakraments. Pārpublicēts no Biķeru Draudzes Avīzes Nr. 5 (12). Pieejams: <https://www.ebaznica.lv/absolucija-ka-sakraments-4870/> [aplūkots 18.03.2023.].

¹¹ Grēksūdzes raksturojums luterāņu ticībā. Pieejams: <http://www.lelb.lv/lv/?ct=greksudze> [aplūkots 18.03.2023.].

¹² The Sacrament of Confession in the Orthodox Church. Pieejams: <https://www.saintjohnchurch.org/sacrament-of-confession-orthodox-church/> [aplūkots 21.03.2023.].

¹³ Zeppa-Priedite V. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 407. lpp.

¹⁴ Latvijas Apvienotās Metodistu Baznīcas likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 91, 07.06.2007. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/158398> [aplūkots 26.03.2023.].

Definīcija gan skaidru izpratni nerada, un arī pastorālie konsultanti atzīst, ka pastorālās sarunas ir grūti definējama psiholoģiskās un garīgās palīdzības forma. Pastorālās sarunas ir radniecīgas psiholoģiskajām konsultācijām, jo tajās tiek sniegta universāla psiholoģiskā palīdzība, kurā integrēta reliģisko jautājumu risināšana.¹⁵ Mācītājs Linards Rozentāls uzsver, ka pastorālā saruna pēc būtības ir iespēja viegli pieejamā veidā saņemt garīgo palīdzību brīvas, cilvēcīgas sarunas veidolā.¹⁶

Autore uzskata, ka grēksūdzes un pastorālās sarunas būtiskākā atšķirība ir tā, ka pastorālās sarunas gadījumā indivīds, nonākot krīzes situācijā, vēršas pie garīdznieka, kurš sarunu laikā ar psiholoģiskām metodēm sniedz indivīdam palīdzību vai padomu, kā rīkoties tālāk, neatkarīgi no tā, vai krīzes situācija ir radusies indivīda nepareizas rīcības dēļ vai citu apstākļu ietekmē. Turpreti grēksūdzes galvenais mērķis ir nevis tik izteikti sniegt psiholoģisko atbalstu un dot padomus nākotnei, bet gan nodrošināt indivīdam iespēju atklāt savus grēkus, nožēlot tos, lūgt piedošanu par tiem un saņemt apžēlošanu, tādējādi kļūstot garīgi brīvam no paša grēku smagās nastas.

1.3. Grēksūdzes noslēpuma izpratne

Sistēmiski un gramatiski tulkojot, jēdziens “grēksūdze” un jēdziens “grēksūdzes noslēpums”, kas attīstījās līdz ar privātās grēksūdzes izplatīšanos katoļu ticībā, nav nošķirami.¹⁷ Vispārēji ar grēksūdzes noslēpumu saprot privātās grēksūdzes laikā atklātās informācijas neizpaušanu tālāk; neatkarīgi no informācijas veida un tā, kas pieprasa ar šo informāciju dalīties, garīdzniekam ir jānodrošina konfidencialitāte. Pozitīvajot grēksūdzes noslēpumu, garīdznieks saistībā ar grēksūdzē uzzināto iegūst ar likumu noteiktu neaizskaramību.

Uz grēksūdzes noslēpuma nozīmi un mērķi var skatīties divējādi – no grēku izsūdzētāja perspektīvas un no garīdznieka perspektīvas. Saistībā ar grēku izsūdzētāju grēksūdzes noslēpumam ir aizsardzības funkcija, kas nodrošina, ka grēksūdzē paustais netiks izplatīts publiski, savukārt saistībā ar garīdznieku tam ir aizsardzības funkcija, kas garīdznieku pasargā no iespējamās piespiešanas izpaust grēksūdzē atklāto informāciju, un arī aizlieguma funkcija, kas paredz garīdzniekam pienākumu uzzināto informāciju sargāt un neatklāt citām personām.

Sabiedrībā pastāv visaptveroša izpratne par grēksūdzes noslēpuma nozīmi, proti, ka grēksūdze kā individuāls rituāls grēku nožēlošanai Dieva priekšā būtu nelietderīgs, ja netiktu nodrošināta anonimitāte un konfidencialitāte. Ņemot vērā, ka grēksūdzē atklātās informācijas raksturs un nozīme var atšķirties saistībā ar grēkiem, kas pēc Krimināllikuma būtu atzīstami par noziedzīgiem nodarījumiem, ir novērojama viedokļu šķelšanās par to, cik tālu uz grēksūdzes noslēpumu būtu jāattiecināta tā absolūtais raksturs un vai kādā brīdī garīdznieki netikts nostādīti pretrunā ar savu iekšējo morāli tikai sasaistes ar grēksūdzes noslēpumu dēļ.

¹⁵ Lietaviene I. Pastorālā konsultēšana – dialogs starp zinātni un reliģiju. Raksts no 2020. gada Katoļu kalendāra. Pieejams: <https://katolis.lv/2022/04/pastorala-konsultesana-dialogs-starp-zinatni-un-religiju/> [aplūkots 26.03.2023.].

¹⁶ Meiere A. Saruna bez nosodījuma. Kas ir pastorālā palīdzība? Pieejams: <https://www.santa.lv/raksts/ieva/saruna-bez-nosodijuma.-kas-ir-pastorala-palidziba-38043/> [aplūkots 26.03.2023.].

¹⁷ Balodis R. Par grēksūdzes noslēpumu un jurisprudenci. Jurista Vārds, Nr. 22 (215), 18.07.2001. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/26259-par-greksudzes-noslepumu-un-jurisprudenci/> [aplūkots 29.03.2023.].

2. Garīdznieka grēksūdzes noslēpums Latvijas normatīvajā regulējumā

Garīdznieka grēksūdzes noslēpuma aizsardzības kriminālprocesā tiesiskais regulējums ir nostiprināts Kriminālprocesa likuma 121. panta pirmās daļas 1. punktā, kas paredz, ka nav ierobežojamas tiesības neliecināt un nav izņemami garīdznieka personiskie pieraksti par grēksūdzē vai pastorālajā sarunā uzzināto, kas, sistēmiski tulkojot, nozīmē aizliegumu veikt šīs divas procesuālās darbības¹⁸ un iezīmē tiesību normas divus aspektus, kādos tiek nodrošināta garīdznieku kriminālprocesuālā imunitāte. Atbilstoši šiem diviem aspektiem darba autore veica tālāku grēksūdzes noslēpuma tiesiskā regulējuma tvēruma izpēti. Bez kriminālprocesuālā regulējuma grēksūdzes noslēpumam aizsardzību nodrošina arī citi, ar reliģijas virzienu saistītie speciālie likumi, tomēr saturiski būtiskas atšķirības tajos nav konstatējamas.

2.1. Garīdznieka pratināšanas aizliegums

Pratināšanas aizliegums ir tipiskākā grēksūdzes noslēpuma aizsardzības izpausme, kas izskaidro arī to, kāpēc sabiedrībā grēksūdzes noslēpuma izpratne tik bieži aprobežojas ar informācijas neizpaušanu.

Lai īstenotos pratināšanas aizlieguma pamats, jāsaprot, vai objekts, pret kuru ir plānota procesuālā darbība – pratināšana, patiesi ir informācija, kas atbilst profesionālā noslēpuma statusam, savukārt tas ir atkarīgs no konkrēto jomu regulējošajām tiesību normām. Turklāt ne velti šo garīdznieku pienākumu un reizē arī tiesības dēvē par grēksūdzes noslēpumu, jo informācija, kuru garīdznieks ir tiesīgs neatklāt, ir tieši grēksūdzes vai pastorālās sarunas laikā iegūta informācija, kas sniedz ieskatu vairākos citos kritērijos, kuri ļauj noteikt, vai informācija patiesi ir atzīstama par tādu, kuru aizsargā grēksūdzes noslēpums.

Dažādu avotu analīze norāda uz to, ka pratināšanas aizliegumam ir svarīgi tādi aspekti kā grēksūdzes sakramenta atzīšana konkrētās reliģijas ietvaros, garīdznieka statuss un grēksūdzes vai pastorālās sarunas norise. Ņemot vērā, ka Latvijā lielākās konfesijas praktizē grēksūdzi, ir jāveic garīdznieku sarakstu pārbaude un jāgūst pārliecība par grēksūdzes vai pastorālās sarunas atbilstošu norisi. Autore secina, ka mazāka nozīme grēksūdzes rituālā ir norises vietai, jo līdz ar tehnoloģiju un loģistikas attīstību, grēksūdzei nav obligāti jānorisinās reliģiskās vietās, piemēram, draudzēs vai baznīcās. Saistībā ar grēksūdzes vai pastorālās sarunas saturu jānorāda, ka tas ir plaša spektra, bet nav iespējams runāt un lūgt grēku atlaišanu vai dvēseles attīrīšanu un padomu par tādiem grēkiem, kurus persona vēl tikai plāno veikt, jo tādejādi grēksūdzes vai pastorālās sarunas būtība neīstenotos.

---

¹⁸ Zeppa-Priedīte V. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 407. lpp.

2.2. Personisko pierakstu izņemšanas, kratīšanas un sarunu noklausīšanās aizliegums

Personisko pierakstu izņemšanas aizliegums Latvijas krimināltiesiskajā sistēmā parādījās līdz ar Kriminālprocesa likuma stāšanās spēkā. Arī personisko pierakstu izņemšanas aizliegums saistāms ar trim kumulatīviem kritērijiem, proti, 1) vai garīdznieks ir iekļauts Tieslietu ministrijas garīdznieku sarakstā; 2) vai garīdznieks pārstāv tādu reliģiju, kura īsteno grēksūdzi un pastorālo sarunu, turklāt paredz nodrošināt to konfidencialitāti; un 3) vai konkrētajā gadījumā ir konstatējama grēksūdze vai pastorālā saruna, nevis privāta saruna.

Izņemšana var būt gan atsevišķa procesuāla darbība, gan praktiska darbība, kas ir citas darbības, piemēram, kratīšanas, sastāvdaļa,¹⁹ tādējādi, pēc darba autores domām, svarīgi ir apskatīt, vai kratīšanu kā izmeklēšanas darbību, kas ietver arī izņemšanu, ir iespējams veikt garīdzniekiem, jo personisko pierakstu izņemšana pati par sevi ir aizliegta, pamatojoties uz grēksūdzes noslēpumu. Līdz 2022. gada 2. novembrim tiesiskais regulējums neparedzēja veikt kratīšanu, kas attiecas uz kādu no amatiem, kurš tiek sargāts ar profesionālo noslēpumu Kriminālprocesa likuma 121. panta izpratnē, bet līdz ar grozījumiem²⁰ tas mainījās saistībā ar advokāta amatu, lai novērstu Eiropas Cilvēktiesību tiesā lietā “Močuļskis pret Latviju” konstatētos Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta pārkāpumus.²¹ Lai šādi potenciāli pārkāpumi netiktu konstatēti garīdzniekiem, kā arī tiesiskā regulējuma skaidrības labad šādus līdzvērtīgus grozījumus būtu lietderīgi ieviest arī saistībā ar grēksūdzes noslēpumu.

Kriminālprocesa ietvaros iespējams veikt arī operatīvās darbības, lai sasniegtu Kriminālprocesa likuma 1. pantā minēto mērķi. Viens no Operatīvās darbības likuma²² principiem – ir aizliegts ar operatīvās darbības pasākumiem mērķtiecīgi iegūt informāciju laikā, kad tiek sniegta reģistrētu reliģisko organizāciju garīdznieku profesionālā palīdzība, izņemot gadījumus, kad pret pašiem garīdzniekiem likumā noteiktajā kārtībā tiek veikta operatīvā izstrāde saistībā ar šo personu izdarītajiem noziegumiem, nevis pret citām personām, kuras garīdznieku profesionālo pienākumu dēļ ir tiem uzticējušas informāciju. Savukārt Operatīvās darbības likuma 24. pants paredz: ja iegūta informācija, kas izpausta, lai saņemtu garīdznieka profesionālo palīdzību, šādu informāciju nekavējoties iznīcina. Ja attiecīgā informācija norāda uz garīdznieka izdarītu vai gatavotu noziedzīgu nodarījumu vai radītu apdraudējumu valsts vai sabiedrības drošībai, šīs informācijas saglabāšana pieļaujama tikai ar ģenerālprokurora vai viņa īpaši pilnvarota prokurora akceptu. No tā var secināt, ka grēksūdzes noslēpuma aizsardzība tiek respektēta, arī veicot operatīvās darbības,

¹⁹ Meikališa Ā. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 563. lpp.

²⁰ Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Pieņemti 06.10.2022. Latvijas Vēstnesis, Nr. 204, 20.10.2022. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/336542> [aplūkots: 13.04.2023.].

²¹ Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/1493B4CCDCBD851EC22587DB-0029DF4D?OpenDocument#B> [aplūkots: 13.04.2023.].

²² Operatīvās darbības likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 131, 30.12.1993. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57573> [aplūkots: 14.04.2023.].

bet atkāpe ir paredzēta tieši gadījumiem, kad iegūtā informācija apdraud būtiskas intereses, kam Kriminālprocesa likuma 121. pantā nav pievērsta uzmanība.

Tiesisko regulējumu Kriminālprocesa likuma 121. pantā ir nepieciešams papildināt gan attiecībā uz citām izmeklēšanas un operatīvajām darbībām, piemēram, kratīšanu, gan attiecībā uz aizliegumu raksturu, proti, paredzot: 1) vai aizliegumi ir absolūti; 2) kādos gadījumos tie nav absolūti; 3) kā rīkoties procesuālo darbību veicējiem, kad, pārkāpjot aizliegumus, ir iegūta informācija, kas atzīstama par nozīmīgu kriminālprocesa virzībai saistībā ar smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem, tādējādi paverot iespēju pasargāt noteiktu personu dzīvības, veselības intereses vai pat būtiskas sabiedrības intereses.

2.3. Grēksūdzes noslēpuma kā kriminālprocesuāli aizsargājamā profesionālā noslēpuma pārkāpšanas sekas

Grēksūdzes noslēpums, kas nodrošina garīdzniekiem imunitāti, būtībā liedz iespēju iegūt tādus pierādījumus kā liecības un dokumentus, kas, iespējams, apstiprinātu ziņas par tādiem faktiem un norādītu uz iespējamu personas kriminālatbildību, jo to nodrošina pratināšanas un personisko pierakstu izņemšanas aizliegums par grēksūdzē uzzināto informāciju. Nav izslēdzamas situācijas, kurās ir konstatējami grēksūdzes noslēpuma pārkāpumi, ko izdarījuši procesuālo darbību veicēji, tādējādi iegūstot pierādījumus neatbilstoši likumā noteiktajai pierādījumu ieguves un nostiprināšanas kārtībai.

Tātad grēksūdzes noslēpuma kā viena no kriminālprocesa pamatprincipiem pārkāpšana nolūkā iegūt pierādījumus atspēlējas tieši iegūto pierādījumu aspektā, jo īstenojas pierādījumu absolūtā nepieļaujamība kriminālprocesa ietvaros, kas noteikta Kriminālprocesa likuma 130. panta otrās daļas 4. punktā.²³

Grēksūdzes noslēpuma pārkāpuma gadījumā procesa virzītājam būtu jāreaģē uz attiecīgās personas iespējamu saukšanu pie atbildības,²⁴ tāpat kriminālprocesā iesaistītajām personām ir tiesības iesniegt sūdzību par kriminālprocesu veicošās amatpersonas rīcību Kriminālprocesa likuma 24. nodaļā norādītajā kārtībā. Savukārt saistībā ar grēksūdzē iesaistītajām personām un iespējamu informācijas izpaušanu sekas varētu rasties tikai tad, ja grēksūdzes noslēpumu pārkāptu garīdznieks, tomēr, ņemot vērā, ka Krimināllikuma 200. pantā regulētā noziedzīgā nodarījuma objekts ir tautsaimniecības intereses²⁵, kas neattiecas uz grēksūdzes noslēpumu, Latvijas krimināltiesiskajā regulējumā garīdznieku kriminālatbildībai pamats nav atrodams, tomēr atbildību var noteikt arī baznīcas iekšējos noteikumos.

²³ Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. K. Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 442.–446. lpp.

²⁴ Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga: SIA "Biznesa augstskola Turība", 2002, 226. lpp.

²⁵ Hamkova D. Krimināllikuma 200. panta komentārs. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 163.–166. lpp.

Kopsavilkums

1. Lai uz garīdznieku varētu attiecināt grēksūdzes noslēpuma aizsardzību saistībā ar grēksūdzē vai pastorālajā sarunā uzzināto informāciju, viņam ir jāpārstāv reliģija, kurai ir aktuāls grēksūdzes sakraments, pašam garīdzniekam ir jābūt iekļautam Tieslietu ministrijas garīdznieku sarakstā, savukārt grēksūdzes un pastorālās sarunas norisē ir jāievēro zināma rituāla kārtība, tā nedrīkst būt privāta rakstura saruna. Tāpat grēksūdzes noslēpums neaizsargā informāciju par personas nākotnē plānotajiem grēkiem.
2. Kriminālprocesa 121. pantā ietvertais grēksūdzes noslēpums kā kriminālprocesuāli aizsargājams profesionālais noslēpums attiecas gan uz grēksūdzē, gan pastorālā sarunā paustās informācijas aizsardzību. Grēksūdze no pastorālās sarunas ir nošķirama pēc garīdznieka pilnvarām Dieva vārdā atlaist grēkus – tas būs grēksūdzē raksturīgs aspekts, bet ne pastorālajai sarunai.
3. Autore uzskata, ka grēksūdzes noslēpuma tvērums kriminālprocesa ietvaros ir plašāks, iekļaujot arī aizliegumu veikt citas izmeklēšanas darbības, kā kratīšanu, speciālās izmeklēšanas darbības un operatīvās darbības.
4. Šā brīža regulējums par grēksūdzes noslēpumu ir nepilnīgs un atsevišķos gadījumos pretējs sabiedrības interesēm, jo informācijas par iespējamu noziedzīgu nodarījumu noklusēšana vai tās neatklāšana laikus tiesībsargājošām iestādēm var apdraudēt citu personu dzīvību, veselību un mantiskās intereses un kavēt kriminālprocesa virzību. Tiesiskajā regulējumā nepieciešams ietvert tādas atkāpes no grēksūdzes noslēpuma absolūtā rakstura, lai samērotu sabiedrības intereses un grēksūdze kā reliģisks rituāls nezaudētu savu būtību.
5. Kriminālprocesa likuma 121. panta pirmās daļas 1. punktu nepieciešams papildināt un izteikt šādā redakcijā: **1) garīdzniekam par grēksūdzē uzzināto, izņemot gadījumus, kad procesa virzītājam ir pamatots iemesls uzskatīt, ka grēksūdzē atklātā informācija ir saistīta ar noziedzīgajiem nodarījumiem, kas pēc noziedzīga nodarījuma pakāpes atbilst Krimināllikuma 7. panta ceturtajai un piektajai daļai.**
6. Nepieciešami grozījumi Kriminālprocesa likumā, papildinot tiesisko regulējumu ar 184.2 pantu, kas noteiktu kratīšanas veikšanu garīdznieka darba vietā, dzīvesvietā un transportlīdzeklī, ja procesa virzītājam ir pamatots iemesls uzskatīt, ka grēksūdzē atklātā informācija ir saistīta ar noziedzīgajiem nodarījumiem, kas pēc noziedzīga nodarījuma pakāpes atbilst Krimināllikuma 7. panta ceturtajai un piektajai daļai. Tam piemērs – 2023. gada nogalē ieviestie grozījumi par iespēju veikt kratīšanu advokāta darba vietā, dzīvesvietā, transportlīdzeklī, jo abas šīs profesijas vieno profesionālais noslēpums.
7. Kriminālprocesa likuma 121. panta trešo daļu nepieciešams papildināt, šīs daļas 5. punktā nosakot, ka izmeklēšanas tiesneša atļauja nepieciešama arī tādu priekšmetu vai dokumentu apskatei, kuri satur garīdznieka grēksūdzes noslēpumu.

JĒDZIENA “JAUNIETIS” IEVIEŠANA KRIMINĀLPROCESA LIKUMĀ: NEPIECIEŠAMĪBA UN ĪPATNĪBAS¹

INTRODUCTION OF THE TERM “YOUNG PERSON” IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW: NECESSITY AND PECULIARITIES

Eliza Elza Šmite, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes studente

Summary

At the beginning of the article, consideration was given to the need to introduce the term “young person” into the Criminal Procedure Law, referring to persons aged eighteen to twenty-one years. The following section of the article provides a discussion of the need to extend several of the peculiarities contained in the Criminal Procedure Law, which apply to minors who have rights of defence, to “young persons”. It is concluded that the need to preserve the peculiarities of minors for persons under twenty-one years of age arises, because the emotional and physical development of persons, understanding of the criminal procedure and the seriousness of the offence committed are different.

Atslēgvārdi: kriminālprocess, jēdziens “jaunietis”, izmeklēšanas darbības, procesuālie piespiedu līdzekļi

Keywords: criminal proceedings, term “young person”, investigative actions, procedural coercive measures

Ievads

Personas Latvijā ir tiesīgas pieņemt patstāvīgi lēmumus un pārstāvēt sevi personīgajās un tiesiskajās attiecībās jau kopš 18 gadu sasniegšanas. Kriminālprocesa likumā² (turpmāk – KPL) ir iekļautas dažādas īpatnības nepilngadīgajiem, lai saglabātu viņu labklājības stāvokli un iespējas attīstīties maksimāli labākā vidē gan kriminālprocesa laikā, gan pēc tā. Šā paša iemesla dēļ būtu nepieciešams apsvērt, vai un kā dažādas nepilngadīgo īpatnības piemērot arī personām, kuras jau ir sasniegušas 18 gadu vecumu.

Apskatot dažādus avotus par cilvēku attīstību un psiholoģiju, var secināt, ka cilvēka attīstība nebeidzas ar 18 gadu sasniegšanu. Savukārt, izpētot starptautiskos

¹ Raksts tapis, pamatojoties uz bakalaura darbu profesores Dr. iur. Kristīnes Stradas-Rozenbergas vadībā.

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [22.04.2024. red.].

normatīvos aktus, redzam, ka pastāv dažādi ieteikumi, kā vairākas nepilngadīgo īpatnības saglabāt arī personām līdz 21 gada vecumam. Šo iemeslu dēļ raksta autore iesaka iekļaut KPL jaunu jēdzienu – “jaunietis”, kas tiktu attiecināts uz personām vecumā no 18 līdz 21 gadam. Šajā rakstā tiks apskatītas tikai tās nepilngadīgo personu, kurām tiesības uz aizstāvību, īpatnības, kuras būtu nepieciešams saglabāt arī jauniešiem.

1. Jēdziena “jaunietis” ieviešanas nepieciešamība Kriminālprocesa likumā

Nepilngadīgajiem tiek piemērotas īpatnības kriminālprocesā, lai netiktu kaitēts viņu fiziskajam un emocionālajam stāvoklim, lai viņi labāk reintegrētos sabiedrībā pēc kriminālprocesa izbeigšanas vai soda izciešanas, kopumā – lai tiktu ievērota viņu labklājība. Ne vienmēr personas, kuras ir sasniegušas 18 gadu vecumu, ir spējīgas izprast kriminālprocesa gaitu un labāko veidu, kā īstenot pilnīgi savas procesuālās tiesības, līdz ar to ir saskatāma nepieciešamība vairākas nepilngadīgo, kurām tiesības uz aizstāvību, īpatnības saglabāt arī personām pēc pilngadības sasniegšanas.

Ir svarīgi izprast personas attīstību un iemeslus, kādēļ īpatnības, kuras piemīt nepilngadīgajiem, būtu nepieciešams piešķirt arī personām līdz 21 gada vecumam. No Gunas Svences grāmatas “Pieaugušo psiholoģija” var secināt, ka persona nesaņiedz pieaugušā vecumu ar 18 gadu sasniegšanu. Viņa agrīno pieaugušo vecumu ir noteikusi no 22 līdz 28 gadiem, kas nozīmē, ka persona pieaugušas personas vecumu ir sasniegusi nevis 18 gadu, bet gan 21 gada vecumā.³ Dr. *Sandra Aamodt* intervijā “National Public Radio” atzīst, ka, pamatojoties uz smadzeņu darbības attīstības izpēti, cilvēki pilnu smadzeņu briedumu, kas paredzēts tieši lēmumu pieņemšanai, sasniedz tikai 25 gadu vecumā vai pat vēlāk, nevis 18 gadu vecumā.⁴ Personas attīstība kriminālprocesa ietvaros var tikt traucēta, tāpēc, iespējams, vairākas īpatnības, kuras ir piešķirtas nepilngadīgajiem kriminālprocesā, būtu jāpiešķir arī personām līdz 21 gada vecumam.

Tā kā šajā rakstā autore apskatīs vairākas kriminālprocesa īpatnības nepilngadīgajiem, kuras būtu nepieciešams piemērot arī personām līdz 21 gada vecumam, ir jāapskata iespējamība izveidot jaunu statusu personām vecumā no 18 līdz 21 gada vecumam, ja personai ir tiesības uz aizstāvību. Raksta autore piedāvā šādu statusa nosaukumu – “jaunietis”. Pamatojoties uz Jaunatnes likumu⁵, jaunietis ir vecumā no 13 līdz 25 gadu vecumam. Iespējams, šāda termina izvēle varētu radīt apjukumu, jo raksta autore piedāvā konkrētas īpatnības saglabāt personām līdz 21 gada vecumam, nevis līdz 25 gadu vecumam, bet to ir iespējams labot, nosakot konkrētu jaunieša vecumu KPL ietvaros. Raksta autore arī apzinās, ka jēdziens “jaunietis” ietver arī nepilngadīgas personas un arī personas līdz 25 gadu vecumam, tāpēc ir ieteicams noteikt jaunieša vecuma minimumu KPL, kas būtu 18 gadi, un maksimumu, kas būtu 21 gads. Pamatojoties uz autores ieviesto statusu “jaunietis”, turpmāk rakstā šis jēdziens tiks attiecināts uz personām vecumā no 18 līdz 21 gada vecumam.

³ Svence G. Pieaugušo psiholoģija. Rīga: RaKa, 2003, 11. lpp.

⁴ Sandra Aamodt. Brain Maturity Extends Well Beyond Teen Years. Pieejams: <https://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=141164708> [aplūkots: 05.04.2023.].

⁵ Jaunatnes likums: LV likums. Pieņemts 08.05.2008. [09.05.2023. red.].

Mūsdienās ikvienai valstij ļoti svarīgs ir arī starptautiskais regulējums. ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcijas Nr. 40/33 2.2 punkts nosaka, kā ir jāizprot jēdzieni “nepilngadīgais” un “nepilngadīgā nodarījums”. Jēdziens “nepilngadīgais” ir skaidrots kā bērns vai jauniets, pret kuru ir jāizturas citādāk nekā pret pilngadīgu personu, ja ir izdarīts nodarījums, kurš ir uzskatāms par pārkāpumu attiecīgajā tiesību sistēmā. Savukārt nepilngadīgā nodarījums ir apgalvojums, ka bērns vai jauniets ir izdarījis nodarījumu vai par kuru ir konstatēts, ka ir ticis izdarīts nodarījums. Jāņem vērā, ka par bērnu vai jaunieta tiek uzskatītas personas no septiņu līdz astoņpadsmit gadu vecumam vai pat vecākas.⁶ Tā kā rezolūcijā ir norāde, ka par jaunieta ir uzskatāmas arī personas, kuras ir vecākas par 18 gadiem, tad, iespējams, likumdevējam būtu vērts apsvērt ideju par atšķirīgu attieksmi pret personām vecumā no 18 līdz 21 gadam konkrētās situācijās, ņemot vērā personas attieksmi pret attiecīgo nodarījumu, par kuru tā tiek apsūdzēta.

Saistībā ar nepilngadīgās personas pilngadības sasniegšanu ir svarīgi apskatīt Eiropas Savienības (turpmāk – ES) direktīvu 2016/800, kuras 12. apsvērumā ir teikts: “Ja brīdī, kad persona kļūst par aizdomās turēto vai apsūdzēto kriminālprocesā, minētā persona ir sasniegusi 18 gadu vecumu, taču noziedzīgs nodarījums tika veikts, kad šī persona bija bērns, dalībvalstis tiek mudinātas piemērot šajā direktīvā paredzētās procesuālās garantijas līdz brīdim, kad minētā persona sasniedz 21 gada vecumu, vismaz attiecībā uz noziedzīgiem nodarījumiem, kurus ir izdarījis šis pats aizdomās turētais vai apsūdzētais un par kuriem veic vienlaicīgu izmeklēšanu un saukšanu pie atbildības, jo tie ir neatraujami saistīti ar kriminālprocesu, kas pret minēto personu tika uzsākts pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas.”⁷ Šis apsvēruma ir svarīgs it sevišķi praksē, kad persona, noziedzīgo nodarījumu izdarot, vēl ir nepilngadīga, taču izmeklēšanas gaitā sasniedz pilngadības vecumu. Proti, ES norāda uz to, ka pret personām šādās situācijās būtu ieteicams līdz 21 gada vecumam izturēties joprojām kā pret nepilngadīgām personām jeb attiecināt pret šīm personām tos noteikumus, kuri ir attiecināmi uz nepilngadīgajiem. Raksta autore uzskata, ka, neraugoties uz to, ka direktīvā teiktais ir tikai ieteikums, kā arī uz to, ka tas ir attiecināms uz personām, kuras noziedzīgo nodarījumu paveikušas kā nepilngadīgie, šie noteikumi būtu jāintegrē KPL normās.

2. Īpatnību ieviešana jauniešiem Kriminālprocesa likumā

Šajā nodaļā tiks apskatītas vairākas nepilngadīgo, kuriem ir tiesības uz aizstāvību, īpatnības, kuras būtu nepieciešams saglabāt arī jauniešiem.

Obligātā aizstāvība. Aizstāvis veic aktīvas funkcijas, proti, īsteno personas aizstāvību jeb cenšas panākt labāko risinājumu personai. Nepilngadīgajiem ir noteikta obligātā aizstāvja piedalīšanās kriminālprocesā, jo šīs personas sava brieduma un attīstības ziņā nespēj pietiekami labi īstenot pašas sev aizstāvību. Personas attīstās atšķirīgi, un ir daudzi, kuri pat 25 gadu vecumā joprojām emocionāli un fiziski nav nobrieduši. Lai persona spētu veikt pati savu aizstāvību, ir jāspēj izprast

⁶ ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcija Nr. 40/33. Pieņemta 10.12.1985. [15.12.2022. red.].

⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva 2016/800 par procesuālajām garantijām bērniem, kuri ir aizdomās turētie vai apsūdzētie kriminālprocesā. Pieņemta 11.05.2016. [01.02.2023. red.].

kriminālprocesa pamatus un jāspēj pieņemt sev labākos lēmumus. Rodas jautājums, vai jaunieši spēs atbilst šiem kritērijiem un pieņemt vienpersoniski tādus lēmumus, kas palīdzēs viņiem rast labāko risinājumu kriminālprocesā. Raksta autore iesaka noteikt arī jauniešiem obligāto aizstāvību, lai tiktu labāk īstenotas personas tiesības uz aizstāvību, šādā veidā arī palīdzot jaunām personām turpināt attīstīties pēc iespējas labākā vidē.

Saistībā ar tiesībām uz īpašiem pasākumiem privātās dzīves aizsardzībā, individuālā novērtējuma saņemšanu, tiesībām uz brīvības atņemšanai alternatīvu procesuālo piespiedu līdzekļu primāru piemērošanu un tiesībām uz īpašu apiešanos ar brīvības atņemšanu saistīta piespiedu līdzekļa piemērošanas laikā autore uzsver, ka šīs tiesības būtu nepieciešams saglabāt personām līdz 21 gada vecumam. Šīs tiesības iekļautas KPL ar ES direktīvu 2016/800, kurā ir arī noteikts, ka tiesības, kuras tiek piemērotas nepilngadīgajiem, ir ieteicams piemērot arī personām līdz 21 gada vecumam, ja šī persona noziedzīgo nodarījumu ir paveikusi, vēl esot nepilngadīga. Pamatojoties uz direktīvas ieteikumu, autore iesaka iepriekš minētās tiesības saglabāt arī jauniešiem, jo tas varētu pozitīvi ietekmēt šo personu stāvokli ne vien kriminālprocesa laikā, bet arī pēc procesa, radot labākas izredzes resocializēties un reintegrēties sabiedrībā.

Saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta lēmumu lietā Nr. SKK-0386-13 – uz personu, kura noziedzīgu nodarījumu izdarījusi, būdama nepilngadīga, taču lietas izskatīšanas laikā ir sasniegusi pilngadību, vairs nav attiecināmi noteikumi par kompensācijas subsidiāru atlīdzināšanu cietušajam kopā ar vecākiem.⁸ Lai gan daudzi jaunieši jau strādā un viņiem ir savi pastāvīgi ienākumi, ir arī daudzas personas šajā vecumā, kuras turpina, piemēram, studēt un kurām savu ienākumu nav. Šādās situācijās varētu būt problemātiski šīm personām veikt kompensācijas atlīdzināšanu par nodarīto. Raksta autore ierosina šādu šīs problēmas risinājumu – ja personai ir savi ienākumi vai īpašums, no kura var veikt kompensācijas piedziņu, tad kompensācijas piedziņa tiek veikta no šīs personas naudas līdzekļiem. Ja jaunietim nav tādu līdzekļu, lai tiktu apmaksāta kompensācija cietušajam, tad vainīgā persona subsidiāri ar vecākiem vai personām, kuras viņus aizstāj, veic kompensācijas samaksu. Šis, protams, būtu nepamatots slogs vecākiem, tomēr notiesātā persona joprojām ir šo vecāku bērns, un ar šāda statusa iegūšanu tas nemainās. Vecākiem ir pienākums rūpēties par saviem bērniem un atbalstīt viņus sarežģītās situācijās. Šāds pats atlīdzināšanas princips būtu attiecināms arī uz procesuālajiem izdevumiem.

Pratināšana var būt ļoti garš un nogurdinošs process ne tikai nepilngadīgām, bet arī pilngadību sasniegušām personām, tāpēc pratināšanas ilgums ir ierobežots jau likumā. Ir nepieciešams noteikt, ka jauniešu pratināšanas maksimālais ilgums būtu jāatstāj tāds pats kā nepilngadīgām personām, kas ir sešas stundas, ieskaitot pārtraukumu. Protams, ir nepieciešams arī saglabāt atrunu par pratināšanas ilguma pagarināšanu ar pratināmās personas piekrišanu, tomēr autore uzskata, ka pratināšanas ilgumam, arī to pagarinot, nebūtu jābūt ilgākam kā astoņas stundas, kas ir maksimālais pratināšanas ilgums pilngadīgām personām. Šāds ierobežojuma noteikums, kā arī vecuma ierobežojuma paaugstinājums varētu nākt par labu pratināmajai personai, proti, pratināšana var kaitēt personas psihei un fiziskajai veselībai,

⁸ Augstākās tiesas 17.10.2013. lēmums lietā Nr. SKK-0386-13.

it sevišķi ņemot vērā to, ka persona līdz 21 gada vecumam joprojām nav attīstījusies pilnībā un nav uzskatāma par pieaugušo.

Pratināšanas laikā atbildes uz procesa virzītāja jautājumiem sniegs pratināmā persona, nevis uzticības persona vai pārstāvis, tas nozīmē, ka šo personu mērķis ir drīzāk psiholoģisks atbalsts, nevis aktīvu darbību veikšana pratināšanas laikā. Tā kā daudzas personas joprojām ir emocionāli piesaistītas ģimenei līdz 21 gada vecumam vai pat ilgāk, ir jāapsver doma par regulējuma grozīšanu. Autore izsaka iespēju grozīt pašreizējo regulējumu tā, ka arī jaunieši var pieaicināt vai nu pārstāvi, vai uzticības personu. Šajā gadījumā pārstāvja vai uzticības personas aicināšana procesā nebūtu obligāta, jo persona pēc likuma ir pilngadīga, tomēr, lai radītu pozitīvāku gaisotni un panāktu personas atvēršanos procesa virzītājam, pārstāvja vai uzticības personas pieaicināšana varētu rosināt personas vēlmi būt atklātam. Šis ir jautājums, kuru katrā atsevišķā situācijā būtu ieteicams izvērtēt procesa virzītājam un pieņemt lēmumu, kas varētu būt pozitīvs ne vien pratināmajai personai, bet arī procesam.

Apcietinājums ir viens no drošības līdzekļiem, kas ir uzskatāms par visstingrāko drošības līdzekli. Šā drošības līdzekļa mērķis ir “nodrošināt aizdomās turētā vai apsūdzētā atbilstošu uzvedību procesa laikā”.⁹ Autore uzskata, ka Apcietinājuma likuma 18. panta piektajā un sestajā daļā ir ļoti labi noteikts rīcības plāns, kā rīkoties gadījumos, kad persona, atrodoties apcietinājumā, sasniedz pilngadību. Proti, personas, kuras sasniegušas 18 gadu vecumu, ir iespējams atstāt izmeklēšanas cietumā, kurā ir izvietoti nepilngadīgie, lai nostiprinātu sociālās rehabilitācijas rezultātus un saņemtu vispārējo vai profesionālo izglītību līdz tiesas nolēmuma spēkā stāšanās dienai vai līdz mācību gada beigām. Šajā likumā ir arī noteikts, ka visas tiesības, kuras tiek piemērotas nepilngadīgajiem, tiek attiecinātas arī uz personām līdz 21 gada vecumam, ja tās atrodas izmeklēšanas cietumā, kurā izvietoti nepilngadīgie. Autore uzskata, ka šāds pozitīvi vērstas regulējums saistībā ar nepilngadīgā tiesībām, kuras tiek saglabātas līdz 21 gada vecumam būtu jāievieš arī KPL, it sevišķi redzot to, ka citos likumos šāds regulējums jau pastāv attiecībā uz konkrētām nepilngadīgo īpatnībām.

Saskaņā ar KPL 278. pantu nepilngadīgajiem ir noteikti citi apcietinājuma termiņi nekā pilngadīgām personām. Atgriežoties jau pie iepriekš minētā, ka jauniešiem būtu jāpiemēro brīvības atņemšanas līdzekļi kā galējās nepieciešamības līdzekļi un, tos piemērojot, jāmeklē veidi, kā personu atbrīvot, ir nepieciešams arī apsvērt ideju, ka nepilngadīgajam noteiktie apcietinājuma termiņi būtu jāpiemēro arī jauniešiem. Apcietinājums ir vissmagākais līdzeklis, kuru var piemērot personām, tā piemērošana var visvairāk ietekmēt personu. Kā jau iepriekš minēts, personas attīstās līdz pat 25 gadu vecumam, tāpēc īsāku apcietinājuma termiņu noteikšana personām līdz 21 gada vecumam būtu pozitīvi vērtējama no šo personu attīstības un labklājības viedokļa.

Apskatot arī KPL 244. panta otro daļu, var secināt, ka izmeklēšanas tiesnesim, piemērojot apcietinājumu, ir jāņem vērā personas personība un citi apstākļi, un viens no šiem apstākļiem varētu būt personas vecums. Proti, izmeklēšanas tiesnesim, pēc autoras domām, piemērojot apcietinājumu jauniešiem, būtu jāņem vērā nepilngadīgajam

⁹ Ārija Meikališa. Komentārs Kriminālprocesa likuma 271. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa (1.–29. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīgā: Latvijas Vēstnesis, 2019, 771. lpp.

personām piešķirtās īpatnības, kuras noteiktas KPL 244. panta otrajā prim daļā, un būtu jācenšas izvairīties no tik smaga drošības līdzekļa kā apcietinājums.

Aplūkošana ir viena no izmeklēšanas darbībām, un arī attiecībā uz to nav noteiktas īpatnības saistībā ar nepilngadīgajiem, tāpēc autore izceļ KPL 169. panta otrajā daļā teikto: “Ja aplūkošana saistīta ar aplūkojamās personas ķermeņa atkailināšanu, bet izmeklēšanas darbības izdarītājs ir pretēja dzimuma persona, šo darbību izmeklēšanas darbības veicējs uzdod izdarīt medicīnas speciālistam.” Jebkura nepilngadīgā, neatkarīgi no tā, vai tas ir cietušais vai persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, aplūkošanu veic tā paša dzimuma pārstāvis, ja aplūkošana ir saistīta ar ķermeņa atkailināšanu, izņemot, ja tas ir medicīnas speciālists. Autore uzskata, ka arī medicīnas speciālistam būtu jābūt tā paša dzimuma pārstāvim, lai personai nerastos psiholoģiski paliekošas sekas. Nepilngadīgais, kuram tiks veikta aplūkošana, var neizprast, kādēļ pretējā dzimuma pārstāvis, pat ja tas ir medicīnas speciālists, ir tiesīgs atkailināt personu un aplūkot to. Tas pats varētu tikt attiecināts arī uz jauniešiem. Ideālā pasaulē personai pašai būtu jābūt tiesībām izvēlēties, kura dzimuma pārstāvis būs tiesīgs veikt šīs personas aplūkošanu. Pēc autore domām, personām jebkurā vecumā būtu jādod iespēja pašām norādīt, kura dzimuma pārstāvim tās būs gatavas ļaut veikt aplūkošanu, un it sevišķi tas būtu jāattiecinā uz nepilngadīgajiem un jauniešiem. Šis, protams, ir vērtējams jautājums, jo īsā laika posmā ne vienmēr ir iespējams atrast tādu medicīnas speciālistu, kurš ne tikai atbildīs konkrētajām kvalifikācijas prasībām, lai aplūkotu kādu personu, bet arī aplūkojamās personas dzimuma izvēles prasībām. Autore iesaka noteikt obligātu prasību noskaidrot personas vēlmes par to, kura dzimuma speciālistam tā ļautu veikt aplūkošanu, un noteikt arī nepieciešamību izskaidrot personām, ka īsā laika posmā ne vienmēr ir iespējams šādu speciālistu atrast.

Kopsavilkums

1. Šajā rakstā jēdziens “jaunietis” ir attiecināms uz personām vecumā no 18 līdz 21 gada vecumam. Autore iesaka izveidot jaunu statusu – jaunietis – ar mērķi radīt skaidrību, ka pret personām vecumā no 18 līdz 21 gadam ir nepieciešams izturēties citādāk nekā pret pieaugušajiem, un to var sasniegt, piemērojot jauniešiem vairākas kriminālprocesa īpatnības, kuras ir noteiktas nepilngadīgajiem kā personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību.
2. Autore iesaka šādas nepilngadīgo kriminālprocesa īpatnības saglabāt arī jauniešiem: tiesības uz obligātu aizstāvību; tiesības uz īpašiem pasākumiem privātās dzīves aizsardzībā; tiesības uz individuālā novērtējuma saņemšanu; tiesības uz brīvības atņemšanai alternatīvu procesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanu; tiesības uz īpašu apiešanos ar brīvības atņemšanu saistīta piespiedu līdzekļa piemērošanas laikā; kompensācijas samaksas veikšana cietušajiem un procesuālo izdevumu samaksas veikšana subsīdiāri ar vecākiem gadījumos, kad jaunietim nav savu ienākumu vai īpašumā mantas, uz kuru vērst piedziņu; noteikt pratināšanas laiku sešas stundas, ieskaitot pārtraukumus (ar personas atļauju pratināšanas laiku ir iespējams pagarināt maksimums līdz astoņām stundām, ieskaitot pārtraukumu); tiesības uz pārstāvi pēc jaunieša vēlmes; tiesības uz uzticības

personu pēc jaunieša vēlmes; nepilngadīgajiem noteiktie apcietinājuma termiņi tiek piemēroti arī jauniešiem

3. Aplūkošana ir viena no kriminālprocesa izmeklēšanas darbībām, kuras laikā persona ir ne tikai emocionāli, bet arī fiziski iesaistīta. Šā iemesla dēļ autore izvirza priekšlikumu personām neatkarīgi no šo personu vecuma pašām ļaut izvēlēties, kura dzimuma pārstāvis, kurš ir medicīnas speciālists, veiks personas aplūkošanu.

ATSEVIŠKI MANTAS IZCELSMES PIERĀDĪŠANAS ASPEKTI¹

CERTAIN ASPECTS OF PROVING THE ORIGIN OF PROPERTY

Edijs Bierands, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
profesionālās maģistra studiju programmas “Tiesību zinātne” 1. kursa students

Summary

In connection with proving the origin of property, there have been, are and will continue to be debatable issues that have not been fully answered. In this article, the author addresses two issues. Firstly, to the antinomy between state's interests to effectively combat criminally obtained property and the recognized human rights to property. The author examines whether and how proportionality must be evaluated in case when the criminal origin of property is not unequivocally linked to a particular criminal offense. Furthermore, there have been debates on the possibility to use testimony in the proceedings regarding criminally acquired property. In this article, the author inquires whether these proceedings permit the use of oral evidence, and if so, whether national regulation contains any obstacles regarding verification of such evidence.

Atslēgvārdi: noziedzīgi iegūta manta, mantas izcelsmes pierādīšana, samērīgums un proporcionalitāte, liecības procesā par noziedzīgi iegūtu mantu

Keywords: criminally obtained property, proving the origin of property, proportionality, testimonies in the proceedings regarding criminally acquired property

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes² 105. panta pirmajā teikumā ietvertas personas tiesības uz īpašumu. Tomēr tās nav absolūtas. Atbilstoši cilvēktiesību dokumentos nostiprinātajām vērtībām valstij ir pienākums aizsargāt cilvēkus no noziedzīgām darbībām, vērstoties pret noziedzīgi iegūtu mantu, lai nepieļautu noziedzīgi gūto labumu netraucētu izmantošanu.³

Lai kādu mantu atzītu par noziedzīgi iegūtu, attiecīgi ir jāpierāda mantas noziedzīgā izcelsme. Šajā aspektā svarīga ir materiālo tiesību normu pareiza piemērošana.

¹ Raksts tapis, balstoties uz autora bakalaura darbu “Atsevišķi pierādīšanas un pierādījumu aspekti saistībā ar mantas izcelsmi kriminālprocesā un procesā par noziedzīgi iegūtu mantu”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē 2023. gada pavasarī profesores *Dr. iur.* Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā vadībā.

² Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.04.2024. red.].

³ Kūtris G. Noziedzīgi iegūta manta: tiesiskais regulējums un problemātika. *Jurista Vārds*, Nr. 16, 2007.

Lai arī valstij ir interese efektīvi apkarot noziedzīgi iegūtu mantu, ir jāņem vērā arī atzītās personu cilvēktiesības uz īpašumu, kuras ierobežot vai pat atņemt drīkst tikai noteiktos gadījumos, cita starpā atbilstot vispārējiem tiesību principiem, piemēram, samērīgumam (proporcionalitātei).

Tomēr bez materiālo tiesību normu piemērošanas ne mazāk svarīga loma ir procesuālo tiesību normu pareizai piemērošanai. Šajā sakarā diskutabls ir bijis jautājums par to, vai procesā par noziedzīgi iegūtu mantu var izmantot vienīgi dokumentārus pierādījumus vai arī mutiskus pierādījumus kā liecības.

Šā raksta mērķis ir izpētīt atsevišķus mantas izcelsmes pierādīšanas aspektus. Pirmkārt, vai un kā proporcionalitātes apsvērumi ir izvērtējami prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas gadījumā; otrkārt, vai liecības ir pieļaujams pierādījums procesā par noziedzīgi iegūtu mantu, un kā notiek to pārbaude.

1. Proporcionalitātes apsvērumu izvērtēšana prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas gadījumā

Saskaņā ar Krimināllikuma⁴ (turpmāk – KL) 70.¹¹ panta otro daļu, lai mantu atzītu par prezumēti noziedzīgi iegūtu, ir jākonstatē kāda no tiesību normā uzskaitītajiem noziegumiem izdarīšana vai dalība organizētā grupā un mantas nesamērīgums ar personas likumīgiem ienākumiem. Atbilstoši noziedzīgi iegūtās mantas apkaršanas efektivitātes apsvērumiem nav jāpierāda mantas nepārprotama saistība ar konkrētu noziedzīgu nodarījumu. Tomēr šī efektivitāte nevar būt pašmērķīga.⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) ir atzinusi, ka saistībā ar mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu ir nepieciešama proporcionalitāte tiesību uz īpašumu tvērumā atbilstoši Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁶ (turpmāk – ECK) 1. protokola 1. pantam, panākot līdzsvaru starp īpašuma tiesību aizsardzību un vispārējām noziedzīgi iegūtās mantas apkaršanas interesēm, kas ir atkarīgs no daudziem faktoriem.⁷

Paredzētais vērtējums par mantas nesamērīgumu ar personas likumīgiem ienākumiem ir tikai viens no iespējamiem lietā izvērtējamiem apstākļiem, kā to paredz arī transponētās Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2014/42/ES (2014. gada 3. aprīlis)⁸ 5. panta 1. punkts, un nepavisam pilnībā neatklāj samērīguma principa saturu attiecībā uz mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu. Kādi varētu būt vēl citi apstākļi, kurus izvērtēt proporcionalitātes kontekstā?

Doktrinā kā papildu apsvērumi, ko izvērtēt prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas gadījumā, izteikts, piemēram, tas, vai persona ir agrāk izdarījusi noziedzīgus nodarījumus, īpaši ekonomiska rakstura, un kāds ir nozieguma, kas izraisījis prezumpcijas

⁴ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [30.03.2024. red.].

⁵ Simonato M. Extended confiscation of criminal assets: limits and pitfalls of minimum harmonisation in the EU. *European Law Review*, 2016, Vol. 41, ed. 5, p. 729.

⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [30.03.2024. red.].

⁷ Boucht J. Asset confiscation in Europe – past, present, and future challenges. *Journal of Financial Crime*, 2019, Vol. 26, ed. 2, p. 542.; ECT 13.05.2014. spriedums lietā “Paulet v. the United Kingdom”, 6219/08, 65.–66. punkts.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2014/42/ES par nozieguma rīku un noziedzīgi iegūtu līdzekļu iesaldēšanu un konfiskāciju Eiropas Savienībā. Pieņemta 03.04.2014. [31.03.2024. red.].

par mantas noziedzīgo izcelsmi piemērošanu, raksturs. Ja persona ir izdarījusi līdz šim tikai vienu, salīdzinoši mazsvarīgu noziegumu (piemēram, zādzība nelielā apmērā), vai būtu samērīgi vērtēt visas attiecīgās personas mantas izcelsmi, arestēt mantu un likt personai skaidrot katras ar likumīgiem ienākumiem šķietami nesamērīgās mantas izcelsmi? Rodas pamatotas pārdomas par to, vai vispārējās intereses apkarot noziedzīgi iegūtu mantu pārlietu neskar personas tiesības uz īpašumu un neuzliek tai nesamērīgu slogu.⁹

Šajā sakarībā arī jāņem vērā izstrādātais priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai, kas aizstātu līdzšinējo mantas konfiskācijas režīmu.¹⁰ Komisijas priekšlikumā ierosinātās direktīvas 23. panta 5. punktā būtu paredzēta proporcionālītes atruna, saskaņā ar kuru mantas atzišana par noziedzīgi iegūtu un konfiskācija nebūtu piemērojama, ja tā ir nesamērīga ar nodarījuma smagumu vai rada nepamatotas grūtības personai, uz kuru attiecas mantas atzišana par noziedzīgi iegūtu un konfiskācija, piemēram, izdzīvot.¹¹ Līdzīgi Vācijas Kriminālprocesa kodeksa¹² 421. pants jau tagad paredz iespējas atturēties no mantas atzišanas par noziedzīgi iegūtu un konfiskācijas, ja iegūtajai mantai ir neliela vērtība vai process radītu nepamatotu piepūli vai grūtības.

Autora ieskatā, minētajiem proporcionalitātes apsvērumiem nav obligāti jābūt nostiprinātiem rakstīto tiesību normās, jo pēc būtības tie vienīgi skaidro samērīguma principa saturu, kas attiecināms uz īpašuma tiesību ierobežošanu vai atņemšanu mantas atzišanas par noziedzīgi iegūtu gadījumā.

Analizējot nacionālo regulējumu, KL 70.¹¹ panta otrā un arī trešā daļa paredz rīcības brīvību. Minētās tiesību normas neparedz pienākumu, bet gan paredz iespēju, ka par noziedzīgi iegūtu *var atzīt* mantu, ja iestājas KL 70.¹¹ panta otrajā vai trešajā daļā minētie priekšnoteikumi.

Rīcības brīvības izmantošanai, sekojot administratīvo tiesību pamatprincipiem, ir jānotiek nekļūdīgi jeb tiesiski.¹³ Vērtējot, vai nav pieļautas kļūdas rīcības brīvības izmantošanā, cita starpā jāpārbauda, vai nav pārkāptas ar tiesību normām, arī cilvēktiesībām un vispārējiem tiesību principiem, noteiktās robežas.¹⁴ Ņemot vērā, ka mantas atzišanai par prezumēti noziedzīgi iegūtu ir nepieciešams samērīgums jeb proporcionalitāte, tad, nevērtējot proporcionalitātes apsvērumus vai vērtējot tos nepilnīgi, varētu konstatēt tādu cilvēktiesību un vispārējo tiesību principu robežu pārkāpumu, kas mantas atzišanu par noziedzīgi iegūtu padara par prettiesisku.

Protams, varētu diskutēt, vai likumdevējam vajadzētu normatīvajā regulējumā ietvert kādas konkrētas prasības attiecībā uz samērīguma apsvērumu izvērtēšanu, izsakot prezumpciju par mantas noziedzīgu izcelsmi. Tomēr jāteic, ka tiesību

⁹ Boucht J. *The Limits of Asset Confiscation: On the Legitimacy of Extended Appropriation of Criminal Proceeds*. Oxford; Portland; Oregon: Hart Publishing, 2017, p. 161; Simonato M. *Confiscation and fundamental rights across criminal and non-criminal domains*. ERA Forum, 2017, Vol. 18, ed. 3, p. 375.

¹⁰ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvai par aktīvu atgūšanu un konfiskāciju, COM/2022/245 final.

¹¹ Ibid.

¹² Strafprozeßordnung – StPO [Vācijas Kriminālprocesa kodekss]. Pieņemts 12.09.1950. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html> [aplūkots 31.03.2024.].

¹³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 06.12.2010. spriedums lietā SKA-673/2010, 11. punkts.

¹⁴ Kovaļevska A. Iestādes rīcības brīvība un tās samazināšana līdz nullei. Jurista Vārds, Nr. 51/52, 2023, 25. lpp.

piemērotājiem jau tagad katrā lietā būtu jāizsver un attiecīgi jāpiemēro proporcionalitātes apsvērumi, lai prezumpcijas izteikšana un mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu būtu tiesiska un vispārējās intereses apkarot noziedzīgi iegūtu mantu būtu līdzsvarā ar personu tiesībām uz īpašumu.

2. Liecību izmantošana un pārbaude procesā par noziedzīgi iegūtu mantu

Bez mantas izcelsmes vērtēšanas kriminālprocesa ietvaros ir paredzēta arī sevišķa kārtība – process par noziedzīgi iegūtu mantu, kas reglamentēts Kriminālprocesa likuma¹⁵ (turpmāk – KPL) 59. nodaļā (turpmāk – sevišķais process). Kriminālprocesa ietvaros var izmantot dažādus pierādījumus, tostarp liecības, attiecībā uz kurām ir jāievēro noteiktās pierādījumu pārbaudes prasības. Ņemot vērā, ka sevišķajam procesam ir savas īpatnības, vai liecību izmantošana un to pārbaude ir uz to attiecināma?

Sevišķais process, ņemot vērā tā mērķi laikus atrisināt mantiskos jautājumus, vismaz sākotnēji tika saistīts ar mantas izcelsmes pierādīšanu, izmantojot vienīgi dokumentus, jo mantas likumīgajai izcelsei jābūt acīmredzamai.¹⁶

Šajā sakarā gan jānorāda uz sevišķajā procesā iesaistīto personu tiesībām atbilstoši KPL 629. panta ceturtajai daļai iesniegt rajona (pilsētas) tiesai *pierādījumus*.

Vērtējot, kas ir pierādījumi un pierādīšana, ir jāatgriežas pie pamatnoteikumiem, kuri paredz, ka liecības ir viens no likumā paredzētajiem pierādījumu veidiem. Arī Augstākā tiesa ir uzsvērusi, ka ir jāņem vērā KPL struktūra un ka KPL vispārīgie noteikumi attiecināmi vienādi uz visiem kriminālprocesa veidiem un visām procesa stadijām, tātad arī uz sevišķo procesu.¹⁷

Tā kā atbilstoši KPL 124. panta sestajai daļai attiecībā uz mantas izcelsmes pierādīšanu ir paredzēts civiltiesiskais pierādīšanas standarts “iespējamības pārsvars” un mantas īpašniekam (valdītājam) ir jānodrošina pierādījumi, tad savu interešu īstenošanai personai ir jābūt tiesībām izmantot visus likumā paredzētos pierādījumus.¹⁸ Var būt situācijas, kad mantas īpašniekam vai valdītājam tiešu rakstveida pierādījumu vai dokumentu vietā ir liecinieki, kas var apliecināt kādu apstākļu esību, piemēram, faktiski pildītus darba pienākumus ārzemēs, faktiski notikušu darījumu u. tml.

Šajā sakarībā jāuzsver, ka sevišķais process atbilst tā dēvētajai *non-conviction based confiscation*, kur uzmanība netiek pievērsta personas vainas konstatēšanai, bet gan tikai mantas izcelsmes izvērtēšanai.¹⁹ Šādā procesā mantas saikne ar pamatā esošo noziedzīgo nodarījumu tiek padarīta vispārīgāka, tāpēc valstij ir jācenšas atrast

¹⁵ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [31.03.2024. red.].

¹⁶ Kūtris G. Taisnīgums un nevainīguma prezumpcija procesā par noziedzīgi iegūtu mantu. Jurista Vārds, Nr. 49, 2022, 18. lpp.; KPL 626. panta pirmā daļa.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 06.03.2008. lēmums lietā SKK-93/2008. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 01.04.2024.].

¹⁸ Kūtris G., 2022, 18. lpp.

¹⁹ Simonato M. Directive 2014/42/EU and Non-Conviction Based Confiscation. A Step Forward on Asset Recovery? *New Journal of European Criminal Law*, 2015, Vol. 6, ed. 2, p. 218.

vidusceļu starp jau iepriekš raksturotajām būtiskajām interesēm – efektivitāte noziedzīgi iegūtas mantas apkaršanā un tiesību uz īpašumu aizsargāšana.²⁰

ECK 6. panta pirmā daļa paredz, ka ikvienam ir tiesības, nosakot savu civilo tiesību un pienākumu vai jebkuras viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību krimināllietā, uz taisnīgu un atklātu lietas izskatīšanu. Ņemot vērā, ka šai tiesībai ir plašs piemērošanas tvērums, proti, tā attiecas kā uz civilprocesu, tā kriminālprocesu, tad sevišķais process ietilpst tās tvērumā, un tam ir jāatbilst taisnīgas un atklātas lietas izskatīšanas prasībām.²¹ Attiecībā uz šīm prasībām ECT ir vērtējusi to, vai mantas īpašniekam vai valdītājam procesā ir bijusi iespēja sniegt dokumentārus *un mutiskus* pierādījumus.²² Attiecīgi liecību iesniegšanas iespēja ir svarīga, lai konstatētu taisnīgu sevišķā procesa norisi.

Lai arī procesa virzītāja statusa neesība tiesai sevišķā procesa ietvaros un atsevišķas KPL normas²³ var raisīt jautājumu, vai tiesa ir tiesīga savu pilnvaru ietvaros veikt izmeklēšanas darbības, piemēram, nopratināšanu, tas nevar būt iemesls, kāpēc mantas īpašniekam vai valdītājam liegtu iespēju izmantot likumā paredzētos pierādījumus. Pamatojoties uz prasībām, kas izriet no cilvēktiesībām, tiesai sevišķā procesa ietvaros būtu jāņem jautājumi par liecību izmantošanu, liecinieku uzaicināšanu un nopratināšanu, vadoties pēc KPL vispārīgajiem noteikumiem.

Vienlaikus saistīts jautājums ir par liecību pārbaudi tiesā. KPL 59. nodaļa par to neko tieši neparedz. Tomēr tā tas nav bijis vienmēr. Redakcijā līdz 2011. gada 10. augustam KPL 629. panta trešajā daļā un citās saistītajās normās bija noteikts, ka tiesas sēdē *pārbauda iesniegtos pierādījumus*. Tomēr ar 2011. gada 8. jūlija grozījumiem²⁴ norādes uz pierādījumu pārbaudi tika izslēgtas, pamatojot, ka sevišķajā procesā *tiesa tikai uzklausa* procesā iesaistīto personu viedokļus, *un*, balstoties uz lietas materiāliem un izteiktajiem viedokļiem, *pieņem lēmumu*.²⁵ Tādējādi, šķiet, sevišķajā procesā nav paredzēta tāda pierādījumu pārbaude, kā tas būtu vispārīgajā kārtībā kriminālprocesā.²⁶

Tomēr KPL 111.¹ panta otrās daļas 5. punkts paredz aizskartajam mantas īpašniekam tiesības “piedalīties katra tiesā pārbaudāma pierādījuma attiecībā uz mantas izcelsmi tiešā un mutvārdos veiktā pārbaudē”.²⁷

²⁰ Grandi C. Non-Conviction-Based Confiscation in the EU Legal Framework. In: Bernardi A., Rossi F. Improving confiscation procedures in the European Union. Final publication of the research project “Improving Cooperation between EU Member States in Confiscation Procedures”. Napoli, 2019, pp. 32–33.

²¹ Council of Europe. The Use of Non-Conviction Based Seizure and Confiscation. 2020, p. 22. Pieejams: <https://rm.coe.int/the-use-of-non-conviction-based-seizure-and-confiscation-2020/1680a0b9d3> [aplūkots 01.04.2024.].

²² ECT 12.12.2001. spriedums lietā “Phillips pret Apvienoto Karalisti”, 41087/98, 43. punkts; ECT 23.12.2008. spriedums lietā “Grayson & Barnham pret Apvienoto Karalisti”, 19955/05 un 15085/06, 45. punkts.

²³ KPL 146. panta piektā daļa, 147. panta astotā daļa, 152. panta ceturrtā daļa, 153. panta otrā, trešā un ceturrtā daļa.

²⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 08.07.2011.

²⁵ Tieslietu ministra Aigara Štokenberga 21.06.2011. priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” (Nr. 339/Lp10), 2.–3. lpp. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/73d4418a92c0cc78c22578b6003cb839/\\$FILE/2_1982.pdf](https://titania.saeima.lv/LIVS10/SaeimaLIVS10.nsf/0/73d4418a92c0cc78c22578b6003cb839/$FILE/2_1982.pdf) [aplūkots 01.04.2024.].

²⁶ Sk. arī: Dundurs Z. Pierādījumu pārbaude kā procesa par noziedzīgi iegūtu mantu elements. Jurista Vārds, Nr. 49, 2022, 41. lpp.

²⁷ Sk. arī: Kūtris G., 2022, 19. lpp.

Šajā sakarā, pirmkārt, jāuzsver iepriekš minētais par pierādījumu pārbaudes izslēgšanu no KPL 59. nodaļas. Likumdevējs sākotnēji paredzēto pierādījumu pārbaudi apzināti izslēdza no sevišķā procesa regulējuma, un šī atteikšanās būtu vēra ņemama arī patlaban.

Otrkārt, būtu jāņem vērā KPL sistēmiskais ietvars. Proti, aizskartais mantas īpašnieks var būt iesaistīts ne tikai sevišķajā procesā, bet arī kriminālprocesā, kur nenoliedzami tiek piemērota vispārīgā kārtība un aizskartajam mantas īpašniekam noteiktā apjomā ir tiesības piedalīties pierādījumu pārbaudē.

Autors necenšas pateikt to, ka pierādījumi vispār nav jāpārbauda. Nav izmantojami tādi pierādījumi, kuri nav attiecināmi, pieļaujami un ticami, jo to paredz KPL vispārīgie noteikumi (128.–130. pants). Tomēr sevišķajā procesā šī pārbaude nav tāda kā vispārīgajā kārtībā. Pierādījumu pārbaude nenoris tiesas sēdē, bet tiesai pēc savas iniciatīvas ir jāpārbauda pierādījumi kā jebkuras lietas izskatīšanā. Arī procesa dalībnieki var iesniegt savus apsvērumus.

Tomēr šī KPL 59. nodaļas kārtība nebūtu vēlama attiecībā uz liecību pārbaudi. Liecības pārbaudīt pilnvērtīgi var nebūt efektīvi vai iespējams bez jau vispārīgi nostiprinātajiem paņēmieniem, piemēram, liecinieku nopratināšanas. Ja jau atbilstoši saistošajām cilvēktiesību prasībām ir nepieciešamība sevišķajā procesā nodrošināt liecību izmantošanu, ir jānodrošina to izmantošana pēc būtības. Lai arī likumdevējam vēl vajadzētu pārskatīt attiecīgo normatīvo regulējumu, tiesību piemērotājiem jautājums būtu jārisina jau tagad. Balstoties uz mērķi pieļaut liecību izmantošanu sevišķajā procesā, saderīgs būtu risinājums, ka liecības var pārbaudīt atbilstoši nostiprinātajiem un efektīvajiem KPL vispārīgajiem noteikumiem.

Kopsavilkums

1. Mantas atzīšanas par noziedzīgi iegūtu kontekstā ir nepieciešama proporcionālitate jeb samērīgums, līdzsvarojot īpašuma tiesību aizsardzību un valsts intereses efektīvi apkarot noziedzīgi iegūtu mantu. KL 70.¹¹ panta otrajā un trešajā daļā paredzētais mantas vērtības izvērtējums iepretim personas likumīgajiem ienākumiem pilnībā neatklāj minētās samērīguma prasības.
2. Papildu apsvērumi, ko izvērtēt prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas gadījumā katrā lietā individuāli, var būt, piemēram, personas agrāk izdarīti noziedzīgi nodarījumi, īpaši ekonomiska rakstura, kāds ir nozieguma raksturs un smagums, kas izraisījis prezumpcijas par mantas noziedzīgo izcelsmi piemērošanu, kāda ir mantas vērtība un vai prezumpcija un process nerada nepamatotu piepūli vai arī grūtības personai, piemēram, izdzīvot.
3. Ņemot vērā KL 70.¹¹ panta otrajā un trešajā daļā ietverto rīcības brīvību lemt par mantas atzīšanu par noziedzīgi iegūtu, tiesību piemērotājiem katrā lietā būtu jāizsver un jāpiemēro attiecināmie proporcionalitātes apsvērumi, lai prezumpcijas izteikšana un mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu būtu tiesiska.
4. Lai arī liecību izmantošanas iespēja procesā par noziedzīgi iegūtu mantu ir bijis diskutabls jautājums, iesaistītajām personām tiesā ir tiesības sniegt pierādījumus. Saskaņā ar KPL pamatnoteikumiem un mantas īpašnieka vai valdītāja tiesībām savu interešu īstenošanai izmantot visus likumā paredzētos pierādījumus, liecības ir izmantojamas procesā par noziedzīgi iegūtu mantu. Tiesām procesa par

noziedzīgi iegūtu mantu ietvaros būtu jālemj jautājumi par liecību izmantošanu, liecinieku uzaicināšanu un nopratināšanu, vadoties pēc KPL vispārīgajiem noteikumiem.

5. Lai arī pierādījumu pārbaude procesā par noziedzīgi iegūtu mantu nav atsevišķi paredzēta, tiesai ir jāpārlicinās par liecību attiecināmību, pieļaujamību un ticamību. Ņemot vērā, ka liecības pārbaudīt pilnvērtīgi var nebūt efektīvi vai iespējams bez jau vispārīgi nostiprinātajiem paņēmieniem, tad, balstoties uz mērķi pieļaut liecību izmantošanu sevišķajā procesā pēc būtības, liecību pārbaudei tiesā ir jābūt iespējamai atbilstoši nostiprinātajiem KPL vispārīgajiem noteikumiem.

NOZIEDZĪGO NODARĪJUMU IZDARĪJUŠĀS PERSONAS NENOSKAIDROŠANAS TIESISKĀS SEKAS KRIMINĀLPROCESĀ¹

LEGAL CONSEQUENCES OF FAILING TO IDENTIFY THE OFFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Kitija Koroševska, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrante

Summary

Within the framework of this article, the legal consequences of failing to identify the offender in criminal proceedings are studied, examining the institute of termination of “cold” cases, its prerequisites and issues of application. By determining the shortcomings of current regulation and the inconsistency of the application thereof, the author proposes to improve the existing criminal procedural regulation and to develop auxiliary sources to encourage clearer procedural regulation, consensus regarding the application of termination of “cold” cases and more systematic approach, ensuring effective and just practice of this institute.

Atslēgvārdi: kriminālprocesa pabeigšana, kriminālprocesa izbeigšana, noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas nenoskaidrošana, nepieciešamās kriminālprocesiālās darbības, “tumšie” kriminālprocesi

Keywords: completion of criminal proceeding, termination of criminal proceeding, failure to identify the offender, necessary criminal procedural actions, “cold” cases

Ievads

Lai arī sabiedrībā valda uzskats, ka ikviens kriminālprocess ir jāatklāj un ikkatrs vainīgais jāsauc pie atbildības, realitātē ir tādi kriminālprocesi, kurus atrisināt vai nu nav iespējams objektīvu iemeslu, piemēram, pierādījumu trūkuma, dēļ, vai arī tādi, kurus izvēlas neizmeklēt, pamatojoties uz lietderības apsvērumiem, dodot priekšroku perspektīvāku un “sabiedrībai nozīmīgāku” kriminālprocesu izmeklēšanai. Vidēji Latvijā gadā vairāk nekā puse no visiem Valsts policijā uzsāktajiem kriminālprocešiem paliek neatklāti,² kas vien apstiprina to, ka visu noziedzīgo nodarījumu

¹ Raksts tapis uz 2023. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē izstrādātā bakalaura darba pamata profesores *Dr. iur.* Ārijas Meikaliņas vadībā.

² Valsts policija: Valsts policijas 2022. gada pārskats. Pieejams: <https://www.vp.gov.lv/lv/media/15759/download?attachment> [aplūkots 19.03.2023.].

atklāšana, novedot ikvienu kriminālprocesu līdz taisnīgam krimināltiesisko attiecību noregulējumam, praksē ir neiespējama.

Tādējādi Kriminālprocesa likums³ (turpmāk – KPL) visus “tumšos” kriminālprocesus jeb tos, kuros nav izdevies noskaidrot noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu, sākot ar 2022. gada 6. oktobrī pieņemtajiem grozījumiem KPL⁴ (turpmāk – grozījumi KPL), paredz izbeigt. Pirms tam šādi varēja tikt izbeigti vienīgi kriminālprocesi par maznozīmīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, kā arī iestājosies kriminālatbildības noilgumam, savukārt pārējie tika apturēti.

Lai arī pieņemtie grozījumi KPL ir vērtējami pozitīvi, ņemot vērā, ka apturēšanas institūts faktiski atbilda kriminālprocesa izbeigšanas būtībai (abos gadījumos aizliedzot izmeklēšanas darbību veikšanu) un izveidoja lielu apturēto krimināllietu uzkrājumu, arī pašreizējā regulējumā ir saskatāmas nepilnības un vairāki diskusijas vērti jautājumi.

1. Kriminālprocesa izbeigšanas vispārējs raksturojums

Viens no pirmstiesas kriminālprocesa pabeigšanas veidiem atbilstoši KPL 411. panta 7. punktam ir kriminālprocesa izbeigšana. Atšķirībā no apturēšanas, kas ir kā starpposms kriminālprocesa izbeigšanai un ar kuru darbību veikšana kriminālprocesā tiek uz laiku pārtraukta kādu juridisku vai faktisku apstākļu dēļ,⁵ izbeidzot kriminālprocesu, tas tiek pilnīgi noslēgts ar iespēju to atjaunot, īstenojoties KPL 393. panta nosacījumiem.

Kriminālprocesa izbeigšanai var būt vairāki iemesli – gan juridiski (piemēram, kriminālprocesu nepieļaujošie apstākļi), gan faktiski (piemēram, pierādījumu vai resursu trūkums). Tādējādi izbeigšana kā viens no kriminālprocesa pabeigšanas veidiem, balstoties uz objektīviem iemesliem un reizēm lietderības apsvērumiem, var būt konkrētajai situācijai atbilstošākais risinājums, un ne katra kriminālprocesa izbeigšana ir saistāma ar kriminālprocesā pieļautiem izmeklēšanas “defektiem”.⁶

Doktrīnā kriminālprocesa izbeigšana ir definēta kā “nolēgums par atteikšanos turpināt tiesvedību lietā sakarā ar objektīvi pastāvošiem, likumā paredzētiem materiāltiesiskajiem vai procesuālajiem apstākļiem, kas liedz to turpināt”.⁷ Tomēr, tā kā KPL vietām ir saskatāmas lietderīguma principa iezīmes un arī lēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu pieņemšanā ir pieļaujama zināma subjektivitāte, piemēram, pieļaujot izbeigt kriminālprocesus par maznozīmīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, kriminālprocesa izbeigšanas definīcija ir papildināma, nosakot, ka kriminālprocesa izbeigšana ir nolēmums par kriminālprocesa pabeigšanu, atsakoties to turpināt objektīvu, normatīvajos tiesību aktos paredzētu materiāltiesisku vai procesuālu apstākļu dēļ vai balstoties uz lietderības un kriminālprocesa turpināšanas nesamērīguma apsvērumiem.

³ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [01.03.2023. red.].

⁴ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemti 06.10.2022. [03.11.2022. red.].

⁵ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 2000, 208. lpp.

⁶ Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas standarts un priekšmets. Jurista Vārds, Nr. 2 (1164), 2021, 28. lpp.

⁷ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K., 2000, 109. lpp.

2. Kriminālprocesa izbeigšanas atsevišķu veidu procesuālā kārtība

2.1. Kriminālprocesa izbeigšana KPL 392. panta pirmās prim daļas kārtībā

Ikviena “tumšais” kriminālprocess neatkarīgi no tā smaguma var tikt izbeigts pēc KPL 392. panta pirmās prim daļas. Atbilstoši šīs daļas nosacījumiem kriminālprocesu, pieņemot motivētu lēmumu, var izbeigt, pirmkārt, ja ir veiktas nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības; otrkārt, ja šo darbību rezultātā nav izdevies noskaidrot vainīgo personu; treškārt, ja izmeklētājs ir saņēmis uzraugošā prokurora piekrišanu. Lai arī KPL 392. panta pirmajā prim daļā ir norādīts, ka kriminālprocesu var izbeigt izmeklētājs, saņemot uzraugošā prokurora piekrišanu, tulkojot tiesību normu sistēmiski, pēc autores domām, to kā procesa virzītājs var izbeigt arī prokurors bez amatā augstāka prokurora piekrišanas (KPL 27. panta otrās daļas 1. punkts). Lai veicinātu konsekventāku regulējumu, KPL 392. panta pirmajā prim daļā norādītie subjekti būtu precizējami, norādot, ka arī prokuroram ir šādas tiesības; lai nodrošinātu papildu kontroles mehānismu, būtu jānosaka nepieciešamība saņemt amatā augstāka prokurora piekrišanu.

Atbilstoši KPL 392.¹ panta ceturtajai prim 3 daļai, izbeidzot šos kriminālprocesus, *procesa virzītājs pieņem lēmumu glabāt līdz kriminālatbildības noilguma iestāšanās brīdim tos lietiskos pierādījumus, dokumentus un citus izņemtos priekšmetus un vērtības, kas nav realizējami, iznīcināmi vai atdodami īpašniekiem vai likumīgajiem valdītājiem, un nosaka rīcību ar tiem pēc kriminālatbildības noilguma iestāšanās.*

Darbā tika veikta izmeklētāju un prokuroru aptauja. No atbildēm secināms, ka šīs daļas kontekstā neskaidrību rada ne vien tas, kādai šai rīcībai jābūt, bet arī tas, kādā procesuālā dokumentā tā ir nosakāma. Tika atzīmēts uz lēmuma izpildes problemātiku, atzīstot, ka nav norādīts, kurš glabās pierādījumus, būs par tiem atbildīgs un kas pēc tam tos iznīcinās, ja kriminālprocess ir jau izbeigts. Arī šos jautājumus būtu nepieciešams risināt.

KPL nav noteikts termiņš, kuram iestājoties “tumšie” kriminālprocesi var tikt izbeigti. Turklāt uz tiem nav attiecināmi nedz KPL 389. panta pirmajā daļā norādītie termiņi, jo tie tiek skaitīti no brīža, kad pirmstiesas kriminālprocesā tiek iesaistīta persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nedz KPL 14. pantā ietvertās tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kuras, kā norādīts doktrīnā, attiecas uz personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību.⁸

Tādējādi tie tikpat labi var tikt izbeigti tajā pašā dienā, kad uzsākti. Tomēr – vai šāda pieeja ir atbalstāma visu “tumšo” kriminālprocesu izbeigšanā?

Analizējot statistikas datus, var secināt, ka pašreizējā prakse neliecina par pārāgru kriminālprocesa izbeigšanu un līdz gadam no kriminālprocesa uzsākšanas brīža izbeigto “tumšo” kriminālprocesu īpatsvars ir niecīgs – 18%.⁹ Lai arī nebūtu atbalstāma smagu un sevišķi smagu kriminālprocesa izbeigšana gadījumos, kad izmeklēt noziegumu ir iespējams, nevar izslēgt iespēju, ka šos kriminālprocesus

⁸ Meikališa Ā. Tiesiskās kultūras ietekme uz kriminālprocesa termiņu saprātīgumu. Grām.: Kriminālprocess: raksti, 2010–2015. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 293. lpp.

⁹ Iekšlietu ministrijas Informācijas centra sniegtā statistiskā informācija par kriminālprocesa izbeigšanu pēc KPL 392. panta pirmās prim daļas 2022.–2023. gadā. Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs, sagatavots pēc lūguma par informācijas sagatavošanu, 10.03.2023. Nepublicēts materiāls.

nevar izmeklēt un attiecīgi atrisināt objektīvu iemeslu dēļ. Tāpēc formāla termiņa noteikšana, liekot turpināt kriminālprocesu, lai arī faktiski tajā izmeklēšana netiek veikta, nav atbalstāma.

2.2. Kriminālprocesa izbeigšana KPL 392. panta otrās prim daļas kārtībā

Kriminālprocesus par maznozīmīgiem noziedzīgiem nodarījumiem, ja nav noskaidrots tā izdarītājs, var izbeigt ne vien pēc KPL 392. panta pirmās prim daļas, bet arī KPL 392. panta otrās prim daļas. Tādējādi rodas jautājums, kā ir nošķirama šo daļu piemērošana attiecībā uz “maznozīmīgo” kriminālprocesu izbeigšanu.

KPL 392. panta otrajā prim daļā atšķirībā no KPL 392. panta pirmās prim daļas kā kriminālprocesa izbeigšanas priekšnoteikums nav norādīta “nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību” klauzula. Tomēr, kā norādīts doktrīnā, tas, ka šādas norādes nav, nenozīmē, ka, izbeidzot kriminālprocesu, pamatojoties uz KPL 392. panta otro prim daļu, nebūtu jāveic kādas darbības.¹⁰

Iespējams gan diskutēt, vai šajās daļās ir atšķirīgs veicamo darbību apjoms, taču tas, pēc autores domām, nav pamats, lai uz “maznozīmīgo” “tumšo” kriminālprocesu izbeigšanu attiecinātu abas minētā panta daļas. Autore rosina izslēgt no KPL 392. panta otro prim daļu, KPL 392. panta pirmo prim daļu izsakot šādā redakcijā: *ja kriminālprocesā ir veiktas nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības un nav izdevies noskaidrot noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu, un nav iespējams iegūt papildu pierādījumus vai to iegūšana nav lietderīga, izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu vai prokurors ar amatā augstāka prokurora piekrišanu var izbeigt kriminālprocesu.*

Šāda panta redakcija norādītu uz lietderības izvērtējuma pieļaujamību, izbeidzot “tumšos” kriminālprocesus, attiecinot “to iegūšana nav lietderīga” uz kriminālprocesiem par kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziegumiem, kur lietderīguma izvērtēšana ir ne vien pieļaujama, bet pat nepieciešama gadījumos, ja smagāku, “sabiedrībai nozīmīgāku” kriminālprocesu izmeklēšanai nepietiek resursu. Savukārt “nav iespējams iegūt papildu pierādījumus” attiecinot uz smagu un sevišķi smagu kriminālprocesu izbeigšanu. Tāpat, kā KPL 392. panta pirmās prim daļas gadījumā, lēmumam par kriminālprocesa izbeigšanu ir jābūt motivētam.

2.3. Kriminālprocesa izbeigšana KPL 392.¹ panta ceturtās prim 2 daļas kārtībā

Arī “tumšie” kriminālprocesi atbilstoši KPL 392.¹ panta ceturtajai prim 2 daļai ir izbeidzami, iestājoties kriminālatbildības noilgumam. Kā norādīts doktrīnā, šīs daļas gadījumā atšķirībā no KPL 377. panta 3. punkta netiek runāts par noilgumu Krimināllikuma izpratnē, “bet gan par termiņu, pēc kura iztecējuma kriminālprocesa veikšana vairs netiek uzskatīta par lietderīgu”.¹¹

Tāpat kriminālprocesa izbeigšana pēc KPL 377. panta 3. punkta ir personu nerealizējams apstāklis (KPL 380. pants). Savukārt “tumšo” kriminālprocesu izbeigšana

¹⁰ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocesa obligātums un lietderīguma elementi Latvijas krimināltiesisko un kriminālprocesuālo normu sistēmā. Grām.: Kriminālprocesa obligātums un lietderīgums kā kriminālās justīcijas sistēmas pamatprincips. Zin. red. Ā. Meikališa, K. Strada-Rozenberga. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2023, 167. lpp.

¹¹ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K., 2023, 167. lpp.

nav nedz rehabilitējoša, nedz nereabilitējoša, jo nav personas, kuru rehabilitēt vai nereabilitēt. Tāpēc abi šie kriminālprocesa izbeigšanas pamati nepārklājas, un attiecībā uz “tumšo” kriminālprocesu izbeigšanu ir piemērojama KPL 392.¹ panta ceturtā prim 2 daļa.

Lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu var tikt sastādīts vai nu rezolūcijas veidā, norādot noilguma iestāšanās pamatojumu, amatpersonu, kas pieņēma lēmumu, un lēmuma pieņemšanas datumu, vai tikt motivēts, piemēram, kad tajā ir jālemj par rīcību ar lietiskajiem pierādījumiem vai citiem jautājumiem.

3. Nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību raksturojums

3.1. Nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību apjoms

“Nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības” Kriminālprocesa likumā kā priekšnoteikums procesa izbeigšanai ir ierakstītas tikai KPL 392. panta pirmajā prim daļā. Tomēr arī, lai izbeigtu kriminālprocesu pēc KPL 392. panta otrās prim daļas, ir jāveic kādas darbības, tādēļ ģenerālklausula “nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības” ir būtiska abu šo daļu kontekstā, turpretī, izbeidzot kriminālprocesu pēc 392.¹ panta ceturtās prim 2 daļas, veicamās darbības tiesiskās sekas neietekmē.¹²

Būtiskākais nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību kontekstā ir šo darbību apjoms, kas nosakāms atkarībā no tā, vai lēmuma par kriminālprocesa izbeigšanu pieņemšanā ir vērtējama procesa turpināšanas lietderība.¹³ Respektīvi, ja pirms kriminālprocesa izbeigšanas ir jāveic visas iespējamās darbības vainīgā noskaidrošanai, nav izvēles iespējas un lietderība lēmuma pieņemšanā nav saskatāma; savukārt, ja procesa virzītājam ir jāizpilda konkrēts minimālo darbību apjoms, pastāv iespēja izvēlēties – izmeklēt vai neizmeklēt –, attiecīgi arī lietderīguma izvērtēšana.¹⁴

“Nepieciešams” ir tāds, kas ir noteikti vajadzīgs, bez kā nevar iztikt; tāds, kam noteikti jābūt attiecīgajos apstākļos.¹⁵ Attiecīgi, tulkojot tiesību normu gramatiski, lietderība to izvērtēšanā nav pieļaujama, jo, ja kaut kas ir noteikti vajadzīgs, tad izvēlēties – izmeklēt vai ne – nevar. Norādot, ka tās ir atbilstoši krimināllietas apstākļiem maksimāli iespējamās darbības.

Arī vairākums (58%) respondentu atzina, ka tās ir visas kriminālprocesuālās darbības, kuras atbilstoši kriminālprocesa apstākļiem iespējams veikt. Tomēr gandrīz trešdaļa norādīja, ka tās ir minimāli veicamās, neatliekamās darbības, kas gan atbilstoši pašreizējam KPL 392. panta pirmajās prim daļas formulējumam novestu pie aplama secinājuma, ka arī smagus un sevišķi smagus kriminālprocesus var izbeigt lietderības dēļ, pieļaujot neveikt izmeklēšanu, lai arī tai nepastāv objektīvi šķēršļi.

Tā kā KPL 392. panta otrajā prim daļā norādes uz “nepieciešamajām kriminālprocesuālajām darbībām” nav, to apjoms varētu būt mazāks par KPL 392. panta pirmajā prim daļā noteikto.

¹² Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K., 2023, 170. lpp.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., 170.–171. lpp.

¹⁵ Terminu un svešvārdu skaidrojošā vārdnīca: “nepieciešams”. Pieejams: <https://tezaurs.lv/nepiecie%C5%A1ams> [aplūkots 24.03.2023.].

3.2. Nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību saturs

Nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību saturs ir piepildāms atkarībā no konkrētās krimināllietas apstākļiem un kriminālprocesa individuālā rakstura.¹⁶ Tās aptver izmeklēšanas darbības un citas procesuālas darbības. Tās var būt darbības, kuras uzsākot citas informācijas par noziedzīgo nodarījumu nav vai ir maz (sākotnējās izmeklēšanas darbības)¹⁷; tādas, kuru primārais uzdevums ir nepieļaut pierādījumu zušanu (neatliekamās izmeklēšanas darbības)¹⁸; un tādas darbības, kuras tiek veiktas, pamatojoties uz citu darbību bāzes (turpmākās izmeklēšanas darbības).¹⁹

Tā kā "tumšie" kriminālprocesi tiek izbeigti subjekta nenoskaidrošanas dēļ, ar nepieciešamajām kriminālprocesuālajām darbībām tiek noskaidrotas vienīgi noziedzīgā nodarījuma objektīvās pazīmes. Šo darbību saturu var noteikt pēc tā, vai konkrētā izmeklēšanas darbība ir piemērota noziedzīgā nodarījuma izmeklēšanai nozīmīgu zināšanu ieguvei,²⁰ kā arī izvērtējot, vai turpmāku darbību neveikšana neatstās negatīvu ietekmi uz izmeklēšanas iznākumu.²¹ Tādējādi tas ir atkarīgs no kriminālprocesa apstākļu kopuma un izmeklēšanas veicēja loģiskās domāšanas procesa jeb objektīvo (krimināllietas apstākļi, pieejamā informācija, pierādījumi u. tml.) un subjektīvo (veiktās darbības un gūtā pieredze līdzīgos kriminālprocesos, personiskā pieredze un zināšanas, nojauta u. tml.) apstākļu kopuma. Savukārt lietderība un šo darbību veikšanas samērība (pieejamie resursi un noslodze, krimināllietas sarežģītība u. tml.), pēc autores domām, ir jāattiecina vienīgi uz KPL 392. panta otro prim daļu.

Tādējādi nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības ir darbību kopums, kas, pamatojoties uz objektīviem un subjektīviem apsvērumiem, veicamas, lai noskaidrotu pierādīšanas priekšmetā ietilpstošās objektīvās pazīmes, kā arī citas darbības to nodrošināšanai.

Varētu diskutēt, vai ir vajadzīgs konkrēts nepieciešamo kriminālprocesuālo darbību, kas veicamas pirms kriminālprocesa izbeigšanas, uzskaitījums. Vēsturiski kriminālprocesa apturēšanai ir bijis minimālais obligāti veicamo procesuālo un izmeklēšanas pasākumu uzskaitījums, kas, būdams pārlietu vispārīgs un izmeklēšanu paildzinošs slogs,²² vēlāk ticis izslēgts. Tomēr, lai uzlabotu šā institūta efektivitāti, būtu atbalstāma vadlīniju izstrāde, kas būtu kā "zelta vidusceļš" un, neuzskaitot obligāti veicamās darbības, veicinātu vienveidīgāku praksi.

¹⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K., 2023, 170. lpp.

¹⁷ Evarđons A. Kriminālistikas tehniskie līdzekļi. Rīga: Biznesa augstskola "Turība", 2007, 276. lpp.

¹⁸ Kavalieris A. Komentārs LPSR KPK 118. pantam. Grām.: Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksa komentāri. B. Azāna vispārīgā redakcijā. Rīga: Avots, 1986, 181. lpp.

¹⁹ Lyman M. D. Criminal investigation: the art and the science, 6th edition. New Jersey: Pearson Education, 2011, p. 26.

²⁰ Nidermande E. Kriminālistiskās taktikas kā kriminālistikas sistēmas elementa būtība. Grām.: Rakstu krājums 2010–2020. Rīga: [b. i.], 2020, 447. lpp.

²¹ Lyman M. D., 2011, p. 26.

²² Latvijas Republikas Valsts kontrole: revīzijas ziņojums "Vai Latvijas Republikas Prokuratūras darbībā ir nepieciešami uzlabojumi?", 92. lpp. Pieejams: https://www.lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29451-NgmY-cq1XpWfp9GNUKGQK-Jzr/dtNr_1.pdf [aplūkots 07.02.2023.].

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesa izbeigšanas definīcija ir papildināma, nosakot, ka kriminālprocesa izbeigšana ir nolēmums par kriminālprocesa pabeigšanu, atsakoties to turpināt objektīvu, normatīvajos tiesību aktos paredzētu materiāltiesisku vai procesuālu apstākļu dēļ vai balstoties uz lietderības un kriminālprocesa turpināšanas nesamērīguma apsvērumiem.
2. Nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības ir darbību kopums, kas, pamatojoties uz objektīviem un subjektīviem faktoriem, veicamas, lai noskaidrotu pierādīšanas priekšmetā ietilpstošās objektīvās pazīmes, kā arī citas darbības to nodrošināšanai.
3. KPL 392. panta pirmajā prim daļā norādītās nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības ir atbilstoši krimināllietas apstākļiem maksimāli veicamās darbības, turpretī KPL 392. panta otrās prim daļas kontekstā to apjoms var būt mazāks, izvērtējot to lietderību un samērīgumu.
4. KPL 392. panta otrā prim daļa ir izslēdzama un KPL 392. panta pirmā prim daļa papildināma, izsakot to šādā redakcijā: *ja kriminālprocesā ir veiktas nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības un nav izdevies noskaidrot noziedzīgu nodarījumu izdarījušo personu, un nav iespējams iegūt papildu pierādījumus vai to iegūšana nav lietderīga, izmeklētājs ar uzraugošā prokurora piekrišanu vai prokurors ar amatā augstāka prokurora piekrišanu var izbeigt kriminālprocesu.*
5. Ieteicams izstrādāt vadlīnijas, kurās tiktu izskaidroti “tumšo” kriminālprocesa izbeigšanas kritēriji, tostarp nosakot “nepieciešamās kriminālprocesuālās darbības”, kā arī rīcību ar glabātajiem pierādījumiem pēc noilguma iestāšanās, paredzot šā lēmuma pieņemšanas kārtību un subjektus, kas atbild par lēmuma izpildi pēc kriminālatbildības noilguma iestāšanās.

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IEGUVE KĀ ADMINISTRATĪVAIS PROCESS¹

OBTAINING HIGHER EDUCATION AS AN ADMINISTRATIVE PROCEDURE

Agris Ratniks, *Bc. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

Providing higher education is a task of the state administration that can also be delegated to private universities on the basis of administrative acts. It should be considered that in the administrative procedure in court the defendant should be the private university itself.

Obtaining higher education is a specific administrative procedure, because during the acquisition of higher education, the student simultaneously is subordinated to the university and the subject of a public law contract, creating a dualism in the legal relationship between the university and the student. This causes issues in determining whether the decision taken by the university can be assessed as an independent administrative act or as a decision related to the public law contract.

Atslēgvārdi: augstākā izglītība, augstskolas, administratīvais process, publisko tiesību līgums

Keywords: higher education, universities, administrative procedure, public law contract

Ievads

Augstākās izglītības ieguve ir administratīvais process, kas ir vērsts uz administratīvā akta – lēmuma par grāda vai kvalifikācijas iegūšanu – piešķiršanu studējošajam. Augstskolu likums² paredz no vispārējā valsts pārvaldes darbības regulējuma atšķirīgus noteikumus, tāpēc pētījuma mērķis ir analizēt šo atšķirību tiesiskās sekas administratīvajā procesā. Pētījumā tiek aplūkotas augstskolas tiesības īstenot administratīvo procesu, kam var būt nozīme precīzā atbildētāja noteikšanā administratīvajā procesā tiesā, un augstākās izglītības ieguvē pieņemto lēmumu tiesiskā daba, kas ir izšķiroši pieteikuma priekšmeta formulēšanai un atbilstošas procesuālās kārtības ievērošanai. Pētījumā izmantotas tiesību normu interpretācijas metodes saistībā ar augstskolu darbības tiesisko regulējumu, aplūkoti administratīvo tiesu nolēmumi,

¹ Raksta pamatā ir autora bakalaura darbs “Augstākās izglītības ieguve kā administratīvais process”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta *Dr. iur.* Edvīna Danovska vadībā.

² Augstskolu likums: LV likums. Pieņemts 02.11.1995. [01.01.2024. red.].

kuros ir savstarpēji atšķirīgi identificēts atbildētājs, izskatot strīdus starp studējošo un privātpersonu dibināto augstskolu, un pieteikuma priekšmets par augstskolu pieņemtiem vienveidīgiem lēmumiem, kā arī ir izmantota aprakstošā metode, analizējot judikatūru un tiesību doktrīnu par valsts pārvaldes darbības formām.

1. Augstskolas tiesības īstenot administratīvo procesu

Augstskolu likums tiesības īstenot administratīvo procesu raksturo kā tiesības izsniegt valsts atzītus diplomus. Šajā sakarā uzsverams, ka augstskolas diploms ir dokuments, kas apliecina iegūto izglītību³, bet augstākā izglītība formāli uzskatāma par iegūtu, kad tiek piešķirts grāds vai kvalifikācija, pēc kura augstākās izglītības ieguves process tiek noslēgts ar aktu par studiju programmas izpildi⁴. Tiesību īstenot administratīvo procesu kontekstā augstskolas tiesības izsniegt valsts atzītus diplomus un tiesības piešķirt grādu vai kvalifikāciju var uztvert kā saturiski līdzvērtīgas, jo, lai tiktu piešķirts valsts atzīts diploms, vispirms ir nepieciešams iegūt grādu vai kvalifikāciju, un diploms ir vien apliecinājums par izglītību, nevis dokuments, ar kuru formāli iegūst izglītību.

Atbilstoši Augstskolu likuma 9. panta otrajai daļai augstskola ir tiesīga izsniegt valstiski atzītus diplomus par attiecīgas studiju programmas apguvi, ja attiecīgā augstskola ir akreditēta un attiecīgā studiju programma ir īstenota atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Atbilstoši Augstskolu likuma 46. panta pirmajai daļai augstskolas drīkst uzņemt studējošos tikai pēc studiju programmas licencēšanas, bet 1. panta 16. punkts paredz, ka arī attiecīgajam studiju virzienam jābūt akreditētam. Līdz ar to valsts atzītai augstākās izglītības ieguvei ir jānotiek akreditētā augstākās izglītības iestādē (augstskolā vai koledžā), attiecīgajam studiju virzienam ir jābūt akreditētam un attiecīgajai studiju programmai ir jābūt licencētai.

Augstskolu likuma 55.² panta devītā daļa un 55.³ panta astotā daļa paredz, ka lēmumi par studiju programmas licencēšanu un studiju programmas akreditāciju ir pārsūdzami Administratīvā procesa likumā⁵ noteiktajā kārtībā. Lai arī Augstskolu likumā tas tieši nav paredzēts, arī lēmums par augstskolas akreditāciju ir pārsūdzams Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā.⁶ No tā ir secināms, ka lēmumi par augstskolas akreditāciju, studiju virziena akreditāciju un studiju programmas licencēšanu ir administratīvie akti. Tā kā pēc šo lēmumu izdošanas augstskola var īstenot administratīvo procesu, izdodot administratīvos aktus (piemēram, valsts vārdā piešķirot grādu vai kvalifikāciju) un veicot faktisko rīcību (piemēram, izsniedzot valsts atzītus diplomus), pēc akreditācijas un studiju programmas licencēšanas tā var rīkoties kā ar valsts varu apveltīts subjekts. Tātad augstskolas iegūst tiesības īstenot administratīvo procesu uz administratīvo aktu pamata.

³ Sk. Kārtība, kādā izsniedz valsts atzītus augstāko izglītību apliecinošus dokumentus: Ministru kabineta 2013. gada 16. aprīļa noteikumi Nr. 202 [03.04.2024. red.].

⁴ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 132. lpp.

⁵ Administratīvā procesa likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2001. [02.11.2023. red.].

⁶ Sk. Augstskolu un koledžu akreditācijas noteikumi: Ministru kabineta 2018. gada 11. decembra noteikumi Nr. 794 [11.12.2018. red.].

Augstskolu likuma 8. panta pirmā daļa paredz, ka augstskolas var dibināt gan valsts, gan privāto tiesību subjekti, tādējādi akreditācijai un licencēšanai atkarībā no augstskolas dibinātāja ir atšķirīga tiesiskā nozīme. Proti, mērķis ir nodrošināt augstākās izglītības ieguves kvalitāti un tiesiskumu, jo, kā norādījusi Satversmes tiesa, gan valsts, gan privātpersonu dibinātas augstskolas ietilpst vienotā augstākās izglītības telpā, tostarp izsniedz valsts atzītus diplomus⁷. Tomēr valsts dibinātās augstskolas kā atvasinātās publiskās personas ir dibinātas tieši ar mērķi nodrošināt augstāko izglītību, tādējādi tiesības īstenot administratīvo procesu ir šo publisko personu autonomās funkcijas. Nevar uzskatīt, ka valsts deleģē valsts dibinātām augstskolām tiesības izdot administratīvos aktus, bet valsts ir radījusi publiskās personas šo tiesību realizācijai. Turpretī privātpersonu dibinātām augstskolām ar akreditācijas un licencēšanas aktiem tiek deleģēts valsts pārvaldes uzdevums, jo vienīgais veids, kā valsts var apveltīt privātpersonu ar valsts varu, ir deleģēt valsts pārvaldes uzdevumu. Privātpersonu dibināto augstskolu komercdarbība ir pakārtota valsts varas izmantošanai. Likumdevējs šo šķietami privāttiesisko komercdarbības formu ir ierobežojis ar atrašanos publisko tiesību jomā, lai nodrošinātu tādu izglītības kvalitāti, kas saņemtu valsts atzīšanu.

Par privātpersonu dibinātām augstskolām ir norādāms, ka Valsts pārvaldes iekārtas likuma⁸ 40. panta otrā daļa paredz, ka privātpersonai pārvaldes uzdevumu var deleģēt ar ārēju normatīvo aktu vai līgumu. Augstskolu likums neparedz, ka privātpersonu dibinātām augstskolām būtu pēc akreditācijas akta vai licences saņemšanas jāslēdz līgums ar Latvijas Republiku, tādējādi līgumiskais deleģēšanas veids šajā gadījumā nav konstatējams. Tā kā Augstskolu likumā nav uzskaitītas privātpersonu dibinātas augstskolas, kurām ir tiesības valsts vārdā piešķirt diplomus, nevar arī uzskatīt, ka valsts pārvaldes uzdevums tiek deleģēts ar normatīvo aktu.

Likumdevējs Augstskolu likumā ir noteicis speciālu deleģēšanas veidu, kurā privātpersonu dibinātām augstskolām uz administratīvā akta pamata tiek deleģēts valsts pārvaldes uzdevums nodrošināt augstākās izglītības ieguvu un paredzētas tiesības izdot administratīvos aktus. Iemesls šādam regulējumam ir Augstskolu likuma 4. pantā noteiktā augstskolu autonomija, kas augstskolu darbībā paredz no citiem valsts pārvaldes uzdevuma deleģēšanas gadījumiem atšķirīgu atbildības sadali starp valsti un privātpersonu. Proti, nolūkā mazināt valsts varas ietekmi uz izglītības un zinātnes attīstību valsts ir paredzējusi atšķirīgu kontroli pār deleģēta uzdevuma izpildi, aprobežojoties ar kvalitātes un tiesiskuma izvērtējumu akreditācijas un licencēšanas procesā. Norādāms, ka studiju virziena akreditācijas akta terminētais raksturs nodrošina, ka privātpersonu dibinātās augstskolas nedarbojas ārpus valsts kontroles, jo nevar būt situācija, kurā privātpersonai tiek deleģēts valsts pārvaldes uzdevums, taču publiskā persona neuzrauga un nekontrolē tā izpildi⁹. Tā kā valstij ir pienākums nodrošināt vienlīdzīgas tiesības uz izglītību gan valsts, gan privātpersonu dibinātās augstskolās studējošajiem, valsts nedrīkst privātpersonu dibinātas

⁷ Sal. Satversmes tiesas 09.02.2023. spriedums lietā Nr. 2020-33-01, 35.1. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesas.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesas.gov.lv/wp-content/uploads/2020/06/2020-33-01_Spriedums.pdf [aplūkots 05.04.2024.].

⁸ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002. [18.01.2024. red.].

⁹ Sal. sk. Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.12.2022. lēmumu lietā Nr. SKA-963/2022, 10. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/495036.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

augstskolas atstāt ārpus cilvēktiesību kontroles tvēruma.¹⁰ Tādēļ arī privātpersonu dibinātas augstskolas pieņemtie lēmumi un veiktā rīcība ir pārbaudāma administratīvā procesa kārtībā.

Ja valsts pārvaldes uzdevums tiek deleģēts, tad administratīvajā procesā tiesā atbildētājs ir deleģētājs un arī kaitējuma gadījumā atlīdzinājums ir piedzenams tieši no deleģētāja. Privātpersonu dibināto augstskolu gadījumā tas nozīmē, ka atbildētājam tiesā būtu jābūt Latvijas Republikai. Taču administratīvo tiesu pieeja ir dažāda. Piemēram, vienā lietā SIA “Baltijas Starptautiskā akadēmija” ir korekti norādīta kā pieaicinātā persona atbildētāja (Latvijas Republikas) pusē¹¹, bet citā lietā atbildētājs ir pati SIA “Rīgas Juridiskā augstskola”¹². Tā kā Latvijas Republikai kā deleģētājam augstskolu autonomijas dēļ ir salīdzinoši mazāka ietekme uz privātpersonu dibinātas augstskolas rīcību, istenojot administratīvo procesu, šā deleģēšanas veida kārtība atšķiras no Valsts pārvaldes iekārtas likumā noteiktās un privātpersonu dibinātām augstskolām ir savs patstāvīgs budžets, atklāts ir jautājums, vai pēc būtības privātpersonu dibināta augstskola pati par sevi būtu atzīstama par atbildētāju administratīvajā procesā un kaitējuma gadījumā no tās būtu piedzenama atlīdzība. Šādu pieeju Senāts ir atzinis attiecībā uz privātpersonām, kas ir pasūtītāji publisko iepirkumu procesos, darbojoties sava patstāvīgā budžeta ietvaros,¹³ un tā visprecīzāk atbilstu augstskolu autonomijai un privātpersonu dibināto augstskolu un valsts tiesisko attiecību sistēmai.

2. Augstākās izglītības ieguvē pieņemto lēmumu tiesiskā daba

Studējošā tiesiskās attiecības ar augstskolu nodibina studiju līgums. Tajā regulēto jautājumu loks, jo īpaši augstskolas pienākums studiju programmas izpildes gadījumā piešķirt grādu vai kvalifikāciju, ko apliecina valsts atzīts diploms, norāda uz to, ka tā ir vienošanās par publiski tiesiskām attiecībām, proti, publisko tiesību līgums. Arī tiesību doktrīnā studiju līgums tiek norādīts kā piemērs gadījumam, kad konkrētas publiski tiesiskās attiecības var noregulēt tikai ar publisko tiesību līgumu.¹⁴ Lai arī pēc studiju līguma noslēgšanas studējošais tiek uzņemts augstskolā ar lēmumu par imatrikulāciju, faktiski tiesiskās attiecības jau ir nodibinātas tieši ar studiju līgumu.

Minētais arī iezīmē duālismu augstskolas un studējošā tiesiskajās attiecībās. No vienas puses, studējošais ir iestādei īpaši pakļauta persona¹⁵, tāpēc studējošā uzņemšana augstskolā būtu vērtējama kā iestādei īpaši pakļautas personas statusa

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 02.04.2013. spriedums lietā “Tarantino and Others v. Italy”, 52. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-118477%22%5D%7D> [aplūkots 05.04.2024.].

¹¹ Administratīvās apgabaltiesas 10.01.2012. spriedums lietā Nr. A42576308, 1. lpp. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/120025.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

¹² Administratīvās rajona tiesas 30.03.2020. spriedums lietā Nr. A420211219, 1. lpp. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/409238.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

¹³ Sk. Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.04.2022. spriedumu lietā Nr. SKA-226/2022, 16.–19. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/474825.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

¹⁴ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 114. lpp.

¹⁵ Senāta Administratīvo lietu departamenta 19.05.2006. lēmums lietā Nr. SKA-207/2006, 9. punkts. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2006/ad190506_1.doc [aplūkots 05.04.2024.].

nodibināšana, proti, patstāvīgs administratīvais akts. No otras puses, tiesiskās attiecības nodibina tieši ar studiju līgumu, tāpēc uzņemšanas tiesiskā daba precīzāk ir vērtējama kā publisko tiesību līguma noslēgšana. Šāds duālisms rada problemātiku precīzi noteikt augstākās izglītības ieguvē izdoto lēmumu tiesisko dabu.

Kā piemēru problemātikai precīzi identificēt augstākās izglītības ieguvē pieņemto lēmumu tiesisko dabu var analizēt studējošā izslēgšanu no studējošo saraksta jeb eksmatrikulāciju sakarā ar studiju programmas izpildi. Šis lēmums ir vērtējams kop-sakarā ar lēmumu par grāda vai kvalifikācijas piešķiršanu, jo grāda vai kvalifikācijas iegūšana ir priekšnoteikums eksmatrikulācijai sakarā ar studiju programmas izpildi. Aplūkojot studējošā un augstskolas tiesiskās attiecības no publisko tiesību līguma skatpunkta, norādāms, ka no studiju līguma izriet augstskolas saistība studiju programmas izpildes gadījumā piešķirt studējošajam grādu vai kvalifikāciju. Tādējādi, ņemot vērā tiesību doktrīnā paustās atziņas par no publisko tiesību līguma izrietošām saistībām izdot labvēlīgu administratīvo aktu¹⁶, studiju līgums ir personas tiesību prasīt labvēlīgu administratīvo aktu avots. Grāda vai kvalifikācijas piešķiršana ir labvēlīgs administratīvais akts, kura izdošana ir publisko tiesību līguma mērķis. Turpretī eksmatrikulācija ir publisko tiesību līguma izbeigšana, jo studiju līgumos tiek iekļauts, ka tie ir spēkā līdz studējošā eksmatrikulācijai¹⁷ un pēc tās tiek galīgi izbeigtas studējošā un augstskolas tiesiskās attiecības. Tiesību doktrīnā ir minēts vispārīgs princips, ka ir kļūda lēmumu par līguma izbeigšanu tiesā vērtēt kā patstāvīgu administratīvo aktu.¹⁸ Līdz ar to abiem minētajiem lēmumiem ir atšķirīga tiesiskā daba, jo būtu neprecīzi vērtēt eksmatrikulāciju kā patstāvīgu administratīvo aktu, nevis kā lēmumu, ar kuru tiek izbeigts publisko tiesību līgums.

Vienlaikus Augstskolu likuma 49. panta otrajā daļā ir ietverta norāde, ka lēmums par eksmatrikulāciju ir apstrīdams augstskolas akadēmiskajā šķīrējtiesā, tāpat kā augstskolas izdotie administratīvie akti vai faktiskā rīcība. Tādējādi ar speciālo normu eksmatrikulācija kā lēmums par publisko tiesību līguma izbeigšanu tiek pakļauts administratīvā akta apstrīdēšanas kārtībai, tomēr tas nemaina eksmatrikulācijas tiesisko dabu. Arī tiesību doktrīnā ir konceptuāli atbalstīta ar publisko tiesību līgumu saistītu strīdu risināšana vispirms iestādes iekšienē.¹⁹ Eksmatrikulācijas gadījumā šāda iespēja ir tieši noteikta Augstskolu likuma 49. panta otrajā daļā.

Ņemot vērā, ka lēmumam par eksmatrikulāciju ir noteikta tāda pati apstrīdēšanas kārtība kā augstskolas izdotajiem administratīvajiem aktiem, administratīvo tiesu praksē eksmatrikulācija biežāk tiek vērtēta tieši kā patstāvīgs administratīvais akts.²⁰ Ir sastopami vien atsevišķi gadījumi, kuros eksmatrikulācija tiek aplūkota publisko tiesību līguma kontekstā. Piemēram, studējošais iesniedza tiesā pieteikumu par publisko tiesību līguma izpildes pareizību, jo augstskola neesot studiju līgumā noteiktajā termiņā paziņojusi par konkursa uz valsts finansētajām budžeta vietām rezultātiem, bet studējošais neesot noslēdzis papildvienošanos par finansējuma avota

¹⁶ Višķere I., Ratnika S. Pieteikums par publisko tiesību līgumu. Jurista Vārds, Nr. 17/18, 2018, 43.–51. lpp.

¹⁷ Sk., piem., 2020. gada 10. augusta līgumu Nr. 20/338/77 par studijām Latvijas Universitātē [nav publicēts].

¹⁸ Višķere I., Ratnika S. 2018, 43.–51. lpp.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Sk., piem., Administratīvās rajona tiesas 23.01.2013. spriedumu lietā Nr. A420439511. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/123517.pdf> [aplūkots 05.04.2024.]; Administratīvās rajona tiesas 26.03.2012. spriedumu lietā Nr. A420438311. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/120878.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

maiņu, tāpēc ticis eksmatrikulēts.²¹ Minētajā lietā pieteikuma priekšmets ir formulēts atbilstoši augstskolas un studējošā tiesisko attiecību būtībai.

Īpaši uzsverams, ka ne visi ar augstākās izglītības ieguvu saistītie pieteikumi automātiski būs par publisko tiesību līgumiem. Piemēram, grāda vai kvalifikācijas nepiešķiršanas gadījumā pieteikuma priekšmets būs par labvēlīga administratīvā akta izdošanu. Līdz ar to tiesību piemērotājam vienmēr jāvērtē, vai attiecīgais augstskolas lēmums, kas attiecas uz studējošo, ir aplūkojams kā patstāvīgs administratīvais akts vai ar publisko tiesību līgumu saistīts lēmums.

Zināmu inertumu praksei vērtēt augstskolas un studējošā attiecības publisko tiesību līguma kontekstā, šķiet, rada pats Augstskolu likums, jo tā normās ir vārdiski paredzēta tikai administratīvo aktu un faktiskās rīcības apstrīdēšana, nevis publiski līgumisko attiecību risināšana. Ietverot Augstskolu likumā norādes par administratīvo aktu un faktiskās rīcības apstrīdēšanu, likumdevējs ir vēlējies noteikt augstskolas darbības formu tiesiskuma kontroles kārtību, tāpēc nav normatīvu šķēršļu vērtēt noteiktus lēmumus vai rīcību publisko tiesību līguma kontekstā. Tomēr duālisms augstskolas un studējošā tiesiskajās attiecībās pieļauj sistēmu, kurā ne visi augstskolas pieņemtie lēmumi attiecībā uz studējošo ir jāapstrīd augstskolas akadēmiskajā šķīrējtiesā mēneša laikā, ja strīds ir risināms administratīvā procesa kārtībā. Atbilstoši Administratīvā procesa likuma 188. panta sestajai daļai ar publisko tiesību līgumu saistīti lēmumi var tikt pārsūdzēti gada laikā bez nepieciešamības tos apstrīdēt. Tas neatbilst esošās sistēmas mērķim, jo no Augstskolu likumā ietvertās norādes par augstākās izglītības ieguvē pieņemto administratīvo aktu un faktiskās rīcības apstrīdēšanu var konstatēt likumdevēja gribu visus administratīvā procesa kārtībā izskatāmos strīdus vispirms risināt augstskolas iekšienē. Līdzīgi vērtējama Augstskolu likuma 49. panta otrajā daļā ietvertā norāde par eksmatrikulācijas apstrīdēšanu.

Līdz ar to, lai veidotu vienotu augstākās izglītības ieguvē radušos strīdu risināšanas kārtību vispirms augstskolas iekšienē un lai studējošā procesuālās tiesības un pienākumi būtu līdzvērtīgi abu lēmumu veidu tiesiskuma kontrolē, vēlams Augstskolu likumā paredzēt, ka arī publisko tiesību līguma kontekstā vērtējamus lēmumus ir nepieciešams apstrīdēt augstskolas akadēmiskajā šķīrējtiesā mēneša laikā, ja studējošā strīds ar augstskolu ir risināms administratīvā procesa kārtībā.

Kopsavilkums

1. Augstskolu likums paredz speciālu deleģēšanas veidu privātpersonu dibinātām augstskolām uz administratīvā akta pamata pretstatā Valsts pārvaldes iekārtas likumā paredzētajam līgumiskajam un likumiskajam deleģēšanas veidam.
2. Apsverams uz privātpersonu dibinātām augstskolām attiecināt pieeju, ka administratīvajā procesā tiesā atbildētājs būtu pati augstskola, nevis Latvijas Republika kā deleģētājs.
3. Lai precīzi identificētu augstākās izglītības ieguvē pieņemto lēmumu tiesisko dabu, ir jāvērtē, vai tas ir patstāvīgs administratīvais akts vai ar publisko tiesību

²¹ Administratīvās apgabaltiesas 21.11.2011. spriedums lietā Nr. A420528610, 1.–13. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/119484.pdf> [aplūkots 05.04.2024.].

līgumu saistīts lēmums. Piemēram, lēmums par eksmatrikulāciju tiek kļūdaini identificēts kā patstāvīgs administratīvais akts, lai gan tas ir lēmums par publisko tiesību līguma izbeigšanu.

4. Vienotas strīdu risināšanas kārtības nostiprināšanas nolūkā būtu nepieciešams grozīt Augstskolu likumu, paredzot arī publisko tiesību līguma kontekstā vērtējamu lēmumu apstrīdēšanu mēneša laikā, ja studējošā strīds ar augstskolu ir risināms administratīvā procesa kārtībā.

PAŠVALDĪBU AUTONOMĀS FUNKCIJAS VEIKT DARBU AR JAUNATNI TVĒRUMS¹

THE SCOPE OF THE AUTONOMOUS FUNCTION OF LOCAL GOVERNMENTS TO DO YOUTH WORK

Roberts Kokins

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
bakalaura studiju programmas “Tiesību zinātne” 3. kursa students

Summary

Youth work is one of the autonomous functions of local governments included in the Local Government Law. In order for the autonomous function to be performed in full and for the understanding of the youth work to be shared, it is necessary to know the scope of the function. The article gives an insight into local government practice on the performance of the autonomous function and provides an average standard of performance. Furthermore, the author explores the separation of autonomous functions and aspects of responsibility within the scope of the autonomous function.

Atslēgvārdi: pašvaldības, jaunatne, autonomās funkcijas

Keywords: local governments, youth, autonomous functions

Ievads

2023. gada 1. janvārī spēkā stājās Pašvaldību likums², kas aizstāja 1994. gadā pieņemto likumu “Par pašvaldībām”.³ Jaunais likums ietver autonomu funkciju – veikt darbu ar jaunatni, kas iepriekšējā likumā netika atsevišķi norādīta. Šī autonomā funkcija ir aplūkojama kopā ar Jaunatnes likumu⁴, kas jau līdz šim ir paredzējis pašvaldībām kompetenci šajā jomā un sniedz pašvaldībām iespējamus variantus, kā institucionāli būtu veicams darbs ar jaunatni. Attiecīgais regulējums pašvaldībām paredz rīcības brīvību, norādot, kā tās var rīkoties, veicot autonomās funkcijas izpildi. Izpratne par to, kāds ir autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērums, gan nav viennozīmīga. Temats ir aktuāls, lai šīs autonomās funkcijas izpilde būtu pilnvērtīga un izpratne par to, ko nozīmē veikt darbu ar jaunatni institucionālā tvērumā, būtu vienota un skaidra.

¹ Raksta pamatā ir autora studiju darbs “Pašvaldību autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērums”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta *Dr. iur.* Edvina Danovska vadībā.

² Pašvaldību likums: LV likums. Pieņemts 20.10.2022.

³ Likums “Par pašvaldībām”: LV likums. Pieņemts 19.05.1994. [spēkā 09.06.1994.–01.01.2023.].

⁴ Jaunatnes likums: LV likums. Pieņemts 08.05.2008.

1. Autonomās funkcijas tvērums pašvaldību praksē

Pašvaldību autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērums sākotnēji pētāms pašvaldību praksē caur Jaunatnes likuma regulējumu. Pašvaldību prakse darba ietvarā apkopota, izpētot pašvaldību nolikumus, pašvaldības iestāžu nolikumus, jaunatnes politikas stratēģijas un pašvaldībās pieejamo informāciju par darbu ar jaunatni. Aplūkojot pašvaldību izpratni par autonomo funkciju un pētot, kā autonomā funkcija tiek izpildīta praksē, ir iespējams apkopot un noteikt autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni vidējo izpildes standartu. Vidējais izpildes standarts norāda uz šīs autonomās funkcijas tvērumu no praktiska skatpunkta, kas savukārt sniedz iespēju izveidot autonomās funkcijas tvērumu arī no teorētiska skatpunkta, formulējot šīs autonomās funkcijas saturu un būtību.

Pašvaldību likuma 4. panta pirmās daļas 8. punktā noteikts, ka viena no pašvaldību autonomajām funkcijām ir veikt darbu ar jaunatni, savukārt Jaunatnes likuma 5. panta pirmajā daļā noteikts, ka pašvaldības, veicot darbu ar jaunatni, izstrādā pašvaldības jaunatnes politikas attīstības plānošanas dokumentus un nodrošina institucionālu sistēmu darbam ar jaunatni. Pašvaldības, izveidojot institucionālo sistēmu darbam ar jaunatni, ir tiesīgas izvēlēties kārtību, kā tās veiks darbu ar jaunatni. Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 1.–6. punktā norādīts, ka pašvaldības var noteikt par darbu ar jaunatni atbildīgo pašvaldības institūciju, pieņemt darbā jaunatnes lietu speciālistu, izveidot jaunatnes lietu konsultatīvo komisiju, izveidot jauniešu centru, izveidot jauniešu domi vai paredzēt kādu citu kārtību, kādā veicams darbs ar jaunatni. Vispārīgi pašvaldības darbu ar jaunatni veic, izvēloties Jaunatnes likumā norādītās piecas iespējas institucionālajai sistēmai darbam ar jaunatni, nevis paredzot citu kārtību, kādā veikt darbu ar jaunatni. Atšķiras gan tikai tas, kādas no Jaunatnes likumā paredzētajām iespējām institucionālajai sistēmai pašvaldības izvēlas.

Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 1. punktā norādīts, ka pašvaldības ir tiesīgas noteikt par darbu ar jaunatni atbildīgo pašvaldības institūciju. Pētot pašvaldību praksi, ir secināms, ka 31 no 43 Latvijas pašvaldībām ir noteikusi atbildīgo institūciju darbam ar jaunatni. Šo pašvaldību praksi var iedalīt divos veidos. Lielākā daļa – 22 pašvaldības – par atbildīgo institūciju noteikušas izglītības pārvaldi, deviņas pašvaldības – pašvaldībā esošo jauniešu centru.

Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 2. punkts nosaka, ka pašvaldības ir tiesīgas pieņemt darbā jaunatnes lietu speciālistu. Norādāms, ka pastāv atšķirība starp jaunatnes darbinieku un jaunatnes lietu speciālistu, jo jaunatnes lietu speciālists ir apmācāms Ministru kabineta noteiktā kārtībā.⁵ Jaunatnes lietu speciālists ir persona, kas plāno, veic un koordinē darbu ar jaunatni.⁶ Jaunatnes darbinieks ir persona, kas veic darbu ar jaunatni, iesaistot jauniešus darba ar jaunatni īstenošanā, kā arī nodrošina aktivitātes un brīvā laika pavadīšanas iespējas jauniešiem vietējā līmenī.⁷ Jaunatnes lietu speciālista pieņemšana darbā kā Jaunatnes likumā paredzētais institucionālās sistēmas darbam ar jaunatni elements pašvaldībās ir visbiežāk sastopama un

⁵ Sk. arī: Jaunatnes lietu speciālistu apmācības kārtība: Ministru kabineta 2008. gada 16. decembra noteikumi Nr. 1047.

⁶ Izglītības un zinātnes ministrija: Darba ar jaunatni sistēma pašvaldībās. Jaunatnes speciālists. Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/darba-ar-jaunatni-sistema-pasvaldibas> [aplūkots 01.04.2023.].

⁷ Izglītības un zinātnes ministrija: Darba ar jaunatni sistēma pašvaldībās. Jaunatnes darbinieks. Pieejams: <https://www.izm.gov.lv/lv/darba-ar-jaunatni-sistema-pasvaldibas> [aplūkots 01.04.2023.].

izmantota – 41 no 43 pašvaldībām veic darbu ar jaunatni, pieņemot darbā jaunatnes lietu speciālistu.

Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 3. punkts nosaka, ka pašvaldības ir tiesīgas izveidot jaunatnes lietu konsultatīvo komisiju. Praksē katrā pašvaldībā šīs komisijas nosaukums mēdz būt atšķirīgs. Pašvaldībās izveidotajām jaunatnes lietu konsultatīvajām komisijām doti, piemēram, šādi nosaukumi: Jaunatnes lietu komisija, Jaunatnes lietu konsultatīvā padome, Jaunatnes konsultatīvā padome, Izglītības un jaunatnes konsultatīvā padome u. c. Jaunatnes lietu konsultatīvās komisijas izveidotas tikai 22 no 43 pašvaldībām.

Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 4. punkts nosaka, ka pašvaldības ir tiesīgas izveidot jauniešu centru. Šis Jaunatnes likumā paredzētais institucionālās sistēmas darbam ar jaunatni elements pašvaldībās ir otrs visbiežāk sastopamais un izmantotais – 40 no 43 pašvaldībām ir izveidojušas telpas un vietas, kur veikt darbu ar jaunatni. Arī te lietoti dažādi nosaukumi, nemainoties gan būtībai, – centrs, telpa, māja, istaba u. c.

Jaunatnes likuma 5. panta otrās daļas 5. punkts nosaka, ka pašvaldības ir tiesīgas izveidot jauniešu domi. Pašvaldībās tas ir vismazāk realizētais institucionālās sistēmas darbam ar jaunatni elements, kuru kā iespēju piedāvā Jaunatnes likuma regulējums. Tikai 17 no 43 pašvaldībām ir izveidotas jauniešu domes. Tomēr norādāms, ka visās šajās 17 pašvaldībās jauniešu dome ir izveidota atbilstoši Jaunatnes likumam ar uzsvāru uz to, ka jauniešu dome ir pašvaldības izveidota. Uz to ir jānorāda, jo no nosaukuma “jauniešu dome” vien nav iespējams pieņemt, ka tā ir atbilstoši Jaunatnes likuma regulējumam izveidota pašvaldības institūcija, kas pilda Jaunatnes likuma regulējumā noteiktās jauniešu domes funkcijas. Pastāv atšķirība, kā tiek izveidota jauniešu dome (kāds ir tās sastāvs) un kādas funkcijas šī jauniešu dome pilda. Šī atšķirība izriet no tā, vai jauniešu domes izveide tiek veikta saskaņā ar Jaunatnes likumā noteikto.

Apkopojot izpētīto pašvaldību praksi autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni izpildē un analizējot vidējo autonomās funkcijas izpildes standartu pašvaldībās, Jaunatnes likumā piedāvātos elementus institucionālās sistēmas darbam ar jaunatni izveidei varētu sakārtot šādā secībā pēc tā, cik bieži tie izmantoti praksē: 1) pieņemt darbā jaunatnes lietu speciālistu, 2) izveidot jauniešu centru, 3) noteikt par darbu ar jaunatni atbildīgo pašvaldības institūciju, 4) izveidot jaunatnes lietu konsultatīvo komisiju, 5) izveidot jauniešu domi. No praktiskā skatpunkta autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērums saskaņā ar praksē balstīto vidējo izpildes standartu ir iepriekš minētie pirmie trīs elementi. Pēc tā var noteikt, ka šobrīd pašvaldību praksē, lai pašvaldības veiktu darbu ar jaunatni, vidēji autonomās funkcijas tvērumā ietilpst jaunatnes lietu speciālists, jauniešu centrs un atbildīgā pašvaldības institūcija. Tvērums no teorētiskās puses var kalpot kā pamats turpmākai autonomās funkcijas attīstībai pašvaldībās, esot kā optimāli sasniedzamajam nākotnes mērķim.

2. Autonomās funkcijas nošķiršana no citām pašvaldību autonomajām funkcijām

Autonomā funkcija veikt darbu ar jaunatni nav vienīgā pašvaldību autonomā funkcija, kas skar jaunatni. No Pašvaldību likumā norādītajām autonomajām funkcijām divas funkcijas ir tādas, kas izteiktāk pārklājas kādā apjomā vai brīžiem pat aptver autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni saturu. Pašvaldību likuma

4. panta pirmās daļas 4. punkts nosaka, ka viena no pašvaldību autonomajām funkcijām ir gādāt par iedzīvotāju izglītību, cita starpā nodrošinot interešu izglītības pieejamību. Lai arī darbs ar jaunatni ir saistīts ar izglītību, tas ir jānošķir no šīs autonomās funkcijas, jo darbu ar jaunatni nav iespējams veikt tikai caur interešu izglītību, tas ir, saprotot darba veikšanu ar jaunatni vienīgi kā interešu izglītības nodrošināšanu. Tas vien, ka jauniešiem tiek piedāvāta iespēja apmeklēt kāda veida interešu izglītības nodarbību, piemēram, sporta nodarbību, tādā veidā veicot autonomās funkcijas izpildi, nenozīmē, ka tiek izpildīta arī autonomā funkcija veikt darbu ar jaunatni.

Interese izglītība ir brīvprātīga un mērķtiecīga neformālā izglītība individuālo izglītības nepieciešamību, kā arī vēlmju īstenošanai. Interese izglītība tiek veikta ar interešu izglītības programmām vairākās jomās, piemēram, kultūrizglītībā, sporta izglītībā un citās jomās.⁸ Izglītības likums⁹ pašvaldībām paredz kompetenci nodrošināt iespēju īstenot interešu izglītību un atbalstīt ārpusstundu pasākumus, kā arī nosaka to, ka pašvaldības izsniedz licences interešu izglītības un atļaujas neformālās izglītības programmām.

Darbs ar jaunatni ir uz jauniešiem vērsts plānotu praktisku pasākumu kopums nolūkā uzlabot jauniešu dzīves kvalitāti. Tā svarīgākie uzdevumi ir atbalstīt un veicināt jauniešu iniciatīvas, sniegt jauniešiem iespēju iegūt dzīvei nepieciešamās prasmes neformālās izglītības ceļā, radīt labvēlīgus apstākļus jaunatnes intelektuālajai un radošajai attīstībai, nodrošināt jauniešiem iespēju lietderīgi izmantot brīvo laiku.¹⁰

Pašvaldību likuma 4. panta pirmās daļas 9. punkts nosaka, ka pašvaldību autonomā funkcija ir nodrošināt iedzīvotājiem atbalstu sociālo problēmu risināšanā, iespēju saņemt sociālo palīdzību un sociālos pakalpojumus. Ir jānošķir vispārīgs darbs ar jaunatni no darba ar jauniešiem, kam tiek sniegta sociālā palīdzība. Lai arī atbildīgā pašvaldības institūcija šajos sociālajos jautājumos var kādā noteiktā apjomā darboties ar jaunatni, to nevar uzskatīt par darbu ar jaunatni autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni izpratnē un tvērumā, jo, risinot šos sociālos jautājumus, atbildīgā institūcija darbojas saskaņā ar šīs sociālās jomas mērķiem un uzdevumiem, nevis darba ar jaunatni mērķiem un uzdevumiem. Atbildīgās institūcijas, pildot savas autonomās funkcijas uzdevumus, var darboties kopā, tā nodrošinot jauniešiem nepieciešamu palīdzību, bet tas nenozīmē, ka, sniedzot sociālu palīdzību vai atbalstu jauniešiem, tādā veidā veicot darbu ar šo jauniešiem konkrētos sociāla veida jautājumos, tiek izpildīta arī autonomā funkcija veikt darbu ar jaunatni. Katra no šīm autonomajām funkcijām ir plašāka par konkrētajām darbībām, kuru ietvarā notiek funkciju pārklāšanās, tāpēc nav iespējamas vienas vai otras autonomās funkcijas pilnvērtīga izpilde.

⁸ Kalniņa D. Interese izglītība Latvijā. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/5311-interesu-izglitiba-Latvija-> [aplūkots 14.04.2023.].

⁹ Izglītības likums: LV likums. Pieņemts 29.10.1998.

¹⁰ Jaunatnes lietu portāls: Jaunatnes politika. Pieejams: <https://jaunatneslietas.gov.lv/content/jaunatnes-politika> [aplūkots 14.04.2023.].

3. Atbildība autonomās funkcijas tvērumā

Vispirms nepieciešams sniegt atbildi uz vispārīgu jautājumu, vai privātpersonai ir tiesības vērsties kādā institūcijā par to, ka pašvaldība neīsteno kādu no institucionālās sistēmas darbām ar jaunatni elementiem. Autonomā funkcija paredz un sniedz pašvaldībai tiesības darboties šajā jomā un norāda, ka šī joma ir pašvaldības pārziņā.¹¹ Pašvaldību likums un Jaunatnes likums neuzliek par pienākumu pašvaldībām, veicot darbu ar jaunatni, izveidot kādu noteiktu institucionālo sistēmu. Pašvaldībām ir rīcības brīvība, un to pienākums nav izveidot sistēmu ar noteiktiem elementiem, bet tām ir tiesības izmantot kādu no elementiem vai izvēlēties citu veidu atbilstoši finanšu iespējām, nepieciešamībai un iedzīvotāju vēlmēm. Līdz ar to privātpersonām nepastāv subjektīvās tiesības prasīt noteiktu darbu ar jaunatni veikšanas veidu – pašvaldību pienākums nav nodrošināt kādu konkrētu institucionālās sistēmas darbām ar jaunatni elementu.

Pētot jautājumu par jauniešu centra darba laiku un pieejamību, kā arī neiekļaušanu jauniešu domes sastāvā, ir analizējamas pašvaldību individuālās darbības formas publisko tiesību jomā. Pētot pašvaldības lēmumus autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērumā, secināms, ka tie var izpausties divos veidos – kā politiski lēmumi vai iekšēji lēmumi, kas aplūkojami konkrētāk ar dažiem piemēriem.

Jautājumus par jauniešu centru pieejamību, tostarp darba laiku, privātpersonai nav iespējams risināt ar administratīvās tiesas palīdzību, jo šādi pašvaldības lēmumi ir iekšēji lēmumi. Iekšējs lēmums ir viena no valsts pārvaldes individuālās darbības formām publisko tiesību jomā. Tas ir vērst uz valsts pārvaldes iekšēju organizāciju un nav pārbaudāms administratīvā procesa kārtībā.¹² To, vai iekšējs lēmums ir tiesisks, ir iespējams pārbaudīt un kontrolēt tikai valsts pārvaldes, tas ir, pašvaldības ietvaros. Tāpat norādāms, ka jauniešu centra izveides gadījumā pašvaldībai ir jānodrošina konkrētu uzdevumu izpilde, tomēr tas nesniedz privātpersonai subjektīvās tiesības lūgt izmaiņas jauniešu centra pieejamībā.

Ja pašvaldība ir izveidojusi jaunieši domi un nav iekļāvusi privātpersonu jauniešu domes sastāvā, var rasties jautājums, vai persona par to var vērsties administratīvajā tiesā. Jauniešu domes sastāvā ir jāiekļauj noteikti jauniešu pārstāvji (izglītojamo pašpārvalžu, jauniešu iniciatīvu grupu un jaunatnes organizāciju pārstāvji). Tomēr Jaunatnes likums, kā arī jauniešu domes nolikumi nenosaka kritērijus, pēc kuriem šie pārstāvji būtu iekļaujami jauniešu domē – nepastāv juridiski kritēriji, kas būtu jāņem vērā, iekļaujot vai neiekļaujot konkrētu pārstāvi. Proti, lēmums par personas iekļaušanu jauniešu domē nav pamatots ar juridiskiem apsvērumiem, no tiesību normām izrietošiem kritērijiem – tas ir politisks lēmums. Politiska lēmuma pamatā nav juridisku apsvērumu, bet gan subjektīvi un politiski apsvērumi – tieši tāpēc šāds lēmums nav jāpamato juridiski.¹³ Attiecīgi šāds lēmums nav pakļaujams tiesas

¹¹ Danovskis E. Pašvaldību likums: pamatjēdzieni un novitātes. Grām.: Administratīvās tiesības. Raksti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 337. lpp.

¹² Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 119. lpp.

¹³ Turpat, 121.–124. lpp.

kontrolei, jo tiesa nevar vērtēt šāda lēmuma atbilstību juridiskiem kritērijiem (tādu šajā gadījumā nav).¹⁴

Gadījumos, kad privātpersonai nav tiesību par pašvaldības pieņemto lēmumu vērsties administratīvajā tiesā, privātpersonai būtu jārisina konkrētā situācija pašvaldības ietvaros ar iesniegumu mehānisma palīdzību. Tas būtu uzskatāms par pamatlīdzekli konkrētā jautājuma risināšanā, turklāt attiecīgajā situācijā tas var būt efektīvs veids, kā privātpersona varētu rast atbildes. Privātpersona var vērsties pašvaldībā vai konkrētajā pašvaldības iestādē ar iesniegumu, izmantojot Iesniegumu likuma¹⁵ sniegtās tiesības. Attiecīgi persona var vērsties pašvaldībā ar lūgumu, sūdzību, priekšlikumu vai jautājumu, lai risinātu konkrēto situāciju un saņemtu atbildi pēc būtības.

Izmantojot subjektīvo tiesību esamības pārbaudi un valsts pārvaldes individuālās darbības formas noteikšanu, ir iespējams noteikt, vai konkrētais jautājums ir risināms, vērstoties administratīvajā tiesā. Izpētot šos un līdzīgus jautājumus pašvaldību autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni tvērumā, konstatējams, ka privātpersonai vai nu nav subjektīvo tiesību jautājumus par lēmumu risināt administratīvajā tiesā, vai pašvaldības lēmums ir tāds, kas nav izskatāms administratīvā procesa kārtībā.

Kopsavilkums

1. Pašvaldību autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni saturs, kas iegūts no pašvaldību praksē konstatētā vidējā autonomās funkcijas izpildes standarta (kurā institucionāli ietilpst jaunatnes lietu speciālists, jauniešu centrs un atbildīgā pašvaldības institūcija), var tikt izmantots, lai iegūtu teorētisku izpratni par to, kā pašvaldībām pilnvērtīgi veikt darbu ar jaunatni. Šī izpratne var veicināt sekmīgu un atbilstošu autonomās funkcijas īstenošanu.
2. Lai arī pašvaldībām ir paredzēta rīcības brīvība, kā veikt darbu ar jaunatni, un katrā pašvaldībā faktiskā situācija ir vērtējama individuāli, iegūtais autonomās funkcijas saturs nākotnē būtu izvirzāms kā optimāls sasniedzamais mērķis visām Latvijas pašvaldībām. Tā tiktu nodrošināta pilnvērtīga jaunatnes politikas īstenošana visā valsts teritorijā un attiecībā uz visiem jauniešiem.
3. Autonomā funkcija veikt darbu ar jaunatni ir nošķirama no citām pašvaldību autonomajām funkcijām. Interesu izglītības vai sociālās palīdzības nodrošināšana jauniešiem nevar tikt uzskatīta par autonomās funkcijas veikt darbu ar jaunatni izpildi. Uzskatot to par izpildi, autonomā funkcija veikt darbu ar jaunatni zaudētu tās būtību un nepieciešamību.
4. Autonomās funkcijas tvērumā privātpersonām nav tiesību vērsties administratīvajā tiesā savu tiesību aizsardzībai par pašvaldības lēmumu – privātpersonai nav subjektīvo tiesību vai arī jautājums par pašvaldības lēmumu nav risināms administratīvā procesa kārtībā un nav nododams tiesas kontrolei. Privātpersona var risināt attiecīgos jautājumus pašvaldības ietvaros, vērstoties pašvaldībā ar iesniegumu.

¹⁴ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvā procesa tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 51.–52. lpp.

¹⁵ Iesniegumu likums: LV likums. Pieņemts 27.09.2007.

VALSTS RŪPĪBAS NOZĪME FAKTISKĀS RĪCĪBAS TIESISKUMA IZVĒRTĒJUMĀ¹

THE ROLE OF STATE'S DUE DILIGENCE IN ASSESSING LEGALITY OF ACTUAL CONDUCT

Eduards Romans

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
bakalaura programmas "Tiesību zinātne" 3. kursa students

Summary

This article examines the relevance of the insufficiency of the legal norms regulating actual conduct in the Latvian normative framework, as well as the possibility to apply other legal tools available in the Latvian legal system to assess the legality of actual conduct, the precise limits of which are not defined in the law. The author proposes a method of determining the legality of actual conduct by applying and modifying the principles of unlawful conduct found in the Civil Law.

Atslēgvārdi: valsts atbildība, faktiskās rīcības tiesiskums, uz valsts pārvaldi attiecināmais rūpības standarts

Keywords: public administration accountability, legality of actual conduct, standard of care applicable to public administration

Ievads

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents *Dr. iur.* Edvīns Danovskis norādījis, ka attiecībā uz valsts atbildības priekšnoteikumu konstatēšanu, izmantojot uz valsts pārvaldi attiecināmās rūpības prasības, tādas faktiskās rīcības gadījumā, kura netiek regulēta tiesību normās, ir nepieciešami turpmāki pētījumi.²

Nemot vērā, ka Latvijas tiesību sistēmā valsts atbildību par tās veikto faktisko rīcību tostarp konstituē tās prettiesiskums, t. i., tiek vērtēta tās atbilstība tiesību normām, svarīgi izveidot instrumentu, kas ļautu izvērtēt tādas faktiskās rīcības tiesiskumu, kura nav pietiekami regulēta normatīvajos aktos. Ņemot vērā šā aspekta izpētes trūkumu Latvijas tiesību zinātnē, autors uzskata, ka attiecīgā temata analīze sniegs lietderīgas norādes faktiskās rīcības tiesiskuma izvērtējumā.

¹ Raksta pamatā ir autora studiju darbs "Valsts rūpības nozīme faktiskās rīcības tiesiskuma izvērtējumā", kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta *Dr. iur.* Edvīna Danovska vadībā.

² Danovskis E. Administratīvās tiesības. Raksti. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 191. lpp.

1. Vainas nozīme faktiskās rīcības prettiesiskuma izvērtējumā

Publiskas personas publiski tiesiskās atbildības priekšnoteikumi ir noteikti Valsts pārvaldes iestāžu nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas likuma (turpmāk – Zaudējumu atlīdzināšanas likums) 4.–9. pantā, proti, lai iestātos valsts atbildība, jākonstatē prettiesiska rīcība, kura cēloņsakarīgi ir radījusi kaitējumu.³ Lai konstatētu valsts rīcības prettiesiskumu, jānosaka, kuru tiesību normu ievērošana ir jāizvērtē. Uz to varētu norādīt tostarp Administratīvā procesa likuma (turpmāk – APL) 7. pantā ietvertais tiesiskuma princips, kura piemērošanā, pamatojoties arī uz Eiropas Savienības tiesību zinātnē atzīto, izmantojamie tiesību avoti ir atkarīgi no katras valsts tiesību sistēmas.⁴

APL 97. pants ļauj, nosakot zaudējuma un kaitējuma priekšnosacījumus un atlīdzinājuma apmēru, piemērot civiltiesību principus, ja nav likumā noteikts citādi un ja tie nenonāk pretrunā ar publisko attiecību būtību.⁵ Latvijā, lai izvērtētu, vai ir pamats no tiesību subjekta prasīt kaitējuma atlīdzību saskaņā ar Civillikuma 1635. pantu, jākonstatē trīs priekšnoteikumi: neatļauta darbība (prettiesiska rīcība),⁶ kaitējuma esamība un cēloņsakarība.⁷ Lai arī APL 97. pants, kad 2005. gadā tika pieņemts Zaudējumu atlīdzināšanas likums, lielākoties zaudēja savu sākotnējo jēgu, to nevar uzskatīt par tiesību normas materiālo derogāciju, jo var būt situācijas, kurās Zaudējumu atlīdzināšanas likums nespēj dot pilnvērtīgus kādas faktiskās rīcības tiesiskuma izvērtējuma kritērijus. Tādā gadījumā, ja tā var būt pielīdzināma deliktam civiltiesībās, tās tiesiskuma izvērtēšanā jāpielieto vispārējs rūpības standarts.⁸ Nepietiekami izsmelošs normatīvais regulējums attiecībā uz noteiktas faktiskās rīcības tiesiskuma izvērtējumu nozīmē to, ka šādas norādes jāmeklē tiesību sistēmā.

2. Acīmredzamas piesardzības neievērošana

Civillikuma 1640. pants norāda, ka neatļauta darbība var tikt veikta ļaunā nolūkā vai aiz neuzmanības, bet no Civillikuma 1644. panta izriet, ka neuzmanība var būt rupja un viegla.

Ļauns nolūks izpaužas kā apzināta darbība ar vēlēšanos aizskart cita tiesības.⁹ Lai varētu identificēt ļaunu nolūku, jākonstatē: 1) personas apzināta (tīša) rīcība, kas var būt darbība vai bezdarbība, 2) kuras rezultātā 3) citai personai radās gribēts

³ Danovskis E., 2022. 184. lpp. Sk. arī: Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvā procesa tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 335. lpp.

⁴ The administration and you. A handbook. Council of Europe, 2018. Pieejams: <https://book.coe.int/en/international-law/7713-the-administration-and-you-a-handbook.html> [aplūkots 02.04.2023.].

⁵ Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Sagatavojis autoru kolektīvs. *Dr. iur.* J. Briedes redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 954. lpp.

⁶ Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 144. lpp.

⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2018. spriedums lietā SKC-159/2018, 8. punkts.

⁸ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2021, 336. lpp.

⁹ K. Torgāns, J. Kārklīņš, A. Bitāns. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K.Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 121. lpp.

juridiski nozīmīgs kaitējums vai tāds juridiski nozīmīgs kaitējums, kura iestāšanās iespēju vainīgā persona paredzēja un pieļāva.¹⁰

Civillikums ļaunu nolūku izprot kā tiešo un netiešo nolūku, lai arī gramatiski normatīvajā regulējumā tāds iedalījums nav atrodams. Tiešais nolūks izpaužas tādā rīcībā, kuru persona veic ar domu nodarīt šāda veida kaitējumu, bet netiešais nolūks ir situācijās, kurās persona nodara juridisko nozīmīgu kaitējumu ar tādu tišu rīcību, apzinoties, ka šāda kaitējuma vai kaitējuma veida iestāšanās ir neizbēgama vai ir ar lielu varbūtību.¹¹ Vladimirs Bukovskis norādījis, ka ļaunu nolūku konstatē, ja 1) prettiesiskais rezultāts, kas tika veikts ar neatļautu darbību, bija personas tieša vēlēšanās vai 2) persona vēlējās citu rezultātu, bet tā apzinājās, ka var realizēties patiesībā iestāties rezultāts. Rīcības motīvam šajā gadījumā nav nozīmes.¹² Netiešs nolūks būs arī gadījumā, ja persona cer, ka kaitējums neiestāsies, bet tai ir nepieciešamā informācija, lai apzinātos, ka šī cerība nav pamatota.¹³

Lai valsts pārvaldes veikto faktisko rīcību varētu atzīt par tādu, kas teorētiski atbilst ļauna nolūka kritērijiem, jāizslēdz *tieša* ļauna nolūka izvērtēšana, jo tas, veicot faktisko rīcību, nemaz nav iespējams. Amatpersona, pildot publiski tiesisku uzdevumu, nevar *tiesiski* vēlēties tiešu konkrētā *prettiesiskā* kaitējuma nodarīšanu personai, jo tas nemaz neiekļaujas valsts pārvaldes funkciju ietvaros.

Citādi ir ar *netieša nolūka* konstatēšanu. Faktiskā rīcība ir ne tikai apzināta iestādes rīcība, bet arī tāda darbība vai bezdarbība, kas kādai privātpersonai radījusi faktiskas sekas neatkarīgi no iestādes nodoma.¹⁴ Amatpersona var vēlēties citas sekas, proti, noteikta valsts pārvaldes uzdevuma izpildi, taču, zinot informāciju, kas nepārprotami norāda uz augstu cita kaitējuma iestāšanās risku, bet, to neņemot vērā, vienalga rīkojas, un tās faktiskā rīcība atbilst ļauna nolūka kritērijiem *netieša nolūka* nozīmē.

Atšķirībā no ļauna netieša nolūka, ja persona rīkojas ar **rupju neuzmanību**, tā neparedzēja negatīvu seku iestāšanās iespēju, bet attiecīgajā situācijā šādas sekas bija jāparedz.¹⁵ Rupja neuzmanība ir pat minimālas rūpības un saprātīgas piesardzības neievērošana.¹⁶ Romiešu tiesībās par rupju neuzmanību atzina tādu darbību, kad persona “rikojās augstākā mērā vieglprātīgi un nevērīgi vai arī uzsāka tādu darbību, kuras kaitīgums un bīstamība nevarēja un nedrīkst palikt viņam nezināmi”.¹⁷ To var konstatēt, ja persona ne tikai nav izrādījusi nepieciešamo rūpību un veikusi no tās izrietošos piesardzības pasākumus, lai neradītu prettiesisku tiesību aizskārumu, bet vispār nav rīkojusies vai arī veikusi vienīgi dažus neefektīvus, formālus piesardzības

¹⁰ Brants E. Vainas un tās pakāpju nozīme civiltiesiskās atbildības kontekstā. Promocijas darbs. Rīga, 2022, 152. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/59678/298-86702-Brants_Edijs_eb10056.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 12.04.2023.].

¹¹ Ibid., 145.–146. lpp.

¹² Буковский, В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями: в 2 томах. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко., с. 1302. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/1192> [aplūkots 06.05.2023.].

¹³ Brants E., 2022, 145.–146. lpp.

¹⁴ Autoru kolektīvs. *Dr. iur. J. Briedes redakcijā*, 2013, 884. lpp.

¹⁵ Brants E., 2022, 135. lpp.

¹⁶ Howard D. O. An Analysis of Gross Negligence, 37 Marq. L. Rev. 334, 1954. Pieejams: <https://core.ac.uk/download/pdf/148691781.pdf> [aplūkots 01.05.2023.].

¹⁷ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 16.05.2018. spriedums lietā SKC-99/2018, 6.3. punkts.

pasākumus.¹⁸ Rupja neuzmanība pastāv tad, ja nepieciešamā rūpība ir pārkāpta neparasti lielā mērā, ja tika ignorēti acīmredzami apsvērumi un nav ievērots tas, kas konkrētajā gadījumā būtu bijis acīmredzams ikvienam.¹⁹

Lai pielāgotu rupjas neuzmanības pazīmju piemērošanu faktiskās rīcības analīzei, jāievēro, ka noteiktas rīcības veicējs būs valsts pārvaldes pārstāvis. Nepamatoti tādā gadījumā rupju neuzmanību vērtēt *jebkuras saprātīgas personas* perspektīvā, jo amatpersonai atbilstoši tās kompetencei un pienākumiem konkrētajā situācijā, kad tā veiktu valsts pārvaldes uzdevumu, būtu jāparedz vairāk risku. Tas pieprasa atšķirīgu *minimālās rūpības* standartu rupjas neuzmanības gadījumā. Šādu pieeju, kurā tiek atzīts citāds rūpības standarts valsts pārvaldei, pamato Apvienotajā Karalistē tiesu praksē attīstītais *Wednesbury* nepamatotības princips,²⁰ kas paredz, ka valsts atbildība iestājas, ja apstrīdētais valsts iestādes lēmums bija tik nesaprātīgs, ka neviena saprātīga iestāde to nepieņemtu.²¹

Lai arī dažviet Civillikumā ir nozīme, kāda vainas forma konkrētajā rīcībā ir atpazīta, autors uzskata, ka, nosakot faktiskās rīcības tiesiskumu, iedalījumam *rupja neuzmanība* un *ļaus nolūks* nav praktiskas nozīmes. Tomēr analizēto vainas formu noskaidroto pazīmju apvienojums autora veiktajā pārveidojumā var ļaut konstatēt valsts pārvaldes faktiskajā rīcībā **acīmredzamas piesardzības** neievērošanu, kas norādītu uz tās prettiesiskumu.

3. Nepieciešamās piesardzības neievērošana

Neuzmanība ir saistīta ar tiesību aizskārēja nodarīto kaitējumu citai personai, radot nepamatotu risku, kura vērtējuma pamatā ir tā iestāšanās varbūtība. Tiesību aizskārējs ir rīkojies neuzmanīgi, ja cietušo personu ir pakļāvis nepamatotam riskam un radījis tādu kaitējumu, no kura, vadoties pēc saprātīgas rūpības prasībām, bija jāizvairās.²²

Šāda veida neuzmanības vērtēšana jānošķir no situācijām, kad var konstatēt ļauna nolūka un rupjas neuzmanības kritērijus, jo pamatā ir Civillikuma 1646. panta vieglās neuzmanības pazīmju analīze, kas veicama situācijās, kad tiesību aizskārējs ir ievērojis elementārus piesardzības pasākumus, taču darbības raksturs pieprasīja lielāku uzmanību un piesardzību.²³ Lai konstatētu vieglu neuzmanību, objektīvajā īstenībā ir jāmeklē krietna un rūpīga saimnieka rūpības un čaklības līmenis.²⁴

Tiesību zinātnē ir noteikti kritēriji, lai izvērtētu, kāda rūpība bija jāievēro konkrētajā situācijā. Lai identificētu *riska līmeni*, jāvērtē 1) iespējamā kaitējuma būtiskums

¹⁸ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 16.05.2018. spriedums lietā SKC-99/2018, 6.3. punkts.

¹⁹ Vācijas Federālās Augstākās tiesas 08.10.1991. spriedums lietā XI ZR 238/90. Pieejams: <https://research.wolterskluwer-online.de/document/a786908d-4b56-4d23-9b7f-b436c4ef936c> [aplūkots 10.05.2023.].

²⁰ Anglijas un Velsas apelācijas tiesas 10.11.1947. spriedums lietā "Associated Provincial Picture Houses Ltd. v Wednesbury Corporation". Pieejams: https://www.refworld.org/cases,GBR_CA_CIV,48abd539d.html [aplūkots 10.05.2023.].

²¹ Nolan D. Varying the standart of care in negligence. Cambridge Law Journal, № 72 (3), 2013, p. 659.

²² Madden M. S. Exploring Tort Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp. 149–151.

²³ Vēbers J., Torgāns K., Šulcs V. Padomju civiltiesības. II daļa. Saistību tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1986, 70. lpp.

²⁴ Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā, 1998, 151. lpp.

un 2) varbūtība, ka kaitējums iestāsies, savukārt *rūpības līmeni* nosaka, 1) analizējot personas veiktās rīcības raksturu un labumu un 2) veicamo piesardzības pasākumu nastu.²⁵ Šie kritēriji, definējot tos par *riska teoriju* un paredzot to savstarpējo svēršanu, tika konstituēti jau iepriekš pieminētajā *Palsgraf* lietā, kā arī²⁶ identiskas pazīmes, lai noteiktu rūpības standartu konkrētā situācijā, tiek pielietotas arī Īrijas tiesību doktrīnā un tiesu praksē.²⁷

Riska līmeņa noteikšanas ideja balstās kaitējuma paredzamības kritērijā. Kaitējuma paredzēšanas iespējamība ir atkarīga no sagaidāmā kaitējuma intensitātes (būtiskuma) un varbūtības, ka šāds kaitējums iestāsies.²⁸ Kaitējuma būtiskuma analizē jāņem vērā aizsargājamā interese, kurai aizskārumu var radīt noteikta darbība, jo no tās vitalitātes ir atkarīgas pienākuma ievērot rūpību prasības.²⁹

Varbūtību, ka noteikts kaitējums iestāsies, var konstatēt, ņemot vērā pašas darbības raksturu, regularitāti, iespējami skarto personu skaitu, to, vai citas personas, kuras kaitējums var skart, var neapzināties par kaitējuma iestāšanās risku un veiktās aktivitātes bīstamību.³⁰ No rūpības izrietošu darbību neveikšanu var pārmest tikai tādai personai, kuras kontroles sfēras ietvaros iekļaujas noteikta kaitējuma iestāšanās risks un piesardzības pasākumu īstenošana.³¹ Kaitējuma iestāšanās paredzamība kā analīzes pakāpe ir iekļauta arī Apvienotās Karalistes tiesu praksē konstruētajā trīspakāpju *Caparo* rūpības līmeņa izvērtējumā, kas tika pielietots valsts pārvaldes atbildības noteikšanas lietās.³² Paredzamība tiek konstituēta situācijās, kad kaitējums bija saprātīgi paredzams, proti, saprātīga persona konkrētajā situācijā apzinātos, ka nolaidība var nodarīt iestājušos kaitējumu.³³

Rūpības līmeņa izvērtējums ļauj noteikt, cik nopietni piesardzības pasākumi ir jāveic, lai kaitējuma riska iestāšanās varbūtību samazinātu vai novērstu. Šāda analīze pēc sava rakstura izriet no iepriekš minētā kaitējuma novēršamības kritērija.³⁴

Kritērijs “personas veiktās rīcības raksturs un labums” norāda, ka var pastāvēt atšķirīgi prasītās rūpības standarti, kur saprātīgā persona tiek “konstruēta”, vērtējot veiktās rīcības raksturu.³⁵ Rūpības standarta piemērošana pamatojas uz konkrēta modeļa noteikšanu, kas nosaka rīcības veidu noteiktos apstākļos, pēc tam tiek salīdzināta tiesību aizskārēja rīcība ar šādi noteikto uzvedības modeli. Šā principa piemērošana ir pastiprināta profesionāļiem.³⁶

²⁵ Brants E., 2022, 77. lpp.

²⁶ Impact of the Risk Theory on the Law of Negligence. Harvard Law Review, № 63(4), 1950, p. 671. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/1335996> [aplūkots 14.04.2023.].

²⁷ McMahon, B. M. E. Binchy, W. Law of Torts. In: Law of Torts. Dublin: Bloomsbury Professional, 2013, p. 232.

²⁸ Brants E., 2022, 84. lpp.

²⁹ Ibid., 85. lpp.

³⁰ Ibid., 87.–90. lpp.

³¹ Ibid., 91. lpp.

³² Fairgrieve D. Squires D. QC. ‘DUTY OF CARE’, The Negligence Liability of Public Authorities, Second Edition. New York: Oxford Academic, 2019, p. 76.

³³ Ibid., p. 88.

³⁴ Brants E., 2022, 92. lpp.

³⁵ Brants E., 2022, 130. lpp.

³⁶ Serwach M. Wina jako zasada odpowiedzialności cywilnej oraz okoliczność zwalniająca z obowiązku naprawienia szkody. Wiadomości Ubezpieczeniowe. Rozprawy naukowe, 2009. Pieejams: https://old.piu.org.pl/public/upload/ibrowser/WU1_09_serwach_84-96.pdf [aplūkots 23.04.2023.].

Šis kritērijs ir jāmodificē, paredzot to kā “veiktās rīcības raksturs un veicējs”, kas faktiskās rīcības rūpības līmeņa analizē paredz nepieciešamību identificēt, kādas valsts pārvaldes darbības jomas amatpersona veic faktisko rīcību. Attiecīgā kritērija satura pielāgošana gan konkrētas darbības raksturam, gan darbības veicējam ļauj noteikt tādu specifisku rūpības modeli, kāds noteiktajā situācijā no konkrētas valsts pārvaldes iestādes abstraktas amatpersonas būtu pamatoti sagaidāms, veicot faktisko rīcību.

Vērts uzsvērt, ka Francijas tiesu praksē, piemēram, valsts ir atzīstama par atbildīgu, nevērtējot vainas formu pazīmes, ja tā, veicot valsts pārvaldes funkcijas, pakļāvusi privātpersonas tādiem riskiem, kuri nav raksturīgi attiecīgajam darbības veidam.³⁷ Vērtējumam, vai pati valsts pārvalde ir radījusi noteiktu risku, ir nozīme arī Apvienotās Karalistes tiesu praksē. Valsts pārvaldes atbildība var rasties, ja sākotnēji risku ir radījusi valsts iestāde.³⁸

Veicamo *piesardzības pienākumu nasta* tiek noteikta, sverot kaitējuma iestāšanās risku ar to, kāds sloks tiek uzlikts personai, lai šāda veida preventīvās darbības realizētu.³⁹ Jāņem vērā resursi, kuri kaitējuma iestāšanās riska novēršanai atbildīgajai personai būtu jāpatērē, piemēram, izdevumi, pasākumu īstenošanas komplikācija, nepieciešamais laiks.⁴⁰

Jāuzsver, ka ekonomiski apsvērumi – it īpaši valsts pārvaldes jomā – nevar būt vienmēr galvenais vērtējuma aspekts šajā ziņā. Īrijas Augstākā tiesa lietā *Casey v Governor of Midlands Prison & Ors*, kur pieteicējs ierosināja sistemātiskas kratīšanas ieslodzījuma iestādē, norādīja, ka centieni saglabāt notiesāto personu cieņu un izvairīties no nevajadzīgas ieslodzīto dehumanizācijas, pakļaujot viņus nepārtrauktai ķermeņa apskatei, attaisno attālu risku, ka reizēm notiesātās personas var iegūt traumas no citu notiesāto personu darbībām, no kurām citādi varētu izvairīties, ja ieslodzītie vienmēr tiktu pārmeklēti, ieejot atpūtas pagalmā.⁴¹ Vēl viens ilustratīvs šā kritērija piemērošanas piemērs ir konstatējams lietā *Haley v London Electricity Board*.⁴² Šajā lietā tiesa konstatēja, ka uzņēmuma darbinieki nav ievērojuši piesardzības prasības, kas varētu būtiski samazināt kaitējuma iestāšanās varbūtību ar nelielām izmaksām. Šādu principu var piemērot arī valsts pārvaldes faktiskās rīcības izvērtējumā, piemēram, ja identiskā situācijā attiecīgo darbību veiktu valsts pārvaldes iestāde.

Neuzmanības konstatēšanas pazīmes, ņemot vērā autora piedāvātās modifikācijas, var sniegt noderīgas norādes, vai valsts pārvaldes faktiskā rīcība pārkāpj to rūpības pakāpi, kas attiecīgajā situācijā bija jāievēro. Īstenojot šo pazīmju saskaņotu vērtējumu, var noteikt, kad valsts pārvalde pieļāva **nepieciešamās piesardzības neievērošanu**.

³⁷ Tifine P. Droit administratif français. Conditions d'engagement de la responsabilité de l'administration. Revue générale du droit on line, 2020. Pieejams: <https://www.revuegeneraledudroit.eu/blog/2020/08/12/droit-administratif-francais-sixieme-partie-chapitre-3-section-3/> [aplūkots 17.05.2023.].

³⁸ Dam Cees Van. Liability of Public Bodies. European Tort Law, 2nd ed. Oxford, 2013. Pieejams: <https://academic.oup.com/book/11341/chapter/160004660> [aplūkots 18.03.2023.].

³⁹ Brants E., 2022, 92. lpp.

⁴⁰ Ibid., 93. lpp.

⁴¹ Īrijas Augstākās tiesas 27.10.2009. spriedums lietā “Casey v Governor of Midlands Prison & Ors”, 32. punkts. Pieejams: <https://www.casemine.com/judgement/uk/5da054734653d07dedfd598c> [aplūkots 10.05.2023.].

⁴² Apvienotās Karalistes Lordu palātas 28.07.1964. lēmums lietā “Haley v London Electricity Board”. Pieejams: <https://www.studocu.com/my/document/universiti-teknologi-mara/law-of-torts-i/haley-v-london-electricity-board-1964-ukhl-3-28-july-1964/19851646> [aplūkots 11.05.2023.].

Kopsavilkums

1. Latvijas tiesiskajā sistēmā tādas valsts pārvaldes faktiskās rīcības, kuras izpaušmes nav detalizēti regulētas normatīvajā regulējumā, tiesiskuma izvērtējumā var piemērot acīmredzamas vai nepieciešamās piesardzības neievērošanas konstatēšanas analīzi.
2. Acīmredzamas piesardzības neievērošana, kas norādītu uz faktiskās rīcības prettiesiskumu, var izpausties divējādi. Pirmkārt, amatpersona nodara privātpersonai kaitējumu, pildot valsts pārvaldes uzdevumu, tai ir zināma informācija, ka neizbēgami vai visticamāk iestāsies kaitējums, bet, šo faktu ignorējot, tā rīkojas. Otrkārt, amatpersonai, kura pilda valsts pārvaldes uzdevumu, nav informācijas par kaitējuma iestāšanās iespējamību, bet attiecīgajā situācijā risks bija jāparedz, vadoties pēc *minimālā elementārās rūpības standarta*, kas tiek attiecināts uz noteikto valsts pārvaldes jomu, un tā pieļāva kaitējuma izdarīšanu privātpersonai, neīstenojot vai īstenojot formālus un neefektīvus piesardzības pasākumus.
3. Nepieciešamās piesardzības neievērošanu valsts pārvaldes faktiskajā rīcībā un attiecīgi tās prettiesiskumu var konstatēt, veicot situācijas divpakāpju analīzi. Pirmkārt, lai noteiktu attiecīgajā situācijā *pieprasāmo rūpības standartu*, savstarpēji, ņemot vērā kritēriju piemērošanas īpatnības, jāanalizē iespējamā kaitējuma būtiskums, iespējamība, ka kaitējums iestāsies, veiktās rīcības raksturs un veicējs, kā arī veicamo piesardzības pasākumu nasta. Otrkārt, jākonstatē, ka valsts amatpersona, veicot konkrēto faktisko rīcību, rīkojusies neatbilstoši attiecīgajai rūpības pakāpei.

ATBILDĒTĀJA INSTITŪTS UN TĀ NOTEIKŠANA ADMINISTRATĪVAJĀ PROCESĀ TIESĀ LATVIJĀ¹

THE CONCEPT OF THE DEFENDANT AND IDENTIFYING THEREOF IN THE ADMINISTRATIVE COURT PROCEDURE IN LATVIA

Agnese Pūga, *Mg. iur.*

Summary

The paper examines the concept of the defendant and the identification thereof in the administrative court procedure in Latvia. The author analyses the meaning of the defendant, and the procedural peculiarities in the Latvian legal system. Moreover, the author views the concept of legal capacity and its impact on identifying the defendant. In the paper, the author focuses on the possible types of defendants in the administrative court procedure, revealing the issues observed in case law.

Atslēgvārdi: atbildētājs, atbildētāja noteikšana, administratīvā tiesa, tiesībspēja, publiska persona

Keywords: defendant, identification of the defendant, administrative court, legal capacity, public entity

Ievads

Atbildētājs administratīvajā procesā tiesā ir tik pierasts un zināms lietas dalībnieks, ka, šķiet, tā noteikšanā nav un nevarētu būt neskaidrības un izaicinājumi. Tomēr administratīvo tiesu praksē attīstītās atziņas par atbildētāja institūtu rāda, ka šis jautājums ne vienmēr ir tik vienkāršs, kā varētu uzskatīt.

Atbildētāja identificēšana ir jautājums, ar kuru jāsakaras jebkurā administratīvās tiesas lietā. Lai gan tā noteikšana ir tiesas kompetencē, tomēr arī procesa dalībniekiem ir svarīgi izprast šā institūta būtību, spējot atpazīt gadījumus, kad kā atbildētājs ir pieaicināts nepareizs publisko tiesību subjekts. Jautājums par to, kas ir lietā pieaicināmais atbildētājs, aktualizējas gadījumos, kad jānosaka tiesību subjekts, no kura atlīdzināma valsts nodeva, taču pareizai atbildētāja noteikšanai vēl lielāka nozīme ir lietās, kurās izskatāms prasījums par kaitējuma atlīdzināšanu.

---

¹ Raksts tapis, pamatojoties uz Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta Edvina Danovska vadībā izstrādātu un 2023. gadā aizstāvētu maģistra darbu ar šādu pašu nosaukumu.

1. Atbildētājs kā viens no administratīvā procesa tiesā dalībniekiem

Atbildētājs ir obligāts administratīvā procesa tiesā dalībnieks, bez kura līdzdalības process nav iespējams.² Lai gan atbildētāja institūts ir zināms arī civilprocesā,³ tomēr administratīvajā procesā tā būtība atšķiras. Arī administratīvajā procesā tas ir dalībnieks, pret kuru vērš pieteikumu un kuram gadījumā, ja pieteikums tiks apmierināts, tiesas procesā spēkā stājies nolēmums radīs juridiskas sekas,⁴ taču atšķirība ir apstākļi, ka administratīvās tiesas būtība ir pārbaudīt tieši valsts pārvaldes rīcības tiesiskumu administratīvo tiesību jomā.

Atšķirībā no privātajām tiesībām administratīvajās tiesībās starp valsti un individu pastāv subordinācijas attiecības. Tādējādi administratīvā procesa būtība ir sabalansēt personas un sabiedrības intereses, vienlaikus aizsargājot personu no valsts neattaisnotas iejaukšanās tās tiesībās.⁵ Administratīvā procesa tiesā mērķis ir kontrole pār izpildvaras darbībām, nodrošinot privātpersonas aizsardzību tās attiecībās ar valsti,⁶ turklāt ņemot vērā, ka publisko tiesību subjektam kā administratīvā procesa dalībniekam iepretim privātpersonai ir strukturāls pārsvars procesa virzībā.⁷

Tādējādi novērojams, ka Administratīvā procesa likuma ietvarā atbildētājam atšķirībā no citiem administratīvā procesa tiesā dalībniekiem ir nedaudz šaurāks tiesību apjoms. Tam uzskatāms piemērs ir Administratīvā procesa likuma 112.¹ panta ceturtajā daļā noteiktais, ka tiesa lietu mutvārdu procesā tiesas sēdē izskata, ja pirmās instances tiesai to lūdzis pieteicējs, trešā persona vai šā likuma 29. pantā minētais tiesību subjekts, kā arī atbildētājs – privātpersona lietās par publisko tiesību līgumiem. Attiecīgi: ja lūgumu par lietas izskatīšanu mutvārdu procesā izsaka atbildētājs kā publisko tiesību subjekts, tas tiesai nav saistošs.

Nevienlīdzīgas procesuālās garantijas atbildētājam atšķirībā no citiem procesa dalībniekiem ir novērojamas arī saistībā ar valsts nodevas atmaksu. Atšķirībā no pieteicēja un trešās personas likumā nav noteiktas atbildētāja tiesības saņemt valsts nodevas atmaksu, kas iesniegta par nepārsūdzamu spriedumu, ja apelācijas sūdzība iesniegta, ļaujoties uz tiesas kļūdainu norādi par sprieduma pārsūdzības kārtību,⁸ kā arī tiesības saņemt daļēju valsts nodevas atmaksu, ja atbildētājs atsakās no apelācijas sūdzības, pirms pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības.⁹

Savukārt par drošības naudas atmaksu gadījumā, ja blakus sūdzība vai kasācijas sūdzība iesniegta par nepārsūdzamu nolēmumu, kurā tiesa kļūdaini norādījusi pārsūdzības iespēju, tiesības uz drošības naudas atmaksu ir noteiktas ne tikai

² Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvā procesa tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 98. lpp.

³ Civilprocesa likums: LV likums. 74. panta pirmā daļa. Pieņemts 14.10.1998. [05.04.2024. red.].

⁴ Kovaļevska A. 34. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Zin. red. Briede J. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 409. lpp.

⁵ Levits E. Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. Grām.: Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rakstu krājums. Sastādītāja un projekta vadītāja Gailīte D. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005, 28.–29. lpp.

⁶ Laviņš A. Gailīte D. Kā šobrīd strādā administratīvās tiesas. Jurista Vārds, Nr. 45 (350), 2004.

⁷ Satversmes tiesas 11.06.2010. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2010-11-01, 8. punkts. Latvijas Vēstnesis, Nr. 95, 2010.

⁸ Administratīvā procesa likums: LV likums. 125. panta otrās daļas 1. punkts. Pieņemts 25.10.2001. [23.04.2024. red.].

⁹ Turpat, 125. panta trešā daļa.

pieteicējam un trešajai personai, bet procesa dalībniekiem, tādējādi arī atbildētājam.¹⁰ Šai nekonsekvencei ir grūti atrast racionālu pamatojumu, tādēļ likumdevējam nepieciešams precizēt regulējumu par valsts nodevas un drošības naudas atmaksu atbildētājam.

2. Procesuālā tiesībspēja kā priekšnoteikums atbildētāja statusa iespējamībai

Jebkurā tiesas procesā atbildētājs var būt vienīgi tāds subjekts, kas ir apveltīts ar procesuālo tiesībspēju. Kā to trāpīgi formulējis *Dr. iur.* Jānis Neimanis, procesuālā tiesībspēja ir materiālo tiesību sekas un procesuāli tiesiskā konsekvence. Tā nodrošina procesuālo norisi, jo tiesību subjekts ir tiesību un pienākumu nesējs, kam to jāspēj realizēt.¹¹

Attiecīgi arī administratīvajā procesā tiesā par atbildētāju var pieaicināt vienīgi tādu personu vai institucionālu veidojumu, kas atzīstams par tiesību subjektu. Pretējā gadījumā var izveidoties nepieļaujama situācija, ka nolēmuma saistošās sekas ir vērstas pret institucionālu struktūru, kurai nav spējas būt apveltītai ar procesuālajām tiesībām un pienākumiem. Šobrīd Administratīvā procesa likumā tiesībspēja un attiecīgi atbildētāja statusa iespējamība noteikta tādiem subjektiem kā Latvijas Republikai (sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona), atvasinātām publisko tiesību juridiskajām personām (turpmāk – atvasinātās publiskās personas) un citiem publisko tiesību subjektiem lietās, kas attiecas uz jomām, kurās tie saskaņā ar likumu darbojas sava patstāvīgā budžeta ietvaros (turpmāk – patstāvīgā budžeta iestādes).¹²

Latvijas Republika kā sākotnējā publisko tiesību juridiskā persona ir juridiska aksioma, kuru nav nepieciešams pamatot.¹³ Tā darbojas ar tiešās pārvaldes iestāžu starpniecību, par kurām tā ir atbildīga,¹⁴ tādējādi tiesā kā atbildētāja ir pieaicināma nevis konkrētā tiešās pārvaldes iestāde, par kuras rīcību tiesā iesniegts pieteikums, bet gan Latvijas Republika. Savukārt citos gadījumos Latvijas Republika ar likumu vai uz likuma pamata izveido atvasinātas publiskās personas, kurām nodod atsevišķu valsts pārvaldes uzdevumu izpildi.¹⁵ Tā kā publiskās personas ir patstāvīgi tiesību subjekti, tām ir iespējams atbildētāja statuss. Savukārt ar jēdzienu “cits publisko tiesību subjekts” ir saprotamas iestādes, kas darbojas kādas publiskas personas vārdā,

¹⁰ Administratīvā procesa likums: LV likums. 129.¹ panta pirmās daļas 5. punkts. Pieņemts 25.10.2001. [23.04.2024. red.].

¹¹ Neimanis J. Administratīvi procesuālā tiesībspēja. Grām.: Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rakstu krājums. Sastādītāja un projekta vadītāja D. Gailīte. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2005, 38. lpp.

¹² Administratīvā procesa likums: LV likums. 22. pants. Pieņemts 25.10.2001. [23.04.2024. red.].

¹³ Levits E. Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni. Jaunā Pārvalde, Nr. 1 (31), 2002, 23. lpp. Pieejams: https://providus.lv/article_files/1155/original/levits_jedzieni.pdf?1327054691 [aplūkots 01.03.2024.].

¹⁴ Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Latvijas Vēstnesis, Nr. 95, 2002. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/63685> [aplūkots 02.04.2024.].

¹⁵ Danovskis E., Reinholde I. Valsts pārvalde Latvijā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22285-valstsp%C4%81rvalde-Latvij%C4%81> [aplūkots 19.03.2024.].

tomēr tām ir savs budžets.¹⁶ Tādējādi administratīvajā procesā tiesā atbildētāja var būt arī patstāvīgā budžeta iestāde.

Administratīvā procesa likums pieļauj, ka atsevišķos gadījumos atbildētājs var būt arī privātpersona. Tas ir iespējams lietās, kur pieteicējs ir publisko tiesību juridiskā persona un pieteikums iesniegts par publisko tiesību līguma spēkā esību vai izpildi.¹⁷ Tomēr tiesu prakse par privātpersonas pieaicināšanu atbildētāja statusā ir attīstījusies, secinot, ka tas ir iespējams arī publisko iepirkumu lietās, kurās pārsūdz publiskas personas kapitālsabiedrības iepirkumu komisijas lēmumus.¹⁸

Tādējādi atbildētāja statusā iespējams pieaicināt tādus subjektus kā Latvijas Republiku, atvasinātas publiskās personas, patstāvīgā budžeta iestādes un atsevišķos gadījumos arī privātpersonas. Turpmāk rakstā secīgi tiks apskatīts katrs no šiem atbildētāju veidiem, pievēršoties to identificēšanā novērotajiem problēmjautājumiem.

3. Latvijas Republikas kā sākotnējās publisko tiesību juridiskās personas iekšējo strīdu nepieļaujamība

Gan administratīvo tiesību doktrīnā, gan tiesu praksē atzīts, ka administratīvajam procesam tiesā nav pakļauta publiskas personas iekšējo strīdu risināšana.¹⁹ Šādos gadījumos nav iespējams konstatēt, ka publisko tiesību subjekta iestādēm būtu savas subjektīvās intereses, tādēļ šādas domstarpības ir uzskatāmas vienīgi par nesaskaņām, kuras risināmas hierarhiskā kārtībā.²⁰

Respektīvi, nav iespējams, ka, piemēram, ministrija kā sākotnējās publisko tiesību juridiskās personas jeb Latvijas Republikas iestāde vērsās tiesā pret kādu citu šīs personas iestādi. Šādas tiesvedības teorētiskā neiespējamība ir pamatojama ar vairākiem apsvērumiem. Kā jau minēts, iestādēm nav savu interešu, tādēļ tās visas ir tiesīgas darboties vienīgi kopējās un vispārējās sabiedrības interesēs, turklāt iestādēm, ja tās neatbilst Administratīvā procesa likuma 22. panta otrajā daļā noteiktajam, nav procesuālās tiesībspējas. Līdz ar to administratīvajā procesā tiesā tām ir iespējams piedalīties vienīgi atbildētāja pusē, bet ne kā patstāvīgām procesa dalībniecēm.

Tādējādi, ja pieņemtu, ka tiesā pieļaujams skatīt strīdus starp vienas publisko tiesību juridiskās personas iestādēm, kurām nav tiesībspējas, izveidotos situācija, ka tiesvedībā pieteicējs sakrīt ar atbildētāju, jo tiesībspēja un tādējādi arī spēja būt procesa dalībniekam ir attiecīgajai publisko tiesību juridiskajai personai, nevis tās iestādēm. Līdz ar to tiesvedībā, kur gan pieteicēja, gan atbildētāja pusē pieaicinātu, piemēram, Latvijas Republikas tiešās pārvaldes iestādes, gan pieteicējs, gan atbildētājs būtu Latvijas Republika.

¹⁶ Aperāne K., Danovskis E. 22. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Zin. red. Briede J. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 317. lpp.

¹⁷ Administratīvā procesa likums: LV likums. 34. panta trešā daļa. Pieņemts 25.10.2001. [23.04.2024. red.].

¹⁸ Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.04.2022. spriedums lietā Nr. SKA-226/2022, 17.–19. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 01.04.2024.].

¹⁹ Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.01.2012. lēmums lietā Nr. SKA-177/2012, 3.5. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 11.04.2024.].

²⁰ Levits E. Valsts un valsts pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni. Jaunā Pārvalde, Nr. 1 (31), 2002, 23. lpp. Pieejams: https://providus.lv/article_files/1155/original/levits_jedzieni.pdf?1327054691 [aplūkots 21.03.2024.].

Nav pieļaujams, ka tiesvedībā pieteicējs sakrīt ar atbildētāju, pretējā gadījumā izveidojas absurda konstrukcija, ka valsts vai atvasināta publiskā persona tiesājas pati ar sevi. Tomēr tiesu praksē šādas tiesvedības ir atrodamas. Viens no spilgtākajiem piemēriem ir divu tiesās pārvaldes iestāžu – Uzņēmumu reģistra un Datu valsts inspekcijas – strīds, kuru izskatīja gan pirmajā, gan apelācijas un kasācijas instancē.²¹ Lai gan doktrīnā šāda juridiskā strīda pakļautība administratīvajām tiesām ir skaidrota ar Administratīvā procesa likuma 27. panta otrajā daļā noteikto, ka publisko tiesību subjekts var būt administratīvā akta adresāts vai to var skart faktiskā rīcība gadījumos, kad tas atrodas salīdzināmā situācijā ar privātpersonu un konkrētajā gadījumā ir pakļauts tādiem pašiem tiesību priekšrakstiem kā privātpersona,²² tomēr šādam skaidrojumam nevar piekrist.

Situācija, kad pieteikumu ir iesniegusi viena tiesās pārvaldes iestāde pret citu Latvijas Republikas iestādi, ir vērtējama atšķirīgi no, piemēram, Latvijas Universitātes strīda ar kādu pašvaldības iestādi. Šādā gadījumā tas ir strīds starp divām atvasinātām publiskām personām, savukārt, ja strīds ir starp divām Latvijas Republikas kā juridiskas personas iestādēm, tās ir domstarpības starp viena tiesību subjekta institucionāliem veidojumiem. Turklāt tādā situācijā nav iespējams atsaukties arī uz Administratīvā procesa likuma 27. panta otro daļu, jo minētā norma attiecas uz publisko tiesību subjektiem, bet tiesās pārvaldes iestādēm, kurām nav patstāvīga budžeta, nepiemīt procesuālā tiesībspēja, attiecīgi tās nav tiesību subjekti.

4. Atvasināto publisko personu autonomās un deleģētās kompetences nošķiršana un tās nozīme atbildētāja noteikšanā

Viens no sarežģītākajiem atbildētāja pareizas noteikšanas jautājumiem ir saistāms ar izvērtējumu, vai attiecīgā atvasinātā publiskā persona ir darbojusies autonomās vai deleģētās kompetences ietvaros. Ja konkrētā rīcība notikusi deleģētās kompetences ietvaros, kā atbildētāja tiesā pieaicināma publisko tiesību juridiskā persona, kuras uzdevumu attiecīgais subjekts pildīja.²³ Tas ir, ja atvasinātā publiskā persona rīkojusies nevis autonomās kompetences ietvaros, bet pildījusi Latvijas Republikas funkciju, kā atbildētāja lietā ir pieaicināma Latvijas Republika. Tas izriet no apstākļa, ka valsts nevar atbrīvoties no atbildības par funkcijas izpildi, to nododot citam subjektam.²⁴

Atvasināto publisko personu kompetenču nošķiršanas jautājums ir risināts arī tiesu praksē. Piemēram, Senāts ir sniedzis detalizētu vērtējumu par deklarētās dzīvesvietas ziņu reģistrācijas juridisko raksturu, secinot, ka pienākums atlīdzināt kaitējumu bija nepamatoti uzlikts pašvaldībai. Šo tēzi Senāts pamatoja ar to, ka dzīvesvietas

²¹ Senāta Administratīvo lietu departamenta 31.01.2019. spriedums lietā Nr. A420322015. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 01.04.2024.].

²² Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvā procesa tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 37. lpp.

²³ Senāta Administratīvo lietu departamenta 21.12.2020. spriedums lietā Nr. A420220917, 13. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 05.04.2024.].

²⁴ Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.09.2013. spriedums lietā Nr. SKA-0273/2013, 24. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/judikaturas-nolemumu-arhivs-old/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2013> [aplūkots 05.04.2024.].

deklarēšanas sistēma kalpo visai valsts varai saziņai ar iedzīvotājiem, tādējādi dzīvesvietu atbilstīga deklarēšana ir valsts, nevis individuālu pašvaldību interese.²⁵

Līdzīgi vērtējama būtu arī civilstāvokļa aktu reģistrācija, kas Pašvaldību likumā, kā uzskata autore, kļūdaini norādīta kā pašvaldības autonomā funkcija.²⁶ Civilstāvokļa aktu reģistru ieraksti un uz to pamata izsniegtie reģistrāciju apliecināšie dokumenti pierāda laulības noslēgšanu, dzimšanas un miršanas faktu,²⁷ ko ir būtiski reģistrēt ne tikai pašvaldības, bet primāri valsts nepieciešamības dēļ. Gan dzimšanas, gan miršanas un laulības noslēgšanas fakts tieši attiecas uz valsts un attiecīgo individu attiecībām, no kurām valstiskā līmenī rodas vairāki pienākumi un tiesības.²⁸

Uz to, ka pašvaldības šo funkciju veic deleģētās kompetences ietvaros, norāda arī tas, ka civilstāvokļa aktu reģistrācijas valsts nodevas apmēru un atbrīvojumus no tās noteic Ministru kabineta noteikumi,²⁹ savukārt uzraudzību un metodisko vadību pār dzimtsarakstu nodaļām veic Tieslietu ministrija, turklāt dzimtsarakstu nodaļu vadītājus ieceļ amatā, saskaņojot ar Tieslietu ministriju.³⁰ Par to, ka civilstāvokļa aktu reģistrācija ir deleģētās kompetences funkcija, papildus liecina arī apstākļi, ka dzimtsarakstu nodaļas vadītāja amata zīme ir noteikta Ministru kabineta noteikumos un tā ietver Latvijas valsts ģerboni un karoga elementus.³¹ Ņemot vērā šo pazīmju kopumu, secināms, ka arī civilstāvokļa aktu reģistrācija ir pašvaldībai deleģēta, nevis tās autonomā kompetence. Tādējādi strīdos, kas saistīti ar šīs funkcijas izpildi, nav pamata kā atbildētāju pieaicināt pašvaldību, jo par to ir atbildīga Latvijas Republika.

5. Patstāvīgā budžeta iestādes kā atbildētājas administratīvās tiesas procesā

Valsts pārvaldes iestādēm nav tiesību subjekta statusa un tās ir vienīgi institucionālas vienības publisko tiesību juridiskās personas ietvaros, no kā izņēmums ir patstāvīgā budžeta iestādes. Patstāvīgā budžeta iestādes ir publiskās aģentūras un pašvaldību kopīgās iestādes, kā arī citas iestādes, kas darbojas ar patstāvīgu budžetu, tomēr nav iekļaujamas kādā no šīm kategorijām.

²⁵ Senāta Administratīvo lietu departamenta 11.09.2013. spriedums lietā Nr. SKA-0273/2013, 13.–24. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/judikaturas-nolemumu-arhivs-old/senata-administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba/2013> [aplūkots 25.03.2024.].

²⁶ Pašvaldību likums: LV likums. 4. panta pirmās daļas 17. punkts. Pieņemts 20.10.2022. [04.04.2024. red.].

²⁷ Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums: 46. panta pirmā daļa. LV likums. Pieņemts 29.11.2012. [04.04.2024. red.].

²⁸ Likumprojekta "Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS11/SaeimaLIVS11.nsf/0/1158A054688056DAC225793D-004D5E98?OpenDocument> [aplūkots 01.03.2024.].

²⁹ Noteikumi par civilstāvokļa aktu reģistrācijas valsts nodevu: Ministru kabineta 2013. gada 24. septembra noteikumi Nr. 906 [05.04.2024. red.].

³⁰ Civilstāvokļa aktu reģistrācijas likums: LV likums. 11. pants un 12. panta pirmā daļa. Pieņemts 29.11.2012. [04.04.2024. red.].

³¹ Noteikumi par dzimtsarakstu nodaļas vadītāja amata zīmi: Ministru kabineta 2013. gada 6. augusta noteikumi Nr. 470 [05.04.2024. red.].

Publisko aģentūru likums nošķir trīs publisko aģentūru veidus: valsts aģentūras, pašvaldību aģentūras un kopīgi izveidotas aģentūras.³² Publisko aģentūru izveidošanas jēga un pastāvēšanas būtība balstās apstākļi, ka tās finansējumu savas darbības nodrošināšanai pilnībā vai daļēji gūst no ieņēmumiem par maksas pakalpojumiem, ziedojumiem vai starptautiskiem projektiem, tādējādi tām ir iespēja darboties elastīgāk nekā citām valsts tiešās pārvaldes iestādēm. Lai gan tām ir privāto tiesību subjekta iezīmes, tomēr publiskās aģentūras pilda valstiskus uzdevumus, kurus nevar deleģēt privātpersonām, tai skaitā valsts kapitālsabiedrībām.³³

Līdztekus publiskajām aģentūrām kā vēl viens iestāžu veids, kas var būt atbildētājas tiesā, ir pašvaldību kopīgās iestādes, jo arī šiem institucionālajiem veidojumiem ir patstāvīgs budžets.³⁴ Pašvaldību kopīgo iestāžu izveides mērķis ir nodrošināt konkrētajām pašvaldībām nepieciešamās funkcijas, ko būtu sarežģīti realizēt katrai pašvaldībai atsevišķi. Šādas iestādes ir, piemēram, pašvaldību kopīgā iestāde "Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas pārvalde"³⁵ un Jelgavas valstspilsētas pašvaldības un Jelgavas novada pašvaldības kopīga iestāde "Jelgavas valstspilsētas un novada Dzimtsarakstu nodaļa".³⁶

Vienlaikus publiskās aģentūras un pašvaldību kopīgās iestādes nav vienīgās iestādes, kas likumā noteiktajās jomās darbojas sava patstāvīgā budžeta ietvaros, un atbilstoši Administratīvā procesa likuma 34. panta pirmajai daļai var būt atbildētājas tiesā. Savs budžets ir arī tādām tiešās pārvaldes iestādēm kā Valsts dzelzceļa administrācijai³⁷ un Patentu valdei,³⁸ kas neietilpst nevienā no minētajām kategorijām.

Lai gan visām minētajām iestādēm ir patstāvīgs budžets un attiecīgi tās ir tiesību subjekti, tomēr ļoti bieži tiesas tās kļūdaini pieaicina nevis kā patstāvīgas atbildētājas, bet kāda cita tiesību subjekta pusē. Piemēram, lai gan Zaļu valsts aģentūrai kā publiskai aģentūrai ir tiesībspēja un attiecīgi tā pieaicināma kā patstāvīga atbildētāja, tomēr administratīvās tiesas to nepamatoti pieaicina Latvijas Republikas pusē.³⁹ Līdzīga prakse ir novērojama arī Civilās aviācijas aģentūras pieaicināšanā par patstāvīgu administratīvā procesa tiesā dalībnieci.⁴⁰ Arī Patentu valde lielā daļā nolēmumu kļūdaini pieaicināta kā iestāde Latvijas Republikas pusē, nevis kā patstāvīga atbildētāja.⁴¹

³² Publisko aģentūru likums: LV likums. 2., 3. un 4. nodaļa. Pieņemts 01.12.2009. [10.04.2023. red.].

³³ Likumprojekta "Publisko aģentūru likums" anotācija. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/Saeima-LIVS.nsf/0/71E83AD3FCC15893C2257662003676AB?OpenDocument> [aplūkots 10.04.2024.].

³⁴ Pašvaldību likums: LV likums. 80. panta otrā daļa. Pieņemts 20.10.2022. [04.04.2024. red.].

³⁵ Rēzeknes speciālās ekonomiskās zonas likums: LV likums. 8. panta pirmā daļa. Pieņemts 01.10.1997. [04.04.2024. red.].

³⁶ Jelgavas valstspilsētas pašvaldības nolikums: Jelgavas valstspilsētas pašvaldības 2023. gada 23. februāra noteikumi Nr. 23-1, 17.1. punkts [05.04.2024. red.].

³⁷ Valsts dzelzceļa administrācijas nolikums: Ministru kabineta 2022. gada 10. maija noteikumi Nr. 282, 4. punkts [27.03.2024. red.].

³⁸ Patentu valdes nolikums: Ministru kabineta 2015. gada 15. decembra noteikumi Nr. 720, 12. punkts [27.03.2024.].

³⁹ Sk., piem., Senāta Administratīvo lietu departamenta 08.06.2016. lēmuma lietā Nr. SKA-357/2016 (lieta Nr. 680045515) ievaddaļu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 01.04.2024.]; Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 30.07.2019. lēmuma lietā Nr. A420232019 rezolutīvo daļu [nav publicēts].

⁴⁰ Sk., piem., Administratīvās apgabaltiesas 28.10.2015. lēmumu lietā Nr. A420389614 [nav publicēts]; Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 17.04.2015. spriedumu lietā Nr. A420273414. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 01.04.2024.].

⁴¹ Sk., piem., Administratīvās rajona tiesas Rīgas tiesu nama 25.06.2020. lēmumu lietā Nr. A420201920 [nav publicēts].

6. Senāta spriedums kā prakses pagrieziena punkts privātpersonas pieaicināšanai atbildētāja statusā administratīvajā procesā tiesā

Klasiskā gadījumā administratīvajā tiesā atbildētājs lietā ir publisko tiesību subjekts. Tomēr atsevišķās lietu kategorijās atbildētājs var būt arī privātpersona. Ievērojamo laiku tiesas privātpersonu par atbildētāju pieaicināja vienīgi lietās par publisko tiesību līguma spēkā esību vai izpildi, turklāt, ja pieteicējs ir publisko tiesību juridiskā persona. Tomēr salīdzinoši nesens Senāta nolēmums izraisīja pagrieziena punktu praksē, paplašinot gadījumus, kad par atbildētāju administratīvajā procesā tiesā pieaicināma privātpersona. 2022. gada 4. aprīļa spriedumā lietā Nr. SKA-226/2022 Senāts secināja, ka publisko iepirkumu lietās, kurās pārsūdz publiskas personas kapitālsabiedrības iepirkumu komisijas lēmumus, par atbildētāju pieaicināma pati publiskās personas kapitālsabiedrība, nevis publiskā persona, kurai pieder kapitālsabiedrības daļas, šo kapitālsabiedrību pielīdzinot iestādei ar patstāvīgu budžetu. Minēto tēzi Senāts balstīja apsvērumā, ka iepirkumu procedūrās kapitālsabiedrības nepilda savu kapitāldaļu turētāju publisko funkciju.⁴²

Respektīvi, lai gan iepirkumu lietas ir pakļautas izskatīšanai administratīvajās tiesās, tomēr valsts vai atvasināto publisko personu kapitālsabiedrības iepirkuma procedūrā neveic valsts pārvaldes uzdevumus, tādēļ kā atbildētāju nav pamata pieaicināt attiecīgo publisko tiesību juridisko personu. Tādējādi Senāts visnotaļ pamatoti secinājis, ka lietās par valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrību īstenotajām iepirkuma procedūrām par atbildētāju ir pieaicināma attiecīgā kapitālsabiedrība, nevis publisko tiesību juridiskā persona, kurai tā pieder.

Kopsavilkums

1. Likumdevējam nepieciešams pilnveidot regulējumu par valsts nodevas un drošības naudas atmaksu administratīvajās tiesās, precizējot, vai šādas tiesības ir arī atbildētājam, novēršot šobrīd novērojamo nekoncekvenci Administratīvajā procesa likumā.
2. Administratīvo tiesu kompetencē neietilpst publisko tiesību juridisko personu iekšējo strīdu risināšana. Tas izriet no apstākļa, ka iestādēm, ja vien tās nav patstāvīga budžeta iestādes, nav procesuālās tiesības, turklāt tām nevar būt savas, no vispārējā sabiedrības labuma nošķirtas intereses. Ja domstarpības ir radušās starp viena publisko tiesību subjekta iestādēm, nav piemērojama Administratīvajā procesa likuma 27. panta otrā daļa.
3. Civiltāvokļa aktu reģistrācijai ir valstiska mēroga nozīme un nepieciešamība, tādēļ tā ir nevis pašvaldības autonomā, bet valsts pārvaldes deleģētā kompetence. Attiecīgi kā atbildētāja šādās lietās būtu pieaicināma nevis pašvaldība, bet Latvijas Republika.
4. Lai gan patstāvīgā budžeta iestādes ir pieaicināmas kā atbildētājas, tomēr tiesu praksē bieži novērojams, ka tās kļūdaini neuzskata par tiesību subjektiem un pieaicina Latvijas Republikas pusē.

⁴² Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.04.2022. spriedums lietā Nr. SKA-226/2022, 9.–19. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 01.04.2024.].

5. Senāts ar spriedumu lietā Nr. SKA-226/2022 veica pagriezīenu tiesu praksē atbildētāja noteikšanā, pamatoti secinot, ka lietās par valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrību īstenotajām iepirkuma procedūrām, par atbildētāju ir pieaicināma attiecīgā kapitālsabiedrība, nevis publisko tiesību juridiskā persona, kurai tā pieder.

PRASĪBA PRET VALDES LOCEKLI PAR ATRAUTĀS PEĻŅAS PIEDZIŅU

CLAIM AGAINST A MEMBER OF THE BOARD FOR LOST PROFITS

Reinis Ivanovs, *Bc. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

A claim for recovery of lost profits involves an analysis of various complex legal and economic considerations. On 28 September 2023, the Supreme Court of the Republic of Latvia adopted judgment № SKC-368/2023. The judgment provided an extended analysis of a claim for recovery of lost profits against a member of the board. The author of the current article analyses both the conclusions expressed in the judgment and numerous additional considerations that should be taken into account in claims for recovery of lost profits against a member of the board.

Atslēgvārdi: zaudējumu atlīdzība, atrautā peļņa, valdes locekļa atbildība

Keywords: damages, lost profits, liability of a member of the management board

Ievads

Civillikuma¹ (turpmāk – CL) 1770. pants, izmantojot senatnīgu terminoloģiju,² skaidro, ka ar zaudējumu jāsaprot katrs mantiski novērtējams pametums. CL 1779. pants paredz, ka katram ir pienākums atlīdzināt zaudējumus, ko viņš ar savu darbību vai bezdarbību nodarījis. Pašreizējās jēdzienu “zaudējumi” un “zaudējumu atlīdzība” izpratnes pamatā ir personu savstarpējo ekonomisko attiecību vēsturiskā attīstība. Piemēram, atbilstoši Akvīlija likumiem (kas zaudējumu atlīdzību regulēja 286. gadā pirms mūsu ēras), ja pārgriezta saite, ar kuru laiva piesieta pie krasta, cietušais varēja prasīt atlīdzību tikai par sabojāto saiti, bet ne aizpeldējušo laivu.³ Salīdzinājumam jānorāda, ka šobrīd zaudējumu atlīdzības pamati var būt saistīti ar konkurences tiesību, autortiesību pārkāpumiem u. tml. ekonomiski sarežģītiem prasījumiem, kādi relatīvi nesen nemaz nebija pazīstami.

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [21.01.2024. red.].

² Torgāns K. Komentārs Civillikuma 1770. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 267. lpp.

³ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 172. lpp.

Viens no zaudējumu atlīdzības aspektiem, kas ir raisījis diskusiju tiesību zinātnē, ir atrautā peļņa. Līdz šim maz apskatīts atrautās peļņas piedziņas aspekts ir valdes locekļa atbildība par sabiedrības negūto peļņu. Tāpēc rakstā sniegts vispārīgs apskats prasījumam par atrautās peļņas atlīdzību no valdes locekļa, kā arī problemātisko aspektu analīze.

1. Atrautā peļņa kā zaudējumu veids

Lai analizētu atrautās peļņas piedziņu, sākotnēji ir svarīgi saprast atrautās peļņas kā tiesību institūta vietu un nozīmi Latvijas civiltiesību sistēmā. Domstarpības var rasties par CL 1771. pantā un 1772. pantā ietverto zaudējumu iedalījumu. CL 1771. pants nosaka: “Zaudējums var būt vai nu tāds, kas jau cēlies, vai tāds, kas vēl stāv priekšā; pirmajā gadījumā tas dod tiesību uz atlīdzību, bet otrajā uz nodrošinājumu.” Savukārt atbilstoši CL 1772. pantam atrautā peļņa ir nevis priekšā stāvošs zaudējums, bet jau cēlies zaudējums.

Jēdziena “priekšā stāvoši zaudējumi” skaidrojums ir rodams CL priekštecī – 1864. gada Vietējo civillikumu kopojumā (turpmāk – VCL). Proti, CL 1771. panta analogs – VCL 3436. pants – noteica: “Zaudējums var būt vai nu tāds, kas jau noticis, vai tāds, kas vēl stāv priekšā; pirmajā gadījumā tas dod tiesību uz atlīdzību, bet otrajā uz nodrošinājumu.” Taču atšķirībā no CL 1771. panta VCL 3436. pantam bija piezīme: *šeit ir runa tikai par jau notikušu zaudējumu; par vēl priekšā stāvošu skat. 687, 982.–984. u. c. p.*⁴ Šī piezīme nav pārņemta CL, tomēr tā norāda, ka priekšā stāvoši zaudējumi vēsturiski nemaz nav tikuši regulēti VCL nodaļā par zaudējumiem. Piemēram, VCL 687. pants paredzēja tiesības prasīt galvojumu, ka nākotnē valdījums netiks traucēts no konkrētās personas puses.⁵ Līdz ar to atrautā peļņa CL pamatoti nav norādīta kā priekšā stāvošs zaudējums. Vēl jo vairāk, tā kā prasījums par zaudējumu atlīdzību nevar būt par vēl neesošu aizskārumu, priekšā stāvoši zaudējumi nemaz nav saistīti ar zaudējumu atlīdzību CL izpratnē.

Atrautā peļņa pat nevarētu būt priekšā stāvošs zaudējums, jo atrautās peļņas kā zaudējumu veida mērķis nav sniegt nākotnes nodrošinājumu. Atrautās peļņas atlīdzības mērķis ir radīt tādu mantisko stāvokli cietušajam, kādā viņš būtu, ja prettiesiskā rīcība nebūtu notikusi.⁶ Tā ļauj pilnībā atlīdzināt jau cēlušos zaudējumus jeb “pilnu interesi”⁷ – tagadējās mantas samazinājumu un atrauto peļņu. Tagadējās mantas samazinājuma apmēra noteikšana ir salīdzinoši vieglāka, taču precīzas atrautās peļņas noteikšana var izrādīties krietni sarežģītāka. Tāpēc CL atrautās peļņas atlīdzināšanai paredz zemāku pierādīšanas sliekšni (paticamības pakāpi).

⁴ Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 396. lpp.

⁵ Par priekšā stāvošiem zaudējumiem sk. vairāk: Fillers A. Priekšā stāvošo zaudējumu jēdziena vēsturiskā interpretācija. Grām.: Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 148.–154. lpp.

⁶ Kalniņš E. Jēdziena “zaudējumi” izpratnes tālākas attīstīšanas nepieciešamība. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 61. lpp.

⁷ Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 172. lpp.

Tiesu praksē ir atzīts, ka sagaidāmās peļņas atrāvuma apmēra noteikšana balstās galvenokārt uz ekonomiskiem aprēķiniem. Lai noteiktu sagaidāmās peļņas atrāvumu, ir jāanalizē nevis realizētā saimnieciskā darbība, bet gan plānotā, taču nenotikusi saimnieciskā darbība, ņemot vērā dažādus faktoros, kas var ietekmēt peļņu.⁸ Būtiski, ka pierādīšana līdz patīcamības pakāpei nenozīmē tikai potenciālo ieņēmumu aprēķinu. Ne mazāk svarīgi ir pietiekami precīzi noteikt arī izdevumus, kādi būtu radušies nerealizētās ieceres rezultātā. Tādēļ, lai noskaidrotu atrauto peļņu, ir jāveic ekonomisks novērtējums un matemātisks aprēķins – no ieņēmuma jāatskaita ražošanas un realizācijas izdevumi, kā arī maksājami nodokļi.⁹

Minētās atziņas ir būtiskas jebkurā prasījumā par atrautās peļņas piedziņu, tostarp par atrautās peļņas piedziņu no kapitālsabiedrības valdes locekļa.

2. Prasība pret valdes locekli par atrautās peļņas piedziņu

Valdes locekļa atbildība ir nostiprināta Komerclikuma¹⁰ (turpmāk – KL) 169. pantā. Panta pirmā daļa paredz, ka valdes loceklim savi pienākumi jāpilda kā krietnam un rūpīgam saimniekam. Savukārt trešajā daļā ir paredzēts, ka valdes locekļa atbildība neiestājas, ja viņš pierāda, ka ir rikojes kā krietns un rūpīgs saimnieks. Līdz ar to likumdevējs KL 169. pantā ir noteicis apgriezto pierādīšanas pienākumu¹¹ jeb vainas prezumpciju.

Vainas prezumpcijas kā civiltiesiskās atbildības modeļa piemērošanai tiek izmantoti tie paši vispārējās civiltiesiskās atbildības noteikšanas kritēriji. Proti, atbildība iestājas par prettiesisku rīcību, kas ir radījusi tādus zaudējumus, kuri ir cēloniskā sakarā ar atbildētāja darbību vai bezdarbību. Šajā ziņā uzmanība ir jāvērs uz pirmo kritēriju – prettiesiska rīcība. Vispārīgajā vainas modelī *prettiesiska rīcība* sastāv no divām komponentēm: 1) tiesisko labumu aizskārums¹² un 2) vainojamības.¹³ Lai iestātos valdes locekļa atbildība, ir nepieciešamas abas komponentes. Vainas prezumpcija norāda vienīgi to, ka pierādīšanas pienākums ir potenciālajam tiesību aizskārējam, šajā gadījumā – valdes loceklim. Taču tas nenozīmē, ka vainas prezumpcijas gadījumā vainas elements tiek izslēgts. Tieši otrādi, viens no galvenajiem, ja ne pats galvenais, valdes locekļa uzdevumiem ir pierādīt, ka viņš nav vainojams jeb ir rikojes kā krietns un rūpīgs saimnieks. Ja valdes loceklis to nedara vai nespēj izdarīt, tiesai ir jākonstatē, ka vainas prezumpcija nav atspēkota, un valdes loceklim iestājas atbildība.

Tāpēc, autora ieskatā, vainas prezumpcijai ir tieši procesuāls raksturs, nevis materiāls, jo vispārējais vainas modelis un vainas prezumpcijas modelis atšķiras tikai ar priekšnoteikumu apjomu, kāds ir jāpierāda tieši prasītājam. Tādējādi vainas

⁸ Augstākās tiesas 22.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-131/2015 (C24083209), 6.3. punkts.

⁹ Augstākās tiesas 27.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-309/2020 (C24044908), 11. punkts.

¹⁰ Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [18.02.2024. red.].

¹¹ Novicāne E. Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 251. lpp.

¹² Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 264. lpp.

¹³ Brants E. Vainas un tās pakāpju nozīme civiltiesiskās atbildības kontekstā. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, Rīga: 2022, 203. lpp.

prezumpcijas modelis procesuāli pārnes vainojamības aspekta atspēkošanu uz atbildētāju, bet neizslēdz to kā elementu pavisam.

Minētās atziņas ir būtiskas, apskatot prasību par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa. Senāts 2023. gada 28. septembrī pieņēma spriedumu lietā Nr. SKC-368/2023 (turpmāk – Spriedums), kas ir veltīts tieši prasībai pret valdes locekli par atrautās peļņas piedziņu. Spriedumā ir izteikta atziņa: “Ja pret valdes locekli ir celta prasība par atrautās peļņas piedziņu, tiesai, nosakot zaudējumu (atrautās peļņas) esību, ir jāapsver, vai lietā ir konstatējami tādi ticami un pietiekami apstākļi, kas ļauj secināt, ka, gadījumā ja valdes loceklis būtu rīkojies kā krietns un rūpīgs saimnieks, prasībā apgalvotā peļņa noteikti būtu gūta. Pienākums norādīt šādus apstākļus un iespēju robežās tos pierādīt gulstas uz prasītāju.”¹⁴

Minētā tēze, autora ieskatā, norāda uz papildu apsvērumu, kas ir jāņem vērā prasītājam, nosakot atrautās peļņas apmēru. Šajā sakarā jāatgādina, ka atrautās peļņas noteikšana jau pati par sevi balstās uz sarežģītu ekonomisku aprēķinu. Neatkarīgi no atbildības modeļa prasītājam ir jāsniedz “paticams” aprēķins par to, kāda būtu bijusi peļņa, ja prettiesiskās rīcības nebūtu bijis. Ņemot vērā valdes locekļa pienākumu personisko raksturu,¹⁵ prasītājam nāksies izveidot tādu atrautās peļņas aprēķinu, kas ietvers atbildētāja rīcību kā krietnam un rūpīgam saimniekam konkrētajos apstākļos. Proti, prasītājam būs jāpierāda tāds peļņas apmērs, ko būtu guvis konkrētais valdes loceklis, rikodamies kā krietns un rūpīgs saimnieks.

Autors pilnībā piekrīt, ka atrautās peļņas aprēķinam ir jābūt prasītāja pierādīšanas sfērā. Taču apstākļu iekļaušana par konkrētā valdes locekļa hipotētisko rīcību kā krietnam un rūpīgam saimniekam var izrādīties pārāk liels slogs, kas šāda veida prasības padarītu mazefektīvas. Turklāt šāds modelis rada šaubas par vainas prezumpcijas piemērošanu prasībās par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa. Tāpēc ar Senāta norādi uz pierādīšanu “iespēju robežās” būtu jāsaprot tāds atrautās peļņas aprēķins, kas ir balstīts uz visu prasītājam saprātīgi pieejamo informāciju. Savukārt atbildētājam būtu pienākums pierādīt, ka konkrēto peļņas apmēru viņš kā krietns un rūpīgs saimnieks nebūtu guvis.

Kā otra Spriedumā iekļautā atziņa būtu izceļama: “Nav strīda, ka komercdarbības mērķis ir peļņas gūšana. [...] Taču tas nenozīmē, ka komersantam vienmēr ir arī reālas izredzes un izdodas noslēgt peļņu nesošus darījumus. [...] Tāpat atsevišķos gadījumos komersants var būt pats ieinteresēts noslēgt peļņu nenesošu darījumu.”¹⁶

Jāpiekrīt, ka noteiktā laika periodā sabiedrības mērķi un līdz ar to arī darījumi var nebūt vērsti tieši uz peļņas gūšanu, bet, piemēram, uz kapitālsabiedrības reputācijas uzlabošanu¹⁷ vai ilgtspējīgu pārvaldību.¹⁸ Tas nozīmē, ka, izskatot prasību par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa, būtisks ir laika periods, par kuru ir celta prasība. Svarīgi būs noteikt valdes locekļa atbildību konkrētajā laika posmā – valdes locekļa kā krietna un rūpīga saimnieka rīcību atbilstoši sabiedrības

¹⁴ Augstākās tiesas 28.09.2023. spriedums lietā Nr. C33275321 (SKC-368/2023), 7. punkts.

¹⁵ Kārklīns J., Brants E. Par Komerclikuma 172. panta sestajā daļā noteiktā trīs mēnešu termiņa juridisko dabu. Jurista Vārds, Nr. 43 (1153), 27.10.2020., 12.–18. lpp.

¹⁶ Augstākās tiesas 28.09.2023. spriedums lietā Nr. C33275321 (SKC-368/2023), 9. punkts.

¹⁷ Caune K. Vai visiem valdes noslēgtajiem darījumiem jānes peļņa? Forbes Latvija, Nr. 53, 2023, 8.–10. lpp.

¹⁸ Gregersone A. Eiropas Savienības taksonomija un ilgtspējīgas finanses: iespēja vai izaicinājums. Jurista Vārds, Nr. 8 (1326), 20.02.2024., 21.–24. lpp.

mērķiem prasības celšanas laika periodā. Ja valdes loceklis pierādītu, ka ir rīkojies atbilstoši sabiedrības attiecīgā laika perioda interesēm, atbildība neiestātos atbilstoši KL 169. panta ceturtajai daļai.

3. Problemātiskie aspekti prasījumam par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa

Iepriekš aplūkotie jautājumi sakarā ar prasību par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa bija balstīti uz Spriedumā izdarītajiem apsvērumiem. Tomēr, autora ieskatā, apskatīšanas vērti jautājumi ir arī par krietna un rūpīga saimnieka klauzulas piemērošanu un par darījumu veidiem, uz kuru pamata valdes loceklis atbild par negūto peļņu.

Kā jau teikts iepriekš, prasībās par zaudējumu piedziņu no valdes locekļa likumdevējs ir noteicis apgrieztās pierādīšanas modeli tāpēc, ka tieši valdes locekļu, nevis dalībnieku rīcībā ir visa informācija par sabiedrības darbību. Taču apgrieztais pierādīšanas modelis nenozīmē, ka prasītājam nav jāpierāda zaudējumu apmērs. Līdz ar to prasītājam (dalībnieku sapulcei) būs jāveic atrautās peļņas aprēķins ar ierobežotu informācijas daudzumu.

Šādos apstākļos atrautās peļņas aprēķins varētu būt ne tikai neprecīzs, bet arī pārspilēts. Tas ir pamatojams ar tā dēvēto atpakaļskata problemātiku. Proti, cilvēkiem piemīt tendence pārvērtēt zināma rezultāta paredzamību, ja novērtēšana tiek veikta pēc rezultātu iestāšanās.¹⁹ Tāpēc sagaidāms, ka prasījumi par atrauto peļņu varētu balstīties uz pārlieku optimistisku vērtējumu par to, kādus lēmumus attiecīgais valdes loceklis vai locekļi varēja pieņemt.²⁰ Autora ieskatā, šādi prasījumi būtu uzskatāmi par nepamatotiem vismaz divu iemeslu dēļ.

3.1. Valdes locekļa atbildības standarts

Pirmkārt, valdes loceklim vajadzētu būt atbildīgam tikai tad, ja viņa rīcība ir bijusi pretēja saprātīgai komerciālās apgrozības praksei.²¹ Proti, valde regulāri pieņem lēmumus, kas ietekmē sabiedrības pašreizējo stāvokli un attīstības iespējas. Bieži vien valde nevar pilnībā prognozēt savas rīcības sekas, jo tās ir atkarīgas no vairākiem neparedzamiem faktoriem. Šāda nenoteiktība atbilst parastam komercdarbības riskam, līdz ar to nebūtu pareizi uzlikt valdes loceklim atbildību par kļūdām, kuras būtu pieļāvis krietns un rūpīgs saimnieks.²²

Otrkārt, pārlieku optimistisks atrautās peļņas aprēķins nemaz neatbilstu vainas pakāpei – krietns un rūpīgs saimnieks. KL 169. panta pirmajā daļā likumdevējs ir izvēlējis, ka valdes loceklis atbild par katru neuzmanību. Taču tas nenozīmē,

¹⁹ Novicāne E. Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 116.–117. lpp.

²⁰ Tiesu praksē jau ir bijuši gadījumi, kad tiek analizēti prasījumi par atrauto peļņu, kas ir balstīti uz ierastai komercpraksi neatbilstošiem apsvērumiem, piemēram, ka isā laikā sadarbību ar prasītāju izbeigtu gandrīz visi klienti. Sk., piem., Augstākās tiesas 2022. gada sprieduma lietā SKC-[H]/2022 11.3. punktu.

²¹ Augstākās tiesas 23.11.2018. spriedums lietā Nr. C26097912 (SKC-291/2018), 9. punkts.

²² Rudāns S. Valdes locekļa atbildība par sabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Jurista Vārds, Nr. 1 (752), 2013.

ka KL pieprasītu valdes locekļa rīcības atbilstību izcili uzmanīgas, ātras un drošas personas standartam.²³ Krietna un rūpīga saimnieka latiņa nevar un tai nevajadzētu paredzēt peļņas nodrošināšanu kapitālsabiedrībai no visiem darījumiem. Savukārt atrautās peļņas aprēķins, kas ir balstīts uz tādu scenāriju, neatbilstu vainas pakāpei, par kuru iestājas valdes locekļa atbildība.

Šajā sakarā jānorāda, ka precīzas summas noteikšana varētu būt sarežģīts uzdevums, ko nāksies risināt tiesām. Sarežģītība būs apstākļi, ka tiesām (ja valdes loceklis neatspēkos vainas prezumpciju) būs jānosaka, kādu daļu no prasītās summas būtu guvis krietns un rūpīgs saimnieks. Turpretī prasītās summas daļa, kuru būtu guvusi tikai izcili uzmanīga, ātra un droša persona, tiesai būs jānoraida.

3.2. Komercdarījumu iedalījuma nozīme

Otrs būtiskais aspekts ir darījumu veidi, uz kuru pamata varētu vērst prasību pret valdes locekli par atrautās peļņas piedziņu. Komercdarījumus iedala pamatdarījumos, palīgdarījumos un blakusdarījumos. Nav šaubu, ka zaudējumi kapitālsabiedrībai var rasties no visiem darījumu veidiem un valdes loceklim ir jāatbild par tagadējās mantas samazinājumu neatkarīgi no darījuma veida. Tomēr prasījumam tieši par negūto peļņu vajadzētu būt saistītam pārsvarā ar kapitālsabiedrības pamatdarījumiem. Prasījumam par atrauto peļņu sakarā ar palīgdarījumiem un blakusdarījumiem vajadzētu būt izņēmuma raksturam un pieļaujamam tikai šādos gadījumos.

Valdes loceklim ikdienā var nākties noslēgt neskaitāmus darījumus, tādējādi izdarot vairākas komerciāla rakstura izvēles. Komerciālās rīcības brīvība ir neatņemama kapitālsabiedrības vadības sastāvdaļa, kas piešķir valdes loceklim tiesības izlemt, kā konkrētajā situācijā rīkoties, piemēram, kuru no dažādajām iespējām izmantot.²⁴ Izvēles izdarīšana ekonomikā tiek saistīta ar alternatīvajām izmaksām. Alternatīvās izmaksas ir jebkura visaugstāk novērtētā iespēja, no kuras ir jāatsakās, izvēloties citu variantu.²⁵ Katram darījumam ir alternatīvās izmaksas, tas ir, katru darījumu var salīdzināt ar tā otru labāko alternatīvu. Valdes loceklim būtu rūpīgi jāapsver katra pamatdarījuma alternatīvās izmaksas, jo tieši tāds ir valdes locekļa pamatuzdevums – konkurēt un pelnīt attiecīgajā nozarē. Tomēr izsvērt katra darījuma, tostarp palīgdarījuma un blakusdarījuma, alternatīvās izmaksas būtu gan sarežģīti, gan neracionāli.

Valdes loceklis nedrīkst baidīties, ka katrs viņa noslēgtais darījums tiks apstrīdēts tāpēc, ka tas nav nesis peļņu. Līdz ar to secinājums, ka prasījumam par atrautās peļņas piedziņu varētu pakļaut katru palīgdarījumu un blakusdarījumu, nonāktu pretrunā ar KL pamatbūtību. KL normu mērķis ir veicināt komercietisko apgrozību, nodrošinot vienkāršību un ātrumu komercdarījumu noslēgšanā un izpildē.²⁶ Ja valdes loceklim būtu jāmēģina radīt peļņu no jebkura darījuma, racionālāks viņa lēmums būtu šādus darījumus nemaz neslēgt. Tomēr tāds scenārijs būtiski kavētu

²³ Čakste K. Nejausība un nepārvarama vara Latvijas Civillikumos. Jurists, Nr. 71/72, 1937, 12.–16. lpp.

²⁴ Novicāne E. Valdes locekļa atbildība par kapitālsabiedrībai nodarītajiem zaudējumiem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 96. lpp.

²⁵ Bikse V. Ekonomikas teorijas pamatprincipi. Mācību līdzeklis. Rīga: SIA "Izglītības soļi", 2007, 31. lpp.

²⁶ Kārklīšs J. Noilgums piespiedu nomas attiecībās komercietībā. Jurista Vārds, Nr. 9 (1015), 27.02.2018., 14.–19. lpp. Ar atsauci uz: Strupiņš A. Par Komerclikuma projektu, nododot to Saeimas izskatīšanai un vispārējai iepazīšanai. Latvijas Vēstnesis, Nr. 163/166, 20.05.1999.

komercietiesisko apgrozību. Kā izņēmumu var minēt tādu sabiedrības lietu pārdošanu, kuru vērtība pati ir pieaugusi kopš iegādes brīža. Piemēram, ja sabiedrībai ir nepieciešams pārdot komercdarbībai vairs nevajadzīgu lietu un tās tirgus vērtība kopš iegādes brīža ir pieaugusi. Tādā gadījumā valdes loceklim varētu pārmest, ka viņš nav spējis pārdot sabiedrības aktīvus par tirgus vērtību, tādējādi negūstot peļņu no konkrētā darījuma.

Kopsavilkums

1. Prasībās par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa ar Senāta norādi uz pierādīšanu “iespēju robežās” būtu jāsaprot tāds atrautās peļņas aprēķins, kas ir balstīts uz visu prasītājam saprātīgi pieejamo informāciju. Savukārt atbildētājam būtu pienākums pierādīt, ka konkrēto peļņas apmēru viņš kā krietns un rūpīgs saimnieks nebūtu guvis.
2. Izskatot prasību par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa, būtisks ir laika periods, par kuru ir celta prasība. Ja valdes locekļa rīcība atbilst sabiedrības attiecīgā laika perioda interesēm, tai ir jāatbilst krietna un rūpīga saimnieka klauzulai.
3. Sagaidāms, ka prasījumos pret valdes locekli atrautās peļņas aprēķini būs pārlieku optimistiski. Šādi prasījumi būtu noraidāmi vismaz divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, pārlieku optimistisks aprēķins nevar būt atbilstošs saprātīgai komerciālās apgrozības praksei. Otrkārt, tāds aprēķins neatbilst likumdevēja noteiktajam valdes locekļa rūpības standartam.
4. Prasījumam par atrautās peļņas piedziņu no valdes locekļa vajadzētu būt saistītam pārsvarā ar kapitālsabiedrības pamatdarījumiem. Prasījumiem par atrauto peļņu sakarā ar blakusdarījumiem un palīgdarījumiem vajadzētu būt izņēmuma raksturam.

MAKSĀTNESPĒJAS PROCESS KĀ KRIMINĀLTIESISKA PIESPIEDU IETEKMĒŠANAS LĪDZEKĻA IZPILDES MEHĀNISMS

INSOLVENCY PROCEEDINGS AS A MECHANISM FOR THE EXECUTION OF CRIMINAL-LAW COERCIVE MEASURE

Edgars Moisejs, *Bc. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

Effective enforcement of court judgments is an essential part of the right to a fair trial. The regulation of enforcement by criminal-law means of coercive measures is outdated. The means of coercive measures include liquidation, which is carried out by declaring insolvency proceedings. The author analyses the suitability of the insolvency proceedings as an enforcement mechanism for achieving such purposes.

Atslēgvārdi: maksātnespējas process, likvidācija, piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, sprieduma izpilde

Keywords: insolvency proceedings, liquidation, coercive measures, execution of judgment

Ievads

Viena no būtiskākām tiesību uz taisnīgu tiesu sastāvdaļām ir tiesas sprieduma izpildes process. Valstij ir pienākums nodrošināt taisnīgu un efektīvu tiesas spriedumu izpildes sistēmu, jo pretējā gadījumā tiesas procesam nebūs nekādas nozīmes. Kopš 2005. gada Latvijas krimināltiesībās ir ieviesti piespiedu ietekmēšanas līdzekļi pret juridiskām personām, kuru piemērošana ir saistīta ar fiziskās personas izdarīto noziedzīgo nodarījumu. To piemērošanas aspekti tiek pētīti, par tiem notiek juristu diskusijas, vairākkārt pārskatīts un pilnveidots tiesiskais regulējums. Savukārt piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes process jau ilgstoši prasa uzlabojumus. Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likums¹ (turpmāk – Izpildes likums) tika pieņemts 2006. gadā, un šobrīd tas ir spēkā tā sākotnējā redakcijā.

---

¹ Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes likums: LV likums. Pieņemts 08.06.2006.

Šajā rakstā² uzmanība tiks veltīta smagākajam no piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem – likvidācijai. Likvidācijas kā piespiedu ietekmēšanas līdzekļa (turpmāk – piespiedu likvidācija) izpilde ir īpatnēja ar to, ka tā tiek izpildīta, pasludinot likvidējamai juridiskai personai maksātnespējas procesu. Sprieduma izpilde atbilstoši Izpildes likuma 3. panta 1. punktam tiek uzticēta maksātnespējas procesa administratoram (turpmāk – administrators). Šāds sprieduma izpildes mehānisms ir unikāls Latvijas tiesību sistēmā. Turklāt tas norāda arī uz to, ka pastāv sevišķs maksātnespējas procesa veids, kas nav minēts nedz Maksātnespējas likumā, nedz Civilprocesa likumā.

Neraugoties uz to, ka pastāv arī citi iespējamie risinājumi, kā juridisko personu varētu likvidēt piespiedu kārtā,³ likumdevējs ir izraudzījis maksātnespējas procesu kā efektīvāko rīku, kā sasniegt piespiedu likvidācijas mērķi. Šā raksta mērķis ir analizēt, vai maksātnespējas process ir piemērots piespiedu likvidācijas izpildes mehānisms, kā arī atklāt tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas.

1. Likvidācijas izpildes būtība un mērķi

Piespiedu likvidācijas materiāltiesiskais pamats ir atrodams Krimināllikuma 70.³ pantā.⁴ Krimināllikuma izpratnē juridiskās personas likvidācija izpaužas kā attiecīgās juridiskās personas darbības piespiedu izbeigšana, nododot tās īpašumā esošo mantu valsts īpašumā. Tādējādi attiecīgais piespiedu ietekmēšanas līdzeklis sastāv no diviem elementiem. Pirmkārt, piespiedu likvidācija ir vērsta uz darbības piespiedu izbeigšanu, kas iekļauj juridiskās personas kā subjekta pastāvēšanas pārtraukšanu un tai piederošā uzņēmuma likvidāciju. Otrkārt, juridiskās personas īpašums jeb uzņēmumā iekļautie aktīvi tiek piespiedu kārtā atsavināti valsts labā.

Juridiskās personas darbības izbeigšanas sekas ir izslēgšana no attiecīgā reģistra. Lai līdz tam nonāktu, pēc sabiedrības izbeigšanās notiek likvidācija (Civillikuma 2269. pants).⁵ Likvidācijas process ietver juridiskās personas uzņēmuma likvidēšanu. Uzņēmums Komerclikuma izpratnē ir organizatoriski saimnieciska vienība, kas sastāv no mantas (aktīvi), saistībām (pasīvi) un citām nemateriālajām vērtībām.⁶ Lai likvidācija neradītu nelabvēlīgas sekas trešo personu interesēm, pirms darbības izbeigšanas nepieciešams segt juridiskās personas saistības pret kreditoriem. Piespiedu likvidācijas izpildes ietvaros ir jānodrošina taisnīgs likvidācijas process, ievērojot trešo personu mantiskās intereses.

Otrs piespiedu likvidācijas elements ir visu aktīvu atsavināšana valsts labā, kas izriet no Krimināllikuma 70.³ panta trešās daļas. Pirmšķietami, varētu rasties iespaids, ka attiecīgās normas mērķis ir ierobežot likvidējamā subjekta kreditoru tiesības saņemt apmierinājumu no tam piederošās mantas. Tomēr Izpildes likuma

² Raksts ir tapis, pamatojoties uz autora 2024. gadā aizstāvēto maģistra darbu “Likvidācijas kā piespiedu ietekmēšanas līdzekļa izpildes īpatnības un problemātika”, darba vadītājs lektors Gaidis Bērziņš.

³ Piemēram, Komerclikuma 314. pants paredz sabiedrības darbības izbeigšanu, pamatojoties uz tiesas nolēmumu.

⁴ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [30.12.2023. red.].

⁵ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [03.12.2015. red.].

⁶ Strupiņš A. Komerclikuma komentāri. A daļa. Komerclikuma vispārīgie noteikumi (1.–73. pants). Rīga: SIA “A. Strupiņa Juridiskais birojs”, 2003, 103. lpp.

14. pants paredz, ka īpašums tiek atsavināts valsts labā vienīgi pēc maksātnespējas procesa izmaksu un likvidējamās juridiskās personas parādu segšanas. Norma ir interpretējama tādejādi, ka naudas līdzekļi, kas paliek pāri pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa izmaksu segšanas un kreditoru prasījumu apmierināšanas, netiek sadalīti atbilstoši Maksātnespējas likuma 118. panta desmitajai daļai parādnieka dalībniekiem (akcionāriem) vai biedriem, šādas prasījuma tiesības pārņem valsts.

Ir būtiski nošķirt piespiedu likvidāciju no Komerclikuma 314. pantā paredzētās likvidācijas.⁷ Lai gan abi ir ar likvidāciju saistīti piespiedu mehānismi, tiem ir atšķirīgi mērķi. Komerclikuma 314. panta mērķis ir nodrošināt, ka sabiedrība pilda likumā noteiktās prasības, piemēram, iemaksā likumā noteikto pamatkapitāla apmēru vai iesniedz nepieciešamos dibināšanas dokumentus. Attiecīgais regulējums ir vērsts uz komerciesiskās vides drošības nodrošināšanu. Piespiedu likvidācija atšķiras ar to, ka tā ir vērsta uz krimināltiesisko mērķu sasniegšanu. Ņemot vērā, ka noziedzīgs nodarījums pēc būtības no citiem likumpārkāpumiem atšķiras ar lielāku radītā kaitējuma vai iespējamā radītā kaitējuma smaguma pakāpi un likumdevējs ar krimināltiesību līdzekļiem paredzējis nodrošināt pašas svarīgākās un nozīmīgākās intereses,⁸ piespiedu likvidācijas mērķi atšķiras no Komerclikumā regulētās likvidācijas.

Piespiedu likvidācija nav vērsta uz ekonomisko interešu aizsardzību, bet uz krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu. Tās mērķis ir izbeigt tādas juridiskās personas darbību, kurai ir cieša saikne ar noziedzīgo nodarījumu. Piemērojot piespiedu likvidāciju, tiesa atzīst, ka šāda subjekta pastāvēšana nav savietojama ar krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulēšanu un to ir nepieciešams likvidēt īpašā kārtībā. Iespējams, tieši tāpēc likumdevējs ierobežoja personu loku, kas var būt par likvidatoru šādā procesā.

2. Maksātnespējas process kā piespiedu mehānisms

No Maksātnespējas likuma 1. panta izriet, ka maksātnespējas procesa mērķis ir veicināt finansiālās grūtībās nonākušā parādnieka saistību izpildi un, ja iespējams, maksātnespējas atjaunošanu,⁹ piemērojot likumā noteiktos principus un tiesiskos risinājumus. Maksātnespējas procesa regulējums ir fokusēts uz kreditoru kopuma tiesisko interešu aizsardzību. Tā mērķis ir veicināt civiltiesisko apgrozību un ekonomisko stabilitāti, nodrošinot efektīvu parādnieka mantas atgūšanu un tās taisnīgu sadali starp kreditoriem.

Maksātnespējas procesus iedala atkarībā no parādnieka formas – fizisko personu un juridisko personu maksātnespējas procesos. Savukārt juridisko personu maksātnespējas procesi iedalās tiesiskās aizsardzības procesā un likvidācijā (juridiskās personas maksātnespējas process). Lai gan abu procesa veidu uzsākšanas pamats ir līdzīgs – parādnieka finansiālās grūtības –, atšķirīga ir procesa norise un sekas. Tiesiskās aizsardzības procesa, ja tas noslēdzas veiksmīgi, sekas ir uzņēmuma maksātnespējas

⁷ Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [01.08.2023. red.].

⁸ Krastiņš U., Liholaja K. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 14. lpp.

⁹ Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [15.07.2023. red.].

atgūšana un likvidācijas novēršana. Procesa veidu, ko dēvē par “likvidāciju”, reglamentē maksātnespējas tiesību akti, un tas parasti paredz, ka valsts institūcija uzņemas kontroli pār parādnieka aktīviem, lai izbeigtu parādnieka komercdarbību, pārveidotu nemonetāros aktīvus monetārā izteiksmē un pēc tam kreditoriem proporcionāli sadalītu no šo aktīvu pārdošanas vai realizācijas gūtos ieņēmumus.¹⁰ Maksātnespējas likumā šāds procesa veids tiek dēvēts par juridiskās personas maksātnespējas procesu, kas arī varētu kalpot kā piespiedu likvidācijas izpildes līdzeklis.

Piespiedu ietekmēšanas līdzekļu izpildes piemērošanas sekas ir līdzīgas. Tomēr atšķirībā no maksātnespējas procesa kreditoru kopuma interešu aizsardzībai tajā ir sekundāra nozīme. Kā jau minēts, piespiedu likvidācija ir vērsta uz krimināltiesisko mērķu sasniegšanu, tā ir fokusēta uz subjekta darbības izbeigšanu. Arī maksātnespējas procesa ietvaros šādu mērķi ir iespējams sasniegt. Juridiskās personas maksātnespējas process parasti ir neatgriezenisks, un tā rezultātā iestājas parādnieka izslēgšana no attiecīgā reģistra. Maksātnespējas atjaunošana ir iespējama, īstenojot Maksātnespējas likuma 107. pantā paredzēto pāreju uz tiesiskās aizsardzības procesu. Attiecīgi likvidācijas speciālajā regulējumā nepieciešams noteikt ierobežojumu to piemērot.

Juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas tiesiskais pamats ir Maksātnespējas likuma 57. pantā minētās pazīmes, un tās ir saistītas ar parādnieka finansiālo stāvokli – parādnieks nespēj nokārtot parādsaistības vai tā tiesiskās aizsardzības process noslēdzas nesekmīgi. Piespiedu likvidācija nav minēta kā maksātnespējas pazīme, un tās piemērošanas priekšnoteikums ir būtiski atšķirīgs. Persona, pret kuru kriminālprocesā piemēro šādu piespiedu ietekmēšanas līdzekli, var būt ar pozitīvu paškapitālu, tā var būt arī bez parādsaistībām.

Piespiedu likvidācijas izpildi likumdevējs uzticējis administratoriem, kuriem ir plašas pilnvaras juridiskās personas maksātnespējas procesā, proti, visas normatīvajos aktos, parādnieka statūtos vai līgumos paredzētās pārvaldes institūciju tiesības, pienākumi un atbildība. Likumdevējs tādā veidā ir ierobežojis dalībnieku (akcionāru) tiesības veikt likvidāciju. Ierobežojums ir pamatots ar jau minētajiem krimināltiesiskajiem aspektiem. Administratori amata darbībā ir pielīdzināti valsts amatpersonām, tie pilda publisku uzdevumu un ir apveltīti ar publiskām pilnvarām.¹¹ Turklāt maksātnespējas procesu uzrauga tiesa un Maksātnespējas kontroles dienests, tādējādi sprieduma izpildi pēc būtības veic valsts, un izpildes process tiek uzraudzīts un kontrolēts.

Piespiedu likvidācijas izpildē netiek ievērotas Komerclikuma 186. panta trešajā daļā minētās dalībnieku tiesības piedalīties sabiedrības mantas sadalē sabiedrības likvidācijas gadījumā. Tiesības pretendēt uz atlikušo mantu atbilstoši Krimināllikuma 70.³ panta trešajai daļai pārņem valsts. Savukārt administratora pienākums ir nodrošināt minētās normas izpildi.

Attiecībā uz kreditoru tiesībām Maksātnespējas likums paredz plašas iespējas kreditoriem iesaistīties procesā, līdzdarbojoties kreditoru sapulcē vai īstenojot savu interešu aizsardzību individuāli, piemēram, pārsūdzot administratora rīcību. Tāpat maksātnespējas procesā administratoram ir plašas iespējas atgūt parādnieka mantu,

¹⁰ UNCITRAL. Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata. Pieejama: <https://www.vvc.gov.lv/lv/starptautiskie-tiesibu-akti/uncitral-legislative-guide-insolvency-law>. [aplūkots 04.03.2024.].

¹¹ Sk. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 24.05.2018. lēmuma lietā Nr. C04268909, SKC-618/2018 17. punktu.

piemēram, apstrīdot parādnieka darījumus Maksātnespējas likuma XVII nodaļas kārtībā. Līdz ar ko kreditoriem tiek nodrošināti labvēlīgāki apstākļi, nekā tas būtu, piemērojot Komerclikumā regulēto likvidāciju. Piespiedu likvidācijas izpildē tas ir īpaši būtiski, jo valsts iestājas kreditora statusā gadījumā, ja paliek pāri līdzekļi pēc kreditoru prasījumu segšanas. Tāpat tādā veidā tiks labāk aizsargāts cietušais, kuram attiecīgajā kriminālprocesā tiesa piespriedusi kaitējuma kompensāciju.

Ievērojot minēto, var secināt, ka maksātnespējas process ir efektīvs izpildes mehānisms, tas spēj nodrošināt piespiedu likvidācijas mērķu sasniegšanu. Tomēr piespiedu likvidācijas un maksātnespējas procesa mērķi ir atšķirīgi, tāpēc arī Izpildes likuma II nodaļai, kas ir *lex specialis* attiecībā uz Maksātnespējas likuma regulējumu, jābūt sevišķai kārtībai, kas ir pielāgota piespiedu likvidācijas būtībai.

3. Piemērojamais maksātnespējas process

Izpildes likums paredz izpildīt piespiedu likvidāciju saskaņā ar likumu “Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju”¹², ierosinot maksātnespējas lietu. Attiecīgais likums ir zaudējis spēku un ir aizstājams ar spēkā esošo Maksātnespējas likumu. Šāda atsaucē Izpildes likumā liecina par to, ka tajā iekļautais regulējums ir novecojis un neatbilst aktuālajam maksātnespējas jomas regulējumam. Maksātnespējas process, kas bija regulēts likumā “Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju”, ir savā ziņā juridiskās personas maksātnespējas procesa priekštecis. Interpretējot Izpildes likumu kopsakarā ar Maksātnespējas likumu, varētu secināt, ka piespiedu likvidācija ir izpildāma juridiskās personas maksātnespējas kārtībā.

Lai arī juridiskās personas maksātnespējas procesa kārtībā ir iespējams sasniegt piespiedu likvidācijas mērķus, tas nav piemērojams pret jebkuru juridisko personu. Krimināllikums īpaši noteic, ka piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekli var pret privāto tiesību juridisko personu, tostarp valsts vai pašvaldību kapitālsabiedrību, kā arī personālsabiedrību. Maksātnespējas likuma 2. pantā ir iekļauti izņēmumi, izslēdzot no tā tvēruma privāto tiesību juridiskās personas – mantojuma masu un kreditiestādes. Līdz ar ko nepieciešams noskaidrot, vai attiecīgie izņēmumi attiecas arī uz piespiedu likvidācijas subjektiem.

Juridiskā persona nav definēta nevienā Latvijas normatīvajā aktā, vienlaikus tiesību doktrīnā tā tiek apzīmēta kā noteiktu mērķu īstenošanai nodibināta un likumā par tiesību subjektu atzīta organizācija vai mantisko vērtību kopums, kas par savām saistībām atbild tikai ar savu, no dibinātāju un dalībnieku mantas nošķirtu mantu.¹³ No šādas definīcijas izriet, ka pie tām ir pieskaitāmas kapitālsabiedrības. Ir atzīts, ka Krimināllikuma VIII¹ nodaļas regulējumu var attiecināt uz plašāku personu loku, t. i., uz biedrībām, nodibinājumiem, kooperatīvajām sabiedrībām, politiskajām partijām un reliģiskajām organizācijām, tādējādi juridisko personu atbildību krimināltiesībās nav pamata aprobežot tikai ar ekonomiskajā aprītē esošām komercsabiedrībām.¹⁴

¹² Par uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību maksātnespēju: LV likums (zaudējis spēku) [01.01.2007. red.].

¹³ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 87. lpp.

¹⁴ Rozenbergs J., Strada-Rozenberga K. Krimināltiesiskie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām, to piemērošanas process un tā aktuālās problēmas Latvijas kriminālprocesā. Grām.: Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 176. lpp.

Attiecībā uz minētajiem subjektiem ir piemērojams juridiskās personas maksātnespējas process.

Arī mantojums kļūst par juridisku personu mantojuma atstājēja nāves brīdī un turpina pastāvēt kā tāds līdz laikam, kamēr mantinieki ir pieņēmuši un ieguvuši mantojumu, paši iegūstot mantojuma atstājēja tiesības un uzņemoties saistības.¹⁵ Lai gan teorētiski var iedomāties situāciju, ka kāda fiziskā persona mantojuma masas labā izdara kādu noziedzīgu nodarījumu, kas radītu pamatu piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanai attiecībā pret šo mantojumu, tomēr apšaubāmi, ka būtu lietderīgi piemērot tieši likvidāciju, jo mantojuma masa kā juridiskā persona ir pagaidu subjekts, kas pastāv tikai, lai pats beigtu savu eksistenci un nodotu savu vietu nākamajam subjektam.¹⁶ Nolēmums, ar kuru tiesa piespriedu mantojuma masas piespiedu izbeigšanu, pēc būtības neradītu tiesiskas sekas.

Speciāls regulējums ir nepieciešams arī attiecībā uz kredītiestādēm, kuras Latvijā tiek dibinātas kā akciju sabiedrības (Kredītiestāžu likuma 3. panta otrā daļa), līdz ar to tās neapšaubāmi ir piespiedu likvidācijas subjekts. Kredītiestāžu maksātnespējas process netiek regulēts Maksātnespējas likumā, to nosaka Kredītiestāžu likums. Kredītiestāžu maksātnespējas process tiesisko seku ziņā ir līdzīgs juridiskās personas maksātnespējas procesam. Tā ietvaros kontroli pār uzņēmumu pārņem administrators, un process noslēdzas ar kredītiestādes darbības izbeigšanu. Tāpēc nepieciešams Izpildes likumā paredzēt izņēmumu, nosakot, ka kredītiestāžu likvidācija tiek izpildīta, pasludinot maksātnespējas procesu atbilstoši Kredītiestāžu likumam.

Ir izvērtējams jautājums, vai piespiedu ietekmēšanas līdzekļi ir piemērojami pret personām, kas ir regulētas likumā “Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību”¹⁷ – individuāliem (ģimenes) uzņēmumiem, zemnieku un zvejnieku saimniecībām. Šā likumā 8. pantā ir noteikts, ka tie iegūst juridiskās personas tiesības ar brīdī, kad tie tiek reģistrēti Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrā. Tātad likums *expressis verbis* pielīdzina individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību juridiskajām personām. Turklāt tie netiek aprobežoti ar vienu fizisko personu, bet var piederēt vairākiem īpašniekiem. Izņemot individuālos uzņēmumus, kas tiek veidoti vienas fiziskās personas īpašuma organizēšanai. Pēc autora domām, būtu tikai pamatoti iekļaut ģimenes uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību Krimināllikuma VIII¹ nodaļas tvērumā.

Maksātnespējas likums regulē arī ģimenes uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību maksātnespēju. Atbilstoši šā likuma 127. panta trešajai daļai pret tiem tiek piemērots fiziskās personas maksātnespējas process. Šādos maksātnespējas procesos parādnieka uzņēmums tiek likvidēts bankrota procedūras ietvaros. Pēc bankrota procedūras pabeigšanas iestājas sekas, kas ir līdzvērtīgas juridiskās personas maksātnespējas procesa pabeigšanai (Maksātnespējas likuma 149. panta astotā daļa). Vienlaikus pret fizisko personu (īpašnieku) tiek turpināta saistību dzēšanas procedūra, kuru pabeidzot īpašnieks iegūst tiesības atbrīvoties no parādsaistībām.

¹⁵ Rozenbergs J., Strada-Rozenberga K. Krimināltiesiskie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi juridiskajām personām, to piemērošanas process un tā aktuālās problēmas Latvijas kriminālprocesā. Grām.: Juridisko personu publiski tiesiskā atbildība: aktualitātes, problēmas un iespējamie risinājumi, 177. lpp.

¹⁶ Senāta 27.03.2020. sprieduma lietā Nr. SKA-733/2020 (ECLI:LV:AT:2020:0327.A420202416.18.S) 7. punkts ar atsauci uz: Tulbovičs Z. Juridiskās personas mantotspēja. Rīga: spiestuve “Vārds”, 1939, 11. lpp.

¹⁷ Par individuālo (ģimenes) uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību: LV likums. Pieņemts 08.01.1992. [13.01.2015. red.].

Piespiedu likvidācija neparedz nedz saistību dzēšanas plāna izpildi, nedz īpašnieku parādsaistību dzēšanu, tāpēc fiziskās personas maksātnespējas procesu nepieciešams piemērot tikai daļēji – izbeidzot fiziskās personas maksātnespējas procesu pēc bankrota procedūras pabeigšanas. Tāpat nepieciešams noteikt, ka bankrota procedūras laikā parādniekam nav pienākuma sastādīt saistību dzēšanas plānu.

Secināms, ka spēkā esošais regulējums paredz piespiedu likvidāciju izpildīt juridiskās personas maksātnespējas procesa kārtībā. Vienlaikus piespiedu ietekmēšanas līdzekļu subjektu loks ir tik plašs, ka to izpilde nevar aprobežoties vienīgi ar juridiskās personas maksātnespējas procesu. Atsevišķiem subjektiem ir nepieciešama speciāla izpildes kārtība.

Kopsavilkums

1. Piespiedu likvidācija ir nošķirama no Komerclikumā regulētās likvidācijas. Tās mērķis ir vērsts uz krimināltiesisko attiecību noregulēšanu, izbeidzot juridiskās personas darbību.
2. Maksātnespējas process ir efektīvs izpildes mehānisms, tas spēj nodrošināt piespiedu likvidācijas mērķu sasniegšanu, jo šāds izpildes mehānisms tiek kontrolēts un uzraudzīts, kā arī ir pozitīvi vērtējams no kreditoru tiesību interešu aizsardzības perspektīvas. Vienlaikus maksātnespējas procesam un piespiedu likvidācijai ir atšķirīgi mērķi, tādējādi Izpildes likumā iekļautais regulējums var kalpot kā speciālais piespiedu likvidācijas izpildes regulējums.
3. Piespiedu likvidācijas mērķim un būtībai atbilstošākais maksātnespējas veids ir juridiskās personas maksātnespējas process. Tomēr, ņemot vērā, ka tas nav piemērojams jebkuram piespiedu likvidācijas subjektam, atsevišķos gadījumos jāparedz izņēmumi attiecībā uz piemērojamo procesa veidu. Ģimenes uzņēmumu un zemnieka vai zvejnieka saimniecību piespiedu likvidāciju ierosināms veikt fiziskās personas maksātnespējas procesa kārtībā, izbeidzot maksātnespējas procesu pēc bankrota procedūras pabeigšanas. Savukārt attiecībā uz kredītiestādēm jāpiemēro Kredītiestāžu likumā regulētais maksātnespējas process.

IETEIKUMA TIESĪBU LOMA EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBĀS¹

THE ROLE OF SOFT LAW IN THE EUROPEAN UNION LAW

Kristīne Buholte, *MBA, Mg. iur.*

Summary

Soft law originates in the international public law and has been used in the European Union for a long time, however, the popularity of soft law has boomed within the last twenty years. On the one hand, soft law appears very clear – these are non-compulsory and non-binding law instruments, whereas on the other – it is a multidimensional legal phenomenon that can have a significant impact upon the legal systems of European Union and national levels. Despite their popularity, they are associated with a significant weakening of democracy, transparency, and the rule of law in the European Union.

Atslēgvārdi: Eiropas Savienība, ieteikuma tiesības, Eiropas Savienības Tiesa, tiesiskums, ieteikuma tiesību lomas palielināšanās

Keywords: European Union, soft law, Court of the European Union, rule of law, increasing role of soft law

Ievads

Ieteikuma tiesību pirmsākumi ir meklējami starptautiskajās publiskajās tiesībās un vispārīgi ar tām apzīmē tiesības, kurām nav saistoša rakstura, bet var piemist juridiska un praktiska ilgtermiņa ietekme. Tā kā ieteikuma tiesībām nav tiešu juridisku seku un piespiedu mehānismu, tad tās ir kļuvušas gan par Eiropas Savienības (turpmāk – ES) horizontālās pārvaldības instrumentu, gan par dalībvalstu ES tiesību īstenošanas procesa neatņemamu sastāvdaļu. Vērtējot ieteikuma tiesību popularitāti, jau pirms 35 gadiem tika secināts, ka “ES ir iekļuvusi ieteikuma tiesību ērā”², un, ņemot vērā ieteikuma tiesību apmēra būtisko palielināšanos, šim apgalvojumam var tikai piekrist. Neraugoties uz ieteikuma tiesību popularitāti, tās tiek saistītas ar būtisku demokrātijas, atklātības un tiesiskuma vājināšanos Eiropas Savienībā.

¹ Raksta pamatā ir autores maģistra darbs “Ieteikuma tiesību loma Eiropas Savienības tiesībās”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta *Dr. iur.* Arņa Bukas vadībā.

² Flynn B. Does Subsidiarity Make a Difference to the EU Environmental Institutions? In: Wissenburg M., Orhan G., Collier U. *European Discourses on Environmental Policy*. London: Routledge, 1999, p. 98.

1. Ieteikuma tiesības Eiropas Savienībā

Angļu juridiskajā literatūrā³ pamatā tiek izdalītas divu veidu tiesības: *soft law* un *hard law*, kuras nodala pēc to saistošā rakstura, tomēr “izvēle starp ieteikuma tiesībām (*soft law*) un saistošajām tiesību normām (*hard law*) nav bināra”.⁴ Laika gaitā dažādi autori ieteikuma tiesības saukuši dažādos terminos, un precīzas ieteikuma tiesību definīcijas trūkums ir raisījis spekulācijas, vai ieteikuma tiesības un saistošās tiesību normas ir savstarpēji izslēdzošas⁵, vai arī tās vienkārši atspoguļo vienota veseluma divus polus, kas svārstās no saistoša juridiska pienākuma vienā galā līdz pilnīgai rīcības brīvībai otrā galā.⁶ Tādējādi ieteikuma tiesību vērtēšanā jāņem vērā to daudzdimensionālais raksturs, mainīgā daba, kā arī tas, ka tās strauji evolucionē laika gaitā un ir ļoti elastīgas.

ES sekundāro tiesību aktu veidi ir noteikti Līguma par Eiropas Savienības darbību (turpmāk – LESD) 288. pantā, kas nosaka, ka ES iestādes pieņem regulas, direktīvas un lēmumus, kā arī sniedz ieteikumus vai atzinumus. Šajā pantā uzskaitītie tiesību aktu veidi nav izsmēļoši, un bez rekomendācijām un atzinumiem pastāv vēl cita veida ieteikuma tiesību instrumenti, tādējādi dibināšanas līgumos, kas radušies prakses gaitā ES institucionālajā sistēmā, nav atrodams tiesību instrumentu regulējums. Pie ES ieteikuma tiesībām vispārīgi var pieskaitīt Komisijas paziņojumus, zaļās grāmatas, baltās grāmatas un arī retāk sastopamos rīcības kodeksus, ietvarus, vadlīnijas un viedokļus. Kā norāda⁷ ģenerāladvokāts M. Bobeks, neraugoties uz ieteikuma dažādību gan nacionālajā, gan ES līmenī, dažādiem ieteikuma tiesību instrumentiem ir viena un tā pati galvenā iezīme: tie nav saistoši tradicionālajā izpratnē. Tomēr ieteikuma tiesībām ir sava loma gan ES tiesību sistēmā, gan leģislatīvo aktu pieņemšanā, īstenošanā, un tas ir labs veids, kā iesaistīt dažādas trešās puses ES likumdošanā. Tomēr arī ES līmenī nav vienota viedokļa par to, kurus instrumentus var pieskaitīt pie ES ieteikuma tiesībām un kurus – nevar.

³ Sk., piem., Parella K. *Hard and Soft Law Preferences in Business and Human Rights*. *AJIL Unbound*, (2000) 114, pp. 168–173. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/hard-and-soft-law-preferences-in-business-and-human-rights/46B3840D0E93811388CB18F0D218379C> [aplūkots 27.02.2023.] vai Maxim F. *Hard Law versus Soft Law in International Law*. 2020. Conferinta Internationala de Drept, Studii Europene si Relatii Internationale, 2020, pp. 113–126. Pieejams: https://heinonline-org.datubazes.lanet.lv/HOL/Page?public=true&handle=hein.journals/cidstue2020&div=14&start_page=113&collection=journals&set_as_cursor=0&men_tab=srchresults# [aplūkots 27.02.2023.].

⁴ Abbott K. W., Snidal D. *Hard and Soft Law in International Governance*. *International Organization*, 2003, 54 (3), pp. 421–456. Pieejams <https://www-cambridge-org.datubazes.lanet.lv/core/journals/international-organization/article/hard-and-soft-law-in-international-governance/EC8091A89687FDF7FC9027D1717538BF> [aplūkots 27.02.2023.].

⁵ D’Aspremont J. *Softness in International Law: A Self-Serving Quest for New Legal Materials*. *European Journal of International Law*, Vol. 19, Iss. 5, November 2008, pp. 1075–1093. Pieejams: <https://academic.oup.com/ejil/article/19/5/1075/505539> [aplūkots 01.03.2023.].

⁶ Chinkin Ch. *Normative Development in the International Legal System*. In: *Commitment and Compliance: The Role of Non-binding Norms in the International Legal System*, Shelton D. (ed.). 2003, p. 10.

⁷ Ģenerālvokāta M. Bobeka 12.12.2017. secinājumi lietā C-16/16 P “Beļģijas Karaliste pret Eiropas Komisiju”, 69. rindkopa.

2. Ieteikuma tiesību un Eiropas Savienības Tiesas mijiedarbība

Lai gan ieteikuma tiesībām nepiemīt vispāršaistošs raksturs, tomēr, neraugoties uz to, tām ir būtiska ietekme tiesību sistēmā. Kā norāda ģenerālvokāts J. Tančevs lietā C619/18 “Komisija pret Polijas Republiku” “ieteikuma tiesības”, lai arī ir nesaistošas normas, tomēr tās ietver “normatīvo vienprātību” par dalībvalstīm (un citām jurisdikcijām) kopīgiem noteikumiem un principiem, kas sniedz noderīgas norādes Eiropas Savienības Tiesai”.⁸ Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST) jau vairāk nekā pirms trīsdesmit gadus ir noteikusi⁹, ka Komisijas ieteikumi paši par sevi nevar piešķirt personām tiesības, uz kurām tās var atsaukties nacionālajās tiesās, tomēr valstu tiesām ir pienākums ņemt vērā šos ieteikumus, izvērtējot strīdus un interpretējot nacionālās vai ES tiesību normas, tādējādi piešķirot Komisijas ieteikumiem juridisku ietekmi. Pienākumu nacionālajām tiesām ņemt vērā ES ieteikuma tiesības sauc par “Grimaldi pienākumu”. Tomēr, kā norāda E. Korkea-aho, mūsdienās “nesaistošu tiesību aktu izstrāde ES ir izmainījusi Grimaldi doktrīnas pamatus tādā mērā, ka pienākums nacionālajām tiesām tās ņemt vērā ir kļuvis ļoti niansēts”.¹⁰

EST kompetence sniegt prejudiciālus nolēmumus par ES dibināšanas līgumu interpretāciju un ES iestāžu vai struktūru tiesību aktu spēkā esamību un interpretāciju ir noteikta LESD 267. panta pirmajā daļā. LESD 263. pantā ir noteikts, ka EST izskata jautājumus par to, cik likumīgi ir leģislatīvie akti, kā arī Padomes, Komisijas un Eiropas Centrālās bankas pieņemtie tiesību akti, izņemot ieteikumus un atzinumus, kā arī tas, ka EST vērtē tādu Eiropas Parlamenta un Eiropadomes tiesību aktu likumību, kas pieņemti, lai radītu tiesiskas sekas attiecībā uz trešajām personām. Tādējādi, pamatojoties uz LESD 263. pantu, no EST kompetences būtu izslēdzama ieteikuma tiesību likumības vērtēšana, jo tie nav leģislatīvie akti un nerada tiesiskas sekas. Tomēr jau Grimaldi lietas spriedumā¹¹ EST secināja: lai arī no LESD 263. panta tvēruma ir izslēgti ieteikumi un atzinumi, EST būtu jāpārbauda arī akti, kas pēc savas dabas ir ieteikumi, jo LESD 267. pantā EST ir piešķirta kompetence sniegt prejudiciālu nolēmumu par ES iestāžu tiesību aktu spēkā esamību un interpretāciju bez jebkādiem izņēmumiem. Tādējādi EST ir piešķirusi sev kompetenci vērtēt arī ieteikuma tiesības un tās interpretēt, pamatojoties uz LESD 267. pantu, izmantojot prejudiciālā nolēmuma tiesību institūtu, bet nav tiesīga vērtēt ieteikuma tiesību likumību, pamatojoties uz LESD 263. pantu. Tas sasauca ar kādu citu, vēl senāku spriedumu¹², ar kuru EST secināja: lai sasniegtu ES mērķus, ir jābūt iespējai iesniegt prasību par visiem tiesību aktiem neatkarīgi no to veida vai formas, kuru mērķis ir radīt tiesiskas sekas. Šajā lietā EST izvirzīja kritērijus, lai noteiktu, kurā gadījumā

⁸ Ģenerālvokāta J. Tančeva 11.04.2019. secinājumi lietā C619/18 “Komisija pret Polijas Republiku”, 51. atsaucē.

⁹ EST 13.12.1989. spriedums lietā C-322/88 “Salvatore Grimaldi v Fonds des maladies professionnelles”, 18. rindkopa.

¹⁰ Korkea-aho E. National Courts and European Soft Law: Is Grimaldi Still Good Law? Yearbook of European Law, Vol. 37, 2018, pp. 470–495. Pieejams: <https://academic.oup.com/yel/article/doi/10.1093/yel/vey008/5259665?searchresult=1> [aplūkots 03.03.2023.].

¹¹ EST 13.12.1989. spriedums lietā C-322/88 “Salvatore Grimaldi v Fonds des maladies professionnelles”, 8. punkts, kā arī EST 13.06.2017. spriedums lietā C-258/14 “Florescu u. c. pret Rumānijas valsts pārvaldes iestādēm”, 30. punkts.

¹² EKT 31.03.1971. spriedums lietā 22/70 “Komisija pret Padomi” (tā dēvētais “AETR” spriedums), 39. un 42. punkts, kā arī EST 25.10.2017. spriedums lietā C 599/15 P “Rumānija pret Komisiju”, 47. punkts.

EST varētu vērtēt tiesību akta likumību LESD 263. panta kārtībā, ko sauc par ERTA testu, proti, attiecīgajam aktam ir jāatbilst šādiem kumulatīviem kritērijiem: 1) tas ir ES izdots akts, un 2) tas rada tiesiskās sekas. Tādējādi “EST pakāpeniski izstrādājusi metodi, lai norobežotu saistošās tiesību normas (*hard law*) un ieteikuma tiesības (*soft law*), kuru centrā ir juridisko seku jēdziens”.¹³ Kādā citā lietā¹⁴ EST sašaurināja ERTA testu un precizēja, ka prasības pieļaujamības gadījumā ir jābūt nevis vienkārši tiesiskām sekām, ko rada ES izdots akts, bet tieši saistošām tiesiskām sekām. Savā turpmākajā judikatūrā EST precizēja, kas ir ieteikuma tiesību akts, kurš rada saistošas tiesiskas sekas. Tā lietā “Slovākija pret Komisiju”¹⁵ EST noteica, ka tiesību akta juridiskās sekas ir jāvērtē pēc objektīviem kritērijiem: 1) tiesību akta saturs; 2) pieņemšanas konteksts; 3) izdevējas iestādes pilnvaras. Tātad, ja izpildās šie kritēriji, tad ES tiesību akts rada saistošas tiesiskas sekas, un tādējādi tas var tikt apstrīdēts LESD 263. panta kārtībā.

Kā norāda¹⁶ ģenerālvokāts M. Bobeks, tad EST savā turpmākajā judikatūrā piemēroja ERTA testu dažādiem citiem ES aktu veidiem, tomēr ar šo testu ir saistāmas arī vairākas problēmas. Kā iekšējās ERTA testa problēmas tiek minētas sprieduma loģika un tā nosacījumu formulējums, jo tiesiskās sekas judikatūras attīstības gaitā ir sašaurinātas uz saistošām tiesiskām sekām, kā arī tas, ka ERTA testam trūkst iekšējās skaidrības, jo nav skaidrs – pēc kādiem kritērijiem vērtēt teksta izstrādātāja nodomu. Kā ārējās problēmas tiek minētas: 1) ieteikuma tiesību lomas palielināšanās ES tiesību sistēmā; 2) Komisijas ieteikumu spēja radīt ievērojamas juridiskas sekas, kas var ietekmēt adresātu un trešo pušu tiesības un pienākumus; 3) iespējamais Komisijas pienākums pašai ņemt vērā ieteikumus, kas var radīt tiesisko paļāvību trešajām pusēm un rīcības brīvības ierobežojumus vēlāk pašai Komisijai; 4) iespējamība, ka ieteikumi tiks ņemti vērā saistošo aktu interpretācijā, sevišķi interpretējot nenoteiktos tiesību jēdzienus.

Kādā lietā¹⁷ EST vērtēja ES iestāžu izdotu nostādņu/vadlīniju spēkā esamību prejudiciāla nolēmuma ietvaros un atzina, ka LESD 267. pants ir jāinterpretē tādējādi, ka EST kompetencē ir lemt ne tikai par ieteikuma tiesību interpretāciju, bet arī izvērtēt attiecīgā akta spēkā esamību.¹⁸ Līdz ar to nacionālās tiesas var vērsties EST par ieteikuma tiesību akta spēkā esamību, lai arī ieteikuma tiesību aktam nav saistošu tiesisko seku. Tomēr, kā norāda tiesību zinātnieki, “EST ir palaidusi garām zelta iespēju, jo pašreizējā ES tiesu struktūra un procesuālās efektivitātes apsvērumi liecina par labu šo lietu virzīšanai, izmantojot LESD 263. pantu”.¹⁹ Tādējādi prejudiciālā

¹³ Dermine P. The instruments of Eurozone fiscal surveillance through the lens of the soft law/hard law dichotomy – Looking for a new approach, 2022, J Bank Regul 23, p. 13. Pieejams: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41261-021-00161-5#citeas> [aplūkots 06.03.2023].

¹⁴ EKT 17.05.1989. spriedums lietā 151/88 “Italian Republic v Commission of the European Communities”.

¹⁵ EST 13.12.2014. spriedums lietā C-31/13 P “European Commission v Slovak Republic”, 55. punkts.

¹⁶ Ģenerālvokāta M. Bobeka 12.12.2017. secinājumi lietā C-16/16 P “Beļģijas Karaliste pret Eiropas Komisiju”, 60. rindkopa.

¹⁷ EST 15.07.2021. spriedums lietā C-911/19 “Fédération bancaire française (FBF) pret Autorité de contrôle prudentiel et de résolution (ACPR)”.

¹⁸ EST spriedumā norādīja, ka jau iepriekš ir atzinusi savu kompetenci prejudiciālā kārtībā lemt par tāda EBI ieteikuma spēkā esamību, kuram nav saistošu tiesisko seku (EST 25.03.2021. spriedums C-501/18, Balgarska Narodna Banka, 83. punkts).

¹⁹ Chamon M. & De Arriba-Sellier N. FBF: On the Justiciability of Soft Law and Broadening the Discretion of EU Agencies: ECJ (Grand Chamber) 15 July 2021, Case C-911/19, Fédération Bancaire Française (FBF)

nolēmuma procedūra, kura var tikt izmantota, lai izvērtētu ieteikuma tiesību spēkā esamību, ir smagnējāka nekā prasības celšana par tiesību aktu likumību. No vienas puses, tiek ierobežota privātpersonu piekļuve tiesai, jo ar lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu var vērsties tikai nacionālās tiesas tiesnesis, nevis pati privātpersona tieši. No otras puses, tas arī mazinātu tiesas noslodzi, jo privātpersonu sūdzības par ES tiesību aktu spēkā esamību skata Vispārējā tiesa, kurā tiesnešu skaits ir lielāks nekā EST.

No EST judikatūras var secināt, ka EST izskata lietas par ES aktu spēkā esamību tikai tad, ja tiem ir saistošas juridiskas sekas, savukārt prejudiciālo nolēmumu EST var sniegt par jebkuru ES aktu neatkarīgi no tā saistošā rakstura, tomēr rezultāts abos gadījumos var būt vienāds, proti, EST var lemt par izvērtējamā akta spēkā neesamību. Lai arī EST judikatūrā ir nostiprinājies viedoklis, ka var vērtēt tikai tādu aktu, kas rada saistošas tiesiskas sekas, paliek neatbildēts jautājums, ko darīt ar tādiem, kas nerada tiesiskas saistošas sekas, jo, pamatojoties uz Grimaldi lietā secināto, nacionālām tiesām tie ir jāņem vērā. Savukārt robeža starp aktu, kas rada tiesiskas saistošas sekas, un tādu, kam ir tikai pamudināšanas un pārliecināšanas loma, ir neskaidra un subjektīva.

3. Ieteikuma tiesības mūsdienu Eiropas Savienībā – iespējas un izaicinājumi

Ieteikuma tiesības mūsdienu ES tiesību sistēmā tiek izmantotas ārkārtīgi plaši. un tās kļuvušas par modes lietu. Tieši pēdējos gadu desmitos to izmantošana ir sevišķi gājusi plašumā, un ES institūcijas tās izdod bez īpašiem ierobežojumiem un regulējuma. Lai arī grūti minēt to īpatsvaru ES tiesību sistēmā, tomēr tiek lēsts²⁰, ka to varētu būt ap 10 procentiem. Kādā pētījumā²¹ secināts, ka laika periodā no 2004. gada līdz 2019. gadam ieteikuma tiesību īpatsvars palielinājies sešas reizes. Ieteikuma tiesību popularitāti var pamatot ar to, ka tām piemīt lielāka elastība, tās ir vieglāk pieņemt un tās nerada tik lielu spiedienu uz dalībvalstīm. Vērtējot ieteikuma tiesību attīstību, to uzplaukumu var saistīt arī ar vēlmi uzlabot ES likumdošanas kvalitāti.

Vispārināti ieteikuma tiesības var nosaukt par krīzes pārvarēšanas instrumentu, jo ieteikuma tiesības lieliski darbojas krīzes laikā, kad nepieciešama ātra, salīdzinoši vienkārša un elastīga lēmumu pieņemšana, kā arī tūlītēja rīcība. To pierāda arī ES institūciju reakcija un pieņemtie ieteikuma tiesību akti Covid pandēmijas

---

v Autorité de Contrôle Prudentiel et de Résolution. *European Constitutional Law Review*, Vol. 18, Iss. 2, June 2022, p. 314. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/xbf-on-the-justiciability-of-soft-law-and-broadening-the-discretion-of-eu-agencies/24B-6D59E3055C7D8554B4383A4DFB18C> [aplūkots 20.03.2023.].

²⁰ Sk., piem., Petropoulou Ionescu D. and Eliantonio M. *Democratic Legitimacy and Soft Law in the EU Legal Order: A Theoretical Perspective*. *Journal of Contemporary European Research*, 2021, 17 (1), p. 44. Pieejams: <https://www.jcer.net/index.php/jcer/article/download/1139/893/6904> [aplūkots 29.03.2023.] vai Ștefan O. *Soft Law and the Enforcement of EU Law*. In: Jakab A., and Kochenov D. *The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance*, Oxford, 2017, p. 200.

²¹ Cappellina B. *EfSoLaw: a new data set on the evolution of soft law in the European Union*. ECPR Virtual General Conference 2020, Aug 2020, Innsbruck (Virtual), Austria. Pieejams: <https://hal.science/hal-03117788/document> [aplūkots 29.03.2023.].

laikā. ES tiesību aktu EUR-Lex datubāzē²² kopumā par periodu no 2020. gada līdz 2023. gadam ir atrodami 1154 ar Covid-19 saistīti dokumenti, un no tiem 61% veido dažādi ieteikuma tiesību dokumenti. Tādējādi šajā laikā ieteikuma tiesību akti tika pieņemti vairāk nekā leģislatīvie tiesību akti. Pandēmijas laikā uz Komisijas Pagaidu noregulējuma dokumentu kopuma pamata, kas lielākoties bija ieteikuma tiesības, ES dalībvalstis izmantoja iespēju atbalstīt savu ekonomiku, kopumā veidojot apstiprinātās individuālās valsts atbalsta shēmas 3,2 miljardu eiro apmērā²³. Arī turpmāk, domājams, daudzās jomās ieteikuma tiesību loma arvien palielināsies. Tiek uzskatīts, ka “ieteikuma tiesību aktiem būs galvenā loma Eiropas zaļā kursa īstenošanā, kur īpašs uzsvars ir likts uz labas pārvaldības principu iedzīvināšanu”²⁴.

Lai arī sākotnēji ieteikuma tiesības šķiet noderīga, moderna un dažādību veicinoša tiesību sistēmas sastāvdaļa, tomēr kopumā viedoklis nav tik viennozīmīgs. Ieteikuma tiesības var mest ēnu uz ES pamatvērtībām – uz tiesiskumu un demokrātiju, kas noteiktas Līguma par Eiropas Savienību 2. pantā. Kopumā attiecībā uz ieteikuma tiesību kritiku valda diezgan liela vienprātība, ka ieteikuma tiesības rada draudus vairākiem pamatprincipiem – līdztiesībai, tiesiskai noteiktībai un atklātībai. Ieteikuma tiesības ir domātas, lai pārvaldību padarītu demokrātiskāku un horizontālu, veicinot vienlīdzīgu sadarbību, brīvprātību, domu apmaiņu un lielāku trešo pušu iesaisti, tomēr tās tiek saistītas ar būtiskiem riskiem. Tādējādi ir jāabalansē ieguvumi un trūkumi, ko dod šo tiesību instrumenta izmantošana, lai ieguvumi pārsniegtu potenciālos draudus.

Lielākās bažas tiesību literatūrā tiek saistītas ar ieteikuma tiesību tiesiskuma/legitimitātes trūkumu. Īpaši Covid pandēmijas laikā ieteikuma tiesības tika pieņemtas lielā steigā, bez Parlamenta un ieinteresēto pušu iesaistes, tomēr šos trūkumus varētu novērst, publicējot informāciju par konsultācijām ar dalībvalstīm vismaz *post factum*. Parlamenta un lielāka citu iesaistīto pušu līdzdalība nodrošinātu nepieciešamo atklātību, veicinātu demokrātiju un lielāku dalībvalstu un iedzīvotāju uzticību. Ir jāatrod pareizais balanss, kas ļautu iekļaut Parlamentu un citas iesaistītās puses ieteikuma tiesību pieņemšanā, bet neietekmētu to pieņemšanas ātrumu un elastību.

Kopsavilkums

1. Pēdējo divdesmit gadu laikā ieteikuma tiesības ieņem arvien lielāku lomu ES tiesību sistēmā, un to izmantošana palielinājusies vismaz sešas reizes. Lai gan sākotnēji šķiet, ka ieteikuma tiesības nav saistošas, tomēr tām var piedēvēt dažādus ietekmes veidus. Neraugoties uz ieteikuma tiesību popularitāti, tās rada draudus vairākiem ES pamatprincipiem, kā arī var modificēt ES tiesību aktus un negatīvi ietekmēt ES institucionālo līdzsvaru.

²² EUR-lex datubāze. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html> [aplūkots 31.03.2023.].

²³ The State Aid Temporary Framework. Pieejams: https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/coronavirus/temporary-framework_en [aplūkots 01.04.2023.].

²⁴ Petropoulou I. D., Eliantonio M. Soft Law Behind the Scenes: Transparency, Participation and the European Union's Soft Law Making Process in the Field of Climate Change. *European Journal of Risk Regulation*, 2022, pp. 1–21.

2. Ņemot vērā lielo ieteikuma tiesību lomu ES tiesību sistēmā un vienlaikus to neskaidro ietekmi, kā arī būtisko kritiku, ir nepieciešams papildu regulējums, piemēram, ES līmeņa administratīvie noteikumi, ar ko tiktu noteikti skaidri kritēriji par ieteikuma tiesību pieņemšanu un to juridiskajām sekām. Tas veicinātu lielāku tiesisko noteiktību, palielinātu tiesiskās aizsardzības līmeni un veicinātu ES mērķu sasniegšanu ilgtermiņā.
3. Pamatojoties uz LESD 267. pantu, EST prejudiciālā nolēmuma ietvaros ir piešķīrusi sev kompetenci vērtēt likumību un interpretēt arī ieteikuma tiesības. Tomēr, lai nodrošinātu procesuālās efektivitātes mērķu sasniegšanu un netiktu ierobežota privātpersonu piekļuve, EST tās būtu jāvērtē, izmantojot LESD 263. pantu.

STARPTAUTISKA TRIBUNĀLA IZVEIDES ASPEKTI KRIEVIJAS–UKRAINAS KARA KONTEKSTĀ¹

ASPECTS OF THE ESTABLISHMENT OF INTERNATIONAL TRIBUNAL IN THE CONTEXT OF RUSSIA-UKRAINE WAR

Alma Vilma Gūtmane, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrante

Summary

In response to Russia's invasion of Ukraine, global focus shifts to holding Russian officials accountable for their crimes. With no current means to enforce accountability for the crime of aggression, the creation of a special international tribunal is a potential option. In the context of the Russia-Ukraine war, the author concludes that two options emerge, namely, a regional solution: a leading role of the Council of Europe in the establishment of an *ad hoc* international tribunal based on a multilateral treaty; or a tribunal established with a treaty between the UN and Ukraine, initiated by the UN General Assembly. The hybrid tribunal format is discouraged due to potential constitutional problems.

Atslēgvārdi: starptautiskās krimināltiesības, starptautisko tribunālu leģitimitāte, Krievijas–Ukrainas karš, nesodāmība, agresijas noziegums

Keywords: international criminal law, legitimacy of international tribunals, Russia-Ukraine war, impunity, crime of aggression

Ievads

Jautājums, vai Krievijas amatpersonas tiks sodītas par agresijas aktu un pastrādātajiem noziegumiem Ukrainas teritorijā, ne tikai juristu, bet arī sabiedrības vidū plašu rezonansi izraisa jau līdz ar dienu, kad Krievijas Federācija sāka bruņotu iebrukumu Ukrainā. Šāds jautājums likumsakarīgi saistīts ar pēdējo divu gadsimtu laikā strauji attīstīto starptautisko krimināltiesību nozari. Proti, starptautiskajās publikajās tiesībās ir izvirzījusies doma, ka atsevišķas noziedzīgas darbības, kas izdarītas tādā mērogā, intensitātē un smagumā, ir nesaraucjami saistītas ar valstu rīcību un atbildību. Savukārt tas aktualizē jautājumu par kriminālatbildību starptautiskajā

¹ Raksta pamatā ir autorei bakalaura darbs “Starptautiska tribunāla izveides aspekti Krievijas–Ukrainas kara kontekstā”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē lektora Mg. iur. Māra Lejnieka vadībā.

kārtībā,² jo attīstītā “nesodāmības kultūra”³ vairs nepieļauj, ka šādus noziegumus apklāj aizmirstības plīvurs.

Tomēr šobrīd starptautiskajās publiskajās tiesībās nav atrodamā institūcija, kura varētu efektīvi īstenot Krievijas amatpersonu saukšanu pie kriminālatbildības pilnā apmērā. Ar Ukrainas 2015. gada 8. septembra deklarāciju Starptautiskajai Krimināltiesai (turpmāk – SKT) ir jurisdikcija pār Ukrainā veiktajiem kara noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci,⁴ taču tai joprojām nav jurisdikcijas pār “augstāko starptautisko noziegumu”⁵ – agresijas aktu.⁶

Neskaidrības par iespējām rast konkrētu risinājumu ne tikai karam, bet arī Krievijas nosodišanai, kā arī starptautisko organizāciju, īpaši Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Drošības padomes, nespēja rīkoties satrauc starptautisko sabiedrību. Vai tas būtu galējs pierādījums tam, ka starptautiskās tiesības veido valstu rīcība un kosmopolitiskā “moralitātes” apziņa to izveidē ir izšķīdusi tikai kā abstrakts teorētisks ideāls? Nav šaubu, ka sistēmiskās sekas ir satraucošas: lielvaru prakse ir degradējusi ANO Statūtu drošības normas līdz instrumentālas nozīmes punktam, un starptautiskā kārtība atrodas bīstamā situācijā, ko veicina hronisks militarisms un instrumentāls legalisms.⁷

Tomēr tas neapslāpē centienus rast iespējas nodrošināt taisnīgumu, apliecinot, ka tieši krīzes brīžos ir nepieciešama juridiskā iztēle un radošums.⁸ Tāpēc potenciālais atbildības modelis tiek saistīts ar jaunas institūcijas izveidi,⁹ vienlaikus ņemot vērā vēsturisko pieredzi, kad personu saukšana pie atbildības starptautiskā līmenī visbiežāk tiek īstenota ar starptautiska tribunāla izveidi.¹⁰ Tā kā starptautiskajiem tribunāliem vienmēr aktuāls ir jautājums par to leģitimitāti, arī šajā situācijā ir jārod

² Sk. Bellelli R. The Establishment of the System of International Criminal Justice In: Bellelli R. (ed.). International Criminal Justice. Law and Practice from the Rome Statute to Its Review. England: Ashgate Publishing Company, 2010, p. 6.

³ Jēdziens aizgūts no Engle K. Anti-Impunity and the Turn to Criminal Law in Human Rights. Cornell Law Review, Vol. 100, Iss. 5, July 2015, Article 2.

⁴ Sk. 2015. gada 8. septembra Ukrainas deklarāciju, kas iesniegta saskaņā ar Romas Statūtu 12. panta 3. punktu. Pieejama: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf [aplūkots 09.03.2023.]; arī ICC: Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. Pieejams: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [aplūkots 28.03.2023.].

⁵ International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment of 1 October 1946, p. 25. Pieejams: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/> [aplūkots 04.04.2023.].

⁶ Ne Ukraina, ne Krievija nav ratificējusi Starptautiskās Krimināltiesas statūtus. Sk. Romas Starptautiskās Krimināltiesas statūtu dalībvalstu sarakstu. Pieejams: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties#:~:text=123%20countries%20are%20States%20Parties,Western%20European%20and%20other%20States>. [aplūkots 09.03.2023.].

⁷ Rajkovic N. M. Dead Right: Welcome to the Rule of Guns and Lawyers. Opinio Juris: March 22, 2022. Pieejams: <http://opiniojuris.org/2022/03/10/dead-right-welcome-to-the-rule-of-guns-and-lawyers/> [aplūkots 22.04.2023.].

⁸ Owiso Owiso. An Aggression Chamber for Ukraine Supported by the Council of Europe. Opinio Juris: March 30, 2022. Pieejams: <https://opiniojuris.org/2022/03/30/an-aggression-chamber-for-ukraine-supported-by-the-council-of-europe/> [aplūkots 28.04.2023.].

⁹ Sk. Statement Calling for the Creation of a Special Tribunal for the Punishment of the Crime of Aggression Against Ukraine. March 4, 2022. Pieejams: <https://www.eurointegration.com.ua/files/a/aad78ad-combined-statement-and-declaration-1-.pdf> [aplūkots 05.05.2023.].

¹⁰ To apliecina Nirnbergas un Tokijas tribunāli, Dienvidslāvijas un Ruandas tribunāli, kā arī plašā hibrīdtribunālu izveide, kas tiks aplūkoti turpmāk.

tieši tāds risinājums, kas ļautu tribunāla izveidi Krievijas–Ukrainas kara kontekstā raksturot kā leģitīmu, un tas – vismaz teorētiskā līmenī – ir šā raksta galvenais uzdevums.

1. Vēsturiskā pieredze: salīdzinājums ar esošo situāciju

Ņemot vērā salīdzinoši plašo starptautisko krimināltiesību pieredzi, autore uzskata, ka ir jāveic salīdzinājums ar vēsturiskajiem tribunālu piemēriem, lai analizētu to izveides kārtības piemērojamību Krievijas–Ukrainas kara kontekstā. Vienlaikus tas palīdz izprast, kā starptautiskā sabiedrība, eksperimentējot ar dažādiem tiesiskiem mehānismiem,¹¹ ir nonākusi pie leģitīma veida vainīgos saukt pie atbildības.

Lai gan daži centieni saukt individuus pie atbildības starptautiskā līmenī bija novērojami jau iepriekš,¹² par “pirmo pieredzi”, lai nodrošinātu to personu sodīšanu, kuras ir atbildīgas par noziegumiem pret cilvēci un kara noziegumiem, uzskata Nirnbergas (1945) un Tokijas (1946) tribunālus, ko izveidoja Otrajā pasaules karā uzvarējušās lielvalstis.¹³ Starptautisku tribunālu izveidi jau kā atzītu un lietderīgu praksi apliecināja deviņdesmito gadu sākumā izveidotie bijušās Dienvidslāvijas un Ruandas kara tribunāli. Nirnbergas un Tokijas kara tribunālus izveidoja ar starptautiskiem līgumiem,¹⁴ bijušās Dienvidslāvijas un Ruandas kara tribunālus – ar ANO Drošības padomes saistošām rezolūcijām, kas tika pieņemtas saskaņā ar ANO Statūtu VII nodaļas noteikumiem.¹⁵

Tomēr tas nenostiprināja starptautisku tribunālu kā vadošo taisnīguma nodrošināšanas mehānismu, ņemot vērā leģitimitātes problēmas, ar kurām saskārās minētie tribunāli. Kritika izskanēja gan par uzvarētāja taisnīguma realizēšanu Nirnbergā¹⁶ un Tokijā,¹⁷ gan par pārlietu lielu Rietumu ietekmi ar mērķi radīt globālu stāstījumu par konfliktu Balkānos Dienvidslāvijas tribunālam.¹⁸ Tā nacionāli, hibrīda, reģionāli un lokāli “atbilžu mēģinājumi” gūst lielāku uzmanību starptautisko krimināltiesību

¹¹ Sk. Considerations for the Setting up of The Special Tribunal for Ukraine on the Crime of Aggression. The Global Accountability Network: Ukraine Task Force, 2022, p. 1. Pieejams: https://www.jurist.org/news/wp-content/uploads/sites/4/2022/07/The_Special_Tribunal_for_Ukraine_on_the_Crime_of_Aggression.pdf [aplūkots 02.03.2023.].

¹² Piemēram, Versaļas miera līgumā, kas tika parakstīts starp Antantes valstīm un Vāciju, un 1920. gada Sevras līgumā, kas regulēja mieru ar Turciju. Sk. Schabas W. A. An Introduction to the International Criminal Court. Fourth Edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, pp. 3–4.

¹³ Sk. Bellelli R., 2010, p. 11.

¹⁴ Sk. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, Annex. Signed at London, on 8 August, 1945; Special Proclamation Establishment of an International Military Tribunal for the Far East (19 January 1946). In: Boister N., Cryer R. (eds.). Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Carter, Indictment and Judgments. Oxford: Oxford University Press, 2008.

¹⁵ Sk. Resolution 872 (1993) adopted by the Security Council at its 3288th meeting, on 5 October 1993 (S/RES/872(1993)); Resolution 955 (1994) adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994 (S/RES/955 (1994)).

¹⁶ Sk. Zolo D. Victor's Justice. From Nuremberg to Baghdad. London: Verso, 2009, pp. 27–28.

¹⁷ Sk. Babovic A. The Tokyo Trial, Justice, and the Postwar International Order. Singapore: Palgrave Macmillan, 2019, p. 7.

¹⁸ Sk. Koskenniemi M. Between Impunity and Show Trial, 2002. Max Planck Yearbook of United Nations Law Online, № 6 (1), 1–35; arī: Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 169.

ierobežotās jurisdikcijas gaismā.¹⁹ Tā sauktie hibrīdtribunāli tiek slavēti kā “solis [nebeidzamā] radošas pielāgošanās procesā”. Ņemot vērā hibrīdtribunāla formu, tie izvairās no pilnībā starptautiskas vai nacionālas formas tribunālu trūkumiem un piedāvā lielāku leģitimitātes, iekšzemes kapacitātes veidošanas un normu izplatīšanas potenciālu, jo to unikālais statuss ir gan starptautisks, gan nacionāls.²⁰ Hibrīdtribunālu piemēri ir Īpašā tiesa Sjerraleonei (izveidota ar līgumu starp ANO un Sjerraleones valdību,²¹ taču vienlaikus saturot dažādus nacionālos elementus²²), Ārkārtas palātas Kambodžas tiesās (izveidotas ar līgumu starp ANO un Kambodžas valdību,²³ bet ieviestas valsts tiesu sistēmā kā atsevišķa struktūra),²⁴ kā arī Īpašais tribunāls Libānai²⁵ un Āfrikas ārkārtas palātas.²⁶

Tomēr šā brīža notikumus ir grūti pielāgot kaut vienam no esošajiem tribunālu piemēriem, nepastāvot identiskiem apstākļiem, kas deva iespēju izveidot tribunālu konkrētajā situācijā. Nirnbergas un Tokijas tribunāliem struktūru un mandātu veidoja militārās sakāves un okupācijas konteksts,²⁷ taču patlaban nav noticis ne Krievijas valdības pilnīgs sabrukums, ne bezierunu kapitulācija un uzvarētājvalsts teritorijas okupācija, kas tālāk ļautu lemt par tribunāla izveidi noziedzniekiem. Dienvidslāvijas un Ruandas tribunāli pēc to izveides ar ANO Drošības padomes rezolūciju ANO Statūtu VII nodaļas kārtībā ir acīmredzami neiespējams variants agresorvalsts veto tiesību dēļ. Ari hibrīdtribunālu piemēros redzams, ka līdz šim visi apskatītie hibrīdtribunāli ir izveidoti uz pašu valstu, kuru teritorijā pastrādātas zvērības un kuru rīcībā atradās vainīgās personas, ierosinājuma vai piekrišanas pamata. Ir skaidrs, ka, Krievijā pie varas esot personām, kas veicina un atbalsta iebrukumu, neatrastos amatpersonas ar stipru vēlmi atzīt šīs darbības par noziedzīgām.²⁸ Līdz ar to Krievijas–Ukrainas kara kontekstā nepieciešams rast jaunu, oriģinālu risinājumu, vienlaikus tomēr paturot prātā vēsturisko tribunālu pieredzi.

¹⁹ Stahn C., 2019, p. 160.

²⁰ Bruch E. M. Hybrid Courts: Examining Hybridity Through a Post-Colonial Lens. 28 Boston University International Law Journal, 2010, 1, 36.

²¹ Līgums starp ANO un Sjerraleones valdību par Īpašās tiesas izveidi Sjerraleonei. Parakstīts Fritaunā 16.01.2002.

²² Schabas W. A. A. An Introduction to the International Criminal Court. 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p. 6.

²³ Resolution “57/228 B Khmer Rouge trials”, adopted by the General Assembly, (A/RES/57/228 B) Annex “Draft Agreement between the United Nations and the Royal Government of Cambodia concerning the Prosecution under Cambodian Law of Crimes Committed during the Period of Democratic Kampuchea”.

²⁴ Sk. Meisenberg S. M., Stegmiller I. Introduction: An Extraordinary Court. Meisenberg S. M., Stegmiller I. (eds.), 2016, p. 3.

²⁵ Lai gan tribunālu sākotnēji iecerēja veidot kā līgumu starp ANO un Libānu, tas tika pieņemts ar ANO Statūtu VII nodaļas kārtībā apstiprināto Rezolūciju Nr. 1757 (2007), pieņemta ANO DP 5685. sanāksmē 2007. gada 30. maijā (S/RES/1757(2007) pēc Libānas premjerministra vēstules, kurā tika izskaidrots, ka ceļš uz līguma ratifikāciju ir nonācis strupceļā, lūdzot ANO Drošības padomes palīdzību, lai “beidzot pienāktu laiks Speciālajam tribunālam Libānai kļūt par realitāti”; sk. Annex to the letter dated 15 May 2007 from the Secretary-General to the President of the Security Council (S/2007/281).

²⁶ Līgums starp Senegālas valdību un Āfrikas Savienību par ārkārtas Āfrikas palātu izveidi Senegālas tiesās. Parakstīts Dakarā 12.08.2012.

²⁷ Stahn C., 2019, p. 164.

²⁸ Ir pieejams diezgan plašs Krievijas amatpersonu skaidrojums par iebrukumu Ukrainā no Krievijas skatpunkta, tomēr vislabāk ideja atspoguļota V. Putina 24.02.2022. uzrunā. Pieejama: https://www.youtube.com/watch?v=1qS6J-WbTD8&ab_channel=MichaelRossiPoliSci [aplūkots 04.05.2023].

2. Hibrīdtribunāla izveides problemātika

Neraugoties uz hibrīdtribunāla izveides neiespējamību praktisku apsvērumu dēļ hibrīda variants ir bieži minēts kā labākais gadījumā, ja rastos iespējas vainīgās personas saukt pie atbildības jau praksē. Proti, Ukraina, noslēdzot līgumu ar kādu organizāciju, varētu īstenot teritoriālo jurisdikciju pār agresijas noziegumu.²⁹ Tomēr hibrīdtribunāla izveide izrādās problemātiska ne tikai praktisku, bet arī juridisku šķēršļu dēļ.

Spēcīgu kritiku pret hibrīdtribunāla izveidi ir izteicis Ukrainas prezidents, norādot, ka 2014. gada hibrīda miers parādīja, pie kā tas noved, tāpēc Ukraina vairs nevēlas piekrist nekādam hibrīda mieram vai hibrīdtribunālam kā tā turpinājumam.³⁰ Turklāt Ukrainas konstitūcijas 125. pants nosaka, ka “ārkārtas un speciālo tiesu izveide nav atļauta”, 124. pants – ka “tiesas funkciju deleģēšana, kā arī šo funkciju piešķiršana citām iestādēm vai amatpersonām nav atļauta”.³¹

Vienlaikus jānorāda, ka šie panti ir iemesls, kādēļ Ukraina nespēja pievienoties SKT. Kad Ukraina parakstīja SKT statūtus 2001. gadā, prezidents iesniedza konstitucionālu sūdzību, apgalvojot, ka Romas Statūti vairākos jautājumos neatbilst Ukrainas konstitūcijai, tostarp 125. pantam un arī 124. pantam.³² Tiesa, protams, norādīja, ka SKT nav uzskatāma par “īpašu” vai “speciālu” tiesu 125. panta izpratnē.³³ Kā to skaidro arī Ukrainas juristi, ar “speciālajām tiesām” saprot atsevišķas iekšzemes tiesu iestādes ar savu sistēmu noteiktu kategoriju lietu izskatīšanai, un “ārkārtas tiesas” tiek uzskatītas par iekšzemes tiesām, kas tiek veidotas, lai izskatītu konkrētu lietu, pamatojoties uz attiecīgās valsts iestādes īpašu aktu. Līdz ar to valda vienprātība, ka 125. pants nosaka aizliegumu izveidot īpašas un ārkārtas tiesas Ukrainas tiesu sistēmā un neierobežo starptautisko tiesu iestāžu darbību.³⁴ Līdz ar to šāds pants nav uzskatāms par šķērslī tikai pilnībā starptautisku tiesu izveidei.

Tomēr attiecībā uz 124. pantu Ukrainas konstitucionālā tiesa secināja, ka SKT tiesām būtu uzskatāms kā papildinājums tiesu sistēmai, kas nav pieļaujams,³⁵ kas

²⁹ Sk., piem., Johnson L. D. United Nations Response Options to Russia's Aggression: Opportunities and Rabbit Holes. Just Security: March 1, 2022. Pieejams: <https://www.justsecurity.org/80395/united-nations-response-options-to-russias-aggression-opportunities-and-rabbit-holes/> [aplūkots 10.05.2023.]; McDougall C. Why Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is the Best Available Option: A Reply to Kevin Jon Heller and Other Critics. *Opinio Juris*: March 15, 2022. Pieejams: <https://opiniojuris.org/2022/03/15/why-creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-the-best-available-option-a-reply-to-kevin-jon-heller-and-other-critics/> [aplūkots 30.04.2023.].

³⁰ President: Ukraine stands against hybrid formats of tribunal for Russian crime of aggression. President of Ukraine: 4 May 2023. Pieejams: <https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-vistupaye-proti-gibridnih-formativ-tribunalu-shodo-82669> [aplūkots 08.05.2023.].

³¹ Constitution of Ukraine. Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996.

³² Opinion of the Constitutional Court on the conformity of the Rome Statute with the Constitution of Ukraine, Case № 1-35/2001, 11 July 2001, paras 1–2.1.

³³ *Ibid.*, para. 2.1.

³⁴ Komarov A., Hathaway O. A. Ukraine's Constitutional Constraints: How to Achieve Accountability for the Crime of Aggression. Just Security: April 5, 2022. Pieejams: <https://www.justsecurity.org/80958/ukraines-constitutional-constraints-how-to-achieve-accountability-for-the-crime-of-aggression/> [aplūkots 03.05.2023.].

³⁵ Opinion of the Constitutional Court on the conformity of the Rome Statute with the Constitution of Ukraine, Case № 1-35/2001, 11 July 2001, para. 2.1.

ir iemesls, kāpēc Ukraina joprojām nav SKT dalībvalsts, “jo tā nebija pārvarējusi šķērslī, ko radīja neveiksmīgais konstitucionālās tiesas 2001. gada atzinums”.³⁶ Tomēr ar Ukrainas konstitūcijas grozījumiem, kas stājās spēkā 2019. gadā, 124. pantam pievienoja noteikumu, ka “Ukraina var atzīt SKT jurisdikciju saskaņā ar Romas Starptautiskās Krimināltiesas statūtos paredzētajiem nosacījumiem”,³⁷ un vienlaikus svītvoja 124. panta 3. punktu, kas bija viens no diviem noteikumiem, kurus konstitucionālā tiesa bija minējusi kā šķērslī Romas Statūtu ratifikācijai.³⁸

Līdz ar to šķiet: ja vien jaunā starptautiskā tiesa agresijas noziegumu tiesāšanai netiks raksturota kā “papildinoša”, bet gan kā “palīgtiesa”,³⁹ tad nav konstitucionālu šķēršļu vai nepieciešamības veikt konstitucionālus grozījumus, lai izveidotu starptautisko tiesu.⁴⁰ Tomēr hibrīdtribunāls kā “īpašs” vai “speciāls” tiesas izveide joprojām ir neiespējams variants, ja vien netiek veiktas izmaiņas Ukrainas konstitūcijā. Tādējādi, apsverot tāda hibrīdatribunāla izveidi, kas tiktu integrēts Ukrainas tiesu sistēmā, jāreķinās vispirms ar papildus veicamajiem soļiem (konstitūcijas grozīšana), un tas nebūtu ātrs risinājums, jo konstitūcijas grozīšana nav iespējama līdz ārkārtas stāvokļa un kara beigām.⁴¹

Kopumā ir saprotama Ukrainas juristu nostāja pret hibrīdtribunāla izveidi, ņemot vērā potenciālus draudus šāda tribunāla leģitimitātei tieši Ukrainas konstitūcijas dēļ. Arī autore secina, ka vislabāk būtu rast iespēju tribunālu izveidot kā starptautisku *ad hoc* tribunālu.

3. Starptautiska tribunāla izveides iespējas, reaģējot uz Krievijas iebrukumu Ukrainā

3.1. ANO Ģenerālās asamblejas iesaiste starptautiska *ad hoc* tribunāla izveidē

Neraugoties uz to, ka vēsturiski ANO ietvaros starptautisku *ad hoc* tribunālu izveidojusi ir tikai ANO Drošības padome, tiek izskatīti arī risinājumi, potenciālā starptautiskā tribunāla izveidē iesaistot citas ANO institūcijas. Piemēram, lai gan ANO Ģenerālajai asamblejai nav tiesību pieņemt saistoša rakstura rezolūcijas,⁴²

³⁶ Ukraine: “The Momentum is There for a Tribunal on Aggression” JusticeInfo.Net: April 2, 2022. Pieejams: <https://www.justiceinfo.net/en/90566-ukraine-momentum-tribunal-aggression.html> [aplūkots 28.04.2023.].

³⁷ Constitution of Ukraine. Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996.

³⁸ Komarov A., Hathaway O. A., 2022.

³⁹ Ibid. Nedaudz miklainā rindkopā tiesa paskaidroja, ka “atšķirībā no Ukrainas Konstitūcijas 55. panta ceturtajā daļā paredzētajām starptautiskajām tiesu iestādēm, kas pēc savas būtības ir *palīgīdzeklis* cilvēka un pilsoņa tiesību un brīvību aizsardzībai, Starptautiskā Krimināltiesas papildina nacionālās jurisdikcijas sistēmu”.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Коротко А. Почему Киев не поддерживает “гибридный трибунал” для Путина, который продвигает Запад. Украинская Правда, 29 марта 2023. Pieejams: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2023/03/29/7158864/> [aplūkots 27.04.2023.]. Būtu jāgaida līdz ārkārtas stāvokļa beigām, jo Ukrainas konstitūcijas 157. pants nosaka, ka nav iespējams veikt grozījumus konstitūcijā, ja valstī ir ārkārtas stāvoklis.

⁴² Corten O. and Koutroulis V. Tribunal for the crime of aggression against Ukraine – a legal assessment. EU: European Parliament Coordinator, December, 2022.

redzams, ka tās iesaiste ir bijusi lietderīga hibrīdtribunālu izveidē, līdz ar to tribunāla izveide, piedaloties ANO Ģenerālajai asamblejai, ir plaši aktualizēts variants.

ANO Ģenerālās asamblejas iesaisti tribunāla izveidē saista ar tāda tribunāla izveidi, kur ANO Ģenerālā asambleja, līdzīgi kā Kambodžas ārkārtas palātu gadījumā, varētu uzņemties galveno lomu līguma noslēgšanas starp ANO un Ukrainu organizēšanā.⁴³ ANO Ģenerālā asambleja ar rezolūciju aicinātu ģenerālsēkretāru noslēgt līgumu starp Ukrainu un ANO par starptautiska tribunāla izveidi, lai veiktu kriminālvajāšanu par agresijas noziegumu pret Ukrainu.⁴⁴ Tiesības veikt šādu rekomendāciju tiek pamatotas ar vēstures piemēriem, kas, lai gan nav identiski, tomēr ir pierādījuši, ka tribunāla izveidei ar līgumu starp ANO un dalībvalsti nav jābūt apstiprinātai ar ANO Drošības padomes rezolūciju Statūtu VII nodaļas kārtībā, kā tas bija Sjerraleones tiesas izveides gadījumā, kur tribunāls tāpat tika pareizi raksturots kā “starptautisks” un tādējādi bija tiesīgs arī atcelt personas imunitāti.⁴⁵

Tomēr ir izskanējušas arī bažas, ka ne tik daudz ANO dalībvalstu ir gatavas balsot par lēmumu, kas konkrēti Krievijas prezidentu nosodītu, pretstatā plašajam principiālam nosodījumam. Kā redzams, runa ir par šāda nosodījuma praktiskajām sekām, piemēram, kara reparāciju izmaksāšanu, jo balsu “par” nav tik daudz – 94 balsis. Pieredze rāda, ka ANO starptautiskās tiesas izveide ģenerālsēkretāra pakļautībā nozīmētu ilgstošas sarunas.⁴⁶ Tomēr, neraugoties uz šādiem vairāk politiska vai praktiska rakstura faktoriem, šāda tribunāla izveides versija būtu pietiekami lēģitīma.

3.2. Eiropas Padomes iesaiste starptautiska *ad hoc* tribunāla izveidē

Meklējot tiesiskus instrumentus, kā īstenot vainīgo personu saukšanu pie atbildības, redzams, ka starptautiska *ad hoc* tribunāla izveidē labprāt iesaistītos reģionālās organizācijas. Viena no tām ir Eiropas Padome.

Neraugoties uz to, ka 2022. gada 15. martā Krievija atsauca savu dalību Eiropas Padomē un kopš 2022. gada 16. septembra tai vairs nav saistoša Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija (turpmāk – ECK),⁴⁷ Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja jau 2022. gada 28. aprīlī mudināja dalībvalstis “izskatīt veidus un līdzekļus, kā Eiropas Padome kopumā varētu aktīvi piedalīties šāda tribunāla izveidē un darbībā”.⁴⁸ Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja arī ir aprakstījusi skaidrāk,

⁴³ Sk., piem., Hathaway O. A., Mills M. and Zimmerman H. The Legal Authority to Create a Special Tribunal to Try the Crime of Aggression Upon the Request of the UN General Assembly. Just Security: May 5, 2023. Pieejams: <https://www.justsecurity.org/86450/the-legal-authority-to-create-a-special-tribunal-to-try-the-crime-of-aggression-upon-the-request-of-the-un-general-assembly/> [aplūkots 10.05.2023.].

⁴⁴ Accountability for human rights violations as a result of the aggression of the Russian Federation against Ukraine: role of the international community, including the Council of Europe. Council of Europe: Information Documents SG/Inf(2023)7, 31 January, 2023, p. 13.

⁴⁵ Sk. Hathaway O. A., Mills M. and Zimmerman H. 2023.

⁴⁶ Sk. Duclos M. A Special Tribunal for the Russian Crime of Aggression in Ukraine. January 31, 2023. Pieejams: <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/special-tribunal-russian-crime-aggression-ukraine> [aplūkots 01.05.2023.].

⁴⁷ Russia ceases to be party to the European Convention on Human Rights. Council of Europe Newsroom, 16 September, 2022. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/russia-ceases-to-be-party-to-the-european-convention-on-human-rights> [aplūkots 08.05.2023.].

⁴⁸ Council of Europe Parliamentary Assembly recommendation 2231 (2022). Assembly debate on 28 April 2022 (15th sitting).

kā tā iztēlojas šādu tribunālu gan attiecībā uz tā mandātu, gan agresijas nozieguma definīcijas piemērošanu, tiesībām izdot starptautiskus aresta orderus un atcelt valsts amatpersonu imunitāti, īpaši uzsverot, ka to izveidotu līdzīgi domājošu valstu grupa daudzpusēja līguma veidā, ko apstiprinātu ANO Ģenerālā asambleja un ko atbalstītu Eiropas Padome, Eiropas Savienība un citas starptautiskās organizācijas.⁴⁹

Vispirms jāapskata, vai Eiropas Padome, ievērojot netiešo pilnvaru doktrīnu,⁵⁰ vispār ir tiesīga izveidot tribunālu. No Eiropas Padomes statūtiem redzams, ka Eiropas Padomes mērķis nav saukt pie kriminālatbildības personas,⁵¹ jo organizācija darbojas starptautisko cilvēktiesību,⁵² nevis miera un drošības, kas ietver krimināltiesības, jomā. Tomēr praksē starptautiskās cilvēktiesības tiek piemērotas ļoti plaši.⁵³ Ņemot vērā, ka agresijas nozieguma rezultātā notiek plaši un sistemātiski cilvēktiesību pārkāpumi, organizācijas, kuras mērķis ir aizsargāt cilvēktiesības, netiešās pilnvaras var aptvert jautājumus, kas saistīti ar šos pārkāpumus izraisošiem faktoriem. Šajā gadījumā tāds faktors ir Krievijas veiktā agresija Ukrainas teritorijā. Arī Antonio Kasēze (*Antonio Cassese*) saistībā ar to, ka starptautiskās krimināltiesības nereti kļūst par starptautiskās cilvēktiesību sistēmas instrumentu, ir norādījis, ka tādējādi var trāpīt “pašā problēmas kodolā, kas nav valsts”. Proti, cilvēktiesību pārkāpuma gadījumā valsts saukšana pie atbildības ir tas, ko var veikt Eiropas Cilvēktiesību tiesa (ECT), savukārt personas, kas veikušas noziegumus, paliek nesodītas.⁵⁴ Līdz ar to, ja starptautiskajai sabiedrībai nav efektīvas reakcijas pret masveida cilvēktiesību pārkāpumiem, kāpēc gan neizmantojot kriminālvajāšanu kā līdzekli?⁵⁵ Arī Eiropas Padome uzsver cilvēktiesību pārkāpumus, kā arī agresijas kara propagandu Krievijā,⁵⁶ kas rada draudus Eiropas Padomes dalībvalstu aizsargātajām vērtībām.

Vienlaikus autore uzsver, ka starptautisko organizāciju tiesības progresīvi interpretēt savu dibināšanas instrumentu ierobežo tikai trīs pamati. Pirmkārt, aizliegums pārkāpt *jus cogens* normas; otrkārt, iziet ārpus organizācijas jēgas un mērķa robežām; treškārt, prasība ņemt vērā citu organizāciju funkcijas šajā jomā.⁵⁷ Ņemot vērā Eiropas Padomes mērķu aizstāvību, kā arī to, ka nav citas organizācijas, kas efektīvi īsteno tribunāla izveidi, autore secina, ka Eiropas Padomei kā reģionālai organizācijai cilvēktiesību un aizsardzības jomā varētu būt legītimis pamats izveidot starptautisku tribunālu.

⁴⁹ Council of Europe Parliamentary Assembly resolution Assembly debate on 28 April 2022 (15th sitting), para. 11.6.

⁵⁰ Sk. ANO ST 11.04.1949. spriedumu lietā “Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations”, Advisory Opinion: I.C. J. Reports, 1949, p. 180.

⁵¹ Eiropas Padomes statūti, parakstīti Londonā 1949. gada 5. maijā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 23, 14.02.1995.

⁵² Sk. Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Otrais papildinātais izdevums. Ziemeles I. zin. red. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 31. lpp.

⁵³ Sk. Paparinskis M. Starptautisko krimināltiesību jēdziens un avoti. Starptautiskie noziegumi. Jurista Vārds, Nr. 31 (289).

⁵⁴ Labs piemērs ir ECT 28.04.2023. spriedums lietā “Georgia v. Russia” (iesnieguma Nr. 38263/08).

⁵⁵ Sk. Stuart H. V., Simons M. The Judge: Interview with Antonio Cassese. In: Stuart H. V., Simons M., 2009, pp. 60–61.

⁵⁶ Council of Europe Parliamentary Assembly resolution 2436 (2022). Assembly debate on 28 April 2022 (15th sitting), paras 1–4.

⁵⁷ Limits to Evolutive Interpretation of the Constituent Instruments of the Organizations within the United Nations System by their Internal Organs. Institut de Droit International – Justitia et Pace, 7 RES EN, 7th Commission, 4 September, 2021.

Daudz diskutablāks jautājums ir tas, vai, ņemot vērā Krievijas izstāšanos no Eiropas Padomes,⁵⁸ Eiropas Padome būtu tiesīga izveidot tribunālu, lai tiesātu amatpersonas no valsts, kas potenciālā tribunāla izveides brīdī vairs nav šīs organizācijas dalībvalsts. Tāpēc arī ir izskaidrojama vēlme šo tribunālu izveidot ar valstu grupas daudzpusēju līgumu, ko apstiprinātu ANO Ģenerālā asambleja, Eiropas Savienība un, iespējams, citas starptautiskas organizācijas, tomēr tieši “Eiropas Padome uzņemtos aktīvu vadošo lomu *ad hoc* starptautiska tribunāla izveidē”,⁵⁹ tādējādi cerot uz starptautiskās sabiedrības plaša atbalsta pamatu padarīt tribunāla izveidi par leģitīmu. Te arī ir saprotams autoru salīdzinājums ar Nirnbergas tribunāla izveidi, proti, ar daudzpusēju līgumu. Tomēr, pēc autores domām, nepastāvot identiskiem apstākļiem kā Nirnbergā, kur valstis faktiski darbojās Vācijas valdības vietā, šajā gadījumā leģitimitāte ir apšaubāma, jo īpaši, ja atminamies arī Vīnes konvencijas par līgumtiesībām 34. pantā ietverto paražu normu, proti, līgums nevar radīt saistības un pienākumus attiecībā uz trešo valsti, kas nav līguma dalībiece.⁶⁰ Tāpēc ne velti norādīts, ka tieši ANO Ģenerālās asamblejas atbalsts līguma izveidē būtu ļoti svarīgs.⁶¹ Tribunāla leģitimitātes pamatam labi var kalpot starptautisko tribunālu iecienītie argumenti par morāli, nesodāmības nepieļaujamību un vispārējo taisnīguma apziņu.⁶²

Ņemot vērā iepriekšējo tribunālu praksi, autore uzskata, ka, paužot plašam valstu lokam nosodījumu un vadoties no starptautisko krimināltiesību attīstības pēdējo divu gadsimtu laikā, šāds valstu autorizēts starptautisks tribunāls, kaut arī bez agresorvalsts piekrišanas, būtu tiesīgs saukt pie atbildības šīs valsts amatpersonas par pastrādāto “augstāko starptautisko noziegumu”.

Nobeigumā jānorāda, ka reāla iespēja saukt Putinu un citas Krievijas amatpersonas pie atbildības, protams, būs iespējama tikai nākotnes perspektīvā. Vienlaikus nav garantēts, ka tribunālu leģitimitāte būs neapšaubāma, piemēram, autoru vidū izskanot bažām, vai tiešām šādiem starptautiskajiem tribunāliem ietu secen imunitātes problēma, paturot prātā *Arrest Warrant* lietā⁶³ neprecizētos iemeslus šādas imunitātes

⁵⁸ Russia ceases to be party to the European Convention on Human Rights. Council of Europe Newsroom, 16 September, 2022. Pieejams: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/russia-ceases-to-be-party-to-the-european-convention-on-human-rights> [aplūkots 08.05.2023.].

⁵⁹ Council of Europe Parliamentary Assembly recommendation 2245 (2023) Assembly debate on 26 January 2023 (7th sitting), para. 8.3.1.

⁶⁰ Vīnes konvencija par starptautisko līgumu tiesībām. Parakstīta Vīnē 1969. gada 23. maijā. Latvijas Vēstnesis, Nr. 52, 03.04.2003.

⁶¹ Council of Europe Parliamentary Assembly resolution 2482 (2023), Assembly debate on 26 January 2023 (7th sitting), para. 6.

⁶² Piemēram, lielu daļu Nirnbergas tiesas argumentāciju, ņemot vērā, ka agresijas noziegums tajā laikā vēl nebija atzīts par paražu normu, veido tieši atsaukšanās uz taisnības principiem un “agresīva kara aizliegumu, ko pieprasa pasaules sirdsapziņa”, jau konkretizējot saturiski neskaidro “starptautiskās morāles pārkāpuma” jēdzienu, kas pirms pāris desmitgadēm tika iekļauts Versaļas miera līgumā. Sk. International Military Tribunal (Nuremberg) Judgment of 1 October 1946, pp. 52, 53, 55, 25; sk. arī 1919. gada 28. jūnijā Versaļā parakstītā Versaļas miera līguma 227.–230. pantu par sodiem: “227. pants. Sabiedrotās un saistītās lielvalstis publiski apsūdz Vilhelmu II Hohencollernu, bijušo Vācijas imperatoru, par augstāko noziegumu pret starptautisko morāli un līgumu svētumu. [...]”

⁶³ Sk. Arrest Warrant of 1 April, 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002, para. 61.

atcelšanai “starptautisku tiesu” priekšā.⁶⁴ Taču tikmēr starptautiskā sabiedrība turpina attīstīt starptautisko krimināltiesību pamatdomu, proti, tradicionālajā vidē krimināltiesībās valsts tiek uzskatīta par likumības sargātāju, taču starptautiskajā arēnā valsts pārstāvji paši bieži kļūst par noziedzniekiem, jo šajā kontekstā tiesiskums ir saistīts ar plašāku darba kārtību, proti, “cīņu pret nesodāmību”.⁶⁵ Cīņa pret nesodāmību Krievijas–Ukrainas kara kontekstā uzskatāmi izpaužas arī meklējumos pēc leģitīma veida, kā saukt vainīgos pie atbildības. Šādi centieni jau dod spēcīgu signālu valstīm un to vadītājiem, ka, ja arī šobrīd starptautiskajai sabiedrībai šķietami trūkst iespēju nosodījumu par agresijas karu efektīvi īstenot praksē, tas vairs nav tik pārliecinoši nākotnes perspektīvā.

Kopsavilkums

1. Tribunālu izveidē vienmēr būs aktuāls jautājums par to leģitimitāti, kas ir saistīts ar starptautisko tiesību raksturu kopumā, pastāvot valstu un organizāciju horizontālām attiecībām. Līdz ar to starptautiskajā arēnā mēģinājumi nodrošināt tiesas izveidi individu saukšanai pie kriminālatbildības saskaras ar problēmjautājumu par institūcijas neatkarību un tās iespējām nodrošināt taisnīgu lietas izskatīšanu un rezultātu.
2. Lai gan šobrīd Krievijas–Ukrainas kara kontekstā starptautiskā līmenī nav atrodams gatavs mehānisms vainīgo saukšanai pie kriminālatbildības arī praktisku apsvērumu dēļ, juridiskā līmenī ir jārod leģitīma iespēja izveidot tribunālu vainīgo saukšanai pie atbildības par veikto agresiju, attīstot starptautisko krimināltiesību pamatā esošo “nesodāmības kultūru”.
3. Ņemot vērā hibrīdtribunālu pieredzi, kuri ir pierādījuši, ka ANO Ģenerālajai asamblejai ir leģitīmas tiesības iniciēt un noslēgt līgumu ar valstīm par tribunāla izveidi, Krievijas saukšana pie atbildības juridiski ir iespējama ar ANO Ģenerālās asamblejas iniciēta līguma starp ANO un Ukrainu noslēgšanu. Tādējādi ar līgumu tiktu izveidots starptautisks *ad hoc* tribunāls. Tomēr šāda līguma izveide būs atkarīga no ANO Ģenerālās asamblejas balsojuma rezultāta.
4. Tribunālu ir iespējams veidot arī kā *ad hoc* starptautisku tribunālu, reģionālai organizācijai – Eiropas Padomei – uzņemoties vadošo lomu. Tribunāla leģitīmo pamatu veidotu starptautisko organizāciju dibināšanas instrumentu progresīvās interpretācijas teorija un valstu vienošanās rezultātā slēgts daudzpusējs līgums, kas, sekojot Nirnbergas paraugam, paustu plašu starptautiskās sabiedrības nosodījumu par Krievijas veikto agresiju. Tas rastu pilnvērtīgu balansu starp taisnīguma noliegšanu instrumentāla legālisma aizsegā un vienlaikus nepieciešamību tribunāla pamatu nebalstīt tikai kosmopolitiskā autoritātes modelī.
5. Kaut gan hibrīdtribunāla izveide ir plaši apspriesta kā potenciāls variants Krievijas–Ukrainas kara kontekstā, šāds tribunāls nevarētu tikt balstīts Ukrainas

⁶⁴ Heller K. J. Creating a Special Tribunal for Aggression Against Ukraine is a Bad Idea. *Opinio Juris*: March 7, 2022. Pieejams: <https://opiniojuris.org/2022/03/07/creating-a-special-tribunal-for-aggression-against-ukraine-is-a-bad-idea/> [aplūkots 27.02.2023.].

⁶⁵ Stahn C., 2019, p. 2.

tiesu sistēmā konstitucionālu problēmu dēļ, Ukrainas konstitūcijai liedzot izveidot speciālas un ārkārtas tiesas, kas būtu nostiprinātas nacionālajā tiesu sistēmā. Jāņem vērā arī pašas Ukrainas paustā nostāja par vēlmi pēc starptautiska tribunāla. Līdz ar to risinājums par tribunāla izveidi balansē uz robežas nepārkāpt Ukrainas konstitūciju, kas savukārt liktu apšaubīt izveidotā tribunāla leģitimitāti.

6. Ņemot vērā valstu suverenitātes principu, Krievijas amatpersonu saukšana pie atbildības praktiskā veidā patlaban ir ierobežota, līdz ar to tribunāla darbības efektivitāte, veicot kriminālvajāšanu, iztiesāšanu un nolēmumu izpildi, būs vērtējama tikai nākotnes notikumu perspektīvā.

**Likumdošana un tās rezultāts Latvijā:
pagātnes mācības, mūsdienu tendences,
problēmas un risinājumi**

Latvijas Universitātes
82. starptautiskās zinātniskās konferences
tiesību zinātnes rakstu krājums

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv
Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv